

STATISZTIKAI ÉS NEMZETGAZDASÁGI

KÖZLEMÉNYEK.

A HAZAI ÁLLAPOTOK ISMERETÉNEK

ELŐMOZDÍTÁSÁRA

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

STATISZTIKAI BIZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

HUNFALVY JÁNOS.

3'

HARMADIK KÖTET.

3 - 4

PESTEN,

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADÉMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.

MDCCCLXVII.

Nyomatott Emich Gusztáv, magy. akad. nyomdásznál, Pesten, 1867.

I.

MAGYARORSZÁG ÁLLADALMI ÉS ORSZÁGOS ÚTJAI.

Fest Vilmostól.

Második közlemény.

Az országos útak.

(Folytatás. Térképpel.)

Azokból, melyeket a Stat. és Nemzetgazd. Közlemények II-dik kötete 161. s köv. lapjain elmondtunk, kivehetők azon módosítások, melyek a fenálló országos útak hálózatában a kor igényeihez képest kieszközlendők. Minthogy pedig az országos útak között több oly vonal van, melyek jelentőségöknél és közérdeköknél fogva az államutak közé volnának iktatandók, azért kénytelen vagyok ezekre még egyszer visszatérni, annyival is inkább, mivel ha azon főközlekedési erek azontul is a birodalmi kincstár által fognának kezeltetni és fenntartatni, az ország jól felfogott érdeke azt hozandja magával, hogy azoknak száma, illetöleg kiterjedése az örökös tartományok államutaihoz mérve, megfelelő arányban szaporíttassék.

Ezen viszonyos arány közelebbi megitélésére — a többi közt — legbiztosabb kutforrásul szolgálnak a cs. kir. kereskedelmi ministeriumnál összeállított „Statisztikai Közlemények" melyekből czélunkra a következő adatokat merítjük:

Folyó szám	Országok nevei.	Terület □ szög mértföldekben	Az állam utak hossza m. f.-ben	esik egy □ szög m. földre folyó m. f.
1.	Alsó-Ausztria	345	131,08	0,38
2.	Felső-Ausztria	207	93.14	0,45
3.	Salzburg	123	48,11	0,39
4.	Stájerország	385	100,08	0,26
5.	Karinthia	182	65,71	0,36
6.	Krajna	174	71,37	0,41
7.	Partvidék	138	74,85	0,54
8.	Tirol és Vorarlberg . . .	498	169,44	0,34
9.	Csehország	900	522,24	0,58
10.	Morvaország	390	105,44	0,27
11.	Szilézia	89	43,68	0.49
12.	Gácsország és Bukovina .	1554	388,50	0,25
13.	Dalmátország	224	118,75	0,53
14.	Lombardia (1854)	376	376,61	1,00
15.	Velencze	417	233,42	0,56
16.	Horvát- és Slavonország .	318	47,81	0,15
17.	Erdélyország	963	173,41	0,18
	összesen . .	7283	2763,64	7,14:17=0,4
18.	Magyarország	3951	587,62	0,148
	együtt véve . . .	11234	3351,26	

Ebből tehát látható, hogy Lombardiában (midőn még az osztrák birodalomhoz tartozott) legtöbb államnt létezett, mert minden négyszög mértföldre jutott egy folyó mértföld; ellenben legkevesebb van Magyarországban, hol egy—egy négyszög mértföldre csak 0,148 folyó mértföld esik, mig Csehországban már 0,58 mértföldet találunk négyszögmértföldenként. A közép számot keresvén föl, kijő, hogy az örökös tartományokban minden térmértföldre esik 0,4 hoszmértföld, tehát háromszor annyi mint Magyarországban, s igy látni való, hogy ezen kiosztás mellett az ország tetemesen meg van rövidítve.

Miután azonban a főutak kiterjedése nem csupán az ország nagyságához arányositandó, hanem azon kivül még a népesség és adóképesség is figyelembe veendő, s miután ez utóbbi két tényező aránylag véve inkább a Lajtán túli tartományok előnyére szolgál, nem kivánok éppen a fennebbi közép arányszámhoz mereven ragaszkodni, hanem a méltányos-

ság határai közt maradván, számunkra körülbelül csak 0,26 hoszmértföldet követelek egy-egy térmértföldre, mely mérsékelt arányszám államutaink mostani 587 mértföldnyi hosszát mintegy 1030 mértföldre, azaz oly hosszúságra szökkentené föl, melyre az ország a többi tartományokhoz képest joggal számíthat.

Ezen nézetekből kiindulva s számot vetve a fennálló forgalmi viszonyokkal, az államutak módosítása, illetőleg kiegészítésére czélzó rövid javaslatomat a következő kisérletben foglalom össze :

A buda-bécsi államut, noha kereskedelmi tekintetben, főleg pedig hadtani szempontból (különösen a szőnyi erődítmények és a komáromi vár miatt) nem csekély jelentőséggel bir, csak annyiban volna még is módositandó, a menynyiben Oroszvártól fölfelé a forgalom főiránya nem tart Köpcsény és Berg helységeknek, hanem egyenesen Pozsonynak, mig a köpcsén-bergi vonalt csupán a helybeli szekeresek használják. E szerint tehát

Az oroszvár-köpcsén-bergi terjedék az államutak sorából kihagyandó és országos kezelésbe veendő s helyette az

1-ször. Oroszvár-pozsonyi darab veendő állami kezelésbe annyival is inkább, mivel a hozzá kapcsolódó pozsony-haimburgi államut már Wolfsthal előtt ismét a köpcsén-berg-haimburgi vonallal egyesül, s igy ez utóbbi tökéletesen pótolva van.

2-szor. A soprony-győri vonal a Dunát és Győr nevezetes kereskedő várost Soprony s közvetve Vasmegyével és Stajerországgal, nemkülönben Soprony várossal kötvén össze, állami kezelésbe való fölvétele az illető törvényhatóságok, nevezetesen Sopronymegye részéről nyomatékosan sürgettetett s azért itt is ujra felemlíttetik.

3-szor. A szered-galgóczi szakasz, mint kiegészítő egyenes része a diószeg-jablunkai államutnak, mely mostan N. Szombatnak levén vezetve, ott a n. szombat-krakkói államutba szakad, s azzal egyesülten nagy kerülőben Galgócznak tart.

4-szer. A németi-korpona-ó-zólyomi vonal

különösen azért, mert a felső vidék, Besztercze s egyébb bányavárosok iparüzlete s kereskedelme Ó-Zólyomtól lefelé már most is csak a korponai irányt követi, főleg azért, mivel a Selmeczen átvezető krakkói államút — noha jó karban tartatik, nagy s meredek bérczeken vonul át Selmeczre, a közlekedést végtelenül nehezítvén ; holott a korponai vonal szintén rendesen ki van építve, de jobbadán róna völgyeket követ, s igen helyesen levén vezetve a teherszállítmányoknak tetemes könnyebbségére van.

5-ször. A s z v e r c s i n o v e c z-s z a k o l c z a - s e i b u s i ut, Trencsén megyében, mivel általa a diószeg-jablunkai ut s Trencsén megye felső része egyenes irányban Seibus és Krakkóval köttetnék össze; az állami kezelésben álló galicziai út folytatása Krakkóig ki levén már építve.

6-szor. A p e s t-v á c z i darab, mint el nem mellőzhető folytatása a vácz-kassai és vácz-selmeczi államutaknak ; mert az e két uton leérkező számtalan társzekér közönségesen nem állapodik meg Váczon, hanem Pestig folytatja utját; Váczon pedig csak akkor rakatnak le a terhek, mikor ezek a Dunán szállitandók fel vagy lefelé mint például nyers vas, mely Váczról többnyire a Dunán szállitatik el.

7-szer. A r o s n y ó - i g l ó - k r a k k ó i utvonal, mely Rosnyón a vácz-kassai államutból ágazik ki, s Hnileczen, Iglón, Késmárkon s Ófalun áthaladván, Nedecz mellett pedig az ország határán átlépvén, Neumarkon tul a n. szombatkrakkói államutba szakad. Ezen vonal Gömör és Szepes megye gyár-ipar és bánya-vidékét érinti s annál jelentékenyebb, mivel egyszersmind a Sajó, Hernád, Poprád és Dunajecz folyók népes és iparos völgyeit egymással, Gács országgal s Krakkóval kapcsolja össze.

8-szor. A b á r t f a-b á r t f a u j f a l u-o r l i c h i szakasz; mivel a Zborón átvonuló mostani vonal nyolcz meredek hegyen és rendkivüli hófuvatoknak kitett, életveszélyes magaslatokon vezet keresztül; ellenben a bártfaujfalu-andrejovaorlichi irányban mindenütt alkalmas völgyben maradván a hegyeket és hófuvatokat elkerüli s legalább is kétezer öllel rövidebb.

Ezen utszakasz áthelyeztetését tárgyazó javaslat már készen van, mely ha helyben hagyatnék :

A bártfa-zboró-orlichi utrész országos kezelésbe visszaadandó.

9-szer. A nyiregyháza-ungvár-lembergi ut, mert Szabolcs megyét, a vaspálya által pedig Bihar megyét is Ungvárral és Ung megye szegényebb sorsu felvidékével — a Vrhovinával — nemkülönben Galicziával s Lemberg fővárosával egyenes irányban kötvén össze, Magyarország legjelentékenyebb utvonalai közé tartozik, s azért Ung megye részéről ezen ut, valamint az irányában levő záhony-csapi Tiszahidnak helyreállítása már több izben inditványoztatott.

10-szer. A debreczen-n.károly-técsői vonal, mivel hogy Debreczen várost s ennek dús termésü vidékét, valamint az ottani vasutat N. Károly, Szatmárnémeti, Técső és Sziget városokkal s igy Szatmár és Mármaros megye főpontjaival kapcsolja össze, viszont pedig a Sziget felöli sószállítást közvetíti Szatmár és Biharba.

11 szer. A katalin-n. bánya-tiszaujlak-munkács-lembergi vonal, mint okszerü folytatása a kolosvár-somkút-katalinfalvai államutnak N. bányán át Tiszaujlakig, onnét pedig a kassa-csernoviczi államuttal egyesülten Munkácsig s végre Vereczkén át az ország határáig, hol a Lemberg felé vezető galicziai kész úttal egyesül. Ezen vonal által helyrehozatik a közlekedés Erdély és Galiczia, illetőleg Stry városon keresztül haladva Lemberg fővárossal, sőt az imént érintett Debreczen- M. Szigeti ut által, Mármaros megyével is, minek következtében a sziget-kapniki állami utszakasznak különben is csekély jelentősége még inkább csökkenvén, emez az országos utak közé visszasorozható.

12-szer. A pest-szabadkai államut mostani iránya csak Laczházáig volna megtartandó, onnét pedig nem Kunszentmiklóson, Szabadszálláson és Vadkerten át, hanem Kalocsán és Hajóson keresztül Bajának, azután Szabadkán át Ujvidék s végre Pétervárának volna vezetendő; még pedig azon figyelemre méltó okból, mert egy részt a Dunaparton fekvő igen számos és nevezetes helységeket érinti, más

részt pedig tetemes hosszában már kavicsolva van, hátra levő megépítése pedig sokkal kevesebb költséget igényelne, mint a kúnszentmiklósi irány, minthogy a kő és kavics a Dunán olcsóbban szállítható oda, hol szükség lesz reá, ezen előny által már az első építésnél legalább is 4—500000 frt megtakarittathatván.

Ezeknél fogva tehát:

A laczháza-baja-szabadka-pétervári irány állami kezelésbe vétetendvén, a még kiépitetlen:

Laczháza-kúnszentmiklós-szabadkai vonal az országosak közé volna sorozandó.

13-szor. A szegszárd-veszprém-soprony vonal Veszprém és Pápa városokat érintvén s népes vidékeket hasítván keresztül, annyival nagyobb figyelmet érdemel, mivel egyszersmind utat nyit egyfelől a lepcsényi, másfelől a sopronyi vasúti állomásokhoz. Ezen vonal tehát szintén az államutak sorába lenne fölveendő, valamint még a következők is:

14-szer A szegszárd-kaposvári mint természetszerű folytatása az igen fontos kaposvár-nagykanisai államutnak Dombováron át Szegszárd és Tolna felé, megjegyezvén, hogy ezen út megnyilásával a tolnai Duna-vidék valamint e megye központi s nyugati része N. Kanisával s a tengerparttal közvetlen érinkezésbe jut.

15-ször A győr-keszthelyi irány; mert Győr város és vidékének kiváló érdekében áll, minél rövidebb irányban juthatni a kanisai-triesti vaspályához, mire épen a szóban levő utvonal kinálkozik, miután Keszthelyen a kanisai vasuthoz kapcsolódik s igy a kivánt összeköttetést czélszerüen helyre állitja.

16-szor. A szered-hodonin(göding)brünni ut; minthogy a diószegi államut közvetitésével Diószegen a pest-bécsi vasutat kapcsolja össze Nagyszombat, s a ló vaspálya által Pozsony várossal is; de főleg azért, mert N. Szombatból közlekedést nyit több nevezetes helységeken s városokon át egyenesen Morvaország fővárosa felé.

17-szer. Az esztergam-trencsén-hrozenkai vonal, mert Esztergam, Bars, Nyitra és Trencsén megyéket közvetlen kapcsolatba helyezi Esztergam várossal, az ot-

tani Dunával s a nánai vasuti állomással, hova különösen Aranyos- Marót, Kálna, Léva s Selmeczbánya felől tetemes szállítmányok eszközöltetnek.

18 szor. Az ipolyság-szobbi ut, mert Hontmegye ez irányban legegyenesebben közlekedhetik a szobbi vasuti állomással, hová a felvidékről Ipolyságra leérkező gyártmányok s termékek tetemes számban szállitatnak le.

19-szer. A makó-szolnok-zólyomi vonal. Ezen fontos ut az alföldet, nevezetesen Makó, Vásárhely, Szentes, Kúnszentmárton, Szarvas és Csongrád terménydus határait először a szolnoki vasuti állomással, azután pedig Eger várossal, s feljebb Gömör megye iparos lakosságával hozza közvetlen kapcsolatba, sőt a már fenálló losoncz-zólyomi államut által egyenes közlekedést nyitna Zólyom megyébe s ipart üző völgyeibe; végre a Tiszához közel levén az alsó részének épitésére való köszállítás sem járna legyőzhetlen akadályokkal.

20-szor. A tiszolcz-szandeczi ut, mely főkép a kassa-oderbergi vasut kiépitése után Gömör megye vas iparosai, valamint Szepes megye északi járásaira nézve is annyival jelentékenyebb lesz, mivel Gács országbani folytatása Ujszandeczel s onnét tovább Lemberggel is állitja helyre a közlekedést.

21-szer. Az eperjes-löcsei vonal Csötörtökhelyig, az az a kilátásban levő kassa-oderbergi vaspályáig. Ezen a vonalon már most is élénk forgalom vehető észre, mely nagyobb lendületet nyerend még az emlitett vasut elkészülte után.

22-szer. A bártfa-szandeczi vonal, azért, hogy Galiczia ez irányban Bártfa várossal, a bártfai fürdővel s egyáltalában Magyarország felvidékével érintkezésbe jusson.

23-szor. A miskolcz-tokaj-kolosvári ut, mely Miskolcztól Tokajon át csak nem Nyíregyházáig már most is jó állapotban van. További irányában több nevezetes várost, mint : Nagy Károlyt, Nyirbátort, sat. kapcsolna össze a már jelenleg is jelentékeny nyiregyházai vasuti állomással, lefelé pedig Erdélylyel illetőleg Kolosvárral.

24-szer. A tokaj-ungvári s ezzel kapcsolatban

25-ször. A S. A. Ujhely-lembergi ut vonalok, melyek nem csak a tokaji Hegyalja bortermesztő vidékének Galicziávali összeköttetésére, valamint az ezen irányban menő gabona és egyébb szállítmányok előmozditására szolgálnának, hanem Bodrogközt S. A. Ujhellyel s Hegyaljával, nem különben Ungvárral is kapcsolnák össze.

26-szor. A debreczen-miskolcz-rózsahegyi közlekedés, mely Bihar, Szabolcs s részben Zemplén megyék terménydus rónaságait egyfelől a debreczeni, másfelől a miskolczi vasuti indóházzal kapcsolja össze, Miskolczon tul pedig a Sajóvölgyét Putnokig követve, azután Bánrévén, Rimaszombaton, Tiszolczon s Szt. Miklóson áthaladva Rózsahegyen a n. szombat-krakkói államutba szakad, s igy a különnemü termékekben bővelkedő Tiszavidéket nemcsak Gömör megye gyáriparos völgyeivel, hanem feljebb még Liptó és Árva megyék szegényebb sorsú lakosaival is lehető legrövidebb irányban köti össze, módot nyujtván egyszersmind az általa keresztül hasított vidéknek a tiszavölgyi és a leendő kassa-oderbergi vasutakhoz közvetlenül juthatni.

27-szer. A nagyvárad-dévai és

28. A csaba-léva-n. szebeni, valamint:

29. A körösladány-nagyváradi vonalok; mert a Maros és a három Körös völgyét metszvén keresztül, nem csak a határszéli hegyes és szegényebb vidéket az alföld gazdagabb lapályaival kötik össze, hanem egyszersmind utat nyitnak a dévai vasuti állomás s onnét tovább N. Szeben felé, s igy Erdélynek ezen részét érintkezésbe hozzák Bihar és Békés megyével, Csabán túl pedig a tiszavölgyi és a tervezett alföldi vasutak által Szolnok és Szeged városokkal.

30. A kalocsa-debreczeni vonal, mely Kalocsa várost, s az ottani révek közvetitésével Szegszárd környékét, tehát a Dunát a Tiszavidékkel kapcsolná össze s egyszersmind több nevezetes várost, mint Kalocsát, Kecskemét, Kun-Szent-Márton, Szarvas és Debreczent, végül pedig a gyomai és berettyó-ujfalui vasuti állomásokat is érintené.

31. A lugos-pancsovai ut, mint természetszerü folytatása a lugos-n.szebeni államutnak délnyugat felé, melyen Erdély alsó része, valamint Krassó és Temes megyék a

határőrvidéken át Pancsova és az ottani Dunával közlekedhetnének, a verseczi és kudriczi bortermelő Hegyallya fel és le felé utat nyervén terményei elszállítására.

32. A baja-zombori ut, mely különösen azoknak tenne szolgálatot, kik Bajáról Szabadka mellőzésével egyenesen szándékoznak Zomborba, Ujvidékre, vagy Pétervárra leutazni. A vonal párhuzamosan fut a Dunával s a Ferencz-csatornát is átmetszi, minélfogva a hozzá szükséges kőanyag, más alföldi vonalokhoz képest, kevesebb költséggel volna kiállítható.

Az itt elmondottaknál fogva tehát a következők lennének még, mint jelentékenyebb vonalok, állami kezelésbe veendők :

Az oroszvár-posonyi, soprony-győri, szered-galgóczi, németi-korpona-zólyomi, szvercsinovecz-seibusi, pest-váczi, rosnyó-igló-krakkói, bártfa-andrejova-orlichi, nyiregyháza-ungvár-lembergi, debreczen-n.károly-técsői, katalin-tiszaujlak-munkács-lembergi, laczháza-baja-szabadka-pétervári, szegszárd-sopronyi, szegszárd-kaposvári, győr-keszthelyi, szered-hodonin-brünni, esztergam-trencsén-hrozenkai, ipolyság-szobbi, makó-szolnok-zólyomi, tiszolcz-szandeczi, eperjes-löcsei, bártfa-szandeczi, miskolcz-tokaj-kolosvári, tokaj-ungvári, s a-ujhely-lembergi, debreczen-miskolcz-rózsahegyi, nagyvárad-dévai, csaba-déva-nagyszebeni, körösladány-nagyváradi, kalocsa-debreczeni, lugos-pancsovai és baja-zombori.

Ellenben az országos utak sorába visszaveendők :

Az oroszvár-köpcsén-bergi, németi-selmeczi, bártfa-zboró-orlichi, sziget-kapniki, laczháza-kúnszentmiklós szabadkai, nem különben - a temesvár-fehértemplomi és az arad-zámi utszakasz.

Az utóbbi két vonal nevezetesen azért, mivel a vasut tőszomszédságában s azzal párhuzamosan levén vezetve, forgalmi élénkségéből igen sokat veszitettek, tehát fenntartásuk ezentul országos közerővel is kielégítőleg eszközölhető.

Az előterjesztett viszonyok szoros figyelembe vételével fejlődött országos úthálózatunknak rendezésére czélzó igénytelen javaslatomat az ide csatolt térképen átnézetileg igyekeztem elötüntetni, megjegyezvén, hogy a vastag vonalok a javaslatba fölvett államutakat, a vékonyabbak pedig az országos utakat ábrázolják; a kész vasutak kettős vonallal, a ter-

vezettek és helybenhagyattak pedig két párhuzamos, de szakadozva pontozott vonallal vannak megjelölve, ugy, a mint azt a térképen látható jelek magyarázata bővebben felvilágosítja.

Ezen térképpel szoros kapcsolatban áll a javaslat alább

Folyó szám	Neve az országos utnak	Neve azon megyéknek, hol az ut keresztül vonul
1	Buda-győri orsz. ut	Pest, Fehér, Komárom, Győr
2	Buda-esztergam-nánai (az esztergam-dorogi ágazattal)	Pest, Esztergam
3	Pest-jászberény-karczagi	Pest, Jászkunkerület, Heves, Szabolcs
4	Pest-debreczeni (a püspök-ladány-berettyó-ujfalui ágaz.)	Pest; Heves, Jászkunkerület, Szabolcs, Bihar, Hajduker.
5	Pest-arad-nagyszebeni	Pest, Jászkunkerület, Csongrád, Békés, Csanád, Arad
6	Pest-szabadkai	Pest, Jászkunkerület, Bács
7	Sóskut-tétényi	Fehérvár
8	Bicske-vál-ercsi (Baracskától Mártonvásárig a buda-gráczi államuttal közös)	Fehérvár
9	Bicske-söredi (a zámoly-fehérvári ágazattal)	Fehérvár
10	Kaposvár-Sz. fehérvár esztergami	Somogy, Veszprém, Fehér, Pest, Komárom, Esztergam
11	Sz.fehérvár-dunapentelei (az adonyi ágazattal)	Fehérvármegye
12	Győr-sz.fehérvár.szegszárdi (a czecze-földvári ágazattal)	Győr, Komárom, Veszprém, Fehér, Tolna
13	Ószőny-móori	Komárom, Fehér
14	Komárom-budai	Komárom
15	Kócs-esztergami (Tatától Tóvárosig, a komárom-budai orsz. uttal közös)	Komárom
16	Szegszárd-siófoki	Tolna, Somogy, Veszprém
17	Szegszárd-gemenczi	Tolna
18	Dombovár-sásdi	Tolna, Baranya
19	Nagykanizsa-sz.fehérvári	Zala, Somogy
20	Bars-szegszárdi (a bonyhádváralljai ágazattal)	Somogy, Baranya, Tolna
21	Batina-nagykanizsai (a villányi vasuti állomáshoz vezető ágazattal)	Baranya, Somogy

következő része, mely nemcsak a tárgyalt országos és államutak uj megnevezését, irányát, kezdő és végpontjait mutatja táblázatilag, hanem egyszersmind azoknak hosszát egyenként és összefoglalva, nem különben az általok érintett megyéket és városokat is, ugy mint következik :

Kezdőpontja	Közbenső nevezetesebb helyek	Végpontja	Megközelitő hossza mértföldekben
budai Krisztina város	Bicske, Kócs, Bőny	Szabadhegy	$15\frac{3}{8}$
Ó-Buda	Sz. Endre, Visegrád, Esztergam	Nána	$9\frac{6}{8}$
Pest	Süly, Jászberény, Jászapáti, Heves	Karczag	$20\frac{4}{8}$
Pest	Czegléd, Szolnok, T. Sz. Miklós, Karczag, Szoboszló	Debreczen	$34\frac{2}{8}$
Soroksár	Kecskemét, Csongrád, Szentes, Orosháza, Tótkomlós, Arad, Paulis, Radna, Soborsin	Zám mellett	$38\frac{6}{8}$
Laczháza	Kunszentmiklós, Izsák, Halas	Szabadka	$16\frac{6}{8}$
a sóskuti kőbánya	Hatház	Hatházon tul a budaeszéki államut	1
A. Csuth	Tabajd, Vál, Baracska, Mártonvásár	Ercsi	$4\frac{2}{8}$
F. Csuth mel.	Boglár, Csákvár, Csákberény	Sőred	$6\frac{2}{8}$
Kaposvár m.	Igal, Szántód, Sz. Fehérvár, Lovasberény, Bicske, Esztergam	Letkés	$29\frac{6}{8}$
Sz.fehérvár	Sereglyés, Szolgaegyháza, N. Perkáta	Dunapentele	$8\frac{1}{8}$
Győr	Mezőörs, Kisbér, Móor, Sz. Fehérvár, Czecze, N. Dorog, Karmád	Tolna és Szegszárd közt	$27\frac{2}{8}$
Ó-Szőny	Mocsa, Kocs, Dad, Ondód	Móor	$5\frac{5}{8}$
Ó-Szőny	Tata, Tóváros, Szőlős	A. Galla m.	$3\frac{3}{8}$
Kócs	Tata, Tóváros	Almás mel.	$2\frac{2}{8}$
Tamási	Ireg, Som, Kiliti	Siófok	$5\frac{4}{8}$
Szegszárd	—	Gemenczei P.	$2\frac{2}{8}$
Dombovár	N. Berki, Kapos, Szekcső	Sásd	$1\frac{4}{8}$
Galambok	Komárváros, Marczali, Öreglak, Lölle	Szántód P.	$9\frac{1}{8}$
Istvándi	Szigetvár, Pécz, Pécsvár, Bonyhád	Szegszárd	$14\frac{4}{8}$
Batina	Darázs, Baranyavár, Villány, Siklós, Szigetvár, Nagyatád	Iharosberény	$25\frac{3}{8}$

Folyó szám	Neve az országos utnak	Neve azon megyéknek, hol az ut keresztül vonul
22	Várdomb-morágyi	Tolna
23	Pécs-mikoláczi (a gyüd-siklósi ágazattal)	Baranya
24	Pécs-moszlavinai	Baranya
25	Barcs-nagykanizsai	Somogy
26	Bajom-soprony-bécsi (a sümeg-somlóvásárhelyi és a soprony-bécsujvárosi ágazatokkal) (K. Czenktől Sopronyig a győr-sopronyi á. u. közös)	Somogy, Zala, Vas, Soprony
27	Szombathely-kapronczai (a pöllöskefő-gelsei és a surd-ibaros-berényi ágazatokkal)	Vas, Zala
28	Zalaegerszeg-letenyei	Zala
29	Kanizsa-kottori-légrádi (az alsó vidoveczi ágazattal)	Zala
30	Csáktornya-kapronczai (a kákonya-révi ágazattal)	Zala
31	Nagykanizsa-regedei	Zala
32	Draskovecz-regedei	Zala
33	Letenye-ludbergi (Kralovecz mellett a draskovecz-regedei orsz. uttal közös)	Zala
34	Csáktornya-regedei	Zala
35	Belatincz-lövői	Zala
36	Keszthely-regedei (a zalaapáti-gyülevészi ágazattal)	Zala, Vas
37	Zalabér-regedei (a Csurgász-körmendi és őriszentpéter-csákányi ágazatokkal)	Zola, Vas
38	Körmend-regedei (a döbörfehringi és hidegkut-muraszombati ágazatokkal)	Vas
39	Körmend-burgói (a mindszent-pornói ágazattal)	Vas
40	Komárom-burgói (a magyar szombathely-sz.királyi és vát-kőszegi ágazatokkal)	Komárom, Veszprém, Győr, Vas
41	Rábahidvég-sárvári	Vas
42	Veszprém-friedbergi (a pinkafő-neustifti ágazattal)	Veszprém, Vas

Kezdőpontja	Közbenső nevezetesebb helyek	Végpontja	Megközelitő hossza mértföldekben
Várdomb	A. Nána	a morágyi kőbánya	$1\frac{1}{8}$
Pécs	Turony, Harkány	a páli rév	$5\frac{5}{8}$
Cserkuti csárda	Pellérd, Baksa, Vaiszló	a vejti rév	$5\frac{3}{8}$
Barcs	Szentes, Babócza, Berzencze, Csicsó	Iharosberénynél	$7\frac{2}{8}$
N. Bajom	Marczali, Keszthely, Sümegh, Sárvár, Sajtóskál, Lövő, K. Czenk, Soprony, Vimpász	Vimpásznál Osztrákországba	$31\frac{6}{8}$
Kis Unyom mellett	Rábahidvég, Vasvár, Zalaegerszeg, Nagykanizsa, Surd	Surdon tul Horvátországba	$15\frac{5}{8}$
Bak	Söjtör, Sz. Győr, Bozsfa	Becsehely m.	$4\frac{2}{8}$
K. Kanizsa	Szepetnek, Kottori	Domboru	$3\frac{3}{8}$
A. Pusztakovecz mel.	Sz. Kereszt, Perlak, A. Vidovecz	Légrádon tul Horvátországba	$5\frac{4}{8}$
Letenye	Rátka, Dobri, A. Lendva, Hidvég	Lendván tul	$4\frac{6}{8}$
Draskovecz	A. Kralovecz, Hodosán, Muraszerdahely, Rácz-Kanizsa	Ráczkanisán tul Stájerországba	$5\frac{4}{8}$
A. Dráva és Hodosán k.	A. Kralovecz, Perlak	Palánkon tul	$1\frac{3}{8}$
Zsenkovecz mellett	Sz. György, Sztridó	Safarka mel.	$2\frac{2}{8}$
Belatincz	Dobronok, Csesztreg	Csesztreg m.	$3\frac{6}{8}$
Sármellék m.	Zalaapáti, Bak, Lenti, Mura Szombathely	Gedericzen tul Stájerországba	15
Zalabér mel.	Pakód, Zalaegerszeg, Lövő, Őriszentpéter, Sennyeháza, Martyáncz	Mura-Szombathely	$16\frac{3}{8}$
R. Sz. Mihály	Csörötnek, Sz. Gotthárd, Liba, Hidegkut	Hidegkut m.	$7\frac{6}{8}$
Berkifalva mellett	P. Sz. Király, Mindszent, Orbánfa, Csenes	P.Sz.Mihály	$5\frac{5}{8}$
Uj-Szőny	N. Igmánd, K. Bér, Pápa, K. Czel, Sárvár, Vát, Szombathely, Sz. Elek	Sz. Eleken tul Stájerorsz.	$30\frac{4}{8}$
Rábahidvég mellett	Rum, Ikervár	Sárvár mel.	$3\frac{3}{8}$
Városlőd	Devecser, Tüskevár, Rum, Szombathely, F. Őr, Pinkafő	Pinkafőn tul Stájerorsz.	$19\frac{3}{8}$

Folyó szám	Neve az országos utnak	Neve azon megyéknek, hol az ut keresztül vonul
43	Keszthely-rumi	Zala, Vas
44	Keszthely-b. füred-veszprém-győri (a gulacs-tapolczai, toti-tapolczai, aszófő-tihanyi s a b.fürdői ágazatokkal)	Zala, Veszprém, Győr
45	Kőszeg-hartbergi	Vas
46	Győr-kirchschlagi	Soprony, Vas
47	Nagyszentmihály-óvári (a neinhof-mosonyi ágazattal)	Vas, Soprony, Mosony
48	Czenk-schwarzenbachi	Soprony
49	Tét-sopronyi	Győr, Soprony
50	Tét-szombathelyi	Soprony, Vas
51	K. Czell-marczaltői	Veszprém
52	Veszprém-kisczelli	Veszprém
53	Jánosháza-pápai	Veszprém
54	Szilisárkány-csornai	Soprony
55	Tét-mosonyi	Győr, Mosony
56	Fertő-sz.miklós-pozsonyi	Soprony, Mosony
57	M.Óvár-Willeinsdorfi (a nézider-pándorf-brucki ágaz.)	Mosony
58	Széleskut-brucki	Mosony
59	Sircz-ebenfurti	Soprony
60	Oroszvár-haimburgi	Mosony
61	Győr-hédervár-gátai	Győr, Mosony
62	Győr-szeredi	Győr, Posony
63	Komárom-posonyi (a bősi ág.)	Komárom, Posony
64	Komárom-szerdahelyi	Komárom, Posony
65	Komárom-zsolnai (a szénásfalu-vihnyei, stubnya-ulmankai és sz. kereszt-breznicz ágazatokkal)	Komárom, Bars, Turócz, Trencsény
66	Érsekujvár,ar. marót-ebedeczi (az udvard-koltai ágazattal)	Komárom, Bars
67	Érsekujvár-n. tapolcsáni	Nyitra
68	Benedek-szeredi	Bars, Nyitra, Posony
69	Posony-vágujhelyi (a csekléSz-diószegi ágazattal	Posony, Nyitra

Kezdőpontja	Közbeeső nevezetesebb helyek	Végpontja	Megközelitő hossz mértföldekben
Gyöngyösi csárda	Karmacs, Szentgrót, Zalabér, Ballavár	Kám	$4\frac{3}{8}$
B. Ederics m.	Szigliget, Köves-Kálla, B. Füred, Veszprém, Sz. Király	Győr	$21\frac{5}{8}$
Léka	Borostyánkő, Tarcsa, F. Őr, Alhó	Alhó mellett	$4\frac{7}{8}$
Jobbaháza mellett	Mihályi, Csepreg, Kőszeg, Léka, Pörgelin	Pörgelin m.	$10\frac{7}{8}$
Inczéd	Rohoncz, Kőszeg, Lövő, Fertő Sz. Miklós, Sz. János	M. Óvár	$13\frac{8}{8}$
Czenk	Keresztur, Haracsony	Koboldon tul	$3\frac{7}{8}$
Tét	Moriczhida, Egyed, Szill, Béled, Czirák	Pinye mellett	$8\frac{2}{5}$
Béled	Ujhid, Kemény, A. Szliste	Vát mellett	$4\frac{3}{8}$
Merse	Szergény, M. Gencs, Várkesző	Marczaltő m.	$2\frac{7}{8}$
Gyepes	Noszlop, N. Alásony, Dobrony	Pórszálok	$3\frac{3}{8}$
Jánosháza m.	Kirta, N. Alásony, Dáka	Pápa előtt	$4\frac{1}{8}$
Szilsárkány	—	Csorna	$0\frac{7}{8}$
Tét	Encse, Lébény	Ötteveny m.	$4\frac{4}{8}$
Valla	Sz. András, Boldogasszony, Barátfalva	Zarándfalva mellett	4
M. Óvár mel.	Szolnok, Gállos, Védeny, Nézider	Wilfleinsdorf mellett	$7\frac{2}{8}$
Vinden mel.	—	Bruck	1
Sircz	K. Márton, K. Höflány, Ujfalu	Ujfalu mel.	$2\frac{7}{8}$
Oroszvár	Köpcsény	Köpcsényen tul	$1\frac{5}{8}$
Győr	Ujfalu, Hedervár, Halászi, M. Óvár, Hegyeshalom, Zarándfalva	Gáta	9
Győr és Ujfalu közt	Szabadi, Medve, Bős, Szerdahely, Nyék	Diószeg	$8\frac{5}{8}$
Komárom	N. Tány, Apácza Szakálos, Vásárut, Szerdahely, Somorja	Posony mel.	16
Komárom	Keszegfalva, Guta	F. Nyárad	$5\frac{2}{8}$
Hetény mel.	N. Kálna, Sz. Kereszt, Körmöczbánya, Sz. Márton	Zsolna	$29\frac{4}{8}$
Érsekujvár m.	Udvard, Verebély, Ar. Marót	Ebedecz	$9\frac{6}{8}$
Érsekujvár	Komját, Nyitra, Kajsza, N. Tapolcsán	N. Tapolcsán	$9\frac{2}{8}$
Benedek	Aranyos Marót, Gimes, Nyitra, Ujlak	Szered	$9\frac{4}{3}$
Posony	Ivánka, N. Szombat, N. Kosztolán, Csejte	Vágujhely	$15\frac{4}{8}$

Folyó szám	Neve az országos utnak	Neve azon megyéknek, hol az ut keresztül vonul
70	Posony-nádasi	Posony
71	Modor-angeri	Posony
72	Posony-strasznitzi	Posony, Nyitra
73	Pöstyén-hohenaui (a brezova-welkai ágazattal)	Nyitra, Posony
74	Galgócz-alsókubin-szaibusi	Nyitra, Bars, Turócz, Árva
75	Trencsén-puchói (a nemsova-brumovi ágazattal)	Trencsén
76	Hornyán-teplai (a teplicsi ág.)	Trencsén
77	Rajecz-weiszkircheni	Trencsén
78	Szomorfalva-kossai (a f.lelőcz-nováki ágazattal)	Nyitra, Trencsén
79	Zsolna-privigyei	Trencsén, Nyitra
80	Predmér-csaczai (a turzofalva-osztraviczai ágazattal)	Trencsén
81	Zsolna-alsókubini	Trencsén, Árva
82	Árva-ujsolli	Árva
83	Sz. Miklós-turdosini (a teplai ágazattal)	Liptó, Árva
84	Sz. Márton-lőcsei (néhány szakaszain az illető államutakkal közös)	Turócz, Liptó, Szepes
85	Breznóbánya-hradeki	Zólyom, Liptó
86	Beszterczebánya-rosnyói	Zólyom, Gömör
87	Breznóbánya-putnoki	Zólyom, Gömör
88	Gács-losoncz-tiszolczi	Nógrád, Gömör
89	Zólyom-apczi	Zólyom, Hont, Nógrád
90	Zólyom-b.gyarmati	Zólyom, Hont, Nógrád
91	Németi-selmeczbánya-privigyei	Hont, Bars, Nyitra
92	B. gyarmat-ipolyság-lévai	Nógrád, Hont
93	Szobb-marianosztrai	Hont
94	Katalin-verőczei	Nógrád
95	Vácz-gyöngyösi	Pest, Nógrád, Heves
96	Pöstény-apczi (a szécsen-hugyagi ágazattal)	Nógrád
97	Pöstény-salgótarjáni	Nógrád
98	Losoncz-burai	Nógrád, Heves
99	Pétervására-kisterennei	Heves, Nógrád

Kezdőpontja	Közbeeső nevezetesebb helyek	Végpontja	Megközelitő hossza mértföldekben
Posony	Récse, Szent György, Modor, Geszte, Somolyán	Nádas	7
Modor	Konyha, Malaczka, Jakabfalva	Magy.falván tul az angeri vasuti állomás	$6^{3}/_{8}$
Posony	Lamács, Malaczka, N. Lenárd, Sz. János, Holics	Szakolcán tul Morvaorsz.	$13^{6}/_{8}$
Pöstyén mel.	Verbo, Brezova, Szenicz, Sasvár, Sz. János	Sz. Jánoson t. Osztrákor.	13
Galgócz mel.	Nagy Tapolcsán, Zsámbokrét, Oszlán, Privigye, Sz. Márton, A. Kubin	Polhorán tul Gácsorsz.	$28^{1}/_{8}$
Trencsén m.	Szakál, Pruszka, Lehota	Puchó	$6^{2}/_{8}$
Hornyán	Teplicz, Tepla	Tepla mellett	$2^{6}/_{8}$
Rajecz	Domanis, Bellus, Pucho, Lisza	Liszán tul Morvaorsz.	$6^{1}/_{8}$
Szomorfalva	A. Elefánt, Szolcsány, Zliccho, Podhrágy	Kossa	$12^{4}/_{8}$
Zsolna	Bicsicza, Rajecz, Facskó	Gajdel mel.	$5^{3}/_{8}$
Predmér m.	N. Becse, Rovne, Turzófalva, Rakova	Csacza	$6^{5}/_{8}$
Budatin	Teplicz, Várna, Tyerhova	Párnicza	$5^{3}/_{8}$
Lokcza	Bzeza, Novoti	Novotin tul	$3^{2}/_{8}$
Sz. Miklós	Szelnicz, Zuberecz	Trsztenna	$6^{5}/_{8}$
Szucsán	Rózsahegy, Tepla, Sz. Miklós, Hibbe, Poprád	Mahalfalva	$10^{6}/_{8}$
Valaszka	F. és A. Bocza	Kir. Lehota	$4^{2}/_{8}$
Beszterczebánya	Tótlipcse, Breznóbánya, Zavadka, Vereskő, Telgárt, Dobsina	N. Veszverés	$15^{1}/_{8}$
Breznóbánya	Tiszolcz, Ratkó, Tornalja	Putnok előtt	$11^{5}/_{8}$
Gács	Kalnó, Poltai, Kokova, Klenócz	Nyustya	$6^{4}/_{8}$
Dobronyiva	Tót Pelsőcz, Csab, B. Gyarmat	Szirák	$11^{5}/_{8}$
Tótpelsőcz	Lest, Kékkő, Záhora	B. Gyarmat	$6^{5}/_{8}$
Németi	Sz. Antal, Selmeczbánya, Sz. Kereszt, Handlova	Privigye	$8^{7}/_{8}$
B. Gyarmat	Ipolyság, Szántó, Csánk	Léva	$6^{1}/_{8}$
Szobb	—	Marianosztra	$0^{7}/_{8}$
Katalin mel.	—	Verőcze	$0^{5}/_{8}$
Vácz	Csővár, Szirák, Apcz	Pata	$7^{5}/_{8}$
Pöstény mel.	Szécsény, F. Told, A. Told	Szarvas Gede	$5^{5}/_{8}$
Pöstény mel.	Ságh, Ujfalu	Andrásfalva	$3^{1}/_{8}$
Harasztipuszta mellett	Salgótarján, Pásztó, Gyöngyös, Heves	Bura, tiszai kikötő	$17^{6}/_{8}$
Pétervására	Nádujfalu	Kis Terenne	$3^{1}/_{8}$

Folyó szám	Neve az országos utnak	Neve azon megyéknek, hol az ut keresztül vonul
100	Ajnácskő-rimaszombati (a füleki és pálfalvai ágazattal)	Gömör
101	Debreczen-eger-rozsnyói (a poroszló-mezőkövesd-ándornoki ágazattal)	Szabolcs, Heves, Borsod, Gömör
102	Miskolcz-debreczeni	Borsod, Szabolcs
103	Monosbél-vadnai	Borsod
104	Putnok-poprádi	Gömör
105	Rosnyó-tiszolczi (a csetnek-pelsőczi ágazattal)	Gömör
106	Rosnyó-eperjesi	Gömör, Szepes, Sáros
107	Torna-rimaszombati	Torna, Gömör
108	Torna-miskolczi	Torna, Borsod
109	Szikszó-lőcsei (a buzita-buzinkai ágazattal)	Abauj, Szepes
110	Kassa-lőcsei	Abauj, Szepes
111	Müllenbach-tátrafüredi	Szepes
112	Eperjes-szandeczi	Sáros, Szepes
113	Bártfa-tarnovi	Sáros
114	Eperjes-sztropkói	Sáros, Zemplén
115	Eperjes-ujhelyi	Sáros, Zemplén
116	Kassa-lembergi	Abauj, Zemplén
117	Kassa-ujhelyi (a csány-cnyiczkei és a pálháza-gönczi ág.)	Abauj, Zemplén
118	Kassa-tokaji (a n. kér-encsi ágazattal)	Abauj, Zemplén
119	Kisvárda-jasliskai (a mezőlaborcz-palotai ágazattal)	Szabolcs, Zemplén
120	Homonna-bereznai	Zemplén, Ungh
121	Ungvár-falkusi	Ungh, Zemplén
122	Ujhely-deregnyői	Zemplén
123	Kir.helmecz-ungvári	Zemplén, Ungh
124	Ungvár-vereczkei	Ungh, Bereg
125	Beregszász-lónyai	Bereg
126	Csap-munkácsi	Ungh, Bereg
127	Tokaj-beregszászi	Zemplén, Szabolcs, Szatmár, Bereg
128	Nyirbátor-tiszaujlaki	Szatmár
129	Nyirbátor-beregszászi	Szatmár, Bereg

Kezdőpontja	Közbeeső nevezetesebb helyek	Végpontja	Megközelitő hossz. mértföldekben
Ajnácskő	Várgede	Rimaszombat	$5^{1}/_{8}$
Ujváros	Tiszafüred, Poroszló, Maklár, Eger, Nádasd, Várkony	Bánréve	$23^{6}/_{3}$
Csaba előtt (Görömböly)	Csege, Csát, Szalonta	Hortobágy	8
Monosbél m.	Apátfalva, Dédes	Vadna mel.	$4^{5}/_{8}$
Harkács m.	Licze, Jolsva, N. Rőcze	Murány	$5^{3}/_{8}$
Rosnyó	Csetnek	Jolsva	$4^{7}/_{8}$
Krasznahorka Váralja	Szomolnok, Remete, Gölnicz, Margitfalva	Eperjes mel.	$9^{7}/_{8}$
Szén mellett	Józsafő, Agtelek	Sztárnya	$8^{4}/_{8}$
Torna	Szilas, Szendrő, Edelény	Sajó Sz. Péter	$7^{3}/_{8}$
Szikszó	Szepsi, A. Metzenzéf, Szomolnok, Remete, Igló	Lőcse mellett	$14^{7}/_{8}$
Kassa	Hámor, Krompach, Szepes-Olaszi	Szepesváralj.	$7^{3}/_{8}$
Müllenbach előtt	—	Tátrafüred	$1^{8}/_{8}$
Eperjes	K. Szeben, Héthárs, Palocsa, Ó Lubló	Ó Lubló mel.	$8^{4}/_{8}$
Bártfa mel.	Hosszurét, Zboró, Komlósa	Kónieczna m.	$4^{2}/_{8}$
Lipnik	Giralt, Krucsó	Turány	$3^{4}/_{8}$
Kapi	Hanusfalva, Csaklyó	Csemernye	$4^{2}/_{8}$
Bőd	Varannó, Homonna, Szinna	Or. Ruszkán tul	$12^{5}/_{8}$
Bárcza mel.	Zsadány, Hollóháza	S. A. Ujhely	9
Hidasnémeti	Vizsoly, Szántó, Tálya, Mád	A zombori csárdánál	$6^{5}/_{8}$
Kisvárda	Kir. Helmecz, Vásárhely, N. Mihály, Homonna, Mezőlaborcz	Csertesen tul	$19^{3}/_{8}$
Sztakcsin	Ladomér, Ublya	Kis Berezna	$3^{2}/_{8}$
Ungvár	N. Kapos, Butka	Falkus	$5^{2}/_{8}$
Borsi mellett	Cséke, Abara, Kis Ráska	Deregnyő	$4^{3}/_{8}$
K. Helmecz	Lelesz	N. Kapos m.	$2^{1}/_{8}$
Perecsény m.	Ó Szemere, Paszika, Ploszkó	Polena	$5^{2}/_{8}$
Jánosi	N. Begány, Zapszony, Harangláb	N. Lónya m.	$4^{2}/_{8}$
Csap	Dobrony, Csomonya	Munkács	6
Rakamaz	Bogdány, Vásáros-Namény, Surány	Beregszász	$11^{4}/_{8}$
Nyirbátor	Máté Szalka, Fehér Gyarmat, Sonkád	Tiszabecs	$9^{4}/_{8}$
Fehérgyarm.	K. Ár, Tivadar, Tarpa	Surány mel.	$2^{5}/_{8}$

Folyó szám	Neve az országos utnak	Neve azon megyéknek, hol az ut keresztül vonul
130	Szatmárnémeti-fehégyarmati	Szatmár
131	Tiszaujlak-kolosvári	Szatmár, Közép-Szolnok
132	Halmi-huszti	Ugocsa
133	Tiszaujlak-huszti	Ugocsa
134	Munkács-vrchovinai	Bereg, Marmaros
135	Huszt-vrchovinai	Marmaros
136	Sziget-vrchovinai (a taraczköz-técsői ágazattal)	Marmaros
137	Sziget-borsai (a szacsal-romului ágazattal)	Marmaros
138	Sziget-nagybányai	Marmaros, Kővárvid., Szatmár
139	Kapnik-dési	Kővárvidék
140	Kapnikbánya-magy. láposi	Kővárvidék
141	N. somkut-magy. láposi	Kővárvidék
142	Monosztor-f. bányai	Kővárvidék, Szatmár
143	Szatmárnémeti-nagybányai	Szatmár
144	Técső-zsibói	Szatmár, Közép Szolnok
145	Szatmárnémeti-n. somkuti	Szatmár
146	Zilah-nagybányai	Közép Szolnok, Kővárvidék
147	Zilah-dési	Közép Szolnok
148	Szamosudvarhely-gaurai	Közép Szolnok, Kővárvidék
149	A. Szopor-szilágycsehi	Közép Szolnok
150	Tasnád-debreczeni	Közép Szolnok, Szatmár, Bihar
151	Tasnád-nagyváradi	Középszolnok, Bihar
152	Élesd-margittai	Bihar
153	Nagyvárad-nagykárolyi	Bihar
154	Saránd-ziláhi	Bihar, Kraszna
155	Szilágysomlyó-bánffyhunyadi	Kraszna
156	Debreczen-ungvári	Bihar, Hajdukerület, Szabolcs
157	Szolnok-besenszög-egri	Heves
158	Török sz. miklós-tiszafüredi	Heves, Jászkunkerület
159	Szolnok-csabai	Heves, Békés
160	Orosháza-mezőtúri	Békés, Heves

Kezdőpontja	Közbeeső nevezetesebb helyek	Végpontja	Megközelitő hosszmértföldekben.
Szatm. németi	Sima, Jánk	N. Szekeres mellett	$4^{3}/_{8}$
Tiszabecs	Méhtelek, Szatmárnémeti, A. és F. Szopor, N. Dersida	Bádon	$15^{4}/_{8}$
Nevetlenfalva mellett	Fekete Ardó, Feketeháza, Veröcze	Veresmart m.	$3^{3}/_{8}$
Tiszaujlak	N. Szőllős	Veresmart	3
F. Karasztó	Bilke, Zádnya, Rókamező	Szolyma	$7^{2}/_{8}$
Huszt	A. Bisztra, Ökörmező, Felső Bisztra	Toronyán tul	$10^{5}/_{8}$
M. Sziget	Szlatina, Taraczköz, Kökényes, Királymező, Szinevér	Ökörmező	$17^{1}/_{8}$
Farkasrév	Bárczanfalva, Szurdok, Szacsal	Mojszin	$9^{5}/_{8}$
M. Sziget	Farkasrév, Sugatag, Kapnik, Kapnikbánya, Felsőbánya	Nagybánya	$9^{3}/_{5}$
Kapnikbánya	—	Kapnikbányán tul Erdélybe lép	$0^{3}/_{8}$
Kapnikbánya mellett	—	Kapnikb. Erdélybe	$0^{3}/_{8}$
Remete mel.	Kovács, Szurdok, Csomafalva	Csernafalván t. Erdélybe	$2^{1}/_{8}$
Monostor	Váad, Kovács, Kapolnok	Szürgyefalu	$1^{3}/_{8}$
Szat.németi	Ombod, Lipó, Remetemező	N. Sikálló m.	$5^{3}/_{8}$
Avasujváros	Szinyérváralja, Erdőszada, Gardánfalva, Széplak	Zsibó	$9^{1}/_{8}$
Erdőszada	Hosszufalva	N. Somkut	$2^{4}/_{8}$
Zilah	Görcsön, Szilágycseh, Benedekfalva, Czikó, N. Nyires	N. Somkut	$7^{6}/_{8}$
Vártelek m.	Nyirséd, Paptelek	Zsibón tul	$2^{4}/_{8}$
Szamosudvarhely	K. Goroszló, Naprád, Diósptaka	Gaura	$2^{6}/_{8}$
A. Szopor	Korond, Bogdánd, Hadad	Szilágyszeg	$3^{5}/_{8}$
Tasnád	Szántó, Endréd, Vasad	Mihályfalva	$4^{5}/_{8}$
Tasnád	Usztató, Margitta, Terebes, Sárszeg, Hegyköz, Kovácsi	Bihar	$8^{4}/_{8}$
A. Lugos	Czigányfalva, Hagymádfalva	Csanálos m.	3
Püspöki	Bihar, Székelyhid, Érkeserü	Ér Semjén	$6^{7}/_{5}$
Sarand mel.	N. Léta, Székelyhid, Margitta, Széplak, Nagyfalu	Szil.somlyó	13
Varsolcz	Kraszna, Csicsér	Csucsa mel.	$4^{3}/_{8}$
Debreczen	Hatház, N. Kálló, Téth	Székely	9
Szolnok	Besenszög, Pély	Tarna S[illegible] Mikl[illegible]	6
T. Sz. Miklós mellett	Fegyvernek, Kunhegyes, Madaras	Tisz[illegible]	8
a hajlati csárda mellett	Szarvas, Kondoros	[illegible]	9
Orosháza	Szarvas	Me[illegible]	6[illegible]

Folyó szám	Neve az országos utnak	Neve azon megyéknek, hol az ut keresztül vonul
161	Orosháza-halasi	Békés, Csongrád, Jászkunker.
162	Halas-csongrádi	Jászkunkerület, Csongrád
163	Kecskemét-gyöngyös-rima-szombati (a recske-batkai ágazattal)	Pest, Jászkunkerület, Heves
164	Csongrád-szegedi	Csongrád
165	Apatin-nagyváradi (a gyula-kétegyházi ágazattal)	Bács, Csongrád, Bihar
166	Szeged-ujvidéki	Csongrád, Bács, határőrvidék
167	Makó-debreczeni (a békésgyulai ágazattal)	Csongrád, Békés
168	Makó-mezőhegyesi	Csanád
169	Nagyvárad-belényesi	Bihar
170	N. Szalonta-hidasteleki	Bihar
171	Butyin-nagyváradi	Arad, Bihar
172	Belényes-aradi	Bihar, Arad
173	Butyin-aradi (a világos paulisi ágazattal)	Arad
174	Csúcs-kapruczai	Arad
175	Arad-abrudbányai	Zaránd
176	Törökkanizsa-nagyszebeni	Bács, Torontál, Temes, Krassó
177	Szöregi	Torontál
178	Nagyfalu-temesvári	Temes
179	Temesvár-lippai	Temes
180	Lippa-lugosi	Temes, Krassó
181	Zabálcs-lugosi	Krassó
182	Temesvár-soborsini (a birkisi ágazattal)	Temes, Krassó
183	Kosova-karánsebesi (a lunkány-smelczi és zsidóvár-lugosi ágazatokkal)	Krassó
184	Lugos-temesvári	Krassó, Temes
185	Lugos-oraviczai	Krassó
186	Ezeres-oraviczai	Krassó
187	Bogsán-karánsebesi	Krassó
188	Versecz-schönthali	Temes, Krassó
189	Oravicza-moldovai (a makovistye-rakasdiai ágazattal)	Krassó
190	Oravicza-fehértemplomi	Krassó

Kezdőpontja	Közbeeső nevezetesebb helyek	Végpontja	Megközelitő hossz. mértföldekben
a. derekegyházi kastély mellett	Mindszent, K. Telek, Majsa	Halas	$9^{2}/_{8}$
Majsa	Félegyháza	Csongrád m.	6
Kecskemét	N. Körös, Czegléd, Jászberény, Árokszállás, Gyöngyös	Pétervására	$21^{7}/_{8}$
Csongrád m.	Mindszent, P. Sövényháza	Szeged	$6^{2}/_{8}$
Apatin mel.	Zombor, Szabadka, Szeged, H. m. Vásárhely, Orosháza, Csaba, Sarkad	N. Szalonta mellett	$34^{5}/_{8}$
Horgosnál	Mártonyos, Ó Kanizsa, Zenta, Ada, Ó Becse, Temerin	Ujvidék m.	$14^{6}/_{8}$
Makó mellett	Tót Komlós, Csaba, Békés	Körösladány	$12^{5}/_{8}$
Makó mellett	Palota	Mezőhegyes	$4^{2}/_{8}$
Harangmező	Hidastelek	Robogánylazur	$3^{4}/_{8}$
N. Szalonta	Tulka, Tenke, Mocsár	Hidastelek m.	$4^{5}/_{8}$
Butyin	Boros Sebes, Béel, Tenke, Nyárszeg	Less	$11^{1}/_{8}$
Pokola	Ujlak, Olcsa, Koraj, Csernő, Pankota	Muszka	9
Butyin	Selingyia, Muszka, Világos, Ujpanát	Mikalaka, Arad mel.	$11^{1}/_{8}$
Józsáshely m.	Garabonez, Szlatina, Gros	Kaprucza	$4^{4}/_{8}$
Brad	Kristyor, Mihályfalva, Bucsesd	Bucsesden tul	$3^{3}/_{8}$
Tör. Kanizsa	Oroszlámos, Perjámos, Ujarad, Lippa, Birkis	Pozsegán tul	27
Szöreg	—	a szöregi vasuti állomás	$0^{3}/_{8}$
Nagyfalu	Varjas, Sz. András	a sz. andrási csárda m.	$5^{1}/_{8}$
Temesvár	Fibis, Allios	Ujfalu mel.	$6^{4}/_{8}$
Lippa	Sistarovecz, Székás, Balincz, N. Kostély	Kis Kostély	$6^{6}/_{8}$
Zabálcs	Bruznik, Barra, Fadinák	Balincz	$3^{3}/_{8}$
Kiszető mel.	Bálincz, Rakita, Facset, Kápolnás, Valemáre	Valemárén tul	8
Kossova	Kurtya, Nadrág, Zsidóvár, Turkova, Pestyere	Mácsova mel.	12
Lugos	Szinerszeg, Buziás, N. [illegible]	Tör. Szákos m.	$5^{3}/_{8}$
Lugos mellett	Ezeres, Bogsán, D[illegible]	Kákova	10
Ezeres	Kölnik, Lupák, Zs[illegible]	Székás mel.	$4^{7}/_{8}$
Ezeres	Pr[illegible] Delinyest, V[illegible]	Zsuppa mel.	4
Kudricz	M[illegible]cz, Kákova, [illegible]vicza, Stajer[illegible]	Stájerdorfon tul	6
Német Oravicza	M[illegible]ye, Német [illegible] [illegible]of	[illegible]moldován tul	6
Ol. Oravicza	B[illegible] Nikolincz	[illegible]olinczen t.	[illegible]

Folyó szám	Neve az országos utnak	Neve azon megyéknek, hól az ut keresztül vonul
191	Strázsa-mehádia	Krassó
192	Temesvár-wolfsbergi	Temes, Krassó
193	Temesvár-fehértemplomi (a zsebely-csákovai ágazattal)	Temes
194	Zsidovin-ujvidéki (a birda-vojteki ágazattal)	Temes, Torontál, Bács (határőrvidék)
195	Arad-titeli	Torontál
196	N. Becskerek-n. kikindai	Torontál
197	Palánka-péterváradi	Bács
198	Palánka-szegedi	Bács
199	Palánka-zombori	Bács

Folyó szám	Neve az államutnak	Neve azon megyéknek. melyeken az ut keresztül vonul
I	Buda-bécsi	Pest, Esztergam, Komárom, Győr, Mosony, Posony
II	Buda-gráczi	Pest, Fehér, Veszprém, Zala, Vas
III	Buda-eszéki	Fehér, Tolna, Baranya
IV	Pest-duklai	Pest, Heves, Borsod, Abaúj, Sáros
V	Pest-vácz-kassai	Pest, Nógrád, Gömör, Abaúj, Torna
VI	Pest-péterváradi	Pest, Jászkunkerület, Bács
VII	Mohács-varasdi	Baranya, Somogy, Zala
VIII	Fridó-varasdi	Zala
IX	Szegszárd-veszprém-soproni	Tolna, Veszprém, Somogy Soprony
X	Szegszárd-kaposvári	Tolna, Somogy
XI	Barcs-kaposvár-boglári	Somogy
XII	Tapolcza-nagykanizsai	Zala

Kezdőpontja	Közbeeső nevezetesebb helyek	Végpontja	Megközelitő hossz. mértföldekben
Strázsa mel.	Jám, Nikolincz, Makovistye, Német és Oláh Szászka	Stancsilovai csárda m.	6
Temesvár	Tör. Szákos, Rittberg, Zsidovin, Bogsán, Kölnik, Resicza	Franzdorfon tul	13 5/8
Temesvár	Saág, Zsebely, Detta, Versecz	Strázsa előtt	12
Gertenyes	Moriczfeld, Detta, Módos, N. Becskerek, Aradácz	Ujvidék mel.	18 2/8
Perjámos	Lovrin, Zsámboly, N. Becskerek, Écska	Écskán tul a határőrvid.	13 3/8
Sz. Mihály m.	Melencze	Beodra	4 3/8
Ó Palánka	Glózsán, Ó és Uj Futak	Ujvidék	5 3/8
Glózsán	Kulpin, N. Kér	Sz. Tamás	4 7/8
Ópalánkai kikötő	Sztapár, Hodzság	Zombor	8
		összesen	1701 7/8

Kezdőpontja	Közbeeső nevezetesebb helyek	Végpontja	hossza mértföldekben
Buda	Táth, Ó Szőny, Győr, Mosony, Oroszvár, Posony	Posonyon tul az orsz. határa	26 4/8
Buda	Martonvásár, Székesfehérvár, Veszprém, Tapolcza, Vasvár, Körmend, Radafalva	Radafalván t. az orsz. határa	37 3/8
Érd mellett	Adony, Földvár, Tolna, Szegszárd, Mohács, Baranyavár	Eszék	30 1/8
Pest	Gödöllő, Hatvan, Gyöngyös, Miskolcz, Kassa, Eperjes, Bártfa	F. Komárnikon tul az orsz. hat.	51 7/8
Pest	Vácz, B. Gyarmat, Losoncz, Rimaszombat, Rosnyó, Torna, Szepsi	Kassa	36 7/8
Pest	Soroksár, Kalocsa, Baja, Sza[illegible]badka, Ujvidék	Pétervárad]	42 2/8
Mohács	Pécs, Kaposvár, N. [illegible] Letenye, Csáktornya	[illegible]ktornya	30
Ternovecz m.	Nedelic[illegible]	[illegible]rasd	1 6/8
Szegszárd	Hőgy[illegible] Veszprém, Pá[illegible]	[illegible]baháza	26
Hőgyész	Dom[illegible]	[illegible]osvár m.	6 4/8
Barcs	M. [illegible]aposvár, Öregl[illegible]	[illegible]lár	14 3/8
Tapolcza	Kes[illegible] Kiskomárom	[illegible]Kanizsa	9 7/8

Folyó szám	Neve az államutnak	Neve azon megyéknek, melyeken az ut keresztül vonul
XIII	Győr-keszthelyi	Győr, Veszprém, Zala
XIV	Győr-soproni	Győr, Soprony
XV	Posony-varasdi	Posony, Mosony, Soprony Vas, Zala
XVI	Szered-hodonin-brünni	Posony, Nyitra
XVII	Diószeg-jablunkai	Posony, Nyitra, Trencsén
XVIII	Csacza-szaibusi	Trencsén
XIX	Nagyszombat-krakkói	Posony, Nyitra, Bars, Hont, Zólyom, Liptó, Árva
XX	Nyitra-tornóczi	Nyitra
XXI	Komárom-érsekujvári	Komárom, Nyitra
XXII	Esztergam-trencsén-hrozenkai	Esztergam, Bars, Nyitra, Trencsén
XXIII	Ipolyság-Szobbi	Hont
XXIV	Vácz-zólyomi	Nógrád, Hont, Zólyom
XXV	Makó-szolnok-zólyomi	Csanád, Csongrád, Jászkunkerület, Heves, Nógrád, Gömör, Zólyom
XXVI	Tiszolcz-szandeczi	Gömör, Szepes
XXVII	Rozsnyó-krakkói	Gömör, Szepes
XXVIII	Eperjes lőcsei	Sáros, Szepes
XXIX	Bártfa-szandeczi	Sáros
XXX	Kassa-csernoviczi	Abaúj, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa, Marmaros
XXXI	Sziget-kirlibábai	Marmaros
XXXII	Miskolcz-tokaj-kolosvári	Borsod, Zemplén, Szabolcs, Szatmár, Közép-Szolnok, Kraszna
XXXIII	Tokaj-ungvári	Zemplén, Ung
XXXIV	S. a. ujhely-duklai	Zemplén, Sáros
XXXV	Nyiregyháza-lembergi	Szabolcs, Ung
XXXVI	Lemberg-kolosvári	Bereg, Ugocsa, Kővárvidék
XXXVII	Debreczen-miskolcz-rózsahegyi	Bihar, Szabolcs, Borsod, Gömör, Liptó
XXXVIII	Debreczen temesvári	Bihar, Arad, Temes
XXXIX	Debreczen-técsői	Bihar, Szatmár, Marmaros
XL	Nagyvárad-kolosvári	Bihar

Kezdőpontja	Közbeeső nevezetesebb helyek	Végpontja	hossza mértföldekben
Győr	Tét, Pápa, Devecser	Tapolcza	$13\frac{1}{8}$
Győr	Csorna, Kapuvár, F. Sz.Miklós	Soprony	$11\frac{3}{8}$
Soprony	Köpcsén, Soprony, Kőszeg, Szombathely, Körmend, A. Lendva, Csáktornya	Nedelicz	32
Szered	Szenicze, Holics	Hodoninon tul Morvába	$9\frac{6}{8}$
Diószeg	Szered, Pöstyén, Trencsén, Illava, Zsolna, Csacza	Szvercsinoveczen tul Sziléziába	$27\frac{5}{8}$
Szvercsinovecz	Skalicz	Skaliczon tul	$1\frac{5}{8}$
N. Szombat	Galgócz, Nyitra, Léva, Selmeczbánya, Beszterczebánya, Rózahegy, Alsókubin	Potvilken tul Gácsorsz.	$39\frac{1}{8}$
Nyitra	Csabaj	Tornócz	$2\frac{7}{8}$
Komárom	Ó Gyalla	Érsekujvár	$4\frac{1}{8}$
Esztergam	Nagykálna, Ar. Marót, Trencsén	Dietrom mel.	$22\frac{4}{8}$
Ipolyság	Mikola, Letkés	Szobb	$5\frac{1}{8}$
Rétság mel.	Ipolyság, Németi, Korpona, Dobronyiva	Zólyom	$12\frac{2}{8}$
Makó	Szolnok, Eger, Losoncz	Zólyom	$46\frac{1}{8}$
Tiszolcz mel.	Murány, Poprád, Késmárk, Lubló	Mnisek	$14\frac{7}{8}$
Rozsnyó	Igló, Késmárk, Béla, Ófalu	Nedecz mel.	$14\frac{1}{8}$
Eperjes	Bertótfalva, Szepesváralja	Csötörtökhely	9
Bártfa	Sárpatak, Rakitó, Tarnó	Musinka mel.	$2\frac{3}{8}$
Kassa mellett	Gálszécs, N. Mihály, Ungvár, Munkács, T. Ujlak, Huszt Sziget	Körösmezőn t.	$44\frac{4}{8}$
Trebusa mel.	Bisztra, Visó, Borsa	Kirlibába	$15\frac{5}{8}$
Zsólcza	Tokaj, Nyiregyháza, Nagykároly, Tasnád, Szilágysemlő	Ziláhn tul	$32\frac{5}{8}$
B. Keresztur	S. a. Ujhely, K. Helmecz	Csap	$10\frac{6}{8}$
S. a. Ujhely	Gálszécs, Varanno, Sztropko	Szvidnik	15
Nyiregyháza	Bogdány, Ungvár, Berezna	Uzsokon tul	$24\frac{2}{8}$
Vereczkén tul Gácsorsz.	Beregszász, Tiszaujlak, Halmi, Nagybánya, N. Somkut	K. Nyiresen t. Erdélybe	33
Debreczen	Miskolcz, Rimaszombat, Szentmiklós	Rózsahegy	[illegible]
Debreczen	Ber. Ujfalu, Nggyvárad, Nagy-Szalonta	Temesvár	[illegible]
Debreczen	Vámospircs, N. Károly, Szatmárnémeti, Avasuj[illegible]	Técső mell[illegible]	[illegible]
Nagyvárad	Mezőtelegd, Élesd, [illegible]ketető	—	[illegible]

Folyó szám	Neve az államutnak	Neve azon megyéknek, melyeken az ut keresztül vonul
XLI	Nagyvárad-dévai	Bihar, Zaránd
XLII	Csaba-déva-nagyszebeni	Békés, Arad, Zaránd
XLIII	Szeged-aradi	Torontál, Arad
XLIV	Szeged-temesvári	Csongrád, Torontál, Temes
XLV	Temesvár-nagyszebeni	Temesvár, Krassó
XLVI	Lugos-orsovai	Krassó
XLVII	Lugos-versecz-pancsovai	Krassó ,Temes
XLVIII	Bezdán-n. kikinda-lovrini	Bács, Torontál
XLIX	Baja-zombori	Bács
L	Kalocsa-debreczeni	Jászkunkerület, Pest, Békés, Bihar, Heves
LI	Kőrösladány-nagyváradi	Békés, Bihar

Ezekből látni való, hogy az uj uthálózatba fölvett országos utak száma 199, az államutaké pedig 51, tehát mindkettőé összevéve 250; továbbá kiderül, hogy az inditványozott országos utak összes hossza . . . $1701\,^{7}/_{8}$ mérföld
az államutaké . . . . $1032\,^{1}/_{8}$ „

s így összesen 2734 m. f.

Szembe állítván ezen vonalokat a mostan fennállókkal, kitünik, hogy amazok száma 258
ezeké pedig 30

összesen 288

levén, a javaslatba foglaltaké . . . . . 38-czal csekélyebb ugyan, de hossza a régieknél annyival nagyobb, mivel azonos irányu vonalok a lehetőségig egybe olvasztattak.

Innét van, hogy midőn a jelenlegi országos és államutak hossza csak : $1750\,^{7}/_{8}+587\,^{5}/_{8}=2338\,^{4}/_{8}$ mértföldre terjed, a javaslat szerinti utak együttes hossza . . . . 2734 „

az az . . . . $395\,^{4}/_{8}$

mértfölddel többre rúg.

Kezdőpontja	Közbeeső nevezetesebb helyek	Végpontja	hossza mértföldekben
Nagyvárad	Harengmező, Belényes	Csucs	$15^3/_8$
Csaba	Gyula, Butyin, Körösbánya	Boitzán tul	$25^7/_8$
Kis Zombor	Makó, Nagylak, Pécska	Arad	$9^7/_8$
Szeged	N. Sz. Miklós, Lovrin, Bilét	Temesvár	$14^6/_8$
Temesvár	Rékás, Lugos, Facset, Kosiva	Kosoviczán t.	$14^5/_8$
Lugos	Szakul, Zsupa	Zsupán tul	5
Lugos	M. Szákos, Vermes, Zsidovin, Kudricz, Versecz	Ulma mellett	14
a kis köszegbatinai kikötő	Bezdán, Zombor, O Becse, Török Becse, N. Kikinda,	Lovrin	23
Baja	Vaskut, Gákova	Zombor	$6^4/_8$
Foktő Kalócsa mellett	Kecskemét, Szarvas, Körösladány	Ber. Ujfalu	$32^5/_8$
Körösladány	Okány, Harsány	Nagyvárad	$9^7/_8$
		összesen	$1032^1/_8$

A két osztályzatokat egymástól elkülönitvén, lesz az országosak hossza : $1750^7/_8—1701^7/_8=49$ mértfölddel kisebb, ellenben az államutaké :
$1032^1/_8—587^5/_8=444^4/_8$ mértfölddel nagyobb mint a mostaniak hossza.

Miután ezen számok egybevetéséből látjuk, hogy az uj hálózat mintegy $395^4/_8$ mértfölddel több utat foglalal magában, e részben pedig biztosan feltehető, hogy ugyanannyi csinálatlan úttal szaporodott az uthálózat, önkényt azon kérdés merül fel, vagyon mennyivel fognak növekedni az együttes költségek, melyek, az uj javaslatot véve alapul — a még csinálatlan utak és utrészletek teljes megépítésére szükségesek?

A feleletet szolgáltatják az értekezésem kezdetén fejlesztett költségelések, melyek szerint 633 mértföld tökéletes helyreállítására mintegy 35,500,000 frt igényeltetik; s miután ehhez most még 395 mértföld hozzá járúl, ennek költsége a következő aránylatból található :

633 : 395=35,500,000 : x-hez a miből

$$x=\frac{39535,500,000}{633}=20.900,000 \text{ frt.}$$

Az államutak tárgyalásánál azonkivül meg volt mutatva, hogy a még csinálatlan 91¾ mértföld körülbelöl 7.300,000 frtba kerülend; ha tehát e három tétel egybe foglaltatik, a következő eredményre jutunk:

1-ször. A mostani állapot szerint természetes karban létező 633 mfld. út igényelni fog. . . . . 35.500,000 frt

2-szor. Az ujonnan hozzá járuló 395 mértföld . . . . 20.900,000 frt.

s végre 3-szor. A 91 ¾ mértföld hosszu csinálatlan államutak . . . . . 7.300,000 frt.

tehát az 1119¾ m. f. összesen: 63.700,000 frt.

Azon esetben, hogyha a főközlekedések jövőre is a birodalom közös ügyei közt foglalnának helyet, magától értetik, hogy e roppant költség fedezéséhez az állami kincstár köteles volna aránylagos részlettel hozzájárulni. Ezen részlet igen jelentékennyé válnék, ha az uj javaslathoz képest szaporíttatnának az államutak, mert csinálatlan szakaszaiknak hossza ekkor körülbelül 259 m.fldel növekednék, mely a már fenálló s szinte még természetes állapotu 91 m. fldel együtt kerék számmal 350 mfldre menne, az ország terhére ellenben 1119—350 azaz 769 m.fld maradna.

Ha e két szám közt a 63700000 frt aránylagosan elosztatik,

az állami kincstárt közelitőleg illetné . 20.00,000 frt.
az országot pedig . . . . 43700,000 frt.

Azonban fel nem tehető, hogy állam utaink ezentul is birodalmi kezelésben maradjanak, hanem inkább hihető, hogy azok ismét az ország teendői közé vissza fognak helyeztetni.

Ekkor az állami és országos utak közt eddigelé volt különbség magától elenyészvén, magunk erejére leszünk ugyan utalva, de a dolog lényege nem fog in ultima analysi valami aggasztó változáson keresztül menni, különösen azért nem, mert a mostani rendszer mellett Magyarország egyetemes adózó lakossága épen ugy járul a többi tartományok államutaihoz, mint ezek viszont a mieinkhez, csupán azon figyelemre méltó különbséggel, hogy a Lajtán tul aránylag sokkal több államút létezvén, a kölcsönös hozzájárulásban Magyarország nyilván tul van terhelve.

Ellenben megszünvén e tekintetben a viszonyos állapot, megszünik a kölcsönös hozzájárulás is, az ebből eredő megtakarítás pedig az országban marad, saját utaink czélszerü beruházására levén fordítható.

A mi végre az uj úthálózatba fölvett állam és országutaknak egyes megyékre eső kiterjedését illeti, e részben a következő átnézet szolgál felvilágositásul:

Az új hálózatba fölvett országos- és államiutaknak hossza, megyék szerint kimutatva.

Folyó szám	A megye vagy kerület neve	A javaslat szerinti országos utaknak hossza mértföldekben	A javaslat szerinti állami utaknak hossza mértföldekben	Összes hossza mértföldekben
1	Abaúj	31	$18^{6}/_{8}$	$49^{6}/_{8}$
2	Arad	$35^{3}/_{8}$	$26^{7}/_{8}$	$62^{2}/_{8}$
3	Árva	$16^{2}/_{8}$	$9^{6}/_{8}$	26
4	Bács	50	43	93
5	Baranya	$32^{2}/_{8}$	$19^{6}/_{8}$	52
6	Bars	$28^{2}/_{8}$	$15^{3}/_{8}$	$43^{4}/_{8}$
7	Bêkés	$31^{6}/_{8}$	$15^{6}/_{8}$	$47^{4}/_{8}$
8	Bereg	$19^{6}/_{8}$	$20^{4}/_{8}$	$40^{2}/_{8}$
9	Bihar	$60^{6}/_{8}$	$59^{4}/_{8}$	$120^{2}/_{8}$
10	Borsod	$24^{2}/_{8}$	$17^{6}/_{0}$	42
11	Csanád	$12^{6}/_{8}$	$7^{2}/_{8}$	20
12	Csongrád	$33^{1}/_{8}$	$7^{3}/_{8}$	$40^{4}/_{8}$
13	Esztergom	$7^{4}/_{8}$	6	$13^{4}/_{8}$
14	Fehér	$48^{6}/_{8}$	$17^{4}/_{8}$	$66^{2}/_{8}$
15	Gömör	$40^{1}/_{8}$	$35^{1}/_{8}$	$75^{2}/_{8}$
16	Győr	$20^{6}/_{8}$	$11^{6}/_{8}$	$32^{4}/_{8}$
17	Hajdú kerület	$3^{6}/_{8}$	$0^{6}/_{8}$	$4^{4}/_{8}$
18	Heves	$55^{2}/_{8}$	$29^{4}/_{8}$	$84^{6}/_{8}$
19	Hont	$16^{3}/_{8}$	$18^{1}/_{8}$	$34^{6}/_{8}$
20	Jászkún kerület	$44^{1}/_{8}$	$7^{1}/_{8}$	$51^{2}/_{8}$
21	Komárom	$41^{4}/_{8}$	$10^{4}/_{8}$	52
22	Közép-Szolnok	$27^{5}/_{8}$	$7^{3}/_{8}$	35
23	Krassó	$77^{6}/_{8}$	19	$96^{6}/_{8}$
24	Kraszna	$9^{5}/_{8}$	$4^{1}/_{8}$	$13^{6}/_{8}$
25	Kővár vidéke	9	$5^{6}/_{8}$	$14^{6}/_{8}$
26	Liptó	$10^{7}/_{8}$	$12^{1}/_{8}$	23
27	Mármaros	$47^{4}/_{8}$	$34^{2}/_{8}$	$81^{6}/_{8}$
28	Mosony	26	$11^{4}/_{8}$	[illegible]
29	Nógrád	32	$20^{4}/_{8}$	
30	Nyitra	$60^{6}/_{8}$	[illegible]	
31	Pest	51		
32	Posony	$50^{6}/_{8}$		
33	Sáros	$19^{7}/_{8}$		
34	Soprony	$38^{2}/_{8}$		

Folyó szám	A megye vagy kerület neve	A javaslat szerinti országos utaknak hossza mértföldekben	A javaslat szerinti állami utaknak hossza mértföldekben	Összes
35	Somogy	$53\frac{5}{8}$	$30\frac{1}{8}$	$83\frac{6}{8}$
36	Szatmár	$36\frac{7}{8}$	$29\frac{1}{8}$	66
37	Szabolcs	$26\frac{1}{8}$	$22\frac{5}{8}$	$48\frac{6}{8}$
38	Szepes	$19\frac{7}{8}$	$25\frac{3}{8}$	$45\frac{2}{8}$
39	Temes	$60\frac{6}{8}$	$24\frac{2}{8}$	85
40	Tolna	$15\frac{1}{8}$	$25\frac{2}{8}$	$40\frac{6}{8}$
41	Torna	5	$3\frac{3}{8}$	$8\frac{7}{8}$
42	Torontál	$38\frac{4}{8}$	$22\frac{2}{8}$	$60\frac{6}{8}$
43	Trencsén	$35\frac{3}{8}$	$26\frac{1}{8}$	$61\frac{6}{8}$
44	Turócz	$15\frac{2}{8}$	—	$15\frac{2}{8}$
45	Ung	10	$24\frac{2}{8}$	$34\frac{2}{8}$
46	Ugocsa	4	$11\frac{6}{8}$	$15\frac{6}{8}$
47	Vas	$87\frac{6}{8}$	$19\frac{1}{8}$	$107\frac{2}{8}$
48	Veszprém	$33\frac{1}{8}$	$26\frac{6}{8}$	$60\frac{2}{8}$
49	Zala	$79\frac{5}{8}$	$38\frac{7}{8}$	$118\frac{4}{8}$
50	Zaránd	$5\frac{7}{8}$	10	$15\frac{7}{8}$
51	Zemplén	$44\frac{2}{8}$	$34\frac{2}{8}$	$78\frac{4}{8}$
52	Zólyom	16	$15\frac{2}{8}$	$81\frac{2}{8}$
	Összesen	$1701\frac{7}{8}$	$1032\frac{1}{8}$	2784

Ebből látni való, hogy a többi közt Bihar megyére nagy kiterjedéséhez képest $120\frac{2}{8}$ m. föld esik, holott a kis Torna megye csak $8\frac{2}{8}$ mértfölddel bir; s igy látni való az is, hogy az egyes megyék területei, a mennyire lehetett, figyelembe vannak véve az utak ezen uj rendezésénél.

Mind ezek után kénytelen vagyok még egyszer bevallani, hogy a fennebbiekben első és szerény kisérletként inditványozott javaslat, kétségtelenül, sok hiányban szenved s mint egyes ember gyarló erejéből eredő mű a tökély jellegét korántsem viselheti magán, hanem végleges megállapodásáig mindenesetre még lényeges javitásokra kell, hogy keresztül vezettessék, főképen azon esetben, ha az országos gazdasági egyesület hazánk vasuti kérdését fejtegető két emlékirata nem marad puszta holt betű, hanem valósulni fognak mind azon nagyszámu vaspályák, melyek ezen jeles emlékiratokban hazánk kereskedelme s jobblétének előmozditására ritka alaposággal terveztettek. —

Idáig érkezvén, legyen szabad még egy rövid pillantást országos utaink mostani állapotára vetni, s ebből következtetést vonva a jövőre különösen azon kérdést megpenditeni, ha vajjon a jelenleg gyakorlatban álló utépitési és fenntartási rendszer további alkalmazásától várhatók-e oly előnyök és eredmények, hogy annak ezentuli fennmaradása óhajtandó, avagy nem volna-e czélszerübb, helyette más eszközhöz folyamodni, hogy közlekedéseink gyorsabb haladásában megfelelőbb siker biztosittassék?

Ha a multra tekintünk vissza, általában tapasztaljuk, hogy országos utaink állapota, némely megyéket kivéve, inkább roszabb lett, de semmikép sem jobb, mint volt 1848 előtt, s aggodalommal látjuk, miként a pólyáiban tengödő utcsinálás nálunk,—a helyett, hogy a mai kor igényeihez képest fejlődött volna, mindinkább hanyatlott az ország anyagi jólléte s vagyonosodásának nyilvános hátrányára.

Ezen szánandó hátramaradásnak egyik oka abban rejlik ugyan, hogy a természet maga igen mostohán bánt nálunk azon anyagi kellékek felosztásával, melyek jó utak életbe léptetésére föltétlenül megkivántatnak; — de lényegébe hatván a dolognak, az sem tagadható, hogy a bajnak má s befolyá sosabb kutfője mélyebben gyökeredzik s leginkább azon rendszerben rejlik, mely az országos utügynek kezelésében maiglan is mérvadó.

A fennálló utasitások szerint a közmunka kezelése, illetőleg ellenőrködésére, s igy maga az utcsinálásra is 1ső vonalban a kerületi szolgabirák, ezek után pedig a megyék vannak hivatva. Ámde a szolgabirák ezer meg ezer közigazgatási s törvénykezési ügyekkel annyira el vannak foglalva hogy az utcsinálásra, még ha különben értenének is hozzá és az idevágó szaktudománnyal s tapasztalattal birnának is, annyi időt szentelni nem képesek, mint a mennyit eze- -ek munkával s fáradsággal járó feladat sikeres teljesité- ségképen szentelni kell.

A megyékben székelő mérnökök is döleges állásra vannak szoritva, miután leg csak abban áll : hogy az évenkén- közerőről a megyei főkimutatást szerkeszt-

összeirása alapján az évi munka-előirányzatot, illetőleg költségvetést összeállitják; hogy a munkaköteles helységek közt az útszakaszokat kiosztják s ehhez képest a munka-feladatokat papirosan kiszabják; hogy az előforduló új épitkezések s javitásokról terveket és költségvetéseket készitenek s végül a közerővel eszközlött uti munkát az illető szolgabirákkal helyszinileg megvizsgálják s átveszik. — Igy tehát a szakértők, ezen utolsó functiót kivéve, leginkább csak számtalan, meddő szoba-munkára, nem pedig, mint a dolog természete kivánná, gyakorlati müködésre vannak utalva.

Könnyen érthető, hogy az útmunka kezelésének ily czélellenes, mondhatni fonák felosztása mellett országos utainkon valami fényes eredményt kivívni eddigelé nem sikerülhetett s mind addig sikerülni nem is fog, mig ezen senyvedő állapoton gyökeresen orvosolva nem leend.

Mindezekhez járul még más főakadály, s ez : a jelen korszellemmel többé meg nem férő ingyenesen közmunka rendszere, mely Magyarhonban, fájdalom, még mind ez ideig épségben maradt, s teljes gyakorlatban van daczára annak, hogy a nép nyomasztó s aránytalanul felosztott terhét mélyen érzi s általános idegenkedéssel viseltetik a közmunka ingyen teljesitése iránt.

Igaz ugyan, hogy a régiek, nevezetesen a rómaiak hasonló rendszer mellett bámulatos müveket nagyszerü hidakat, utakat, vizvezetékeket és még romjaikban is csodálatra méltó emlékszerü épitményeket hoztak létre; ugy de, nem kell itt szem elől téveszteni azt, hogy ezen nagyszerü müvek egy részt légiói, más részt meghóditott tartományok népei, s a hatalmas Róma jármát nyögte rabszolgák veritékéből eredtek, mint valóságos kényszer munkák, a milyenek csak kényuralom alatt kedvelhetők, de az uj kor intézményeivel karöltve járó jogegyenlőség elvével többé meg nem férnek.

Innét van, hogy ha egyébb feudalis viszonyokkal a kényszermunka mégis átszállott a későbbi korszakra, Europa mivelt nemzetei az elavult rendszer árnyoldalain okulva, azt nem csak régen eltörölték már, hanem a legszebb sikerrel más, korszerübb intézményeket fogadtak el s léptettek életbe, a melyek most példák gyanánt szolgálván, bennünket meg-

győzhetnek arról, hogy az ingyenes közmunka feláldozása, ha okszerü intézkedéssel pótoltatik, Magyarországban is igen üdvős hatást fogna közlekedési eszközeink fejlődésére gyakorolni.

Hogy azonban e fontos kérdésben tisztán lássunk s ehhez képest elfogulatlanul itélhessünk, szükség, hogy mindenek előtt az országos közmunka ügyében fennálló utasitás lényegével ismerkedjünk meg s egyszersmind annak gyakorlati alkalmazása közben évek óta tett tapasztalotokhoz tájtékozás végett folyamodjunk.

Az országos közmunka alatt oly szolgálmányok értetnek, melyek a közmunkára kötelezettek egyéni kárpótlása nélkül rend szerint országos közlekedési czélokra, jelesen az ország és részben az álladalmi utakra fordittatnak.

Ezen közmunka kétféle :

1. Igás munka, mely igavonó szarvasmarha és lovak erejével szolgáltatik.

2. Kézi vagy gyalog munka, mely emberi erővel végeztetik. Az igás munka jellege az, hogy vonó állaton alapszik; a kézi munkáé pedig, hogy személyhez van kötve.

Közmunkára rendszerint az ország minden lakosa köteles; nevezetesen :

Vonó-állatoknak tulajdonosai igás munka teljesitésére kötelezvék; kik igavonó állatokkal nem birnak, kézi munkát tartoznak végezni. Szolgáltatik pedig minden egyes vonó állat utan évenként két igás napszám, minélfogva minden egyes vonó állat egyes vagy kettős fogatban, mint rendesen használtatni szokott, közmunkára évenként kétszer kiállítandó.

Minden házbirtokos, tekintet nélkül arra, egy vagy több ház birtokosa-e, évenként hat kézi napsz[illegible] [illegible]olgál;
idegen házakban lakó egyének három kézi [illegible]
sítésére kötelesek. Családtagok, akár önjo[illegible]
rendszerint mind két esetben évenként háro[illegible]
szolgálnak.

Ezen kötelezettség alól fel vannak[illegible]

A tizenhat évet még be nem töltött [illegible]
már tulhaladt lakosai az országnak [illegible]

azon szegődött szolgák, kik szolgálataikat teljesen másnak adják rendelkezés alá;

az országban törvényesen elismert minden vallásfelekezetek papi személyei;

a cs. k. katonaság;

az álladalmi tisztviselők és szolgák;

a cs. k. pénzügyőrök;

a népiskolákban alkalmazott tanitók;

a cs. k. hadsereg mindennemü fogatai;

a cs. k. póstafogatok; végre

a papi személyek azon fogatai, melyeket fiókközségeikben előforduló egyházi teendők teljesítésére használnak. —

Az országos közmunka minden évben Augustushó folyamában községenként (vagy is inkább személyenként) iratik össze az illető járásbeli szolgabirák vagy helyetteseik, szabad kir. városokban pedig a városi tanács által.

A szolgabirák készítik a községenként felvett összeirási kimutatásokból a járási kimutatást; ezekből készíttetnek a megyei számvevő s a mérnöki hivatal közbenjöttével a megyei táblázatok, míg ezen utóbbiakból az országos épitészeti igazgatóság az országos kimutatást állítja össze.

Közmunka tartozását rendszerint mindenki tartozik leszolgálni; kész pénzzeli megváltása azonban bizonyos föltételek alatt megengedtetik.

Ezen megváltásról szintén állíttatnak össze járási, megyei s országos kimutatások.

Közmunkára kiki tulajdon költségén s azon eszközökkel és szerszámokkal köteles kiállani, melyekkel saját munkáit végezni szokta.

Az idő pedig, melyet a közmunkát teljesítő jövet és menet eltölt, illetőségébe rendszerint beszámitatik, jelesen ha a munkahely a munkaköteles lakhelyétől szekérre nézve egy, kézi munkásokra nézve fél mértföldnél távolabbra esik.

Gazdasági tekinteteknél fogva a sürgős mezei munkák tartama alatt a közmunka leszolgálása nem követeltethetik.

A természetbeni közmunka rendszerint azon közigazgatási évben leszolgáltatandó, a melyre összeiratott. Mulasztás esetében az illető munkakötelezett a megállapitott váltsági ár

háromszoros összegében marasztaltatik el; ha pedig ezen birságot fizetni nem képes, az elmulasztott munkát természetben háromszorosan teljesiteni köteles.

Egyébiránt nem türhető, hogy munkaképes férfiak helyett, gyermekek, nők és aggastyánok használtassanak a közmunka teljesítésére.

Az országos közmunka, az annak megváltása folytán bevett pénzöszletek, továbbá a fennérintett birságokból nyert pénzek s végre az országos utvonalok mentén létező némely hidak vámjövedelme képezik tehát az országos épitő alapot.

Az ennek terhére eső uti munkálatokról s ez utóbbiak mi módoni fedezéséről a megyei közönségek a melléjök rendelt épitésziti közegek közbenjárásával elöleges évi költségvetést készitenek, a következőkre figyelmezvén:

a) mennyi az összeirt kézi és igás napok száma;

b) hány napszámból áll az államutakra, és

c) az országos utakra igényelt természetbeni közmunka; mely munka mennyiség ennél fogva természetben fenntartandó;

d) hány közmunka-napszám lesz megváltható;

e) hány közmunka napszám fog valószinüleg megváltatni;

f) mely összeget képez ennélfogva a közmunkaváltsági pénz;

g) mekkora az álladalmi utakon felhasználandó közmunka értéke;

h) hány mértföldhosszuságúak a megye területén levő s vámolható álladalmi utak és hidak; s végre

i) mily nagy a megyére nézve megállapitott váltsági ár?

A ki figyelemmel kisérte az imént elmondottakat, azonnal észreveheti, hogy az ingyenes közmunka ügye végtelen bonyodalomban szenved, s azért gyakorlati alkalmazásában is birhatlan nehézségekkel küzk[illegible] de nem is a legigazságosabb alapra levén fektetve, [illegible]észetes, hogy a dolgozó nép általános ellenszen[illegible]ozik.

Mily [illegible]t munkát [illegible] okoz a többi közt már csak [illegible]rőnek évenk[illegible]elt összeirása? mely mindamell[illegible]gy mázsa [illegible]znek be az összeirási táblázato[illegible] mind hiányos [illegible] községek elöjárói s a

többi lakosok érdeke közös levén, amazok nemcsak hogy nem akadályozzák, hanem még előmozditják a módot, mely alatt a község a közmunka alól legügyesebben kivonhatja magát, jelesen akkor, midőn a szolgabirák, számtalan hivatalos teendőik miatt, a helyszinre személyesen megjelenni akadályoztatnak. — E mellett az összeirásoknak a központban való rendezése és egybefoglalása, valmint több hatóságon keresztül menő tárgyalása húzamos időt kiván meg, az összeirások tehát későn érkeznek vissza a megyékbe; a munka feladatok pedig sokszor Junius előtt nem állapithatók meg; a tettleges végrehajtás szinte elkésik s igy minden rendszeres munka és kezelés meghiusulván, az év lefolytával néha a szolgálmányok fele sincs bevégezve.

Más baj az, hogy a mezei munkák közben nem köteleztethetnek a közmunkások akkor megjelenni, mikor a legszükségesebb volna, de különben sem jelennek meg pontosan; igy különösen a kavicsolási munkák legczélszerübben nedves őszi időben eszközöltetnek, ilyenkor azonban a többnyire silányul ruházott közmunkások irtóznak a hely szinére kimenni, hanem inkább otthon maradnak a fütött szobában, a szüken kimért uti személyzet pedig kénytelen számtalan járásokat eredmény nélkül tenni, ez által saját hivatásától tökéletesen elvonatván.

Máskor meg töméntelen közmunkás jelen meg egyszerre, s ekkor a munka tetszésük szerint folyik, mert sem beokúlt utkaparók, sem rendszeres felügyelők kellő számban ninc[illegible]enek s nem is lehetnek azért, mivel az országos épitő alap legink[illegible]bb csak nyers erőből áll, csekély pénztára ellenben majd nem min[illegible]denkor fenékig ki van merülve. Igy valóban nem csoda, hogy a m[illegible]r különben is csekély munkatartozás elporlik észrevehető eredme[illegible]v nélkül.

Fokozzák a veszteséget még sza[illegible] nézve napi élések, melyek a közmunka erő hová forditására [illegible]náltarenden vannak. — Itt például butorok szállitására has[illegible]tik ezen erő, ott a megyeházakból havat kihordani, és viszont tüzi fát oda szállitani kénytelen, itt valamelyik uti biztos szántóföldjeit mivelteti vele, ott egy befolyásos rokon szerződésileg elvállalt kincstári sab- vagy gabna-szállitmányokat

eszközöltet általa; itt ügyes ürügy alatt (a mint ez 1848 előtt is történt) magán épitkezésre, ott falusi utak tatarozására fecséreltetik el az országos közerő, a dolog nem vétetvén az illetők részéről szigoruan azért, mert csak **ingyen** munkáról van szó, mely, okoskodásuk szerint, az országnak amugy sem kerül semmibe; de fokozza a kárt elvégre még az is, hogy a közmunka-köteles nagy ellenszenvvel viseltetvén az ingyen munka iránt, ennek elkerülése végett minden módot és cselt követ el, annál is inkább, mivel őt ezen törekvésében esetleges körülmények is segitik, alkalom nem hiányozván arra, hogy majd templom-épites, majd folyó- vagy patakszabályozás, majd marha és tüzvész tekintetéből, hol egyes községek, hol egész vidékek a közmunka alól fölmentetnek, nem is tekintva azt, hogy mennyire függ a munka teljesités a végrehajtó közegek egyéni erélyességétől, e tekintetben számos példa tényül felhozathatván, hogy miglen némely járások lerovják a szolgálatot, addig mások egy vagy két, söt több évi tartozásokkal következetes adósai maradnak az országos épitő alapnak.

Hozzá járul még azon sajnos tapasztalás, hogy itt ott épen az elökelök és vagyonosabbak a helyett, hogy jó példával mennének elő, sok esetben nem róvják le a munka feladatokat, hanem azokkal hátralékban maradnak, minden büntetés és kellemetlen következés nélkül. Ezen mulasztás s még inkább a hanyag községek tétlensége a szorgalmatosak között is ragályos nyavalyaként elharapódzik, azokat lehangolja, s elvégre is az erkölcsiség sülyedésének örvénye felé vezet, a nép pedig a helyett, hogy üdvös munkásságra serkentetnék, inkább csak azon törekszik, hogy miként lehessen munkatartozása alól legügyesebben menekülni, s e czél elérésére folytonos harczba állitja magával a végrehajtó hatalmat.

De ha végképpen meggondoljuk, hogy [illegible]munkások a munkahelytöl sokszor távol lakván, két [illegible]m, söt több mértföldre utazni kénytelenek; hogy ez[illegible]galom nem csak a munkásokra nézve felette nyoma[illegible]nem, mivel a jövet s menetet azoknak [illegible]tartozásá[illegible]kell számitani, az országos épitő ala[illegible]mesen [illegible]littetik; ha megfontoljuk, hogy a közm[illegible]ok csak [illegible] szerszá-

mokkal birnak, melyekkel jó munkát, jelesen a kö és kavics fejtésnél, teljesiteni nem képesek,hogy nem ritkán csak fiúk, leányok, vagy gyenge aggastyánok, és azok is csak délelötti 10—11 órakor jelennek meg, délutáni 3—4 óra tájban már ismét haza sietvén; hogy számos megyében, kö hiány miatt, csinált utak még nem létezvén, a közerö legfeljebb a töltéseken támadó gödrök és kátyúk kiegyengetésére, kerékvágányok behuzására, utárkok készitésére s több e féle sisiphusi munkákra elfecséreltetik; ha továbbá el nem felejtjük, hogy az utbiztosok utasitásilag felvannak hatalmazva bizonyos mennyiségü igáserőt hivatalos utazásaikra felhasználni, és sokan közölük e czim alatt a közerőt ugyancsak kizsákmányolják; ha végül figyelemre veszszük, hogy a gyalog és igás napszámok közti arány némely vidéken oly annyira kedvezötlen, hogy azoknak czélszerü és kimerítöleges felhasználása lehetetlenné válik, ha mindezeket, mondom, mérlegbe vetjük, nem lehet el nem hinnünk, hogy a természetben teljesitendö közmunka fennállásáig közlekedési eszközeink, — fájdalom a haza anyagi érdeke s jólétének érzékeny kárára — tökélyre emelkedni csakugyan nem fognak.

De nem felelhet meg ezen rendszer a mai kor igényeinek — a mint emlitve volt — még azért sem, mert a közmunka tartozás nem levén igazságos alapra fektetve, aránytalanul nehezedik az ország egyes polgáraira.

Igy például egy 100,000 forint értékü ház tulajdonosa, az utasitás szerint csak h a t gyalog napszámmal járul a közmunkához, járul épen ugy mint egy 200 frt értékü házzal biró zsellér, egy féltelkes gazda pedig, kinek összes telki birtoka két három ezer forintot, silány vidéken csak 6—700 forintot vagy ennyit sem ér, a maga négy ökre után n y o l c z igás napszámot tartozik dolgozni.

Szint ily kirivó aránytalanságot mutat az egy telkes gazda és nagyobb földbirtokos közti összehasonlitás; mert a tapasztalás szerint például egy a legelö illetőséggel együtt mintegy 30 hold földdel biró telkes gazda, belterjes gazdaságához, csak nem kivétel nélkül n é g y igavonó állattal van ellátva, míg egy nagyobb, mondjuk 1000 hold földbirtokosa csak min-

den 100 hold föld és rét után tart egy négy igás marhából álló fogatot.

A harmincz holdas földbirtok tehát nyolcz igás napszámmal, ellenben az 1000 holdas birtok csak 8×10 az az 80 ily napszámmal járul a közlekedési teherhez, következésképen a 34- szer nagyobb birtok nem visel, a mint az osztóigazság magával hozná, 34-szer, hanem csak 10-szer nagyobb terhet; ezen különbség pedig a szerint növekedik, a mint a földbirtok nagyobbodik.

A közmunka fősúlya, mint ezt már eddigelé is láttuk, igavonó állatra van vetve, miből önként következik, hogy a nemzet azon osztályai, melyek vonó állatokat tartani kénytelenek, legsulyosabban érzik a közmunka terhét; már pedig Magyarország kiválólag földmivelő ország levén, önként következik az is, miként ezen teher leginkább csak a földbirtokost, más szóval a földmivelőt sujtja, tekintet nélkül arra, hogy a nemzeti gazdászatnak épen ezen legjelentékenyebb ága „a földmivelés" ily nyomás alatt sinlődvén, nem emelkedhetik fel azon állásra, melyet honunk anyagi érdekeinek előmozditására elfoglalni kellene.

Ellenben mily elenyésző parányisággal járulnak, a jelen gyakorlat szerint, a közlekedések előállitásához mind azon tényezők, melyek esetleg vonó állatokkal ugyan nem, de másként annál nagyobb vagyonnal birnak s a jó utak előnyeit épen ugy, sőt sokkal nagyobb mérvben élvezik, mint a földmivelő osztály?

Igy nevezetesen a gazdag tőkepénzesek, vagyonos házi urak, s nagyban üzérkedő kereskedők, kik ezrekre menő jövedelmeik daczára csak hat, illetőleg három gyalog napszámmal, tehát épen csak annyival járulnak a közmunkához, mint a legszegényebb zsellér; igy a sok kézmüves, iparos és gyárosok, de különösen az országban létező vaspálya, gőzhajózási társulatok s más oly vállalatok, melyeknek élete és fölvirágzása első vonalban csak jól rendezett s jó karban álló utaktól várhat állandó lendületet.

Mindezek bizonyára inkább csak hiréről ismerik a munkát, terhéhez azonban alig járulnak valamivel ez az, a mi az igazság és egyenjoguság elvébe !

nest ütközvén, az ingyenes közmunka iránt általános idegenkedést gerjeszt mind azoknál, kik ama kiváltságosak irányában tulterhelve tulajdonképen a jármot húzni kárhoztattak.

Annyi hiánya és árnyoldalai a fennálló rendszernek parancsolólag követelik, miszerint a közterhek ezen neme valahára okszerü s a mai korszellemmel megférő de egyszersmind igazságos alapra állított intézménynyel fölcseréltessék.

Mint minden más közteher felosztásánál, ugy itt is csak azon főelvhez kellene ragaszkodni, hogy a haszon arányában történjék a hozzájárulás, hogy tehát mindenki azon arányban járuljon az országos utak készitéséhez is, a melyben azokból hasznot huz.

„Ezen elv szerint" — igy szól Lónyay Menyhért, Hazánk anyagi érdekei czimü jeles munkájában, az országos vonalok az egész nemzetnek hasznára levén, viselje az orsz. utak költségeit az egész ország. Az által, ha valamely országban a fővonalok tökéletes utakkal láttatnak el, nyer az ország minden tagja, mert az egész nemzet tényező ereje, nemzeti gazdagsága növekszik, mi a nemzetnek minden tagjaira üdvös befolyással van. Hasznosak az országos utak a kereskedő osztálynak, mert jó közlekedési eszközök nélkül virágzó kereskedés nem is létezhetik, nyer az iparüző és gyáros osztály, mert ipara vagy gyára feldolgozásához szükséges nyers anyagokat s termékeket a termesztés helyéről az elkészítés helyére rendesen szállitani kell; de az elkészített árukat, eladhatás végett, az ország minden vidékeibe ismét szét kell küldeni; nyer a földmivelő osztály, mert termékeit csak ugy adhatja el jó áron, ha a közlekedési eszközök által kereskedés, gyár és müipar virágzó állapotra emelkednek, és ha termékeinek árában, a tökéletesült közlekedési eszközök által a szállitási költség mindinkább kisebbedik; de végre nyer, ugy mond befejezésül a fentisztelt szerző, a tőkepénzes osztály, mely tőkéit csak ugy jövedelmezteti biztosan, ha a nemzet mind kereskedési, mind mü és gyáripari tekintetben emelkedésben van, és minden lakosok, kik utazásnál a tökéletesitett utaknak kényelmeiben részesülnek."

Mind ezeket figyelembe véve igénytelen nézeteim sze-

rint legigazságosabb s egyszersmind legsikeresebb is volna, hogy ha mindenki vagyona, illetőleg jövedelme arányában kész pénzzel járulna a közlekedési teherhez, mi végből a törvényhozás utján megállapítandó egyenes adó annyival volna pótolandó, a mennyi országos utaink folytatólagos kiépitésére s ápolására az évi előirányzat, illetőleg költségvetés szerint szükségeltetni fogna. — Mihelyt tehát az gyenes adó s az évi szükséglet meg volna határozva, egyuttal tudva lenne azon pótlék is, mely az országos utak szükségleteire az illető évben minden adó forint után megkivántatnék.

De ez ismét egy uj neme volna a sok adónak s nem vagyunk-e már különben is elárasztva számtalan megadóztatással? fognak sokan felkiáltatni!

Igaz, s magam is bevallom, miszerint az imént megpenditett eszme életbeléptetése az amugyis már tulcsigázott közadót még néhány millióval szaporitaná, de nem szabadulna-e egyidejüleg az ország egy oly nyomasztó teher alól, mely a nemzet bizonyos osztályaira, nevezetesen a földmivelőre most sulyosan nehezedik? s nem volna-e az oly adó, mely utaink javitására beruháztatván, a helyett hogy más adók módjára a külföldre vándorolna, egy fillérig az országban maradna, uj életet szerezvén a most pangó pénzforgalomnak kiváltképen a dolgozó szegényebb osztályok között?

Egyébbiránt nem is volna ezen ráfizetés oly nyomasztó és elviselhetlen, mint első pillanatra látszik, sőt merem állitani, hogy azokra nézve, kik a közmunkai szolgálatban jelenleg szerfelett igénybe vétetnek, a készpénzbeni fizetés inkább nyereség volna s valóságos könnyebbség mintsem uj terhelés.

Ezen állításom helyes voltát igazolandó hivatkozom a következő táblás kimutatásra, mely részint az országos építészeti igazgatóságnál szerzett adatok, részint a megyei mérnökök szives közlései alapján készült.

1865.

Folyó szám	Megye, kerület, város	Közmunka erő: két fogatu igás (napszámokban)	Közmunka erő: egy fogatu igás (napszámokban)	Közmunka erő: kézi (napszámokban)	Váltsági ára egy napszámnak: két fogatu igás fr.	Váltsági ára egy napszámnak: két fogatu igás kr	Váltsági ára egy napszámnak: egy fogatu igás fr.	Váltsági ára egy napszámnak: egy fogatu igás kr	Váltsági ára egy napszámnak: kézi kr	A váltság pénz összesen frt	A váltság pénz összesen kr
1	Abauj . . .	18,903	732	57,252	1	15	—	40	25	36,314	25
2	Arad . . .	36,291	1 360	124,308	1	12	—	65	30	78,822	32
3	Árva . . .	11,606	7,640	28,875	1	56	—	94	31	34,238	21
4	Bács Bodrog	65,363	2,138	195,879	1	15	–	65	30	135,320	85
5	Baranya . .	51,444	—	109,764	2	38	—	—	47	174,025	30
6	Bars . . .	19,348	558	49,383	—	76	—	45	22	25,819	84
7	Békés . . .	16,740	74	93,018	1	05	0	70	30	45,531	20
8	Bereg . . .	16,420	8	65,142	—	94	—	60	26	32,376	52
9	Bihar . . .	45,271	120	259,596	1	05	—	40	30	125,461	35
10	Borsod . .	20,544	656	73,848	1	06	—	56	24	39,867	52
11	Csanád . .	11,909	—	46,617	1	43	—	(72)	36	33,811	99
12	Csongrád .	13,187	—	59,208	1	15	—	—	28	31,743	29
13	Esztergom .	8,634	656	24,627	1	27	—	67	36	20,270	42
14	Fehér . . .	28,319	392	71,316	1	40	—	70	35	64,881	60
15	Gömör és Kis Hont . .	23,705	546	63,936	1	10	—	73	27	43,736	80
16	Győr . . .	13,343	548	39,006	1	38	—	87	36	32,932	26
17	Hajdu kerület	7,006	4	39,702	—	90	–	60	30	18,218	40
18	Heves és Külső Szolnok .	39,378	628	152,985	2	25	—	90	32	138,120	90
19	Hont . . .	14,537	1,066	38,778	—	90	0	60	24	23,029	62
20	Jász, N. és K. Kunság .	27,446	—	113,817	—	66	—	—	26	47,706	78
21	Komárom .	23,773	30	50,307	1	80	—	90	34	59,922	78
22	Kővárvidék .	6,106	—	35,775	1	50	–	—	30	19,891	50
23	Közép Szolnok	12,547	—	58,893	—	90	—	—	30	28,960	20
24	Krassó . .	35,361	216	160,578	—	95	0	63	27	77,085	09
25	Kraszna . .	3,440	—	31,521	—	90	–	—	30	12,552	30
26	Liptó . . .	13,118	—	33,519	—	84	—	—	20	17,722	92
27	Marmaros .	20,467	472	121,314	—	99	—	66	26	52,115	49
28	Mosony . .	17,488	1,114	36,075	2	–	1	33	25	45,4 6	37
29	N. Kikindai kerület . .	11,777	—	25,683	1	90	—	—	44	33,676	82
30	Nógrád . .	24,659	1,624	86,778	1	38	—	54	30	60,939	78
31	Nyitra . .	47,264	—	161,367	1	68	—	—	32	131,040	96
32	Pest-Pilis-Solt	66,693	—	220,785	1	40	—	—	32	164,021	40
33	Posony . .	40,740	444	1[illegible]6,992	1	24	0	82	26	78,699	6[illegible]
34	Sáros . . .	17,785	814	54,363	—	90	0	60	21	27,911	13
35	Somogy . .	43,255	172	71,922	1	40	—	70	29	81,534	78
36	Soprony . .	27,872	3,306	79,785	1	65	—	90	34	76,091	10
37	Szabolcs . .	25,173	224	96,390	1	05	—	70	30	55,5[illegible]	[illegible]
38	Szatmár . .	26,576	220	87,5[illegible]8	1	90	1	27	45	90,[illegible]	[illegible]
39	Szepes . .	17,373	2,040	59 898	1	35	–	80	27	41,[illegible]	[illegible]
40	Temes . .	51,814	2,648	261,597	1	5	—	80	32	163,[illegible]	[illegible]

1865.

Mennyi készpénz szükségeltetnék oly eredmény elérésére, minő a közmunka erővel eszközöltetik		Egy 500 holdas birtok okszerü mivelésére sat. hány igás marha igényeltetik	Egy telkes gazda hány marhát tart gazdasági czéljaira	Mennyi egyenes adót fizet körülbelöl			
				egy 500 hold. birtok		egy egész telkes gazda	
frt	kr			frt	kr	frt	kr
27,000	—	16	4	400	—	30	—
70,000	—	28	6	750	—	80	—
26,000	—	50	6	177	—	12	—
120,000	—	50	6	—	—	—	—
174,000	—	62	4	400	—	26	—
25,000	—	50	2	—	—	24	—
45,000	—	24	6	420	—	42	—
26,000	—	36	4	275	—	6	—
74,000	—	64	6	242	—	28	—
30,000	—	36	4	450	—	32	—
33,000	—	—	—	—	—	—	—
32,000	—	—	—	—	—	45	—
15,000	—	25	4	600	—	30	—
48,000	—	26	6	377	—	35	—
33,000	—	20	4	137	—	17	—
24,000	—	26	6	416	—	34	—
12,000	—	—	—	—	—	—	—
119,000	—	20	4	750	—	90	—
20,000	—	26	4	500	—	16	—
40,000	—	30	6	530	—	85	—
30,000	—	40	4	610	—	40	—
12,000	—	—	—	—	—	—	—
21,000	—	—	—	—	—	—	—
40,000	—	60	6	818	—	25	—
9,000	—	—	—	—	—	—	—
12,000	—	20	4	190	—	4	—
40,000	—	34	4	200	—	19	—
39,000	—	26	4	350	—	80	—
22,000	—	—	—	—	—	—	—
48,000	—	18	4	300	—	30	—
66,000	—	40	4	500	—	35	—
75,000	—	25	4	199	—	16	—
40,000	—	20	4	—	—	—	—
24,000	—	32	4	550	—	35	—
70,000	—	40	4	290	—	—	—
60,000	—	60	6	350	—	18	—
40,000	—	13	4	500	—	40	—
90,000	—	24	4	275	—	35	—
36,000	—	—	—	—	—	—	—
128,000	—	[illegible]	6	500	—	32	—

Folyó szám	Megye, kerület, város	Közmunka erő két fogatu igás	Közmunka erő egy fogatu igás	Közmunka erő kézi	Váltsági ára egy napszámnak két fogatu igás		Váltsági ára egy napszámnak egy fogatu igás		Váltsági ára egy napszámnak kézi	A váltság-pénz összesen	
		napszámokban			fr.	kr	fr.	kr	kr	fr.	kr
41	Tolna . . .	33,753	154	107,238	1	08	0	72	30	68,735	52
42	Torna . . .	3,840	56	8,199	—	90	—	45	38	6,596	82
43	Torontál . .	60,809	1,698	153,954	1	90	1	27	44	185,d33	32
44	Trencsén .	21,063	—	98,871	1	38	—	(69)	24	52,795	98
45	Turócz . .	7,666	26	14,631	—	75	0	50	24	9,273	94
46	Ugocsa . .	6,027	—	25,941	1	25	—	—	30	15,316	05
47	Ung . . .	10,732	20	47,130	1	08	0	60	24	22,913	76
48	Vas . . .	40,758	6,616	119,304	1	68	—	96	30	110,616	0
49	Veszprém .	32,133	72	76,788	2	04	1	28	33	90,983	52
50	Zala . . .	39,301	4,602	138,336	2	60	1	50	42	167,186	72
51	Zaránd . .	7,991	4	34,092	1	20	—	60	37	22,206	64
52	Zemplén . .	36,464	238	104,208	1	35	0	90	25	75,492	60
53	Zólyom . .	8,724	266	31,857	1	12	—	66	30	19,503	54
54	Bakabánya .	228	18	1,683	—	90	—	45	30	718	20
55	Bártfa . . .	236	4	2,886	—	60	0	40	24	835	84
56	Bazin . . .	154	18	2,517	2	0	1	—	25	955	25
57	Bélabánya .	46	—	486	—	90	—	—	30	187	20
58	Beszterczeb.	188	—	4,980	1	50	—	—	27	1,626	60
59	Breznóbánya	1,954	6	7,251	1	35	—	68	36	4,253	42
60	Buda . . .	416	192	17,445	2	18	1	10	38	7,747	18
61	Debreczen .	1,386	384	15,711	1	05	—	65	30	2,418	20
62	Eperjes . .	177	8	5,805	1	50	1	0	23	1 608	65
63	Esztergom .	270	16	4,191	2	25	1	35	52	2,808	42
64	Felsöbánya .	190	18	3,150	—	90	—	45	30	1,124	10
65	Győr . . .	664	110	8,511	2	25	1	35	38	4,876	68
66	Kassa . . .	369	32	6,744	1	35	—	75	30	2,545	35
67	Kecskemét .	4,309	52	21,957	2	25	1	50	54	21,630	03
68	Késmárk . .	192	—	1,869	1	12	—	—	21	607	53
69	Kis Márton .	174	28	1,125	1	20	—	60	21	461	85
70	Kis Szeben .	164	—	2,004	—	90	—	(60)	24	628	56
71	Komárom .	390	16	6,621	1	90	—	86	45	3,734	21
72	Korpona . .	280	—	2,166	1	20	—	—	24	855	84
73	Körmöczbánya	373	14	3;798	—	60	—	45	15	799	80
74	Köszeg . .	288	22	3,894	2	10	1	05	30	1,796	10
75	Libetbánya .	109	6	585	1	20	—	60	30	309	90
76	Lőcse . . .	348	—	2,493	1	50	—	—	26	1,170	18
77	Modor . . .	289	12	3,585	1	50	1	0	27	1,413	45
78	Nagybánya .	267	32	2,847	1	20	0	80	35	1,342	45
79	Nagyszombat	481	—	2,565	1	50	1	0	24	1,337	10
80	Nagyvárad .	390	146	12,177	1	86	—	96	40	5,736	36
81	Ó-Arad . .	665	12	13,431	1	74	1	20	38	6,275	28
82	Ó-Zólyom .	136	2	972	—	90	0	60	23	307	16
83	Pécs . . .	462	28	13,200	2	40	1	60	60	9,073	60
84	Pest *) . .	2,036	1,672	112,161	2	36	1	20	40	51,675	76

*) Az 1864. évi összeirás szerint.

Mennyi készpénz szükségeltetnék oly eredmény elérésére, minő a közmunka erővel eszközöltetik		Egy 500 holdas birtok okszerü mivelésére sat. hány igás marha igényeltetik	Egy telkes gazda hány marhát tart gazdasági czéljaira	Mennyi egyenes adót fizet körülbelől			
				egy 500 h0ld. birtok		egy egész telkes gazda	
frt	kr			frt	kr	frt	kr
50,000	—	24	4	—	—	—	—
7,000	—	—	—	—	—	—	—
139,000	—	30	6	—	—	—	—
40,000	—	27	4	260	—	6	—
8,000	—	—	—	—	—	—	—
12,000	—	36	4	350	—	6	—
20,000	—	20	2	340	—	25	—
83,000	—	26	2	—	—	—	—
69,000	—	66	6	200	—	14	—
125,000	—	30	2	350	—	—	—
17,000	—	—	—	—	—	—	—
60,000	—	30	6	268	—	8	—
12,000	—	40	4	412	—	12	—
500	—						
550	—						
600	—	össz.					
120	—						
1.100	—	1,402*)	188*)	14,236*)	—	1,107*)	—
2,800	—						
5,200	—	elosztva					
1,600	—						
1,100	—	42-vel	42-vel	36 tal	—	36 tal	—
1,900	—						
750	—	lcsz 33	közel 5	395	44	30	75
3,200	—						
1,700	—						
1,400	—						
400	—						
310	—						
400	—						
2,500	—						
570	—						
520	—						
1,200	—						
210	—						
780	—						
1,000	—						
900	—						
900	—						
3,800	—						
4,000	—						
200	—						
6,000	—						
30,000	—						

*) Ezen össz [illegible] ztatván, ered-
mén[illegible]

1865.

Folyó szám	Megye, kerület, város	Közmunka erő: két fogatu igás	Közmunka erő: egy fogatu igás	Közmunka erő: kézi	Váltsági ára egy napszámnak: két fogatu igás fr.	két fogatu igás kr	egy fogatu igás fr.	egy fogatu igás kr	kézi kr	A váltság pénz összesen frt	kr
		napszámokban									
85	Posony . .	598	298	23,676	2	25	1	50	42	11,736	42
86	Ruszt . .	118	18	765	—	90	—	54	15	230	67
87	Selmeczbánya	150	8	6,954	—	95	—	45	18	1,397	82
88	Soprony .	1,168	64	8,535	1	72	—	99	30	4,632	82
89	Szabadka .	1,517	28	22,743	1	50	1	11	30	9,126	40
90	Szakolcza .	408	24	2,733	1	50	—	75	24	1,285	92
91	Szatmár-Németi . .	1,318	8	8,871	1	50	1	0	45	5,976	95
92	Szeged . .	4,578	560	35,439	1	02	0	68	27	14,618	89
93	Székesfehérvár . .	817	2	9,801	1	15	0	77	24	3,293	33
94	Szent-György	130	—	1,635	—	75	—	(35)	30	588	0
95	XVI Szepesi városok .	2,863	68	15,807	1	10	—	56	26	7,297	20
06	Temesvár .	471	166	17,307	2	70	1	80	60	11,012	70
97	Trencsén .	128	—	984	—	98	—	—	24	1,490	56
98	Ujbánya .	266	12	2,901	—	96	—	54	21	929	37
99	Ujvidék . .	776	764	9,792	1	98	—	92	42	6,352	0
100	Versecz . .	1,810	202	8,547	2	25	1	35	45	8,191	35
101	Ziláh . . .	606	—	2,994	—	72	—	—	26	1,214	76
102	Zombor . .	2,932	8	9,342	—	90	—	45	30	5,445	0
	Összesen	1.370,221	49,280	4.985,482	—	—	—	—	—	3 583,128	76

Ezen kimntatás előadja először a megyék, kerületek és városok megnevezése mellett, azoknak 1865 évben összeirt közmunkaerejét, gyalog, egy és két fogatu igás napszámokban kifejezve; továbbá előtünteti az egyes megyék, kerületek s városokban 1865 évre megállapitott megváltási árát a gyalog, egy és kétfogatu igás napszámnak; ezekből ki van fejlesztve a közmunkának pénzegyenértéke s a részletes tételek egybefoglalása után az egész országban összeirt gyalog és igás napszámok mennyisége s összes pénzértéke a megváltási árak szerint, főeredményül az derülvén ki, hogy az 1865 évben összeirt közerő : 1.370,221 két fogatu, 49,280 egy fogatu és 4.985,482 gyalog napszámra terjed, s hogy ezeknek a váltás szerinti pénzértéke 3.582,128 frt 26 kra rugott.

1865.

Mennyi készpénz szükségeltetnék oly eredmény elérésére, minő a közmunka erővel eszközöltetik		Egy 500 holdas birtok okszerü mivelésére sat. hány igás marha igényeltetik	Egy telkes gazda hány marhát tart gazdasági czéljaira	Mennyi egyenes adót fizet körülbelől			
				egy 500 hold. birtok		egy egész telkes gazda	
frt	kr			frt	kr	frt	kr
7,800	—						
160	—						
930	—						
3,100	—						
6,100	—						
880	—						
4,000	—						
9,800	—						
2,200	—						
390	—						
4,900	—						
7,400	—						
1,000	—						
620	—						
4,300	—						
5,490	—						
810	—						
3,640	—						
2.671,730	—						

Azonban köztudomásu dolog levén, hogy a közerő rendszerint nem teljesít annyi és oly jó munkát, mint pénzzel fogadott munkások, uj kérdés merül fel az iránt, vajjon mennyi készpénz kivántatnék arra, hogy azzal legalább is oly munkaeredmény biztosíttassék, a milyen jelenleg az egyetemes közerő természetbeni felhasználásával eszközöltetik?

Felelnek ezen nagyérdekü kérdésre a megkérdezett megyei mérnökök e részbeni közlései, melyek a fennidézett kimutatás illető rovatában egybefoglaltatván, azt tanusitják, [illegible] körülbelül csak :

igényeltetnék ugyanazon munkatételre, ehajtva az igen csekélyre szabott meg- is 3.583,128 frtba kerül.

Minthogy pedig a többször említett utasítás szerint, a megváltási ár a tényleg divatozó közép napszámnak csak három negyedére szabatik meg, a közerö valóságos értéke nemzet-gazdászati szempontból tekintve nem 3.583,128 frtot, hanem $^{4}/_{3}\times$3.583,128, az az évenként 4.777,505 forintot tesz s ennél fogva a készpénzzel eszközölhető munka ugy áll a közerövel elérhető eredményhez mint: megforditva a 2.671,730 : 4.777,505-hez, vagy is hozzávetőleg mint 2 az 1-hez, más szóval : ha az országos utak csinálására a mostani közerö valódi pénzegyenértéke, az az 4.777,505 frt készpénzben volna rendelkezésünkre, azzal kétszer nagyobb munka eredményt vivhatnánk ki annál, mely most a közerö természetbeni fölhasználásával felmutatható.

Ez már magában véve nagy nyeremény; de lássuk tovább, hogy miként oszolnék el a közmunka fejében kivetetendő pótadó az érdeklett közmunkakötelesek között, s vegyük fel példaként a folyó 1866-ik évre kivetett egyenes adót, mely hitelt érdemlö kutforrás szerint Magyarországra nézve 23.983,452 frttal állapitatott meg. Ha már most minden adó forint után egy krajczár pótlék fizettetnék, a jövedelem tenne 239,834.₅ frtot; s minthogy az egyetemes közerőnek valódi értéke 4777505 frt, tehát minden adó forint után $\frac{4777{,}505}{239{,}834._5}$ az az igen közel 20 krajczárnyi pótlék szükségeltetnék amaz érték biztositására.

Igy tehát $20\times239{,}834._5$ vagy is 4.796,690 frtnyi jövedelemre számíthatván, azzal legalább is kétszer annyi munkát lehetne végrehajtani mint a mennyit most a közerövel eszközölni lehetséges. Hogy pedig ezen adópotlék sem a földmivelőre, sem a szegényebb néposztályokra nem volna oly nyomasztó, mint a divatban levő közmunka, erről bizonyságot tesz az idézett kimutatás utolsó öt rovata, melyekben közelítőleg előadatik, hogy bizonyos területü földbirtok okszerü mivelésére s egyébb házi czéljaira átlagosan véve hány vonó állat kívántatik, s másrészről mennyi adó nehezedik körülbelöl ama birtokra. Az egyik vonalban példaként 500 holdnyi birtok, a másikba egy közönséges telek vétetvén tekintet alá, az derül ki, hogy amaz gazdasági czéljaira közép számmal

33, ez pedig 5 vonó állatot szokott tartani, az első átlagosan 395, a második hozzávetőleg 31 frt adót fizetvén. — Igy tehát az 500 holdnyi birtok 33 marhája után teljesitendő közmunka fejében tartozik 66, a telkes gazda pedig 10 igás napszámmal, s minthogy ennek váltsági ára, a kimutatás szerint, közép számmal 1 ft 50 kr, valódi értéke tehát $^4/_3 \times$ 1 ft 50, az az 2 frtra rug, amaz voltaképen 2 × 66=132 frttal, emez pe-2×10=20 frttal járul az országos közmunkához. Ha ellenben az imént ajánlott 20 krnyi pótlék készpénzben fizettetnék, az 500 hold földbirtokos 395 frt egyenes adója után 20×395 az az 79 frttal, az egy telkes gazda pedig 31 frt adója után csak 6 frt 20 kral tartoznék az országos közmunkához járulni, s igy amannak tartozása mintegy 53 frt, emezé 13 ft 80 kral kevesebbednék.

Hogy itt főleg csak vonó állat utáni tartozás iránt történt meg az összehasonlítás, csupán azon körülménynek kérem tulajdonitani, miszerint a közmunkai teher — mint feljebb láttuk — kiválólag csak vonó állaton alapszik, az az földbirtokon sulyosodik; egyébbiránt nem szenved kétséget, hogy a gyalog erő főtényezőjét képező szegényebb sorsu lakosok is a szóban levő adópótlék befizetése mellett, nagy előnyben részesülnének, a mennyiben azok csekély adójuk után amugy is csak igen csekély pótlékkal tartoznának hozzájárulni.

Azon ellenvetés, hogy népünk nem birná meg a munkatartozás helyetti pénzfizetést, csak rémkép, hiszen az e czim alatti pénzek egyedül csak közutainkra fordittatván, évenként mintegy négy millió nyolcz százezer forint tétetnék forgalomba, ez által pedig azon nem eléggé méltatható nyereség éretnék el, hogy nem csak a szegényebb sorsu lakosságnak bő forrás nyilnék pénzkeresetre, hanem mindenkinek, a ki dolgozni szeret, elég alkalma lenne azt, a mit adópótlékul befizetett, dus kamatokkal visszaszerezni, a p[illegible]galom ezen fölélesztése azonkivül hatalmas ösztönül [illegible] általános munkásságra, a megkedvelt munkásság p[illegible]rkölcsiség további elfajulásának gátat [illegible] s a mi [illegible] — hanyatlásnak indult közlekedés[illegible]ntuli fej[illegible] tökéletesbbitése nem maradna több[illegible]mbor ó[illegible]

Sokan azt is [illegible] hogy a k[illegible]eltörlése a mun-

kabér rendkivüli emelkedését vonandja maga után; ezen ellenvetés szinte alaptalan; — mert a vállalkozási szellem ujabb időben nálunk is annyira fejlődött már, hogy bár mi munkára akár hány oly vállalkozó találkozik, ki aránylag igen jutányos áron vállalkozni kész; s igy a költségek fokozásától tartani egyáltalán nem lehet az esetre sem, ha a közmunka természetbeni szolgálatát készpénzzeli fizetés váltaná fel, söt bizton várható, hogy a mint pontos díjazás által a munkásságra való ösztön ébresztetni fog, a munka is mindinkább olcsóbb leend. Igazolja ezt a többi közt azon tény, hogy az ezelőtt természetben teljesített urbéri szolgálatnak megszüntetése, noha ez legalább tizszer nagyobb volt a közmunka tartozásnál, a földmivelésben nem okozott legcsekélyebb zsibbadást sem, söt el kell ismernünk, hogy mezei iparunk sokkal fejlettebb most, mint volt az urbéri viszonyok alatt. Fölhozhatná a közfizetés ellen valaki még az utvámok felállítását mint oly expedienst, mely épen csak azokat terhelné, kik az utak hasznát közvetlenül élvezik, következőleg azon módot nyujtaná, miszerint a hozzájárulás haszonaránylag, tehát a legigazságosabb elv szerint oszolnék el az ország polgárai közt.

De ez megint csak ámítás. Mert nem említvén azon visszásságot, miként ez esetben is a gazdag és szegény az utak használásánál egyaránt terheltetnék, éppen azok, kik a közlekedések legnagyobb hasznát veszik, söt azokat leginkább rongálják, t. i. a nehéz fuvarosok és teherszállítók, általában nem járulnának semmivel ezen teherhez, mivel kétségtelenül annyi eszük van, hogy a vámot beszámitsák a szállítási árba s igy amannak árát csak az eladó és vevő, de leginkább az emésztő közönség fizetné meg.

Harczol az utvámok ellen azon általános tapasztalás, miszerint még a legjártabb utakon sem jövedelmeznek annyit, hogy legalább az utfentartási költségek telnének ki belőlök, csekélyebb forgalom mellett pedig ezen költségek hatod részét sem fedezik, söt volt reá eset, hogy az 1853-ik évben nálunk is felállítva volt utvámok állami, tehát főutaink sok szakaszán alig hozták be a vámfelügyelet s egyébb kezelési kiadásokra fordított költségeket.

Harczol ellenük különösen az, hogy szállítási árt nagyobb

távolságra felette növelik, következésképen a nemzetközi kereskedelem fejlődését, kivált hazánk irányában annál bizonyosabban meghiusitanák, mivel más államokkali kereskedelmünk csak abban találja főtámaszát, hogy roppant mennyiségü termékeinket minél olcsóbb áron szállíthassuk a külföldre s igy az idegenek versenyzését külpiaczokon is mennél könynyebben megbirhassuk.

Szól ellenük azon sok kellemetlenség s idővesztegetés is, melylyel ugy a teherszállítmányok mint utazóknak a sürüen egymásra következő vámsorompóknál egyaránt küzködniök kell; szólnak végre a vámpénz beszedésével összekötött nehézségek, valamint a vámjövedelem nagy részét elnyelő kezelési költekezések, nem is említvén azon általános ellenszenvet, mely különösen Magyarországban az utvámok iránt mindenhol oly feltünőleg nyilvánul. —

. Mindezeket figyelemmel kisérvén, ugy hiszem, nem marad számunkra sem egyébb választás, mint a közlekedési tehernek a honpolgárok közötti igazságos felosztása alapján, más szóval vagyon és jövedelem aránylag készpénzben teremeni elő azon tőkéket, melyek közutaink tökéletesbbitése si fenntartására mellőzhetlenül székségesek.

Fennebbi fejtegetéseim megmutaták, hogy 4.800,000 frttal a mostani közmunkának mintegy kétszeresét lehetne eredményezni; ennyire pedig számítanunk kell legalább is, hogy ha közutaink szánandó állapotán némiképpen segíteni akarunk.

Jól érzem én is, miként első pillanatra felette nagynak fog látszani ezen költség; azonban mérlegbe vetvén a czélszerüen rendezett s jó karban tartott utakból háramló roppant előnyöket, bizvást elvárhatjuk, hogy a beruházandó költség dusan gyümölcsözve bőkamatokkal pótolandja az országnak ebbeli adakozását.

Igazolják ezt jelesen legelső tekintélyeink egyikének jelentős szavai, melyekre, mert a legügyesebb okoskodásnás s okkal meggyőzőbbek, hivatkozni bátorkodom.

Lónyay Menyhért ugyan is fennemlített munkájának 122. lapján ezeket hozza fel erre vonatkozólag :

Hozzávatőleg legalább is 25 millió p. forintra lehet ten.

ni azon mennyiséget, mennyit hazánkban, szárazoni szállitás tehet. És ezen mennyiséget fizetik mind a termesztők mind az emésztők. Ezen mennyiséget, mely minden egyes polgárra szétoszlik, mivel nem adó, senki tekintetbe nem veszi. De ha arról volna szó, hogy az ország adja azon mennyiséget adóképen a közlekedési eszközökre, mennyivel azok által kevesebbülni fog a szállítási ár : ezen fizetés ellen, tudom, igen soknak lenne kifogása.“

„Tegyünk“ igy szól tovább, egy kis számítást, hogy mennyivel kevesbbednék a szállítási költség, ha általánosan tökéletesbbittetnének a közlekedési eszközök. Annyi bizonyos, hogy egy tökéletesen készült s fenntartott köuton a szállítási könnyüség egy nem egészen jól készített utoni szállítási könnyüséghez (mely osztályba majd minden csinált utaink tartoznak) ugy áll mint 1:2-hez, söt 3-hoz. — Ismét egy egészen csinálatlan uton kivált rosz időben a szállítási képesség a tökéletes köutoni szállitási képességhez ugy áll mint 1:4-hez 5-hez*). E szerint lehet tenni, hogy ha hazánknak tökéletes közlekedési eszközei volnának, a most szállitott terhek szállítási árának legalább felét, vagy két harmadát meggazdálkodhatnók. És ha közelítőleg ezen szállítási bért 25millióra vevénk legalább meggazdálkodnék az ország, az az minden polgárok egysége 12—15 millió forintot. Már ha azt mernők javaslatba tenni, hogy adjon az ország a vizi vonalok tökéletesítésére, a vasutak, csatornák felállítására segedelemkép 6—8 milliót, a köutak építésére 6—7 milliót, ezt mindenki igen soknak, egy igen merész javaslatnak tartaná. Ellenben jelenleg minden legkisebb zugolódás nélkül drágán fizetjük közlekedési eszközeink rosszasságát, nem számítván azon haszonhiányt, mely ugyan ezen okból származik.“

Ezekből meggyöződhetünk, hogy ha köutaink tökélesbitésére mintegy 4 millió 8 száz ezer forintot javaslatba hozni merészeltem, ez a tulság határától még távol van, és mindamellett képesek lennénk ama költséggel kétszer annyi munkát eszközöltetni, mint a mennyit a közerő természetbeni leszolgálásával valaha felmutathatunk.

*) Ha a szekér a sárban megakad mint egy a végtelenhez.

Valahányszor a polgári társadalom szellemi vagy anyagi fejlődésében rohamos haladást tesz, mindanyiszor tapasztaljuk, hogy az emberi ész merészen gondolt ugrással kibontakozik a megszokott mindennapi nézetek és rögeszmék közönséges ösvényéből, a korszellem szülte uj eszmék a régi előitéleteket ilyenkor háttérbe szorítván.

Ily bátor ugrással kell, hogy, ha a közlekedések terén haladni akarunk, valahára mink is kibontakozzunk az ingyen közmunka elavult rendszerében gyökeredző ámitások és megrögzött előitéletek tömkelegéből, söt kell, hogy minden mulasztást mellőzzünk ezen fontos kérdésben annyival is inkább, mivel annak sikeres megoldására legkedvezőbb kilátás nyílik éppen most, midőn oly hosszu törvényhozási szünet után, az ország törvényhozó testülete ismét együtt ül, s kégségtelenül a közlekedési ügyet is teendi nagy fontosságu tanácskozmányainak tárgyává, a közlekedési ügy épen azon közérdekü ügyekhez tartozván, melyeknek rendezése sem egyesek nézetétől nem függhet, sem egyes hatóságok szétágazó határozványaira kizárólag nem bizható!

S most legyen szabad igénytelen előadásomat azon őszinte óhajtással befejeznem, vajha országgyülésünk teméntelen teendöi közül a nemzeti gazdászat ezen ágának szentelendő fáradozását is minél fényesebb eredmény kisérje.

II.

JÁSZFÉNSZARU MEZŐVÁROS STATISZTIKAI LEIRÁSA.

Athanász Szilárd községi orvostól.

R é g i s é g e k. Az embernek legősibb maradványa e tájon az úgynevezett Csonthalom. Ez egy régi óriási sirhalom, melyet valószinüleg az ódonkorban véres és nagyszerü csata után halmoztak össze.

Az innen nyugat felé terjedő Hosszuháton pedig számtalan hamuszinü, többnyire 1" vastagságu agyag cseréptöredékek találtatnak, melyek között még ép, de durva készitésü mécstartók, tálkaalaku edények sat. vonják magokra a figyelmet.

Egy más ősrégi maradvány a Csörszárok, mely keletről nyugatra az egész határon átvonul.

A szántóföldeken több római és régi magyar arany-ezüst, bronz és rézpénz találtatott.

Nem felette nagy régiségek az úgynevezett Jászképek, Ezek köből épitett négyszögü, 9' magas, hegyes kereszttel diszitett téglatetős állványok, oldalukon mélyedéssel ellátva, mely épen alkalmas egy szent kép befogadására.

Ha ideszámitunk még nehány dombot, melyek a régi időben őrhalmok lehettek s a patak mentén fekszenek, a fénszarui régiségek sora be van fejezve.

T ö r t é n e t i v i s s z a p i l l a n t á s. Ha Fénszaru határát észlelő szemmel vizsgáljuk, elkell ismernünk, hogy a letelepedett Jászok ezen helyben erős támpontot találtak. A Zagyva terjedt mocsáraival ama nyugtalan időkben nem megvetendő védfalat képezett dél, nyugat és éjszak felől

Csak a keleti oldal maradt és maradhatott nyilt, minthogy a szomszédos Jászokkal összeköttetésben volt. Továbbá a vizmentén maig is fennálló őrhalmokat látunk, honnan az örök a tulpartot kémszemlélhették, mig marháik az elöttök elterülö nyilásokon legeltek.

Mi történt e kis teleppel a pusztitó tatárjárás alatt s mikor vevék föl a keresztény vallást, nem tudjuk. Egyházi hagyományok csak annyit bizonyitanak, hogy a 14-dik század elején a ker. isteni tisztelet ismét diszt nyert, templommal és lelkésszel birt.

A 16-ik században sok község egészen elpusztúlt, másokat pedig a lakosság hosszabb rövidebb időre elhagyott. Az 1557 évi összeirás szerint a Jászságban 14 helységet találunk, köztük Fénszarut is, az 1567-iki összeirásban már csak 10-et s Fénszarut nem. Lehet, hogy a szomszédos Heves megyéhez csatoltatott, de nagyon valószinü, hogy több ideig egészen lakatlan volt. Észrevesszük t. i. hogy a beköltözött ösök által alapitott nagyobb községekben, melyek a török idők alatt kevesebbet szenvedtek, semmi épitkezési rendszer nincs; Fénszaru pedig egyenes széles utczákból áll s egész biztonsággal tudjuk, a beltelket mikor osztották fel s egyik utcza a másik után mikor méretett ki.

A legrégibb okmány Jászfénszarun az egyházi anyakönyv 1692-böl. Az ott följegyzett 45 szülött 900-at alig meghaladó lakosságra mutat. A nevekből pedig kiderül, hogy magyarok és szlávok voltak.

A lakosság száma uj telepedőkkel szaporodva 10 év alatt már 2000-re nőtt. 1710 történhetett a templom nagyobbitása, melyért akkori jegyzet szerint a kőmüves 40 német forintot, az ács pedig a tetőért és tornyocskáért 20 tallért kapott.

Az 1710 uralgott döghalál oly nagy pusztitást okozott, hogy a lelkész csak általában jegyz[illegible] Oktober 7-én 12, 8-án 17 temettetett el.

1743 ban népesité be az [illegible] minden lakosaitól megfosztott F[illegible]állást. Ezen [illegible]llott 219 lélekből, de 1744-ben uj [illegible] szaporo[illegible]mentek a félegyházi pusztára s a[illegible]ázat.

Ekko[illegible]ru 13.000 forintért, és

pedig a belhatárért 9000 s Karapusztáért 40000 forintot fizetvén. A határ felosztatott 225½ kötélre. Egy kötél váltságdija 57 frt. 40 kr. volt. 167 gazda fizette a váltságdijat. A legnagyobb birtok volt 4½, a legkisebb ½ kötél.

1829-ben épitetett a mostani emeletes városház, 1831-ben Fénszaru mezőváros lett, 1845 nyert országos vásárt. A tagositás 1854-ik évben a belhatárban, s 1860. a Karapusztán történt.

A város lakosai. Jászfénszaru város fekszik a Zagyva bal partján, Hatvantól 2, Jászberénytől 3, Pesttől 6, Gyöngyöstől 4 mértföldre. Utczái egyenesek, szélesek, lombos akácz sorokkal szegélyczve, melyek mögött az egyszerü, de csinos lakházak egymástól 6—12 öl távolságban fekszenek. A főtéren áll a templom, az emeletes városház, iskolák, a paplak, vendéglő s kitünőbb lakházak, több kereskedő boltok sat.

A lakosok, bár részenként tót eredetüek, mind magyarajkuak s vallásukra nézve, a zsidókat kivéve, római katolikusok.

A l a

számra nézve		vallásra nézve		származásra nézve						esik egy			
összes szám		róm. kat.	heber	magyar		uj magyar		heber		magy.	heber	uj magy.	lelkész
lélek	család	lélek		lélek	család	lélek	család	lélek	család	családra			
4370	1068	4264	106	4075	1016	190	31	106	21	4	5	6	2

A mesteremberek osztályozása.

a czéhek száma	molnár	mészáros	mézes bábos	festő	szabó	szürszabó	szücs	csizmadia	kalapos	takács	kömüves	kovács	lakatos	asztalos	kerékgyártó	szijgyártó	köteles	legények	tanulók	nem beli k
																				hentes
3	1	2	1	1	10	1	6	12	1	18	3	10	2	3	2	1	1	12	13	4

A testi jellegre nézve azt vesszük észre, hogy nincs köztök határozott typus mint például Jászberényben vagy Árokszálláson; hanem a mint a város határa majd száraz majd nedves, dombos vagy lapályos, s a mint lakosai vagy jász vagy magyar, tót vagy német eredetüek, épen ugy különbözők az arcznak vonásai, a test alkotása és magassága, s bár hiányzik is az általános jelleg, azért mégis erős és jól alkotott az itteni ember.

A lakosok szellemi jellegét különválva leirni nem lehet, minthogy beolvad a Jászok jellegébe.

Az általános foglalkozás a földipar, melyet inkább régi hagyomány szerint üznek.

Vannak kézmüvesek is, de alárendelt állapotban.

A kereskedelem az 1849-iki év óta mindig szaporábban letelepitett zsidók kezében van.

A kereskedelem fő piaczai Pest, Gyöngyös és Jászberény. Azonkivül van 4 országos vásár.

s. o k.

glalkozásra nézve										oklevelezett egyén		tanuló ifjuság		
tanito	kereskedő	szatócs	mesterember	önálló földbirtokos: nagyobb	önálló földbirtokos: kisebb	napszámos	cseléd	czigány zenész	koldus	egyetemi	óvári gazdas. intézet	egyetem	gymnas.	elemi iskola
5	2	20	75	36	273	500	500	12	12	3	1	3	3	388

A müvelődésnek jellegei.

elemi iskola	zongorák száma	utolsó posta	évi levélforgalom	tüzolt. fecskend.	biztositási ügynökség	biztositott: [illegible]	biztositott: [illegible]	biztositott: földdarab	sétány	gyümölcskert	nagyobb faültelt. a tanyákon	Hirlapok: vallásos	Hirlapok: szaklapok	Hirlapok: politikai	Hirlapok: néplapok	Hirlapok: szépirodalmi s humor.	Hirlapok: összesen hány péld.
1	3	Jász- [illegible]	[illegible]	2	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	80	5	2	4	5	2	7	46

N é p s

1692			1700			1800			1820			1840					
															született		
született	meghalt	házasodott pár	született	meghalt	házasodott pár	született	meghalt	házasodott pár	született	meghalt	házasodott pár	született	meghalt	házasodott pár	fiú	leány	összesen
45	17	7	128	11	21	208	127	36	221	125	57	219	194	33	101	99	20

A hivatal, eg

egyházi személyzet				a világi hatóságnak személyzete										tan kar
						ezek között								
plebános	segédlelkész	kántor	harangozó	főbiró	tanácsnok	2. biró	pénztárnok	adószedő	rendőr	telekkönyv vezető	jegyző	irnok	szolga	tanító
1	1	1	2	1	12	1	4	1	2	1	2	1	5	4

A birto

A határnak térsége s minémüsége								a fő						
az egész határnak térsége		haszonvehetlen	fekete föld	kötött homok	könnyű homok	futó homok	szikes föld	beltelkek		temetők		faiskola		c n
hold	□ öl	hold	h	o	l	d		hold	□ öl	hold	□ öl	hold	□ öl	
13205	1426	1118	1500	4706	6500	400	100	267	948	10	620	1	645	1

p o r o d á s.

…alt összesen	…alt házasodott pár	1855-től 1865-ig született	1855-től 1865-ig meghalt	1855-től 1865-ig házasodott pár	esik egy évre s született	esik egy évre s meghalt	esik egy évre s házasodott pár	100 lakosra született	100 lakosra meghalt	100 lakosra házas. pár	100 halott közt kimult évenként első évig	1—7 évig	7—15 évig	15—25 évig	25—50 évig	50—60 évig	60—70 évig	70—80 évig	80 éven tul
230	46	1946	1828	380	194.6	182.8	38	4.86	4.58	0.95	34.7	27.4	4.6	5.3	14.7	4.7	4.2	3.9	1.3

ég s tanügy.

első birósági beadványok központgáriak	közigazgatási	gyámsgondnokságiak	telekkönyv.	egyébb törvényszékiek	összesen	perek rend. szóbeli	perek sommás	perek összesen	mezei rendőri kihágások	rendőrségi pénzbeli büntetés ft.	pénzbeli büntetés kr	orvosi tényekedés védhimlő oltás	gyógykezelt beteg	tanügyi 1. oszt. fiú	1. oszt. leány	2. oszt. fiú	2. oszt. leány
194	952	63	168	375	1752	28	59	87	37	58	25	186	269	114	99	86	89

1) ingatlan. a.) a föld.

…nek felosztása szántóföld hold	szántóföld □ öl	rét hold	rét □ öl	szőllő hold	szőllő □ öl	legelő hold	legelő □ öl	erdő hold	erdő □ öl	nádas	…g. fu…omok	…	…ld	pénzérték 1 kötél forint	az egész határ forint
…26	627	3614	1440	345	281	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	3200	750000

1. ingat

a városon kivül: utak nagyobb	a városon kivül: hidak kő	a városon kivül: hidak fa	a városban: hidak kő	a városban: hidak fa	a városban: tér	utcza	sétány	templom	városház	iskola épület	lelkészlak	kántorlak	tisztilak	vendéglő	korcsma	mészárszék	vásárház	viz
8	—	8	—	—	1	12	1	1	1	2	1	1	6	1	2	2	1	1

2. ingó. a) l

ló	jármos ökör	tehén	fiatal szarvasmarha	birka	sertés	szamár	kecske	szárnyas baromfi	pénzérték (forint)	alapitvány: Jászberényi gymnasium (forint)	alapitvány: Jászberényi gymnasium (kr)	alapitvány: Hevesmegyei (f)
354	540	700	600	5600	2000	16	2	30000	120000	1694	70	1(

A birto

a földnek összes parcellái	a szöllőnek parcellái	a birtokos száma	A birtok és birtokosok közötti arány: 300 holdtól 400 holdig bir	200 holdtól 300 holdig bir	100 holdtól 200 holdig bir	80 holdtól 100 holdig bir	60 holdtól 80 holdig bir	40 holdtól 60 holdig bir	20 holdtól 40 holdig bir	10 holdtól 20 holdig bir	5 holdtól 10 holdig bir	2 holdtól 5 holdig bir
4475	1495	963	1	5	26	4	14	32	87	140	135	50

). épitmények.

ül	a városi épületek		magán épületek		tökéletes uriház		lakházak										az épitmények értéke
								falusi ház			rakott			fedett			
csőszház	a városban	kivül	a városban	a tanyákon	emeletes	földszinti	padozattal degerenda, 2—4 szoba	nagyobb	kisebb	gunyhó	téglából	vályogból	vertfalas	fazsindely	náddal		
1	16	6	783	30	1	2	10	45	726	50	4	56	775	5	830	400000 ft.	

lat. b). pénz.

...mlom pt.			kórház pénztár				árva pénztár				templom épitési pénztár				a pénztárakban levő összes tőke	
	kötelezvény		kész pénz		kötelezvény		kész pénz		kötelezvény		kész pénz		kötelezvény			
kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr
6	10527	12	55	86	4277	73	483	78	5100	—	10	46.5	827	22	21420	23.5

elosztása.

A birtok és birtokos közötti arány						juhász gazda	zsidó
% birtok bir	házat vagy házrészt és földet bir	földet ház nélkül bir	igás marhát bir gazda	birkás gazda	500 birkán felül bir		föld ...tokos
	869	94	288				1

B r u t t o

buza	rozs	tengeri	árpa	zab	köles	bab	burgonya	kender és len	kender mag	len mag	dohány	lóhere bükköny	dinnye	tök
pozsonyi mérő								mázsa	mérő		m á z			
9000	20000	13000	6000	8400	810	800	25000	90	210	300	900	1750	1500	5000

ezen kivül még 800 öl fa, 300 véka sziksó, 500 mérő gyümölcs.

Jászfénszaru vi

T a r t o z á s																							
á l l a m i																		k ö z s é g i					
direct adó						indirect adó s közmunka												közös és magányos					
hátralék		folyó		összeg		fogyasztási		bélyeg		országos közmunka		összeg		direct és indirect adó mindössze				betáblázott felvett kölcsön (magányos)		közszükségletekben		összeg	
fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr			fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr
8799	74	15221	65	24021	39	825	—	1400	—	1014	32	3239	32	27260	71			36771	60	7792	88	44564	48

edelem.

	nád	gyógyfüvek	bor	gyapju	szarvasmarha (borju)	birka (bárány)	sertés (malacz)	szárnyas állat	méz és viasz	a földipar valószinű összes jövedelme	A város külön jövedelme					
											haszonbérben		különfélékben		összesen	
	kéve	mázsa	akó	mázsa	darab				mázsa	forint	for.	kr	for.	kr	for.	kr
)0	20000	200	733	100	600	2000	1000	25000	2	210000	5833	50	452	47	6285	97

.öltségei.

L e r o v á s													Hátralék						a hadseregben levő katonák		
állami						községi															
[illegible]		indirect adó s közmunkában		összeg		betáblázott felvett kölcsön		községi szükségletek		összeg		az egész lerovásnak összege		állami adóban		községi betáblázott adósság		hátralék egész összege		száma	fejenként és évenként 150 for. munkahiány	
	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.			fr.	kr
	69.5	3239	32	17366	1.5	—	—	7788	39	7788	39	25154	40.5	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	100	15000	—

A váro

Tartozás: állami adó, direct, hátralék fr.	kr	folyó tr.	kr	összeg fr.	kr	községi: tiszti fizetésben fr.	kr	cseléd bér fr.	kr	cseléd ruházat fr.	kr	napi díj és uti költség fr.	kr	iroda szükségletek és világitás fr.	kr	tőkék kamatja fr.	kr	építések s javitás fr.	kr	fr
1111	68	537	62	1649	30	6297	63	452	—	74	50	174	31	272	59	106	81	61	60	353

Jegyzet. A város községi kiadásokat eddig a majorkodó p

K i

buza	rozs	tengeri	árpa	zab	köles	bab	burgonya	kender és lenmag	kender
pozsonyi mérő									l
4000	10000	6000	2000	6000	400	300	10000	800	40

B e

liszt	só	kávé	czukor	füszer s több apróbb czikkek	zsiradék és olaj	szappan	gyertya	rőfös anyagok
mázsa								
800	400	10	40	500	200	200	200	50

ezen kivül ruhaféle, 2000 db deszka, 200 db épületfa, 5000 db ṡ

…sok.

…állami adó, direct…	Lefizetés — községi: tiszti fizetésben		cseléd bér		cseléd ruházat		napi díj és uti költség		iroda szükségletek és világitás		tőkék kamatja		épitések és javitás		különféle		a községi lefizetések összege		Hátralék: állami adóban		adósság: 2 alapitványokban	
kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr
00,5	6297	63	452	—	74	50	174	31	272	59	51	21	61	60	404	55	7788	39	1342	29,5	1799	70

…külön jövedelme fedezte.

t e l.

nád	gyógyászati növények	dinnye, zöld tök	gyapjú	nyers börök	szarvas marha	sertés	birka	szárnyas állat	a kivitel valószinü pénzértéke
kéve	m á z s a				d a r a b				forint
10000	200	1000	100	50	500	400	1000	15000	92000

e l.

sör	pálinka	dohány	deszka	…cserépedény	mész	gyümölcs	[illegible]	Vásár forgalom: ló	szarv. marha	sertés	juh
…ó		m…			p. mérő			d a r a b — é v e n k é n t			
50	150	100…	[illegible]	…0	500	800	[illegible]	[illegible]	3000	2000	1000

…i eszközök, k… a bevi… …rtéke 72000 forint.

A r á n y

1 lakházra esik		a földbirtokból		házi állato									
térség	lakos	1 családra	1 lélekre	ló		jármos ökör		tehén		fiatal szarv. marha		juh	
		hold		100 lakosra	1 családra	100 lakosra	1 családra	100 lakosra	1 családra	100 lakos.	1 családra	100 lakos.	1 családra
515□°	5·26	13	3	8·85	0·35	13·50	0·54	17·50	0·70	15·90	0·80	140	5·80

A r á n y

Adó és országos közmunka																az összes adóból hátralék nélkül				k			
direct				fogyasztási				bélyeg				közmunka								vallásos ügy			
1 családra		1 lélekre		1 családra		1 lélekre		1 családra		1 lélekre		1 családra		1 lélekre		1 családra		1 lélekre		1 családra		1 lélekre	
fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	k
14	25	3	48	—	77	—	19	1	81	—	82	—	96	—	23	17	29	4	22	2	38	—	5

6 1. birtok.

a földbirtok pénzértékéből				az épületek pénzértékéből				az állatok pénzértékéből				az alapitvány és depositokból				az egész vagyonból				az egész adókötelezésekből fizet rendes adót							
1 családra		1 lélekre		1 családra		1 lélekre		1 családra		1 lélekre		1 családra		1 lélekre		1 családra		1 lélekre		190	160	120	77	41	20	14	7
fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	forinton felül							
702	23	171	62	874	53	91	28	112	36	27	50	20	5	4	90	1217	22	297	48	2	2	2	18	59	144	155	150

2. állami s házi terhek.

f i z e t é s e k												az egész országos és községi fizetésekből				F o g y a s z t á s							
tanügy				egészségi ügy				összegéből ezeknek								a husból esik		a borból		a pálinkából		czukor és kávéból	
1 családra		1 lélekre		1 családra		1 lélekre		családra		1 lélekre		1 családra		1 lélekre		1 családra	1 lélekre	1 családra	1 lélekre	1 családra	1 lélekre	1 családra	1 lélekre
fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	fr.	kr	font		i t c z e				font	lat
1	68	—	41	-	46	—	11	7	26	1	77	24	55	5	99	120	29	96	22	15	3.5	4 21 lat	36

Az általános állapot részletes értékviszonya.

Cselekvő állapot.		Szenvedő állapot.	
1. földbirtok . .	750,000 for.	1. alapitványok	for.
2. épületek . . .	400,000 „	a. Jászberényi gymn.	1,69
3. háziállatok . .	120,000 „	b. Hevesm. gazd. egyl.	10
4. készpénz . . .	30,000 „	2. betáblázott adósság	36,77
Összesen	1.300,000 „	Összesen	38,57

A birtokból esik :

	egy telekre	egy családra	egy lélek
1. föld . . .	3218 frt 88 kr.	702 frt 24 kr.	171 frt 6
2. épület . .	1716 „ 73 „	374 „ 53 „	91 „ 5
3. háziállat .	515 „ 1 „	112 „ 36 „	27 „ 4
4. pénz . .	128 „ 75 „	28 „ 9 „	6 „ 8
Összesen	5579 „ 37 „	1217 „ 22 „	297 „ 4

Az adósságból esik :

egy telekre 165 ft 54 kr. egy családra 36 ft 11 kr. egy lélekre 8 ft 82

Az átalános jövedelemből esik :

	egy telekre	egy családra	egy lélekr
1. szántóföld .	536 frt 47 kr.	117 frt — kr.	28 frt 61
2. rét s nádas .	257 „ 52 „	56 „ 18 „	13 „ 74
3. szőllő . . .	17 „ 16 „	3 „ 74 „	— „ 91
4. háziállat . .	111 „ 58 „	24 „ 34 „	5 „ 94
Összesen	922 „ 73 „	201 „ 26 „	49 „ 20

A kiadásból esik :

	egy telekre		egy családra		egy léle	
		for. kr.		for. kr.		for.
1. belfogyasztás		527 89		115 16		28
2. bevitel		309 —		67 40		16
	for. kr.		for. kr.		for. kr.	
3. adó, a. hátralék .	37 76		25 50		2 01	
b. folyó adó .	65 33		14 25		3 48	
c. fogyasztási .	3 54		— 76		— 19	
d. bélyegadó .	6 1	112 64	1 30	24 55	— 32	6
4. közmunka		4 36		— 95		—
5. kamat		11 32		2 47		—
Összesen		965 21		210 53		51

A kivitelből esik :

1 telekre 394 for. 84 kr. 1 családra 86 for. 14 kr. 1 lélekre 21 for. 5

A deficitből esik :

1 telekre 42 for. 48 kr. 1 családra 9 for. 27 kr. 1 lélekre 2 for. 26 kr.

Átalános mérleg :

átalános jövedelem	215,000 for.	
kivitel	92,000 „	
belfogyasztás	123,000 „	
adó s közmunka	27,261 „	
bevitel	72,000 „	
kamatok	2,639 „	
a kiadások összege	224,900 „	
ebből a jövedelmet levonván maradt	9,900 „	deficit.

A földbirtok jövedelemből esik a szántóföldekre 57%, a rét és nádasra 27%, a szőllőre 4%, a baromfira 12%; minthogy a szántóföldek jövedelme 125,000 for., a rét s nádas jövedelme 60,000 for., a szőllők jövedelme 4000 for., a baromfi jövedelme 26,000 for., s összesen 215,000 forintot teszen.

A kiadásból esik :

a belfogyasztásra 55%, a bevitelre 32%, az összes adóra 12%, a kamatokra 1%, az egész adóból a direct adó 87%, az indirect 13%.

Az egész adó, ennek hátralékából s országos közmunkából esik a hátralékra 32%, a folyó direct adóra 56%, a fogyasztási adóra 3%, a bélyeg adóra 5%, az országos közmunkára 4%.

A község tiszta jövedelme hivatalosan 35,265 forint 92 kr.-ban alapitatott meg, melynek a direct adó 45.30%, az indirect adó 6,62% és igy összesen 51,92% teszi; ha pedig, mint szükség, hozzá adjuk az adó hátralékot s az országos közmunka terhet, a fent kitett tiszta jövedelemnek az összes adózás 80.35% teszi.

Ezen kimutásokból kiviláglik, hogy Fénszaru egyetlen iparága a földmivelés, nem vezet a megkivántatott eredményhez, és a nép ezen állapotnak indokait az adó nagyságában, azután a gabona keletlenségében keresi; de vannak azonkivül is nagyon fontos okok, melyek az itteni földmivelésnek sikerét tetemesen gátolják.

A tagositás előtt Fénszaruhoz tartozott még a belhatáron kivül Kara pusztának felerésze, azaz 4871 [illegible], mely majd egészen legelőnek [illegible], de a [illegible]birtokos pusztai részét eladá és igy Fénszar[illegible] vesztő föl[illegible]ának harmad részét. A régi [illegible] biztos jövedelmi forrását a [illegible]szűnt a pusz-

tai legelő elvesztésével s a belhatár végleges elosztás
Most egyedül a földmivelés foglalja el a gazdaságban az
helyet.

Ez által Fénszaru uj korszakba lépett. A pásztor
emberből lett földmivelő, a régi jövedelem nélkül, és a
foglalkozáshoz kivántató gyakorlat s czélszerü eszk
nélkül.

A földnek nagy különfélesége miatt ennek felos
igen nehéz levén, az is történt, hogy mig egyik birtoká
de jó tagban kapá ki, a másik illetménye egy terjedt
homoktábla lett, mely sem szántásra sem legelőül haszn
nem látszott alkalmasnak, és mégis minden tekintet n
a föld minőségére, egyformán mivelik.

Egy másik akadály az, hogy sok tanya igen hoss
méretett, s van dülő, hol a föld több mind 1000 öl hos
tehát egy 5—10 holdas birtok csak 8—16 öl széles, mely
rülmény a berendezést nagyon nehezíti.

Egy további akadály az, hogy vagy 20 birtokost kiv
kik rendes tanyaházakat épitettek, a többi távolfekvő fö
ről terményét haza hordja. Ez részint régi szokás, részi
föld csekélysége miatt történik, s nagy idő s erő-vesztegeté
jár.

Az itteni kedvelt juhászat szinte sok baj okozója. Gy
ran szándékosan vagy véletlenül is más földjein legelne
birkafalkák, s ez által rontják a vetést, akadályozzák a
nyésztést s folytonos pörlekedésre adnak alkalmat.

Ilyen körülmények között a földek majdnem min
trágya nélkül s nem ritkán annak természetével ellenkez
folytonosan használtatván s igy termékenységüket veszt
nem lehet csodálni, hogy a birtok mind kevesebb jövedelmet

De a jövedelem ezen apadása a kiadások nagyobbi
által is nő. A régi pásztorkodó ember ruházatra, butorokra
ugy szólvan mitsem adott ki; most pedig még a szolgáló
drága kelméket, selymet sat. nélkülözhetlennek tartja.

A régi időben egy kötél vagy teleknek ára 800—1
forintot nem mult felül s most nem kapható 3200 forinton a
a gabnának ára volt 1 for., most 3 és 4 for., tehát a jövede
valódilag nem kevesbedett, hanem nőtt; de a Kara pu

elvesztése, a családok szaporodása, a földbirtok folytonos eldarabolása, a gazdaságnak tökéletlensége, a fényüzés szinte olyan cselekvő tényezők a deficit előidézésénél mint a világkereskedésben mindig hullámzó változások, és a birodalomnak kedvezőtlen anyagi és szellemi helyzete.

Ha más oldalról a fénszarui határnak különféleségét s ennek minőmüségét tekintetbe vesszük, kénytelenek v - gyunk elismerni, hogy ezen négyszög mérföldön a természet maga egy rendezett gazdaságot állitott fel. Van fekete föld buza, árpa, tengerire; van kötött homok rozsra, van nagy kiterjedett rét bő takarmányra, van nádas, van futóhomok, mely csak az emberi kézre vár, hogy lombos erdőkkel, gyümölcsös kertekkel diszelegjen, ezenkivül a Zagyvapatak s tavak s ennek televénydus partjai. Itt csak a rendező ész hiányzik. Ha az felébredt, ha minden talaj a maga természete s a tudomány ujabb észleleteiből vont tapasztalatok szerint szorgalmasan miveltetik; a baromtenyésztés nem csak szaporodik, de nemesíttetik is; ha hozzá még a méh s a selyemtenyésztés sat. elterjed, ezen határnak — bár milyen merésznek látszatik is ezen állitás — egyáltalában nincs oka a dusgazdag, de majdnem minden negyedik évben sinlődő alföldet irígyleni. Hisz még a mostani szokott müvelés mellett is az 1863-ik évi aszály alatt nem csak maga nem szenvedett semmi hiányt, hanem a szomszédokat is képes volt élelemmel s takarmánynyal ellátni.

III.

ÉSZLELETEK A LÉGTÜNETEK ÉS EGÉSZSÉGÜGY

köréhen 1865-ik év folytán.

Tormay Károly

szab. kir. Pest város tiszti főorvostól.

A. Lebészet.

Ez idén a kimutatásban a Budán ugy mint Pesten észlelt lebészeti viszonyok egymás mellé állitattattak, hogy a különbség annál inkább feltünjék.

A budai observatorium közelebb a Dunához esik és az észlelés a főreáltanodában 120 b. lábnyi magasságban a Duna szine fölött történik, hol nemcsak a Duna által elöidézett légvonal, hanem a túlnyomóan uralgó Éjkeleti szelek is nagyobb behatást gyakorolnak; mig a pesti észlelde a Rókus kórházban a Duna folyamától mintegy félórányi távolságban a szelektől ment, hol a homokos rákosi síkság befolyását gyakorolja, s itt nevezetesen a léghévmérsékre és légköri csapadékra nézve minden más készületek nélkül is észrevehető az eltérés; mert nem ritkán történik, hogy a nyár derekán a budai hegyek közt erősen esik, Pesten pedig csak csekély vagy éppen semmi csapadék sincs.

Az eddigi észletek szerint, a jegyzeteket összehasonlítván azt tapasztaljuk :

1-ször. hogy a légnyomás Pesten közönségesen magasabb mint Budán;

2-szor. a légköri hévmérséknél a maximum ugy mint a minimum Pesten nagyobb mint Budán, mig az átlagosnál a különbség csekély;

3-szor. a páranyomat s a légköri nedvességi százalékok csekély eltéréssel összevágnak.

1.) Légnyomat pár. von. 0^{0} R. számítva.

A légnyomás a lefolyt évben kevesebbet ingadozott mint az előbbeni években, az évi közép számmal in maximo Budán $336._{27}$. Pesten $38._{65}$, in minimo B.27_{95}, Pesten $30._{01}$. a medium B. $32._{70}$. Pesten $33._{76}$ pár. von. számíttattott ki; egyes hónapokat tekintve a maximum Decemberben $41._{02}$. Budán, $42._{83}$ p.v. P. rugott, mig a minimum Martiusban $24._{15}$.B. és $26._{40}$ Pesten jegyeztetett, a legnagyobb ingadozás Martius, November és December hónapokban 11 pár. von. felül, a legkisebb Julius és Augustus hónapokban.

A léghévmérsék feltűnőbb ingadozást mutatott, az évi közép maxim. $+15._{26}$ Budán, $+18._{20}$ Pesten, a minim. $+5._{23}$ B. — $0._{21}$ Pesten; az évi közép $+10._{05}$ B. és $+8._{81}$ Pesten. A legnagyobb melegség Juliusban volt $+28^{0}._{40}$ B. és $+30^{0}._{41}$ Pesten. A legnagyobb hideg volt Februárban $-7^{0}._{20}$ B. $-11^{0}._{2}$ Pesten; nevezetes, hogy Novemberben a legnagyobb hideg Budán $-0^{0}._{20}$; Pesten pedig ugyanezen hónapban $-4._{0}$ jegyeztetett, holott a havi közép Budán $+4._{11}$ Pesten $+4^{0}._{9}$ R-al számíttatott ki.

A páranyomás maximumát érte el Juliusban $9._{27}$ Budán, $7._{44}$ Pesten míg a közép B. $5._{57}$, P. $5._{74}$ volt; a minim. Februárban Budán $1._{00}$, Pesten $0._{30}$, a közép B. $1._{03}$ P. $1._{38}$ az évi közép Budán $2._{98}$, Pesten $3._{66}$ pár. von. számittatott ki.

A légnedvesség in maximo az év első és utólsó három hónapjaiban Budán 100, mig Pesten Juniusban 93, Május 96, Oktob 91 volt, a minimum Aprilben Budán 25, mig Pesten ugyan akkor 26 volt.

Ozon ellenhatása in maxim. többször 9. in minim. 1 az évi közép max. $8._{25}$ mi ... , a medium $4._{44}$.

Az eső menny ... Budán $184._{45}$, Pesten $132._{70}$ pár. von., a kipárolgás ... ril elejétől Oktober végéig $365._{90}$. pár. von. rugo ... 26. száraz 42 számíttatott.

Egészen tiszta nap volt 63, borult 130, felhős 169 é ködös 89.

A szelek iránya: keletről 20, nyugotról 14, délrő 59, éjszakról 126, éjkeletről, 91, éjnyugatról 315, délkeletrő 140, délnyugatról 14.

B. Betegesedés Pest városában 1865-ben.

A közegészség állapota, mely már 1864 közepe felé a hagymáz járvány által feltünőleg megzavartatott ez idén az év első felében rendkivül rossz volt, miután a hagymáz járvány ez idén érte el tetőpontját és az év második felében csak kezdett apadni s a közegészség állapota rendes lenni.

A betegesedés ez évben s az általános betegforgalom tetemesen nagyobb mint a mult évben, de a beteg nagyobb forgalom csak is a kórházakra, nevezetesen a Rókus kórházra szorítkozott, ugy hogy ezekben 1553-al több volt mint 1864-ben.

A kórnemtő az év első felében a küteges hagymáz járvány uralgása alkalmával különösen magát nem jelenté, és csak is a nyár közepe felé lett csorvás, és a hagymáz ekkor már alhasi lett, ősz végével s a tél kezdetén lobos bántalmak túlnymóan mutatkoztak.

A hagymáz nálunk rendes években az általnos betegesedésben alárendelt szerepet játszik, ugy hogy ritkán emelkedik 2%-ig, holott a m. 1865-ben az majdnem 5% rugott.

A városkerületi főorvosok által, továbbá a szegény gyermekkórházban járólagosan kezelt betegek száma 27952, a kórházakban pedig 14003 fekvő beteg nyert ápolást, és pedig:

a.) a sz. Rókushoz czímzett közkórházban 10360 beteg ápoltatott, ezek közül halt 1305, ezekből a 137 holtan behozottakat levonván, a halálozási arány $11._{27}\%$;

b.) a szegény gyermek kórházban 462 fekvő beteg gyógykezeltetett, ezek közül halt 38. tehát $8._{20}\%$;

c.) az Izraelita kórházban 690, ezek közől 57 halt$=8._{11}\%$;

d.) a kereskedolmi kórházban 228; ezek közől 2 halt,$=0._{9}\%$;

c) a városi agggyámolda — Elisabethinumban — 857 beteg közül halt 65, tehát 8_7.%;

f,) a városi kényszerítő dologházban és fenyitő intézetben volt 982 beteg, halt 6, tehát $0._6$%;

Hogy a kereskedelmi kórházban csak is 0_9.%-ra rugott a halandóság, nem valami különös, miután itt közönségesen fiatal egyének kisebb testi bajokkal gyógykezeltetnek; igy a kényszerítő dologház és fenyítő intézetben is, de ez utóbbikból a sulyos betegek a kórházba hozatnak.

Összehasonlítva azonban az utóbb lefolyt évet az előbbeniekkel, a gyógyulás ugy a halálozási arány is a kórházakban igen kedvező volt, mert az előbbeni és pedig

	1863-ban,	1864-ben,	1865-ben
a Rókus kórházban	$12._{10}$	$15._{20}$	$11._{27}$%
a gyermekkórházban	$10._{40}$	$11._{20}$	$8._{20}$ „
az Izraelita kórházban	$5._8$	$7._5$	$8._{11}$ „
az agggyámoldában	$20._4$	$23._9$	$8._{70}$ „-al

A gyógyulási arány legkedvezőbb volt Május $55._{55}$ és Juliusban $56._{72}$; legrosszabb Január $43._{70}$, Február $43._{10}$ és Marcziusban $46._{47}$%-al, és szinte e hónapokban volt a legnagyobb halálozás $7._{14}$—$7._{71}$%-al, mig a legkisebb Novemberben.

Az egyes kórcsoportozatok százalék szerint következőleg alakulnak.

Agybántalom	$1._{41}$	Hugyszervi bántalmak	$0._{48}$
Gerinczagy és idegbántalom	$1._{83}$	Ivar szervi bántalmak.	$25._{18}$
Érzékszervi bántalmak .	$3._{35}$	Kötszövet és bőrbántalm.	$10._{74}$
Légzésszervi bántalmak	$18._{51}$	Csont, izület és izom .	$3._{30}$
Szív edény és mirigy bajok	$1._{22}$	Általános bajok . .	$21._{35}$
Emésztésszervi bántalmak	12_{25}	külső bajok . . .	$2._{91}$%

Az egyes kórcsoportozatok, összehasonlitva a m. két évet, melyek közt csak némelyeknél mutatkozott ingadozás, következőleg viszonyulnak:

	1863	[illegible]	1865-ben
Légzésszervi bántalmak	$21._{15}$	[illegible]	$18._{51}$
Emésztésszervi „ „	[illegible]	[illegible]	$12._{25}$
Ivarszervi „ „	[illegible]	[illegible]	$14._{18}$
Bőr és kötszövet bajok	[illegible]	[illegible]	$10._{74}$
Általános bajok	[illegible]	[illegible]	$21._{35}$%-al.

A kórcsoportokban tehát az ingadozás legnagyobb általános bajoknál és ezek között a hagymáznak tulajdoı ható volt; ezen elősorolt kórcsoportok 1865-ben egyes hóı pokra nézve már sokkal nagyobb ingadozást mutatnak.

A légzésszervi bántalmak	legtöbb		24.72	Aprilben,	legkev.	11.21	Ju
az emésztés	„	„	21.16	Junius.	„	5.58	F
az ivar	„	„	24.60	Május	„	13.78	A
bőr és kötszövet	„	„	15.16	Augus.	„	5.79	A
általános bajok	„	„	36.98	Február.	„	12.21 %	N

Ez utóbbi nagyobb ingadozást ez évben a küteges hagymı járvány okozta.

Ha az egyes nevezetesebb népkórokat tekiı tetbe vesszük s ezeket az általános megbetegedéssel %-c arányba állítjuk, ugy azok ebben következőleg vettek rész

Légzésszervi hurutos bántal.		köz.	7.50	max.	9.20	Mart.	minim.	5.16	Au
Hökhurut	„	„	0.38	„	0.91	Ok.	„	0.10	Fel
Tüdőlob	„	„	2.27	„	3.06	Máj.	„	1.08	Jul
Mellhártyalob	„	„	1.20	„	1.71	Febr.	„	1.01	Aug
Tüdővérzés	„	„	0.10	„	0.19	Febr.	„	0.01	Ju
Tüdőgümősödés	„	„	9.94	„	19.16	Decem.	„	4.81	Ok
Gyomor és bélhurut	„	„	6.61	„	9.25	August	„	4.32	Dec
Vérhas	„	„	0.15	„	0.45	August	„	0.01	No
Vörheny	„	„	0.53	„	0.97	Decem.	„	0.05.	Máj
Csúz	„	„	2.03	„	4.97	April.	„	2.11	Jul.
Hagymáz	„	„	4.97	„	15.51	Febr.	„	1.08	De
Váltóláz	„	„	1.78	„	2.19	Junius	„	1.10	De

Ezekből kitünik, hogy a legnagyobb havi ingadozás a hagymáznál fordult elő, mely kór, mint járvány már 1864 ben lépett fel és a m. 1865 február havában érte el tetőpontjá ugy hogy az általános megbetegesedésben Juniusban 15.16, Febr. 15.51, Martius 12.38. April. 10.07, Májusban 3.55, Junius 4.15, Julius 2.08%-al még mint küteges ragadványos kór, de már August. 1.46%-al mint közönségesen előforduló alhasi bántalom lépett föl, mint ilyen a rendes százaléki arányban viszonyult a többi hónapokban, mint azt az E rovatos kimutatásban láthatni.

A váltóláz a m. 1865-ben csekély számmal és ingadozással mutatkozott, a többi kórok csekély ingadozással más évekhez hasonlítva aránylag kisebb számmal, miután a hagymáz mint járvány az évben nagyobb százaléki arányban viszonyult az általános megbetegedésben.

Halálozás.

A lefolyt 1865-ik évbeni halálozás már kisebb, és pedig 426-al mint az előbbeni 1864-ben; meghalt pedig összesen 6148 egyén, és pedig 3412 férfi és 2736 nőnemü.

Az életkort tekintve meghalt:

0—1 éves	2101;	30—40 éves	723;	70—80 éves	187.
1—10 „	1112;	40—50 „	644;	80—90 „	40.
10—20 „	238;	50—60 „	403;	90 éven fölül	5.
20—30 „	437;	60—70 „	258		

Egyes hónapokat tekintve meghalt ezek közül $^{0}/_{0}$-i arányban:

Januárban $8._{8}$;	Aprilben $9._{3}$;	Juliusban $8._{6}$;	Oktoberben $7._{5}$;
Februárban $8._{4}$;	Májusban $8._{9}$;	Augustus $8._{5}$;	November. $6._{6}$;
Martiusban $9._{7}$;	Juniusban $8._{8}$;	Septemb. $7._{4}$;	December. $7._{8}$;

Az ivarra nézve halt 3412 fi és 2736 nőnemü.

A halál okát tekintve:

Holtan született . . .	$4._{89}$ %;	Mellhártya és tüdőlobban . . .	$4._{19}$ %;
Született gyöngeségben .	$4._{46}$ „;	Tüdőgümősödésben	$19._{42}$ „;
Agggyöngeségben , .	$2._{09}$ „;	Bélfodri és hashártya gümösödésben	$15._{15}$ „;
Himlőben	$0._{41}$ „;	Öngyilkos volt .	$0._{43}$ „;
Vörhenyben	$1._{34}$ „;	Agyhüdésben . .	$1._{49}$ „;
Kanyaróban	$0._{19}$ „;	Rángásokban .	$11._{58}$ „;
Hökhurutban	$1._{57}$ „;	Bright kórban .	$0._{53}$ „;
Hagymázban	$7._{66}$ „;		
Vérhasban	$0._{06}$ „;		
Sülyben	$0._{03}$ „;		

Az aránylag legtöbb esetben a halál indoka a tüdő- bélfodri- és hashártya gümősödés, ez után gyermekeknél a rángások és a m. két évben rendkivülileg a hagymáz (mert ebben rendes évben 3% kerül, u. p. 1859-ben halt hagymázban 99; 1862-ben 333; 1863-ban 3 hó alatt 388; 1864 pedig 473), ezután a tüdőlob, hashártya és bél lob sat. következik.

A halálozás osztályos kimutatásánál nem csekély jelentőséggel bir a kor, foglalkozás és evvel járó életmód is.

Igy p. meghaltak 1865-ben:

Aggkori gyöngeségben 129, v. is az összes meghaltakhoz $2._{09}$% viszonyultak, volt pedig ezek közt szám szerint müvelt osztálybeli 11, kereskedő 16, szabó 4, napszámos 18, szolga 9, gyámoncz 4, nő 47 sat.

Öngyilkos volt 27=$0._{43}$%-al ésp. kereskedő 5 számos 9, szolga 3. Itt azonban oly hullák, melyek náből hozattak, és hol az öngyilkolás bebizonyitható nem számba nem vétettek.

Hagymázban halt 473=$7._{66}$%-al. Volt pedig m osztálybeli 21; kereskedő 9; kézi munkás 81; naps 231; szolga 21, cseléd 42, gyámoncz 3, gyermek 2 31 s. i. t.

Mellhártya és tüdőlobban 256=$4._{16}$% hal velt osztálybeli 7, kereskedő 5, kézmüves 18, napsz 188, szolga cseléd 14, gyámoncz, 10, nő 13.

Tüdő-bélfodri és hashártya gümős ben 2226=$34_{.51}$%, müvelt osztálybeli 50, keresked napszámos 294, szolga cseléd 74, gyámoncz 31, gye 789, foglalkozás nélküli nő 171. s. i. t.

A népesség szaporodása.

Házasult 1458 pár, tehát 162 párral több mint ben. Volt pedig vallásra nézve róm. kath. 1080, e 145, görög nem egyes. 1, izraelita 232.

Született 6691 tehát 82-vel több mint 1864-be pedig 3462 fi és 3229 leány, ezek közül törvényesháza ból 4289, törvénytelen 2402, tehát ez utóbb $35._{56}$-%-al legtöbb születtett 619 Aprilben, legkevesebb 504 Decem ben, egy-egy hóra esik általjában 557, egy-egy napr szülött.

Vallástétel szerint volt : 4995 róm. kath., evang. 8 görög nem egyesült és 1127 izraelita.

KIMUTATÁSA

A MAGYARORSZÁGI

ÖSSZES

KÖNYV- ÉS KŐNYOMDÁKNAK.

(Hivatalos közlemény.)

Folyó szám	Az ipar vállalat megneveczése	A tulajdonos neve	Az üzlet helye
	Abauj megye.		
1	Kő- és könyvnyomda, litografia-, könyv-, mű- és zenejegy keresk.	Werfer Károly özv. Julianna és fia József	Kassa
2	Könyvnyomda	Ellinger	„
3	Kő- és könyvnyomda	Zábráczky János	„
	Arad megye.		
4	Kőnyomda	Pvisl József	Arad
5	Kő- és könyvnyomda	Réthy Lipót	„
6	Könyvnyomda és könyvkeresk.	Goldscheider Henrik	„
	Bács megye.		
7	Könyvnyomda	Bittermann Károly	Szabadka
8	Könyvnyomda	„	Zombor
9	Könyvnyomda	ovics Plátó . püspök	Ujvidék
10	Könyvnyomda		„
11	Kőnyomda		„
12	Könyvnyomda	ácz	Baja

Folyó szám	Az ipar vállalat megnevezése	A tulajdonos neve	Az üzlet helye
13	Kőnyomda	Medersiczky Ignácz	Baja
14	Könyvnyomda	Wagner András	Zombor
15	Könyvnyomda	Schön Jakab	Baja
	Baranya megye.		
16	Könyvnyomda	Pécsi püspöki nyomda	Pécs
17	Könyvnyomda	Bittermann Ede	„
18	Kőnyomda	Hochrein József	„
	Bars megye		
19	Könyvnyomda	Cherrier János	Léva
	Békés megye.		
20	Könyvnyomda és könyvkeresk.	Dobay János	Gyula
	Bereg megye.		
21	Könyvnyomda	Deák György	Beregszász
	Bihar megye.		
22	Könyvnyomda	Tichy Alajos	Nagyvárad
23	Kőnyomda és könyvkeresk.	Hügel Otto	Nagyvárad
24	Könyvnyomda	Debreczen város	Debreczen
25	Könyvnyomda	Okolicsányi és társa	„
25	Kőnyomda	Moll Gusztáv	„
27	Kőnyomda	Werfer József	„
	Borsod megye.		
28	Könyvnyomda	Rácz Ádám	Miskolcz
29	Kőnyomda	Winter Berthold	„
	Csongrád megye.		
30	Kő- és Könyvnyomda úgy könyvkeresk.	Burger Zsigmond	Szeged
31	Könyvnyomda és kölcsön-könyvtár	Bába Imre	„
	Esztergom megye.		
32	Könyvnyomda	Horák Egyed	Esztergom

Folyó szám	Az ipar vállalat megneveczése	A tulajdonos neve	Az üzlet helye
33	Kézi könyomda	esztergomi érseki uradalom	Esztergom
		Fehér megye.	
34	Könyvnyomda	Szommer Pálnő	Székes fehérvár
35	Kőnyomda	Reimann Rezső	„
36	Kőnyomda	Waldner Mór	„
37	Kőnyomda	Beck Nándor	„
		Gömör megye.	
38	Könyvnyomda	Werfer Károly	Rimaszombat
39	Kőnyomda	Kilényi János örökösei	Rozsnyó
		Győr megye.	
40	Könyvnyomda	Sauerwein Győző	Győr
		Heves megye.	
41	Könyvnyomda	Érseki lyceumi nyomda tulajdona az egri érsekségnek	Eger
42	Érseki lyceumi kőnyomda	Egri érsekség	„
		Hont megye.	
43	Könyvnyomda	Lorber Ferencz	Selmeczbánya
		Komárom megye.	
44	Könyvnyomda	Siegler testvérek	Komárom
		Közép Szolnok megye.	
45	Könyvnyomda	Dobay Sándor	Zilah
		Krassó megye.	
46	Könyvnyomda	Wenczely János	Német Lugos
		Liptó megye.	
47	Kézirati nyomda	Feldmann Adolf	L. szt. Miklós
		Mármaros megye.	
48	Könyvnyomda	...s. kir. kincstár	M. Sziget
		...negye.	
49	Könyvnyom...	...ndor	M. Óvár

Folyó szám	Az ipar vállalat megnevezése	A tulajdonos neve	Az üzlet helye
		Nógrád megye.	
50	Kő és könyvnyomda	Kék László	B. Gyarm
		Nyitra megye.	
51	Könyvnyomda	Siegler testvérek	Nyitra
52	Kőnyomda	Skarnitzel Ferencz és fia	Szakolcz
53	Kő- és Műnyomda	Siegler testvérek	Nyitra
		Pest megye.	
54	Könyvnyomda	Hrobonyi Ludvina	Vácz
		Pozsony megye.	
55	Kőnyomda	Schreiber Alajos	Pozsony
56	Könyvnyomda	Sieber Henrik örökösei	Pozsony
57	Könyvnyomda	Wiegand Károly Frigyes	"
58	Kőnyomda	Wiegand Lajos	"
59	Kőnyomda	Junig W.	
60	Kő- és könyvnyomda	Winter Zsigmond	Nagyszom
		Sáros megye.	
61	Litografia és könyvnyomda	Stándy Antal	Eperjes
62	Kőnyomda	m. k. tiszán inneni kerületi tábla	"
		Sopron megye.	
63	Könyvnyomda	Romvalter Károly	Sopron
64	Könyvnyomda	Reichard Adolf	"
65	Könyvnyomda	Fischel Fülöp	"
66	Könyvnyomda	Stolz Henrik	Kismárton
		Szatmár megye.	
67	Kő- és Könyvnyomda	Kovács Márton	Szatmárnemeti
68	Kő- és könyvnyomda	Gönyey József	Nagy Káro
		Szepes megye.	
69	cs. k. kiváltságos könyvnyomda	Werthmüler Amália özvegye	Lő

Folyó szám	Az ipar vállalat megnevezése	A tulajdonos neve	Az üzlet helye
70	Kőnyomda	Málik Antal	„
	Temes megye.		
71	Könyvnyomda	Hazay M. és fia	Temesvár
72	Kő- és Könyvnyomda	Förk és társa	„
73	Könyvnyomda	Kirchner János Ede	Versecz
74	Kézirati nyomda	Dregits Bálint	Temesvár
	Tolna megye.		
75	Könyvnyomda	Ujfalusi Sándor	Szegzárd
	Torontál megye.		
76	Kő- és könyvnyomda	Pleisz Pál	Nagybecskerek
	Trencsén megye.		
77	Kőnyomda	Gansel Lipót	Trencsén
	Ungh megye.		
78	Könyvnyomda	Jaeger Károly	Ungvár
	Vas megye.		
79	Könyvnyomda	Bertalanfy Imre	Szombathely
80	Fiók- könyvnyomda	„	Kőszeg
	Veszprém megye.		
81	Kőnyomda	Ramazetter Károly	Veszprém
82	Könyvnyomda	ápai ref. iskola	Pápa
	Zala megye.		
83	Könyvnyomda	Tahy Gyula	Zalaegerszeg
84	Kő- és könyvnyomda	Marktbreiter Jakab	Nagy Kanizsa
85	Kő- és könyvnyomda	Vajdics József	„
	Zemplén megye.		
86	Könyvnyomda	a Sáros-pataki ref. iskola	Sáros- patak
87	Könyvnyomda	Weisz Mór	S. A. Újhely
	Zólyom megye.		
[illegible]	[illegible]da és könyvkeresk.	Machold Fülöp	Besztercze-bánya

Folyó szám	Az ipar vállalat megnevezése	A tulajdonos neve	Az üzlet helye
		Buda város	
89	Könyvnyomda	a m. kir. egyetem	Buda
90	Könyvnyomda	Bagó Márton	„
91	Könynyomda	Lencsó Mária	„
92	Könyomda	Adamasky József	„
		Pest város.	
93	Könyvnyomda	Bartalics Imre	Pest
94	Könyvnyomda	Bucsánszky Alajos	„
95	Könyvnyomda	Emich Gusztáv	„
96	Könyvnyomda	Leitner és Mandello	„
97	Könyvnyomda	Heckenast Gusztáv	„
98	Könyvnyomda	Herz János	„
99	Könyvnyomda	Noseda Gyula	„
100	Könyvnyomda	Poldini Ede	„
101	Könyvnyomda	Wodianer Fülöp	„
102	Könyvnyomda	Első magyar egyesületi könyvnyomda, Fanda és társai	„
103	Könyvnyomda	Hornyánszky és Humel	„
104	Könyvnyomda	Károlyi István örökösei	„
105	Könyvnyomda	Khór és Wein	„
106	Könyvnyomda	Kertész József	„
107	Könyvnyomda	Kocsy és társa	„
108	Könyvnyomda	Gyurian és Deutsch	„
109	Könyomda	Kertész Józef	„
110	Könyomda	Deutsch testvérek	„
111	Könyomda	Engel és Mandello	„
112	Könyomda	Frank József	„
113	Könyomda	Hädelmayer G.	
114	Könyomda	Langer Ede	
115	Könyomda	Mecz Ferencz	

Folyó szám	Az ipar vállalat megnevezése	A tulajdonos neve	Az üzlet helye
116	Kőnyomda	Pataky József	Pest
117	Kő- és könyvnyomda	Pollák testvérek	„
118	Kőnyomda	Rhón és Grund	„
119	Kőnyomda	Winter Soma	„
120	Kőnyomda	Dielse Vilmos	„
121	Kőnyomda	Knopp József	„
122	Kőnyomda	Boskovicz Mór	„
123	Kőnyomda	Wellisch Lipót	„
124	Kőnyomda	Friedl Berthold	„
125	Kőnyomda	Lauffer Ignácz	„
126	Kőnyomda	Danieletto Antal	„

V.

AZ IPAROS NEVELÉS.

(Nemzetgazdasági tanulmány.)

Keleti Károlytól.

Rég letűnt a physiokraták korszaka, melyben valódi jövedelmi forrásnak csupán a földet és mivelését tekintették. Túl vagyunk már azon álhiedelmen, mintha csak is a földmivelés termelne új értékeket, minden egyébb foglalkozás pedig csak az eredetileg termelt értékek cseréléséből állna. Napjainkban a pusztán földmivelő (vagy, mert ilyen voltaképen nem létezik : a kiválólag földmívelő) államot szerencsétlen állapotnak tartják, s habár vannak, kik némi büszkeséggel tekintenek roszúl mivelt földbirtokaink nagy terjedelmére, még az ősibüszkeségük is sürübbnek óhajtanák a népességet, főleg sürgető munka idején; de még akkor is, mikor terméseik eladásáról és azon nagy útról van szó, melyet terményöknek meg kell tenni, mig nem piaczra kerül, hol vevő azért még se mindig akad.

Korunkban még a „laudatores temporis acti" se bánnák, ha némi ipart megtudnánk honosítani ott a hol nincs, vagy ápolva növelni azt, a hol zsengéi csiráznak, terjeszteni s megerősiteni pedig a hol egészséges gyökereket verni látszott. Hogy a földmivelés legerősebb támasza, tökéletesbülésének is leghathatósabb segédszere az ipar, ma már mindenki tudja; mert a termesztmények jómódú fogyasztóját közvetlenül a termelő mellé helyezi. Ha e kettő távol esik egymástól, vagy ha a gazda terménytöbbletével épen külföldre szorul, mint nálunk az ország legnagyobb részében, akkor függővé lesz a külföldi termés, politika- -turától és

jövedelme a nagysulyú termények tetemes vitelbére által csökken.

Fölösleges egyébbiránt az ipar ezen, és számos más előnyeit valamely országra s nevezetesen hazánkra nézve hoszszasabban bizonyítgatni. Ismeri azt, mint említők, ma már mindenki — innen a sokféle törekvés, a számos javaslat és tervezgetés az ipar meghonosítására.

Nem kizárólag a gyáriparról, söt különösebben se róla van szó, mert fontosabbnak látszik, főleg viszonyaink között a kisebb gyáros, a kézmüves állapota, mely a külföld versenyénél, a gyár túlsúlyánál fogva mind inkább veszélyeztetve lesz. Jobb eszközök, többnyire gépek alakjában, nagyobb tőke és a forgalmi viszonyok bővebb ismerete, a szellemi és nyers munka kifejtésében pedig hasonlíthatatlanul nagyobb erő, ezek azon roppant előnyök, melyekkel a gyáros a kézmüves irányában bír, s melyeket nálunk nem a koránsem eléggé megerősödött belföldi gyáripar, mint inkább a lajtántúli és külföldi gyártulajdonos élvez.

Ha a kézmüves ezen létét fenyegető veszélye közben a gyáros irányában egész erélylyel s vállvetve haladni nem iparkodik, az általa régebben birt iparos térről mindinkább leszorúl és a gyármunkások sorába kénytelen vonulni. Ezt pedig megakadályoztatni nem csak neki s osztályfeleinek van érdekében, hanem érdekében van az államnak is, mert a kézmüves osztályból alakult régebben az országok egyik legerősebb oszlopa, a polgárság, és most is a középosztály inkább a miveltebb kézmüvesekből és kisebb iparosokból egészíti ki hadilletékét, mint a gyáripar körül elfoglaltakból, kiknek csekély számú gazdái a tőke és erő birtokában könnyen az ujabbkorú pénzaristokratiához sorakoznak, holott csekélyebb keresetü munkássereg balviszonyok között könnyen a proletariatusnak és pauperismusnak hinti el magvait.

Mindamellett más oldalról a gyáriparnak is vannak fontos, megbecsülhetetlen előnyei, és nem szükséges e két iparnemet ellenségesnek tüntetni föl egymás irányában. Tömegesb, olcsóbb gyártást, a technikai találmányok könnyebb alkalmazását, nagyobb mozgató erő fölhasználását mindig csak a gyáripar körében fogunk találhatni. Épen ezért szükséges,

hogy előre törekvő országban mindkettő kellőleg képviselve legyen. S miután nálunk a gyár- és kézmüipar ellentéte annyira még ki nem fejlett, mint külföldön, könnyebben eszközölhetjük mindkettő összhangzó előmozditását. Nem akarjuk ugyanis a gyáripar sokkal nehezebb meghonositása módjait feszegetni, hanem ez alkalommal inkább a kisebb mivesség emelési módjára szorítkozunk; mert nálunk, fájdalom eddigelé még igen kevés történt csak az iparosok közötti miveltség emelésére, hasznos ismeretek terjesztésére és társadalmi állásuk javitására; még minden üdvöt a fonák szerkezetü reáliskoláktól várunk, pedig az ott megszerezhető ugynevezett reális miveltség tudományos alapnak kevés, valóban iparos életre pedig sok, sok annál inkább, miután csak elméleti ismereteket töm megemészthetetlen arányban a szegény kézmüvesbe, müvességére pedig gyakorlati útmutatással nem szolgál neki. Azért reánk nézve igen tanulságos lesz azon intézmények tanulmányozása, melyek a müveltebb Európában, nevezetesen Németországon a czélból létesültek, hogy „oktatás és buzditás, példa és minták által az iparosságot kisebb s nagyobb körökben éleszszék és szilárdítsák.“ Állami, társulati s testületi úton egyaránt törekedni kell a magas czél felé, mert az ipart készen átültetni az országba nem lehet. Az ipart tömérdek gyáraival, ezerféle mühelyeivel s tengernyi képzett munkásaival még csak be sem lehet édesgetni valamely országba. Az ipart és munkásait nevelni kell.

Tekintsünk szét bármely irányban az iparos mivelt külföldön és bámulnunk kell a számos intézményt, melyek az állam, egyes testületek, vagy épen egyes honpolgárok által az iparos nevelése terén létesültek. Nem szólunk Angliáról, a mai iparos világ gyári királynéjáról; nem Francziaországról, mely leginkább csak a finomitott ipar terén nem enged Angliának, mily erőteljesen müködik iparos nevelésén mindkettő most is, mint alább fogjuk; — de nézzük Belgiumot, melynek a 40-es években ugyan csak meg kellett feszitenie minden erejét, hogy visszaszerezze a tért, melyet a németalföldi munkások századok előtt elfoglaltak volt. de honnan Anglia és Francziaország újabb időkben ' - kicsiny,

de gazdag országot, mivé fejlődött okszerü intézményei által — s nézzük Németországot, mely minden tekintetben hozzánk közelebb áll, mily diadalmas versenyre kel immár buzgó törekvései folytán Franczia- és Angolországgal, noha még félszázaddal ezelőtt úgyszólván semmiféle gyártmánya sem mérközhetett a világ két legerősebb iparos nemzetével.

Nem szükséges a külföldet majmolnunk, de ha már százados csapások abban gátoltak, hogy jelenleg vele egyenközüen haladjunk, annyit meg kell tennünk, hogy müködését bármely, itt nevezetesen az iparos téren, figyelemmel kisérjük; az útakat és módokat, melyeken s melyek által annyira haladt, tanulmányozzuk, azon kisérleteket pedig, melyek odakünn gyakorlatiaknak bizonyultak, a mennyire viszonyaink közt alkalmazhatók, magunk is koczkáztassuk; mert az idő sürget, és nemzeti létünk és fennmaradásunk függ attól, vajjon megszerezhetjük-e és korábban szerezhetjük-e meg a nálunk alantabb álló népeknél mind azon ismereteket, melyekkel a haladtabb külföld bennünket eddig túlszárnyalt.

Az „osztrák iparosok egylete" „Jahrbuch für Industrie und Handel in Österreich" czímű évkönyvének második, 1866-diki folyamában „Die Lehrwerkstätten" czime alatt egy czikk foglaltatik, adalékul a belga nemzetgazdaság ápolásának történelméhez, mely világosan mutatja, mily bámulatos eredményeket ért el Belgium az ipar terén csupán okszerü tanintézetek létesítése által; s mert meggyőződésünk, hogy hazai ipart mi is csak ez úton fogunk teremthetni, körültekintésünket Európa iparnevelési mozgalmain, e nagyérdekü munkálat kivonatos ismertetésével kezdjük meg.

Nem szándékunk a mezőgazdaság körül szükséges intézkedéseknél hosszabban időzni, csak azért emeljük ki a Belgiumban tapasztaltakat, mivelhogy velök párhuzamosan van szervezve az iparápolás. Van ugyanis Belgium 28 kerülete mindegyikének külön gazdasági bizottsága, mely évenkint kétszer ül össze tanácskozásra. Azonkivül az ország 9 tartományában külön, a király által az illető osztálybeliekből kinevezett állandó bizottság létezik. E bizottság, mely némileg a franczia földmivelési kamrákhoz

hasonlít, lefelé a kerületi bizottságokkal s a lakossággal,
felé a hatóságokkal áll folytonos kapcsolatban: tanácsk
a mezőgazdaságban teendő javítások-, őrködik a közös in
mények és kisérleti telepek-, idegen vetemények besz ere
s elosztása-, az állatfajok meghonosítása stb. fölött, és köz
teszi azon jóhirű évi jelentéseket az ország földmivelésé
s a tartomány szükségeiről, melyeket Belgium határain ki
is nagy érdekkel olvasnak. Mindez intézkedés a gazda
gi felső tanács-ban összpontosul, mely tanácsadóul k
vetlenül a miniszterium mellé van rendelve. Minden ötö
évben nagyszerű gazdasági és termény-kiállít
rendeztetik Brüsselben, mely alkalommal magas díjakat sz
tak osztogatni.

A földmiveléshez hasonló módon van, mint említő
szervezve az ipar és müvesség pártolása is. E kö
nagy szerep jut a felügyelőknek, kik rendszeresen
togatnak bizonyos vidékeket, minden osztálybeli emberel
kihallgatnak, a viszonyokat, nevezetesen a vidék szükség
tanulmányozzák s közvetlenül a helytartónak teszn
jelentést. A helytartók ott egyébbiránt nem csupán az adó
vetés és behajtás körül fáradoznak, hanem főgondjukat
adóalap megőrzése és tartományuk jóllétének fokozása k
pezi.

Ipardolgokban a kormány legtekintélyesebb tanácsad
ja a kereskedelmi tanács (conseil superieur), melyn
egy harmada kinevezett, kétharmada a kereskedelmi kamr
választottaiból áll, kik évenkint gyülekeznek rövid tanác
kozására.

A belga nemzetgazdaság ápolásának egyik legszere
csésebb alkotása a müvesség gyakorlati megt
nulására szánt intézetek. Nevezetesen a hanyatlá
nak indult lenipar fölvirágoztatása czéljából alakult eg
egylet (association nationale pour le progrès de l'ancienne in
dustrie linière), melynek föladata az országnak leniparbe
túlsúlyát fenntartani, a lentermelőknek, fonóknak, takácsok
nak és kereskedőknek támpontul szolgálni, hasznos ismerete
ket és jó munkamodort terjeszteni, a tökélyre buzdítani, e tö
rekvéseket díjazni, a [illegible] tanulmányozni stb. A kü

lönféle lentermő vidékeken fiókegyletek alakultak, végre a kormány is hozzájárult egy vizsgáló bizottság kinevezése által, melynek 1841-dik évi jelentése alapján foganatosíttattak a fonó s szövő népesség érdekében az alább jelzendő javítások.

A Rogier-féle minisztérium 1847-ben egy kidolgozott nemzetgazdasági tervvel lépett a kamarák elé, megnyerte helyeslésöket és felmillió frank hitelt, melyhez 1848-ban még 2 millió, 1849-ben újra 1 millió járult s a mely összegből 500,000 frank különleg új gépek behozatalára s a meglevők javítására fordittatott. Egyébiránt a kormány semmit sem tesz egymaga s teljhatalmánál fogva, hanem legtöbbet a magániparra hagy, a melyet csak támogat.

Sok mindenféle intézkedés közöl legerőteljesebb, legszerencsésb s legnagyobb horderejü, de a mely bennünket is leginkább érdekelhet, a minta- vagy tanműhelyek (ateliers modéles) berendezése.

A leniparra vonatkozólag a mintaműhelyek feladata volt: kiragadni a takácsokat elszigeteltségökből és merevségökből s őket a munkarendszer helyesebb szervezésére, a munka tökéletesebb technikájára nevelni. Kezdetben csak szükségből mentek az emberek a tanműhelyekbe, de csakhamar belátván, hogy tanításon kivül keresetben is részesülnek, szivesen lemondtak látszólagos függetlenségökről, mely voltaképen csak nyomorgás vala, és ügyes, jól fizetett tagjai lettek e nagy, de természetszerüen szervezkedett munkásszövetségnek.

A tanműhelyek berendezése egyszerü, korán sem költséges s berendezésökkor minden nemű s korú munkás talált bennök oktatást; a munkás-osztályok pedig azért kapták fel annyira, mert a legdurvább vásznat szövő takács legnagyobb erőfeszítés mellett alig kereshetett addig 24—28 krt naponkint, holott némi oktatás után csakhamar 50—80 krra vitte föl napszámát, újabban pedig ez még magasabbra szökött. E tanműhelyek belszervezete egyszerü, kereskedelmi alapú. Többnyire magán vállalkozó ügye — mi egyúttal elv — s a kormány és község legfeljebb támogatja, mely támogatás fejében bizonyos felügyeleti jogot gyakorol. Joga gyakorlatában leginkább arra ügyel a kormány, hogy az oktató vagy mester a tanuló munkaerejét ki ne bányászsza, tanulmányai

gyors és mindenoldalú bevégzésében ne gátolhassa azért, mert benne jövendőbeli versenytársától tart. E pont annál fontosabb, mert legtöbb helytt a kezdő iparos sorsa egészen mesterére van bizva, kinek gyakran vajmi kevéssé van érdekében, hogy a fiút legegyenesebb úton vezesse czéljához.

A szükséges tanerők megszerzése a kezdetet mindenütt nagyon megneheczíti. Igy Belgiumban sem volt könnyü a tanműhelyek vezetésére szükséges erőket kiteremteni. Gyakran nem akadt vállalkozó, és bizottság utján kellett a megindításhoz látni. De ez csak kezdetben volt így, csakhamar meggyőződést szereztek az iránt, hogy a tanműhelyek átvétele jó üzlet, s azontúl többé nem hiányzott a kisebb gyáros, mesterember vagy kereskedő, kik a hatóságokkal tanműhelyek felállítása iránt értekeztek. Rendszerint olcsó helyiséget béreltek, gyakran csak félszert vagy raktárt, a munkában jártas s a tanitásra alkalmas mestert fogadtak kül- vagy belföldön; ha pedig leányok oktatásáról volt szó, nőtanítót szereztek. E mesterek elosztották az anyagot, segítettek a szerszámok készítésénél, felügyeltek az árú gyártásánál, a kész árút pedig megvizsgálva birálgatták. Legjobb eredményt természetesen ott értek el, hol a vállalkozó személyesen járt a műhelyben mindennek utána.

Az ily vállalkozó kötelességei rendszerint következők valának :

1.) Illető helyen műhelyt kellett berendeznie s azt bizonyos számú éven át fenntartania;

2.) bizonyos számú munkást foglalkoztatni, nekik bizonyos napszám minimumát biztosítani; kiképeztetésök után pedig őket megrendelésekkel ellátni;

3.) idegen munkásokat a mesteren kívül el nem fogadni;

4.) minden, a hatóság bizonyítványával ellátott munkásnak a tanműhely látogatását megengedni;

5.) az állam főfelügyeletének magát alávetni; az államfelügyeletet többnyire egy helyben alakult bizottság gyakorolja, mely e műhely állapota, a munkások száma, bére s kiképzési foka iránt magának folytonos tudomást szerez.

Újabban az ily vállalkozásoktól még azt is követelték, hogy

6.) a tanműhely mellett elemi iskolát tartsanak;

7.) az általok foglalkoztatott munkások számára köl csönös segélypénztárt alakítsanak.

Az állam, tartomány, vagy község által nyújtott segélyzet többnyire következőkből állott:

1.) a szükséges helyiség, világítás és fűtés ingyen szolgáltatásából;

2.) az első felszerelés alkalmával nyújtott készpénzsegélyből; a felállítandó szövőszékek, a helyiség kiépítése vagy tágítása költségeinek fedezése által;

3.) a mester évdijából;

4.) általános kárpótlásból azon veszteségekért, melyeket a gyáros kezdetben a munkások ügyetlensége által netalán szenved.

Némely helyeken a községek arra is vállalkoztak, hogy a munkásokat kezdetben vagy levesosztás, vagy valami csekély napidij által segélyzik. Határozott elvek e segélyzésre nézve egyébiránt nem állíttattak fel, legczélszerübbnek találtatván e tekintetben minél inkább a helyi viszonyokat venni számba.

Az első tanműhelyek Belgiumban a lenszövés emelésére voltak szánva s jó eredményeik csakhamar kitüntek. A árú ismét piaczképessé lett, hire nagyobbodott, a tudakolás élénkült, elkelése nőtt, a takácsok jobb keresetre tettek szert s az egész vidék gyarapodott. Miután a népesség bátorsága fel volt költve, újabb javításokhoz fogtak s a szövést a legfinomabb damastok s batistek készítéseig nemesbítették. Nehogy azonban a lakosság csupán a lenüzlet conjuncturáitól legyen függővé, lassan-lassan más iparágakat is honosítottak meg tanműhelyek által. A szövésen kivül javított fonást, himzést, csipkekötést, keztyűvarrást s egyéb más tökéletesedést, nevezetesen a szegkovácsolás mesterségében stb. is tanitottak. Egészben 1853-ig közel 100 tanműhely volt felállítva.

Mesterekül különféle országokból hoztak munkásokat. Ezek kitanitották a fiatalságot, gyakran maguk is letelepedtek s virágzó ipart hoztak létre. Új iparágak meghonosítása körül egyébiránt azon eléggé meg sem becsülhető józan elvből indultak ki, hogy divatárúk készitését csak városok közelében gyakorolták, távolabb vidékeken pedig csak az egy-

szerübb müvességek javitására törekedtek; egyáltalában s e m-m i t mesterségesen nem támasztottak és fej-lesztettek, mi tartósságot nem igért.

A tanmühelyek ellenörzésére mindenütt a kormány által kinevezett helyi bizottságok müködtek, élükön egy-egy tekintélyes polgármesterrel. Tagjai váltakoztak a mühelyek vizsgálatában; egy-egy tartomány valamennyi bizottsági tagja fölügyelő alatt áll, ki egyúttal osztályfőnök a tartományi kormánynál s közvetlenül a helytartónak tesz jelentést.

Az ily intézetek áldásos müködését könnyü beismerni, de szervezésöket más országokban, nevezetesen nálunk követni vajmi nehéz volna, ha fölszerelésök valami nagy költséggel járna. Szerencsére e fontos pont is ki van tüntetve az ím ismertetett munkálatban, és olyan, hogy biztos reményt nyújt a tanmühelyek létesitéséhez, mihelyt illető helyen a kellö akarat fog mutatkozni.

Keleti-Flandriában az ott létező 28 tanmühely összes felállítási költsége 1847-től 1851 végéig kerek számban következő vala:

helyiségekért	22.000 frt.
szövőszékekért és szerszámokért . .	36.000 „
butorokért	1.000 „
vállalkozóknak nyújtott elölegekért (fentartva a térítést)	60.000 „
Összesen	119.000 frt.

Ez összeghez, mely az elölegek megtérítésével 59.000 frtra fog csökkenni: az állam 70.000, a tartomány 2400, a községek 400, különféle alapítók 3.200 frttal járultak.

A fenntartási költségek ugyanez időben 94.000 frtra rúgtak, és pedig:

helyiségek bére	5.200 frt
vállalkozók kárpótlása s tanárok évdíja	60.000 „
tanulók bére, kárpotlásul az első munkálatok veszteségeért	16.000 „
anyagok beszerzése	600 „
kezelési költség	2.200 „
fütés, világitás stb.	8.200 „
Összesen	92.200 frt.

Ez összeghez járultak : az állam 88.000, a községek 2.800, különféle alapitók 1,400 frttal. A 28 tanmühely felállitása és fenntartása tehát 4 év alatt 211,200 frtra, vagyis a kölcsönök levonásával 151,200 frtra rúgott. A fenntartási költségek évről évre csökkentek és 1853-ban már csak 18.000 frtot tettek. Fölvéve, hogy amaz idő alatt 3779 munkás nyerte kiképzését e tanmühelyekben, fejenkint körülbelöl 40 frt. esik. Ez áron Belgium oly képzett munkások és intézetek törzsét nyerte, mely az összes iparos életre termékenyitőleg hatott.

És a mi Belgium ezen tanintézeteit minden más, de főleg németországbeli iskoláktól megkülönbözteti, az ama gyakorlati irány, mely rövid idő alatt vezetett szép eredményekhez, s mely innen ugyszólván az egész belga tanrendszerre kihatott. Ellenben a mi iskoláinkban csak elméleti oktatással foglalkoznak s az elméleti tanulástól a gyakorlati képzettséghez való átmenetelre sehol tekintettel nincsenek. A tömeget nemcsak oktatni, de képezni is kell, még pedig képezni, előbb, hogy munkaképes levén keresni s szerezni tudván, ivadékát majd elméletileg is jobban oktattassa. A mit az iparos az iskolában rendszerint tanul, mind az nagyon üdvös és hasznos, de korán sem minden, sőt nem is a legszükségesebb; fődolog mindig az marad, hogy a munkás és kézmüves birja mesterségét. Ha szakmájában derék, a szükséges ismereteket is könnyebben megszerzi, holott csupán elméleti ismeretek s fogalmak a szakmivelődésnek nem mindig legjobb előkészitői. Angliában s az Egyesült államokban mindig e vélemény uralkodott. Belgiumban is legújabban azon nézet lett uralkodóvá, hogy az iparos mivelődésre vezető legbiztosabb út az, ha a tanuló egész idejét s erejét igénybe nem vevő elemi oktatásban részesül, melylyel, ha lehet a tanórákon kivül valami kis keresetet nyujtó munka van kapcsolatban. Kora haladtával a munka is mindinkább előtérbe lép, s a tanuló tanmühelybe vagy kereskedői irodába kerül; ezen gyakorlati tevékenységet tekintvén ezentúl főtárgyul, mellette még valamely középtanodát is látogat. Megjegyzendő mindamellett, hogy az iskolai órák mindig a foglalkozása által szabadon maradt időre esnek. Ily nevelés mellett az ifju minde-

nekelőtt szakában lesz erős; gyakorlati marad, szokik a munkához és ahhoz, hogy a munkát kell élete főczéljául tekintenie; azon kis kereset pedig, melyben részesül, korán arra tanitsa, hogy jövendőbeli jóllétét saját keze munkájától lehet csak várnia. Ez tevékenységet s öntudatot költ az ifjuban s a jellem kifejlése kevésbbé marad el a fej képzése mögött, mint az a pusztán elméleti iskolázásnál oly gyakran történik. Három vagy négy a tanműhelyben, irodában és középiskolában töltött oly esztendő után elérkezik aztán az idő, hogy a fiatal ember a müvesség mellett maradásra vagy további kiképzésre, öntudattal birja magát elhatározni.

Hogy a szóban levő oktatási rendszert még inkább méltányolhassuk s az alább részletezendő szaknevelési módokat jobban megitélhessük, szökséges a népiskolá'kra is egy pillantást vetnünk.

A belga alkotmány nem ismer iskolalátogatási kényszert, de törvényesen meg van alapítva, hogy minden községben, a község költségén, népiskola legyen. Igy senki se levén kényszerítve, de mindenkinek alkalma nyilván az iskolázásra, ez alkalmat megragadják, és tapasztaláson alapuló tény, hogy a ki igazán akar tanulni, gyorsabban is tanul. A tanitók egyébkint a tandíjra levén némileg szorulva, saját érdekökben van, hogy helyes, az igényeknek megfelelő tanitás által tanulóik számát s vele jövedelmöket szaporítsák, mely okszerü eljárásra azonkivül a magániskolák versenye is buzdítja. A tanórák a nap azon óráira vannak határozva, melyekben a munkával legkevésbbé összeütköznek, egyáltalában az elemi oktatásra Belgiumban mindinkább az estveli órák jönnek divatba. A mint a tanfolyamok megnyiltak, leginkább korosabb munkások, sőt mesterek is látogaták, kik szükségét érezték annak, hogy a fiatal korukban elmulasztottakat pótolják. De meglepő is volt a gyorsaság, melylyel csak egy téli idény alatt is, naponkint két óra alatt, a szükséges elemi ismereteket megszerezték.

A népiskola tanitóit a községi tanács választja, két évig azonban tanitóképezdében kellett előkészülniök. Lakásuk mellett többnyire kertet is kapnak, hogy gyümölcs- s méhtenyésztés stb. által még mellesleg is keressenek valamit, s a lakosság körül is érdemeket szerezzenek. A kerületi felügyelő

évenkint kétszer, a tartományi felügyelő egyszer tesz körutat; a kerületi felügyelő évnegyedenkint körébe gyüjti a tanítókat, valamint a belügyi miniszter évenkint egyszer a tartományi fölügyelőket. A kerületi gyülésekben püspökök és lelkészek is megjelennek, hol tanácskozási szavazattal birnak.

A népesség nagy részénél a népiskola bevégeztével befejeződik elméleti oktatása is, közönséges munkások, kevésbbé tehetséges, vagy gyors, habár csekélyebb keresetre sovárgó egyének a tanműhelyekben töltött idejök alatt, vagy a gyárban s műhelyben folytatott munka mellett is többnyire már látogatták a népiskolát s ezentúl egészen a keresetnek élnek. Azok számára azonban, kik további kiképzésre törekednek, két út nyílik. Egyik a realiskolákon keresztül vezet a gyakorlati életbe, vagy a műegyetembe; a másik pedig a tanműhelyeken keresztül, rajz- vagy ipartanodának egyidőbeli látogatásával, szintén az életbe vagy a polytechnicumba, mint az alábbi összeállításból jobban kitünik :

I.

1. Munkaiskola és tanműhely (egyidőben népiskola).
2. Reáltanoda
3. Műegyetem

II.

1. Munkaiskola és tanműhely, egyidőben népiskola
2. Tanműhely vagy kereskedői iroda, egyidőben rajz és ipartanoda.
3. Műegyetem.

A II. alatt jelölt út egyébiránt Belgiumban sokkal gyakoribb.

A reáliskolák, melyek többnyire a gymnasiumok mellett külön osztályokul lettek szervezve, ott sem bizonyúltak gyakorlatiaknak, és pedig szintén kiválólag elméleti jellemök miatt. Amaz iparos országban ugyanis azon meggyőződésben vannak, hogy iskolának, mihelyt alaki elmeművelésnél többet akar elérni, karonfogva kell haladnia a gyakorlattal. Tettek is kisérleteket arra nézve, hogy a tanteremmel műhelyt kötöttek össze; de csakhamar meggyőződtek, hogy az egész játékká törpül s a munka általi keresetet tanteremben nem lehet megtanulni.

E szerint a II. alatt vázolt tanfolyam mint általánosabb

lett. A tanuló a középiskola látogatása alatt is munkagyakorlatban marad, mint előbb, midőn a népiskolát látogatta. Inas valamely műhelyben vagy kereskedői irodában, csakhogy munkaideje kissé meg lesz rövidítve, úgy hogy estve még jó erővel jön iskolába s itt némileg összpontosítva megszerzi azon ismereteket, melyeket középiskolákban tanítanak. Miután a tanulók reggeli munkájok után megkeresték mindennapi kenyeröket, nem is sokat nyom, ha egy-két évvel tovább maradnak e tanfolyamban. Előbb a rajztanodát látogatják s ha ezt bevégezték — körülbelől 17 éves korukban — lépnek a voltaképeni iparfolyamba.

Rajztanodák egész hálózata borítja Belgiumot-, s pedig a legelejétől fogva föl egész a művészetek akadémiájáig tekintélyes festménygyüjteménnyel és nagyszerü időköri kiállításokkal. Már 1840-ben 46 ily iskolája volt Belgiumnak, melyet 700-en látogattak. Jelenleg ez iskolák száma sokkal nagyobb, költségeiket pedig leginkább a községek viselik. A tanitás rendszerint csak télben foly, 5 órától 8-ig estve; a légszeszvilágitás melletti rajzolás semmiféle nehézséggel sem jár; gyakorolják pedig a vonal-, diszitmény-, mustrarajzolást, a távlatot, a Dupui-féle módszert, minta után rajzolást és mintázást — az illető vidéken leginkább képviselt iparágak igényei szerint. A rajzolás mellett a tanuló többnyire még némi nyelvismereteket is szerez. Épitészek, hajóépitők, vésnökök s képfaragók külön szakintézetekben nyerik kiképeztetésöket.

Ha a tanuló körülbelől 14-dik évétől fogva a 17-dikig rajztanulás által izlését mivelte s a conceptio és külső alakitás mesterségét megtanulta, akkor az ipartanodához fordul. Ezen további képezdékben, melyek többnyire községek által alapítva, városi bizottságok által ellenőriztetnek, a tanitás szintén az esti órákban foly. Itt leginkább arra ügyelnek, hogy derék s buzgó tanárok összpontosított alakban adják elő tárgyaikat. E tárgyak számtan, erőmütan, természettan, vegytan, iparos háztartás stb. Az ipar-főiskola bánya- és iparos mérnököknek szánt kölön szakosztályaival a harmadik fokot képezi.

A tanműhelyek rendszerét, melyben az iparos nevelés tán legszerencsésebben lett megkisértve, más országokban is

helylyel-helylyel utánozták. Francziaországban pédául, ily mintaműhelyek Elszaszon kivül az éjszaknyugati iparos kerületekben, nevezetesen Lille-ben s Rouen-ban és Lyon-ban is vannak. A mürajztanodákat Francziaországban, mióta az 1862-diki londoni világkiállitáson az angol ipar művészeti haladását tapasztalták, ujjá szervezik, mint alább látni is fogjuk. Németországon erélyesen törekednek arra, hogy az iparos nevelés ügyében Belgium nyomaiba lépjenek, s nevezetesen Würtemberga az, mely e téren tán legtöbbet tett s melynek ebbeli intézményeivel még szintén fogunk találkozni. Angolországban a bér magos, a munkás több szabad idővel rendelkezik s azért ott inkább arra szorítkoztak, hogy a munkásnak olcsó művek kiadása által alkalmat nyujtsanak későbbi kimivelődésére. A hol a gyártelepek oly sürüen állanak egymás mellett, a hol az ipar oly magos fokra hágott s a voltaképeni gyárrendszer van általában elterjedve, ott tanműhelyek kevésbbé szükségesek. Tudvalevő egyébbiránt, mily roppant eredményeket ért el Anglia ipara legújabban az egész birodalomra terjedő rajztanodák hálózata által.

Az évkönyv idézett czikke, melyet eddig nagyrészt követénk, javaslattal is áll elő, mit kelljen Ausztriában tenni, hogy hasonló czélok hasonló sikerrel szintén el legyenek érhetők. Sok becses van e javaslatban, mit mellőzni vagyunk kénytelenek, továbbra is szét kellvén tekintenünk az Európában többhelytt nyilatkozó mozgalmakra, melyek mind az ipar emelésére törekednek.

Hamburgban például létezik egy társulat, mely a művészetek és hasznos iparágak előmozditását tüzte ki czéljául. E társulat bizottmányt küldött ki kebeléből hogy vizsgálja meg s tanulmányozza, mely intézmények ajánlandók leginkább Hamburg iparának támogatására, s előmozditására. A bizottmány körültekintvén Európában, becses jelentést dolgozott ki, melyet sajtó utján is közzé tett. Benne mindenek fölött ipariskola és iparos muzeum alakitását ajánlja s tervezetöket is kidolgozta.

Ez ajánlott terven kivül főszükségnek mondja az iparnevelés terén: a benső szerves összefüggést, a tanitás bizonyos tagozatát, a vezérlet egysé-

gét. Minél inkább takarítanak el láb alól mindent, a mi az iparüzést gátolhatná, annál inkább kell talpon lenni az iparosnak is, hogy a hozzá kötött fokozottabb követeléseknek eleget tegyen.

A hamburgi ipartársulat bizottmánya által tervezett s a következőkben ismertetendő ipartanoda czéljául az van kitűzve: hogy az iparosnak alkalma legyen azon ismereteket és képességet megszerezni, melyekre hivatásának okszerü betöltése végett szüksége van. E czélra három különféle osztályt ajánlanak:

1. Vasárnapi és estvéli iskolát oly tanulók számára, kik a tanításban csak azon hetenkinti néhány órában vehetnek részt, melyeket müvességök megtanulása, vagy egyéb foglalkozásuk mellett megtakarítanak.

2. Téli épitészeti iskolát épitészi szakbeliek számára, kik a téli hónapokon át teljes idejöket kizárólag elméleti ismeretek megszerzésére fordíthatják.

3. Naponkinti müvességi iskolát oly fiatalok számára, kik az elemi iskolát már elhagyták s azon helyzetben vannak, hogy mielőtt müvességök megtanulására inaskodnának, egy éven át összes idejöket iparos mivelődésöknek szentelhetik.

Igaz ugyan, hogy a müvességi és iparos nevelés megszerzése a főczél, mit a majdnem egyforma tantárgyak által is elérni iparkodnak, s melyet feljebb a belga mintamühelyeknél s velök kapcsolatos népiskoláknál is föltaláltunk. De minthogy tekintetbe kell venni az egyesek szakmáját, idejét vagy miveltségi fokát, czélszerünek s ajánlatosnak mutatkozik az emlitett fölosztás, miért is azt a bizottság jelentése alapján közelebbről is megtekintjük.

I. A vasárnapi és estvéli iskola tantárgyai következők:

1.) Üzleti iratok és iparos könyvvitel (helyesirás, szó- és mondatképzés, levelek, nyugták, szerződések fogalmazása stb.)

2.) Számtan (mathematika).

a) Számtan és algebra (törtszámokkal, betükkel, 1-ső s 2-odfokú egyenletek).

b) Mértan (sík és köbmértan).

3.) Természettan (az általános természettan alapvonalai, melegtan, a hangtan, optika, villanyosság és delejesség alapfogalmai).

4.) Mechanika (elemi gépek, szilárdság, mozgás-nemek, súrlódás, víznyomás, a víz kifolyása, légnyomás, gőzgép).

5.) Vegytan (a szervtelen vegytan alapvonalai, a szerves vegytan néhány fontos ága).

6.) Technologia és szerszámisme.

7.) Nemzetgazdaság.

8.) Szabad kézrajz (egyszerű testi tárgyak, diszítményi tárgyak, alakok, géprészek után stb.).

9.) Mértani rajz és ábrázoló mértan (mértani alakítás, fölmérés és mérték szerinti felrajzolás).

10.) Szakbeli rajzolás fogalmazás- és szerkesztésbeli gyakorlattal (5 osztályban az épitészeti művességek, a voltaképeni műipar, fémmunkások, famunkások és hajóépítészet számára).

11.) Mintázás (agyagból, fából, viaszból).

A tanfolyam három éves. Tanulónak csak 14 évesnél öregebb fiú fogadtatik el, kinek, ha szokásos iskolai ismeretekkel bir, hajlama s rokonai tekintetbevételével, a tanár jelöli ki a hallgatandó tárgyakat. Az iskola 600 tanulóra van tervezve (Nürnbergben s Chemnitzben 1800 tanuló által látogatott iskola van). Minden osztály 35—40 tanulóból áll, az iskolát igazgató vezeti s minden tanulónak hetenkint 6—8 órája van. Az előadási szervezet következő :

	1-ső évfolyam	2-dik évfolyam	3-dik évfolyam
1. üzleti iratok stb. . .	4 oszt. 2 óránkint	—	—
2. mathematika . . .	2 „ 2 „	4 oszt. 2 ór.	1 oszt. 1 ór.
3. természettan . . .	—	2 „ 2 „	—
4. mechanika . . .	—	—	4 „ 2 „
5. vegytan	—	—	2 „ 2 „
6. technologia	—	—	1 „ 2 „
7. nemzetgazdaságtan .	—	—	1 „ 1 „
8. szabad kézrajz . . .	4 „ 4 „	2 „ 4 „	—
9. mértani rajzolás stb. .	2 „ 4 „	4 „ 4 „	—
10. szakrajzolás	—	—	6 „ 4 „
11. mintázás	—	—	2 „ 4 „
Összesen	40 óra	36 óra	48 óra.

Mindössze tehát hetenkint 124 óra.

A vasárnapi és estvéli iskolával kapcsolatban áll egy előkészítő osztály is olyanok számára, kik a szüksé-

ges iskolai ismereteket még nem birják. Ez előkészitő osztályban következendő órarendben adatnak elő az illető tantárgyak :

1. német nyelv . . .	2 osztály	2 óránkint	
2. számtan	2 „	2 „	
3. mértan	2 „	2 „	
4. szabad kézrajz . .	2 „	2 „	
Összesen	16 óra hetenkint.		

II. A téli épitészeti iskola tanfolyama 3 éves, a tanitás a novembertől márcziusig számitandó 5 téli hónapban hetenkinti 48 órában foly, melyen kivül, egyik tanár fölügyelete alatt, 12 heti órában külön irásbeli dolgozatok is készülnek. Tanitványokul oly kezdő épitészek vétetnek föl, kik a közönséges iskolai ismereteket birják ; a kik ezek hiányával vannak, a vasárnapi s estvéli iskolába utasittatnak. Az iskola 100 tanitványnak van szánva, s az ipariskolai igazgató vezetése alatt áll, alatta szaktanitók müködnek.

Előadási szervezete a következő :

	1-ső évfolyam	2-dik évfolyam	3-dik évfolyam
1. üzleti fogalmazványok	2 óra	2 óra	2 óra
2. mathematika (számtan s algebra, . . .	6 „	8 „	1 „
mértan	6 „	3 „	
3. természettan	2 „	1 „	—
4. mechanika	—	—	4 „
5. szabad kézrajz	8 „	8 „	6 „
6. mértani rajz	8 „	—	—
7. ábrázoló mértan	—	8 „	—
8. építészeti rajz	16 „	16 „	20 „
9. építésztan	—	7 „	7 „
10. építészeti mintázás	—	—	8 „
Összesen	48 óra	48 óra	48 óra

Az irásbeli dolgozatok mind a három osztálynál együtt hetenkint 12 órát vesznek igénybe egy tanár felügyelése alatt.

III. A napi müvességi iskola körülbelől oly szervezetü, mint a vasárnapi iskola, szintén oly ifjak számára, kik 14-dik évöket már meghaladták s az előadandó tárgyak fölfogására kellő előismeretekkel birnak. Tantárgyak a következők : 1.) német nyelv és üzleti styl; 2.) ma-

thematika: a) számtan és algebra (törtszámok, betüszámtan, 1-ső és 2-dik fokú egyenletek, hatványok és gyökök, logarok); b) mértan (sik- és köbmértan); c) háromszögtan (sík háromszögtan); 3.) természettan (általanos természettan, melegség, a többi tárgyak alapfogalmai); 4.) vegytan (szervtelen vegytan, a szervesnek csak néhány szakasza); 5.) szabad kézrajz; 7.) mértani rajzolás.

Ugyancsak az említett bizottmányi jelentésben e hármas ipariskola költségvetésével is találkozunk, melyet következőleg ismertetünk:

	Vasárnapi és estvéli iskola	Nappali mű-vességi iskola	Téli építésze-ti iskola	Összesen
Főigazgatás, bezárólag hetenkénti 10 óra oktatás	4,000	—	—	8,000
Főigazgatás, bezárólag hetenkénti 6 óra oktatás	—	—	1,000	
Az osztálytanárnak bezárólag hetenkénti 24 óra	—	3,000	—	
Oktatási díj 130 óra 100 frtjával 18 óra s 150 óra	13,000	1,800	6,000	20,800
Helyiség lakbére	5,000	—	—	5,070
Taneszközök	500	200	300	1,000
Iskolai szolga	200	50	150	400
Fütés, világítás, tisztitás	2,000	150	850	3,000
Összesen	24,700	5,200	8,300	38,200
Jövedelemül számítható				
600 tanulótól 30 frtjával	18,000	—	—	26,500
35 „ 100 „	—	3,500	—	
100 „ 40 „	—	—	5,000	
Szükséges tehát évi pótlék	6,700	1,700	3,300	11,700

Ezen költségvetés egyes számai és egész öszlete, de még a tanulók remélhető száma is olyan, hogy azt saját viszonyainkra is bátran alkalmazhatjuk, s valóban évi 12,000 frt pótlék oly czélok elérésére, minőket a feljebb vázolt tanintézetek maguk elé tüznek, nem oly roppant, hogy annak elnyerhetésére csak valamennyire változott politikai viszonyok közt bátran ne számíthatnánk.

Mielőtt az alapos kutatásnak indult hamburgi társulat művét félre tennők, kénytelenek vagyunk ama másik eszközre is utalnunk, melyet a serénykedő bizottság, mint a hazai művesség emelésére főfontosságul, hatóságának ajánl. E második eszköz mintatárral ellátott iparos muzeum, minő más államokban, nevezetesen Würtembergában, Francziaországban és Angliában régebben, újabban pedig Bécsben létezik.

Noha a szemlélés általi oktatásnak, mint a voltaképeni tanitás kiegészitésének fontosságát az iparos osztályra nézve régóta belátták, mégis hosszú időnek kelle lefolyni, mignem az 1783-ban Francziaországban alapított conservatoire des arts et métiers (művészeti és iparos növelde) alakitása által adott példát más államokban is követték. — Stuttgartban például csak 1850-ben nyitottak minta-raktárt, mely a művesség és kereskedelem királyi központi hatósága alatt állt, és csak az 1851-diki világki állitás birta az angolokat a gazdagon fölszerelt Kensington-muzeumnak megállapitására. Azon idő óta több helyt is iparkodtak hasonló intézetek létesitésére, nevezetesen azóta alakult Bécsben is a kormány által bőkezűen ellátott s Kitelsperger tevékeny vezetése alá állitott művészeti és iparos muzeum.

A bizottság által ajánlott hasonló intézet czélja volna: létező iparágak emelése, újak élesztése s ez álal az elkelés gyarapodása. E czélra vezető eszközök volnának nyers anyagoknak, félgyártmányoknak, javitott szerszámoknak és különös tekintettel az izlés nemesbitésére — kitünő ipartermékeknek bemutatása.

Ily iparos muzeumnak következő volna szervezete:

I. Technologiai osztály.

Ebben nyers anyagok, félgyártmányok, szerszámok, minták s több efféle foglaltatnának. A nyers anyagok és félgyármányok gyüjteménye feldolgozásuk különféle fokaiban, főleg a megszerezhetés forrásainak, áruknak s hováforditásuknak megismertetését czélozná, a mellett pedig új alkalmazásokat is létesitene. A szerszámok, eszközök és szerszámgépek gyüj-

ménye azon módokkal ismertetné meg az iparost, melyek segedelmével jobban s olcsóbban dolgozhatik.

II. Müiparos osztály.

Ebben öntvények, lenyomatok, rajzok, fényképek stb. foglaltatnának, szóval mind oly dolgok, melyek iparos tekintetben az izlés mivelésére s nemesbítésére szolgálnak.

III. Mintatár.

Ez osztályban főleg jó és czélszerü új ipartermékek foglaltatnak. Az iparos itt új szerkezeteket, szép alakokat, anyagoknak új alkalmazását stb. valódi gyártmányokon tanulja s ez által tisztába jön eredménydús új vagy javult eljárás lehetősége iránt. A kereskedelmi osztály ellenben itt új gyártmányokkal s termelési forrásukkal ismerkedik meg, minden tárgyhoz ára s a gyároknak neve és lakhelye levén mellékelve.

Még egy negyedik osztályt, belföldi ipartermékek állandó tárlatát is tervezte a bizottság, de másutt szerzett tapasztalatok alapján e tervét ismét elejtette. *)

Az intézet vezetése egy igazgató alatt áll, kinek a helybeli s külföldi ipart szigoruan szemmel kell tartani, hogy emennek gyártását amannak is hasznára fordítsa. Az igazgatónak ennélfogva külföldi mintaraktárakkal, iparegyletekkel

*) E tapasztalatokat a bizottság Stuttgartban szerezte, hol az iparos muzeumban würtembergi ipartermékek kiállítására is létezett egy osztály. Az osztály czélja volt, hogy az idegen vevőket a belföldi termelvényekkel megismertesse s igy elkelésöket előmozdítsa. Belföldi gyárosoknak tiltva volt a látogatás, nehogy a kiállított gyártmányok utánzása által versenyt elő idézzenek. Ez osztály nem felelt meg a hozzá kötött reményeknek. Ugyanis a nagyobb s jobb gyárosok közöl csak kevesen állították ki gyártmányaikat s leginkább csak kisebb iparosok küldték be termelvényeiket, a jegyzett áraknál többnyire magasabb árt követeltek, vagy hiányos gyártmányuk miatt elkelést nem szereztek. Igy a kereskedő ritkán találta azt, a mit keresett, vagy arról győződött meg, hogy régi szerzési helyei olcsóbbak és jobbak is. Ily módon az idegen vevő épen visszás képet nyerte a würtembergai iparnak, s az óhajtott eredménynek ép ellenkezője következett be, minélfogva az osztályt ismét megszüntették.

stb. valamint a hamburgi konzulokkal és helybeli iparosokkal is összeköttetésbe kell lépni.

Szerzett tapasztalatai alapján a bizottság az ily muzeum évi költségvetését, ha csak némi eredménynyel akar működni, s föltéve, hogy a szükséges helyiségeket az állam ingyen szolgáltatja, következőleg állapítja meg.

Az igazgató évi fizetése	5,000 frt.
„ őr „ „	1,000 „
Uj tárgyak beszerzése	6,500 „
Biztosítás, irodai és utazási költség .	1,000 „
(azonkivül a belépti díjak jövedelme)	
fűtés, világítás, tisztogatás	1,590 „
Összesen	15,000 frt.

Az első szerzeményekre körülbelől 30,000 frt volna szükség, melynek nagyobb részét magánaláirás által véli a bizottság fedeztethetni.

Az ily muzeum látogatását természetesen lehetőleg könynyüvé kell tenni, minélfogva ajánlatos, hogy a látogatás hetenkint négy nap ingyenes legyen; a többi napokon lehetne mérsékelt belépti díjt is követelni, hogy ez úton a tetemes évi költségek némi része legalább fedezve legyen. Az iparos iskolák tanulói nemcsak ingyen látogathatnák a muzeumot, hanem az ott levő rajzokat s mintákat ingyen is használhatnák. Hasonlóképen a helybeli iparosok is nemcsak a tárlatban szemlélhetnék ingyen a kiállított tárgyakat, hanem kivánatukra haza is vihetnék alaposabb tanulmányozás végett.

A műipari gyüjtemények s egyéb tárgyak kikölcsönzésének hasznos volta iránt nevezetesen a stuttgarti iparmuzeum nyujt alapos adatokat. E kikölcsönzés jótékony hatását valamennyi ottani iparos emliti. Mennyire használják gyüjteményeit, onnan is kiviláglik, hogy kiállított tárgyainak rendesen egy harmadrésze ki van adva és szorgalmas tanulmányozásul szolgál az iparosoknak. Ha elgondoljuk, meddig tart, mig kisebb vállalkozó (s ép e kisebb iparosok szorulnak leginkább támogatásra) új technikai javításokkal megismerkedik s az újat meg is szemlélheti; meddig dolgozik oly alakok s idomok szerint, melyektől a divat régen elfordult; meddig fárad oly eszközökkel, melyeknél jobbakat régóta gyártanak; ha

elgondoljuk, mily szükséges a gyárosra nézve minden serkentés, mely új eszmékkel gazdagítja, s mennyire szükséges mai nap még a legügyesebb munkásra nézve is, hogy újat termeljen : akkor el lehet gondolni, mennyire háladatosak a würtembergai iparosok oly mintatár iránt, melyet oktatásul és gyártásuk előmozdítására bőven használhatnak.

A mintatárban kiállított gyártmányok és szerszámok körül azon nehézség merül fel, hogy idővel könnyen túlterhelés következik be, mi az átpillantást zavarván, azt eredményezi, hogy gyakran az új és czélszerü a régibbnek vagy középszerünek tömege közül alig tünik ki, vagy épen el is vész. Kivánatos ezért, hogy épen ez osztályban minél vigyázóbban járjanak el, csak valóban újat s jót szerezzenek be s minden szerezménynél tekintettel legyenek a helybeli viszonyokra. Csak rövid ideig értékkel biró, csupán divatczikkek, vagy csak is olcsóság által kitünő tárgyak rendszerint meg nem szerzendők. Helyesnek látszik azonkivül, hogy a minták nagy része, ha czéljának megfelelt, adassék el, nehogy néhány év múlva a mintatár régiség- vagy épen lomtárrá legyen.

Ez okból czélszerü intézkedésül ajánlkozik a t e c h n o l o g i a i o s z t á l y, mely a stuttgarti ipar muzeumnál hiányzik s arra van hivatva, hogy oly tárgyak, melyek a mintaraktárban bevégezték pályafutásukat, ide tétessenek által. Ezért nem is szükség kezdetben az ily technologiai osztályra sok költséget fordítani, mivelhogy e gyüjtemények nagy része a mintaraktár tárgyaiból alakúl, csak arra kell ügyelni, hogy csupán oly tárgyak vétessenek fel, melyek tudományos vagy históriai becsöket megtartsák.

Legfőbb fontosságú egyébbiránt egy m ü i p a r o s o s z t á l y alakitása. Ez osztály feladata nem csupán a művészet és műipar folytonos szemmeltartása, hanem szemmeltartása az egész iparvilágnak általában, a mi az izlés művelését s nemesbitését illeti. Kell, hogy bármely iparosnak művészeti tanácscsal szolgáljon, egyszersmind azonban az iparos tanitásra is hasson. Csupán egy szakába vágó metszvény szemlélete által is gyakran becses eszméket szerezhet az ipa[r]
s miután mai napság csak oly munka számolhat [...]

eredményre, mely derék és izletes is, kétszerte fontos oly intézmény, mely ennek nevelésére hatni hivatva van.

A hamburgi mü- és ipartársulat jelentése és javaslata, melyből feljebb oly becses adatokat kölcsönözénk, kiterjed ugyan több németországi intézetre és intézményre, melyek mind a müipar és müvesség előmozditását czélozzák; hasonló, söt becsesebb ily ismertetést találtunk azonban egy N o e g g e r a t h Ede Jakak, a briegi tartományi ipariskola igazgatója által közre bocsátott füzetben, mely megjelenését azon körülménynek köszöni, hogy Brieg városa i p a r h á z a t (Gewerb haus) akarván alapítani, említett szerzőt a végre utaztatá : tanulmányozza közvetlen szemlélet által Németország azon intézményeit, melyek az iparosok érdekeit o k t a t á s és m i n t a r a k t á r a k berendezése által gyámolítani iparkodnak.

Ujra egy példa arra, mennyi mindent tesznek, s mily alaposan fognak hozzá külföldi szomszédaink, hogy a korunkban oly szükségesnek ismert iparnevelési és gyámolítási intézmények legjavát honukba átültessék. Nem szólva Magyarországról, melyben sok százados, úgyszólván ellenséges kormányrendszer az anyagi jóllétet előmozdítandó intézmények életrekelését mintegy már csiráikban is elfojtotta, — magában Ausztriában se találunk valami nagy erőmegfeszitést akár a kormány, akár a mindent absorbeáló birodalmi székváros részéről az újkoru iparnevelő intézmények meghonosítására. Ausztriában ugyan elég jajveszékelést hallunk, hogy az iparos érdekek nincsenek kellőleg óva-védve; de e jajgatás mindig abban központosul : hogy az ipart védni kell, az ipar gyönge még s a szabad forgalom erősebb lehellete romba dönti, emelj tehát oh kormány védsánczokat, fokozd a vámtételeket, tilalmazd a versenyével bennünket megölő külföld iparterméke behozatalát; — de, hogy nevelni akarnák az ipart, hogy természetszerüen akarnák megerősíteni s edzés által versenyképessé tenni, arról vajmi ritkán olvasunk valamit az osztrák sajtóban, még kevesebbet hallunk pedig ilyesmit az osztrák kéz- és müipar nagyobb képviselőitől, kik az ily hasznos intézmenyek által nevelt egyénekben nem mivelt munka-, hanem jövendőbeli versenytársait vélik látni.

Vannak ugyan dicséretes kivételek, s mindnyájuk előtt talán a brünni kereskedelmi kamra területén tapasztalunk ez irányban buzgó törekvéseket. Mielőtt azonban az osztrák vagy épen hazai iparvilágban széttekintenénk, vegyük szemlélet alá Noeggerath említett munkálata alapján azt, a mit Németországon az iparos mivelődés terén tapasztalunk.

Az iparosság legfőbb emeltyűjének az oktatást és mintagyüjteményeket tekinthetni, s e szerint kell szemügyre venni a németországi intézményeket, melyek részint az ifjuság, részint a meglett korúak számára fenállanak. Ily intézmények közöl tán legtöbb eredményt mutat föl a würtembergi királyság számára Stuttgartban fenálló központi hatóság az ipar és kereskedelem számára. Ezen, más nagyobb országok kereskedelmi miniszteriumát pótló, de tevékenységében legtöbbjét túlszárnyaló hatóságnak azon tisztán nemzetgazdasági feladat van kitüzve, hogy az ország iparos tevékenységét minden irányban s minden tekintetben előmozdítsa. Részletes feladatai e hatóságnak következők :

1.) kipuhatolni az ország iparos és kereskedelmi osztályának szükségleteit, minden azokat érintő viszonyokról kellő tudomást szerezvén;

2.) az iparos és kereskedelmi osztályt minden tekintetben mivelni s oktatás által gyámolítani;

3.) technikai irodalom terjesztése, új módszerek ismertetése, kiállítások és díjazások által az iparosságra közvetlenül hatni;

4.) valamennyi. az ország iparos és kereskedelmi viszonyaira vonatkozó, a törvényhozás közreműködését igénylő javaslatokat beható vizsgálat alá venni.

E föladatok teljesítése, nevezetesen az ország szükségletei fölismerése végett a belügyi miniszterium alatt álló központi hatóság összeköttetésbe lépett a kerületi hivatalokkal s az ország iparegyleteivel.

Az iparosok miveltségének előmozdítására van a k ság helyiségeiben:

1.) egy rajz- és mintatanoda rajzművek és gyi gyüjteményével;

2.) takácsmester-iskola:
3.) vegytani kisérletintézet műhelylyel;
4.) könyvtár és olvasóterem;
5.) nyilvános felolvasásokra szolgáló terem.

A rajztanodában az oktatás egy folyvást jelenlevő tanár alatt foly. Az oktatás nincs bizonyos órákhoz kötve, mi az iparosokra nézve igen üdvösnek bizonyult. A rajzminták valamennyi iparágra vonatkozó motivumokkal bővelkednek s e központi gyüjteményből széjjel küldetnek a rajz- és gipszminták vándorló gyüjtemény alakjában az ország valamennyi rajziskolájába.

A takács mesteriskola czélja tanitókat nevelni az ország számos takácsiskolája számára. A tanulók a nap egyik felét a szövőszék mellett töltik (hasonlólag a belga tanműhelyekhez), másik felében elméleti oktatást nyernek. Különösen tehetséges tanulók a franczia és angol nyelvet is tanulják és később utazási ösztöndíjakban részesülnek, hogy a külföld módszereit is tanulmányozzák.

A vegytani kisérletintézet alkalmat nyújt az iparosoknak kisérlettevésre, vagy a vegyész általi végrehajtására. Ugyan e vegyész köteles a téli hónapokban nyilvános felolvasásokat tartani az iparosokra nézve legfontosabb vegytani müveletek fölött.

A hatóság könyvtára, melyből valamennyi könyv kikölcsönözhető, magában foglal minden tekintélyes müvet a természettudományok, technika, épitészet és általában a művészetek köréből; kapcsolatban van egy olvasó teremmel, melyben a közönség az egész napon át olvashatja a bel- és külföld legjelesebb lapjait és folyóiratait. E könyvtár hatását emeli a központi hatóság által 6000-nél több példányban kiadott iparlap („Gewerbeblatt"), melyben minden, a könyvtárba fölvett vagy olvasásra kitett müvekre külön rovatban figyelmeztetnek.

Az iparossság előmozditását igen hathatósan eredményező egyik intézménye a hatóságnak a technologiai mintatár; minőkkel egyébbiránt a hamburgi egyesület jelentésében már megismerkedtünk, itt csak annyit jegyezvén még meg, hogy benne az iparos szorgalom csak oly

terményei foglaltatnak, melyek nem Würtembergában készültek, különleges czélja pedig az, hogy az ország iparosait a külföldi ipar példányaival s mintáival megismertesse. A gyüjtemény évi költsége 30,000 frtra rúg. Vele levelezői iroda van kapcsolatban, mely a világ legelőkelőbb iparosaival összeköttetésben lévén, legrövidebb úton értesül minden újabb termelvényről s viszont felvilágosítással szolgál az országbeli iparosoknak.

Hogy időnkint áttekintést lehessen szerezni az ország haladásáról. a központi hatóság koronkint ismétlődő úgynevezett haladási kiállításokat rendez, s bele csak oly tárgyakat bocsát, melyek korábbi kiállitáson még nem szerepelvén, az iparnak bizonyos irányban haladását képviselik. Különösen becses termékekért alapos vizsgálat után haladási érmeket osztogatnak.

Azon vállatok közül, melyekbe a tevékeny, Steinbeis nevü, jóhirü igazgató alatt álló hatóság az iparemelés körül bocsátkozott, kiemelendők: a vándorló tanfolyam iparosok számára a könyvvezetésből; a külföldi kiállitások alkalmával közvetitett würtenbergai iparküldemények; mesterinasok munkái kiállítása; az iparos rajztanodák kiállítása stb.

Ugyan csak ipar érdekében müködnek még Stuttgartban a központi hatóság mellett: a vasárnapi ipartanoda inasok és mesterlegények számára; az iparos továbbképzési iskola; a kereskedelmi továbbképzési iskola; és az iparos ilyféle iskola leányok számára.

Bajorországban is szükségét érezték, hogy a különben fejlettebb, leginkább Nürnbergben székelő iparnak szüksége van képviseletre kifelé és tervszerü gyámolitásra befelé. Ezt úgy vélték elérthetni, ha külön hivatalnokot jelölnek ki, kinek az ipar képviselete és előmozditása tüzetik feladatáúl. Ezen királyi iparbiztos összeköttetésbe lépvén az ipar érdekében Nürnbergben máris fenálló állami vagy városi intézetekkel, minők:

1.) a királyi müegyetem,
2.) „ „ müipartanoda,
3.) „ „ ipartanoda,
4.) a városi kereskedelmi tanoda,

5.) a vasárnapi kézművesiskola,

6.) az iparegylet,

7.) a munkásképző egylet, mindazon törekvéseket akarja serkenteni s életbe léptetni, melyek czélja a kézművest oly ismeretek és tudás birtokába juttatni, hogy általa képesnek érezze magát a gyár- és külföldi ipar versenyét megállhatni.

E czélból s azon nézetből indulva, hogy a népiskolában nyert oktatás csak a legszükségesebb elemeket szolgáltatja, s a mesterinasok számára fennálló továbbképzési iskola a mesterség által gyakran megzavart tanidő rövidsége miatt alig hogy fentarthatja a szerzett ismereteket, külön tanintézetet állít érettebb legények és mesterek számára, mely az elemi iskola ismereteiből kiindulva tudást akar az iparosok közt terjeszteni. E tanoda czime „Technikum“; főtárgyai:

1.) német nyelv, üzleti fogalmazványok és könyvvitel;

2.) gyakorlati számvetés;

3.) elemi mértan;

4.) természettan és erőműtan;

5.) mértani rajz;

6.) mintázás, a stylről és diszítményről szóló oktatással együtt.

A tanitás az esti órákban foly, minden osztálynak körülbelől 40 tanórája jut. A bejárás mindenkinek szabad, senki sem kényszeríttetik a látogatásra. A mely osztály életbeléptetése után 4 héttel 10 részvevő nélkül marad, az évre megszünik.

A „Technikumon“ kivül az iparbiztos külön fölolvasásokat rendez az iparos közönség számára: technikai tudományokról, nemzetgazdaságról, ország- és népisméből stb.

Egy czélba vett ipar- és műmuzeum létesítésén kivül, minőkkel a fentebbiekben szintén már megismerkedtünk, egyik eredeti és utánzásra méltó intézménye az iparbiztosnak egy iparos tudakozó intézet. Ez intézetben minden iparos megszerezheti a szükséges tudósítást az ipar egyes tárgyai, nevezetesen: új találmányok, nyers termények, gyártmányok, szerzési forrásuk és áruszállítási viszonyok

stb. fölött. Az iparbiztos e czélból naponkint (vasár- s ünnepnapokat kivéve) 10—12-ig irodájában található. Hogy a szükséges külső segédeszközökkel bírjon egyes kérdések megfelelésére:

1.) egy kis kézi könyvtárt tart az irodában a legfontosabb technologiai encyclopaediákból, czímkönyvekből, lajstromokból, árjegyzékekből stb.;

2.) a legfontosabb technikai folyóiratok és lapok gyüjteményét beszerzi;

3.) a bel- és külföld legfőbb piaczain ügynöki rendszert léptet életbe, hogy minden ujitásokról és találmányokról rögtön tudomása legyen;

4.) időnkint a nagyobb versenypiaczokat és kiállitási helyeket meglátogatja.

Csak tért és időt vesztegetnénk, ha egyenként elő akarnók sorolni azon számos, sok tekintetben azonban egymáshoz hasonlitó s a fentebbiekben némileg már vázolt intézményeket, melyek Németországon az iparos nevelés terén mindenütt feltünedeznek. Nem szóltunk azonban még a voltaképeni kézmüves iskolákról, melyek leginkább Poroszországban dívnak, de ott sem felelnek meg hivatásuknak. Rendetlen látogatás és tanerőkben való hiány nem teszik gazdag eredményüekké.

Jobban rendezettek ez iskolák Badenben, hol ipariskola neve alatt ismeretesek. Többnyire községek tartják az állam támogatása mellett. Tanáraik hivatalnokok 500—1,200 frt fizetéssel. A tanitás részint nappal részint estve foly, tekintettel a helyi viszonyokra. Az iskolapénz 1—2 frt közt inog. Az iskolák többnyire 3 s egy előkészítő osztályból állanak; a tanrend következő:

Előkészitő osztály, hetenkint 4 óra: szabad kézrajz, mintázás, mindegyik két-két óra:

I. osztály, hetenkint 12 óra, minden tárgyból kettő: irálytan, számtan, mértan, mértani rajz, szabadkézrajz, mintázás;

II. osztály, hetenkint 12 hasonlókép beosztott óra: irálytan, mértan, technikai temészettan, mértani rajz, szak- és diszitmény mintázás.

III. osztály hetenkint 10 óra, mindenből kettő:

tan és könyvvez-tés, technologia, mértani rajz, szak- és diszitményrajz, mintázás.

Az itt-ott nálunk is divó vasárnapi iskolákról fölösleges emlitést tennünk. Már azon egy körülmény, hogy hetenkint csak egyszer látogattatnak, arra kárhoztatja, hogy új ismeretek terjesztésére elégtelenek legyenek. E szempontból szerveztettek Németországon, különösen Würtenbergában továbbképző iparos iskolák. Ez intézetek czélja alkalmat nyújtani az iparos osztály tagjainak, hogy a hivatásukban hasznos tantárgyakban tovább haladó oktatást szerezzenek, mint minőt a vasárnapi iskola nyújtani képes. Ez intézetekben a téli félévben csupán tudományokban, a nyári félév alatt rajzban is oktatnak. A tantárgyak választása mindenki szabad akaratától függ. Hetenkinti 33 tanórában, melyek gyakran egy időbe esnek, esti 7 $^{1}/_{2}$—9 $^{1}/_{2}$ óráig és néhány reggeli órában is tanítanak, következő beosztással:

1.) üzleti iránytan	1	óra hetenkint
2.) számtan	2	" "
3.) elemi mértan	2	" "
4.) ábrázoló mértan	2	" "
5.) mintázás	2	" "
6.) díszitményrajzolás	3	" "
7.) alakrajzolás	3	" "
8.) mértani rajzolás	1	" "
9.) iparos rajzolás	8	" "
10.) géprajzolás	3	" "
11.) erőmütan és géptan	2	" "
12.) természettan	2	" "
13.) vegytani árúisme	2	" "
14.) vegytani előadások	2	" "
15.) könyvvezetés	2	" "
16.) franczia nyelv	1	" "

Hanyag látogatás és rendetlen magaviselet kizárják az illetőt az oktatásból. Az egész téli folyam tandíja 4 frt, néhány tárgyért a tandíj külön 2—3 frt. Ha az összes tandíj 8 frtot túlhaladna, ennyire mérsékeltetik. A helyiséget az állam szolgáltatja, az intézet költségvetésének födözésére van számitva

tandíjban	1.500 frt.
állampótlék	2.000 "
községi pótlék	2.000 "
Összesen	5.500 frt.

mely csekély összegből száz meg száz iparkodó kézmüves nyer szakába való s életre vágó oktatást és szerezheti meg, illetőleg pótolhatja hiányos gyermekkori mivelődését.

Egész szemlénkben óvakodtunk a külföldön tapasztalhatók közöl olyakat külön kiemelni, milyeknek egész vagy némileg idomított átültetése hazánkba czélszerütlennek mutatkoznék. Ezért történt kevesebb emlités Franczia- és Angolországról, hol az ipar emelésére nagyobbára már csak a müvészettel kapcsolatban törekednek.

Szóltunk ugyan néhány szót ipar- és müvészeti muzeumokról, mely kérdés hazánk határain kivül évek óta foglalkoztatja jelenleg is az iparosokat és — a kik s a hol gondjukat viselik — a kormányokat, és ez szülte 1863-ban ama császári rendeletet, mely Bécsben egy müvészeti- és ipar-muzeumot alapita, helyes berendezésének üdvös hatása pedig lajtántúli iparos körökben már is érzik. — De ne gondoljuk, hogy mert fejlett iparunk nincs, a nemesebb ipar s az erre ható eszközök még távol fekszenek tőlünk. Szó sem lehet arról, hogy ha egyszer Magyarország iparos fejlesztéséhez hozzá látnak, hogy ezt csak azon mérvben tehetik, melyben az a külföldön évszázadok s újabban évtizedek alatt történt, s hogy elég, ha csak nyomról nyomra követsük az idegent, ily gyorsaság melletti haladásunkban mindig egyforma távolban maradván a maga részéről se meg nem állapodó, se nem szünetelő külföldtől. Ha mi tespedésünkből fölserkenve hozzá akarunk látni az ipar terén is az alkotáshoz, annak minden útját módját ismernünk kell s e körültekintetésnek, mely csupán tájékozásul kiván szolgálni, ki kell terjeszkednie a nemesebb és legnemesebb, a müvészet általi iparnevelésre is.

De nem is oly távol álló dolog az iparnak müvészet általi gyarapitása. Az ízlés nemesbitése ipar és müvesség tekintetében egyaránt fontos s a nevelésnek egyik főfeladata. S a mint ezt Angliában érezték az 1851-diki világkiállitás alkalmával, midőn az angol minden [illegible] nyére büszke lehetett, csak izléses kiállitására nézve [illegible] dott Francziaországgal, Svájcz, Belgium s Németo[illegible] részének nemesb iparával versenyezni, s a mint eszével és törhetlen erélyével a fölismert hiá[illegible]

törekedett: úgy viszont Francziaországban az 1862-diki világtárlat alatt lett világossá, mennyit nyom a latban Anglia rendszeres rajztanitása s a Kensington- muzeum gyüjteményei által eszközölt hatás, s viszont a francziákat birta arra, hogy iparintézményeikben és müvészeti oktatásukban lényeges reformokat sürgessenek és fogonatosítsanak is.

De Németország, melynek alapos intézkedéseit leginkább a kézmüves osztály iparos nevelésében az imént volt alkalmunk megismerni, ugyan ezen Németország is átérezte, hogy általában az ipar, de főleg a müipar náluk a munkások serény törekvéseihez és tehetségéhez aránylag elég magas fokot nem ért s okát abban vélik látni, hogy „a német iparban nem rendelkeznek eléggé iskolázott müvészekkel, a müipar találékony rajzolók osztálya, minők Francziaországban a dessinateurök náluk nem létezik.

Németországban, mint egyik jobb publicistájok csak a minap is kifejtette, nagyrészt idegen minták után dolgoznak, német styl nincs s így szabadon lopják a külföldi terméket s nincs törvény, sőt a legtöbb törvényhozás tisztában sincs magában a szellemi tulajdon iránt az eredeti müben. Pedig az iparos szellemi tulajdonával ez szoros kapcsolatban van, s a mint gondoskodásnak szükségét látták a sajtó által sokasított mü utánnyomása iránt, úgy általános kép-, alak- és mintavédelmi törvénynek is helye volna már mai társadalmunkban.

A müipari egyesületek szabad mozgalma, néhol a kormányok által is támogatva, inkább törekszik bármely eszközöknél a müizlés nemesbitésére, s az ipar legfőbb képző ereje, maga a képzőmüvészet. A korábban emlitett intézetek közül e téren is legtöbb eredményt a nürnbergi müipartanoda mutathat föl, mely „egyik kézzel a müvészet eszményi templomát építi', másikát az iparnak nyújtja, csak úgy neveli a történelmi- mint a diszítményfestészt, a képfaragót, mintarajzolót, arany- és ezüstmüvest, czinöntőt cserepest, asztalost, stb. — mindnyája ugyanazon tanárok növendéke, bizonyos magaslatig mindnyájan egy iskolai folyamot hallgatnak . . ."

Nem elkülöniteni kell az ipart a müvészettől, hanem ösz-

szeforrasztani. Ez elkülönités hiánya biztositá Francziaországnak ama müipari túlsúlyt, melyre fentebb czéloztunk, s csak mióta Angliában is ez útra tértek, csak azóta tanúsitnak termelvényei igazi haladást. Ausztriában is ez vezetett az általunk méltán irigyelhető müvészeti s ipar- muzeum alakitásához; mert szükségét látták annak, hogy az osztrák iparnak is kezéhez szolgáltassák mind azon eszközt, mely a müizlés nevelése s a müértelem fokozása által képessé tegye — nem a nagyrészt szükkeblü s korlátolt látkörü mostani iparosokat, hanem a sarjadzó fiatal nemzedéket a versenyre külországokkal

Tagadhatlan tény, hogy a müipar legszorosb kapcsolata a müvészettel haladott korunk egyik főfeladata, s e kérdést iparkodnak megoldani eme muzeumok, melyek egyébbiránt csak akkor müködhetnek üdvösen, ha az iparos osztály feléjök fordult érdekeltsége, a gyüjtemények minél szabadelvübb kezelése által kielégitést is talál tudvágyára nézve. Legfőbb segédeszköze a muzeumok által nyujtott tárgyak iparos hasznositására a minél nagyobb körben terjesztett, minél alaposabban gyakorolt rajztanitás.

Párisban m i v e l ő d é s i k i á l l i t á s t rendeztek 1865-ben s ezzel rajzkiállitás is volt összekötve. E kiállitás alkalmával kisült, hogy Francziaország rajztanrendszere hibás, hogy kapkodó, módszernélküli eljárása úgyszólván elvtelen, hogy a külhatásnak föláldozzák a lényeget, s hogy ha izlés dolgában klassikusabb irányba nem térnek, leszorulnak müipar dolgában az első helyről, melyet Anglia s Németország győzelmesen kezd vívni. De miután e kiállitás is komoly törekvés tanúbizonysága, bizton várható, hogy a közönség, mihelyt valóban szép alakok, s igazán szép idomok szemléletéhez jut, csak úgy fog rajongni értök, mint a kificzamodott izlés szüleményeiért, és Fracziaország müvészi ipara is nemesbülni fog. Az emlitett kiállitás elérte czélját, ha utmutatóul szolgált az iránt, hová kelljen visszatérni, hogy az iparos és müvesség törekvései új életerős nedvekkel táplálkozzanak s erőteljesen tüktető életre serkenjenek.

Most Francziaországban is jobban törekedr
nyag rendszeres kezelésére a taneszközök kellő
után. Letesznek már a müipar termékei

hatás vadászásától, mely az iparban s müvességben vajmi keveset nyom, s a rajztanitásban is inkább az alakok tisztaságát becsülik. Ha pedig a különféle rajztanodák növendéke egyszer az alakok szépségének fölfogásáig emelkedett, a rajztanitás főczélja el van érve, s hatása bármely iparág vagy kézmü termelvényén rögtön meglátszik.

Roszúl esik visszatérnünk ez általános, leginkább Németországon megpihent szemléből saját hazai viszonyainkhoz. Eddigelé nagyobbára sivar a tér, ugar a föld, melyből a művészet virágait, az ipar gyümölcseit, a müvesség kalászait szedni reméljük. Csak egyes oazisként tünik fel itt-ott egy-egy nagyobb iparos telep, s a kézmüvesség számos ága is fonnyadt, habár elszáradtak nem mondhatjuk. — De meg van a tér, csak ültetni, plántálni, ápolni kell, hogy dús lombozat alatt érett gyümölcsöket is szedhessünk az ipar fájáról.

Sok hiányzik nálunk, de ha megvan az akarat hozzá, a lehetőség is megvan, hogy a hiányzókat pótoljuk.. Csak válogassuk meg az eszközöket és menni fog. Habár a kormányok kivül egészen másképp fogják fel föladatukat, s a kis Belgium 155 milliónyi költségvetéséből 50 milliót csupán productiv czélokra fordít, holott nálunk annyi százezer sem kerül hasonló intézményekre, nincs okunk csüggedni. A társulati térnek kivül is nagy a feladata, s e tér előlünk sincs elzárva. A belga tanmühelyeket például kevés bajjal s nem nagy áldozatokkal nálunk is meglehetne honositani s nehány év alatt hazai leniparunk is azon fokon állhatna, melyen a belgát most irigyeljük. Avagy nincs-e meg nálunk csakúgy a nyers anyag s nem olcsóbban termesztjük-e, mint külföldön? És ha nagyobb lesz utána a tudakozás, nemesebb fajokat is termelhetünk; ha nem a szomszéd örökös tartományokba kell szállitani nyers anyagunkat, a vitelbér is saját javunkra esik, és javunkra esik minden forint, melyet kitanított takácsaink a len- és kender szövése által keresni fognak.

Ne akarjunk Anglia pamutiparával őrült versenyre kelni; de kénytelenek vagyunk-e ezernyi mázsa nyers gyapjunkat a brünni piaczra szállítani, mert itthon nem tudjuk elszöni, — nem csupán tőkehiányból, nem a munka drága voltánál fogva, hanem iparosaink tehetlensége miatt? És mi akadályoz-

tat abban, hogy ezer meg ezer holdon termesztett kukoriczánk szélhordta leveleit új találmányú papirpéppé őröljük? a tőkehiány? de hiszen annyira csak vagyunk, hogy a szükségelt néhány ezer forintot hitel utján is ki birjuk állitani, hanem ki nem birjuk állitani a munkást, s ha hozzá találna fogni valamely vállalkozó, idegen munkást tartana jól saját hazánkban, hol ezernyi munkáskéz tudatlansága miatt kereset nélkül fogadja az alamizsnakenyeret — ha aratni, nyomtatni nem mehet a termésnélküli hajdan gazdag vidékre. — Szóljunk-e a vasiparról, melynek hazánk egyik nagy része áldott tanyája? Itt se tőke- se közlekedési hiány, se vám, se semmiféle abból, mit mentegetésre felhoznak, nem gátol abban, hogy finomabb gyártmánynyal álljunk ki a síkra. Csupán az iparos osztály hiányos miveltsége felül is alól is oka annak, hogy az idegenek számára pusztitjuk erdeinket, csakhogy ők jussanak faszén mellett olvasztott s koholt jó minőségü nyers és rúdvashoz; járatlan utakon törjük borzasztó időkben marháinkat: Cseh- s Morvaországba, meg Ausztriába és külországba szállitva az anyagot, melynek készítményei ugyanez uton csak tömérdek költséggel, vámmal stb. terhelve, újra általunk fogyasztók által fizettetnek meg a miveltebb külföldi iparosnak.

De ne vesztegeljünk a nagyobb gyáriparnál, melyet meghonosítani nehezebb, s melynek fölvirágzását a tőkehiány, tagadni nem lehet, mégis nagyon akadályoztatja. Tekintsünk szét a kézmüves osztályon; müvességünk csak van, azt már ellenségünk sem tagadja; de nézzük készitményeit, tekintsünk be csak Pest város fényes boltjaiba, vajjon hány árúlja saját készitményü czikkeit s hány üz csak vámszaporitó kereskedést, a belföldi fogyasztóra adóul vetvén azon összeget, melynek egy részét a vevő megtakaríthatná, más részét az élelmesebb s ügyes kézmüves saját miveltsége s szerzett ügyessége ára fejében maga tehetne zsebre. — Ne részletezzük a példákat az egyes müvesek osztályozása által, mindenütt van hiány s a jobbak s miveltebbek még mind legritkábbak; pedig a külföld mivelési törekvései nagy munkás osztálynak szánvák, és munkás alatt ott i értik a mesterembert.

Említettük egyébbiránt feljebb a társulati téren lehető működésünket s erre újra vissza kell térnünk, mint az egyedülire, mely jelenleg munkakörül kinálkozik. Csakhogy e tér nagy, eszközei kifogyhatatlanok, a rajta kivívható eredmények megmérhetetlenek. Hadd lépjen életbe az immár engedélyezett, alapszabályaiban megerősitett országos iparegyesület s e tér meg lesz népesítve. De legyen is országos ez egyesület, ne legyen iparos hazánkban, ki hozzá nem járul. Ne várja egy se, hogy az érett gyümölcs rögtön ölébe hull, de ismerje kötelességének, hogy családjáról, unokáiról gondoskodjék és gondoskodik is róluk, midőn általánoa iparos életünk fejlesztésén müködik.

A mit az európai különféle iparos törekvésekből feljebb vázoltunk, a mi az ipar előmozditására többhelyt történik vagy legalább tervben van, mindaz belefér leendő **iparegyletünk** alapszabályai keretébe. Igaz, nem fogunk egyszerre muzeumokat állithatni az ország minden vidékein, nem fogunk ipartanodákat, továbbképzési mesteriskolákat szervezhetni széles ez országban, nem fogjuk behálózhatni az egész hazát derekasan vezetett s szervezett rajziskolákkal; de muzeum helyett állíthatunk megujuló ipartárlatokat, mintatárt rendezhetünk, tanmühelyt alapithatunk, s a tanintézeteknek szükséges és czélszerünek tapasztalt alakitásához hozzájárulhatunk, létrejöttöket sürgethetjük, s a meglevők okszerübb szervezését kieszközölhetjük. De ha nem is terjedhet e remélt üdvös müködés az egész országra, csak a központon tudjunk elérni minden okszerü igénynek megfelelő iparnövel-dét, s az óhajtott miveltség terjedni fog sugáralakban szerte az országban s lesz azon lélekemelő öntudatunk, hogy saját korlátolt erőnkre inditottuk meg azt, mire a boldogabb külföld csak állami segélylyel juthatott.

———

VI.

A FEKETE TENGER TARTOMÁNYAINAK KERESKEDELMI FONTOSSÁGA MAYGAR SZEMPONTBÓL.

KÖZLI

Dr. Konek Sándor.

A geografiai momentumok némely országban époly iránytadó befolyással vannak a nemzet összes gazdászati életére, mint némely embernél a természeti hajlamok és képességek annak individualis életirányára, amazok meg emezek is mint természeti tényezők érezhető kihatással vannak egész államok ugy mint külön egyéniségek sorsára.

A jótékony természet kegyes adományai közöl azonban egy sem bír határozottabb, a nemzetnek összes culturtörekvéseit inkább szabályzó befolyással, mint a folyamrendszer, jelesen annak üterét képző főfolyam. Ez hazánkra nézve a Duna.

Valamint az emberi hajlamok, physikai és szellemi képességek szunyadozva vagy visszásan kifejtve nem engedik meg a földi rendeltetésnek az emberiség magasztos czéljához mért elérését, ugy a még oly pazar kézzel osztogatott erek vagy épen nem vagy csak czélirányosan nem has nem engedik meg a természet kegyeivel élni nem tu zetet a hatalom és jólét azon fokára jutni, melyet selés számára fentartott ugyan, de csak éber, eri törekvés, nehéz fáradalmak, minden erőfeszítéssel képen járó folytonos küzdelmek magas árán.

A folyam, mely valamely állam testét oly hatalmas mérvben hatja át, mint a Duna hazánkat, természeti menetében félreismerhetlenül jelzi meg az utat, melyet amaz állam gazdászati s forgalmi életének okvetetlenül be kell futnia, ha nem akar természetellenes fejlődési kisérletekben, sikernélküli erőködésben elgyöngülni; ha nem akar sajnos erőpazarlással folytatott egyenetlen küzdés alatt végelsatnyulásnak elé menni.

Annál késztetőbb pedig a parancs az ilymódon kitüzött irány követésére, minél kecsektetőbb az eredmény, mely ez uton kivivható. Nincs euopai folyam, melynek torkolatja egy örvendetes kilátásu és nagyszerü jövővel igérkező forgalmi vidékre oly közvetlenül, oly szembetünőleg utalna, mint a Dunáé, a culturéletnek a nyugatról keletre ezen meghivott természetszerü átültetője.

Ott, keleten nyilnak meg a fekete tenger ázsiai partjain a Pontus hajdani fénykorának alig halavány emlékeivel biró török tartományok, melyek ha termelő és fogyasztó erői egyaránt megfogyott lakóikkal nem kinálkoznak is közvetlenül előnyös vásárhelyül, mint a mögöttük elterülő gazdag perzsa, arab és kis-ázsiai tartományok felé vezető előcsarnok, mindenesetre nagyon is kedves forgalmi piaczul ajánlkoznak. A Dschennik kevésbé ismeretes mai név alatt Pontus vidéke ama békességes harcztér, melyen a nyugati culturállamok gazdászati érdekei szép lelkesedéssel és dicséretes bátorsággal megmérkőznek az annyi természeti előnyök által kedvezőbb helyzetbe jutatott oroszbirodalom féltékeny igyekvéseivel. Ezen téren az ausztriai és azokkal a magyar forgalmi érdekek is a nagyszerü szerep helyett, melyet józan kereskedelmi politika számukra kétségkivül biztosított volna, jelenleg csak felette szerény szerepet játszanak, pedig e téren kell gazdászati életünk gyorsabb fejlődésének egyik tényezőjét keresnünk, e téren kell a magyar nemzetnek is a többi ott meghonosodott kereskedő népek közt biztos állomást elfoglalnia, hogy terményeinek keletet szerezzen.

Ily foglalás azonban korántsem merő ábrándok, vagy puszta képzelődés utján, hanem egyedül a concret viszonyok kellő méltánylása folytán remélhető. Mindenek előtte szük-

séges a pontusi tartományok sajátszerü szükségleteit, az e vidéken mutatkozó forgalmi és közlekedési állapotokat, az ottani kereskedelmi üzletnek sajátlagos igényeit alaposan tanulmányozni, csak úgy levén lehetséges a siker némi reményével czélt érni.

Dr. Dorn Sándor, ki 1863-ban a konstantinápolyi kiállitáson Ausztria részéről mint tudósitó tevékeny részt vett, ez alkalommal a kereskedés érdekében a Pontus vidékét bejárta, a szükséges adatokat személyes tudakolódás utján összegyüjtötte, ott szerzett tapasztalatainak eredményeit több rendü consularis tudositásokkal kiegészitve az „Oestert. Revue“ legközelebbi (1868-ik szeptember hóra szólló) füzetében teszi közzé.

A szerző ezen értekezésében legelőbb a Pontus-vidéket föld- és néprajzi tekintetben ismerteti meg, majd az egyes főhelyek fogyasztási képessége, forgalmi, és közlekedési eszközeiről többféle adatokat közöl, végre a forgalmi pontok kereskedelmi üzletét terjedelmesebben ecseteli, mindenütt Ausztriának eddigi részesülését vevén vizsgálóra s annak emelésére szolgáló intézményeket hozván javaslatba.

E szakavatott czikkben több oly figyelmeztetés foglaltatván, mely nekünk is kedves újmutatásul szolgálhat, azt főpontjaiban és csak annyiban fogom megismertetni, a mennyiben ránk nézve is tanulságos.

Két tengerparti hely kiváló figyelmet igényel, az egyik Szamszun, melyből jobbára a kisázsiai forgalom indul ki egyfelöl Szivason át Koniahig, másfelöl Diarbekir és Moszulon át egész Baghdaddig; a másik Trapezunt, melyből kiágadzik a mindenesetre fontosabb perzsiai forgalom egyrészt török birtokon át Erszerum és Bajeszi-den keresztül Täbris, illetöleg Teheran felé, másrészt orosz területen Ponti kikötöből Tiflisz és Erivanon [illegible] szintén Täbris és onnan a végállomás, Teheran felé.

Francziaországnak figyelme csak [illegible]imiai hadj[illegible] alkalmával fordult az anatoliai keresk[illegible], de azót[illegible] rendkivüli erélyt fejtett ki, hogy ker[illegible]i suprem[illegible] irányzott törekvései nem maradtak [illegible]ül, mig[illegible] ban franczia lobogó alatt egyedül eg[illegible]ult meg [illegible]

szun kikötőjében, 1863-ban a franczia hajók száma, valamint az azok segélyével eszközlött be- és kivitel tetemesen meghaladta a többi vele versenyző nemzetekét, jelesen Ausztriáét, melynek a közforgalombani részesülése époly arányban csökkent, mint a franczia befolyás emelkedett, mig egyrészt 1856-ban még 72 ausztriai gőzös fordult meg a szóban forgó kikötőben, 1863-ban már csak 26 gőzös az osztrák lobogó alatt fordult elő, és hasonló arányban a be és kivitt árúk mennyiségére is kétségtelenül észlelhető, hogy mennyire sikerült a franczia „messageries imperiales"-társulatnak a tőle annyival távolabb fekvő vidéken a jóval közelebb eső ausztriai, orosz, török gőzhajózást felülszárnyalni; egyedül a készpénz küldeményekre nézve a Lloyd gőzöseibe helyeztetni szokott nagyobb bizalomnál fogva nem tapasztalható ezen felülkerekedés, mint ez a következő, az a 1863-ki évre vonatkozó kimutatásból világosan tünik ki; esett t. i.

	a bevitelben			a kivitelben	
	gőzös	árú-érték	pénzküld.	árú-érték	pénzküld.
franczia lobogóra	55.	1.900,000 ft.	271.800 ft.	1.861,700	205.000
török „	43.	1.702,400 „	207,200 „	978,950	470,600
orosz „	36.	1.335,400 „	167.300 „	921,600	93,900
ausztriai „	16.	1.828,500 „	324.300 „	736.700	223,400

Mily tekintélyes és folytonos fejlődésnek induló Szamszun-nak évi forgalma, következő összeállitásból tünik ki; a be és kivitt árúkat a készpénzszállítmányokkal egybefoglalva találjuk, hogy

	a bevitel ft érték	a kivitel ft érték	az összforgalom ft érték
1859.	3.083,235	4.125,063	7.208,298.
1860.	3.970,649	6.585,059	10.555,708.
1861.	4.506,135	5.334,852	9.840,987.
1862.	5.874,688	6.558,811	12.433,499.
1863.	8 209,412	7.373,383	15.582.795.

A kiviteli czikkek közt különösen szerepelnek a dohány, melyből egy-egy évben 60—65000 mázsára jobbadán Oroszországba vitetik, továbbá buza és tengeri évenként 150—200.000. b. mérő; pamut, mely csak ujabban nagyobb lendületet vőn, kivált pedig selyem, melyből, ha mindjárt az utóbbi időben a hernyókórság folytán tetemesen kevesebb kerül ki, mint ez előtt, hol évenként 160—170000 oka gubó szállit-

tatott ki felé, még jelenleg is 1.200,000 frt értékben vitetik ki és pedig csaknem kizárólag Francziaországba ; azonkivül még gyapju és bőrök jelenkeznek a kiviteli lajstromokon, mig másrészt a bevitelben czukor, szeszes italokon és vajon kivül csak iparczikkek fordulnak elő, névszerint vas és aczél gyártmányok, gyapot- és gyapjukelmék, papir, üveg és apró árúk név alatti készítmények; csak az utóbb nevezett czikkeknél részesül Ausztria jelentékenyebb mérvben.

Szamszunnál jóval nagyobb fontossággal bir a perzsiai forgalom kulcsául tekinthető Trapezunt, melynek népessége 1831 óta 16—17000-től 43—44000-re emelkedvén, azzal a forgalom is oly fejlődést vön, hogy a 4500 kötegből, mennyire az 1831-ik évi bevitel rugott, 1860 körül már 62000 köteg lön, és az akkoron kivitelre került 2800 köteg helyébe több mint 3000 köteg jutott, olyformán, hogy a mai bevitel többre már mint 30 millió forintra a kivitel szintén 12 és több millióra rúg.

Itt még inkább mutatkozik egyfelől Francziaországnak évről évre növekedő befolyása, másfelől az ausztriai részesülésnek hason megforditott aránybani csökkenése; továbbá a pályatörő franczia nép részéről e forgalomban különösen az egyik másik tárgynál oly eljárásra akadunk, mely nekünk leginkább szolgálhatna mintáúl az uttörés nehéz, de hálás mesterségében. Hogy csakugyan az orosz még gyorsabb arányban emelkedő befolyás mellett a franczia is növekedésben, az ausztriai ellenben a török befolyással együtt hanyatlásban van, már a gőzösök számából is kitünik, melyek a nevezett lobogók alatt Trapezuntban kikötnek, mire nézve csak ezt jegyezzük meg, hogy az angol és olasz gőzösök csak szállítmánnyal, az osztrák Lloyd gőzösei gyakran a nélkül is keresik fel a nevezett kikötőt; és hogy itt is nagyobb bizalom létezvén a Lloyd társulat jármüvei iránt, a pénzszállítmányok nagyobbrészt azok segélyével eszközöltet[illegible] kikötött gőzösök száma volt

	1859.	1860.	1861.	1862.	1863.
ausztriai lobogó alatt	51	52	45	33	26
orosz " "	26	32	23	46	70
franczia " "	50	52	48	50	53
török " "	40	47	41	29	32
angol " "	7	2	4	16	4
olasz " "	—	—	—	—	16
együtt	174	185	161	174	201

A fő kiviteli tárgyak: a selyem és perzsiai dohány (tömbeki); az előbbiből évenkint 4—6 millió forint értékben, jobbára megint Francziaország és csak csekély részben Angol- meg Németország felé, az utóbbiból 1—1.200,000 frtnyi értékkel; azonfelül még gyapju, bőrök, nagy kendők és a műfának többféle nemei, melyek nagyobbrészt szintén Francziaország felé veszik utjokat, és mily tekintélyes a kivitel, főleg oda értve a pénzszállítmányokat is, következő egybeállításból tünik ki:

volt 1859-ben az összes kivitel	18.082,000	forint
1860-ban " " "	19.489,000	"
1861-ben " " "	20.968,000	"
1862-ben " " "	23.400,000	"

A bevitelben kiválólag a pamutárúk szerepelnek, miután az egész perzsa lakóság, mint keleten egyáltalán, csak pamutkészítményekkel él, az egész bevitelnek kétharmad, ha nem épen $^3/_4$-ed részét ennélfogva a gyapotszövetek képezik, évenkint 77—80,000 köteg, és ebben Albion iparos népe már anynyira meghódította a piaczot, hogy itt, valamint a Levantéban egyáltalában, csaknem kizárólag a brit gyártmány uralg; egyedül a ritka szorgalmu, mindenben előre törekvő svájczi nép itt is sikerrel folytatja az annyira egyenlőtlen versenyt a hódító angollal, úgy hogy az egész bevitt pamutárú készletből 75% Angolhonra, 20% Helvetiára, és 5% a szintén méhszorgalmú Szászkirályságra számítható. Tehát egy continentalis ország képes versenybe bocsátkozni egy annyi eszközök felett rendelkező hatalmas szigetországgal, mennyi tanulság fekszik ebben!

De más czikkre nézve megint Francziaország mutatja, hogy mennyit nem tehet a szilárd akarat, kitartás és eszélyes felhasználása a kinálkozó kedvező viszonyoknak. A czukorszükséglet előbb az angolok által fedeztetett, honnan évenkint

mintegy 5000 láda czukor ment Trapezunt kikötőjébe; innen tíz év előtt a Messageries impériales egyik lelkes, buzgó ügynöke a délfrancziaországi czukorgyárosokat e körülményre figyelmeztetvén, 1858-ban az első szállítmány indíttatott oda (2000 mázsa), de világos veszteség mellett; az említett fáradhatlan ügynöknek azonban sikerült a gyárosok ezen kisérlet után beállott idegenkedését szerencsésen legyőzni, és további áldozatokra serkenteni: az előbbi küldők ennélfogva megújították az első kisérletet, kezdték az angol mintákat tanulmányozni és utánozni, a forgalmat minden telhető módon istápolni, és 1863-ig sikerült az angol czukor-importeuröket végképen háttérbe szorítani, úgy hogy az angolországbóli czukorbehozatal voltaképen megszünt, ellenben a franczia czukorból az 1863-ki év első felében már több mint 2 millió kilogramme vagy 40,000 mázsa szállíttatott be, sőt ugyanazon évnek egész behozatala nyilván 60 s több ezer mázsára rughatott. Világos tanusága annak, hogy minden új üzleti ágnál legelőbb a mindenkor kinálkozó nehézségeket, idegenkedést férfias kitartással le kell győzni, mire rövid idő alatt az előbbi veszteséget dusan helyre pótló lendület böven julalmazza meg a kezdetben hozott áldozatokat.

Egy másik beviteli czikkre nézve mi a francziák fenebbi példáján okulhatnánk, s ez a bor. — E vidéken, valamint a háta mögötti gazdag keleten leginkább a könnyü veres borok kerestetnek, melyekkel jelenleg egyedül Francziaország kedveskedik, pedig illetékes férfiak és Dorn állítása szerint, bordeauxi czég alatt oly silány termelények, hogy e téren a franczia borkereskedők még jóval könnyebben lennének leszoríthatók, mint ez a franczia czukoriparosoknak az angol kereskedők irányában oly rövid idő alatt sikerült, holott e termelényre nézve minden áldozat nélkül megtehető az első kisérlet. Igaz ugyan, hogy még a franczia termelők is jelenben csak szerény adagokkal kénytelenek beérni, miután a hely és vidékbeli fogyasztás még igen zsenge, a messze utra való szállítás pedig a mostani közlekedési nehézségek mellett felette költséges, de ez utóbbi tekintetben legujabban (erély fejtetik ki, angol és franczia buzdítások oly lendü[l] kölcsönöznek a közlekedés könnyebbítésére irányzott

véseknek, hogy hamarább, mint sem gondolhatni, az egész forgalmi élete e vidéknek teljes átalakulást fog venni, akkor pedig a borok is eddig nem sejtett keletre fognak számolhatni. Ezen bizton várható átalakulás leginkább azon nemzet javára lesz, melynek sikerülend ügyes elöörsei által időközben tetemes foglalásokat venni.

Nincs kétség benne, hogy a sikeres térfoglalásnak egyik fő feltétele a kereskedelmi érdekek kellő képviseltetésnek, mire elsővonalon a kormány a consularis ügynek megfelelőbb szervezése által hivatva volna ugyan, mindazon által a magán tevékenységnek is igen szép mező nyilik, jelesen szakvatott, szemes, ügyszerető és buzgó ügynökök kirendelése utján; e tekintetben különösen a magyar közép-dunai gőzhajózási társulatnak kedves alkalom kinálkozik oly hódítmányokra, melyek sikeres közreműködés folytán valamint hazai őstermelésünk közjavára, ugy magának a társulatnak saját önhasznára szolgálhatnának.

Vannak különben más egyéb beviteli czikkek, melyekre hazánk iparosai megkisérthetnék a versenyt és pedig a valószinü siker reményével, mint névszerint a vas- és üveg árúk, a rézgyártmányok, jelesen a gyufaárúk, jóllehet, hogy Ausztria még e czikkekre is bizván régi suprematiájában nemcsak angol és franczia, hanem még belga és svédországi iparosok által is a nyeregből lassankint kiemeltetik, pedig ezen és még egyéb beviteli árukat egybefoglalva a trapezunti behozatal csupán kereskedelmi portékákban :

1859-ben	35.900,000	forintra	rugott
1860-ban	37.000,000	„	„
1861-ben	22.000,000	„	„
1863-ben	23.000,000	„	„

ugy, hogy e kikötőnek egy évi öszforgalma 46—56 millió forintra becsülhető.

Azon kiváló fontosságnál fogva, melylyel a perzsiai kereskedés bir, a török és orosz hatalom egymással vetélykednek az egyik a transitó forgalomnak saját birtokán át megtartására, a másik a maga területeire való átterelésére, az egyik és másik részen nevezetes közbeeső forgalmi állomások vannak, mint az évi 5 millió forintra menö helybeli forgalommal és

tetemes átszállitási üzlettel dicsekvő Erszerum és Bajeszid török földön, valamint az orosz kormány által minden áron pártolt, már is évi 7. mill. forintra menő forgalommal biró Poti és Tiflis, Erivan és Nachitschevan muszka földön.

Mig az orosz gőzhajózási és a „Nadesda" czímü keresk. és biztosító társulat minden fontosabb forgalmi helyen ügynökségeket tart, az orosz kabinet pedig mindent elkövet az europa-perzsiai kereskedés maga birtokán át való élesztésére, Ausztria részéről még consulokról sincsen gondoskodva, ennél kevesebb történt ausztriai érdekben tevékeny kereskedelmi czégek ottani meghonosítására.

A legnagyobb akadály azonban, hogy ama főtér, mely a pontusi tartományok forgalmi kiaknázására egyedüli csatornánk, a Duna még oly csekély figyelemben részesül. Bontoux szerint, ki a Dunát különös tanulmány tárgyául vette (Oest. Revue 1866. Aug. füz.) az utólsó 16 éven át t. i. 1849—1864-ig a Dunafolyamra és minden mellékvizeire az egész birodalom területén uj építkezések fejében nem több mint 14.302000 ft, vagy átlag évenkint mintegy 894,000 ft. fordittatott, mihez ha még az átmérőleg évenkint 588000 frtnyi fentartási költség számíttatik 1.482000 forint az egész öszlet, mely az oly terjedt dunai folyamvidékre forditatik egy-egy évben!

De mily gyönge is a Dunán és mellékviz ein a belárúforgalom és még mily jóval csekélyebb Ausztriának részesülése a szulinai torkolatján át folyó hajózásban! Bontoux az összes belárúforgalmat, de mindent bőven számítva, 2.200.000 tonnára vagyis 44 mill. mázsára véli tehetni, miben aligha nem elöbb a valóságon túl ment, mint hogy a mögött maradt, pedig mi ezen mennyiség, midön példaképen az Elba folyamnak csak egy pár mértföldre terjedö ausztriai szász határán évi 10 és több millió mázsányi árú mozgalom mutatkozik? Még sajnosabb, mert folytonos csökkenést tanusitó, a szulinai hajómozgalomban való részünk, pedig az a szulinai hajóza[illegible] a Duna tengerhajózási miségének tulajdonképi fok[illegible]
A dunai torkolatokon át a fekete tengerbe :

	hajó egyáltalán	tonna-szám	közölök gőzös
1861-ben	3,084	450,770	239.
1862-ben	3,015	450,114	208.
1863-ban	3,099	519,332	254.
1864-ben	3,448	585,894	189.
1865-ben	2,676	442,229	197.

Az utólsó 1865-ik évi hajózásban az egyes lobogók, te kintve külön külön a vitorla- és gőzhajózást, következő hajó-számmal és tonna térfogattal találtatnak képviselve :

	vitorlahajózásban		gőzhajózásb.		együttesen	
	hajó	tonna	hajó	tonna	hajó	tonna
görög lobogó alatt . .	1,067	145,096	4	292	1,071	145,388
olasz „ „ . .	254	65,415	—	—	254	65,415
angol „ „ . .	180	52,316	33	11,839	213	64,155
ausztriai lobogó alatt	128	32,354	82	23,007	210	55,361
török „ „	470	40,626	3	650	473	41,276
orosz „ „	110	11,882	35	4,053	145	15,935
franczia „ „	6	1,425	40	12,823	46	14,248
jóniai „ „	111	12,902	—	—	111	12,902
norvégiai „ „	23	6,424	—	—	23	6,425
dunafejedelemségi lob. al.	47	5,508	—	—	47	5,508
porosz lobogó alatt . .	16	4,637	—	—	16	4,637
meklenburgi lobogó alatt	15	3,680	—	—	15	3,680
szamoszi „ „	25	3,206	—	—	25	3,206
hannoverai „ „	8	1,162	—	—	8	1,162
hollandiai „ „	5	715	—	—	5	716
oldenburgi „ „	4	627	—	—	4	627
svéd „ „	3	623	—	—	2	623
szerb „ „	5	363	—	—	5	368
portugalli „ „	1	280	—	—	1	230
hanzavárosi „ „	1	215	—	—	1	215
amerikai „ „	1	159	—	—	1	159
összesen	2,479	389,565	197	52,664	2,676	442,229

Hogy mennyire száll alá évről évre az arányosztalék, mely az ausztriai lobogónak e forgalomból jut, nem csak a legközelebb megelőzött évvel való egybevetésből tünik ki, hol még 236 ausztriai hajó 65,220 tonnával ment át a dunai torkolatokon, hanem ez még inkább szembe szökik, ha egész 1847-ig visszamegyünk és a korábbi évtizedekben volt arány viszonyt a mostanival egybevetjük, igy ezen torkolati hajómozgalomból esett és pedig

	a vitorla-hajózásban		a gőz-hajózásban		Egyáltalán	
	a hajó-számb.	ton-nákb.	hajó-számb.	ton-nákb.	hajó-számb.	ton-nákb.
1847—56. átlag évenkint	7.8%	9.6%	95.5%	96.1%	9.5%	12.2%
1857—60 „ „	5.6%	8.9%	69.6%	82.0%	9.5%	18.2%
1865-ben pedig	5.0%	11.2%	41.6%	43.7%	7.9%	12.5%

Az utolsó évben tehát különösen feltünő a részülésnek hanyatlása a gözhajózásnál, mig ezelőtt a szulinai torkolatot évenkint áthaladott gőzösökből 95.5% az ausztriai lobogóra esett, azaz 100 azon torkolaton át a fekete tengerre szállt gőzhajó közt több mint 95 ausztriai lobogó alatt ment, a legutolsó évben csak 41—42 száz közöl az ausztriai lobogó alatt fordult elö, vagyis világosabban szólva az ausztriai hajók annyival több idegen lobogójú gőzösök által hagyták magokat kiszorittatni és ha ezen a téren tulszárnyaltatnak nem csak az annyival távolabb Angolhon által, itt legalább némi igazolás van Britorszägnak ellenállhatatlan tengeri hatalmában, nemcsak Olaszország által, hiszen ez is már rég óta elismert maritim superioritással bir, de még a kis Görögország által is, mely e tekintetben első helyen sorakozik, akkor hogy kivánhatjuk, hogy az oczeani forgalomban egyáltalán Ausztria és vele hazánk eddigi passivitásából kiemelkedjék.

Könnyü bizony Bontoux-nak fenemlitett czikkében lelkesen felszóllalni, hogy a magyar minden erőit fordítsa a társadalmi szabadság kifejtésére és az anyagi érdekek kielégitésére, mivel igy saját jólléte és vagyonosságának példájával annál biztosabban sikerülend a határos nemzetségeket, a szerbeket, horvátokat és románokat egyesülésre késztetni, hiszen ő maga is elismeri, hogy az anyagi érdekekről való gondoskodás, az anyagi jóllét kifejtése csak is ugy elérhető, ha hazánknak egyszer sikerülend mint szabad Magyarország a szabad Ausztriában helyt foglalni, hiszen ez a sarkpont, mely körül mind a specificus Magyarország, mind az Ausztriai birodalomnak összes gazdászati élete forog, csak rendezve legyenek a közjegi viszonyok, nem ugyan nyomban, nem is oly gyorsan, mint sokan képzelik, de még is biztosan az anyagi culturhaladások terén is lehet foglalásokat tennünk. — Előbb azonban sok sajgósabb seb lesz heggesztendő, sok mu-

lasztás, sokféle hátramadás helyre lesz hozandó, és minthogy a többi eléhaladt nemzetek a mi kedvünkért nem fognak megállapodni és bennünket bevárni, hanem haladási menetükben feltartóztatlanul ők is előretörnek, a hézag annál nehezebb lesz kitöltendő, a köztünk támadó örvény annál nehezebben lesz átugorható, minél több időbe kerül a legelőször is tisztába hozandó közjogi kérdéseknek sikeres megoldása.

Igaz, hogy a hátramaradása öntudatával biró nemzet, ha egyszer előtte ki van egyengetve a haladási pálya, épen ezen szegénységi önérzetéből meritheti a szükséges erőt megkettőztetett futásra, és azért szükéges önmagunkat és elhagyatottságunkat ismernünk, minél jobban ismerjük valóságos állapotunkat anyagi, szellemi tekintetben, annál több ösztönünk lesz oda jutnunk, hol mások állanak, főleg ha, mint fentebb a francziák részéről láttuk, egyszersmind azon rövidült uttal is megismerkedünk, melyen elmaradt más nemzetnek is rövid idő alatt sikerült a messze czélt elérni.

A Statisztikai Közlemények I—VI. s a Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények I. és II. köteteinek tárgyjegyzéke.

I
Dukla
113
113
113
Bátonya
Ó Arad
Maros
176
N. falu
Knez
Iliet
Sz. András
XLIV
Temesvár
Sz. Mihály
Sz. Márton
Temes
Ság
Csakovâ
Módos
Berzava cs.
A

VII.

A BANKÜGY ELMÉLETE.

II. A Peel-acta. *)

Weninger Vinczétől.

Alig van a bankügy terén intézmény, mely oly hosszantartó, nagymérvü és heves vitákat idézett volna elő, mint a Peel-acta. Közel 80 év óta tart a küzdelem az ezen actában foglalt elvek felett, és mindamellett, hogy 1844 óta az addig csak theoriában létezett elvek már gyakorlati alkalmazást is nyertek, távol vagyunk attól, hogy a harcznak vége volna, vagy hogy az ellentétes tanok egyike a másik előtt meghajolnék.

És hogy ezen vita máig sincs befejezve, annak tulajdonítandó: hogy a Peel-acta, melyet az irók legnagyobb része csak bankinstitutiónak, és így hitelinstitutiónak tart, egyúttal a pénzrendszerbe is vág, abban két különnemü intézmény elvei összezavarva foglaltatnak.

Meglehet, hogy ezen új szempont, melyből a Peel-actát taglalom, feltünő leend azok előtt, kik ez actát egyedül csak tekintettel a bankügyre vizsgálták. Azonban minél inkább bocsátkozik bárki ezen intézménynek vizsgálatába, annál inkább győződhetik meg állitásom jogosultságáról, sőt mondhatom, hogy csak a fentebbi állitás igazságának felismerésével lesznek érthetők a Peel-acta felett támadt elvi viták.

Megvallom, hogy mindazon iratok, melyek kezeimhez kerültek, és e tárgygyal foglalkoznak, ki nem elégitették

*) Az első közlemény a stat. bizottság Nemzetgazdasági és Statisstikai közleményei II. Köt. 232 s. k. lapjain jelent meg.

vágyamat, alapos ismeretet szerezni magamnak a Peel-actáról *); és pedig azért nem, mert legnagyobb részt vagy csak a Peel-acta magyarázatával, vagy az angol banküügy történetével, vagy legfeljebb csak egy bankügyi eszmével foglalkoznak. — A Peel-acta pedig ezek által még nem lesz érthetővé.

Hogy a Peel-actában foglalt elvekkel, és azok o t t l é t é n e k o k á v a l megismerkedjünk, mélyebbre kell hatolnunk. Szükséges ugyanis, hogy a parliament által létesített b a n k-e n q u ê t e k munkálatait vizsgáljuk és tanulmányozzuk. Ezen terjedelmes munkák átdolgozása után jutottam azon nézetekhez, a melyeket fejtegetni szerencsém leend.

Ezen intézményt mélyebben kutatni nemcsak azért volt kivánatos, mert az a kereskedelem és pénzügy terén nagy angol nemzet által érvényesítetett, és még jelenleg is használtatik, hanem azért is, mert mindazok, kik a bankügyről nyilatkoznak, szájukban hordják folyvást a Peel-actát; boldog, boldogtalan avval takarózik.

A Peel-acta néhány sora magában foglalja azon elvek alkalmazását, melyeket a bankügyi kérdés végett folyt vitában a győzelmes párt, ennek élén M. L l o y d (később L o r d O v e r s t o n e név alatt ismeretes) vallott.

Lord Overstone főleg az 1840-iki bankenquête alkalmakor tette le alapkövét azon institutiónak, mely 1844-ben törvényerőre jutott, és a mely néhány változtatás mellett maig is fennáll Angliában, P e e l - a c t a név alatt, miután Peel minister annak keresztül vitelében leginkább fáradozott, és ő alatta emelkedett törvényerőre.

A Peel actának azon czikkei, a melyek elvi kérdések megoldásával foglalkoznak, a következők : **)

Az 1-ső czikkben elhatároztatik, hogy Anglia bankja (Bank of England) két departementbe osztatik. Az egyik a j e g y k i b o c s á t ó o s z t á l y (Issuing departement), a másik a közönséges b a n k ü z l e t i o s z t á l y (Banking-departement). Az új felosztás 1844-nek aug. 31-én vegye kezdetét.

---

*) A legalaposabb munka, mely a kontinensen a Peel-actáról megjelent, Dr. Wagner Adolf e czímű munkája : „Die Geld- und Credittheorie der Peel'schen Bankacte (Wien 1862).

**) „Das Actien-Gesellscafts, Bank u. Versicherungswesen in England“ Carl Schwebemayer — Berlin 1857 — a 93. lapon.

A 2-dik czikkelyben elhatároztatik, hogy az első §-ban kitűzött napon a jegykibocsátó departementnek átadandó lesz 14 millió livre **értékpapirokban**, ezek között 11 millió livre államkötelezvény, továbbá arany és ezüst annyi, a mennyit a bank-departement nélkülözhet. Az átvett biztosítékért evvel felérő bankjegy adatik a bank-departementnek. A jegykibocsátó osztály csak úgy adhat kézből bankjegyet, ha avval felérő bankjegyet kap felcserélés végett, vagy nemes érczet akár rudakban, akár pénzformában.

A 3-ik §-ban elhatároztatik, hogy a jegykibocsátó osztály birtokában lévő ezüst nem rúghat többre, mint aranykészlete értékének egy negyedrészére. (Miután Angliában arany pénzláb van.)

A 4. §-ban az mondatik, hogy Anglia bankja tartozik mindenkor kivánatra egy troy-obon tiszta aranyért 3 livret, 17 shillinget és 9 fillért bankjegyekben adni.

Az 5-ik § értelmében **Anglia bankja***) az esetben, ha valamely az országban létező más jegybank bármi oknál fogva a jegyemissióval felhágy, feljogosíttatik saját jegyemissiójának öregbítésére anélkül, hogy azért a jegykibocsátó osztály biztosítékának növelésére köteleztetnék. A jegyemissió nagyobbodására ez esetben $^2/_3$-da leend azon összegnek, a melyet a működni megszünt jegybank bankjegyekben kibocsájtani feljogosítva volt.

A 6-ik § elrendeli, hogy Anglia bankja hetenkint egyszer a **London Gazette** czimü hivatalos lapban közhirré tegye vagyonállapotát, oly formában, mint az elrendeltetni fog.

A 7 ik § értelmében Anglia bankjának jegyei bélyegmentesek.

A 8-ik §-ban megállapíttatik, hogy Anglia bankjának az állam évenkint 180,000 livret fizetend azon költségek megtéritésceül, a melyeket a banknak az államadósság kezelése körüli teendői okoznak.

A 9-ik § értelmében azon 180,000 livreből levonásba hozandó lesz azon jövedelem, a melyre a bank szert teend, ha valamely jegybank megszünésével saját jegyforgalmát a 14 millión felül fedezés nélkül kiterjesztheti.

A 10-ik §-ban megtiltatik **új** jegybankok felállítása a brit királyságban.

A 11. § szerint a már létező jegybankok csak a következő pontokban foglalt megszorítások mellett folytathatják a jegyemissiót. A mint egy ily bank részvényeseinek számát **hato n** fölül szaporítaná, elveszti jogát bankjegyeket kibocsájtani.

A 12. § értelmében oly jegybank, mely jegykibocsátási jogát szerződésileg Anglia bankjára ruházza, vagy pedig ebbeli jogát bármi módon elvesztené, jegykibocsátási jogát többé vissza nem nyerheti.

---

*) „**Anglia bankja**" a központi Londonban székelő bank, a jegykiadás szabadalmát birta 65 angol mértföldnyi kerületben London körül. Állambanknak mondható, mert az állammal szoros üzleti összeköttetésben áll.

A 13-dik §. minden jegybankot Britanniában kötelez kimutatni, hogy a jelen törvény keltének napja előtt lefolyt utolsó tizenkét hét alatt, mily terjedelmű volt jegyemissiója. Ezen kimutatás alapján, mely a bélyeg hivatal elé terjesztendő, engedély fog adatni az illető banknak a kibocsátásra, oly módon, hogy a kibocsájtható bankjegyek érték-maximuma az illető bank által kimutatott jegyforgalom középértékét, átlagát, meg ne haladja.

A 14-ik § szerint, ha a kitűzött 12 heti időközben több bank egybeolvadna, az új banknak oly jegyemissio fog engedményeztetni, mely a volt egyes bankok jegyemissiója középértékének megfelel.

A 15 § azt határozza, hogy a bélyeg-hivatal minden jegykibocsájtási engedélyt a „London Gazette"-ben tartozik közhirré tenni.

A következő czikkek már nem foglalkoznak nagy horderejű elvi kérdésekkel, hanem csak kezelési szabályokkal.

Az 1845-ben a skót és ir bank ügyében hozott törvények (8 és 9 Victor. c. 38 és 97) némileg eltérnek a Peel-actában foglalt határozatoktól.

Az angol bankügy történetét nem szándékom e helyen ismertetni. Erre nézve az európai irodalom számos jeles dolgozatot tud felmutatni *). Itt csak azon kevés adat közlésére szorítkozom, a melyek ismerete nélkül a Peel-acta létesülése, és czikkelyeinek jelentősége érthetetlen maradna.

Nagy-Britanniában az ugynevezett „Bank of England"-on kivül még más bankok is bocsájtanak ki bankje

---

*) A fent említett Wagner-féle jeles dolgozaton kivül még a következő munkák ajánlhatók :

a) „Beiträge zur Lehre von den Banken" von Dr. A. Wagner.

b) „La Question des banques" par M. L. Wolowski.

c) „Die Geschichte u. Bestimmung der Preise" von Tooke u. Newmark, deutsch von Dr. Ascher.

d) „H. L. Careys Lehre über Banken u. Geld" von Dühring.

e) „Les banques" .... par M. Aubry.

f) „Das Actien-Gesellschafts, Bank u. Versicherungswesen in England" von Schwebemayer.

g) Bankwesen in Deutschland" von Tellkampf.

h) Mindannyi kereskedelmi és nemzetgazdasági tankönyvben, Lexiconban, nem említve Hübsch, Hübner ..... régiebb munkákat.

i) A most megjelent „La liberté des banques" Horn hazánkfiától mely munka ezen monografiám befejezésekor került kezeimhez.

gyet. A „Bank of England“, a melyet ez értekezés folyamában egyszerüen Anglia bankjának vagy Angolbanknak is nevezendek, tulajdonképen állambank. Ezen bank 1694-ben alakúlt; az indítványozó és fő vállalkozó W. Paterson volt. — A bank az államnak 1.200,000 livret adott kölcsön 8%-os kamatra. 1697-ben az engedély meghosszabbítatott (8 és 9 Vilmos III c. 20 törvény). Az éveken át ismételt engedély-megújítások arra szolgáltak, hogy az állam folytonosan ujabb kölcsönöket vett fel a banktól, a melyek 1833-ban már 14.686,800 livre-re rúgtak.

Hogy mily krisiseken esett át Anglia bankja 1794 óta, az a függelékben ismertetett enquêti munkálatokból tüzetesen látható.

1708-ban minden jegybanknak, mely 6-nál több részvényessel bírt, a jegykibocsájtás megtiltatott.

1792-ben az első nagy terjedelmű kereskedelmi crisis állott be Nagybritanniában, a melyet többnyire a jegybankok túlemissiójának, helyesebben és joggal a hitelezés túlfeszítésének tulajdonitanak.

Az Észak-Amerikával viselt háborunak befejeztével, és Arkwright találmányával Angliának ipara, földmivelése és kereskedése rendkivüli lendületet nyert. E fejlődéssel a jegybankok száma is tetemesen növekedett. Alig volt város, hol jegybank ne létezett volna; söt jelentékenyebb helyen több bank versenyzett egymással. A hitelre fektetett forgalom oly mérvben terjedt, miszerint elöre látható volt, hogy az első lökés hatása alatt ezen kártyaház össze fog dőlni. Bekövetkezett 1792-ben a krisis, mely 1304 bukást mutat fel. Negyedfél száz bank közül száz felfüggeszté jegyeinek beváltását, ezekből 50 tökéletesen tönkre jutott. Képzelhető, hogy egy ily katastrofa mennyire rázkodtatta meg Anglia pénz és hitelrendszerét! — A határtalan és [illegible] hitel üzleteknél uralgott bizalmat teljes bizalmatlanság váltá fel, pénzt mindenki visszatartá.

A bukott bankok közül: 12 Y[illegible] umberland, 7 Lincolnshir[illegible] grófságát illette.

1797-ben a invasiótóli [illegible]

A közönség tömegesen tódult a bankokhoz érczpénzt követelvén jegyciért, és midön Anglia bankjának érczkészlete február 25-én 1.272,000 livre-re apadt volt, a kormány a bankot jegyeinek beváltása alól fölmenté, mely rendeletet később a parlament a bank-restriction-act által jóváhagyott és megrősitett. Anglia bankjának jegyei ekkor papirpénzzé váltak; megszüntek bankjegyek lenni.

A többi jegybankra nézve Anglia bankjának jegyei törvényes pénzzé lettek, és így jegyeiket nem érczpénzzel, hanem ezen papirpénzzel válták fel.

A franczia háboruk alatt az érczpénz nagy mennyiségben küldetett ki a kontinensre subsidiumok gyanánt, és így a papirpénznek megszüntetése, illetőleg érczpénzbeli beváltása teljesen lehetlen lett.

Ezen állapot 24 évig tartott, mely idő alatt Anglia pénzrendszere tényleg hatályon kivül volt, és papirpénz szolgált alapúl.

Ez azon időszak, a melynek viszonyai tévesen magyaráztattak meg. Ez időben egyedül csak papirpénz lévén forgalomban, az e körül tett tapasztalatok sem az érczpénzrendszerre, sem a bankjegyekre át nem ruházhatók. Mondhatni, hogy az ellenmondások ezen időszaknak következményei. Miután ezen időben Anglia bankjának jegyei állampapirpénz szerepére jutottak, sokan már a bankjegyet egyértelmünek tekinték a papirpénzzel, holott ép azon időben a magánbankok állapota minden kételyt e tárgyban eloszlatott. Ugyanis a bankok jegyei hiteljegyek, bankjegyek maradtak, csakhogy nem érczpénzre szóllottak, hanem a törvényes országos papirpénzre, a melylyel kivánatra felcseréltettek. És így az egy időben létezett két különnemü jegy közötti különbség figyelmessé tehette volna az illetőket arra, hogy a bankjegy egészen más mint papirpénz, és hogy az egyikről a másikra következtetni nem lehet.

1819-ben az úgynevezett első Peel-acta azt rendelé, hogy Anglia bankja 1823-ban kezdje meg jegyeinek beváltását érczpénzzel; a bank azonban azt már 1821-nek május 1-én megkezdé.

Az érczpénzzeli felváltás szünetelése alatt Anglia bankja korlátlanul szaporítá jegyeit, a melyek törvényes pénz gyanánt szolgálván, tulajdonképen a forgalmi pénzt szaporíták; a mi nem történhetik, ha felváltható jegyeket bocsátott volna ki. A bank ezen határtalan jegykibocsátási jogát felhasználta nagyobb üzlet által nagy osztalékra szert tenni. A papirpénzt gyártotta nagyban, és alkalmazá a váltóleszámítolásra.

1802-ben	a	fedezetlen	bankjegy	13.200000	livre-re	rúgott.
1807	„	„	„	14.200.000	„	
1812	„	„	„	23.300.000	„	
1817	„	„	„	21.300.000	„	

Természetes, hogy egyúttal az angol bankjegynek mint törvényes papirpénznek értéke szemközt a nemes érczczel folytonosan apadt úgy, hogy aranyért bankjegyekben:

1809-ben	$2._{6}$%	agiót	kellett	fizetni
1810 „	$13._{5}$%	„	„	„
1812 „	$20._{7}$%	„	„	„
1813 „	$22._{9}$%	„	„	„
1814 „	$25._{1}$%	„	„	„

A franczia háborúk befejeztével a kereskedés és ipar ismét virágzásnak indúlt, a pénz Angliába vonúlt, az agió apadt, és 1821-ben a papirpénz beváltható lett.

Ezen időben a jegybankok úgy voltak szervezve, hogy a jegykibocsájtást a jegyek fedezetét illetőleg semmiféle állami ellenőrzés sem létczett, és csak a fizetett bankjegybélyeg után lehetett némileg következtetni arra, hogy mennyi bankjegy van forgalomba hozva a vidéki bankok által.

Az agitatió a jegybankok ellen mindinkább nőtt, és míg az állambank a papirgyártásra felhatalmaztatott, s jegyeit beváltani képtelen lett azért, mert vagyonát kölcsönképen az államnak átengedé, minden zavar a magánbankoknak tulajdonítatott, a melyek mint állíttatott: mért[illegible]
lül bocsájtják ki jegyeiket, és ezáltal az[illegible]
kedését, egyáltaljában nagy ár[illegible]
és így krisiseket idéznek elő. [illegible]
axioma tétetett fel, senki sem gondolt a[illegible]
bebizonyítni is kellene positiv adatok[illegible]
got tárgyalva a legtöbb irónál, a mint[illegible]

volt, és még jelenleg is leírja. — *Tooke Tamás* azonban, ki eleinte szintén tévedésben volt, nem sajnálta a fáradságot, és statistikai adatok nyomán az összefüggést keresé a banknak jegyemissiójának terjedelme és az egyidejü árak között. Tanulmányainak eredményét Newmarch-chel: History of Prices and of the state of the circulation from 1793—1837" czimü munkában, tette közzé, mely alapos munkálat számokkal igazolja, hogy nem a jegyforgalom változása előzte meg a portékák árának változását, hanem éppen megforditva történt.

Azon időszak, a melyben az állambank jegyei törvényes papirpénz gyanánt tartattak forgalomban, alkalmas volt a pénzrendszert illető kérdések tanulmányozására. Miután az állambank volt azon közeg, a melyen át a papirpénz forgalomba jutott, söt maga a volt bankjegy is papirpénznek declaráltatott, a közönség nagy része a bankjegy természetét a papirpénzben, és viszont kereste. Elvek, melyek a papirpénzre nézve helyesek, a bankjegyre átruházhatóknak tartattak. A pénzrendszer elmélete a bankjegy elméletével összezavartatott. Overstone lord igen jól tudta, mit akar. Legkevésbbé sem volt szándéka a bankjegy-institutiót Nagy-Brittanniában fenntartani, hanem egyezőleg Ricardó-val mindig beváltható papirpénzt teremteni, e papirpénz kiadásával pedig az állambankot megbízni. És míg ő a pénzrendszert tartotta szem előtt, addig követőinek nagy tömege vezetőjének elveit a bankügyre mint hitelinstitutióra ruházta át, és ennek tulajdonitandó, hogy az 1844-ediki Peel-acta a pénzrendszer kérdését összezavarja a banküggyel, mint hitelinstitutióval. Overstone lord ezt bevallja, mert hiszen még 1858-ban a bankenquêteben kijelenti, hogy a Peel-acta nem következetes, és nincsenek abban teljesen keresztülvive az általa vallott tanok.

Az ellenpárt, igénytelen nézetem szerint, nem támadta volt meg alkalmas fegyverrel Overstone lordot, minthogy az Overstonisták által vallott tanokat nem osztá két részre, a mint azok majd a pénzrendszerre vonatkoznak, majd a bankügyre. A megkülönböztetés hiányában az enquêtek alkalmá-

val is folytonosan összezavartattak az egymástól különböző elvi kérdések.

Lássuk már most Overstone lord tanát ;

A 24 évig tartott papirpénzgazdaság mindenkiben azon vágyat ébreszté, elejét venni annak, hogy ily pénzrendszeri zavarok ismétlődjenek. Ezen időszakban az államibank igazgatósága is visszaélt hatalmával, a mennyiben a papirpénz menynyiségét tetszés szerint változtatá és üzleteiben felhasználá. Ugyanekkor a magánbankok alapja is helytelennek lett felismerve, mert csak nem volt helyeselhető az, hogy egy 6 tagból álló kereskedelmi társaság kénye kedve szerint hozhasson forgalomba bankjegyet, minden állami ellenörzés nélkül. Minthogy pedig a papirpénzkorszak végével, söt még 1840-ig is azon nézet volt tulnyomó, hogy a bankok határtalan jegyemissiója okoz minden zavart : könnyen érthető, hogy nagy volt azok száma, kik az egyik túlzásból, a teljes bank szabadságából e másik túlzásba, t. i. a bank-szabadalomhoz kivántak áttérni. Ezek Overstone lord véleményében képzelék egyesítve látni kedvelt elveiket.

Overstone lord minden fáradozása odairányúlt, oly pénzjegyet teremteni, mely biztosítékát ne keresse a hitelben, hanem teljesen fedezve legyen nemes érczczel. Ezt elérendő javaslata oda indúlt, hogy az állambank ne bocsájthasson ki pénzjegyet, mely ne volna tökéletesen nemes érczczel fedezve. Továbbá állítá, hogy miután a nagy közönség az állambank jegyeit papirpénz gyanánt használja és bírja, nem tekinti azt kereskedelmi hiteljegynek, hanem papirpénznek, és így ennek sajátságait kell alapúl venni, midön az állambank jegyemissiójáról szólunk. A bank az állam rendelkezése alá bocsájtá vagyonát, és így künnlévő jegyeit még vagyonának értékéig sem bírta nemes érczczel fedezni. Vissza kellett volna tehát követelni a bankvagyont az államtól, a mi hogy meg ne történjék, Overstone lord így okoskodott :

Nagy-Brittannia belkereskedése és forgalma kétségkivül könnyen eltür 14 millió livre beválthatlan papirpénzt. Engedtessék meg tehát, a banknak 14 millió livre bankjegyet forgalomba bocsájtani, a mely összegnek fedezeteül szolgáljanak az államnál lévő bankvagyonról szóló államkötelezvények.

Ennél több jegyet azonban a bank érczfedezet nélkül ki ne adhasson. Hogy ez így történjék, Anglia bankja két osztályra szakíttassék. Az egyik, a jegykibocsátó osztály tartsa magánál a jegyek biztosítékát, tehát az államkötelezvényeket és nemes érczet azon összegben, a mennyivel a bankjegyek összege a 14 milliót meghaladja. A bank másik osztálya tisztán csak közönséges banküzletekkel foglalkozzék, azaz a letéteményi, váltóleszámítolási sat. üzletekkel; ha a banküzleti osztály bankjegyet akar, az 1-ső osztálytól kaphat, azonban csak úgy, ha érte ugyanoly értékü nemes érczet ád. A jegykibocsátó osztály a bankosztálynak azonnal átadá azon 14 millió livre bankjegyet, a melynek fedezetéül az említett államkötelezvények szolgáltak. A bankosztály tehát rendelkezhetett:

a) saját vagyona felett, bankjegyekben átadva;

b) a nála deponált pénzek felett;

c) tartalékja felett;

a bankjegyek összegét nem szaporíthatta, mert maga is csak úgy kaphatott az első osztálynál bankjegyet, ha érte aranyat vagy ezüstöt adott.

Az állambanknak jegyei tehát valóságos, folytonosan beváltható, és — 14 millió livre kivételével — teljesen beváltható papirpénzzé változtak Overstone javaslata szerint. Ha az állambank pénzrendszerbeli institutió, úgy Overstone eszméje teljesen helyes, feltéve még, hogy a forgalom az említett 14 millió livre jegyet valóban nem nélkülözheti, és ennek beváltásától tartani nem kell, vagyis, hogy 14 millió livre bankjegy semmi körülmény alatt sem fog a jegykibocsátó osztály pénztáránál bemutattatni felváltás végett.

Igen ám, de ezáltal az állambank jegyei megszüntek hiteljegyek lenni, és papirpénzzé lettek valóságban. Ennek tartja azokat maga Overstone lord is, ki a banknak jegykibocsátó osztályát a banktól elszakítani, és állami intézetnek declaráltatni javaslá. Szintoly értelemben nyilatkozik iskolájának több más tagja, a mint a függelékben olvasható.

És itt áll elénk az első képtelenség, a mely a Peel-actában foglaltatik; t. i. az, hogy egy részvénytársu-

latra bizatik, a papirpénz kibocsátása. A dolog annál feltünöbb, miután Overstone iskolája az, mely azon eszmét szorítá előtérbe, miszerint a pénzverés felségi jog, a melyet az állam másra át nem ruházhat, és miután szerintök a bankjegy azonos a papirpénzzel, a bankjegy kiadását sem lehet szabadon bocsájtani.

Megvallom, hogy Overstone nézeteivel másra jutunk, ha következetesek akarunk lenni, mint a hová ő vezetett. Eszméjét követve a bankjegy kiadását meg kellett volna teljesen szüntetni, azaz megszüntetni mindannyi jegybankot, és egy állampénztárt állítani oly szervezettel, a minőt az állambank jegykibocsájtó osztályának adtak. Egy ily intézkedés érthető, és Overstone tanának következetes keresztülvitele lett volna.

Megjegyzem e helyen, hogy egy ily nemü állampapirpénznek nem lehetne más czélja, mint a közönségnek kényelem tekintetéből oly pénzjegyet szolgáltatni ki, melylyel könynyebben lehet elbánni, gyorsabban számolni, mint az érczpénzzel, ezáltal az érczpénzt a kopástól megóvni, vagyis az országnak megtakarítani azon veszteséget, melyet a vertpénz a forgalomban szenved, e mellett pedig az illető papirpénz folytonos beválthatását biztosítani.

Egy ily pénztár egyszerü váltóház; institutió, mely a pénzrendszer körébe tartozik, de sem a hitelüggyel sem a bankügygyel összeköttetésben nincsen.

És miután ezen institutiót a Peel-acta az állambank keretébe szorítá, mondhatni, hogy a banküg dolga oly eszmével zavartatott össze, mely tisztán csak a pénzrendszer körébe tartozik.

Mint látni a Peel-acta első czikkelye a most érintett pénzügyi kérdéssel foglalkozik, és a papirpénz kibocsájtását az állambankra ruházza. Azért is mondhatni, a Peel-acta szellemét nem értik azok, a kik abban a bankjegyk[illegible] bocsájtás szabadalmát keresték és ker[illegible] mert:

1-ször. A Peel-acta szerint az állambank [illegible] ki többé bankjegyet, vagyis hiteljegyet, hanem pa[illegible]

2-szor. A bankjegy-kiadás a magánbanko[illegible] Actában fenntartva, mint azt látni fogjuk.

Overstone lord nézeteit ismerve Anglia bankjairól, azt várná az ember, hogy követve tanát, a Peel-actának tartalmaznia kell oly intézkedést, mely szerint a bankjegykibocsájtás véglegesen megszüntetik Angliában.

És íme a Peel-acta a 10. §-ban eltiltja új bankok felállítását, azonban a régieket meghagyja, és csak annyiban eszközölt módosításokat, a mennyiben a magánbankok jegyemissióját korlátozza, meghatározván azon maximumot, a melyen túl nem mehetnek. Ugyanezen jegybankoknál nem kivántatik a jegyeknek olynemü biztosítéka, mint az állambanknál behozatott. Ebből kitünik, hogy a magánbankok jegyei hiteljegyeknek meghagyattak.

És épen a magánbankok igényeltek volna új és okszerü rendezést. Midőn 1799—1800-ban (39 és 40 György III. c. 28) azon törvény hozatott, hogy csak oly bank emittálhat jegyeket, a mely legfeljebb 6 részvényesből áll, épen a magánbankok soliditása lett koczkára téve, mert a bankjegy üzlet néhány czég kezében maradt.

Jóllehet az 1844-nek september 5-én kelt törvénynek (7 és 8 Vict. c. 113) szellemeik a nyilvánosságnak hódol, igénytelen nézetem szerint a törvényhozás nem gondoskodott arról, hogy a magánbankok a lehető legnagyobb biztosítékot nyújtsák a közönségnek.

Elősegítette volna ezen főczélt a törvényhozás, ha :

1-ször a jegykibocsátást nem hagyta volna kizárólag néhány czég kezei között, hanem nagy részvénytársaságok alakulását engedélyezte volna, a melyek a határtalan felelősség elvének fentartása mellett több garantiát nyújtottak volna, mint a 6 részvényesből álló kis társaságok.

2-szor. Ha ezektől hetenkénti vagyonkimutatás követeltetett volna, mert valóban abból, a mit a fennálló szabályok szerint a magánbankok közhirré tesznek, t. i. : hogy mennyi értékü bankjegyet hoztak forgalomba, mit sem látni, mire sem lehet következtetni. Hiteles vagyon-kimutatást 6 tagból álló társaság nem adhat, de igenis várható ez nagyobb részvénytársaságoktól.

E helyett a Peel-acta az állambanknak jegykibocsájtási jogát megsemmisíté, és állampapirpénz váltóházzá alakítá át,

a magánjegybankokat pedig szabadon engedé. Ez a második nagy következetlenség a Peel-actában. Mert ha igaz az, a mit Overstone állított, hogy t. i. a bankjegy és papirpénz azonos, akkor a magánbankokat is két departementbe kellett volna osztani, és azoknál a jegykibocsájtást ugyanazon szabálynak alávetni, mely az állambanknál alkalmaztatott vagy pedig a egy kibocsájtási jogot a magánbankoktól teljesen elvenni, és az állambankokra ruházni — a mint is Overstone lord az 1858-iki enquêteben nyilatkozott. De ekkor sem jutott volna az állambank a bankjegykibocsájtási szabadalom birtokába, mert a Peel-actában felhozott fedezési mód nem felel meg a banküzlet természetének, hanem az állampapirpénz sajátságainak. Az utóbbi esetben Anglia területéről a bankjegy nevü hitelpapir kiküszöbölve lett volna.

És ha a magánbankoknak engedélyezett jegyemissió oly csekély mérvü lenne, hogy szemközt az állambank emissiójával elenyészönek volna tekinthető : úgy Overstone pártjának elnézését, következetlenségét meg lehetne bocsájtani. A vidéki bankok jegyforgalma azonban nem megvetendő összeg, mert 1863-ban : az állambank által forgalomba tett bankjegyek értéke 21 millió livre volt, a többi bankok által kibocsájtott jegyek értéke 15 millió livre. Az összes forgalmi bankjegynek 71%-a tehát a többi bankokra esik (magán és jointstocksbankok, skót és irlandi bankok), a mi semmiképen sem mondható elenyésző aránynak.

Ebből látni, hogy a Peel-acta az 1-ső czikkelyben Ricardo tanát a szélsőségig követi, a 11, 12, 13-ik czikkelyben megtagadja. Elismeri ezt maga Overstone lord és mégis annak változatlan meghagyását javaslá az 1858-diki enquête végén.

Ricardo azt állítá, hogy a portékák árának változása a csereeszköz mennyiségétől függ. A mit erre nézve a bullion comitee előtt mondott, teljesen igaz, mert a restriction időszakra vonatkozott, midőn a bank beválthatlan papirpénzt emittált tetszése szerinti mennyiségben. Ricardo állítása ellen a bank igazgatósága kikelt, sőt maga a nagy közönség is lármázott ellene, de a mi igen természetes volt, mert ha a bank Ricardónak igazat ád, kény-

telen leszállítani hitelezéseit — a mi nem tetszhetett sem a kereskedő világnak, sem a bankrészvényeseknek, kiknek osztaléka apadt volna. Maga a parlament is elveté Ricardo véleményét, és azon nézet mellett volt, hogy a beválthatlan papirpénz mennyiségét emelni lehet, a nélkül, hogy ez befolyást gyakorolna a forgalmi viszonyokra, és ezáltal nem nagy elismerést aratott az utókornál.

Nemsokára azonban a közvélemény megfordúlt, és Ricardo nézete nyert túlsúlyt. Mint nemzetgazdasági és politikai elvekkel történni szokott, hogy t. i. : az egyik szélsőség a másikat követi, úgy történt a bullion commitee jelentésével is. Most már az árváltozásokat egyedül csak a bankjegyemissiónak tulajdonították; más befolyást, más okot, más természetes körülményt nem akartak látni, és mint axioma lett ismét odaállítva e tétel :

A beválthatlan papirpénznek becse egyedül csak mennyiségétől függ.

És ezen már önmagában is hibás nézet átvitetett később a beváltható bankjegyre és vertpénzre, a miből azután a Currency-theoria származott.

Midőn Riccardo a beválthatlan papirpénzről nyilatkozott, legtávolabb sem gondolt a bankjegyre, sőt ezek biztosítását a bankszerü fedezetben kereste. *) Ellenzé mindig az összeköttetést az állam és a bank pénzoperátiói között, ebben látta — és teljesen igaza volt — a restriction-acta okát. Ha az állam nem adósa a banknak, a bank jegyeinek beváltását soha sem szüntette volna meg.

Hogy az árváltozás számos más körülménytől függ még, nem csak a beválthatlan papirpénz mennyiségétől — azt Austriában, hol 18 év óta papirpénz az értékmérő — mindenki tudja. Szintúgy felesleges volna az árfolyamok egybeállításával bebizonyítani akarni, hogy az ezüstagió nemcsak a forgalomba hozott papirpénz mennyiségével változott. Főleg pedig nem áll az, hogy az ezüstagió oly viszonyban emelkedett vagy apadt volna, mint a papirpénz menynyisége.

---

*) Geld u. Credittheorie der Peel'schen Bankacte von Wagner 48. l.

Ricardo, a kiről tudjuk, hogy nemzetgazdasági nézeteit következetesen a végső határig vezette, azt állítá, hogy valamely ország kereskedelmi mérlegére a pénzmennyiség gyakorol csak befolyást, és a nemesérczeket épen úgy mint a pénzt árúnak nyilvánítá, a szó legszorosabb értelmében, a melyek csak az esetben távoznak vagy inkább vitetnek más országba, ha ott aránylag nagyobb becsben állanak mint honn. Ezen vélemény egyoldalúnak mondható, mert a pénz- és érczrúd épen Angliából több ízben azért vitetett ki nagy mennyiségben, mert a rosz termés okozta hiányt kelle megszerezni a külföldön, mely esetben a gabona mint élelmezési szer megszerzése volt fő czél, a mely a belföldön teljesen hiányzott. Továbbá nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy senki sem kiván és vár oly institutiót, a mely a feltétlenül szükséges anyagok behozatalát lehetlenné tegye azért, hogy a pénz az országban megtartassék. Ez csak olyan kivánság, mintha valakitől azt várnók, hogy éhezzék és ne adjon ki pénzt. A mi ma egy országból rendkivüli viszonyok miatt kimegyen, másalkalommal majd visszatér. A nép munkássága és a természet müködése visszahozandják és kipótolandják

A curency theroria szerint a papirpénzből és nemes érczből egyesitett pénzrendszerben a pénzmennyiségnek úgy kell változnia, mintha csak érczpénz volna a csereeszköz.

Azért is, ha valamely jegybank érczalapja kevesbedik, ugyanoly arányban kell jegyeit a forgalomból vennie, a mily arányban érczkészlete apadt.

Overstone iskolájának ezen tanát vizsgáljuk közelebbről:

Overstone azt tartja, hogy egy oly pénzrendszerben, mely papirospénzből és érczpénzből áll, és a melyben feltételeztetik, hogy a papirpénz érczczel felváltható, tehát névértékét teljesen megtartá, — hogy egy ily pénzrendsz[illegible] ben a két pénznem megszünik egyenértékü lenni, h[illegible] országból kivitt érczpénzt papirpénzzel [illegible]juk, m[illegible] érczpénz hiányozván, becse nagyobb le[illegible] papir[illegible]

Ez teljesen igaz, de nem vezet oda[illegible]rstone[illegible]

Igénytelen nézetem szerint a fentebbi állítás a következőket feltételezi :

1-ször. Hogy papirpénz és vertpénz egyenértékben áll. Ez csak ugy történhetik, ha :

a) A papirpénz mennyisége meg van határozva,

b) és egyuttal érczpénzzel beváltható.

Az ily papirpénz csak térítvény lehet deponált érczről, és magától érthető, hogy a mint a térítvény segítségével az illető a depositumot kivette, azon jegy többé nem jöhet forgalomba, haesak valaki ismét ugyanannyi nemes érczet nem deponál a pénzváltóháznál.

2-szor. Feltételezi, hogy egyáltáljában ott, a hol papirpénz létezik, ennek szaporítása szabadon történhetik. Ez nem áll, mert

a) a papirpénz vagy letéti térítvény, mint azt az első pontban értelmezém, akkor az csak úgy fog szaporodni, ha ugyanannyi nemes érczczel több tétetett a pénzváltótóházba, mint a mennyivel több letéti jegy forog közkézen; vagy

b) a papirpénz nem képvisel érczpénzt, akkor ez államkötelezvény egy nem kamatozó kölcsönről, a melynek visszafizetése meghatározott vagy bizonytalan időben eszközöltetik. Ott a hol a papirpénz e neme létezik, az csak ugy tarthatja fenn névértékét, ha az érczpénzhez képest csekély mennyiségben van kibocsájtva. — Midőn egy ily országból kereskedelmi conjuncturák miatt a szokottnál több érczpénz vitetik a külföldre, ez sem ok sem akalom arra, hogy a papirpénz szaporítassék, vagyis új államadósság csináltassék. Ez nem történt egy államban sem. Ha valahol az efféle papirpénz szaporíttatott, ez történt államháztartási czélokból, nem pedig kereskedelmi viszonyok miatt! Söt ellenkezőleg azt mutatja a tapasztalás az egész világon, hogy a hol agio állt be az érczre, ott azt a papirpénz mérték feletti szaporítása előzte meg!

A currency theoria tehát ábrándképek ellen száll a síkra; mert az, a mitől tart, a pénzrendszerben nem fordúl elö

és csak ha mégis úgy történnék — a mint nem történt még soha — találna alkalmazást.

Azon kérdés merül fel előttünk, hogy tehát mint jöhetett ezen theoria szóba, mint juthatott ennek oly nagy szerep Angliában?

A dolog igen egyszerü. — Overstone iskolája a **bankjegyet papirpénznek mondja**. És ezen hibás véleménynek köszönhető, hogy oly argumentatio, mely a pénzrendszerre vonatkozik, a hiteltheoriába békevertetett és a bankügy kérdésébe zavartatott.

A bankügyre vonatkozó első értekezésemben kifejtém a különbséget, mely a papirpénz és bankjegy között van, és igy a t. olvasót oda utalhatom a kérdésre nézve. *) Különben most már alig akadunk az ujabbkori tudományos irodalomban oly munkára, mely a megkülönböztetést nem tenné. Ha a nagy közönség a bankjegy és papirpénz között nálunk sem tesz különbséget — az annak tulajdonítandó, hogy Ausztriának szabadalmazott jegybankja is megszünt jegybank lenni, és beválthatlan jegyei állampapirpénz gyanánt szerepelnek.

Miután Overstone iskolája a bankjegyet papirpénznek tartá, az eszmeláncolatnál fogva a beválthatlan papirpénzre vonatkozó tant alkalmazva kivánta látni Anglia jegybankjainál.

Overstone tana e két eszme körül forgott:

1. A bankjegy beválthatósága azáltal biztosíttassék, hogy azt érczpénzbeli letételi téritvényyné változtassuk.

2. Ha passiv kereskedés esetében a külföldre érczpénz vagy nemes ércz vándorol, az ne pótoltassék a forgalomban bankjegy által, máskülönben az érczpénz kivándorol és a belföldön bankjegy lesz az egyedüli csereeszköz, mely az érczpénz hiánya miatt nem lesz beváltható.

Ezen eszmét főleg az állambanknál iparkodának érvényre emelni, és a gyakorlati életbe átültetni.

Az áringadozásokat egyedül csak a bankjegyemissiónak tulajdoníták; természetes, hogy e szerint az áringado-

*) Nemzetgazdasági és Statisztikai közlemények 1866 II-ik kötet 245 lapon.

zások okozta krisiseket is a jegybankoknak kellett tulajdonítaniok.

Tévedett ez iskola két uagy dologban. Ugyanis azt hitte, hogy a pénzmennyiség hat kiválólag az árakra. Vajjon a franczia háború kezdetekor, továbbá a legutóbbi háború alkalmakor az éjszakamerikai államokban sat. az áringadozások Angliában a pénznek mennyisége által okoztattak-e? A roppant ingadozást a gyapot árában a jegyforgalom okozá? — 1844 óta, midőn t. i. a Peel-acta létesült, nem látjuk-e mindazt ismétlődni, a mit 1844 előtt sem lehetett megakadályozni, és a mit semmiféle institutió sem képes megszüntetni? És vajjon nem kellett-e épen az Overstone iskolája tanainak ellenére a Peel-actát suspendálni, valahányszor nagy krisis lepte meg Angliát?

Erre a Peel-acta védői azt válaszolandják, miszerint mindamellett, hogy a Peel-acta suspendáltatott, a jegyek beválthatósága nem volt veszélyeztetve. — De épen ez szóll ellenük. Ugyanis a Peel-acta suspensiója azt hozza magával, hogy a bank fedezetlen, jobban mondva nem érczczel fedezett bankjegyekben ád előleget a zavarban lévő kereskedőnek — és mindennek daczára a jegy beváltásán nem kétkedik a közönség! mert a tulemissió egy részt nem nagy, más részt bőven van fedezve a bank követelései által. Valahányszor a bankakta suspendáltatik, szaporíttatik a bankjegyek forgalma (ezt ugyan papirpénznek mondják s Peel-isták), tehát épen krisis idején az Overstonék elméletét nem lehet fentartani.

Azonban nem is úgy van a dolog mint a Peel-acta követői mondják. Ha a krisis idején valóban papirpénzt adna a bank, úgy bizonyára mindenki azon lenne, mielőbb a papirpénzt nemes érczczel felváltani. A bank ilyenkor nem ád papirpénzt, hanem bankjegyet, (mert az így kibocsájtott jegyek nem lévén nemes ércz által teljesen fedezve, nem mondhatók egyenlőknek azon jegyekkel, a melyek a Peel-acta értelmében kibocsájtattak) és ezáltal segít a veszély végperczében a hitel terén. Néhány százezer livernyi bankjegyemissió — és mindannyiszor átesett Anglia a krisisen.

Overstone elmélete szerint, a mely a Peel-acta első czikkelyeiben foglaltatik, Anglia bankja egy fillérrel sem emittál-

hatna többet, mint az actában engedtetik, és ezen actának erőben, érvényben tartásával, Angliá egész hitelrendszerét engednék tönkre tétetni 24 óra alatt.

Overstone iskoláját azon körülmény vitte tévutra, hogy Anglia bankjának jegyei a restriction-act következtében kényszerfolyamot nyertek, és így a „bankjegy" — „papirpénznek" declaráltatott.

Hogy ez igy történt, nem a bankjegy természetének tulajdonítandó. A mi Anglia bankjával történt, történik minden bankkal, mely az állammal kölcsönügyi operatiókba bocsájtkozik. Maradt volna a bank természetszerü állapotban, és be nem következett volna a sok baj. Csak mióta az állam megszünt Anglia bankjánál keresni menedéket, változtak a viszonyok.

Azóta Angliát kereskedése, iparja, józan és szabadelvü politikája hatalmassá és gazdaggá tevé. Kitünö államháztartása jutalmául az államhitel fénykorát ünnepli. Mig máshol a roppant kiadások fedezése új kölcsönöket, új adónemeket, adóemelést, sat. okoz, addig Anglia rendes évi budgetje az adók leszállitását, eltörlését, és az államadósság törlesztését engedi eszközöltetni. Anglia oly jövedelmi forrásokat szerzett magának, hogy pénzrendszerét beválthatlan papirpénz kibocsátása által nem kényszerülend veszélyeztetni. De nem is fog oly actióba bocsájtkozni, mely teljesen kimeritené, mely határvonalig a modern állam létének koczkáztatása nélkül nem mehet.

Oly viszonyt, a minőben Anglia bankja az állammal van, — nem lehetne bármely országnak ajánlani, mert oly országban, hol a pénzügyek nincsenek virágzó állapotban, a felek egyike okvetlenül áldozatul esnék, ugy mint az osztrák birodalomban történt.

Minél kevésbbé fejlődött ki valamely állam, annál inkább kell figyelemmel lennie azon különbségre, mely a bankjegy és papirpénz között van, és mellőzni oly bankorganisatiót, mely mellett a bankjegy papirpénzzé fajúlhat.

Hogy a Peel-actában lévő hibás elmélet nem idéz
dig más bajt, mintazt, hogy felfüggesztetése időnkénti
lett, — főleg a rendezett államháztartásnak kö
annak, hogy külpolitikája hosszan tartó kime

tól távol tartá Angliát. Mert mindaz, a mit I. Napoleon háborúi óta Anglia viselt, forrásait ki nem meríté.

De nézzük csak Overstone tanának alkalmazását Ausztriában. Itt mi történt?

1862-nek decz. 27-én hozatott azon törvény, mely az osztrák nemzeti banknak viszonyát rendezé.

Ezen törvénnyel közhirré tétettek a banknak alapszabályai, a melyek III-ik részében a banknak jegykiadási joga van tárgyalva.

E III. részben a 14. §. mondja, hogy a 200 millió frt összegig kibocsájtott bankjegyek fedezése a bankigazgatóság belátására van bizva, azonfelül minden bankjegy ugyananynyi értékü ezüstpénz vagy szineztist által legyen fedezve. Megjegyzendő, hogy 80 millió azon említett 200 millióból az állam tartozása által lett volna fedezve.

A fedezés e módjában minden rendszert látunk képviselve. Ugyanis ha a 200 millióból az államtartozás levonatik, marad 120 millió forint, a melyet bankszerüleg fedezett a bankigazgatóság — az e felett kibocsájtott összeget — tehát 80 milliót — és a 200 millión felül eső részt azon rendszer szerint, mely a Peel-actában van letéve.

Az osztrák bankacta megújitásakor is szóba hozatott a Peel-acta, és ajánltatott is több oldalról. Mint látjuk, az osztrák pénzügyminiszter minden kivánságnak eleget tett, mert az 1862-iki bankactában a bankszerü fededezetből is van valami, a Peel-actából is, de az is benn van a 16. §-ban, hogy ezen bankjegyek elfogadására mindenki köteleztetik.

Lett tehát az osztrák bankból minden, csak tiszta kereskedelmi hitelinstitutió nem, és a mi a fődolog, meghagyatott papirpénz-gyártónak az állam részére — a mint a tapasztalás mutatta.

Nem szükség felemlítenem, hogy az osztrák bankactában lévő elvek — és a banknak valódi kezelése — két különnemű dolog. A sors úgy akarta, hogy alig 6 hó alatt beteljesedjék az, a mit a bankügy felett vitt polemiában a „Pesti Napló“-ban mondottam volt.

De térjünk vissza a Peel-actában foglalt elvek vitatásához.

Eltekintve attól, hogy a Peel-acta elvi ellenmondásokat tartalmaz, mert az állambank jegyeit papirpénz gyanánt fedezteti érczczel, a többi bank jegyeinek fedezésével mit sem gondol, igy tehát Anglia bankinstitutiója okszerü és következetes alapra nincs is fektetve, vizsgáljunk egy új érvet, a melyet a Peel-acta tisztviselői síkra állítanak.

Azt mondják ugyanis, hogy a vidéki bankok csak localis jelentőséggel birnak, mig Anglia bankja nem csak egész Nagy-Britanniát, hanem, mondhatni, az egész kereskedelmi világot érdekli, és így jegyeinek emissiójában nagyobb óvatosság és szigor szükséges, mint a localis jelentőségü bankoknál.

Ezen állítás teljesen igaz, de abból semmiképen sem következik annak szüksége, a mit a Peel-actába öntöttek.

Anglia bankja világjelentőséggel bir. Ezen bankot meg akarták fosztani jegykibocsájtási jogától, és felosztták két departementra, az egyik semmi egyéb, mint egy közönséges depositbank, a mely a nála deponált pénzeket forgatja, ép úgy, mint a Londonban lévő többi depositbank. Az intézet másik departementja, az úgynevezett jegykibocsátó osztály semmi egyéb mint egy pénzváltóház, a melyre a bankigazgatóság ép úgy semmi befolyással sem bír, mint bárki más, mint csekély magam. E szerint Anglia bankjának jegyei nem is hiteljegyek, a melyeket a bank szükség szerint a hitelközvetítésre felhasználhatna, hanem tisztán papirpénz.

Miután Overstone iskolája a papirpénz és bankjegy között nem tudott különbséget tenni, oda vitte a dolgot, hogy Anglia bankját, mely jegybank volt, depositbankká alakították át — és egy osztálya, a banknak czége alatt, már most állami papirpénzt bocsájt ki, mert ezen jegyek biztosítéka részint az államnak tartozása, részint nemes ércz.

Ennek elérésére nem volt szükséges oly hosszu utat tenni, és a bankügy elméletébe a pénzrendszert illető elveket keverni. Ha kimondatik, hogy Anglia bankja felhágy. a jegyemissióval és az állam egyenértékü nemes érczczel fedezett papirpénzt bocsátand ki, mely 14 millió liverig az állam hitele által tartassék forgalomban, az ezt meghaladó összeg érczczel fog fedeztetni; a provinczialis jegybankok emissiója

pedig bizonyos határok közé fog szoríttatni : úgy egyszerüen mindenkinek érthetőleg lett volna megmondva és elintézve a kérdés. Egy efféle határozatot annál inkább várna az ember az enquêteben mondottak után, miután Overstone iskolája e tekintetben több izben a hamburgi girobankra utalt, mely szintén nem emittál bankjegyet, nem kamatoztatja a depositumokat és közpénztárnoki szerepet visel, a mely szerep Anglia hitel és forgalom mechanismusában Anglia bankjának is jutott, noha a kettő között még azon különbség forog fenn, hogy Anglia bankja a depositumokat kölcsönüzletekre használja, és forgatja, mig Hamburgban a depositumok holtan maradnak őrizet alatt, és a depositum a folyó számlákon történő átruházások alapját képezi.

Angliának krisisei egytől egyig nem a jegybankok által lettek előidézve, hanem inkább a crisisek ezeket is zavarba ejték, mint akárhány vállalkozót, kereskedőt , iparost és bankárt.

Oly birodalom, mely mint Nagy-Britannia minden világrészszel kereskedelmi és forgalmi összeköttetésben van ; a melynek fővárosában a világkereskedelem fonalai egyesülnek, a melynek gyáriparja mindenhonnan hozatja a nyersterményeket, és mindenfelé küldi gyártmányait — megérzi a földnek bármely pontján mutatkozó forgalmi és termelési zavarokat. Ez oly természetes dolog, hogy inkább azon kellene csodálkozni, ha nem így történnék.

Világrendítő események, crisisek a productióban, túltermelés vagy hiány, nagyszerü felfedezések és találmányok, — bárhol fordúljanak elő — visszahatnak Angliára.

A ki ezen hatást megakarja előzni, az előbb semmisítse meg Angliában mindazon tényezőket, a melyek Nagy-Britanniát nagygyá tevék, ölje el ezen kereskedelmi nemzetben a vállalkozási szellemet — mert mig ez meg nem történik, addig Angliában időről időre előfordulandnak crisisek.

És vajjon mit értek el a Peel-acta által Angliában? Tudta-e meggátolni az 1847. 1857. 1859. 1862 és 1866-diki crisiseket ?

Az első részben szóllván a depositbankról, felemlítém azt is, hogy ezen hitelintézetek szintúgy vannak alávetve a

crisisek eshetőségeinek, mint a jegybankok, és hogy szintúgy behatnak a hitelhálózatba mint a jegybankok.

A Peel-acta, mint a bankrendszer kormánya, Angliában a bankjegy nevű hitelpapirt eltávolítani szándékozott, és elfeledé, hogy a veszélyesség tekintetében avval egyenlő, más hitelpapirokat kelle meghagynia.

Ha meghagyatik a bankjegynek azon szerep, a mely a forgalomban megilleti, ha annak elfogadására senki sem köteleztetik, ha nem használtatik fel a jegybank állami czélokra, ha nem alakittatik át állampapir-pénzgyárrá, ha nyilvánosság és állami ellenőrzés fogják az emissió túlterjesztését megakadályozni: abban semmi veszély nem fog rejleni a közönségre nézve, a pénzrendszert pedig legtávolabbról sem fogja érinteni.

A pénzrendszert nem illetheti a bankjegy, ha meghagyatik a természetének megfelelő körben t. i. a hitelügyi operatiókban, elfogadásra senki se köteleztessék és fulánkja ki lesz tépve. E fulánkot különben a kormányok maguk kivánják megtartani, hogy adandó alkalommal felhasználhassák, és hogy pénzzavarukban eszközük legyen.

A tényekre és a Peel-acta elveire fektetett következtetés mutatja, hogy:

1-ször. Ezen bankakta távol van attól bankjegy monopoliumot létesíteni Anglia bankja részére, söt éppen ellenkezőleg Anglia bankját bankjegyemissiótól megfosztá és a provinczialis bankoknak meghagyta a jegyemissió jogát. Azért is mondhatni, hogy mindazok, kik az egy bankrendszer védelmében a Peél-actára hivatkoznak, a Peel-actát soha alaposan nem tanulmányozták, és Overstone iskolájának tanát, a bank enquêtebeli dolgozatokat nem ismerik.

2-szor. Overstone iskolája nem is iparkodott oda, bankjegykiadási szabadalmat létesiteni a jövőben Anglia bankja részére, hanem a bankjegy nevű hitelpapirt teljesen megszüntetni, és helyébe el[illegible] pénzjegyet tenni, mely érczpénz-téritvér[illegible] az állam pénzváltóhivatalában legyen me[illegible]

Overstone tanának ez az iránya, [illegible] kimondta, a mint az a mellékelt banl[illegible]

vasható. Igy tehát azok is tévuton vannak, a kik azt állítják, hogy Anglia bankügye a jegybankszabadalom felé indúl.

A bankenquêtei munkákból kitünik továbbá, hogy Overstone iskolája legkevésbbé sem lépett síkra a központi bank javára és a vidéki bankok ellen. Ellenkezőleg, Overstone iskolája a központi bank jegyemissiója ellen kelt ki, egyáltaljában a bankjegy institutió ellen: mig az ellenpárt a bankjegy institutiót egész általánosságban védte és a központi bank részére is megtartani fáradozott. Nem arról volt szó, hogy bankjegyszabadalom-e, vagy bankszabadság?, hanem legyen-e jegybank vagy nem! Igy áll a thesis!

És mi lett az eredmény?

A központi bank veszté el a jegykibocsájtási jogot, nem pedig a vidéki bankok.

És ezen tény igazolja azt, hogy maga Peel az egész támadást a központi bank ellen fordítá; mert a bank-acta megszünteti a központi bank jegyemissióját.

Az 1858-diki bankenquêteben azon kérdést intézték lord Overstone-hoz: tanácskozott-e a bankacta ügyében Peel-lel. Erre azt felelé, hogy a ministerrel nem is szóllott volt, hanem azt tartja, Peel-t 1840-ben lett nyilatkozatai a bizottság körében győzték meg tanának helyességéről és birták arra, tanát az 1844-diki új bank-actában a központi bank jegyemissiójánál alkalmazni.

Peel-nek nyilatkozata a parlament előtt a bankügyről, azon nézet körül forgott, miszerint a „bankjegy papirpénz“, és mindamellett, hogy Overstone tanát a központi bank irányában érvényesíté, a vidéki jegybankok szervezeténél elejté, úgy látszik, azon nézetből indúlva ki, hogy ezek localis jelentőséggel birnak.

Lássuk már most a localis jelentőség értelmét.

A vidéki bankok mindegyike saját közönségével bírt, jegyei ezen körön kivül nem igen terjedtek, és e körben a követelések és tartozások kiegyenlítésére szolgáltak. A vidéki bankok bankjegyei a szó teljes értelmében hiteljegyek voltak, a közvetitő bank által garantirozva. Általuk a conto corrente felszámítás eszközöltetett az illető vidéken, és

pedig az irás mellőzésével. A kézmüves például a földmivelőnek oly időben is dolgozott, a bankjegybeni kielégítés mellett, midőn a földmivelő jövedelméből még nem fizethetett volna. A helyett, hogy a kézmüvessel lépett volna hitelüzleti összeköttetésbe a földmivelő, bankja közvetítéséhez fordúlt. Az bizonyos, hogy a bank a hitelközvetítés e nemében csak úgy müködhetett sikerrel, ha :

a) A hitelközvetítést csak ott teljesíté (azaz bankjegyeit adá), a hol az illető fél erre méltó volt, azaz erkölcsi és anyagi garantiát nyujtott;

b) a bank elegendő pénzzel bírt, hogy bankjegyeit szükség esetében rövid idő alatt beválthatta.

Ha tehát a hitelközvetítés a józan üzleti szabályok határai között maradt, nem volt mitől tartani, a jegyek megmaradtak a forgalomban. A mint azonban ezen határon a bank átlépett, vagy pedig rendkivüli események, kereskedelmi viszonyok a bankjegyeket tömegesen a pénztárhoz hajták felváltás végett, a zavar bekövetkezhetett. E zavar ilyenkor az illető bank üzleti körén ki nem terjedt.

E veszély azonban nemcsak a jegybankot fenyegeti, abnormalis viszonyok között, hanem szintoly mértékben a depositbankot, a melytől ha tömegesen vissza követeltetnek a betételek, a melyeket ez kölcsönben kiadott, a depositbank is zavarba jövend, a mint az 1866-ban is történt Angliában. Ugyde ez által a pénzrendszer, a mely a bankjegygyel nincs összefügnésben, — legkevésbbé sem érintetik. — A Peel-acta e szerint azt igazolja, hogy Peel legkevésbbé sem képzelheté magának, miszerint a hitelközvetítés okozta crisis és veszély egyáltaljában kiirtható, és a bankjegy institutió megszüntetésével elenyészik, — hanem hogy a veszély alább száll, ha a bankjegyemissió a vidéki bankoknál egy bizonyos maximumon túl nem mehet. — A bankjegyemissió oktalan kezelésétől csak a központi banknál tartott Peel, a mely szer[illegible] ne[illegible] localis, hanem országos jelentőséggel bir, minthogy[illegible] és fővárosi bankok számlái ott összepontosulnak.

És abban mutatkozik a nagy tévedés[illegible] hivé, miszerint ha a központi banktól elvess[illegible]

tás jogát, megóvta a crisisek befolyásától és egyúttal képtelenné teszi a hitelközvetítést mértéken felül kiterjeszteni.

Mindkét várakozás nem teljesült, mindkét nézetével csalódott; a mint azt a tapasztalás igazolja.

A különbség csak az, hogy „A n g l i a b a n k j a“ az 1844-diki bankacta előtt mint jegybank vett részt a crisisekben, azóta pedig mint „d e p o s i t b a n k“.

Lássuk a dolgot közelebbről. A Peel-acta óta a központi bank depositbank. Ezen banknál birja a nagy kereskedelmi világ e g y r é s z e tartalékját, ezen letétek, valamint a bank saját vagyona azon alap, a melyből kölcsönöket nyújt a bank a kereskedelmi világ m á s r é s z é n e k.

Krisis esetében a betétek vissza kéretnek, a mi a bankot kényszeríti, kölcsönüzletét megszorítani; lejáró kölcsönöket beszedni, újakat nem adni. De éppen az ily válság idején fordúl hozzá a pénzvilág segélyért, és a központi bank mit sem tehet, mert bankjegyet nem adhat, magának sem lévén, és így midőn a közhitel támogatására leginkább volna szükség, nem lehet k ö z v e t i t ő. Ez csak annál inkább fokozza a crisist, a depositumok mindinkább visszavétetnek, Anglia egész hitelgépezete kezd ingadozni, — és ott van a jegyemittáló osztály arany és ezüstkészletével, ott ülnek a pénzesládákon — de segíteni nem szabad!

Ekkor hallatszik a megváltó szó! A kormány s u s p e n d á l j a a b a n k a c t á t, a bankosztály kap 1—2 millió liver bankjegyet a másik osztálytól, és megszünik a rémülés, a bizalom helyre áll, mert tudja a közönség, hogy a bank most már segíthet, közvetithet; azonban mig ez következik, számos életre való ház megbukik, a melyen a közbizalom támogatásával még segíteni lehetett volna.

Igy folynak le jelenleg a crisisek.

Igen ám, mondják a Peelisták, de most a jegyek beválthatósága nem veszélyeztetik ily crisis idején, mert csak annyi jegy van forgalomban, a mennyi teljesen fedezve van.

De mint látjuk, a crisist épen azon egy-két millió nem ércz fedezetü bankjegygyel törik meg; a bizalmatlanság és közrémülés pedig csak fokozódik, midőn a közönség tudja azt, hogy a bank kezei meg vannak kötve.

Ha ezen központi banknak, Anglia bankjának nem jutott volna oly kiváló szerep, és nem alakultak körülötte mit középpont körül a hitel-mechanismus sugarai, úgy mit sem tenne az, hogy mozgékonyságát a Peel-acta megsemmisíté, így azonban nem maradt más hátra, mint épen a bank megpróbáltatása napjaiban ezen bankactát felfüggeszteni.

Látni tehát, hogy a Peel-acta a crisisek hatását módosítva, más formába önté, de legkevésbbé sem távolítá el; söt maga a bankacta is a crisisek martaléka lesz minden alkalommal.

Ez pedig annak tulajdonítandó, hogy a józan itéletet nem lehet holt gépezettel helyettesíteni ott, a hol egyedül a viszonyok megbirálása képesít czélszerü intézkedésre.

Ha egy jegybank egyáltalában nem tudna ellent állani crisiseknek, úgy nem kellene magyarázat ahhoz, miért fosztták meg a központi bankot jegykibocsátási jogától. Miután azonban csak ugyanazon óvatossági szabályokat kell, hogy kövessen a jegybank, mint a depositbank, és a jegyemissió maximumát alapszabályilag meg lehet határozni, söt a bankszerü fedezetet is biztosítani lehet: valóban érthetetlen, hogy miért szüntették meg a központi banknak bankjegyemissióját, és miért volt szükséges a papirpénz elvét a bankügy elméletébe keverni és mindezt életbe léptetni?

Ha arról van szó, hogy ugyan mely párt támadhatja meg a Peel-actát, ha már bankszabadalomról és bankszabadságról van szó: úgy bizonyára a bankszabadalom védöi lehetnek csak a támadók.

A legszebb a dologban az, hogy a continensen lévő bankszabadalmi férfiak akarnak takarózni a Peel-actával.

A kamatláb kérdését itt szóba sem akarom hozni, és nem szándékom avval foglalkozni, hogy mily befolyással volt a Peel-acta a kamatláb hullámzására. Ez egy álló kérdés és teljesen osztom e tekintetben Wagner Adolf ebbeli nézeteit. A kamatláb szabad használata elkerülhetlen szükséges a jegybankok okszerü vezetéséhez, mint azt értekezésem első részében már kifejtém.

Nem hagyhatom itt érinthetlenül egy nagy képességü honfi munkáját, ki e tárgygyal most 10 éve foglalkozott, mi-

dön Ausztria pénzügyi kérdéseit fejtegette, t. i.: Akademiánk nagyérdemü elnökének boldogult Grf. Dessewffy Emilnek dolgozatát.

Dessewffy gróf ebbeli munkája már annálfogva is érdekes, mert ő azon kevés continentalis bankügyi irók sorába tartozik, kik a Peel-actában nem keresték és nem találták a bankszabadalom eszméjét. *)

Gróf Dessewffy javaslata következő 2 fő eszméből áll:

a) A banküy Ausztriában decentralisált legyen 14 provincialis jegybank által, a melyek a központi bécsi bankot mint satelliták környezzék, és avval összeköttetésben álljanak.

b) Az összes bankrendszer jegyemissiója a Peel-acta által biztosíttassék.

Lássuk a javaslat részleteit.

Dessewffy gróf munkája azon bankszerződés után látott napvilágot, a melyben a kormány az államjavak egy nagy részét 1855-ben elzálogosítá a banknál, kölcsönei biztosítéka gyanánt, a mely b a n k j e g y f o r m á b a n volt forgalomban.

Az alakítandó 14 provincziális bank összesen $101\frac{1}{2}$ millió forint bankjegyet emmittáljon (Pest 25 millió, Milano 14, Csehország 12, Galiczia 12, Velencze 8, Erdély $5\frac{1}{2}$, Horvátország és Slavonia $3\frac{1}{2}$, Dalmátia és a partvidék 6 millió etc.)

Minden bank alaptőkéje jegyemissiója maximumának $\frac{2}{3}$ része legyen, és így az összes $101\frac{1}{2}$ millió bankjegyet $66\frac{2}{5}$ millió forint bankvagyonra lehetne fektetni. A jegyemissió, a mely a bankvagyont meghaladja, teljesen érczpénzzel legyen fedezve, v a g y p e d i g a b é c s i k ö z p o n t i b a n k n a k j e g y e i v e l.

A bankvagyon befizetése történjék $\frac{3}{6}$ részben 5%-os osztrák állampapirokban, vagy úrbéri papirokban, $\frac{2}{6}$ részben a bécsi bank jegyeiben, $\frac{1}{6}$ részben nemes érczekben. A bankvagyonnak értékpapirjai zár alatt és kormányfelügyelet alatt tartassanak. A részvényesek a korlátlan jótállás terhe alatt legyenek.

*) Über die schwebenden östreichischen Finanzfragen.

A bankügy a decentralisatió értelmébeni rendezését azért kivánja Dessewffy, hogy úgymond: Jövőben az állam a deficiteket ne fedezhesse papirpénz emissió által (141 lapon) és a hitelügy kormányzása ne maradjon egy bécsi részvénytársaság kezében, mely a birodalom részeinek eleget tenni nem képes.

A bankügy decentralisálását minden elfogulatlan szakember helyeslendi, és csak arról lehet szó, hogy vajjon a jegyemissió biztosítékát elegendőnek és a módot, melyet grf Dessewffy javasol, czélszerünek tartandja-e mindenki.

Részemről Dessewffy gróf javaslatának ezen részét nem tartom kielégítőnek, és a jegybank természetének megfelelőnek.

Szerinte a $66^2/_3$ millió forint bankvagyon képeztetnék: $33^1/_3$ mill. forint államkötelezvényekből, a melyek áringadozásnak vannak alávetve, továbbá $11^1/_9$ millió forint nemes érczből, végre $22^2/_9$ millió frt osztrák bankjegyből.

Feltéve, hogy az osztrák banknak jegyei a javasolt bankrendszer életbeléptetésekor teljesen fedezvék és felválthatók, a bankvagyon fele ingadozó értékkel bir és mindennemü befolyások hatását érzendi. Ehhez vegyük még azt is, hogy ezen bankrendszerben csak $11^1/_9$ millió forint birna változatlan értékkel, mert hiszen tettleg a $22^2/_9$ millió forint osztrák bankjegy sem változatlan érték. Ha a bécsi bank bármily crisis alá jutna, vagy pedig politikai complicatiókban a kormánnyal szövetkeznék, azonnal kényszerfolyamot nyernének jegyei és evvel mind a tizennégy banknak jegyei!

De ha még mind ettől is eltekintenénk, mindig csak arra emlékeztetünk vissza, hogy a Peel-actában foglalt fedezés tulajdonképen papirpénzre vonatkozik, nem pedig bankjegyre.

Ellentmond grf Dessewffy eszméje maga a Peel-acta természetének és intentiójának is, mert abban a központi banktól elvonatott a jegykibocsájtás joga, és jegyei helyé papirpénz jött, a vidéki bankok részére pedig a bank fedezet megmaradt, míg grf Dessewffy épen a vidék részére papirpénz természetü jegyeket ohajt, a

részének fedezetéül állampapir szolgáljon és a két departament felállítása által az egyik osztály depositbank, a másik pedig pénzváltóház legyen. Igy 15-féle papirpénz lenne a birodalomban. Ha már a Peel-actát tartá grf Dessewffy szem előtt, akkor a bankrendszert illető javaslatában a központi banknál kellett volna a papirpénznemü jegyeket behoznia, és a 14 banknál bankszerü fedezetet javasolnia.

Azonban a bankrendszer e két módja, t. i. az, mely Angliában létezik, és az, a melyet grf Dessewffy javasol — semmikép sem ment meg azon veszélytől, a melyet ő leginkább akart elhárítani; t. i. a pénzrendszer megrontásától, mert mindkét esetben papirpénz származik a birodalomban; a bankrendszer a pénzrendszerrel hozatik kapcsolatba.

Egy ily javaslat még akkor is akadna elméleti és gyakorlati nehézségekre, ha Ausztria rendezett pénzügyi állapotnak és népe vagyonosságnak örvendene, annál inkább támadható meg, midőn Ausztriának nemzetgazdasági és politikai helyzetét számitásba vesszük, mely utóbbi körülmény a belügyek elrendezése esetében sem kedvez az ajánlott rendszernek, mert mindannyi bankot egy központi banknak kényszerfolyamú (e mellett beváltható lehet ugyan) jegyeire alapítja.

A tervezetet csak úgy lehet grf Dessewffy Emil elveivel a bankügy kérdésében, a melyek a bankszabadságnak hódoltak, egyeztetni, és némileg a javaslat irányát megmagyarázni, ha figyelembe vesszük azt, hogy munkája irásakor az államférfi kénytelen volt egy nagy tényezővel számolni, t. i. Ausztria viszonyaival 1856-ban, és akkori reménytelen állapotunkkal.

Igen csalódik, ki azon hiedelomben van, hogy a bankkérdés Angliában el volna intézve, és a Peel-acta általános elismerésben részesülne. Mondhatni, hogy a bankenquetebeli dolgozatok igazolják, miszerint az eszmék, nézetek máig sincsenek megtisztúlva. Vajjon lehet e ott általános meggyőződésről, alapos ismeretről, következetességről, tapasztalatokra fektetett, igazolt elvekről szóllani, a hol a szakemberek egy része revocálja elveit, más része beismeri a Peel-actának következetlenségét, megint más része bevallja, hogy nem tud

véleményt mondani. Vajjon egy ilyen institutiót minta gyanánt lehet-e felállítani?

Az 1810-diki „B u l l i o n - r e p o r t"-ot elveté a parlament és oly határozatot hozott, hogy avval valóban szegénységi bizonyitványt adott maga magáról, állitván, hogy a p a p i r p é n z mennyiségének változása nem gyakorolhat befolyást az árakon.

Az 1832-diki parlamenti bankbizottság azt jelenti a parlamentnek, hogy a bankügyben képtelen okadatolt javaslatot adni. Más alkalommal a felsőház küdöttsége a Peel-acta ellen, az alsóház pedig mellette nyilatkozott. 1861-ben Aug. 6-án London kereskedői a Peel-acta ellen irányzott emlékiratot terjesztettek a parlament elé, kiemelvén okszerütlenségét, szintúgy 1865-ben a g l a s g o w-i kereskedelmi kamara szintén ily értelmü emlékiratot kézbesitett G l a d s t o n e-nak. 1848-ban a bankgouverneurök bevallják, hogy a Peel-actára nézve a bankigazgatóságban a nézetek meg vannak osztva. Maga az algouverneur P r e s c o t t oda nyilatkozik, miszerint nem tudja megmondani, hogy mint kellene a bankactát változtatni, hanem érzi annak tökéletlenségét. M o r i s az első gouverneur plane azt mondja, hogy Anglia bankjának feladata a portékák árára pressiót gyakorolni, és hogy az igazgatóság ez értelemben jár el.

A hol ily nézetek uralkodnak, ott részemről nem látok józan, irányadó, a tudomány mai állásának megfelelő, követendő és utánzandó institutiót.

Institutiót, a mely mellett megtörténhetik, hogy egy vidéki jegybank, melynek egész vagyona 620,000 livre-t tesz, e g y kereskedelmi háznak 1 millió livret tud hitelezni, a mint az 1847-ben a liverpooli banknál történt; oly institutiót, mely az előbbi oktalan hitelnyujtás lehetősége mellett a központi banknak kezét teljesen megköté, nem tartok u t á n z a n d ó n a k!

A Peel-acta 14 millió livernyi maximumot engedet[illegible] jegyforgalomban Anglia bankjának, 14 millió [illegible] érez[illegible] fedezve, a többi bankoknak 18 millió jegyemi[illegible] [illegible]ugy[illegible] a mit ezek fedezhetnek a mint tetszik.

A Peel-acta megnyirbálta Anglia bankját, ezt depoitbankká változtatta, és lássuk mivé lett:

1856-ban a letétemények 12.107,000 livret tettek,
1866 „ „ „ 12.478,000 L-re rúgtak,
mig a londoni Joint-Stock bankok letéteményei:
1856-ban még csak 11.170,000 L-t tettek,
1866 „ már „ 19.224,000 L-re emelkedtek.

Anglia bankja nem fizet kamatokat a depositumok után, a joint-stock bankok pedig igen, ebből érthető ezek haladása. Anglia bankjának, mely „bankers-banknak" is volna nevezhető 2½—4 millió depositumа van bankárok részéről. John Lulbock újabb időben azon javaslatot tevé, hogy mind azon bankok és bankárok, melyek pénzeiket eddig Anglia bankjába fektették, a hol az nekik mit sem kamatoz, egyesüljenek, és állitsanak egy központi bankot, a mely az addig holtan hevert pénzeket forgassa, és így azután e haszon a betevőknek jutna, nem pedig Anglia bankja részvényeseinek, mint jelenleg.

Bankügyi munkálatom első részében a bevezetésben kiemelém a banküzlet három fokát, és kiemelém, hogy a jegybankok szabadságának korszakát a depositbankok korszaka követi, Angliában a banküqy ezen korszaka következik mostan, a depositbankok lépnek az előtérbe. A hitelátruházás gépezete annyira fejlődött, a checks-ek oly szerepet nyertek, hogy ma, midőn Anglia kereskedése a múlt évtizedbelihez hasonlítva mintegy 80%-al nagyobbodott, a bankjegyemissió folytonosan apad. A vidéki bankok mindig távolabb maradnak a bankjegyemissió azon maximumától, a melyet a törvény nekik engedményezett. Így a vidéki bankok jegyforgalma 1865-nek június 24-én volt:

Privatbankok Angliában és Walesben	2.940,000 L
Joints stb. „ „ „ „	2.740,000 „
kibocsájthatnak pedig	7.440,000 „
Irhonban forgalomba jött	5.760,000 „
kibocsáthatnak pedig	6.350,000 „

Itt közlök továbbá adatokat Britannia jegybankjaira nézve a

„Journal of the Statistical Society of London" 1866 évi első kötetéből.

A vidéki bankok (Circulation Country Banks) kimutatását illetőleg megjegyzem, hogy Scotiában a fixed issues — azaz 2.740,000 livre-ren túlmenő jegykibocsájtás érczczel vagy Anglia bankjának jegyeivel van fedezve. Scotiában 5 livrenél kisebb bankjegyeket is szabad forgalomba hozni, és mint látszik, a kisebb jegyek összege tetemesen meghaladja az 5 livrenél nagyobb jegyek értékét. Igy 1865-nek deczember 9-én az 5 livrenél kisebb jegyek értéke

3.150,000 livre

az 5 L-nél nagyobb csak 1.750,000 „ volt.

I.

Anglia bankja. Heti kimutatás.

1865 negyedik évnegyed (okt.—decz.) az ezresek kihagyásával

1	2	3	4	5	6	7
Jegykibocsájtási osztály.					Oldalagos rovatok	
Tartozások — Kibocsátott jegyek	Kelet szerda napok	Fedezet: Kormányi adósság	Fedezet: Más biztosítékok	Fedezet: arany ezüst készlet	A közönség birtokában lévő jegyek (col. 1 minus col. 16)	Az angol bank legkisebb leszámítolási százalékai
Liver milliók	1865	Liver milliók	Liver milliók	Liver milliók	Liver milliók	1865 per ann.
27.09	Octob. 6	11.01	3.63	12.44	22.73	29 Sept. 4 p. o.
26.61	„ 13	11.01	3.63	11.96	22.32	2 Oct. 5 „ „
26.65	„ 20	11.01	3.63	12.—	22.31	6 „ 6 „ „
27.06	„ 25	11.01	3.63	12.41	21.82	7 „ 7 „ „
27.16	Nov. 1	11.01	3.63	12.51	21.85	
27.22	„ 8	11.01	3.63	12.57	21.48	
27.51	„ 15	11.01	3.63	12.82	21.15	
28.32	„ 22	11.01	3.63	13.67	20.57	24 Nov. 6 „ „
28.50	„ 29	11.01	3.63	13.85	20.72	
28.33	Decz. 6	11.01	3.63	13.68	20.75	
27.89	„ 13	11.01	3.63	13.24	20.56	
27.96	„ 20	11.01	3.63	13.04	20.63	30 Dec. 7 „ „
27.34	„ 27	11.01	3.63	12.70	20.46	

II. Váltóüzleti osztály.

8 Tartozások: alaptőke, és tartaiék: tőke	9 Tartozások: alaptőke, és tartaiék: tartalék	10 Tartozások: Letétek: állami	11 Tartozások: Letétek: magán	12 Két napos és más váltók	13 kelet: Szerda napok	14 Fedezetek: biztosítékok: kormányi	15 Fedezetek: biztosítékok: másféle	16 Fedezetek: tartalék: jegyek	17 Fedezetek: tartalék: arany s ez. készlet	18 összes tartozások és fedezések
Liver mil.	Liver mil.	Liver mil.	Liver mil.	Liv. mil.	1865	Liver mil.	Liver mil.	Liver mil.	Liv. mil.	Liver millió
14.55	3 82	6.89	13.80	.59	Oct. 6	10,38	4.17	4.36	.74	39.66
14.55	3.13	7.23	13.51	.55	„ 13	9.81	24.04	4.29	.78	38.97
14.55	3.17	3.59	14.01	.56	„ 20	9.33	21.45	4.34	.78	35.89
14.55	3.18	3.79	13.28	.55	„ 25	9.31	20.—	5.24	.81	35.37
14.55	3.18	4.16	12.98	.54	Nov. 1	9.24	20.14	5.31	.71	35.42
14.55	3.19	4.89	13.15	.52	„ 8	9.75	20.07	5.74	.74	36.30
14.55	3.20	5.69	12.27	.51	„ 15	9.74	19.31	6.36	.82	36.22
14.55	3.21	6.15	12.88	.49	„ 22	9.74	19.—	7.74	.79	37.28
14.55	3.18	6.54	12.47	.49	„ 29	9.74	18.95	7.78	.78	37.25
14.55	3.19	6.62	12.65	.47	Decz. 6	9.84	19.28	7.58	.78	37.48
14.55	3.22	7.08	14.26	.56	„ 13	9.84	21.61	7.33	.78	39.57
14.55	3.24	7.37	14.09	.42	„ 20	9.89	21.63	7.33	.83	39.68
14.34	3.25	8.54	13.23	.40	„ 27	9.89	22.51	6.88	.71	39.98

III. Vidéki jegybankok.

Átlagos összege azon igérvényi jegyeknek, melyek Angliában és Wales-ben szombatnapon, az 1865. év negyedik évnegyedében (okt.—decz.) hetenkint és Skótországban meg Irhonban az alább megjelölt napokon forgásban voltak.

Anglia és Wales: Kelet	Anglia és Wales: Magán bankok (Meg-hat. jegykibocs. 4. 14)	Anglia és Wales: Részv. bankok (Meg-hat. jegykibocs. 3.23)	Anglia és Wales: Összes meghat. jegy-kibocsájtás 7.37	Skótország: Három-három hétben, melyek végződtek	Skótország: 5 livernyi és nagyobb jegy	Skótország: 5 liveren aluli jegy	Skótország: Összes meghatározott jegykibocsájtás 2.75	Irország: 5 livernyi és nagyobb jegy	Irország: 5 liveren aluli jegy	Irország: Összes meghatározott jegykibocsájtás 6.35
1865	Liv. mil.	Liv. mil.	Liv. mil.	1865	Liv. mil.	Liv. mil.	Liv. mil.	Liv. mil.	Liver mil.	Liver mil.
Octob. 7	3.19	2.94	6.13							
„ 14	3.23	2.93	6.16	Oct., 14.	1.63	2.88	4.51	3.28	3.32	6.61
„ 21	3.20	2.92	6.12							
„ 28	3.13	2.89	6.02							
Nov. 4	3.13	2.88	6.01							
„ 11	3.07	2.87	5.94	Nov. 11	1.92	2.95	4.88	3.40	3.49	6.89
„ 18	3.03	2.84	5.87							
„ 25	2.99	2.81	5.50							
Decz. 2	2.97	2.78	5.74							
„ 9	2.92	1.74	5.66	Decz. 9.	1.75	3.15	4.90	3.20	3.49	6.69
„ 16	3.07	2.71	5.78							
„ 23	2.89	2.73	5.62							
„ 30	2.90	2.72	5.61							

Mióta a check s-ek*) általános használatba jöttek, és a Clearing-house, a nagykereskedés és banküzlet forgalmát egyszerüsíté, a bankjegyek hiánya kevésbbé érezhető.

És vajjon a check s-ek nem birnak-e mindazon tulajdonokkal, a melyek miatt a bankjegykibocsájtástól annyian irtóznak. Az a mit a közönség checksek alakjában a depositbankoktól követelhet, t. i. az összes betételek, nem okozhat-e szintoly zavart a banknak, mintha bankjegyeit mutatják be pénztáránál érczpénzzel történendő felváltás miatt? A depositbank a betételeket kölcsönbe adja és forgatja, e kölcsönök vissza nem vonhatók hirtelen. Ha tehát nagy mennyiségben mutatják be a checkseket, ezeket nem lehetend mind egyszerre beváltani. A checks-ek szintúgy mennek kézröl kézre fizetések teljesitésére mint a bankjegy.

Az 1866-diki crisisben a depositbankok is zavarba jöttek Angliában, néhány képtelen is lett a pénzek kiadásánál a közönség kivánalmának megfelelni és megbukott. És mindamellett senkinek sem jutott eszébe akár a depositbankok, akár a checks-ek megszüntetését javasolni. Miért? mert minden hitelinstítitutió a dolog természeténél fogva koczkázatot hord méhében, ezt mellőzni nem lehet. A bankjegy is hiteljegy, ne tulajdonítsunk annak érczpénz, vagy papirpénz természetét.

Hogy mily nagy szerep jutott Angliában a check-nek, az következőből látható:

A Journal of the statistical society múlt évi utolsó füzetében Lukbock a Clearing house adatai szerint 23 millió L forgalomnak tételeit így állítja egybe:

---

*) Ausztriában a kamatozó pénztári utalványokat nevezik hibásan check-nek, holott a check nem kamatozó utalvány. Franciaországban az 1865-nek julius 11-én kelt törvény hozta [illegible] ly szerint a check lát után és helyben legfeljebb 5 [illegible] tól fizetendő; a vidéken legfeljebb 8 nap [illegible] alávetve, hátirat által átruházható; a váltót [illegible] jogot.

A Clearing houseon átment tétel	. . . . .	16.346,000 L
Checksben	. . . .	5.394;000 „
Vertpénzben	. . . .	139,000 „
Az angol bank jegyeiben	. . . .	1.137,000 „
Vidéki bankok jegyeiben	. . . .	79,000 „
főösszeg	. . . .	23.095,000 „

a miből látható, hogy a forgalomban mennyivel nagyobb jelentőséggel bír már a check a bankjegynél.

A felek fizetési módját illetőleg ím egy példa :

Check és utalvány a Clearing houseban érdekelt bankárokra		13.000,000 L.
Ch. és ut. magamagára	. . . .	1.600,000 „
„ és „ külső bankárokra	. . . .	1.400,000 „
Az angol bank jegyeiben	. . . .	674,470 „
Vidéki bankok „	. . . .	9,470 „
pénzben	. . . .	117,927 „
Összesen	. . . . .	16.801,867 L.

Ez fejti meg, hogy miért apadt Angliában az érdekeltség a jegybank kérdésében. Ha a bankjegy nem lett volna nagy részben nélkülözhető az új hitelinstitutiók által, valóban a Peel-acta most is még nagyobb érdekeltséget keltene a gyakorlati élet embereinek körében.

Anglia bankja hiteljegyemissiójának megszüntével a kamatláb roppant ingadozásokat szült. Igy például :

1865-ben 16 változást láttunk Anglia bankjának kamatlábán :

Január	4-én	. . . .	6 %	Julius	26	. . . .	3½ %
„	11 „	. . . .	5½ „	Aug.	2	. . . .	4 „
„	25 „	. . . .	5 „	Szep.	27	. . . .	4½ „
Marcz.	1 „	. . . .	4½ „	Octob.	2	. . . .	5 „
„	29 „	. . . .	4 „	„	4	. . . .	6 „
Május	3 „	. . . .	4½ „	„	7	. . . .	7 „
„	24 „	. . . .	4 „	Nov.	22	. . . .	6 „
„	31 „	. . . .	3½ „	Dec.	27	. . . .	7 „*)
Junius	14 „	. . . .	3 „				

Hogy pedig képtelenség azt várni, miszerint Europa pénzpiaczain a kamatláb egyidőben egyenlő legyen, a következő adotokból tűnik ki :

1866-ban april 20-án a kamatláb volt :

*) Hildebrand's „Jahrbücher für Nationalöconomie u. Statistik" 1866. 360 lapon.

Anglia bankjánál . .	6 %	Amsterdamban . .	5 1/2 %
Francziaország bankjánál	3 1/2 „	Brüsselben . . .	4 „
Az osztrák banknál . .	5 „	Pétervárban . . .	5 1/2 „
Berlinben	6 „	Hamburgban . . .	5 3/4 „
Frankfurtban	5 „		

Május hóban az Angol bank 11%-ra emelte és ugyanazon hó 12-én a Peel-acta suspendáltatott.

A Peel-actára vonatkozó most kifejtett nézeteim magyarázzák meg álláspontomat a bankügyben, és mindazt, a mit az első részben a bankügy rendezésére vonatkozólag javasoltam. — A bankjegyet hiteljegynek tartom, nem pedig papirpénznek, azért is a Peel-actában foglalt azon fedezési módot, a melyet Anglia bankjára nézve megállapít, nem ismerhetem el helyesnek.

A jegykibocsájtás ellenőrzés alatt történjék, a jegy fedezete a bankjegy természetének feleljen meg, azért a bankszerű fedezet mellett nyilatkoztam.

Ausztriában a jegykibocsájtás szabadalma gátolja a hitelátruházás gépezetének kifejlését; a centralisatió e téren is zsibbasztja a nemzetgazdasági fejlődést. Csak a bankszabadság útján juthatunk a birodalom részeiben egészséges pénz és hitelforgalomhoz, és csak akkor szabadulunk meg a papirgazdaságtól, ha rendezett háztartás mellett a birodalomban alakítandó jegybankok nem fognak az állambank jegyeire fektetett jegybank-rendszert nyerni.

Míg ez meg nem történik, Ausztria pénzrendszere a politikai viszonyok minden léghuzamától zavarba fog jutni.

Azt, hogy mely politikai okok is sürgetik a bankügy decentralisatióját, nem akarom fejtegetni, mert azok eléggé ismeretesek.

Hogy azonban a bankszabadság alapjára fektetett bankrendszert azonnal több bankkal kellend-e megkezdeni Magyarországban, vagy pedig előbb csak Buda-Pesten egyet felállítani, és azután lassanként másokat is a vidéken, azt az alakítás időpontján lévő viszonyok, rendelkezésre álló tőke fogják csak meghatározhatni.

III.

Az Angol bankenquêtek.

A kereskedelmi összeköttetés magával hozza azt, hogy oly oszágok, melyek kereskedelmi krisisbe jutnak, magukkal rántják egyszersmind azokat, a melyekkel kereskedelmi érintkezésben vannak. — Igy Angliában, Francziaországban és Éjszak-Amerikában a kereskedelmi crisisek az utóbbi években már egyidejüek. — Bármi oknál fogva idéztetik elő egy ily krisis ezen országok egyikében, okvetlenül a másik kettő követi, a hitelnyujtás lánczolatánál fogva.

Ezen állítást a következő adatok igazolják. Voltak krisisek:

Angliában	Francziaországban	Éjszakamerikai államokban
1803-ban	1804-ben	—
1810-ben	1810 „	—
1816 „	1813 „	1814
1818 „	1818 „	1818
1825 „	1826 „	1825
1832 „	1830 „	—
1837 „	1837 „	1837
1839 „	1839 „	1839
1847 „	1847 „	1847
1857 „	1857 „	1857
1864 „	1864 „	—

Minden ily alkalommal, úgy a kormányok mint a testületek, a melyeket ily crisis illet vagy érdekel, a crisis kútforrásainak tanulmányozásával foglalkoztak, és pedig azon czélból, hogy következő alkalommal az ellenszert használhassák a kóros állapot megszüntetésére, vagy káros következményeinek eltávolitására.

Ezen crisisek okainak kutatásával kapcsolatban a pénz és hitelrendszer természete is a tanulmányozás tárgya lett, és így a banküggyet illető számos kérdés az illető bizottmányok elé került.

Az angol parlament ezen nagyfontosságú ügyben ;mindannyiszor bizottmányokat küldött ki, a melyek munkálata közhirré tétetvén, alkalom nyilt a szakembereknek, az ügyet

tanúlmányozni. Ezen útóbbi czélból a franczia bank igazgatósága is az angol enquêtenek eredményeit Coullet és Juglar által kivonatban, de mind amellett még terjedelmes 8 kötetű munkában franczia nyelven kiadatta, hogy a francziaországi banküggy tárgyalásakor az angol bankenquêtek adatai használtassanak. *) Ezen munkából számos adatot használtam fel és érdekesnek tartom az enquêtek főbb pontjait, lényeges eredményeit, valamint a kihallgatott szakemberek elvbeli nézeteit közleni.

1.) A „Bullion report" 1810-diki junius 8-áról.

A bizottmány tagjai voltak: *Horner, Perceval, Tierney, Thornton, Baring, Huskisson, Johnstone, Temple, Brand* sat.

A bizottmány kiküldetett jelentést tenni, az érczárának viszonyairól és a külföldi (idegen) váltók árfolyamáról.

Egy obon aranynak törvényes értéke 3 L (livre) 17 shilling és $10^{1}/_{2}$ fillérre volt téve, mely 1804-ben 4 L-re, söt 4 L 12 shillingre emelkedett Anglia bankjának jegyeiben; a külföldi érmek ára aránylag még inkább drágult, és pedig még 2 shillinggel. A tiszta ezüstből egy obon ára a törvény által 5 shilling és 2 fillére van téve, de ennek az ára is 1804-ben már $15^{0}/_{0}$-al emelkedett volt. Ezen árak is az angol állambank jegyeiben értvék. Ugyanegyidőben a continens váltóinak árfolyama is tetemesen növekedett. 1808-ben a hamburgi váltóknál már $16-20^{0}/_{0}$-nyi agio mutatkozott, holott magában Hamburgban az arany ára csak $3-4^{0}/_{0}$-al emelkedett.

Hogy ezen áremelkedés minek legyen tulajdonítandó, azt mindenki tudta. A franczia háborúk idején roppant subsidiumokat nyujtott az angol kormány a continensnek, az angol banknak jegyei kényszerfolyamot nyertek, a kereskedelmi viszonyok a háborúk alatt folytonos változásokat szenvedtek, főkép midőn a Napoleon által elrendelt continentalis zár az összeköttetést még Hamburggal is megszüntetté. Ezen időben Hamburgban nem is lehetett eladni londo-

*) A munka czíme: Extraits des Enquêtes parla[illegible] anglaises sur les questions de banque, de circulation monetaire [illegible] (Paris, Guillaumin et C. 1865.)

ni váltókat. A szállitási költség és biztositási díj küldeményekért Londonból Hamburgba 7%-ra növekedett.

Whitmore és Pearse bankigazgatók a bizottmány által kihallgatva, oda nyilatkoztak, hogy ők hitelnyújtásokban nincsenek tekintettel a külföldi váltók cursusára, és csak annyiban jött e körülmény némileg figyelembe, hogy oly egyéneknek, a kikről a bank megtudta volt, hogy érczpénzt vagy érczrudakat exportálnak, kölcsönöket nem adott. Ezen igazgatók nézete odairányúlt, hogy csak kereskedelmi és politikai viszonyok gyakorolnak befolyást az idegen váltók cursusára, nem pedig a bankjegyemissió; szintúgy képtelennek mondják, hogy a hitelközvetítés rövid időre túlemissiót vonhatna maga után. Az első nézetet a bizottmány helyesnek ismeré fel, nem úgy a másodikat, a melyre nézve a bizottság a következő helyes véleményt mondja: oly bank, a mely jegyeit kívánatra érczpénzzel felváltja, — a jegyek visszatérése által pénztárához felváltás végett — a túlemissióban gátoltatik. Azért is mondhatni, hogy a bank vezényletét a felváltási kötelezettség gátolja a túlemissióban, a mit Smith Ádám is kiemelt volt. Egészen máskép áll azonban a dolog, ha a jegyek felváltása megszünik és a bankjegyek kényszerfolyamot nyernek. Ily állapotban a túlemissiónak hőmérője nem létezik, és az ily bank igazgatóságának kezében tartja az árak ingadozásának emeltyűjét. Mondhatni, hogy ekkor a váltó árfolyama a túlemissiónak criteriuma.

1798—1809-ig az angol banknak kisebb jegyei szaporíttattak, a bank váltótárczája emelkedett, és e kettős befolyás által az ércz annál inkább exportáltatott. A kereskedelmi mérleg ez időben is nagy egyenleget mutatott Anglia rovására, a minek ismét befolyása volt a váltóárfolyamra, és pedig Anglia hátrányára.

1793 és 1797-ben a közönség megrohanta a provincziális bankokat jegyeik felváltása miatt, és ekkor az Angolbank nagy mérvben nyujtott hitelt, és így a közrémülés megszünt. Az ily túlemissió csak rendkivüli állapotban történvén, egészen máskép lesz megitélendő, mint ha a tulemissió a kereskedelmi üzérkedésnek nyit utat. Az emissió emelésének és megszorításának befolyását mindig csak az egyidejü egyébb

viszonyok latba vetésével lehet megbírálni. Szintúgy nagy külömbség van a között, ha a jegyek nagy mérvbeni felváltása érczpénzre az ország érczforgalmának szaporítása végett történik és a között, ha a felváltás czélja : érczre szert tenni annak exportálása végett.

A jegyek azonnali felválthatása által lehet csak a jegyet az érczpénzzel egy értékben tartani, és a váltó-árfolyamot, eltekintve a kereskedelmi viszonyok okozta csekélyebb ingagadozásoktól — paricursus közelében tartani.

A bullion bizottmány e szerint constatirozta volt azon elveket, a melyek korunkban általánosan ismervék. A bizottmány jelentésében figyelemre legméltóbbnak tartom azon megkülönböztetést, a melyet szemközt a bankdirectorok nézetével igen helyesen tett a túlemissiót illetőleg, a mennyiben a fel nem váltható jegyek tetszés szerinti szaporítását károsnak nyilvánítá és e tekintetben mondhatni, hogy korunkban sem különbözteti meg eléggé a jegyemissió különböző feltételeit és fokait, főleg pedig azon különbséget, a mely a felváltható bankjegy és a kényszerfolyamban lévő bankjegy között és e kétféle jegyemissióban rejlik.

Az angol bank jegyeinek felváltását érczpénzzel 1797-diki junius 24-én megszüntette, jegyei kényszerfolyamot nyervén, a papirpénznek természetét vették fel.

1814-ben a parlament elhatározá, hogy a jegyek érczpénzzeli felváltása 1815-diki márczius 25-én ismét megkezdessék, ez azonban ismét elhalasztatott.

1819-ben ismét egy enquete lett egybeállítva, véleményt adni arról, hogy a készpénzfizetés megkezdése eszközölhető-e? kivánatos-e? mennyi idő mulva volna kivánatos a felváltás megkezdése, és mi módon lehetne a kitüzött czélt, rázkodások nélkül elérni?

Előre küldöm, hogy a pénzzavart Angliában is a bank és kormány között létesült kölcsönügyi összeköttetés okozá.

Ugyanis :

1790-ben forgalomban volt	10.217,860 L	bankjegy,
az államadósság (a bank irányában) volt pedig	7.908,968 „	„
1794-ben forgalomban volt	13.539,160 „	„
az államadósság volt pedig	11.114,230 „	„

1796-ban forgalomban volt 11.030,111 L, az államadósság volt p

11,718,730 L; 1814 első felében forgalomban volt 25.511,012 L. bankjegy, az államadósság pedig 23.607,300 L. 1814 második felében forgalomban volt 28.291,832 L. bankjegy, az államadósság pedig 34.937,800; ez volt a maximum. 1818 első felében forgalomban volt 27.954,558 bankjegy, az államadósság pedig 27.060,900 L.

A bankjegyek fedezetéül egy részt az államadósság, más részt a szabályos bankkölcsönök és némi érczkészlet szolgált. 1814-ben, midőn a bankkövetelés az állam irányában közel 35 milliót ért el, a bankjegyek 21 milliónyi L-re egyedül csak az álladalom tartozása által volt fedezve.

A hely és ezen értekezés czélja nem engedi, hogy itt az összes activumokat és passivumokat részletezzen, a miről később lesz még említés téve, itt csak az említett fótételeket igényeljük.

Lássuk a kihallgatott szakemberek mint nyilatkoznak.

Baring A. a készpénzfizetést csak ugy tartja eszközölhetőnek, ha előbb a bankjegyek egy nagy része a forgalomból huzatik (az államadósság törlesztése és a hitelközvetítés összevonása által), ezáltal nemes ércz fog az országba szivárogni. Ezen átmenet azonban crisisek kerülése végett ne létesíttessék hirtelen.

Gladstone a bankjegyek reductióját ellenzé, mert attól tart, hogy a reductiónak következménye okvetlenül crisist fog előidézni.

A bizottmány azon nézetben volt, hogy 1820-nak october 1-én kezdessék meg a felváltás és ugy, hogy egy obon aranyért számítassék 3 L 19 silling és csak 1821 május 1-től fogva számítassék egy obon aranyért 3 L 17 silling $10^1/_2$ d, a mint az a pénzverési törvényben foglaltatik.

Szóba hozattak ez alkalommal a vidéki bankok is (1814-ben volt 940 bank), hogy valjon ezeknek nem kellene-e jegyeik összevonásához, illetőleg a forgalomból vételéhez fogni? Akkoron a vidéki bankok nem lévén kötelezve a forgalomba hozott jegyek értékét közhirré tenni, nem is tudták az összes forgalmi jegyek értékét, és míg *Lloyd* azon nézetben volt, hogy 40—50 millió L jegyet tartottak volna azok forgalomban, a bizottmány a hivatalos adatok nyomán használt bélyeg után itélve (minden privat bankjegy bélyegköteles) 20—25 millió L-nél többre nem tartá. Miután a vidéki ban-

kok kötelességében állt, jegyeiket kivánatra az angol banknak jegyeivel felváltani, könnyen érthető, hogy a mint az angol bank jegyeit a forgalomból vonandja, a magánbankok is kénytelenek jegyeiket visszavonni, miáltal az angol bank forgalmi jegyeinek kevesbítése, okvetlenül a vidéki bankokra is a kivánt hatást gyakorolta volna. 1819-nek február 24-én Peel R. elnöklete alatt a bizottmány *Thorton Samuelt* hallgatá meg, ki 1780 óta a bank élén állott. Thornton elismeri, hogy a nemes érczmek kivtele és a kedvező váltó-árfolyam nagy részt a tulemissiónak tulajdonítandó, azonban a készpénzfizetésre csak lassú átmenetet ajánl. Ennek eszközlésére az állam fizesse vissza tartozásának legalább nagyobb részét. Aggodalmát fejezi ki a felett, hogy ha a bank viszonyai már előre teljesen nem szabályoztatnak, okvetlenül arra fog vezetni a felváltás megkezdése, hogy az angol bankból az áldozattal szerzett nemes ércz kivétetni és exportáltatni fog.

Tooke M. Tamás, ki 1819 márczius 2-án lett kihallgatva, figyelmeztet azon körülményre, hogy az 1817 óta tapasztalt túlemissió nagy áremelkedést okozott, és a bankjegyek kevesbítése oly árváltozást fog maga után vonni, hogy számos bukásokra adand okot. A tulemissió a kamatlábat is leszorítá, a minek következtében tetemes angol tőke a külföldön keresett jövedelmezőbb elhelyezést. Két napra ezután *Ricardo Dávid* a bizottmány előtt a következő módon nyilatkozott e tárgyban:

Az arany és ezüst árának lejebb szállítását a bankjegyek reductiója által véli elérhetőnek, azonban ezáltal nem fog egyarányban a váltó-árfolyam is javulni. Erre nézve figyelmeztet arra, hogy 1817-diki julius havától 1817-diki deczemberig a bankjegyforgalom 29 millió L-ről 26 millióra apadt, a váltóárfolyam azonban nem javult, mert erre még más tényezők is vannak befolyással. Javaslata oda megyen, hogy ha a bank a felváltást megkezdi, az csak úgy történjék, mint a pénzverési törvény kivánja, ne pedi[illegible] la
szerint, az időhöz képest; továbbá, hogy az [illegible]
miáltal a pénz értéke is emelkedni fog; p[illegible]
jon a bankjegy, mely utóbbi javaslat eg[illegible]
találja magyarázatát. Azt mondja, hog[illegible]

árcsökkenést idézvén elő, az export lehetővé tétetik, legalább minden esetre elősegíttetik, a mi azután a váltóárfolyamra is befolyással lehet. A 265 sz. kérdésre, hogy vajjon a vidéki bankok nem idézték-e elő túlüzérkedést az ország kereskedése viszonyaiban, ezt válaszolá :

„Ugy gondolom, hogy a provincziális bankok nem képesek a forgalmi csereeszköznek állandó szaporítására, és így ezek kereskedelmi túlüzérkedést nem is okozhattak.“

Továbbá 267 alatt, hogy míg az érczpénzzeli felváltás (1797-ig) fennállt, ilyesmi elő sem fordúlt (t. i. túlemissió) és a 269 sz. kérdésre, hogy a kereskedelmi bukásokat sem tulajdonítja a vidéki bankoknak, hanem egyedül csak a túlüzérkedésnek.

Ugyan Ricardo márczius 19-én egy emlékiratot adott a bizottmánynak és újra lett kihallgatva. Ekkor azon javaslatot tevé, hogy a bank ne adjon a felváltás alkalmakor vert pénzt, hanem csak aranyrudakat, számítva 1 obont 3 L 17 s. és $10\frac{1}{2}$ d-nek, vert pénzért magasb ár számíttassék és pedig 4 L. A felváltás csak azok részére történjék, kik legalább is 100 L bankjegyet akarnak felváltani. E szerint a bankjegy maradjon egyedüli pénz.

Ezen javaslat által azt véli elérhetőnek, hogy az arany, mely exportálási czélból vétetik a bankból, nem fog a verési költségben is kárt okozni.

Ricardo ezen nézetét, illetőleg javaslatát, a bizottmány nem tartá kivihetőnek.

Márczius 8-kán *Rotschild M. Nathan* jelent meg a bizottmány előtt. Ricardo nézete ellen van és azt tartja, hogy egy „run“ alkalmakor éppen a vertpénz fizetés által lehet a felváltást hosszabb időre nyujtani. A rudakbani felváltást gyakorliatlan eszmének tartja és ezen véleményét kifejti. Azt tartja, hogy a felváltást $2\frac{1}{2}$—3 évre kell halasztani, erre a bankot előkészíteni, habár áldozattal nemes érczet vásárolni. Ha azonnal mintegy 3 millió L-rel reducáltatnék a bankjegyforgalom, a crisis el nem maradhat, mert az árakra visszahat. Ha a bankjegy felváltható maradt volna, nem lehetett volna annyi nemes érczet a continensre exportálni, mindennemű kölcsönökben.

Az akkori időben eszközölt orosz kölcsönök sok aranyat hajtottak Oroszországba, ugy hogy a continensen egyáltalában $1\frac{1}{2}$—2%-al emelkedett az arany ára. Hogy Francziaországban a nemes ércz a hadi sarcz sat. daczára ki nem fogyott, annak köszönhető, hogy Napoleon hadjárataiból nagy mennyiségü nemes érczet küldött Francziaországba.

2.) Az 1832. évi bankenquête.

Az angol parlament 1832-diki május 22-én kebeléből egy 32 tagból álló bizottmányt kiküldött tanácskozni és véleményt adni az angol bank chartája, valamint az egész angol bankrendszer felett.

A bizottmány nevezetesb tagjai voltak : Elnök Lord *Althorp;* tagok : *Rob. Peel, Lord J. Russel, Sir James Graham, Henri Parnell, Vernon Smith, John Smith, Mathew Ridleg, Atwood, J. Newport, Baring, Jrving, J. Morisson, Lord Cavendish, Wood, J. Stanley, Thompson* sat.

E bizottmány a következő kérdésekkel foglalkozott :

1.) Megtartassék-e az angol bank részére a jegykiadás szabadalma London és környékére nézve ? vagy pedig több banknak is adassék a jegykiadás joga ?

2.) Ha kivánatosnak mutatkoznék, hogy Londonban csak egy jegybank létezzék, mely privilegiumokat és mely formában kell részére fentartani ?

3.) Mely garantiákat kell a banktól kérni és kivánatos e, hogy üzlete állapotját időről időre közhirré tegye ?

Jóllehet a bizottmány számos szakértőt kihallgatott, nem képezhetett magának-e tárgyban határozott véleményt, és elvégre 1832 évnek Augustus hava 11-én az összes jegyzőkönyveket a parlament asztalára tevé, azon nyilatkozattal, hogy az abban foglalt adatok alapján a parlament maga itéljen és mondjon véleményt.

A kihallgatások eredményét [illegible] sabbak itt következnek :

John Horsley Palm[illegible]]l bank gouverneurje, [illegible] bizott[illegible] Első kihallgatása alkalm[illegible] [illegible] kező főbb eszméket k[illegible] felvált érczpénzt,

adván ezért jegyeket, noha erre nem köteles, és teszi ezt azért, hogy a vertpénz értéke ne essék. A forgalomban lévő érczpénzt elégségesnek mondja. Szerinte a bank mindennemű tartozásainak fedezetéül ezek értékének egy harmadát érczpénzben és érczrudakban tartja és $^2/_3$-át hitelüzletekben forgatja. Tartozásai közé a depositumokat is számítja, épúgy mint a kiadott és forgalomban levő bankjegyeit. Palmer nem ismer módot, mely által a bank magát nagy crisisek esetére teljesen biztosíthatná, főkép pedig politikai crisisek következményei ellen nincs óvszer. A bank jegyemissiójában figyelemmel van az idegen váltók árfolyamára, és úgy tartja, hogy a bank fő feladata, a bankjegy forgalmának szabályozása, nem pedig a váltóleszámítolás, a mely rá nézve eszköz nem pedig czél, és a mely üzlettel külömben más intézetek is, a melyek nem jegybankok, elegendően foglalkoznak. Elismeri, hogy critikus időben az angolbank hivatva van arra, hogy váltóleszámítolás által a közhitelt támogassa, a midőn is ezt hathatósabban teheti, mint bármely más bank, mely épen oly időben kénytelen viszszavonúlni és a hitelnyujtást megszorítni. Igen kivánatosnak mondja, hogy az angol bank a kamatláb maximuma alól felmentessék és a viszonyok szerint azt változtassa.

Kérdeztetvén a bankvezénylet részletei felül, a következő adatokat közli:

Az angol bank részvényesei a bank számadásait nem ismerik, azok közlését külömben nem is kérik, oly bizalommal vannak a vezénylet szilárdsága iránt. Az angol bank 1 L-es jegyeit már 1821-ben kezdé visszavonni a forgalomból, mielőtt a kormány e tekintetben a bankot megszólította volna. Midőn 1832-ben a politikai bizonytalanság folytán a crisis beállt, és az állampapirok nagy mennyiségben eladattak, a közönség az eladás által kézhez vett bankjegyeket a bank pénztáránál felváltás végett érczpénzre bemutatá és ez időben részint a közönség, részint az angol banknak vidéki fiókintézetei, részint a bankárok 800,000 L-t aranyban vontak ki a bank pinczéiből. A bank pénztáránál 25 ember számitá a pénzt és így 50,000 L-et tudtak egy nap kiadni. Később (május 12—18) már 200 Livert a mérleg-csészén mérve adtak ki, és ekkor azon 25 ember, már egyszer, egy napon, 307,000

Livert szolgáltatott ki. Az érczpénzkészlet változását illetőleg Palmer a következő részleteket közli : Tudvalevő, hogy az angol bank a depositumok után nem fizet kamatokat, és hogy az állam depotja körülbelől 4 millió liver, kevés változással. Ha az angol bank bőven emittál jegyeket, a kamatláb leszáll, és ekkor a vidéki bankok nem tudják Londonba küldött készleteiket hasznosítni. Ennek következménye azután, hogy ezen provinczialis jegybankok hon emittálnak több jegyet, a mi azután a áruk értékének lejebbszállítását és az idegen váltók árfolyamának változását vonja maga után. Ez oka annak, hogy az angol bank jegyemissiójának kiterjesztése vagy öszszevonása oly nagy befolyással van Anglia kereskedésére. 1830-ban augustus hóban 12.300,000 liver érczpénz volt az angol bank pinczéiben, és a váltóárfolyamok változásával 19 hó alatt a készlet 5,300,000 livre-re apadt, a miből látni, hogy az angol bank jegyemissiója mint hat vissza saját érczkészletére. Ez időben a depositumok leszállottak a rendes időbeni összeg felére. Mindamellett Palmer is azon véleményben van, hogy a provinczialis bankok sem bírnak nagyobb jegyemissiót hosszabb ideig forgalomban tartani, mert az nemsokára visszafolyik pénztáraikhoz, a mint a tapasztalás ezt igazolja.

Ha a bankárok vesznek az angol banktól jegyeket, többnyire egész seriest kívánnak, miért is a bank egyszer kiadott és visszatérő jegyeit nem adja ki másodízben, hanem megsemmisíti, noha ezen eljárás igen költséges, mert mindenkor a 7 s. bélyegadót minden 100 Livre után kell ujra fizetni, a mi $^1/_3$ $^0/_0$-nál valamivel több.

A bank filialisai 1825-ben állíttattak, a mi Lord Liverpool egy nagy kedvencz eszméje volt, és a kormány felszollítása nyomán történt. A filialisok czélja volt a vidéki bankárok bukása következtében származott forgalmi bizonytalanság ellen operálni. A bankigazgatóság nem szívesen látott a fiókintézetek felállításához, miután igen költségesek és egyedüli czéljuk a jegyforgalmat szabályozni, miután a többi banküᵣ letre a magános bankár alkalmatosabb mint az angol b filialisai. Palmer szerint a forgalomban lévő jegy a hitel nyiséget képviseli, és oda kellene hatni, hogy a prov

jegybankok a józan és természetes hitelmennyiséget ne szaporithassák. Palmer ezen nyilatkozata már a jegyemissió maximumának meghatározására utal.

Palmer második kihallgatása 1832-diki junius 5-én volt. Ekkor némileg ellentétben az első kihallgatás alkalmakor tett nyilatkozatával azon véleményt nyilvánítja, hogy az angol banknak nincs hatalmában váltóleszámítolásai által a kereskedelmi forgalmat szabályozni, a mennyiben a váltóleszámítolás nem privilegiuma, miután evvel úgy a magánbankárok mint provinczialis jegybankok és a depositbankok foglalkoznak.

Ismétli a filialisokra vonatkozólag tett nyilatkozatát és azt tartja, számos év kellend ahhoz, hogy a tetemesb jegyforgalom által a filialisok által okozott költségek fedeztethessenek. A filialisok kölcsöneiknél ugyanazon kamatláb szerint számítanak mint az anyaintézet, elfogadják a privatbankjegyeket is, ha az illető banktól fedezetet birnak. A filialisok depositüzlete nem tud emelkedni azon egyszerü oknál fogva, minthogy az angol bank nem ád kamatokat a depositumok után, a többi bankok pedig adnak.

Palmer a mellett van, hogy az angol bank szabadíttassék meg a kormánnyal levő összeköttetéséből, és legyen csupán csak kereskedelmi vállalat.

Kérdeztetvén az iránt, mi nézetben van az 1825-ki crisisre nézve? a következő eszméket adja elő :

Első befolyást gyakorolt 1823-ban az államadósság kamatlábának reductiója, mely is

135.000,000 Livre összegnél 5%-ról 4%-ra lett leszál. és
80.000,000 „ „ 4% „ $3^1/_2$-re

Ennek következtében a közönség nagyobb kamatozást máshol keresett és a legesztelenebb, nagy osztalékot igérő, vállalatokba fektettte pénzét ás egyáltalában a szédelgő üzérkedés mindinkább lábra kapott. Igy fejlődött az 1825-ki crisis. Először is a bankház „Pole és társa“ függeszté fel fizetéseit, miután tetemes pénzt ugy kötött le kölcsönökben, hogy azokat rövid idő alatt vissza nem szerezheté. Miután ugyan ily eljárást a bankok nagy részénél lehetett tapasztalni, a zavar folytonosan nőtt, nem sokára egész London, söt még a vidéki bankok is az angol bankhoz fordultak segitség végett.

Az angol bank mitsem mulasztott el erejéhez képest segítni, a mit leginkább az igazol, hogy míg november 3-án váltó tárczája csak 6 millió livrere rugott, deczember 29-én már 15 millió livrere emelkedett, ezenkivül vagy $1/2$ millió livre kölcsönt adott árukra, mindezt pedig saját belátásából a kormány befolyása nélkül.

Palmer 3-dik kihallgatása junius 8-án volt. Ez alkalommal a bizottmány főleg a bank számadásainak és állapotának megismertetésére nézve kérte ki véleményét.

E tárgyban Palmer véleménye oda irányult, hogy a bank számadásainak nyilvánossá tétele igen kivánatos, mert ez leend az emissió leghathatósb szabályzója. Ha a bank tulemissióját a közönség látni fogja, ugy a jegyek bemutatása által felváltásra kényszerítendi a bankot, és ez kénytelen lesz a jegykibocsájtást korlátozni. A nyilvántétel kötelessége azonban terjesztessék ki egyuttal a provinczialis bankokra is. Ezen közzététel ne szoríttassék csak kritikus időkre, hanem folytonos legyen, mert ha csak rendkivüli időkben történend, ugy a közönség nem fog azon üggyel megismerkedni, és látván a tartalék apadását, a közhirrététel inkább kártékony hatást gyakorland.

Végre kijelenti, hogy nem képzelhető oly szervezet és oly statutum, a mely politikai krisisek alkalmakor is teljes biztosítékot nyujthatna a bank jegyforgalmát illetőleg.

1832-diki julius 5-én s. J o n e s L l o y d a későbben nagy hirü Lord Overstone volt a bizottmány előtt kihallgatáson. Lloyd már ez alkalommal jelzé álláspontját, a melyet később a bankügyben volt elfoglalandó.

Lloyd az angol banknak Londonra terjedő jegykiadási szabadalma mellett emelt szót és kivánja, hogy az angol bank váltóleszámítolási üzletében szabadon használhassa az alkalmatosnak mutatkozó kamatlábat, míg jelenleg az alapszabályok által meghatározott kamatlábtól nem távozhatván a magánbankok olcsóbban kölcsönzik a pénzt. Máskor, midőn a természetes kamatláb nagyobb annál, a melyet a bank használhat, mindenki a bankra rohan pénzért.

Lloyd ismeretes lévén a Manchesterben lévő viszonyokkal, a bizottmány tőle felvilágosítást kér az ottani filialis bank

ügyében. Válaszában oda nyilatkozik, miszerint nem hiszi, hogy az angol banknak filialisa Manchesterben az üzleti biztonságot, szilárdságot emelte volna, egyedül csak a pénzküldést, illetőleg fizetések teljesítését Londonban segíté elő. A depositumok csak a manchesteri bankhoz folynak, mert ez $2^1/_2\%$-os kamatot számít, és oly feleknek, a melyek evvel conto corrent felszámitásban állanak, a számla mindkét oldalán egyenlő kamatláb használtatik, minden fizetményekért pedig $^1/_4\%$ bizományi díj (Comission) jár.

Tagadhatlan, hogy a kamatláb egy idő óta Manchesterben leszállt, ezen jelenség azonban nem az angol bank ottani fiókintézetének tulajdonítandó, hanem az érczeknek mindenhol tapasztalt hasonló következményü szaporodásának.

Azt tartja, hogy magán bankár nem igen adná fejét arra, hogy valahol filialist nyisson, erre fordítandó költsége nem volna arányban a várható haszonnal és igy nem helyesli, hogy az angol bank fiókintézetek állításába bocsátkozott, ilyesmit csak úgy tehetne egy bank okszerüen, ha a jegyemissió szabadalmával felruháztatnék.

A jegyemissiót egy oly különálló üzletnek tekinti, mely, ha egy bank szabadalma leend, és ennek következtében a vidéki bankoktól a jegykibocsájtás joga elvonatnék, — a forgalomban változás nem volna tapasztalható. (A tapasztalás e tekintetben mást mond). Ha az angol banknak egy ily általános szabadalom adatnék, ezen intézkedés sok más mindenféle változást tenne kivánatossá, így a többi között az angol banknak rövid időközben vagyoni állapotját kellene közhirré tennie, mely eljárás nem csak nem okozna veszélyt, söt inkább még előnyös volna a bankra nézve; továbbá a bank új igazgatóinak választása nem történhetnék a benmaradt igazgatók által sat.

Ha a közönség folytonosan ismerendi a bank vagyoni állapotát, a hirlapok pedig a bankügyet tárgyalni fogják, úgy a közönség a bankügy természetével meg fog ismerkedni; e tárgyban helyes és józan közvélemény származand, mely aztán a bank biztonságát nem csak érczkészletében fogja keresni, s nem fogja a jegyek fedezetét egyedül a tartalék nagyságában látni, — mint az 1825-ben valóban történt.

Kihallgatásán több izben nyilatkozik az egybankrendszer czélszerüsége mellett, azonban azt tartá, hogy az eszme még akkoron nem volt kivihető.

Az 1825-ki krisist szintén az államadósság kamatlábának leszállításában és a mozgékony állapotban tartandó pénzek fix elhelyezésének tulajdonítja, mindamellett az angol bankot is okozza, mely szerinte túlemissiója által a krisist még növeszté.

Végre az uzsora törvényen alapuló változatlan állandó kamatláb tarthatlanságát emelé ki, mely mellett a váltóleszámítolási üzletnek okszerü vitele teljesen lehetetlen.

Julius 10-én kihallgatásra jutott:

Tooke Tamás, londoni kereskedő, ki is leginkább a krisisek részletezésével és birálatával foglalkozott.

1783-ban a crisis a hitel túlterjesztése és a nagy mennyiségü gabonának behozatala által okoztatott; 1791-ben ugyanily előzmények voltak, ehhez járult azonban még az is, hogy a bankok egyáltalában szerfelett sok bankjegyet kibocsájtottak, és ennek következtében 1792-ben beállt a nagy kereskedelmi crisis, miután a tetemes képzetes forgalmi tőke az árakra nagy befolyást gyakorolt, a kamatláb leszoríttatott és a nagy közönség ugy, mint a parlament, a kereskedést virágzásban lenni vélték, — mig nem a krisis bekövetkezett.

1814-ben a háború végeztével nagy export mutatkozott Angliában, az áruknak ára 1811-hez képest itt-ott 100%-al emelkedett; az arany visszatódult Angliába, a hitelezés természet elleni nagy dimensiókat nyert, ehhez még az angol bank nagy mennyiségü aranyt váltott be bankjegyeivel és bekövetkezett a krisis $181^5/_6$-ban.

A krisiseket azonban nem tulajdonítja a túlságos jegyemissiónak; ez csak növelé a bajt. Ezen állítását az 1799-dik évnek crisisére is találja alkalmazhatónak, a melyben az árúkbani üzérkedés túlzása megelőzé a jegyemissió kiterjedését.

Elismeri, hogy még 1819-ben ő maga is azon hibás nézetben volt, miszerint a jegyemissió kiterjesztése okozta volna az 1808 és 1810-diki években a crisist, és ezen értelemben nyilatkozott az akkori enquêteben. Későbbi alaposabb kutatásai és tanulmányai azonban más meggyőződésre vezették.

1808-nak végével az árúk ára egész Európában tetemesen felszökkent, és ekkor nem lehetett a túlemissiót okolni, még az idegen váltók árfolyama is közel normalis maradt. 1808-ik év után az angol bankok jegyemissiója 7 millió livrevel emelkedett, és mindamellett az árúk ára lefelé ment, a mi leginkább igazolja Tooke ebbeli nézetét.

Azt tartja, hogy az árúk árának lassankénti folytonos esése kártékonyabban hat a kereskedésre és hitelre, mint ha az eset rögtön a minimumra következik, mert a legolcsóbb pontra jutván az ár, a közönségben az aggodalom megszünik és veszteségének pótlásához fog.

A bankszabadalmat illetőleg Tooke oda nyilatkozott ezen kihallgatásakor, hogy London részére az angolbank szabadalmának fentartása kivánatos (a 3888 sz. enquete kérdésre), az ország bankrendszerének változását azonban nem ajánlja. Továbbá a 3906 sz. kérdésre azon véleményt nyilvánítja, hogy az ország hiteljegyeinek forgalmát az angol bank nem szabályozhatja, e czélra alkalmatosb volna egy országos szabadalmazott jegybank. Később a 3906 számú kérdés alatt oda nyilatkozik, hogy a provinczialis jegybankokat részvénytársulatokká kellene átalakítni, a melyek köteleztessenek vagyonállásukat időről időre közhirré tenni, ép ugy az angolbank is erre köteleztessék.

Az angol banknál félannyi érczpénztartalékot óhajtana látni, mint a mennyi a forgalomban lévő jegyeinek értéke. A bankjegyet pénztermészetűnek tartja (3940—3944 sz. kérdéseknél) és azért a jegykiadást az államnak fentartani véli.

Végre kifejté, hogy mint lehet a jegyemissió emelése megelőző ok valamely crisisben, ha t. i. a crisis természetes alapoka már létezik, és csak a mozgást előidéző eszközt várja.

Tooke még másodizben is lett kihallgatva 1832-diki julius 12-én. Ezen ülésben a vidéki bankok ügye jött szőnyegre. Okvetlenül szükségesnek tartja a vidéki bankok létét, a melyek nélkül a földmivelő osztály hiteldolgában nem mozoghatna, azonban ugy vélekedik, hogy a vidéki bankok az angolbank jegyeit használják. A bizottmány figyelmezteté ez alkalommal Tooke-ot az elvi ellenmondásokra, a melyek nyilatkozatában foglaltatnak, a melyekből azt látjuk, hogy Tooke

ezen időben a bankügy szervezését és a jegyemissiót illetőleg még nem volt magával tisztában.

A kihallgatás egy nagy része az angolbank eljárásának és vezényletének birálatával foglalkozott.

A bizottság szükségesnek látván Tooke-ot a provinczialis bankokra vonatkozólag adott véleménye tárgyában még egyszer kihallgatni, julius 31-én ismét a bizottság elé hivta és ekkor a fentebbi nyilatkozatát oda módosította, hogy a provinczialis bankok saját jegyeiket válthassák be az angol banknak jegyeivel, a melyek törvényes forgalmi pénznek declaráltassanak azon kikötéssel, hogy az angol bank több fiókintézetet állítson és ezen fiókintézetek tartozzanak a bank jegyeit mindenkor érczpénzzel felváltani, a mi semmi egyébb sem lett volna, mint a teljes egy-bankrendszer és több-bankrendszer keveréke.

Szóba jött még ez alkalommal a jegytúlemissió és következményei. Erre nézve Tooke oda utalt, hogy a váltóknak tetemes szaporítása lejáratuk időpontjáig ugyanazon eredményt szüli, a mit a bankjegyek szaporításával látunk, és így a baj nem a bankjegy természetében, hanem a hitel túlkiterjesztésében fekszik.

A kihallagatott szakemberek között volt még N. Rotschild, ki julius 24-én jelent meg a bizottság elött. Ezen gazdag bankár véleménye abban központosult, hogy Londonban több jegybank ne engedményeztessék, mert attól lehet tartani, hogy egy vagy más ily bank esztelen eljárása által mindannyi bank fog veszélyeztetni (ezen logika nem érthető!), továbbá nem tartja czélszerűnek az angol bank vagyonállását közhirré tenni, miután véleménye szerint a nagy közönség képtelen arra, a bankügyben helyes véleményt, avatott itéletet, magának képezni, és így az érczpénztartalék apadását látva, még inkább fog a bankra törni, és a crisist hatványozandja.

3. Az 1840-ben tartott jegybank enquête.

Ezen enquête dolgozatai eredetiben is vannak kezemnél, a mennyiben a m. tud. Akadémia könyvtárában találtam ezen munkát:

1808 nak végével az árúk ára egész Európában
szökkent, és ekkor nem lehetett a túlemiss...
idegen váltók árfolyama is közel normál...
után az angol bankok jegyemissiója 7...
dett, és mindamellett az árúk ára le... fő
igazolja Tooke ebbeli nézetét. ... pja,
Azt tartja, hogy az árúk ... lyal,
esése kártékonyabban hat a ...
az eset rögtön a minimum... -én tar-
pontra jutván az ár, a ...
és veszteségének pót... e into the
A bankszab... y by the
ezen kihallgatás... payable on
bank szabad...
te kérdésre ... ...tettek; volt
nem ajá... ... Chancellor of the Exchequer,
nyilv... ...bouchere, Goulburn, O'Connell, J Graham, Charles
ban... J Parker, Pallison, M Attwood, Morrison sat.
o... E bizottság elé terjesztetett a bankok jegyemissiója
kimutatva hétről hétre, az utólsó 5 évről; az árúk árának
változása több évről, a franczia bank állapotja és szervezete
sat. Ezen mellékletek 90 nyomatott ívre terjednek.

A bizottság munkálatai azon eredményre vezettek, hogy a parlament javaslá az angol bank chartáját változás nélkül meghagyni.

A kihallgatások lényeges eredményei a következők:

a) *Cobden Richard* nyilatkozata 1840-diki april 10-én:

1836 és 1837-ben a kereskedelem ugy mint a kézmüipar és gyáripar nagy veszteséget szenvedett a forgalmi eszközök mennyiségének (currency) változékonysága miatt. A veszteség minden tekintetben nagyobb lett ezen ingadozás által, mint ha mindannyi bank megbukott volna sorban, alakulásuk perczétől fogva. Forgalmi eszköznek, pénznek tekinti a vertpénzt és mindazon hitelpapirt, mely pénz gyanánt forog (!) Papiros pénz alatt érté a mindennemü bankjegyet. A forgalmi eszközökhöz számítom — ugymond — még az angolbankban levő depositumokat is és a magánbankároknál lévő azon depositumokat, a melyeket azok ismét forgalomba hoznak. Az

1836 évbeli krisist az angol banknak tulajdonítom, mely 1835-ben és 1836-nak kezdetén jegyeit és a forgalmi eszközöket egyáltalában szaporítá.

Cobden nyilatkozatai eleinte egyedül csak arra szoritkoztak, nézetét az utolsó 1836 évi krisis felett elmondani. Azon véteményben volt, hogy a panique megakadályoztatott volna, ha az angol bank a forgalomban levő jegyeinek fedezésére harmadrészben aranypénzt tartott volna pinczéiben; a mint ezen készletét apadni látá a bank, kötelessége lett volna kölcsönüzletét összébbvonni, annál is inkább, miután a vidéki bankok a jegyemissió dolgában az angol bank példáját szokták követni. Ha már a bank a fentebbi elvet maga állítá fel, ugy ehhez kellett volna alkalmazkodnia.

A forgalomnak szabályozását képtelenségnek tartja, és e tekintetben nem akar bármely banknak is ily jogot vagy szabályozási lehetőséget engedményezni. A forgalom maga magát szabályozza. Ha már papirpénznek kell lenni, ugy ennek mennyisége határoztassék meg és pedig oly módon, hogy több ne legyen azon összegnél, a mely érczpénzben lehetne forgalomban; — egyáltalában a papirpénz mennyiségének maximuma — alkalmazva azon kivánathoz, hogy érczpénzzel mindenkor felváltható legyen, és hogy a kivitelre szükséges rudak és pénzek megszerezhetők legyenek — törvény által meghatároztassék. A forgalmi érczpénz és papirpénznek mennyisége együttvéve akkora legyen, mint papirpénz nem létében az érczpénz mennyisége magában volna. Az angol bankra, mely a maga saját elveit megszegé, nem bízná a forgalom szabályozását, annál is inkább, miután élén kereskedők állanak, a kik a kereskedelmi combinatiókban érdekelve, és becsületök daczára praeoccupálva vannak.

A választmány azon kérdésére, hogy a bank két departementba osztásával — a mint ezt Lloyd ajánlja és a mely szerint az egyik departement egyedül csak a bankjegyek teljes fedezetéről gondoskodand : egyetért-e Cobden? ez tagadólag válaszol és pedig azért, mert szerinte a forgalmat éppoly kevessé lehet szabályozni mint az időt vagy a szelet. Ha egy oly bank igazgatósága mint az angol banké, kereskedők-

re bizatik, ez annyit tesz, mint szabadalmat adni ezeknek a mesterségük által rövidített röf szerint mérni mikor eladnak, és vásárolni a befolyásuk által kinyujtott hosszabbá lett röffel. A pénz mennyiségének szaporítását és kevesbítését nem lehet ily emberekre bízni.

Egyuttal oda nyilatkozik, hogy a provinczialis bankok jegyemissiója semmikép nem bír oly fontossággal mint az angol banké, mert azok csak helybeli viszonyokra folynak be, a melyek elvégre szintén alárendelik magukat az angol bank jegyforgalmának.

Hogy mily befolyással bir az angol bank jegyeinek elvnélküli kibocsájtásával, azt Cobden saját manchesteri üzletének részletein mutatja, valamint mások vesztességeiből a lefolyt 1837-ik évben. Az akkori crisis első okozójának az angol bankot állítja, azután pedig második sorban a vidéki bankokat és pedig nemcsak bankjegyeik által, hanem váltóik által is. Ezen váltók három hóra szóllnak leginkább, de vannak 14 napi lejárattal is Londonra intézve; mintegy 15 évvel előbb, még 12 livrere szólló ily intézvényeket (Tratta) is látott Cobden.

Cobden a váltó és bankjegy között azon megkülönböztetést teszi, hogy a váltó kereskedelmi üzletek következménye, míg a bankjegy mesterségesen idéz elő kereskedelmi üzleteket, és azt tartja, hogy érczpénzforgalom mellett a váltók csak a kereskedésnek terjedése arányában szaporodhatnak. (Cobden ezen nézetének ellent mond az 1857-ki crisis Hamburgban, hol papirpénz nincs és a váltók époly czélból szaporittattak mint Angliában a bankjegy). Sőt az 560 sz kérdés alatt oda mutat Hamburgra, Gibráltára és Bázelre, a hol érczpénzforgalom lévén oly árváltozásokat nem lehet előidézni. Cobden e nézetét a hamburgi crisis később 1857 megczáfolá.

Graham azonban Cobdent arra figyelmezteté, hogy a váltók is készpénz helyett szerepelnek a forgalomban, és hogy e szerint csak azon különbség van a váltó és más hitelpapir között, hogy a lejárati terminusok különböznek. Maga az angol bank a 21 nap után fizetendő és a fiókintézetei által intézett jegyeket a pénzforgalmi eszközökhez sorolja, a mi-

böl szintén kitünik, hogy nemcsak a vertpénz és a bankjegy szerepel a forgalomban pénz gyanánt. Ennélfogva a vidéki bankok által kiállított, 14 nap mulva lejáró, utalványokat is a pénzforgalom eszközei közé kell sorolni.

Julius 17-én Samuel Jones Lloyd hallgattatott ki a bizottmány előtt.

Ezen, Londonban és Manchesterben müködö, bankár is azon nézetben van, hogy 1833 óta ugy az angol bank mint a provinczialis bankok nem fektették jegyemissiójukat okszerü. alapra. Az érczpénzforgalom maga magát szabályozza, nem úgy a papirpénzforgalom, a melyet bizonyos törvények alá kell helyezni. Habár a papirforgalom kényelmesb és gazdaságosabb, figyelni kell arra, hogy ugyanazon állapotban tartassék, mintha csak érczpénz forgana; az érczpénz bevitele és kivitele egyedül szabályozván az érczpénzforgalmat, a papirpénzforgalmat is ehhez kell viszonyítani. Forgalom alatt vagy helyesebben forgalmi csereeszköz alatt Lloyd a vertpénzt és a látra fizetendő hiteljegyeket érti, a mely utóbbiakat a közönség papirpénznek is nevez. (különös definitio!)

A forgalomhoz akkoron csak a bankon kivül lévő bankjegyeket számíták, holott Lloyd nézete szerint a tartalékban lévő, a banknál maradt jegyeket is kellene számítani, a mint az inkább kiviláglanék, ha a bank két departementra osztatnék, mert az ily tartalék ép oly természetü mint azon pénz vagy papir, a mely a magánkereskedő szekrényében foglaltatik, és a melyet bármikor forgalomba hozatván az árúk árának változását előidézheti.

Lloyd azonban ellenkező nézetben van Cobdennel a banknál lévő depositumok dolgában, ezeket ő nem számítja a forgalomhoz.

Ennek okadatolását a következő eszmékkel kísérti meg. A forgalmi eszköz tulajdonképen az ércz, mely a mindennemü csereüzleteknél mértékegységül szolgál. A csereeszköz mennyisége állandó viszonyok között állandó marad. A mint azonban a kereskedelmi viszonyok változnak, a szükségelt csereeszköz mennyiségében is változás észlelhető, de mindannyiszor egyedül csak az ércz vagy ezt helyettesítő és az előbbivel egyenértékü pénzjegy jön számításba, és az említett

kelléknek sem az őrzött depositumok sem pedig a váltók nem felelvén meg, ezek mértékegységül sem szolgálhatnak. Hivatkozik e tekintetben a franczia-enquete hasonnemü nyilatkozatára.

Visszatérőleg a jegyemissióra, oda nyilatkozik, hogy a papir forgalomnak (Papier Circulation) az érczpénz fluctuatiót (fluctuations of the buillion) kell követni, más külömben a jegybankok üzlete kártékonyan fog hatni és árváltozásokat fog előidézni. A mint a banknak érczpénzreservája apad, ugyanazon mértékben jegyeit is a forgalomból kellene visszavonnia; ez nem történt 1833-ban és 1839-nek végén.

Véleménye szerint csak az angolbank ércztartalékját veszik igénybe, ha ércz exportáltatik, mig a provinczialis bankok érczpénzét csak a localis szükséglet fedezésére szokták kivenni. Ezen kétes feltevésre fekteti Lloyd következtetéseit, midőn a 2679 sz. alatti kérdésre adott válaszában azt mondja: „it is upon that assumption, that all our raesonings must be founded; and unless that be correct, it is impossible to reason the matter at all!"

1838-ban April hóban a pénztárkészlet érczben $10^{1}/_{4}$ millió livert tett, míg a forgalomban az angol bank közel 19 millió liver értékü jegyet hagyott; 1839-nek szeptember havában az érczkészlet 2.816,000 livrere apadt, a jegyek összege pedig még 17.916,000 livert tett. Ezen adatok mutatják, mily elvnélkül vezényeltetett az angolbank. E mellett az összes bankjegy forgalom, együvé véve az angol bank és provinczialis bankok jegyforgalmát :

1838-ban April havában 29.911,000 livrere rúgott
1839 „ szeptem. „ 29.044,000 „ „

Azt tartja Lloyd, hogy a mint az angolbank a krisis kezdetét tapasztalja, szükséges, hogy jegyeinek visszavonása által a váltóárfolyamra hasson. Továbbá hibáztatja a provinczialis bankok oly szervezetét, mely szerint azok nem köteleztetnek jegyeikért egy meghatározott viszony szerint érczkészletet tartani.

Az angol banknak két departement-ra oszlását elkerülhetlenül szükségesnek tartja (2832—2736 számu kérdésben) Oly jegyek kiadása, a melyek azután értékmérő gyanánt

szerepelnek, szabadalom : pénzek készítésére; ezen jegyeknek forgalomba hozása, a banküzlet teendője. Hogy ezen két teendő egy kézbe van adva, ez okozza a zavart, mert ezáltal a hitelüzletekkel az országnak pénzforgalmi eszköze folytonosan kapcsolatban áll.

Feladatnak tekinti, hogy a jegyforgalom maximuma meghatároztassék, és a forgalom eszközeit oly állapotban kell tartanunk, hogy egy részt gátoltassék az ércznek kivitele külföldi értéknek megszerzésére, és másrészt az ily vásárlások inkább a belföldi gyártmányok feleslegével fizettessenek ki. Ily pressiót még akkor is kivánatosnak tart Lloyd, ha gabonának behozatala szükségesnek mutatkozik. Ezen szabályozást oly rendszer által ohajtaná gyakorolni, mely magától müködik (self acting). Erre Robert Peel kérdezi, mint hiszi ezt Lloyd kivihetőnek? a mire válasza abban állt, hogy a kitüzött czélt három módon véli elérhetőnek; u. m :

a) csak érczpénz forgalom által a bankjegyek megszüntetetvén;

b) oly módon, mint azt Hamburgban látni, hogy minden bankjegy ugyanoly értékü érczpénz által fedezve legyen, ekkor a jegy tisztán csak letéti igazolvány (ugy látszik L. nem tudta, hogy Hamburgban nem volt jegybank);

c) ez által, hogy az állam egy meghatározott változatlan mennyiségü bankjegyet saját jótállása mellett kibocsájtani enged, minden e felett kibocsájtott bankjegy teljesen fedezve legyen a bank pinczéiben lévő ugyanannyi arany által. Ez az önszabályzó fedezés módja.

(Ki ne látná már az eddig mondottakban a Peel-acta szellemét!)

Julius 21-én ismét Lloyd-ra került a sor.

Kihallgatása kezdetén a közhitel támogatásáról értekezett, és azon véleményt fejtegeté, hogy a bank a jegykibocsájtás által nem teremt új tőkét, hanem a hitelt terjeszti ki, és e tekintetben Ricardóra és Tooke-ra hívatkozik. Továbbá azt mondja, hogy az esetben, ha az érczpénz nagyobb mennyiségben kivitetik, a banknak ellenmütételt kell életbe léptetnie azáltal, hogy bankjegyeit a forgalomból vonja és kölcsöneinél magasb kamatlábat használ, miáltal az impor-

tot nehezíti, a kereskedőktől elvonatván a pénz és hitel. Angliában állandó kamatlábat nem lehet fentartani, kereskedelmi forgalma, nagyszerü vállalatai, az egybegyült nagy tőkék hullámzása, nem engedik a kamatláb megszorítását.

Hibásnak tartja azon nézetet, hogy a forgalmi eszközök mennyiségét az árakhoz kell alkalmazni, a mint Gurney, Burgess, Brodie s több mások nyilatkoznak. Angliában általánosan volt elterjedve azon nézet, hogy a gabonaárak emelkedésével a provinczialis jegybankok az emissiót növelik.

Hogy egy banknak depositumai jól kezeltessenek, szükséges annak helyes megbirálása, mennyit lehessen azokból kölcsönökben elhelyezni? és mi módon? Az 1832-ik évben a bank ezen feltevésnek megfelelt.

Lloyd kikél a bankszabadság azon módja ellen, mely szerint jegybankok a jegyemissió nagyságában keresik a versenyt. Hivatkozik e tekintetben a franczia kamara bizottságának hasonnemü nyilatkozatára, Gautier-ra, az amerikai bankok történetére és viszonyára, Hamilton-ra s. a. t., kik mind azon értelemben nyilatkoztak, misszerint a szabad verseny a bankjegyek kiadásában a legnagyobb veszéllyel jár. Idézi több szakember munkáiból az erre vonatkozó tételeket.

Lloyd szerint sem a bankvagyon nagysága, sem a bankvagyon időnkénti megismertetése nem biztosíthatja a jegyek beválthatását, ez csak az emissió szabályozása és alkalmazása által az érczpénzhez lesz elérhető.

Lord Liverpool 1826-ban a bankügy javítása tekintetében három dolgot ajánlott: a) a kisebb bankjegyek eltörlését; b) fiókintézetek felállítását az angol bank részéről; c) a jegybankokat részvénytársaságokká átalakítani. Mindezt azonban Lloyd nem tartá elegendőnek a currency-t biztosítani az ország részére. 1832-ben a harmadrészbeni fedezet lett a banknak ajánlva, a mit ez azonban nem tartott meg és a mit Lloyd külömben is tarthatatlan képtelenségnek nyilvánított, a mi is leveléből M. S. B. Smith-hez kitünik.

A bizottmány figyelmezteti Lloydot, hogy a bankszabadság mellett is számos egyén nyilatkozott és pedig tekintélyek, miért nem bocsájtkozik L. ezek czáfolásába? Igy a skót bankrendszer általános elismerésben részesült. Lloyd a

skót bankokat mint deposit és leszámitoló bankokat kitünőeknek mondja, és szerinte mint ilyeneknek köszöni Skótia felvirágzását, nem pedig jegyemissiójuknak, mint Ádám Smith és Walter Scott állíták.

Az előadás folytán M. Websterre a nagyhírü amerikai senatorra is hivatkozik, ki 1838 márczius 12-én tartott beszédében szintén oda nyilatkozott, hogy a bankjegynek beválthatósága még nem garantia a túlemissióra nézve, mert a két állapot igen jól létezhetik ugyanazon egy időben. Azért is ő maga (Loyd) az 1819. törvényt, mely a jegyek beváltásának biztosítását tartá szem előtt, nem tartja elegendőnek. A manchesteri kereskedelmi kamara e tekintetbeni jelentésére és elnökének Smith-nek nyilatkozatára nem épit. Ez ugyanis azt állítá, hogy 1836—7-ben az árúk árcsése annak tulajdonítandó, hogy a forgalmi eszközök mérték felett kevesbültek.

Ezen állítással szemközt áll azon tény, hogy :

1834-nek	April	havában	a forgalmi	bankjegy	értéke	volt	29,220,000	livre
1835 „	„	„	„	„	„	„	29.011,008	„
1836 „	„	„	„	„	„	„	29.510,000	„
„ „	deczember	„	„	„	„	„	26.372,000	„

a mi semmiképen sem egyezne Smith állitásával. Megjegyzendő itt, hogy az említett időben az érczpénz nagy mennyiségben lett exportálva és így az összes forgalmi eszköz mennyisége valóban apadt volt.

A manchesteri kereskedelmi kamarának egybeállitásait az árakra nézve nem akarja Lloyd alapul venni, hanem szemközt ezekkel Tooke megbizható munkáira utal (2947 sz. felelet). Az áringadozást majd az áru természete, majd a forgalmi eszköz természete okozza, mely megkülömböztetést sokan figyelembe sem veszik. Az árak akkor is változhatnak, ha egyedül csak ércz a forgalmi eszköz, ekkor egyedül csak a természetes és okadatolt befolyás alatt állanak, míg ha a forgalmi eszköz nem állandósított, az emlitett befolyáson kivül még ezen körülmény is okoz áringadozást.

Smith Ádámot elismeri nagy tehetségnek, azonban a tudomány azóta annyira haladt, a tapasztalás annyi tanuságos adatot szolgáltatott, hogy Smith nézetei szerinte elévültek (2967. sz. f.).

Ha bármely oknál fogva az országból 6 millió liver

értékü arany exportáltatik, Lloyd véleménye szerint ugyan 6 millió liverrel kellene a bankjegyek összegét is reducálni.

Lássuk Lloyd nyilatkozatait a julius 23-án tartott bizottmányi ülésben.

Elismeri L. hogy az általa kifejtett bankrendszer mellett egyetlen egy bank adhatna csak bankjegyet; a fenálló több jegyemittáló bank mellett az eszme kivihetetlen (3022. 3023 felelet) mert a provincsialis bankok fentartása mellett, ha minden bank a kivánt reductiót, tekintettel az angol bankból kivett érczre létesítené, a reductió többszörösztetnék.

Ezután a depositumok magyarázatására tért a bizottság. Ez alkalommal némi szenvedélyesség mutatkozott, úgy a bizottság kérdéseiben mint pedig Lloyd feleleteiben, ugy hogy a tárgyalás a heves vita formáját ölté magára. Ugyanezt és pedig talán még nagyobb mértékben látni a julius 24-én tartott ülés jegyzö könyvéböl, hol a depositum és bankjegy közötti külömbség fejtegettetett. Ez nap a bizottság tagjai példákban mutatták Lloydnak, hogy nem minden bankjegyemissió szaporítja a forgalmi eszközöket, mert a kiadott jegyet ismét mint depositumot is lehet a banktól venni, annélkül, hogy forgalomba jönne, ha t. i. azon a bank által áruba bocsájtott értékpapirokat vesz az illetö és a bankjegy ezáltal ismét a bankhoz vándorol.

Lloyd utolsó kihallgatása julius 31-én volt. Ezen ülésben a bizottság leginkább a forgalmi eszközök mennyiségének változását és ezen változás összefüggését az utolsó évtizedben volt krisisekkel vizsgálta. 1830-ban a franczia forradalom, Belgium ügye, azonkivül mintegy 15 millió livre értékü gabonának behozatala, 150 millió livre állampapirnak convertálása egybemüködött és még sem származott kereskedelmi crisis, noha akkor sem létezett a Lloyd által ajánlott jegykiadási rendszer, kérdé tehát a bizottság, mint egyeztethetö ezen tény Lloyd elveivel, a currency theoriával? A nagy érczexport meg volt, annyi kedvezötlen körülmény egybemüködött mint soha ezelött, a mit Lloyd is bevall, mint egyeztethetö ez Lloyd currency theoriájával? Lloyd erre azt mondja, hogy a crisis kikerülését ö nem az angol bank által követett 1819-ki actának tulajdonítja, hanem egyedül azon nem az actában

rejlő eljárásának, miszerint a bank azon időben jegyforgalmát leszállítá, a mi épen az általa ajánlott rendszernek elve.

1836-nak május.	az érczartalék	11.418,000 L.	a jegyforg.	21.078,000	L volt
„ „ aug.	„	11.109,000 „	„	21.082,000 „	
„ „ nov.	„	7.329,000 „	„	19,300,000 „	

(Ebből látni, hogy az angolbank a bankjegy reductiójában nem követte a Lloyd által képviselt tant, és még se következett be crisis).

Ha a bankjegy beváltás utján tér vissza a bankhoz, ugy a bankjegy semmisíttessék meg; ha depositumokat vesz vissza a közönség, ugy a bank annyi értéket adjon el tárczájából; ezt ajánlja Lloyd.

Minthogy pedig a provinczialis bankok jegyeiket az angolbanknak jegyeivel válthatják be, látni való, hogy tulajdonképen az angol banktól követeltetik érczexportálás esetében a nemes ércz, jegyeinek beváltása által a pénztárnál.

És ámbátor az 1830—1840 évtized kereskedelmi crisisei közepette a jegyforgalom nagyságában az eltérések csak csekélyek voltak u. m. 400000—700000 livre, mindazon által a bank eljárásában nagy hibát lát, a mennyiben az érczartalékjának kisebbedésével nem apasztá egyarányban jegyforgalmát.

A bizottságnak ez évi ülésszakában T Tooke is több izben lett kihallgatva. Lássuk e tekintély nyilatkozatait.

Az 1840-diki julius 8-án tartott ülés eredménye.

Tooke, Merac-nak segítségével, az árak ingadozását állítá volt össze, és ebbeli munkájából kitünik, hogy több nagy fontosságú kereskedelmi czikk (gyapot, selyem, vászon . . .) 25%—50%-al esett árban, ezen változást azonban nem tulajdonítja az angol banknak, administratiójának, sem pedig a forgalmi pénznek. 1836-ban az árak ismét tetemesen emelkedtek, a mit megint nem a bankrendszer, hanem az Amerikának nyujtott tetemes hitel okozott, miáltal az áruk keresettebbek, az ár pedig magasb lett, a mit a pénzpiacz engedékenysége is elősegített. Forgalmi eszköz (Circulating medium) alatt mindazt érti, a minek segítségével birtok, érték átruházások eszközölhetők, e mellett pedig kézen forognak a nélkül, hogy az átruházás irásbeli nyilatkozattal vagy aláirással lenne kapcsolatban. Ily „circula-

ting medium“ a vertpénz, a bankjegy, a check, a váltó egy tekintetben, söt még az egyszerü hitel, a mennyiben ennek segítségével eladások és vételek történnek.

(E szerint Tooke a „forgalmi eszköz“-t a legtágasb értelemben veszi.)

A depositumokat a bank átruházható tartozásainak (transferable debts) nevezi.

Pénznek tekinti : a vertpénzt, bankjegyeket és checkseket, a váltót nem nevezi pénznek, mert a megnevezés rá nézve nincs elfogadva, noha egy 24 óra alatt fizetendő váltó szintoly természetü mint a check, és csak a lejárat időbeni külömbség jön itt figyelembe. Ez különben csak osztályozási nézetkülömbséget okozhat, mert az árúk, tárgyak árára a forgalmi eszközök közül egyik sem gyakorol nagyobb befolyást mint a másik. Az árakra nincsenek a forgalmi eszközök befolyással — Tooke szerint — mert ezek egyedül csak előállítási költségük szerint változnak, és azon viszony szerint, a melyben egy vagy más vidék azon tárgybeli szükséglete fedezve van, végre a fogyasztó anyagi és pénzbeli viszonyai szerint.

(Tooke ezen utóbbi nézete inkább azt mutatja, hogy a pénzforgalom van befolyással.)

Tooke azt állítja, hogy a forgalmi eszközök mennyisége inkább következménye, nem pedig megelőző oka az árváltozásnak. Ha csak érczpénzforgalom van, vagy pedig oly jegyek forognak közkézen, a melyek érczpénzzel mindenkor beválthatók, a forgalmi eszközök nem gyakorolnak befolyást az árakra; ha azonban be nem váltható papirpénz a forgalmi eszköz, úgy igen természetes, hogy az ily forgalmi eszköz a tárgyak árára is befolyással leend.

Az árváltozás lényeges okának Tooke a kereslet és kinálat közötti viszonyt tekinti, azon arányt, a melyben a készlet valamely szükségletet fedez. Az 1840 augustus 4-én tartott kihallgatás eredménye : Az 1833—1837 években volt árváltozások magyarázatánál Tooke a bizottságot azon körülményre figyelmezteté, hogy 1835-diki február havában általánosan 16%-al magasb árak léteztek, mig a bank jegyforgalom 1833 február hava óta nem változott emli-

tést érdemlő viszonyban. 1833-han az angolbank jegyforgalma 18.318,000 livre volt, 1835-nek február havában 18.099,000 livre, a miből kitünik, hogy az áremelkedés okát nem lehetett a jegyemissióban keresni.

Különben Tooke igen helyesen teszi azon megjegyzést, miszerint az árváltozások vizsgálatához nem lehet bármily áruczikkeket választani, hanem csak azokat, a melyek a kereskedelmi forgalomban nagy tételekben fordulnak elő. Oly áruczikkek, melyek forgalmi értéke például 10—20 ezer livret alig ér el évenként, nem irányadók. Tooke maga következtetéseit: a gyapot, gyapjú, selyem, len és vasczikkeknek árváltozásaira fekteti.

Szintúgy nehány napig tartó nagy áremelkedés, vagy árcsökkenés nem lehet irányadó. Hogy az árcsökkenés természetes oknak és pedig a czikkek nagyobb mennyiségbeni behozatalának volt tulajdonítandó 1833—36-ban, a következő táblázatból tünik ki:

Behozatal Angliában érték szerint.

Év	Gyapot	Gyapjú	Selyem	len	indigó	téa
1833	303,6 m. l.	38 m. l.	3,0 m. l.	126,5 m. l.	6,6 m. l.	31,7
1834	326,8 „	46 „ „	3,8 „ „	88,0 „ „	4,1 „ „	33,6
1835	363,7 „	42 „ „	3,9 „ „	83,2 „ „	4,1 „ „	44.3
1836	406,9 „	64 „ „	4.8 „ „	151,6 „ „	7.7 „ „	49,3

Hogy a kereskedésnek ily nagy mérvü emelkedésével a hitelüzletek s a speculatió is nagy mérvben növekedtek, az könnyen érthető. Az éjszakamerikai egyesült államok elnöke is 1837-nek szeptember 4-én olvasott üzenetében a Congreszushoz így magyarázá az azon időbeli kereskedelmi krisist. Azon államokban a bevitel és kivitel 1824-től kezdve 1830-ig inkább apadt és csak hullámzást mutatott, míg 1830 kezdve 1837 tetemes emelkedés volt látható, mert a bevitel 103 millió dollárról 1831-ben 189 mill. d. emelkedett 1836-ban; a kivitel pedig 81 millió dollárról $128^2/_3$ millió dollár értékre emelkedett. Ezen nagy növekedés közepette a gyáriparosok azon reményben voltak, hogy ez mindig igy fog menni: a hitelezés mindig nagyobb dimensiókat nyert, nagy tőkék

fordíttattak az ipar kiterjesztésére és ezáltal a gyártmányok nagyobb mennyiségben készültek mint szükséglet volt, a minek következése az árak esése lett és ezáltal származott zavarok. Igy volt ez Angliában is, Amerikában is. Bekövetkezett tehát a tultermelés minden következményeivel, annélkül, hogy a forgalmi eszközök erre befolytak volna. A hitel kiterjesztése csak következménye volt a speculatiónak áremelkedésre.

Egyáltalában a bank csak akkor nyer befolyást a forgalomra, ha depositumait teljesen visszafizette, ezen időpontig a depositumok kisebb nagyobb mérvbeni kivitele magában is befoly a forgalomra, ez pedig a bank intentióival összhangzó, de ellenkező is lehet, azonban semmiképen sem áll a bankigazgatóság hatalmában. Nem kell külömben elfelejtkezni arról sem, hogy a legtöbb kereskedelmi üzletben a bankjegy közvetítése nem igen szerepel.

Hanem igenis gyakorolt befolyást 1835-ben a bank hitelnyujtása által, a rábizott depositumok kikölcsönzése által nagyobb mérvben. És e tekintetben szól Tooke a kamatláb változásai mellett, kijelentvén, hogy a bank a kamatlábnak emelése által a hitelközvetítés túlterjesztését gátolhatja. Ugyanis, ha a bank első rendü czégeknek drágítja a kölcsönt, annálinkább fog a kamatláb más körökben emelkedni és így a hitelüzletek túlterjeszkedése gátoltatni.

Az 1840-ik év Aug. 5-én volt bizottsági kihallgatás eredménye.

A bizottság az ülés kezdetén Tooke nézeteit kivánta tudni az 1835 évet megelőző időszak kereskedelmi viszonyai felett. Jóllehet a kihallgatás ezen része is sok érdekest tartalmaz, ezen résszel még sem foglalkozhatunk, mert igen távol vezetne.

Tooke azon nézetben volt, hogy a bank egyedül csak váltótárczája által hathatna a pénzforgalmi állapotra, noha ez maga még nem okozhatja az érczpénznek bejöttét vagy kimenetelét. Ezt jól kell megkülönböztetni a jegyemissiótól, miután a kölcsönök a depositumokból adatnak, és így a váltótárcza tulajdonképen azt mutatja, hogy mennyire segíti

elő a bank a forgalmat hitelnyujtása illetőleg kölcsönei által.

Megkérdeztetvén véleményeért Lloyd currency theoriája felett, oda nyilatkozik, hogy egy oly rendszertől, mely szerint a bankjegyforgalom mindenkor az érczpénzforgalomhoz arányositassék, már azért sem vár jót, mert ezáltal a kamatláb szükség felett gyakran és tetemes változásoknak lesz alávetve.

Evvel szemközt ő egyedül csak a jegyek beválthatóságát kivánja biztosítva látni, ha a bank elegendő érczpénzkészletet tart, képes leend kötelezettségeinek eleget tenni, és a kamatláb nem fog oly tetemesen ingadozni, mint ha Lloyd ur propositiója jutna érvényre és alkalmazásba és ezáltal egyuttal nem volna oly érczalap szükséges, mint a minőt Lloyd két departement-rendszere igényel.

A banknak okszerü vezetésével az érczkivitel ellen is hathatna a fentemlített módon. Ily eljárásnak köszöné a bank a mindenesetre legveszélyesb 1832-diki krisisben az érczpénznek visszafolyását pénztárába, noha 6 millió livre érczpénzt vontak ki a krisis kezdetén a bankból; ugyanezt tapasztaltuk 1838-ban és 1839-ben. A bankigazgatóság a kamatláb emelése által hasson a pénzpiaczra, és a czél el leend érve a nélkül, hogy a jegyforgalom mesterséges uton változtassék. Az érczpénznek időnkénti kimenetét az országból gátolni nem lehet, mert vannak esetleges fizetések a külföldre, a melyeket csak érczpénzben lehet teljesíteni.

Az angolbank figyelme csak a pénz értékének változására lehet irányozva, ennek mértéke pedig a kamatláb — nem pedig a forgalmi eszközök mennyiségére (without affecting the circulation in amount). A kamatláb emelése által a váltók árfolyamára is befolyást gyakorland a bank.

Azonban a bank akkor lépjen ki szenvedőleges állapotából, ha azt látja, hogy érczpénzkészlete nagyobb mértékben vonatik ki kezeiből, a minek megszorítására a hitelnyujtást (váltóleszámítolást) is leszállítani kellend, ha a krisis nag érczexporttal jár, és a bank ércztartalékja fenyegető mérvl

apad. A kellő időpontnak meghatározása, hogy mikor kellessék egy vagy más módhoz nyúlni az érczpénz kifolyásának meggátolására, ezt általános szabályokhoz kötni nem lehet, hanem a bankigazgatóság tapintatára kell bízni. Ugy hiszi azonban, hogy a mint a bank óreztartalékja 10 millió livrere apadt, a bank váltótárczájának értékesítéséhez és egyébb követeléseinek folyóvá tételéhez lásson, mert így aztán a pénzpiaczra nyomást fog gyakorolni, és ennek következtében az érczpénz ismét az országba vonuland.

4.) Az 1848-dik évbeni enquête.

Mint tudva van 1847-ben Angliát ismét egy nagy kereskedelmi krisis lepte meg. 1848-ban a parlament egy enquêtet alakított, vizsgálandó, hogy mily befolyással volt a krisisre a banküggy.

A kihallgatott szakértők egyhangúlag oda nyilatkoztak, hogy az 1847-ki krisis természetes következménye az 1846 ki évben volt csekély termésnek, a melyet külföldről kelle pótolni, és ezért nagy fizetéseket teljesitni oda. Közremüködött a krisis növelésében : a gyapot hiánya; tetemes tőkének a vasutépítésekre fordítása; a hitelnek túlfeszitése, főkép a kelettel való kereskedésben.

A bankgouverneur és algouverneur azt állítják, hogy a bank nem járt el úgy annak idején, mint kellett volna, mert még 1846-nak őszidején kellett volna nyomást gyakorolnia a pénzforgalomra, a mi nem történt, miután a bankigazgatóság kezei megkötvék.

Több bizottsági tag azon véleményt támogatja, miszerint az 1844-diki Peel-acta egy oly administratiói gépezetet alkotott, mely a bankot minden felelősségtől az ország irányában felmenti. Mások véleménye oda irányult, hogy a krisis kitörésekor 4 millió livrerel több bankjegy volt a közönség kezeiben, mint a mennyire valóban szüksége lett volna.

A nagy izgatottság csak october 25-én kezdett csökkenni, midőn a kormány a Peel-acta felfüggesztését elrendelé.

Az enquête jelentése szerint az 1844. Peel actára vonat-

kozólag a vélemények ugyan eltérők, azonban mindamellett annak fentartását ajánlja.

1848-ban márczius 7-én a bizottság Baring elnöklete alatt kihallgatá:

James Morris bankgouverneurt és
J. James Prescott algouverneurt.

Ezen két szakember véleménye a következő elvek körül egyesült:

1844-ben augustus 1-én az első bankkimutatás tétetett közhirré, megfelelőleg az 1844-dik évi Peel-actának. Ekkor a kamatláb $2^1/_2$%-ra esett (ennél kisebb kamatlábat a bank soha sem használt.). A bank a kamatlábat azért szállitá le oly feltünő viszonyban, mert a természetes kamatláb ily csekély lett. Addig, mig a bank kamatlába kölcsöneinél a törvény értelmében változatlan volt, és mindannyiszor, hogy a természetes országos kamatláb kisebbé vált: a bank nem tudá pénzét állandó magas kamatlába szerint elhelyezni, és nem maradt más teendője, mint értékpapirokat vásárolni. Ilyen viszonyok között t. i., ha pénzbőségben van, az értékpapirok ára is nagyobb lévén, a bank kénytelen volt drágán vásárolni. Midőn pedig az általános kamatláb nagyobb volt, mint a bank állandó és változatlan kamatlába, mindenki a bankhoz fordult kölcsön végett, a minek a bank csak ugy tehetett eleget, ha értékpapirjait a börzén eladá, a mi a pénzviszonyok természete szerint ekkor kisebb árral történt, mint a melyen a papir vásároltatott. Igy a bank az általános kamatláb változásai alatt saját állandó kamatlábával folyvást veszteségeket szenvedett. Ezt mellőzendő, a bank a Peel-acta alapján azonnal követte az általános kamatlábat, és ez $2^1/_2$%-nál maradt 1845-diki october 16-áig, midőn 3%-ra emelé azt.

1847-ben január 14-én a kamatláb $3^1/_2$%-ra emelkedett, ekkor az érczpénzkészlet 13.949,000 liverre ment, a tartalék 7.269,000 liverre, az escompte 7.624,000 L. Január 21-én kamatláb 4%-ra emeltetett. April 8-án az érczpénzké már 9.867,000 liverre apadt, a tartalék pedig 3.464,000 re, a kamatláb ekkor 5%-ra vitetett. April hó 15-én

tartalék már 3.342,116 livrere fogyott, elhatároztatott a váltótárczát kissebbíteni, noha a kamatláb csak 5% körül járt.

October 25-én a tartalék már csak 1.994,900 L volt, a kamatláb pedig 8%. A bankaktát a kormány erre felfüggesztette. Az angol bank tetemes mértékben fáradozott a hitelviszonynak fentartásán, úgy a bankoknak és közváltóknak mint magánosoknak nagy mérvben adott kölcsönöket, t. i. mintegy 2½ milllió livret, a mi a rendes kölcsön üzleteken kivül történt.

A két gouverneur bevallá (2651 sz. kérdés), hogy a pénzforgalmat illetőleg a Peel-acta óta nem érzik magukat felelősnek, miután erre nézve az acta maga egy önkormányzati mechanismus.

A bankdepartement két kötelességet ró a bankhormányzatra, u. m. egyrészről a közönséget kielégíteni, másrészről pedig a bankrészvényesekre is gondolni. Ezeknek a mennyire lehet nagy osztalékot kellett biztositani, a közönségnek pedig elönyöket nyujtani, mely két feladat azonban nincs egymással ellentétben.

A krisisre visszatérőleg e két kormányzó azon nézetet nyilvánitá, hogy nem kellett volna a bankaktát suspendálni, a nagy félelem szünőben volt már. April hóban a pénzszüke okozott krisist, miután az ország élelmezése végett sok nemes ércz vitetett a külföldre. Ugyanezen időben fizeté a bank részvényeseinek az osztalékot, a mely mindig a tartalék czímü tétel rovásából menjen, és a közönség, mely nem ismeri a bank számításainak mechanismusát, megijedt azon, midőn csak 3 milliót látott a tartalékban a bank kimutatása szerint. Az élelmezésre 9 millió livre vitetett ki, mintegy 40 millió livre a kereskedéstől vonatott el más czélokra; ebből pénz krisis származott.

Teljesen más természetü volt a kereskedelmi krisis összel, october hóban. Kezdődött ez több kereskedőház — és pedig gabnakereskedő, bukásával. A gabona ára, mely 120 sillingre emelkedett volt, a nagy import következtében majd felére esett. Ezen bukások több banknak bukását vonták maguk után (Bank of Liverpool, Liverpool baning Company, North and South Wales banking

Company, Union bank of Newcastle sat.) A bankot mindenki igénybe vette, ott keresett biztosítékot, az angol bank jegyeit a közönség elzárá, a pénz forgalom apadt.... mindez okozá a krisist — a bankakta nézetök szerint erre nem gyakorolt befolyást.

A bankkormányzók véleménye szerint a bankakta teljesen megfelelt a várakozásnak, a mennyiben az érczpénz kevesbülésével a bankjegyek is a forgalomból jöttek és a jegyek beváltása teljesen biztosítva volt. A forgalomban lévő 22 millió livre bankjegyből 14 millió értékpapirok által volt fedezve, 8 millió pedig érczpénz által. A bankjegyek visszajötte, a beváltás utján, a forgalmi eszközöket kevesbíté és így a váltó árfolyam javult.

A bankkormányzó még 1844-ben ajánlá, hogy az ezüstre nagyobb figyelemmel legyenek az érctartalék képzésénél, miután épen az ezüst azon ércz, a melyet fizetéseknél a kontinensen leginkább használhat az angol kereskedő. Ezt annál inkább javaslá a banknak, miután Angliában (akkoron) nagy mennyiségü ezüst hozatott Amerikából és Chinából, a melyet, ha nem vesz át a bank, exportáltatik a kontinensre.

Morris azt javaslá Peelnek, hogy a tartalék egy harmada ezüst legyen, ő azonban csak egy ötödrészt ajánlott parlamenti beszédében, miáltal az ércztartalék $^4/_5$ arany marad.

A bankkormányzók az 1844-ik bankactának azon részét is, mely a vidéki bankokra vonatkozik, jótékony hatásúnak mondják.

Meggyőződésük, hogy nem lehet oly törvényt alkotni, a melyet minden körülmény között és így általános rémülés esetében is fentartani lehetne. Mindamellett azonban nem javasolják, hogy egy oly törvény alkottassék, a mely a kormányt felhatalmazza a bankakta felfüggesztésére. Ugyanis, nézetük szerint, nem lehet azt előre megitélni, hogy mily viszonyok között függeszthesse fel a kormány a bankaktát, és így attól lehet tartani, hogy a felfüggesztés vagy nem alkalmas időben történend, mikor egy ily heroikus mód tán felesleges is volt, vagy pedig oly időpontra fog halasztatni, a midőn a ı következményei már kifejlődtek. Tanácsosbnak tartjá vény felfüggesztésére törvényt nem alkotni, a dolgo

magára hagyni, és ha rendkivüli viszonyok a suspensiót kívánatosnak fogják mutatni, ugy azután a kormány felelőssége mellett az ugy is megtörténhetik.

A bankjegyek szaporításával nem hiszik a közrémülést megszüntethetni, mert ez maga magától szünik meg.

Hogy a kormány a kamatlábat 8%-ra határozá october hóban, ezt csak annyiban tartják aggasztónak, hogy ez által praecedens eset létesült, a mely a kormányt jövő alkalommal hasonló eljárásra indíthatná. A jelen esetben a kormány eljárása indokolt volt, miután a continensen ugyanazon időben már 7%-on állt a váltóleszámítolási kamatláb.

Ugyan 1847-ben a kormány deficiency bill-jeire elöleget vett a banktól. Némelyek azt állítják, hogy a bank ezen kölcsönei által is némileg zavarba jött volna. A kihallgatottak tagadják, hogy ezen kölcsönök elvileg zavart okozhatnak, miután minden 3 hó lejáratával szokott a kormány ily előleget kérni, és a bankigazgatóság erre el van készülve, eladván értékpapirokat a pénz beszerzése végett. 1847-diki april havában ezen kölcsönök $3^1/_2$ millió livrere rúgtak; azonban october hónapban nem volt a banknál D. Bill.

Ugyan 1847-diki april havában az angol bank a skót bankokat is segíté, és pedig 200,000 livre elöleget adott egy Joint-Stock banknak, a melynek azonkivül 60,000 liver váltót leszámitolt, szintúgy egy más skót banknak 100,000 livre előlegeztetett. Ennél több azonban Skótia részéről nem kéretett.

Az elnök azon kérdésére, hogy vajjon nem volna-e jobb, ha a bank, a kamatláb emelése helyett, a váltóknál egy bizonyos időhöz kötné a leszámitolásra elfogadást, Morris ellenkező nézetet nyilvánít, mert ezáltal a kereskedelem nehezíttetnék, a mennyiben a váltóüzletnek a közforgalomban a bank által megszabott lejárati időhöz kellene magát alkalmaznia, a mi nem megyen. Evvel szemközt a krisis alkalmával követett eljárást ajánlja, a mely abban áll, hogy a kamatláb módosíttassék a váltó lejárati idejéhez képest, miáltal a czél el lesz érve.

A bankkormányzók azt állitják, hogy nem a depositu-

mok kivétele hozza zavarba a bankot, hanem a kért kölcsönök nagy mennyisége és összege. Ilyenkor a bank tartalékjának emelése végett tetemes áldozatokat hoz a közügynek, eladván értékpapirokat a legrosszabb, a legkedvezőtlenebb árfolyammal.

A mint a bank a kamatlábat emeli, az országba vonja a külföldi pénzt. Prescott azonban eltérőleg Morris-tól azt véli, hogy ilyenkor nem a külföldi pénz jön Angliába, hanem a külföldön elhelyezett angol pénz.

Hogy a hitelüzlet összevonassék, a bank oda utasítá fiókintézeteit, a hitelnyujtást az eddigi összeg felére reducálni, a mi azonban kimélettel foganatosíttatott, és csak rövid ideig tartott.

Az angol banknak liverpooli fiókintézete által 1846-diki october 31-től 1847-diki augustus 7-ig 2.680,177 liver értékü arany küldetett Amerikába; magánosok által közel 800,000 liver; Londonból is mintegy 400,000 L. ugy, hogy körülbelül 4,000,000 L exportáltatott ez időben Amerikába.

A tárgyalás folytattatott 1848-ban márczius 10-én. Morris a bank állapotának közlését czélszerünek tartja, mert a bankingazgatóságot ezáltal kényszerítik óvatosnak lenni.

A banknál többnyire 2—3 millió livre álladalmi pénz van deponálva, a melyet a bank forgat és így kamatokra szert tesz. A mint a fedezetlen jegyemissió 14 milliót meghalad, a bank nyereményében az állam is részesül.

Már 1844 előtt az angol bank több Joint-stock bankkal szerződött, és abban állapodtak meg, hogy az angol bank hitelt nyit az illető J. St. banknak, azért pedig ez csak az angolbank jegyeit használja. Minden más jegybanknak az angol bank nem nyujt segítséget, kölcsönt.

A bank egészen szabadon függetlenül határozza meg a kamatlábat. Rendesen 95 napi lejáratú váltókat számítol, gyakran 6 haviakat is, jön 10 napi is a tárczába.

Azonkivül, hogy váltót leszámítol a bank, saját ér papirjait is kölcsönbe adja. Igy p. o. 300,000 névé vret Consolban adott egy bankárnak, ki azon papi börzén eladta, ez úton pénzt szerzett és tartozásánál napján a papirokat ismét vissza vásárlá és a bank

1847-ben szept. 18 án 17.932,000 livre bankjegy volt forgal.
„ „ octob. 10-én 20.833,000 „ „ „ „
„ „ „ 23 „ 20.318,000 „ „ „ „

A bankjegy-összeg tehát nem nagy ingadozást mutat.

Prescott azt mondja, *hogy nem tudja, miben és mint kellene a Peel-actán változtatni, csak azt tudja és érzi, hogy az jelenleg nem tökéletes.*

Az 1848-diki márczius 14-én történt kihallgatáson Morris bemutatá az 1847 évi szept. 15 — october 25-ig tett rendkivüli előlegeknek és kölcsönöknek jegyzékét, a melyek 2.255,000 L. összeget mutatnak. Ugyanily czélból october 26-tól november 16-áig 950,000 Livert adott az angol bank.

Morris és Prescott állítják, hogy a forgalmi eszközök 1844-ki acta által ugy reducáltatnak, mintha a forgalmi pénz csak érczpénz volna.

Az 1844-ki akta szerint Britannia összes jegybankjai legfölebb 32 millió Livre bankjegyet hozhatnak forgalomba váltótárczájuk alapján, és pedig az angol bank (Bank of England) 14 millió livret, a többi angolországi jegybank 18 millió livret.

Az angol bank 2 departementre való osztása által a bankdepartement ugyanoly természetü lett, mint *minden más depositbank, mert jegyemissió őt nem illeti, és azért kezelésében is ugyanazon szabályok alá esik.* Felemlítendő még, hogy a bank ugy nevezett *post bills* utalványai 1 millió livre körül forognak, az ily jegyekkel a többi bank nem bir.

Azáltal, hogy az angol államadósságok kamatai az angol bank által fizettetnek ki, a bank tartalékja látszólag nagy változásoknak van alávetve. T. i. az angol bank az államtól bírván depositumokat, ezek rovására teljesíti a kormány részére a kamatfizetéseket, és miután az állam depositumа szintúgy kezeltetik mint a többi depositum, könnyen érthető, hogy a tartalékban lesz a fizetésekre készen tartott összeg foglalva. Minden kamatfizetés idején nagy apadást látni a tartalék körül, így 1847-ben April havában is, a mit a közönség hibásan más okoknak tulajdonított.

Hogy sok angolországi bank nem kezeltetik ugy mint

kellene, hogy nincs intézkedésükben okszerüség, az kitünik a Liverpooli királyi bank eljárásából, mely 620,000 livre saját alaptőkével bír, és egy kereskedőnek, egy személynek 250,000 L hitelezett.

A bankakta nem állapitott meg — Morris nézete szerint — más szabályokat, mint a melyek minden banknál okszerü vezetés mellett alkalmaztatni fognak — az 1844-ki akta nélkül. Már az 1819-ki akta állapitá meg az elveket, melyek határozott formába öntettek az 1844-ki akta által.

Hogy mily váltóárfolyam változások fordultak elő az 1847-diki october napjaiban, a következő adatokból látható.

1 Liver-ért october 2-án Londonban adtak 25 frank 40 cent. párisi váltóban; okt. 9-kén ugyancsak egy livreért $25._6$, october 16-án $50._7$ frankot, mindenhol 4 napra lát után fizetendő váltót értve. Az árfolyam tehát már a kormány rendeletének megjelenése előtt változott.

Akár beföldi használatra, akár külföldre vitel végett vonassék ki az érczpénz a bankból, ennek egyaránt kell óvatosnak lennie és ellene müködnie. A különbség a két esetben csak az, hogy míg a belföldi használatra irányzott érczkivánat csak rövid ideig tart, a külföldre vitel hosszabb ideig tartó érczkeresletet okoz.

Ha a Joint-Stock bankok a Clearing House-ba bocsáttatnának, a bankjegyforgalmat leszállítni lehetne, és pedig mintegy ½ millió livrevel. A London és Westmunster bank Londonban 150,000 livrevel többet kénytelen tartalékul tartani a miatt, mert a Clearing House-ba nincs bemenete.

Ezen bankon kivül még 4 más Joint-Stock bank volt Londonban.

A két bankkormányzó a 3274—3280 sz. alatti kérdésekre nyiltan bevallja, hogy a bank szükségesnek tartja az árúk árára befolyást gyakorolni, és a czikkek olcsó árában látnak legtöbb biztosítékot! A bizottság tehát azon észrevételt intézé a két úrhoz, hogy a szerint az aranyt visszavonandók Angliába, Angl [illegible] tól kell tenni? A bizottság adat [illegible] hogy az angol bank hitelme [illegible] Anglia az értékpapirokon [illegible]

veszteséget szenvedett; — hogy egy ily bankoperatió által a bank 9 millió livre aranyat vonzott Angliába! Ehhez még talán ugyan vagy 80—100 millió L. veszteség járúl más tárgyaknál, czikkeknél. Morris erre azon véleményt nyilvánítja, hogy egy oly árcsökkenés általános lévén az országban, a viszony az egyesek között nem igen változik — ellenben a közönség összesen nem szenvedett veszteséget. Különben a kereskedelmi bilanz maga magától tér vissza a rendes határok közé, az egyik állítás a 3310 számú kérdésre, mig a 3313 sz. alatt Morris azt állítja, hogy a mint a kereskedelmi mérleg Angliára nézve passiv, az onnét ered, mert Anglia exportja, árúinak drágasága, magas ára miatt, nem éri el az importot és így az export nagyobbítására kell hatni, a mi ugy történhetik csak, ha az árak leszoritatnak, és ezen eredményre a banknak befolyása által akar Morris hatni,— a mit 3317 sz. alatt világosan kimond. Elismeri továbbá Morris, hogy egy ily elv mellett szünetel a munka és számos (azonban szerinte csak a túlzott) vállalat jut tönkre; elismeri, hogy ez a currency theoria következménye; mindazonáltal véli, hogyha bármely más elvnek hódolunk, a krisis még nagyobb lesz.

Ezen a kereskedelem ipar és földmivelésre oly veszteséges év a bankra nézve igen kedvező volt, mert a használt nagy kamatláb (adott kölcsöneinél) nagy osztalékot teremtett részvényeseinek.

Az angol bank a jegykiadás szabadalmán kivül London és környékére nézve, még két kedvezményben részesül, t. i. hogy az állampénztárt kezeli, és hogy részvényesei csak a bankvagyon összegéig kezeskednek, nem határtalanul mint más bankok részvényesei.

A bizottság constatirozá, hogy a krisis Londonban és Lancashire-ben, a hol egyedül csak az angol bank jegyei forognak, volt tetemes, míg máshol, a hol a vidéki bankok jegyei vannak forgalomban, krisis vagy nem is volt, vagy csekély mérvben.

A 3415 sz. kérdésben a bizottság kérdi Morrist, hogy vajjon a nagyobbodó termelés nem idéz-e elő nagyobb munkásságot? Morris ezt elismeré, de egyuttal kéri a bizottságot,

hogy ne bocsájtkozzék, ily elméleti tárgyalásokba, miután ő mint bankkormányzó csak szakát illető kérdések vitatásába kész ereszkedni.

A bizottságot továbbá figyelmezteté, hogy egyáltalában kelleténél nagyobb fontosságot tulajdonitanak a bank által használt kamatláb változásainak.

A bizottság továbbá kérdi, hogy vajjon a bank vezérelvei szerint ez a fogyasztásra is akar-e hatni? Erre Prescott azon véleményben van, hogy néha a rendes pénzforgalom érdekében szükséges, hogy a közönség a külföldi czikkek fogyasztásától tartózkodjék. Erre a bizottság azon helyes észrevételt teszi, kogy e szerint ha az ország élelmi czikkek hiányában van, ezek behozatalát is nehezitni kell — erre Morris megjegyzé, hogy az érczpénznek kivitele által az élelmi szerek ára leszáll és azon iparczikkek ára is, a melyeket a kivitelre használhatni.

Morris jelentése szerint a bankigazgatóságban a nézetek az 1844-dik évi akta tárgyában megosztva vannak.

A bizottság ezuttal felemlíti azt is, hogy 1844-ben a kormány a parlamentben kiemelé, hogy mily előny volna az a közönségre nézve, ha a vidéki bankok jegykiadási jogukról lemondanának. Néhány jegybank tette is ezt, és lemondott erről az angolbank részére, és a helyett, hogy az 1% kártalanitást elfogadta volna, azon kedvezményt kérte magának a banktól, hogy a kölcsönügyi összeköttetésében a bankkal egy meghatározott összegig kisebb kamatlábat élvezzen a szokottnál vagyis a piaczi árnál. Az angolbank ezt megigéré, azonban szavát nem tartotta, a mit Wright Nottinghamból a bizottság előtt be is vallott. És ez másokkal is így történt.

A márczius 21-ki bizottsági ülésben Morris azt jelenti, hogy a bank pénztárnokának alapos számításai szerint Angliában 40—60 millió livre értékü arany érczpénz van forgalomban, míg az ezüstpénz 12 millió livrere rúghat. Egyuttal egy táblázatot is előterjesztett, a melyből kitünik, hogy a bank kisebb nagyobb bankjegyeiből mennyi van forgalomban és mennyi idő mulva tér vissza átlagosan a bank pénztárához. Ezen táblázatból kitünik, hogy minél nagyobb a bankjegy értéke, annál rövidebb ideig marad forgalomban,

hogy míg az 5 L. jegy átlagosan 74 nap múlva tér vissza, addig az 1000 L. jegy már 7 nap mulva a bankhoz visszatér. Krisis idején a forgalmat még gyorsabbnak találták.

Az 1847-ki krisis alkalmával a közönség kezeiben lévő bankjegy mennyiség nem változott egyaránt a nemes ércczel, ezt a bizottság több havi és napi adatokkal bizonyitja. Morris elismeri, hogy a jegyek nagyobb mérvben kevesbbíttettek mint az ércz, és beismeri, hogy az 1844-ki bankakta segélyével a bankjegyforgalom nem változott azon arányban, mint ha csak érczpénzforgalommal birna az ország, a mit az actával a currency theoria elérni akart. A bizottság erre azt kérdi Morristól, ha ez áll, a mit a számok igazolnak, a mit Morris is beismer, ugy hát mire való az acta? Morris nézete szerint a jegyek beválthatóságát biztosítni volt a főczél; a bankdepartement eljárását szabályozni — nem lehetett az acta feladatja.

(Azok kik ezen aktát teremték pedig épen azt állíták, hogy főczélja oda hatni, hogy a vegyes forgalmi eszköz úgy változzék mintha csak nemes ércz forogna.)

A 3542—48 sz. kérdéseknél Morris bevallja, hogy a bankigazgatóság ellenkezőleg a bankakta szellemével jár el gyakran, a mely szemrehányás nem csak az angol bankot illeti, hanem Anglia jegybankjait egyátalában. Másrészről egyuttal elismeri, hogy az angolbank saját hitelüzleteiben nem áll mások befolyása alatt, és így saját eljárásaért másokat nem tehet felelőssé.

Kijelenti Morris, hogy a váltóleszámítolásnál nincsenek arra tekintettel, hogy mily üzletre lett az fektetve, mint származott az, — egyedül csak a biztonság az, a mit szem előtt tartanak.

A bizottság figyelmezteti Morris urat azon következetlenségre, hogy Lancashire-ben, hol csak az angol bank jegyei forognak, és a melynek üzletemberei egészen az angolbanknak karjaiba vetették magukat, miért használ ott magasb kamatlábat mint Londonban? mint történik az, hogy ugyanazon bankár, kinek filialisa Lancashireben van, ott magasb kamatokat fizet mint Londonban?

Ezen eljárást azért látja Morris okadatolva, mert ha Lan-

cashire-ben a pénz drágább mint Londonban, a filialis sem használhát kisebb kamatlábat a vidékbelinél, máskülönben versenyt kezdene.

Morris véleménye az 1844-ki bankakta tárgyában a következőben öszpontosul :

Már az 1819-ki évi akta tartalmazá magában a helyes bankrendszer elveit, a melyek a bankjegyek beválthatóságát garantirozzák. Azonban ezen törvény nagyon szabad tért engedett a bankoknak és ezek kelleténél több jegyet bocsájtottak ki, ez szükségessé tevé, ezen jegyemissiót megszabott határok közé szoritni, a mi az 1844-ki aktában foglaltatik, és mi által a jegyek beválthatósága biztosítva van. Az angol bank jegyemissiója is meghatároztatott, 1824 és 25-ben, midőn az angol bank jegyeit visszavonta, a vidéki bankok a támadt ürt jegyeikkel, többemissió által betölték, és a hatás, a melyet az angolbank elérni akart, megsemmisíttetett.

Az angolbank az államadósság kamatait fizeti, a mire násve az állam gondoskodik arról, hogy depositumai, a melyek a bankban vannak, elegendők legyenek. A bank ezen depositumokat kamatozás és jövedelmeztetés végett kölcsönbe adja, azon feltét alatt, hogy az államadósságbeli kamatok fizetése napján a pénztárba visszakerüljenek, a mi megtörténik rendesen. A bankból kimenő pénz állampapirok kamatai után nem sokára nagy részt visszatér és pedig a közönség mint deposítumokat fekteti a bankba; a bankárok pedig egyszerűen számláikra átiratják. Morris azon véleményben van, hogy ezen kamatok fizetésére, — noha a pénz rövid időre rá csak ismét a bankhoz visszatér, — még sem lehet, ideiglenesen sem, bankjegyeket emittálni, mert ezek fedezete hiányoznék. Prescott ez ügyben egyedül csak a bankszabályok megsértésétől tartana, a mi azután más esetekben is könnyitené az eltérést a szabályoktól.

Előadva az 1844-ki akta hatásait, azt állítja, hogy krisis esetében a pénzrendszer érdekében, a bank kénytelen nagy áldozatokat róni a közönségre és maga is elviselni.

Prescott az 1844-ik aktában egy paizst lát, mely a kot megvédi a kölcsönvevők tolakodásától, másrészről a bankvezényletet megóvja a haszonlesés ingerétől,

nyiben épen krisis idején, midőn legnagyobb a pénzkereslet, a tartalékot vissza kell tartania, nem pedig az olyankor használni szokott nagy kamatláb mellett kölcsönbe adni.

A krisis alkalmával 1847 ben, egy vidéki Joint-Stock banknak 768,000 livret adott kölcsön az angol bank. Tevé pedig ezt — mint állítják — azért, mert ha azon vidéki bank megbukik, azon vidék teljes bányaipara szüneteléséra lett volna kárhoztatva.

A mint october 23-án az acta felfüggesztetett, a közadósság papirjai azonnal 42.269,000 livre értékkel emelkedtek, a vasuti részvények pedig több mint 3 millióval.

A felfüggesztés november 23-án vonatott vissza, Morris véleménye szerint a fogyasztás nagyobbodására nagy befolyással volt a vasuti és bánya munkáknál foglalkozóknak kedvező anyagi helyzete, miáltal a külföldi czikkek behozatala nagyobbodott; ezen tartozást a külföldre meg kellvén fizetni, erre vagy érczpénz vagy gyártmány szükséges, a nagyobb fogyasztást pedig ez esetben nem ellensulyozá kivitel-képes ipar, mert a vasútépítés nem állít elő exportálható javakat.

Az 1847-ik év őszén augustus 8-án először Sanderson M., később azután de még october 1-seje előtt több tekintélyes czég, mint Reid, Jrving & Co, Cockerell & Co, Lyalls & Co, a melyek Kelet-Indiával voltak kereskedelmi összeköttetésben, megszüntették fizetéseiket.

A krisis tetőpontjára érvén, a bank elnökei naponta tanácskoztak Lord J. Russell-el.

1848-ik május 8-án jött kihallgatásra Jones Lloyd bankár, ki Manchesterben és Londonban tartott bankházat és a ki tulajdonképen az 1844-ki bankakta nemtője volt. Tagadhatatlan, hogy nagy ügyességgel és logikával védte az 1844-ki aktát.

A krisist azon nagy, söt túlzott vállalkozási szellemnek tulajdonítja, a mely akkor a vasút építés körül tapasztaltatott. Az ezen vállatok részére igénybe vett tőke jóval meghaladta az ország erre fordítható vagyonát. Ehhez járult szerinte, nagy mértékben a gabona és burgonya hiány, a melynek megszerzésére a külföldről vagy 30 millió livre volt szükséges; továbbá a vasut építésnél jó fizetéssel foglalkoztatva volt

munkások fogyasztási képessége, a mennyiben ez külföldi czikkekre irányult, miután mindez érczkivitelt idézett elő.

Lloyd erősen állítja, hogy ha az 1844-diki akta nem létezendett, akkor a krisis még nagyobb lett volna, mert ezen akta lehetlenné teszi, hogy a bankigazgatóság a jegyemissiót túlterjeszsze, és bankjegyeiben a kiszabott határon túl kölcsönöket adhasson. A bankigazgatóságnak nem lévén befolyása a jegyemissióra, a jegyek beválthatását nem koczkáztathatta, és így nem kellett attól tartani, hogy a krisishez még a népnek ebbeli aggodalma is járulhatna. A bankdepartement a jegyemissióval nem lévén összeköttetésben, eljárásának birálatánál a jegyemissiótól eltekinteni kell. Azért is mindazt, mit az akta a jegykiadásra vonatkozólag tartalmaz, teljesen jónak ismeri fel. A bank departementot nem lehet ugy szervezni, hogy ez maga magát szabályozza. Az angol bank ezen departementja e tekintetben egy színvonalon áll a többi depositbankkal, csakhogy tetemes vagyona, állása, helyzete a kormányhoz, a többinél nagyobb szerepre hivták. Hibáztatja a bank igazgatóságot, hogy 1844 év elején oktalan eljárásával maga segíté elé a krisist, a mennyiben a hitelnyujtásban nem ismert határt, és a helyett hogy kölcsöneit összébb vonta volna, a leszámítolási kamatlábat pedig érezhetőn emelte volna, a vidéki bankokkal versenyzett a kölcsönnyujtásban és azután midőn hirtelen visszavonulni kényszerült, látván, hogy tartalékja 8 millióról 2-re apadt, a visszahatás nem maradhatott el.

Azáltal, hogy a bank a közönséggel tudatá, miszerint tovább már nem segítheti az üzletvilágot, beállt a rémülés. Lloyd nincs azon nézetben, hogy a rémülést az állampapir kamatjainak fizetése következtében apadó tartalék látványa okozta volna, hanem inkább a bankigazgatóság fonák eljárása a hitelnyujtásban. Az ugyanazon évnek őszével volt krisist a tetemes bukások okozák és az üzérkedés határtalanságának lehetett köszönni.

Jóllehet a bankvezénylet nem úgy járt el az év első hónapjaiban mint kellett volna, Lloyd hiszi, hogy az 1844 akta mégis tetemesen leszállítá a rosz következmények sul; mert a bankigazgatóság egyedül csak tartalékjára volt k telen figyelni, és így jobban feltünt ugy előtte mint a k

ség előtt a kölcsönadás lehetőségének fogyása, a mi azután minden érdekelt körben visszavonulást és óvatosságot okozott. Ha az összes bankalap együtt lett volna ez időben, mint 1844 előtt, okvetlenül nem volt volna lehető oly kitünően megkülönböztetni a jegyek fedezetét a depositumoktól, és más részről a jegykiadás határtalansága mellett a bankigazgatóság valószinűleg a hitelnyujtásban még tovább menendett, a mi a krisis nagyságát csak fokozta volna, mert erélyesb és hathatósb eszközök használatára utalta volna a bankot. Jelenleg a belkereskedés által igényelt érczkészlet másképen kivántatik, mint a mit a külföld igényel, a mit szintén előnynek tart Jones Lloyd.

Miután rémülés idején a személyes hitel teljesen megszűnik, azt tartja Lloyd, hogy jól tevé a kormány, midőn az acta felfüggesztése által az actióba lépett és ily rendkivüli eszköz használata alatt a megtört bizalmat ismét feleleveníté. Azonban a kormánynak ily jogot „törvény útján“ nem adna, miután általa elbizakodás származnék a közönségben, mely ezen suspensióra építene.

Hogy vajjon ezen suspensió elkerülhetlenül szükséges volt-e, azt senkisem tudhatja, miután nem tudni, hogy nélküle mint folyt volna a dolog.

A suspensió hatása teljesen megfelelt a várakozásnak, a mire főkép az intézkedés meglepő szokatlansága volt befolyással.

Hogy mennyire fordult a közönség nyerészkedési vágya a vasutakhoz, kitünik abból, hogy a vidéken és a magánbankároknál a krisist megelőző időben mintegy 20%-al apadt a depositumok mennyisége.

Tagadhatlan, hogy a bank az ily krisisből bántatlanul szabadúl, míg ellenben a közönségre az országos pénzrendszernek érdekében nagy áldozatokat ró, ezt azonban kikerülni semmiféle bankrendszerrel nem lehet.

A mennyire a bankigazgatóság eljárása, az első negyedévben roszalandó, annyira dicséretes volt fellépése az év végén a nagy krisis alkalmakor.

Lloyd roszalja, hogy a két departement ugyanazon egy épületben van, sőt azt tartja, hogy a jegyemissió osztá-

lya a banktól elszakadhatna és a kormány által kezelt jegyfelváltóház lehetne. (Itt van a papirpénz a maga valóságában.)

Ellenzi a kérdőnek azon véleményét, miszerint az állam kamatfizetésekor a bank jegykibocsátását kiterjeszthetné az 1844-ki határain túl, miután ezek, mint a tapasztalás tanítja, rövid idő alatt mint depositumok a bank pénztárához visszatérnek, ily eljárás mellett pedig nem leendvén szükség a kamatfizetésre a tartalékot használni, ennek apadása nem fog bekövetkezni, és így a közönségben aggodalmakat sem fognak költeni. Ellenzi a jegyemissió túlterjesztését Lloyd azért, mert a mint egyszer a bankakta nagy eszméje specialis esetekre nézve elvesztené érvényét, a circulatió törvényei megszegve lesznek. A kérdő azonban erre megjegyzi, hogy épen a kamatfizetés által jön nagyobb forgalmi eszköz mennyiség a közönség kezébe, és változást szenved a circulatió. Lloyd evvel szemközt azon érvvel lép fel, hogy a circulatióhoz számítja a depositumokat is, és ugy mindegy akár a közönség kezében jár az illető forgalmi eszköz, akár a bank depositumaként szerepel, — ez mit sem változtat a circulatió nagyságán.

A depositumokhoz Lloyd mindazt számitja, a mi vásárlási képességet ád a közönségnek, e szerint a valósággal forgalomban levő pénzhez és jegyekhez a depositumok minden nemét számítja, habár ezek csak a folyó számlák egyenlegét képviselnék is.

Visszatérőleg a bankigazgatóság eljárásának birálgatására, azt tartja, hogy 1844-nek tavaszán sem önzésből hibázott az, hanem azáltal, hogy a kölcsönkérők pressiójának engedett és nem állt ellen.

Az 1844-diki bankaktát változatlanul megtartani ajánlja, miután szervezete a bajt kisebb körre szorítja, nemhogy elősegítené. Crisisek mindig fognak előfordulni, azokat semmiféle bankrendszer sem képes paralizálni, azonban az 1844-ki akta a circulatiót biztosítá és, a mi a fődolog, a jegyek beválthatóságát nem koczkáztatá. A rémület nem hallgat az észnek járására, nem is lehet oly általános szabályt kipuhatolni, mely minden körülmény között legjobb gyógyszer lehetne a krisis ellen. A mi ma használ, más alkalommal árthat. A kormány

15*

feladata, a körülmények szerint kivánatosnak és alkalmatosnak mutatkozó óvszert alkalmazni.

Az 1848-ki május 12-én Tooke Tamás lett kihallgatva. Ezen szakértő, ki a Peel-acta ellenzői között első helyen állt, az 1847-ki krisist ugyanazon okoknak tulajdonítja, mint az előtte kihallgatott tagok, azonban azonkivül még a bankaktát is okozza. Szerinte már 1845-ben mutatkozott, hogy a vasútépítésbeni szédelgés rossz véget fog érni, mert a szabad forgalomnak szánt tőkét építményekbe fektette, és megfosztá a kereskedelmet eszközeitől. A kitörést az aszály érlelte, továbbá a mindennemü nyersanyagok hiánya, melyek a gyáriparban igényeltetnek. Amerika nem adhatott gyapotot, és ezáltal a gyárnokoknak nem maradt más menekvés mint vagy méregdrágán vásárlani nyers anyagot, vagy pedig a gyártást tetemesen kisebb mennyiségre szorítni.

Mindezen egybeműködő kártékony tényező azonban még nem létesíthetett volna oly krisist, ha az 1844-ki bankakta nem létezik, mely a bankot 2 departementre szakítá és a tartalékot illetőleg oly kemény rendszabályokat tartalmaz. Míg a jegykibocsátó osztályban volt $6\frac{1}{4}$ millió livre értékü nemes ércz holtan tétlenül, addig a bankigazgatóság a hitelüzletben a kamatlábat kimélet nélkül felcsigázta. Míg 6%-os kamatláb elegendő lett volna, a bank 10%-ot javasolt, és csak a kormány beavatkozása folytán szállíttatott le 8%-ra, a mint a bank gouverneur vallomásaiból kiderül.

Megjegyzi továbbá, hogy a bankaktának lehetett köszönni azt, hogy a skót mint az irhoni bankok oly tetemes érczkészletet voltak kénytelenek tartani, a mit csak az angolhoni bankból szereztek, és így ennek tartalékát csökkentették, a melyben a bankakta megjelenéseig azon érczkészlet tartatott. Modhatni, hogy ezen körülmény maga mintegy 2 millió livret vont ki az angolországi bankból, és hogy mily fontossággal bir egy ily nagy érczkészlet, azt a krisis alkalmakor leginkább lehet megitélni. Ezen összeg csatolva a bankból kifolyt érczpénzhez elegendő lett volna kiegyenlíteni a kereskedelmi mérleg különbségét. Azok, kik a jegyemissiót egy bizonyos határhoz akarják kötni, és a kik a pénzforgalom mintája gyanánt csakis az érczpénzforgalmat tekintik, elfelejt-

keztek arról nyilatkozni, hogy mily formákban engedtessék meg a hitelnyujtás, vagy hogy bármely formában volna az megengedhető?

A jegyemissió határait megtartani lehetlen. Minél nagyobb lesz a határnál az ellentállás, annál nagyobb a visszahatás, és csak a fizetések általános felfüggesztése által volna elérhető.

Jelen krisis alkalmakor nem a jegyek beválthatóságán kétkedett a közönség, hanem a bank hitelének közvetítését kérte. A közönség egyáltalában még sohasem vonta kétségbe az angolországi bank fizetési képességét, és midőn aranyat vett ki onnét jegyeiért, az mindenkor a kereskedelmi mérleg kiegyenlítésére igényeltetett, a mit a belszükséglet kiván a banktól, az nem sokat nyom. Épen az 1844-ik acta által jöttünk annyira, hogy ha a közönség bankjegyeket kér, ugyanaz mintha aranyat kérne.

Az aranyat a provincziában is kivánták a kisebb forgalomban. A banknak nincs befolyása az árakra, hanem igenis a hitelüzletre.

Nagy hibának tartja Tooke, hogy a suspensió alkalmakor a kormány a kamatlábat meghatározá, mintha az lenne legképesebb a kamatlábnak meghatározására. Egyáltalában a banknál a kamatláb folytonos és gyakori változtatása ártalmas a kereskedésnek, miután mindenki a bankra tekint. A banknak kétféle osztályozása pedig magával hozza a kamatlábnak rögtöni változásait. Szintoly nagy hiba volt az, hogy a bank a kamatlábat oly tetemesen leszállítá ($2^1/_2\%$), a mi csak azért történt, hogy versenyezhessen a váltóleszámítolási üzletben, — 4% alá nem kellett volna mennie.

Szemközt az 1844-ki bankaktával azt óhajtotta volna, hogy a bank köteleztessék legalább akkora ércztartalékot tartani, mint a mennyire krisis idején az alap leszállani szokott. Tartassék tehát 10—12 milliónyi ércztartalék, az mindenkor elegendő lesz. Hogy ezt képeznie nem leend nehéz, az Palmer vallomásaiból (1840-ki enquête) tünik ki. Az érc kifolyásától nem tart, mert a mint a kereskedelmi mér van egyenlítve, a mihez az arany szükségeltetik, a megszünik, mire különben a kamatláb emelése által

tend hatni (4 és $6^{0}/_{0}$ között), a mint a tartalék 12 millió livre-re leszállt.

Miután rendes viszonyok között a tartalék 18 millió livre körül forog, szerinte nem lehet attól tartani, hogy 6 millió livre alá jutand „drain" esetén, 12 millió livre aranynyal a kereskedelmi mérleg a legkedvezőtlenebb viszonyok közt kiegyenlíthető.

A bank kiadott jegyei és egyébb kötelezettségei között nem tészen nagy különbséget, sőt többnyire a forgalomban levő jegyek értéke a passivumok között másodrangú helyen áll. Látható volt ez a vidéki bankoknál, a melyek az előbbi időben buktak volt, miután jegyeik csak 7—$8^{0}/_{0}$-ot tettek tartozásaikból.

Az 1844-ki akta azon téves nézetből indul ki, hogy a bankok tetszésük szerint emittálhatnak bankjegyet. Ez nem áll, mert a jegyemissió tisztán csak a helyi szükséglettől függ, különösen a kiskereskedéstől.

1844 óta sokkal több bankbukás fordult elő, mint 1825-től 1844-ig.

Kinyilatkoztatja, hogy nem barátja azon bankszabadságnak, mely rendszer gyanánt érvényesíttetett Amerikában. A jegykiadás az állam felügyelete alatt történjék és kis jegyekre, a melyek kis összegre szóllanak, soha ki ne terjesztessék.

Hibának mondja, hogy az angolbankot nem hagyták közönséges jegybanknak. Évtizedeken át ezen bank az országos kereskedés alapjául szolgált, mert rugékony hitellel birt, az 1844-ki akta által ezen sajátságát elveszté és lett belőle közönséges depositbank.

Idézi a franczia banknak jegyforgalmát, mely volt :

1845	marczius	25-én	256	mil. frank,	az érczkészlet	266	m. frank
	deczemb.	26-án	269 1/2	„	„	187	„
1846	„	26-án	259 1/2	„	„	72	„
1347	márcz.	25-én	249 1/2	„	„	79 1/2	„

a bank pedig a kamatlábat $4^{0}/_{0}$ és $5^{0}/_{0}$ között tartotta, az érczpénz kifolyás magától megszünt, sőt az ércz rövid idő mulva a bank pinczéibe visszatért.

Nem lehet, a bankkormányzatot másra mint a bankigazgatóság eszélyességére fektetni.

Ismétli az 1840-ki enquêteban már felemlített nézetet, miszerint csak a közönség kezén levő bankjegyet tekinti forgalmi eszköznek, nem pedig azt is, a mit a bank ládáiban tart.

Az árak története azt mutatja, hogy a jegyforgalom és portékák ára nincsenek egymással oly összeköttetésben, mint másrészről állítják, és semmiképen sem előzé meg eddig a jegyforgalomban a változást az árakban, hanem épen ellenkezőleg.

Mindazon röpiratok, a melyek 1844 előtt a banknak két departementre osztásáról szólltak, elmélkedésükben a bankjegyek csak azon részét tekinték forgalmi eszköznek, mely a közönség birtokában van, és csak ennek tulajdonítottak befolyást az árak változására.

A heti bankkimutatásokat illetőleg azon nézetben van, hogy azoknak hasznát vehetni a rémülés növesztésére, elegendőnek itéli a negyedévi kimutatásokat. A kereskedő, ki távol országból hozott terményeket, nem alapíthatja számításait a bank jelen kimutatására. Ki tudja, mint lesz az akkoron, midőn a portéka megérkezik és fizetésre kerülend a sor? A kimutatás segítségével a bankkezelést lehet birálat alá venni, azonban arra kereskedelmi combinatiót fektetni nem lehet.

Rosszalja, hogy a bank kölcsöneinél a kamatláb oly tetemesen változik és a piaczi kamatláb után igazodik.

A lefolyt évben a vidéki bankok ugy segítettek magokon, midőn a törvényszabta jegyemissión túlmenniök nem lehetett, hogy cheques-eket adtak ki.

Constatírozza továbbá, hogy 1842—47-ig 10 millió livre jött az országba.

Hogy mily befolyást gyakorolt a kamatláb mértéktelen emelése, kitünik abból, hogy az élelmi czikk behozatala Lancashire, Warwikshire, és S fordshire grófságokba azonnal apadt, mert a nek oly drága pénz mellett nem maradt haszna.

Számtalan bukás azáltal idéztetett elő, ho reskedő tetemes gabonakészletet szerzett, az id

változott, javult, jobb termés mutatkozott és az árak annyira estek, hogy nagy veszteségek származtak.

Kétségbe vonja továbbá, hogy a bank nagyobb mennyiségü értékpapirt eladhatott volna a krisis idején a börzén annélkül, hogy az eladás feltünt és nagy árcsökkenést elő idézett volna.

Midőn 1825-ben a krisis alkalmakor a bank több jegyet kibocsátott és a hitelt támogatta, az arany rövid idő alatt pinczéibe visszatért; egy év alatt egy millióról ismét 10 millióra emelkedett.

A felsőház is küldött ki egy bizottságot 1848-ban a bankügy viszonyainak megvitatására.

A bizottság előtt Morris, Prescott, Lloyd, Normann, Tooke, Ashborton . . . . . lettek kihallgatva, és ezek itt hasonlóképen nyilatkoztak mint az alsóház bizottmánya előtt és így csak néhány különvéleményt fogok még felemlíteni, a mely a kihallgatásnál szőnyegre került.

Morris és Prescott bankkormányzók a váltókat forgalmi segédeszközöknek tekintik, a melyek ha megszünnének, bankjegyekkel lennének pótlandók.

Igen helyes megjegyzést idéz az elnök Huskissontól, ki azt állítá, hogy krisis idején azon arany, a melyet bankjegyek beváltása által a bankpénztárból von ki a közönség, nem lép forgalomba a kilépett bankjegy helyére, hanem a közrémülés közepette a ládákban elrejtve elzárva tartatik. Morris azon véleménynyel válaszol, hogy épen a forgalom megszorítása által, a mit a bankakta előidéz, a váltóárfolyam emelkedik, és a külföldről az arany behozatik, azonban belátja, hogy ilyenkor a kormány interventiója a leghatalmasabb eszköz (239 sz. válasz.). Ugy tartja azonban, hogy ezen egy körülmény még nem ád okot az acta megszüntetésére, miután ily rendkivüli eset, mint egy krisis, minden bankrendszernél rendkivüli eszközök használatára kényszerít.

A bank leszámitolási üzletében osztályozza váltóit, és pedig ugy a néváláiró biztonsága, mint pedig a váltó lejárata szerint. A bank tárczájában nagyobb részt első rangú váltók

találtatnak. 1844-ig azonban ily osztályozás nem történt, a kamatláb ugyanaz volt mindennemü váltóra nézve.

Azóta a kamatláb változtatik egyrészt az általános kamatlábhoz mérve, másrészt a bank tartalékjára tekintve.

Ugyanezen bizottmány előtt *Normann* oda nyilatkozik, hogy az 1844-ki bankakta szerinte az 1847-ki krisist tavaszszal növelte sőt kitörését siettette; azonban octoberben már nem volt befolyással. Hibáztatja a bankigazgatóságot, hogy a kamatláb emelésével oly soká késett, a mi ha előbb történik, az aprilisi krisis nem lett volna oly terjedelmes. Más helyen ismét azt mondja, hogy a bank helyzete is nagy aggodalmat szült a közönségben (2694 sz. válasz.). Kétségbe vonja, hogy a bank rendes körülmények között befolyást birna gyakorolni az általános kamatláb állására.

Tooke ezen bizottság előtt is azon véleményét védi, miszerint a jegyek beválthatásának biztosítására nem volt szükség a megszorító Peel-actára; a jogyek beválthatósága nem compromittáltatott 1825, 1838 és 1839-ben sem.

Ashborton a franczia bank müködését adván elő, kiemeli, hogy ezen bank váltóleszámítolásoknál fősúlyt fektet arra, hogy azok kereskedelmi üzletekből származottak legyenek, és ezeknek mindenkor elsőbbséget ád nagy speculánsok és börzeemberek váltói felett.

5.) Az 1857-ki bankenquête.

Kihallgattatott *Weguelin* bankigazgató. Az általa nyilvánított fő elvek és nézetek a következő sorokban foglaltatnak. Anglia bankjának kormányzata kell, hogy figyelemmel legyen mindazon viszonyokra, a melyek a birodalom kereskedésére, hitelére és pénzforgalmára befolyást gyakorolnak. Anglia bankjának tartaléka, a birodalom bankjainak tartalékából áll, és tartalékjának kezelése sokkal nehezebb, mint egy más banknál szokott lenni. Azt tartja, hogy a bankok a legjobb utat, a legczélszerübb módot követik ügyeik kezelése kör' az általános kereskedelmi hitel fentartására, a mitől ha nének, alatta épúgy szenvedne a közönség mint a banl

A banknak kötelezettségeit a depositumok és bankjegyek képezik, és jóllehet e két tartozásának

sára egyaránt szolgál a bank vagyona és tartalékja, az 1844-ki akta szelleme és formája a bankjegyek biztosítását állítá az előtérbe.

Az ország forgalmi pénze nem bír más feladattal, mint a mindennapi csereüzlet végrehajtásánál eszköz gyanánt szolgálni, azért is mennyisége ne legyen nagyobb az üzleteknél szükségelt pénzmennyiségnél. Ezen forgalmi pénz holt vagyon, nem productiv. Minél tökeletesb valamely országban a felszámítási rendszer, annál több forgalmi pénzt lehet megtakarítani és productiv tőkévé változtatni, illetőleg annak használni.

A kereskedés a külfölddel időről időre nagyobb mennyiségű forgalmi pénzt igényel a számlák kiegyenlítése végett, minél inkább vonja vissza a bank a forgalmi pénzt, annál nagyobb mértékben fog hiánya éreztetni oly időben, midőn arra legnagyobb szükség volna.

A forgalmi pénznek visszavonása a hitelnyujtás leszállításával járván, a bankok kénytelenek lesznek tartalékjaikat bővitni, mely mivelet által ismét a forgalmi pénznek egy része a közönségtől elvonatik.

A forgalmi pénznek mennyisége közel állandó, a menynyiben a forgalóm nagysága nem oly tetemesen ingadozik és változik. Ezen szükséglet nem alkalmazza magát a külföldi váltók árfolyamához vagy Anglia bankjának tartalékjához, hanem a forgalomhoz.

A nagy kereskedés üzletei checksek által intéztetnek el, vagy pedig a követelések átruházásával egy bankról a másikra. A bankjegyek itt csak igen csekély mennyiségben fordulnak elő. A bankjegy inkább a nagy közönség kezében forog a napi kiadások fedezésére. A bankjegyforgalom negyedévenként legfeljebb 2½ millió livre ingadozást mutat, legnagyobb 3 hétre az állampapirok kamatjainak fizetése megtörténte után; — mint tudva van az államadósság kamatjai a bank pénztáránál fizettetnek.

Azt tartja, hogy rendkivüli körülmények alatt, ha például háború vagy rosz termés miatt az érczpénz a külföldre vitetik, és a belforgalom pénzhiányt érez, okadatolva leend, kisebb összegről szóló bankjegyet (1 és 2 L-ben) kiadni, és a kifolyt pénzt így ideiglenesen pótolni. Így segített a bank

1825-ben a forgalom nehézségein 1 és 2 livres bankjegyet adván ki.

Valamely ország forgalmi pénzének mennyisége nemcsak üzleteinek nagyságától függ, hanem még az áruknak árától is, a melynek emelkedésével több forgalmi eszközre szorulnak. Az a pénz, mely a bankok pénztárában őriztetik, nem része a forgalomnak, és semmiképen sem függ a bankok akaratától tetszésük szerint szaporítni a forgalmi bankjegy mennyiségét.

Ha a Joint-Stock bankok korszakát vizsgáljuk, azt találni, hogy

1831-ben	hét	ily jegybank
1832 „	tíz	„ „
1833 „	tizenkét	„ „
1834 „	öt	„ „
1835 „	harminczöt	„
1835 „	hét	„ „

összesen 76 ily bank alakult, oly időben, midőn a jegykibocsájtás nem volt korlátok közé szorítva, és mi volt az eredmény?

1833-ban, szeptember hóban az összes jegyforgalom volt . . . . L. 36.163,806
ebből Anglia bankjára esett . . . . „ 19.014,000
1837-ik év deczember havában Britanniában az összes jegyforgalom volt . . „ 36.163,396
ebből Anglia bankjára jött . . . . „ 17.176,500
a miből kitűnik, hogy az időközben alakult 76 uj banknak felállítása sem gyakorolt befolyást a jegyforgalomra.

Ha azonban az egymásután következő évekből szeptember hó jegyforgalma vizsgáltatik, azt látni,

hogy 1834-ben a jegyforgalom 700,000 livrevel nagyobbodott
„ 1835 „ „ 600,000 „ „
„ 1836 „ „ 1,000,000 „ „
„ 1837 „ „ ismét leszállt az előbbi összegre.

Mindezen számok az 1833-ik évnek jegyforgalmához vannak viszonyítva.

A jegyforgalom különben a közlekedés, kereske ipar fejlődésével szintén nagyobbíttatik és pedig term alapokon.

Azt tartja, hogy a bank értékpapirjainak (Effekten) eladása által nem fog szükségképen a jegyforgalom csökkenni, mert ha ezek vásárolhatása végett a közönség a banknál lévő depositumokat kiveszi, ugy csak a bank számodásaiban mutatkozik változás, a mennyiben az illető pénz a papirok eladása után már nem idegen rábizott depositum, hanem a birtokában volt értékpapirok helyettese, a mely felett, a bankigazgatóság rendelkezhet.

Mint látni egy ily műtét által a forgalmi eszközök azon része, mely a közönség kezeiben volt, — nem kevesbedett. Azért is azon véleményben van, hogy nem változtak az 1844-ki akta által azon elvek, melyek a jegyforgalmat 1844 előtt szabályozták. Ha kedvezőtlen váltóárfolyam miatt a bankigazgatóság a forgalmi eszközök kevesbítésén fáradozik a jegyek visszszavétele által, a közönség úgy segít magán, hogy a depositumokat visszavonja és nagyobb mértékben kér kölcsönöket a származott hézagok betöltése végett. Ezáltal tehát a bank nagyobb aranyszükségletet okoz a belforgalomra nézve.

Weguelin további előadásában azon nézetét fejtegeti, miszerint a banknak elosztása két departementba tulajdonképen semmi egyébb, mint a főkönyvében lévő számlák elrendezése. Semmiképen sem osztja azok nézetét, a kik a pénzjegyek kiadását az állam által eszközöltetni kivánják oly módon, hogy a bank egy pénzváltóházat alakítson, a melyben minden forgalomba hozott pénzjegyért ugyanannyi arany letéve legyen. Egy ily pénzváltóház költségei terhet rónának az államra jövedelem nélkül, míg jelenleg már Anglia bankja maga 180,000 livret fizet jogáért évenként az államnak. Egy másik nagy baj az volna, hogy a mostan forgalomban lévő mindennemű jegyeket ugyanannyi arany által kellene pótolni, és ezáltal a nemzeti tőkepénz egy nagy része elesnék, mert forgalmi eszközzé válnék.

A kérdő bizottság figyelmezteté Weguelint a banküzletben lévő verseny által származó előnyökre, a melyek a közönségnek jutnak, szintúgy azon körülményre, hogy Skótiában a bankok a depositumok után kamatokat fizetnek, hogy a betevőktől folyó számlájukon nem számítanak fel a bankok

jutalékot maguknak sat, a mi Angliában nem az eset, a mely tények előnyét Weguelin kétségbe vonhatlannak vallja.

Anglia bankjának számodása 1857-diki május 9-én a következő volt:

I.

Jegykibocsátó osztály.

forgalomban levő bankjegy	L 23.567,845	Államtartozás .	L. 11.015,000
		Értékpapirok .	„ 3.459,900
		Arany . . .	„ 9.092,945
	L 23.567,845		L 23.567,845

II.

Banküzleti osztály.

Aalaptőke. . . .	L 14.553.000	Értékpapirok .	L. 10.303,838
Betételek	L 3.328,676	Tárcza (váltók) .	L 18.630,357
Államkövetelések .	L 5.163,146	bankjegyek . .	L 4.226,855
Folyó számlák . .	L 10.081,864	arany ezüst . .	L 715,182
hétnapra szoló pénzjegyek	L 749,046		
	L 33.875,732		L 33.875,732

E számodásból kitűnik, hogy a 23 millió livre bankjegyekből tutajdonképen csak 19 millió L. forgott a közönség kezén, miután a többi a bank tartalékjában van és így az I alatti számla nem adja tulajdonképen a jegyemissióból származó kötelezettség képét, a mit Weguelin elismer.

Szemközt a fentebbi számodással, az azokban foglalt adatok egy más formába önthetők, mely:

Mérleg számla.

Alaptőke . . .	L 14.553,000	Államtartozás . .	L 11.045,000
Betételek . .	„ 3.328,676	Értékpapirok . .	„ 13.763,738
Államkövetelése .	„ 5.163,146	Váltótárcza . .	„ 18.630,357
folyó számlák .	„ 10.081,864	Pénztár {4.866,590 / 4.941.537}	
bankjegyek . .	„ 19.341,490		
hétnapi utalványok	„ 749,046	vagyis arany ezüst	„ 9.808,127
	L 53.217,222		L 53.217,222

Ezen egybeállítás megfelelne az 1844-ki aktát megelőző korszakban használt felszámítási rendszernek, r ᶠel-osztás 2 departementra még nem létezett.

A jelen felosztás szerint a bankosztály tartalékjában 4.226,355 L bankjegy fordúl elő, mely tulajdonképen aranypénzt képvisel, mert bármikor az 1-ső osztályban aranypénzzel felváltható, — mely megkülönböztetés azonban a nagy közönség itélő tehetségét nem érinti. Mindamellett Weguelin azt tartja, hogy az eddig megszokott formákat, mely szerint két számlában ecseteltetik a bank állása, nem óhajtja megváltoztatva látni, azaz nem kivánja egy számlában látni mindanynyi tételt.

Elismeri, hogy a bankaktában egy végtelen nagy következetlenség rejlik, a mennyiben Anglia bankjának jegyemissióját mindenféle gondolható biztosítékkal környezte, míg a többi akkor létezett 300 magánbankot, mely szám 1858-ben ugyan már apadt — mindezeu biztosíték — nyujtása alól felmentette. Az akkori 300 bank között 208 magánbank (nem részvényekre fektetett bank) volt, melyekből 8 megszünt jegyet kibocsájtni és Anglia bankjával egyezkedett, 21 megbukott és 22 vagy egyszerűen megszűnt vagy más bankkal egyesült.

Hogy a bankakta oly engedékenységet és elnézést tanusit a magánbankok irányában, azt Weguelin annak tulajdonítja, miszerint Peel bizonyára attól tartott, hogy máskülönben a parlament visszautasítja az actát, és mert hihetőleg azon reményben volt, miszerint a következő tíz év alatt a magánjegybankok, ha nem is egészen, legalább nagy részt absorbeáltatni fognak a nagy bank által, — mely utóbbi várakozása azonban nem teljesült.

A bizottság constatirozza azon tényt, hogy a vidéki és a magánbankok jegyemissiója folytonosan apad, míg a részvényekre fektetett jegybankok jegyemissiója nem változik, a mi is ezen utóbbi intézetek előnyösb voltát igazolja. Ezen utolsó állítás igazsága mellett még az is szóll, hogy csak egyetlen egy részvénybank engedte át jegyemissióját Anglia bankjának.

Hogy a Peel-acta a magánbankok megszüntetését ohajtá elérni, kitünik abból, hogy több esetben a jegyemissió megszüntetésére kényszeríti a bankárt, a jegyemissió felvétele és kiterjesztése pedig semmi feltét alatt sem érhető el. Weguelin vallomása szerint elismeri, hogy azon hézagot, mely valamely

vidéki bank jegyemissiójának megszünése által származik, Anglia bankja nem képes pótolni, mert müködése nem hat be a népnek minden rétegébe. Ugy tartja azonban, hogy habár általában az üzletek számának nagyságával és kiterjedésével a bankjegyek szaporodása is jár, vannak viszonyok, a melyek között a jegyek szaporodása nem tart arányt. Igy tudvalévő, hogy Angliában a felszámítási rendszer annyira kifejlett és ezáltal a jegyek forgalma oly gyorsaságot nyert, hogy a jelen nagyobb üzletek lefejtése sem igényel több bankjegyet, mint azelőtt.

Anglia bankjának feljegyzése szerint a 10 livre bankjegy darabja :

1729-ben 236 napig maradt forgalomban
1818-ban 137 „
1857-ben 58 „

Később azon véleményt nyilvánítja, hogy a bankjegyek szaporítása a nagyobbodó üzletforgalom következménye, és hogy a speculatiót nem a jegyemissió segíti elő, hanem a tőkék kikölcsönzése, a mi abból is kitünik, hogy a speculatiók korszakában nem a bankjegy szaporodik, hanem a bank váltótárczája növekedik.

A skót és irlandi bankok a törvény által kiszabott jegyemissió határán túl is adhatnak még ki jegyeket, ha ezeket ugyanannyi érczpénzzel fedezik.

Anglia gyarmataiban a jegybankok rendszere nem alapszik a Peel-actán, hanem a Lord Althorpe által készült szabályzaton, mely szerint a jegyeknél az ismert bankfedezés van használatban, azon kikötéssel, hogy a jegyek egyharmadával felérő érczpénz tartassék mindenkor készlet gyanánt. Ezen bankok kötelesek havonkint egyszer vagyonállapotukat közhirré tenni.

Weguelin azt tartja, hogy a kamatláb emelése által a bank csak igen csekély mértékben hat a váltóárfolyamra. A hatás sokkal nagyobb volna, ha a bank ilyenkor leszámítolásra csak rövidebb lejáratú váltókat fogadna el, — mir' Francziaország bankja teszi, és a mint Anglia bankja 1 a legjobb sikerrel tette.

1857-ben Anglia bankja az addig megszünt

kok jegyei helyett 475,000 livret bocsátott ki saját jegyeiből és ezután 2%-ot fizetett évenkint az angol kormánynak. Végre a Peel-actának megtartását ajánlja, valamint azt, hogy a vidéki bankoknál is ugyanazon rendszer alkalmaztassék mint Anglia bankjánál.

Lord *Overstone* (Lloyd) kihallgatása 1857-ben a bankügyi bizottmányban.

Mint az előbbi enquetekből látható, az 1844-diki év bankaktája Anglia bankjára nézve Lord Overstone eszméit tartalmazza, a mint azokat az 1840-ki évben tartott bizottsági ülésekben kifejté. Ennélfogva kiváló érdekkel bír, lord Overstone nézetét a Peel-actáról későbbi években hallani.

Az első kihallgatáson, mely julius 7-én volt, kijelenti, miszerint a tett tapasztalatok meggyőzték elveinek helyességéről, a melyek súlypontja azon állításban egyesül, a „papirpirpénz mennyiségét ugy változtatni, mint az ércpénz mennyisége változik," a melyet a Peel-acta sarkkövének mond, és a melyből a banknak két osztályra szakítása önként következik. Nem ismétlem a már ismert védelmi fegyvereket. Ez alkalommal egyuttal elleneinek támadására is válaszol.

Igy a jegykiadás jogát az államnak kivánván fentartani, még Tooke irataiban is keres állításainak védelmére érveket. Tooke ugyanis egy helyen azt mondja, miszerint igen csodálkozik azon, hogy az állam fentartja magának a pénzverési jogot, mely pénz belértékket bír, mig a papirpénz készítést, mely szerint értéktelen papirdarabot nagy értékkel lehet forgalomba bocsájtani, szabadon engedi. (Az idézett nyilatkozat, noha Tooke-tól ered, hibás, mert papirp énznek kiadására nem hatalmazá fel az állam a bankokat, hanem csak bankjegyek kibocsátására. Hogy mily lényeges külömbség van a bankjegy és papirpénz között, azt értekezésem első részében a bankügyről kifejtettem.) Tagadja Overstone, hogy az aranyproductio, mely az utolsó két évtizedben oly roppantul növekedett, befolyással lett volna, a bank tartalékjára. Állítja, hogy a kamatlábnak megszorítása, állandósítása a banknál, nem bír értelemmel, miután a kamatláb a pénznek árát képviseli, mely tagadhatlanul változik, és így a kamatlábat sem lehet okszerüleg megkötni. (Ebben teljesen igaza van Ovesstone-

nak, de evvel nem czáfolta még meg Newmarch és Mill azon állításait, hogy a banknak 2 departementba osztása által a bank kelleténél nagyobb ingadozást okozott a kamatláb körül).

Számos adatot idéz az angol pénzpiacz adataiból, hogy 1844 előtt is nagy ingadozás mutatkozott a kamatlábban.

A mellett nyilatkozik, hogy a magánbankoktól vonassék el a jegyemissió joga, mert ez ellenkezik a Peelacta eszméjével. — Más helyen (3687 sz. kérdésre) oda nyilatkozik, miszerint nem tartja elégségesnek, ha a kormány a magán bankoktól garantiát kér a jegyemissió körül, csak teljes megszüntetésük által volna elég téve a bankakta eszméinek. — Egyúttal oda nyilatkozik, hogy a némelyek által kivánt 14.000,000 livretől 16.000,000 L-re jegyemissió kiterjesztés nem ajánlható, mert ez által az érczalapnak 2 millióval való csökkenését vonná maga után, noha azt tartja, hogy az Angliában érvényesített jegyemissiói rendszer az egyedüli helyes, nem tartja szükségesnek, hogy az Irlandra és Skotiára is kiterjesztessék, tekintve az ottani viszonyokat.

A „tőke" fogalmát úgy magyarázza, hogy tőke mind az, a mi a kereskedés tárgya! A pénz nem tőke (3744 sz. kérdésben). — A 3799 sz. kérdésben azon véleményt fejezi ki, hogy a pénznek mennyisége alig van befolyással a tárgyak árára.

Overstone lord második kihallgatása julius 5-én volt. Ez alkalommal azt állítá, hogy a jegyemissió osztályából kiadott összes bankjegy forgalomban levőnek tekintendő, akár közkézen forogjon, akár a bank másik osztályának tartalékjában legyen az téve. Az angolbanknak jegyei mindenkire nézve törvényes fizetési eszközt (legal tender) képeznek, kivéve magát a bankot, a mely köteles azt kivánatra aranynyal beváltani. A bankjegyek kiadása nem az angol bankgouverneur és a banktársulat belátásától függ, a jövedelem, mely a bankjegyek kiadásából folyik, az államé, e szerint „a bankjegykibocsátás nem adatott szabadalom gyanánt Anglia bankjának, hanem a bank egye-

dül csak a kormány megbizását és rendeleteit teljesíti." (3971 és 3972 sz. kérdésekben.)

A bankaktát roppant hiányosnak mondja a vidéki bankokra nézve; míg Anglia bankjánál okszerű rendszert alkotott, addig a fedezet biztonság dolgában mire sem kötelezi a vidéki bankokat, egyedül csak a jegyemissió maximumát határozta meg.

Tagadja, hogy a Peelacta készítésében részt vett volna, egészen R. Peelnek köszönhetni az 1844-ki bankaktát, mi által határtalanul lekötelezé Peel maga iránt Angliát.

A bankjegyekből 14.000,000 L. érték nincs érczczel fedezve, tehát Anglia bankjának összes bankjegyei be sem válthatók, a minek magyarázata Overstone szerint abban fekszik, hogy a forgalom a csereeszköz mennyiségének oly mérvbeni reductióját el nem viselheti, és mielőtt ezen állapot bekövetkeznék a forgalomban maradt pénznek becse annyira emelkedend, hogy ezen áremelkedés folytán a külföldről pénz fog özönleni az országba.

Graham azon kérdéssel fordult Overstonehoz, hogy vajjon mi nézetben van a vidéki bankok részvényeseinek korlátlan jótállása iránt?

Overstone úgy tartja, hogy midőn a kormány ezeket a korlátlan felelősség alól felmentené, a bank hitelezőit a biztosíték egy nemétől megfosztja. Ha azonban a korlátlan felelősség számos oly vállalatra nézve megszünt, mely közel rokonságban áll a bankokkal, – úgy nem látja át, miért tartassék fen a felelősség e neme a bankokra nézve. A mi azonban a jegy emittáló bankokat illeti, ezekre nézve a korlátlan felelősséget fentartatni ohajtaná (4134 sz. kérdésben), a mi különben a források bősége miatt Anglia bankjánál nem volt szükséges. Végre kivánatosnak tartja, hogy Anglia bankjának jegyei Skotiában és Irlandban is „legal tender"-nek ismertessenek el.

Julius 14-kén újra kihallgattatván Overstone, fejtegeti azon különbséget, mely a banknak 2 departementja között van, és hogy a jegykibocsátó osztály semmikép sem vezényeltetik a bankigazgatóság belátása szerint, hanem az 1844-diki aktában foglalt me-

chanismus szerint, a mely a banküzlettel semmi összefüggésben sincs, és bármikor az állam kezelése alá jöhet, annélkül, hogy más mint névváltozás volna érezhető.

6) Az 1858-diki bankenquête jelentése.

A kiküldött bizottság 1858 julius 1-én keltezett jelentésében 82 pontban adja elő azon tényeket, a melyekkel kihallgatások útján megismerkedett, és azon nézeteket, a melyekben a bizottság megállapodott.

A kereskedés 1848 óta addig nem ismert terjedelmet nyert, mert évi kivitele 10 év alatt 60 millió livreről 112 millióra növekedett. Továbbá 1851—1857-ig Európába hozatott Californiából és Ausztráliából mintegy 130 millió livre értékü arany, a melyből a kereskedés más világrészekbe $22^1/_2$ millió livert küldött és így Europa érczkészlete $107^1/_2$ millióval növekedett volna. Számításba veendő azonban, hogy ugyanezen időben ezüst kivitetett Ázsiába, és pedig 56,676,000 livre, míg ezen érczből csak mintegy 27 millió livre érték lett behozva, és igy Európa érczkészlete ezen időszakban 80 millió livrevel növekedett. Angliában az aranyforgalom mintegy 50 millió livrere emelkedett.

A bankjegyekből már kisebb mennyiség elégít ki jelenleg. 1854 junius 8. óta a Joint Stocks bankok is a Clearing-house-ban intézhetik el számadásaikat, miáltal tetemes megtakarítás lehetséges a forgalmi eszközök mennyiségében.

A bankokban lévő depositumok nagy mértékben szaporodnak. London kilencz depositbankjában 43 millió livre van deponálva, míg 1849-ben még csak 8.850,774 livrere rúgtak a depositumok. Ugyanez történt a vidéki bankok a mi azt igazolja, hogy a felszámítási rendszer egyszerű által tetemes forgalmi csereeszköz megkíméltetett, vehető forgalmi tőkepénzzé vált.

Ezen körülménynek tulajdonitandó, hogy 2%-ra leszállt, evvel azután a vállalkozás szelle vén 1857-ben új krisis tört ki, a melyet leginká kai bankok bukása (magában New-Yorkban 6 62 szüntette meg készpénzfizetéseit) indíttat

1857. november 12-kén az angol kormány kényteleníttetett a Peelactát suspendálni, a minek következtében a törvény által kiszabott jegyemissió határát november 13-kán átlépte és november 30-ig naponta átlag 488,000 livre jegyet emittált. A legnagyobb emissió november 20-kán volt 928,000 liverrel. A kamatláb 10%-ra emeltetett.

A jelentésben a krisis részletei bőven előadatnak és a bizottság a krisist a hitel túlterjesztésének és oktalan vállalkozásoknak tulajdonítja.

Egyúttal jelentést tesz a bizottság, hogy a bankigazgatóság az 1844-diki bankakta mellett nyilatkozik és maga a bizottság is azon véleményt nyilvánítja, miszerint ezen bankakta által a kitűzött czél éreretett, a jegyek beválthatósága nem lévén koczkáztatva.

A mennyiben azonban rendkivüli esetben az akta felfüggesztése elkerülhetlenül szükséges lett, erre nézve, egy külön törvénynek alkotását nem ajánlják, miután egy ily törvény felfüggesztése a kormány felelőssége által is elérhető.

VIII.

PÁRHUZAM

egyfelöl a magyar koronai birodalom, másfelöl az ausztriai német, lengyel és cseh koronai országok közt, területi, népességi, had- és pénzügyi tekintetben.

Irta FÉNYES ELEK, m. akadémiai tag.

ELŐSZÓ.

A mostani alkotmányos kiegyezkedési vitákban, némely bécsi lapok a „paritas" elvére nézve a magyar korona törvényes jogát nem tudván elokoskodni, a száraz és gyakorlati tényekhez folyamodtak, s azt állíták, hogy a magyar koronai birodalom a német-lengyel-cseh koronai országok irányában a teljes „paritas" elvét nem veheti igénybe, mert gyakorlatilag és tényileg minden tekintetben gyengébb.

Ez alaptalan állításuk, fájdalom, még értelmes és jó magyar hazafiakat is tévútra vezetett; s nem rég egy előkelő magyar lapban magunk olvastuk azon állítást: „hogy a magyar birodalom térnagyságra nézve csaknem olyan nagy, mint összesen a német-lengyel-cseh koronai országok," holo ellenkezőleg a magyar birodalom nem csaknem, ha jóval nagyobb, mint az összes német-lengyel-cseh nai országok területe, úgy hogy a megmaradt felesleg egy Csehország kitelnék. Továbbá a 65-ös közösüg ság ülésében egy különben jeles és buzgó hazafi ané ta meg a bizottság javaslatát, mert úgymond annak

sával a democratia jövendő győzelme mellett a magyar koronai birodalomnak buknia kell, miután ez 13 millió népséggel áll ellenében a német-lengyel-cseh koronai országok 22 millióra menő népességének. Pedig a viszony nem úgy áll mint 13 a 22h-ez, hanem mint 14 a 17-hez, s az érdemes képviselő úr fentebbi mondatában a német-lengyel-cseh koronai országok népességét 5 millióval tette többre, mint valóban van, a magyar birodalom népességét ismét 1 millióval tette kevesebbre.

E kis munkácskának czélja tehát megmutatni, hogy a magyar birodalom a tökéletes „paritas" elvét még akkor is igénybe vehetné és követelhetné, ha a „Corpus Juris"-t ma megégetnék; mert a z o n 4 f ő t é n y e z ő r e nézve, melyek minden állam erejét teszik, értem a t e r ü l e t e t, a n é p e s s é g e t, a h a d e r ö t és a f i n á n c z i á t, kettőre, tudniillik a t e r ü l e t r e és k a t o n a s á g r a nézve a magyar birodalom múlja felül a német-lengyel-cseh koronai országokat; kettőre pedig, ú. m. a n é p e s s é g r e és j ö v e d e l e m r e nézve amaz országok múlják fel a magyar birodalmat, csak hogy e két tényező csupán ideiglenes, annyira, hogy ha a magyar birodalom önállóságát és önkormányzatát visszanyerheti, 24—25 év múlva e két tényezőre nézve is a többi örökös tartományokat nem csak elérheti, hanem felül is haladhatja.

De lássuk az összehasonlítást egyenként :

I.

Párhuzam egyfelől a magyar koronai birodalom, másfelől az ausztriai német-, lengyel- és cseh koronai országok közt területi tekintetben.

Azon országcsoportozatok közt, melyek az ausztriai uralkodóház birtokát képezik, első helyen áll a magyar koronai birodalom, még pedig mind területi, mind népességi, valamint had és pénzügyi szempontból tekintve is. Sőt térnagyságra nézve az összes német-, lengyel- és cseh koronai országokat egy maga felülmúlja, mint a következőkből kitetszik.

A szoros értelemben vett Magyarország térnagysága geogr. □ mértföldben	3,896.51	□ mfld.
A magyar katonai végvidék (német-bánsági, illir-bánsági, román-bánsági ezredek és a csajkás zászlóalj területe	198.70	„
Az egyesített Erdély	997.51	„
Fiume, vidékével együtt *)	6.50	„
Magyarország összesen	5,099.24	„

A magyar koronához tartoznak még Horvátország, Szlavonia és Dalmatia **) társ országok következő területtel.

Polgári Horvátország	172.77	□ mfld.
Horvát végvidék	288.10	„
Horvátország összesen	460.87	„
Polgári Szlavonia	172.14	„
Szlavoniai végvidék	205.90	„
Szlavonia összesen	378.4	„
Dalmatia	232.36	„
Vagyis a 3 társország összesen	1,071.27	„
Az egész magyar koronai birodalom tesz tehát :		
Magyarország	5,099.24	„
Társ országok	1,071.27	„
Összesen	6,170.51	„

Lássuk már most egyenként a többi ország csoportozatokat.

Az ausztriai német országcsoportozathoz következő tartományok tartoznak :

Alsó-Ausztria	360.18	□ mfld.
Felső-Ausztria	217.30	„
Salzburg herczegség	130.15	„
Tirol, fejedelmi grófság, Vorarlberggel együtt	532.68	„
Stájerország	407.84	„
Karinthia herczegség	184.43	„
Krajna herczegség	181.12	„
Isztriai őrgrófság (Görz és Gradiskai őrgrófsággal és Trieszt vidékével)	145.10	„
Ausztriai német tartományok	2,159.59	„

*) Fiume, jelenleg tettlegesen Horvátországhoz van ugyan kapcsolva, de az 1807. 4-dik törvényczikknél fogva Magyarország kiegészítő része levén, Magyarországgal együtt vettük fel.

**) Dalmatia a koronázási hitlevél következtében mint magyar koronai ország visszakapcsolandó lett volna, mi azonban bár eddig meg nem történt, mindaz által a párhuzamban a magyar koronához tartozó társországokhoz tartozik.

A Cseh koronához tartoznak.

Csehország	$943._{70}$	□ mfld.
Morva őrgrófság	$403._{77}$	„
Szilézia herczegség	$93._{50}$	„
Cseh koronai országok összesen . .	$1440._{97}$	„

Végre a hajdani Lengyelország részei az ausztriai ház birtokában következők :

Galiczia és Lodoméria a krakkói herczegséggel együtt	$1425._{78}$	□ mfld
Bukovina herczegség	$189._{83}$	„
Lengyel tartományok összesen .	$1615._{61}$	„

A különböző országcsoportozatok tehát térnagyságra nézve imígy következnek :

I. Magyar koronai birodalom	$6170._{51}$	□ mfld
II. Ausztriai német tartományok	$2159._{59}$	„
III. Lengyel tartományok	$1615._{61}$	„
IV. Cseh koronai országok	$1440._{97}$	„
Az ausztriai ház összes birtoka .	$11,886._{68}$	„

Ezekből világos, hogy az ausztriai uralkodó ház birtokában térnagyságra nézve a magyar koronai birodalom nem csak legnagyobb, hanem a többi 3 országcsoportozatot, melyek összesen $5216._{17}$ □ mérföldet tesznek, még 954_{34} □ mérfölddel mulja felül.

Söt a magyar koronai birodalom az európai államszerkezetben is a nagyobb államok közé sorozható, mert ez az 1866-ki hadjárat előtt az első rangú hatalmasságot Poroszországot $5094._{92}$ □ mérföld területével ·$1075._{59}$ □ mérfölddel haladta meg; s miután Porszország az említett győztes hadjárat következtében, Holstein, Schleswig, Lauenburg herczegségeket, a hannoverai királyságot, Kurhessent, a hesseni és bajor részeket, s Frankfurt szabad birodalmi várost magába olvasztotta, $1316._{75}$ □ mértfölddel gyarapodott ugyan, s jelenleg az összes porosz birodalom $6411._{67}$ □ mérföldet tesz, még is ez uj kiterjedésben is csak $241._{16}$ □ mérfölddel nagyobb a magyar koronai birodalomnál.

Igy szintén a magyar birodalom területre nézve felül mulja a világhatalmasság Nagy-Britanniának európai birtokát, mely 5716 □ mérföldre, s az ujonnan alakult olasz királyság területét, mely 5126 □ mérföldre rúg.

A terület nagysága magában véve ugyan nem nagy fon-

tossággal bír, miután látjuk, hogy Svédország Norvégiával együtt nagyobb Francziaországnál, még is ehhez képest mindég gyenge ország marad. Itt a terület haszonvehetősége a döntő pont, de e szempontot az ausztriai ház birtokára alkalmazván, Magyarország ismét első helyen áll, mert ez a természet különféle ajándékaival aránylag még jobban meg van áldva, mint az ausztriai német-lengyel és cseh koronai országok, bár ezek is különféle termékekkel gazdagon el vannak látva, ugyhogy bátran elmondhatjuk, hogy az ausztriai ház birodalmában a természet mindent, de az emberek, vagy is inkább a kormány nagyon keveset tett.

Igy először is a mathematikai éghajlatra nézve, mely a növényzetre és tenyészetre oly nagy befolyással bír, aránylag legkedvezőbb fekvése van a magyar koronai birodalomnak, mert éghajlati tekintetben az ausztriai ház birtokán 3 külön vidékeket lehetvén megkülönböztetni, ezekből a déli vidék alá, mely a 42-ik foktól a 46-fokig terjed, s hol nemcsak a szőlő és tengeri díszlik, hanem helyenként a déli gyümölcs és olajfa is jól tenyészik, a magyar koronai országokból legnagyobb terület esik, miután Dalmátiát, Szlavoniát és Horvátországot, Baranya, Bács megyéket, a Bánságot és Erdély legdélibb részét foglalván magában, közel 2000 □ mérföldre vagyis az egész területnek egy harmadára terjed, holott az ausztriai német tartományokból csak Tirol déli része, Isztria egészen, s Karinthiának és Krajnának déli hajlata tartozik e déli vidékhez, azaz összesen mintegy 300 □ mfld esik a meleg éghajlat alá.

Ellenben az északi vidék, hol már bor és tengeri nem terem, s mely a 49—51 fokig terjed, főleg a lengyel és cseh koronai országokat foglalja magában, és pedig egész Galicziát Bukovina déli része nélkül, egész Sziléziát és Csehországot s Morvaországnak nagyobb részét, vagy is 2700 □ mérföldet, holott ez északi vidékből Magyarországnak csupán északi csucsa tartozik, mintegy 600 □ mérföld[illegible] kiterjedéssel, a többi itt nem említett tartományok [illegible] részek a 46—49 fok közt a mérsékelt közép éghajlati [illegible] soroz-hatók, de a magyar koronai országok részér[illegible] ny mu-tatkozik, mert míg e közép vidék alá eső [illegible] részeke[illegible]

csak Erdélynek egy kis részén s Magyarországon a Bakony közepén van egy kis terület, hol a tengeri és szőlő meg nem érik, akkor egész Felső-Ausztria, egész Salsburg, Tirolnak, Stájerországnak, Karinthiának északi részei, bár a mérsékelt közép vidék alá esnek, még is a tengeri és bortermesztést a magas hegyek által okozott zordonabb éghajlat miatt nélkülözni kénytelenek.

A terület kisebb nagyobb haszonvehetősége továbbá sokat függ az o r o g r a f i viszonyoktól, vagy is attól, hogy a föld színét rónaság foglalja-e el, mely a gabonatermelésnek és marhatenyésztésnek hazája szokott lenni; vagy termékeny völgyekkel változó dombok és középhegyek borítják el, melyek ismét a gabonatermelésen kivül bort, gyümölcsöt, nemes érczeket s hasznos ásványokat szolgáltatnak; vagy épen magas bérczek által boríttatik, melyek főleg erdőségek és kopár sziklák által tűnvén ki, hasznonvehetőségi tekintetben az utolsó helyen állanak. És ily orografi szempontból ismét a magyar kosonai birodalomnak kell adnunk az elsőséget miután ennek 6170 □ mérföldnyi területéből a rónaság 1625, a dombos vidék 3415, a bérczes vidék 1130 □ mérföldet foglal el; míg a német-lengyel-cseh koronai országok 5216 □ mérföldnyi területében a rónaság 1164, a dombos vidék 2472, s a leghaszontalanabb bérczes vidék 1580 □ mérföldet tesz ki.

A magyar rónaságon közben közben vannak ugyan homokos területek, pl. a Duna és Tisza közt, a Nyirségen, a Dunántuli kerületben, de általjában kevés homokbucskás vidék leszámításával a rónaság mindenütt termékeny, sőt a Tisza völgye oly gazdag talajjal bír, hogy ehhez hasonlót egész Európában alig találni, s a bánsági, tiszavölgyi, s fehérmegyei sulyos tisztabuzát, és az ugy nevezett tót rozsot, mely kitűnő szép és sulyos, s mely a pozsony és nyitramegyei gazdag rónaságon (Mátyus földje) terem, a külföldön igen ismerik. Már a galicziai nagy rónaság termékeny ugyan, de még is talaja a tiszavölgyivel nem vetekedhetik; e mellett Galiczia közepén elszórva szintén találtatnak homokos és mocsáros területek; az ausztriai német tartományok s Morvaország rónaságai pedig a Hanna földet s a Morva mezejét kivéve inkább

kopár mint termékeny területek, sőt Wels és Németujhely vidékén valódi sivatagok.

Mi a dombos és középhegyi vidékeket illeti: ezek mind a magyar koronai birodalomban, mind a német-lengyel-cseh koronai országokban különféle termékekkel gazdagon el vannak látva. Mint tudjuk, e dombos és középhegyi vidékeknek fő termékei, a különféle gabnafajokon kivül, melyek termesztése már kisebb terjedelemben üzetik mint a rónaságon, és e termés inkább csak a belszükséget elégíti ki: nemes érczek és különböző hasznos ásványok, gyógyvizek, bor és tölgyes és cserfa erdőségek, melyek makkon és gubacson, s tüzelő fán kivül mü- és szerszámfákat, hordódongákat, hajóépítési fákat szolgáltatnak, s a külkereskedésnek is nevezetes czikkeit képezik.

Az előszámlált fő termékek közt van egy pár termék, melyekre nézve a német-lengyel-cseh koronai országok dombos és középhegyi vidékei fölülmulják a magyar koronai birodalom ugyan ily nemü vidékeit; de az összes termékeket vevén fel, s ezeket tevén egymás közt hasonlításba, egészben a magyar koronai birodalomnak ismét elsőséget kell adnunk a német-lengyel-cseh koronai országok felett.

Igy például a r a n y ásatott a magyar koronai birodalomban 1862-ben 6083 márka (az anya Magyarországban 1899, Erdélyben 4184 márka), holott a lengyel és cseh koronai országokban e nemes ércz teljesen hiányzik; a német tartományokban ásatik ugyan, de csekély mennyiségben, mert 1862-ben összesen csak 76 márka, és pedig Salzburg herczegségben 61, Tirol grófságban 15 márka. Ezek szerint a magyar koronai birodalomban ásatott aranynak értéke a mondott évben 2.307,138 forintot tett ki, ellenben a német tartományokban ugyan ennek értéke csupán 28,794 forintra rúgott.

E z ü s t r e nézve a magyar tartományok, különösen a szoros értelemben vett Magyarország szintén oly érezhető tulnyomósággal bir ugyan, annyira, hogy több mint fele az ausztriai ház birtokában termelt ezüstnek hazánk bányáiból kerül ki; de egy uttal Csehországban hatalmas vetélytársa van. Így az 1862-ki évben a magyar birodalom adott 63,675 márka ezüstöt (Magyarország 58,197, Erdély 5478 márkát)

1.608,912 forint értékben; s ugyan akkor Csehország 47,478, Tirol 1173, Salzburg 242 márkát adott összesen 1.220,869 forint értékben.

A réz termelést ugy szólván maga a magyar koronai birodalom szolgáltatja az ausztriai ház összes birtokán. Igy az 1862-ki évet vevén fel, míg Csehország csak 31 mázsa rezet, a német tartományok (Tirol 3487, Salzburg 2248, Krajna herczegség 75) 5810, a lengyel tartományok (Bukovina) 968 mázsát szolgáltattak; a magyar birodalom 37,257 mázsa rezet állított elő, mely mennyiségben maga az anya Magyarország 33,056, Erdély 3257, Katonai Végvidék 944 mázsával vett részt, összesen 2.350,678 forint értékben.

A mezőgazdaságra és a műiparra annyira szükséges nyers vas termelése mind a 4 országcsoportozatban erősen van képviselve, s ez aránylag még leggyengébb a lengyel országcsoportozatban vagy is Galicziában és Bukovinában, hol 1862-ben csak 105,838 mázsa nyers vas termeltetett. Ezen aránylag csekély termelés itt annak tulajdonítható, mert a vaskövek csekély ércztartalommal birnak, ezenkivül a viz szüke, az üzleti tőke és könnyű közlekedés hiánya is nagyban akadályozzák a vas termelést.

Ellenben a cseh koronai országoknak mindegyikében gazdag vasércz rétegek vonulnak el s mivel itt a vaskövek tartalmasabbak, a napszám is olcsó, a kőszénbányák közel vannak, s az üzleti tőke is nagyobb : tehát itt a nyers vas termelése igen jelentékeny. Igy 1862-ben 1.808,660 mázsára ment ez, mely summából Csehországra 1.090,546, Morvaországra 619,551, Sziléziára 98,563 mázsa esett.

Azonban a német tartományok e tekintetben a cseh koronai országokat még fölülmulják. Különösen Stájerországnak kimeríthetlen vaskő telepei vannak, s ezek értékét még a minőség is neveli, miután a stájer vas Európában a legjobbak közé tartozik, s csak a svéd vasat mondhatjuk vetélytársának. A német tartományokban, szintén a mondott 1862-ben 2.647,864 mázsára ment a nyers vas termelés, s e mennyiségből esett Stájerországra 1,384,506, Karinthiára 951,527, Krajnára 120,434, Alsó-Ausztriára 70,450, Salzburgra 67,869 Tirolra 53,078 mázsa.

Az eddig elöszámlált értékesebb ásványok közt csak a vas az, melynek termelésében a magyar koronai birodalom nemhogy tulsulylyal szerepelne a többi 3 országcsoportozat felett, hanem egyenként is a német és cseh koronai csoportozat után következik, miután az 1862-ki évben a nyers vas termelés csak 1.756,266 mázsára rúgott, mely mennyiségből az anya Magyarországra 1.574,219, Erdélyre 84,958, a magyar katonai Végvidékre 84,356, Horvátországra 12,733 mázsa esett. Azonban meg kell jegyeznünk, hogy Magyarországnak e tekintetbeni hátramaradása nem a természet fukarsága, hanem a mostoha nemzetgazdasági viszonyok által okoztatik, mert ellenkezőleg a természet oly gazdag vasércz telepekkel áldotta meg, hogy kedvezőbb nemzetgazdasági viszonyok közt egy maga több vasat termelhetne, mint a többi 3 országcsoportozat összesen. Különösen Felső Magyarország s jelesen Szepes, Gömör, Liptó, Torna, Abauj vármegyék vasérczekkel dúsan el vannak látva. Gömör vármegyében Dobsinától nyugot felé oly hatalmas rétegek huzódnak le, hogy az itt felhalmozódott vaskő mennyiség 200 millió mázsára becsültetik, míg az évi termelés 800,000 mázsára rúg. Ugyancsak Gömörben Nagy-Rőcze és Jolsva közt valamint Rákos helység mellett négy helyen hatalmas telepzetek vonulnak el, melyek 10—15 ölnyi szélességben igen becses barna vasköveket tartalmaznak, ugyhogy a jelenleg 400,000 mázsa nyers vasra szükségelt érczanyag évekre van biztosítva. Jolsva és Csetnek közt, továbbá Rozsnyótól északnyugotra be, Szepes vármegyébe hasonló gazdag vastelepek terülnek el. Bihar és Arad vármegyében a természet mind vaskőről mind erdőségekről és széntelepekről oly pazarul gondoskodott, hogy az egész birodalmi szükséglet nagyobb részt innen fedezhető lenne, s a most létező 8 nagyobb vastelep 393,000 hold erdő felett rendelkezik és jelen szerkezetük szerint már 300,0 mázsa nyersvasat, korszerü átalakítás és üzletör lett ötször annyit szolgáltathatnának, holott 1 34,000 mázsára ment a termelés. A temesi bá lése hasonlóul nagyszerü jövőnek néz elibe, n ségü mágnes, barna- és vörös vaskövekben gekben és kőszénben egyaránt gazdag vid

kincseit kizsákmányolni, hatalmas testületek vállalták magukra. Igy a szászkai, dognácskai, bogsáni, resiczai, aninai és stájerdorfi mütelepek az államvasuttársaságnak; a nadrági kohok a zsidóvári bányatársulatnak; a ruszkai, ruszkiczai és lunkányi bányák s mütelepek egy főurakból és tőkepénzesekből álló társulatnak jutottak birtokába, s már eddig is nagyszerü átalakítások történtek. Szóval, bizvást állithatjuk, hogy Magyarország Erdélyt is ide értve kedvezőbb politikai és nemzetgazdasági körülmények közt, a nyers vas termelésben is a többi 3 országcsoportozatot kevés év mulva nem csak utólérheti, hanem mint más nemes érczekben és hasznos ásványokban fölül is mulhatja.

A kőszén termelésére nézve, mely a virágzó gyár és müiparnak egyik nélkülözhetlen feltélele, éppen azon eset fordul elő, mint a nyers vas termelésénél, hogy tudniillik a magyar koronai birodalom, nem hogy tulsulylyal lenne a többi 3 országcsoportozat felett, hanem inkább egyenként véve is csak a harmadik helyet foglalja el, és csak Galiczia e tekintetben szegényebb nálánál, mely hasonló mostoha nemzetgazdasági viszonyok közt tengődik. De e sajnos ténynek nem oka az, hogy a természet e részben is nem áldotta volna meg a magyar koronai birodalmat, sőt inkább az egész Kárpát hegylánczolat, Dunántul az elszigetelt pécsi, vértesi, lajthai hegységek is oly kimerithetlen kőszéntelepek lelhelye, hogy maga Magyarország egész Európát képes lenne kőszénnel ellátni. Hanem a kormány ferde és igazságtalan politikája beközvetkeztében a gyár és müipar Magyarországon nem fejlődhetvén ki; a vaspályák is részint ferde irányban, részint fukarul engedélyeztetvén, minek egyik bizonysága az, hogy az ausztriai ház birtokán egyedül Erdélyország az, mely mindeddig egyetlen egy vaspályát sem mutathat fel: igen természetesen az következett be, hogy a kőszenet nem lehetvén eladni, a gazdag széntelepek müveletlenül hevernek, sőt több kőszénbányák müvelése, melyek már kiaknázás alatt voltak, mint a pécsi kőszénbányászat kerületében tapasztaljuk, ismét félbenhagyatott.

Ezek szerint a kőszén termelése azon mértékben emelkedik vagy fogy, a minő mértékben valamely országban a

gyár- és müipar virágzásában vagy apadóban van. Innen az ausztriai ház birtokában a kőszénbányászat legjobban virágzik a cseh koronai országokban, melyekben a gyáripar otthonos és csak ezután következnek a német tartományok, majd a magyar koronai birodalom, s legutolsó helyen áll az iparszegény lengel országcsoportozat vagy is Galiczia és Bukovina.

Névszerint az 1862-ik évet vevén fel, a kőszéntermelés tett :

Cseh koronai országokban 58.399,292 mázsát, melyből 40.798,207 mázsa fekete, 17.601,085 barna kőszén.

Német tartományokban 17.946,961 mázsát, melyből 991,775 fekete, 16.955,186 barna kőszén.

Magyar koronai birodalom 13.513,584 mázsát, melyből 6.649,077 mázsa fekete, 6.864,507 barna kőszén.

Lengyel országcsoportozatban 2.428,933 mázsát, melyből 2.191,130 mázsa fekete, 237,793 barna kőszén.

Részletesen pedig a kimutatás így következik :

Csehország ad .	25.513,894	mázsa	fekete,	16.404,665	m.	barna	kőszenet
Morvaország . .	4.291,964	„	„	1.192,630	„	„	„
Szilézia . . .	10.992,349	„	„	3,790	„	„	„
Cseh koron. orsz.	40.798,207	„	„	17.601,085	„	„	„
A.-Ausztria . .	5,515	„	„	2.585,109	„	„	„
F.-Ausztria . .	928,607	„	„	1.738,161	„	„	„
Stájerorsz. . .	57,653	„	„	9.840,532	„	„	„
Karinthia . . .	—	„	„	1,477,586	„	„	„
Krajna	—	„	„	949,948	„	„	„
Istria	—	„	„	266,439	„	„	„
Tirol	—	„	„	97,411	„	„	„
Német tartom. .	991,775	„	„	16.955,186	„	„	„
Magyarország .	6.649,077	„	„	6.485,897	„	„	„
Erdély . . .	—	„	„	25,014	„	„	„
Horvátország .	—	„	„	53,071	„	„	„
Végvidék . .	—	„	„	141,531	„	„	„
Dalmátia . .	—	„	„	158,994	„	„	„
Magyar birod. .	6.649,077	„	„	6.864,508	„	„	„

Galiczia vagy is a lengyel csoportozat 2.191.140 mázsa fekete, 237,793 mázsa barna szenet.

Megjegyzendő, hogy a kőszén piaczi ára az egyes országokban, s egyes termelési helyeken nagyon különböző, hanem a fekete kőszén mint becsesebb átméröleg másfél any-

nyival értékesebb és drágább mint a barna kőszén. A fekete kőszénfajok közt Magyarországban az oraviczai dicsértetik leginkább. Azt is meg kell említenünk, hogy az itt országonként elősorolt termelés az 1862-ik évre az ujabb statistikai munkákban, s jelesül Konek statistikájában is kevesebbre van téve; hanem én az egyes bányakapitányságok jelentéseiből szerkesztettem össze a fentebbi kimutatást, s ezt hitelesebbnek tartom.

Ha a kőszén termelésében a cseh koronai országok lépnek első helyre, a konyhasó termelésére nézve, mely nélkül sem kenyér, sem étel nem izlik, baromtenyésztés nem virágozhat, s mely azonkivül, hogy a gyár és müiparban is hatalmas szerepet visz, mint állami monopolium minden közvetett adók közt legtöbb tiszta jövedelmet szolgáltat az államnak : ismét a magyar koronai birodalom foglalja el az öt illető első helyet; s a cseh koronai országok e tekintetben nemcsak legutolsók, hanem a konyhasó termelését sóbányák hiányában teljesen nélkülözni kénytelenek.

Ellenben a magyar koronai birodalmat és pedig mind az anya Magyarországot, mint különösen Erdélyt a természet oly kimerithetlen sórétegekkel áldotta meg, hogy egy maga a kis Erdély egész Európát elláthatná sóval, s hozzá hasonló sógazdag ország az egész szárazföldön nem találtatik.

Igy például a geologiailag kipuhatolt kősómennyiség következőleg oszlik fel az egyes országcsoportozatokra :

Német tartományokban 776 millió mázsa. Ebből ad Hall 35, Hallstein 200, Aussee 109, Hallstadt 417, Ischl 15 millió mázsát.

Lengyel tartományokban 343 millió mázsa. Ebből ad Vieliczka 221, Bochnia 26, Keleti Galiczia 96 millió mázsát.

Magyar birodalomban 68,149 millió mázsa. Ebből ad az anya Magyarországban Sóvár 50, Mármaros 1149, Erdélyben Vizakna 19,150, Parajd 17,010, Dézsakna 14,440 Torda 14,200, Marosujvár 2150 millió mázsát. Ily iszonyu sógazdaság valóban páratlan az egész Continensen.

Minthogy azonban a só termelés állami monopolium, a

sóbányákban annyi kő vagy főt vagy iparüzleti só termeltetik, melyet kényelmesen értékesíteni lehet.

Nevezetesen az 1862-ik évben a só termelés az egyes országcsoportozatokban következő volt :

Német tartományokban :	kősó	—	főttsó	—	iparüzleti só	
Felső-Ausztria . . .	6935	—	943,126	—	62,261	mázsa
Stájerország	2594	—	181,440	—	9,861	„
Tirol	3347	—	226,717	—	41,163	„
Salzburg	1028	—	265,599	—	5,840	„
Összesen	13,904	—	1.616,912	—	121,125	„
Lengyel tartományok	1.357,848	—	608,051	—	202,796	„
Magyar birodalom :						
Magyarország . .	1.068,356	—	130,134	—	91,019	„
Erdély . . .	1.011,713	—	—	—	41,754	„
Összesen .	2.075,069	—	130,134	—	132,762	„

Ezeken kivül t e n g e r i s ó is termeltetik, és pedig 1862-ben a német csoportozathoz tartozó Isztriában 408,772, s a magyar koronai társországban Dalmátiában 144,983 mázsa.

A többi ásványok és savak nem bírván oly nagy fontossággal mint az elöbb említettek, ezek közt párhuzamot nem vonunk, csak annyit jegyzünk meg, hogy ezekre nézve egy némelyik czikkben majd a német- vagy lengyel vagy cseh koronai országok járnak elől, majd a magyar koronai birodalom mulja felül azokat.

Igy például a h i g a n y és ó l o m termelésében Krajna és Karinthia, tehát a német országcsoportozat, az ó n termelésében Csehország, a h o r g a n y f é m b e n és k é n b e n Galiczia; ellenben s z í n és n y e r s p i s k o l t, valamint p i s k o l t - é r c z, ugy szintén n i k e l - f é m és n i k e l - é r c z termelésére nézve a magyar koronai birodalom foglalja el az első helyet, azon megjegyzéssel, hogy a fenemlített többi ásványok termeléséhez is nem csekély mennyiséggel járul. Például a higany termeléséhez 1862-ben 522 mázsával (Krajnában hol legtöbb s Magyarországon kivül egyedül termeltetik 2891 mázsa), az ólom termeléséhez 22,339 mázsával (Karinthiában ugyanekkor 62,736 mázsa, Csehországban 8857 mázsa), a kén termeléséhez 1763 mázsával (Galiczia 22,71

m.) járult. Ezenkivül salétromból és széksóból minden országcsoportozat közt legtöbbet termelt. A föld vagy kőolaj (petroleum) gyártása ujabb időben eddig nem ismert kiterjedést nyert, főleg Galicziában, hol 1862-ben 20 petroleum gyár 30,000, s Erdélyben, hol 10,000 mázsa állíttatott ki. De Mármaros, Krassó, Ung, Zala vármegyékben, továbbá Horvátországban Kőrös, és Szlavoniában Pozsega vármegyékben is fedeztettek fel naphta telepek, s Krassó megyében Oraviczán már is jeles petroleum olaj gyártatik.

Az ásványvizekre nézve, melyek némileg az ásványi termékek közé sorolhatók, a magyar korona országai a többi országcsoportozatokat ismét jóval felülhaladják, mert ezekben már is 163 fürdőhely, és 786 oly gyógykút és ásványforrás számítatik, melyek vegytanilag megvizsgáltattak, és mennyi forrás még egészen ismeretlen! A legnevezetesebb gyógyfürdők : Buda, Mehadia, melyet már a rómaiak használtak, Szliács, Szklenó, Vichnye, Koritnicza, Parád, Bártfa, Tátrakiesd, Szobráncz, Teplicz, Pöstyén, B.-Füred, Harkány ; Erdélyben ; Borszék, Előpatak, Radna, Korond, Homoród, Kovászna ; Horvátországban : Toplika, Stubicza, Topuszko ; Szlavoniában : Daruvár, Lipnik, mely jódtartalomra nézve egész Európában elsőnek mondatik. Már a cseh koronai országok nem annyira gazdagok ásványvizekben, de ellenkezőleg különösen Csehországnak van nehány gyógyfürdője, mint : Carlsbad, Teplicz, Marienbad, Franzensbad, melyek a pülnai, saidschiczi, sedliczi keserüforrásokkal együtt egész Európában ismeretesek. A cseh koronai országok után a némettartományok következnek : Baden, Pyravart, Ischl, Gastein, Hall, Gleichenberg, Rohics nevezetesebb gyógyfürdőkkel. Végre a lengyel országcsoportozat jön, mely ásványvizekre nézve mindenik közt legszegényebb.

A magyar birodalom területén tehát a középhegyi vidékek különféle termékekkel, mindent összevéve még jobban meg vannak áldva a természet által mint a többi 3 országcsoportozat ugyan ily nemü vidékei. Ugyan ezt mondhatjuk a dombos vidékekről és síkságokról is. Így általában a dombos vidékek fő termékei a szőlő s az ebből készített bor, továbbá a cser és tölgy erdőségek, pedig mind a

két főterménykre nézve a magyar koronai birodalom messze tulszárnyalja a német-lengyel és cseh koronai országokat.

Különösen mi a bortermesztést illeti, akár a mennyiséget, akár a minőséget tekintsük, Magyarország egész Európában Francziaország után mindjárt következik; holott a lengyel Galicziában meg nem érik a szőlő; a cseh koronai tartományok közt ugyanaz az eset Sziléziában, Csehország legnagyobb részében, ugyhogy itt összesen csak 4447 holdnyi szőlőültetvény találtatik, melynél egy maga Buda városa többet bír. A cseh tartományok közt csupán Morvaország déli része dicsekedhetik terjedelmesebb szőlőültetvényekkel, mint alább meglátandjuk. Már a német tartományok több bort termesztenek, de Felső-Ausztriában, Salzburgban, Karinthiában a hideg éghajlat miatt szintén nem érik meg a szőlő, s Alsó-Ausztria, Stájerország, Tirol, Isztria, Krajna bortermesztése a birodalom bortermesztésével egybehasonlítva, még is törpe eredményt mutat.

Nevezetesen a szőllőültetvények a különböző ország-csoportozatokban, következő terjedelemmel bírnak.

Sziléziában nincsenek.		
Csehországban	4,447	hold
Morvaországban	47,894	„
Cseh koronai országokban .	52,341	„
Alsó-Ausztriában	78,814	„
Stájerországban	54,655	„
Tirolban	47,894	„
Krajnában	16,768	„
Isztriában	32,197	„
Német tartományokban .	230,228	„

Ellenben :

Az anya Magyarországban .	504,776	„
Erdélyben	46,909	„
Végvidéken	49,611	„
Horvátországban és Szlavoniában	57,124	„
Dalmátiában	120,078	„
Magyar koron. birodalomban	776,578	„

Tehát a magyar koronai országokban csak nem három annyi szölö találtatik, mint a német- lengyel- cseh koronai országokban összesen. De a magyar bortermesztés nemcsak mennyiség, hanem minöség tekintetéből is tulnyomó, mert bár A.-Ausztriában, Stájerországban, Tirolban s némileg Morvaországban is vannak jeles minöségü borok, de a magyarországiakkal, melyek részint kövér, édes aszuborok (tokaji, ménesi, ruszti, karloviczi), részint színre fehérek és zamatos szeszes italok (mint: somlyai, badacsonyi, neszmélyi, érmelléki, magyaráti szerednyei, varbóczi, penczi, szadai, csömöri, köbányai, stb.), részint tüzes s a franczia legnemesebb borokkal versenyző, vörös borok (villányi, szegszárdi, budai, visontai stb.) nem vetekedhetnek.

És éppen igy vagyunk a **keményfa erdőségekkel** is, melyekkel a magyar birodalom dombos vidékei különösen bővelkednek, s melyek makkon, gubacson kivül mindenféle hajó-, szerszám és müfákat, s különösen hordódongákat oly mennyiségben szolgáltatnak, hogy a kivitel jelenleg nemcsak Francziaországba, hanem Angliába is évrül évre növekedik, s a fa az az egyik főczikk, melylyel külföldre jelentékeny activ kereskedés folytathatik. Ily erdőségekben gazdagok Horvátország, Zala, Vas, Veszprém, Somogy, Baranya, Krassó vármegyék, de különösen Szlavonia, ugyhogy a szlavoniai név alatt kivitetni szokott hordódonga még Angliába is, hol azelött kevéssé volt ismeretes, évrül évre emelkedik.

Igy az Angliába való kivitel tett:

1861-ben	1.069,000	darabot	1864-ben	3.388,000	darabot
1862-ben	957,000	darabot	1865-ben	4.157.000	darabot
1863-ban	2.279,000	darabot			

S ugyan ez utóbbi évben a Francziaországba tett kivitel 12.000,000 darabra rugott.

A kemény és lágyfa erdőségek pedig együtt a különböző országcsoportokban következő tért foglaltak el:

Galicziában	3.468,591	holdat
Bukovinában	420,648	„
Lengyel tartományokban .	3.889,239	„

Csehországban	2.313,143	„
Morvában	1.007,418	„
Sziléziában	274,532	„
Cseh koronai országokban	3.595,093	„
Tirolban	1.480,674	„
Stájerországban	1.754,732	„
Karinthiában	727,429	„
Krajnában	705,828	„
Salzburgban	400,953	„
F.-Ausztriában	670,749	„
A.-Ausztriában	1.270,166	„
Isztriában	317,133	„
Német tartományokban .	7.327,964	„
Az anya Magyarországban	8.417,913	„
Erdélyben	3.563,484	„
Végvidéken	1.627,677	„
Horvátországban és Szlavoniában	1.253,589	„
Dalmátiában	475,938	„
Magyar birodalomban . .	15.338,601	„

Tehát a magyar koronai birodalomnak egy magának több erdősége van mint a többi német-lengyel-cseh koronai országoknak összesen.

Mi a rónaságok termékeit illeti, ezek közt a legelső helyet a tiszta búza és a dohány foglalják el. Amaz a kiviteli kereskedésnek legfőbb czikke, melyért sok pengő pénz jön be, mi nálunk, kik e tekintetben igen szegények vagyunk, nagyon jelentékeny körülmény; a második termék pedig állammonopolium tárgya levén, a kincstárt több mint 30 millió tiszta jövedelemmel gyarapítja.

És e két fontos termékre nézve, megint Magyarors játsza a főszerepet, hol különösen a Tisza völgye a bu nézve gazdag talajjal bír, úgy hogy midőn a német-l cseh koronai országok összesen 19.345,200 mérő ki, akkor a magyar koronai birodalom hivatalos 27.922,000 mérőt szolgáltat, melynek egy har buza, részint liszt alakban külföldre vitetik.

A dohánytermesztés pedig csaknem kirekesztőleg a magyar koronai birodalomban divatozik, mert az 1864-dik évben egy maga 800,000 mázsát adott a királyi kincstárnak 8.634,000 forint beváltási díjért, mig Galiczia csupán 100,000 mázsát 1.025,000 forint s Tirol 700 mázsát, 126,000 forint értékben; a többi országok és tartományok egészen nélkülözvén e fontos növény termesztését. Pedig ugyanazon évben a belföldi dohány a külföldön vásárlott 146,508 mázsa dohánynyal együtt 61.960,280 forint nyers jövedelmet adott az államnak, mely summából 30.210,456 forint a beváltásra és vételre, gyártásra, fuvarra stb. leszámíttatván, tiszta jövedelmül még 31.749,824 forint maradt.

A mondottakból világos, hogy a magyar birodalom területe nem csak térnagyságra nézve felülmulja a német-lengyel-cseh koronai országok összes területét, hanem e terület egyszersmind gazdagabban meg van áldva a természet által s így haszonvehetőbb; s hogy e haszonvehetőségből semmi se hiányozzék, a jóságos természet még a termékek értékesítésére szükséges víziutakkal vagy hajózható folyamokkal is jobban ellátta, mint a következőkből kitetszik:

Hajózható folyamok:

A német tartományokban:

1, A Duna a bajor széléktől Magyarország határáig 49 mérföldnyi hosszuságban.

2. Az Inn, 19½ mfld hossz.

3. A Traun, 9¾ mfld hossz.

4. Az Enns, 3 mfld. hossz.

5. Dráva, Willachtól Horvátország széléig 21 mfld. hossz.

6. Mura, Magyarország határáig 30 mfld. hossz.

7. Száva, Horvátországig 9½ mfld.

Összesen a német tartományokban 141¾ mérföd víziút, melyből gőzhajók csak a Dunát járhatják 49 mfld hosszaságban.

A cseh koronai országokban:

1. Moldva 42 mfld. hosszuságban

1. Elbe, 14 mfld. hossz.

Összesen 56 mfldnyi víziut, melyből gőzhajók csak az Elbét járják 14 mfld hossz.

A lengyel tartományokban:

1. **Visztula**, 48 mfld. hossz.
2. **Dunajecz**, 5 mfld. hossz.
3. **Szan**, 31 mfld. hossz.
4. **Duiester**, 64 mfld. hossz.

Összesen 148 mérföldnyi víziut, de ezt gőzösök nem használják.

A magyar koronai birodalomban:

1. **Duna**, Dévénytől Orsováig 127 mérfölduyi hosszaságban.
2. **Dráva**, 36½ mfld hossz.
3. **Mura**, 6 mfld. hossz.
4. **Száva**, 87 mfld. hossz.
9. **Kulpa**, 18 mfld. hossz.
10. **Tissa**, 108 mfld. hossz.
11. **Maros**, 65 mfld. hossz.
12. **Vágh**, 32 mfld, hossz.
13. **Béga**, 36 mfld. hossz.
14. **Temes**, 14 mfld. hossz.

Összesen van tehát a kisebb, s tutajokkal hajózható folyókat nem számítva, 529½ mérföldnyi víziut, melyből gőzösök járják az egész Dunát, Szávát Sziszekig, Drávát Eszékig, Tiszát fel Vásáros-Naményig, a Marost Aradig, öszszesen 302 mérföldnyi hosszaságban. Továbbá Morva vizét, mely Magyarország és Alsó-Ausztria s Morvaország közt határfolyó, s mely 17 mérföldre hajózható, egyik országcsoportozathoz sem számítottuk.

II.

Párhuzam egyfelől a magyar koronai birodalom, másfelől az ausztriai német-lengyel-cseh koronai országok közt népességi tekintetben.

Az ausztriai ház birtokában levő országcsoportozatok alaperejének második fő tényezője a lakosok száma, vagyis a népesség, melyet az 1857-ki országos összeirás után adunk elő, minthogy azóta újabb hiteles összeirás nem történt.

Ez összeirás szerint tehát a népesség a különl szágcsoportokban így áll:

Galicziában és Lodomériában, Krakkó herczegséggel együtt	1.597,470	lélek
Bukovinában	456,920	„
Lengyel tartományokban . .	5.054,390	„
Csehországban	4.705,525	„
Morvaországban	1.867,094	„
Sziléziában	443,912	„
Cseh koronai tartom. . . .	7.016,531	„
Alsó-Ausztriában	1.681,697	„
Felső-Ausztriában	707,450	„
Salzburgban	146,769	„
Stájerországban	1.056,773	„
Tirolban	851,016	„
Karinthiában	332,456	„
Krajnában	451,941	„
Isztriában	520,978	„
Német tartományokban . . .	5.749,080	„
Az anya Magyarországban . .	9.890,436	„
Erdélyben	1.923,592	„
Magyar végvidéken (illir bánsági, román-bánsági, német bánsági végezredekben és a csajkások zászlóaljában) .	283,124	„
Magyarországban	12.097,152	„
Finmében és volt kerületében .	43,468	„
Összesen Magyarországban . .	12.140,620	„
Társ országokban		
Polgári Szlavoniában . . .	342,528	„
Katonai végvidéken	250.120	„
Szlavoniában	592,648	„
Polgári Horvátországban . . .	506,520	„
Katonai Végvidéken . . .	528,725	„
Horvátországban	1.035,245	„
Dalmátországban	404,499	„
A három társországban . . .	2.032,392	„
Az összes magyar koronai birod.	14.173,012	„

Ezekből láthatjuk, hogy a nem magyar országcsoportozatok közt legtöbb népességgel bír a cseh királyság, és csak ez után következnek a német tartományok; legkisebb pedig a lengyel csoportozat; hanem a magyar koronai birodalom egyenként minden országcsoportozatot jóval felülhalad, s még a legnépesebb cseh királyságot is kétszeresen felülmúlja. Ha azonban a német-lengyel-cseh koronai országok népességét összeadjuk, ez 17.820,001 lélekre menvén, 3.646,989 lakossal haladná meg a Sz. István birodalmának népességét; csakhogy azon sajnos körülményt, hogy a magyar birodalom daczára annak, hogy területére nézve jóval nagyobb, mint az összes német-lengyel-cseh országcsoportozatok, úgy hogy a feleslegből még egy Csehország kitelnék; s daczára annak, hogy e nagyobb terület még természeti kincsekkel is jobban meg van áldva; még is a népességben nehány millióval a mondott összes országcsoportozatok mögött marad, egyenesen az osztrák kormány századok óta folytatott mostoha kormányzatának tulajdonitható, mely megfoghatlan szükkeblüséggel és igazolatlan féltékenységgel mindig útjában állott annak, hogy a magyar koronai országokban a gazdasági s a mű- és gyáripar felvirágozhassék, az ország természeti gazdagsága felhasználtassék, s ez által a jólét, a vagyonosodás, s ennek következtében a népesedés is normalis úton gyarapodhassék. De ha a magyar koronai birodalomnak, a százados törvények értelmében önállósága s önkormányzata visszaadatik, prófétai tehetség sem kell hozzá, hogy itt a lakosok száma 10—20 év alatt a német-lengyel-cseh koronai országok népességét nem csak elérendi, hanem túl is fogja haladni; mert ha a természettől nem oly gazdagon ellátott Csehországban egy □ mértföldön 4,985 ember most is elélhet, bizony ennyi belterjes népesség a termékenyebb magyar birodalomban sem lehetetlen; s ha ez eset bekövetkeznék, akkor a mostani 14.173,012 lakos helyett 30.757,450 főnyi népességet mutathatna fel.

Az ausztriai ház birodalma, mint tudjuk nem csak közjogilag és történetileg külön államokból alakult össze, hanem az egyes országcsoportozatokban is különféle nemzetiségek játszák a fő szerepet, miért is a birodalom viszonyainak megitélésében a különféle nemzetiségek s ezek egymásközti arányá-

nak kipuhatolása egyik legfontosabb nélkülözhetlen szempont. Az 1851-ki országos összeirás megkisérlette ugyan a különböző országok népességét nemzetiségek szerint is kimutatni, de ez összeirás ellen általános lön a panasz, hogy az a német elem részére nagy részhajlással van összeállítva, s e részrehajlás sok helyen nagyon világosan ki vala mutatva.

Ez okból az 1857-ki országos összeirás már nem vette fel a nemzetiségeket, de az egyes községek ebbeli kimutatásai meg vannak, melyeket azonban a kormány nem tartá czélszerüeknek közleni, hanem mi e községi kimutatások nyomán igyekszendünk az egyes nemzetiségeket minden részrehajlás nélkül összeállítani.

Ezek szerint tehát az egyes országcsoportozatokban számszerint következőleg állanak a nemzetiségek:

Galicziában.

Lengyel . .	2.339,064 lélek	Német . .	83,009 lélek
Ruthen . .	2.172,246 „	Örmény . .	3,160 „
		Összesen .	4.597,470 „

Itt, valamint a többi országokra nézve is ki kell emelnünk, hogy a zsidók, kik saját élő nyelvvel nem birnak, külön nemzetiségeknek nem vétettek fel, hanem a többi nemzetiségekhez soroztattak a hol laknak. Továbbá a fentebbi kimutatásból világos, hogy a lengyelek és ruthenek csaknem egyenlő számmal vannak, de mind a két nemzetiség a nagy szláv fajhoz tartozik; s azon élénk versenygést, melyet a két nemzetiség közt, fájdalommal tapasztalunk, inkább a vallás idézi elő, miután a lengyelek a romai katholikus, a ruthenek ellenben az egyesült görög hitü egyház hivei. Tehát Galiczia csaknem kizárólag szláv eredetü országnak mondathatik. A németek az egész országban szétszórva laknak, részint tiszta német községekben, részint vegyesen, s nagyobb részben II. József császár alatt telepíttettek ide. Tisztán laknak Hohenbach, Schönanger, Deutsch-Ranischan, Mokratni, Wiesenberg, Zboiska, Romanovka, Josefov, Antonin, Oberwetterbergen, Unterbergen, Kaltwasser, Signiofka, Rehfeld, Mühlbach, Lindenfeld, Reichenbach, Dornfeld, Chrusno, Falkenstein, Einsiedl, Josephsberg Königsau, Ebenau, Vorderberg,

Brandorf, Weissenberg, Ottenhausen, Schönthal, Rottenhau, Schumlau, Berdibrau, Kleindorf, Moosberg, Rosenberg, Unter- és Ober-Engelsbrunn, Makov, Falkenberg, Segenthal Obersdorf, Steinfels, Annaberg és Felicienthal községekben. Ezenkivül vegyesen még több faluban, s elszórva mint mesteremberek, kereskedők, hivatalnokok városokban is laknak, de számuk összesen is csak 83,000 lélekre rúg. Megjegyzendő végre, hogy a nemesség, és a nagyobb birtokos osztály igen túlnyomólag a lengyel nemzetiséghez tartozik, miért is a lengyelek mind birtoki mind értelmi mind történelmi szempontból Galicziában tulsulylyal birnak.

B u k o v i n á b a n.

Ruthen	251,392 lélek	Lengyel	4,335 lélek
Román	160,417 „	Örmény	2,224 „
Német	26,587 „	Tót	1,837 „
Magyar	7,128 „	Összesen	456,920 „

A herczegség nagyobb nyugoti felét a ruthenek, keleti felét a románok vagy oláhok lakják. Ezeken kivül egész községekben laknak még a németek, m a g y a r o k, tótok; de a lengyelek és örmények csak elszórva találhatók. A ruthenekhez számítottuk a l i p p o v á n o k a t is, kik valódi nagyoroszok, s Klimoncz, Fontinalba és Lipovani helységeket foglalták el. A m a g y a r o k II. József alatt telepedtek ide a székely földről, s a Szucsava völgyében 6 helységök van, ú. m, Andrásfalva, Fogadjisten (oláhul: Jakobastie), Hadikfalva, Józseffalva, Laudonfalva, Istensegíts. Németek tisztán csak Neu-Jezkany, Carlsberg, Fürstenthal, Eisenau, Lichtenberg, Alt- und Neu-Hütte, Plesek és Franzthal községekben laknak. A tótok gyarmata: Czudiul.

A l e n g y e l t a r t o m á n y o k b a n ö s s z e s e n.

Lengyel	2.343.399 lélek	Magyar . . .	7,128 lélek
Ruthen	2.426,638 „	Örmény . . .	5.384 „
Román	160,417 „	Tót	1,837 „
Német	109,587 „	Összesen	5.054,390 „

C s e h o r s z á g b a n.

Cseh	2.820,293 lélek
Német	1.885,232 „
Összesen	4.705,525 „

Nemzetiséget illetőleg tehát Csehországban a cseh elem absolut többséggel bír. Ugyanis a csehek az ország közepét, továbbá keleti és déli részét foglalták el, úgy mindazáltal, hogy a csehlakta föld itt-ott jelentékeny német szigetektől van átszaggatva. Ellenben a németek az ország végső határszélein laknak tömegestül, főleg Szász és Bajorországok szomszédságában, úgy hogy a csehek a többi szlávokkal csak a Morvaország felé eső keskeny területen keresztül függnek össze.

Morvaországban.

Cseh	1.327,596	lélek
Német	539,498	„
Összesen	1.867,094	„

Ebből látható, hogy a cseh elem itt aránylag erősebb mint Csehországban, miután a németek egy harmadát sem képezik az összes népességnek. Különben megjegyzendő, hogy a csehek közt eredetre nézve horvátok is vannak, kik podluzsákoknak, továbbá tótok, kik majd oláhoknak (a Beczva körül), majd zalcsákoknak, kopanicsároknak, paztekároknak, neveztetnek. De ezek az oláhok össze nem tévesztendők a magyarországi és erdélyi oláhokkal, kik román fajból valók, holott a morvaországi oláhok szláv eredetűek.

Sziléziában.

Német	203,473	lélek
Lengyel	146,878	„
Cseh	93,561	„
Összesen	443,912	„

E herczegségben tehát a német elem a szláv elemmel igen egyensulyban áll, csakhogy itt már a szláv elemben nem a cseh, hanem a lengyel nemzetiség játsza a fő szerepet.

A cseh koronai országokban.

Cseh	4.241,450	lélek
Német	2.628,203	„
Lengyel	146,878	„
Összesen	7.016,531	„

E szerint a cseh koronai országokban a cseh elem bír absolut többséggel, míg a német elem az összes népességnek több mint harmadát képezi.

Alsó-Ausztriában.

Német	1.662,603	lélek
Cseh	12,328	„
Horvát	6,766	„
Összesen	1.681,697	„

Megjegyzendő, hogy Bécsben minden nemzetiségből vannak rendes lakosok, melyek csak a birodalomban találtatnak. Igy magyar is van több ezer; még több szláv, aztán olasz, stb. De ezek a község által számszerint nem tétetvén ki, önkényileg e számot mi sem akartuk meghatározni; s a fentebb kitett csehek Csehország szélén, a horvátok pedig a Morva mezején egész községekben laknak.

Felső-Ausztriában.

Német	707,450	lélek

Salzburgban.

Német	146,769	lélek

Stájerországban.

Német	692,770	lélek
Vindus vagy Szlovén	364,003	„
Összesen	1.056,773	„

Megjegyzendő, hogy a németek lakhelyei az ország közepén és északi részeken vannak; ellenben a vindusok, vagy szlovénok az ország déli részét foglalták el.

Karinthiában.

Német	224,743	lélek
Vindus	107,713	„
Összesen	332,456	„

Krajnában.

Vindus	394,308	lélek
Német	39,120	„
Horvát	18,513	„
Összesen	451,941	„

Isztriában.

Vindus	313,935	lélek
Horvát	135,893	„
Olasz	54,692	„
Német	16,458	„
Összesen	520,978	„

Tehát a német tartományok közt Isztriában és Krajnában nem a német, hanem a szláv elem bír többséggel.

Tirolban és Vorarlbergben.

Német	526,684	lélek
Olasz	324,332	„
Összesen	851,016	„

A német tartományokban tehát:

Német	4.016.597	lélek	Cseh	12,328	lélek
Vindus vagy Szlovén	1.179,959	„	Olasz	379,024	„
Horvát	161,172	„	Összesen	5.749,080	„.

A szláv fajokat pedig össze vevén, ezek tesznek 1,353,459 főt, vagy is az egész összegnek nem egészen $^1/_4$-ed részét.

A német-lengyel-cseh koronai országok népessége pedig nemzetiségek szerint következő:

Német	6.754,387	lélek	Tót	1,837	lélek
Cseh	4.253,778	„	Olasz	379,024	„
Lengyel	2.490,277	„	Román	160,417	„
Ruthen	2.426,638	„	Magyar	7,128	„
Vindus vagy Szlovén	1.179,959	„	Örmény	5,384	„
Horvát	161,172	„	Összesen	17.820,001	„

Vagy is egyenként véve a nemzetiségeket, aránylag a német elem legtöbb ugyan, a nélkül, hogy absolut többséggel birna a többi nemzetiségek irányában; de ha a szláv fajokat, u. m. a cseheket, lengyeleket, ruthéneket, szlovénokat horvátokat, tótokat egy nemzetiségnek vesszük, ezek összesen 10.513,661 főre menvén, ezek képeznék az absolut többséget.

Minő más arányok vannak az ausztriai ház birodalma másik felében vagy is a magyar koronai országokban a különböző nemzetiségek közt, kitünik a következőkből:

Az egyesített Magyarországban, ide értve Erdélyt, a

magyar Végvidéket, Fiumét és a Magyar Tengerpartot, volt az 1857-ki országos összeirás szerint:

12.248,042 lakos, melyből 6.150,259 magyar, 2.247,263 román, 1.505,368 tót, 1.202,211 német, 455,047 szerb, 391,458 ruthén, 170,100 horvát, 56,926 sokácz, 44,707 vindus, 12,048 bolgár, 9,472 olasz, 3,183 görög.

És pedig egyenként:

Az anya Magyarországban: 5.466,239 magyar, 1.500,347 tót, 1.051,076 román, 1.016,629 német, 391,458 ruthén, 311,371 szerb, 122,928 horvát, 56,926 sokácz, 44,707 vindus, 12,048 bolgár, 2,244 görög. Összesen 9.975,973 lakos.

Ha a szláv fajokat, u. m. a tótokat, rutheneket, szerbeket, sokaczokat, horvátokat, vindusokat, bolgárokat összeadjuk, ugy a szláv elem tenne 2.439,785 főt, vagyis felényit sem mint a magyar elem egy maga; az összes népességnek pedig egy negyedére sem rúg fel.

Erdélyben: 673,918 magyar, 1.091,772 román, 153,989 német, 949 görög. Összesen 1.920,618 lakos.

Magyar Végvidéken: 10,102 magyar, 143,676 szerb, 104,415 román, 31,083 német, 5,021 tót, 2,354 horvát. Összesen 296,651 lakos.

Fiumében és Magyar Tengerparton: 9.472 olasz, 44,818 horvát, 510 német. Összesen 54,800 lakos.

Társországokban (Szlavonia, Horvátország, Dalmatia): 1.100,490 horvát, 546,993 szerb, 288,467 szlavon, 21,698 olasz, 17,507 német, 5.400 tót, 4,886 magyar, 1,886 clementinus. Összesen 1.987,327 lakos.

Egyenként:

Szlavonia: 288,467 szlavon, 201,055 szerb, 15,701 német, 5,400 tót, 4,886 magyar, 1,886 clementinus. Összesen 517,395 lakos.

Horvátország: 800,016 horvát, 263,611 szerb, 1,806 német. Összesen 1.065,433 lakos.

Dalmatia: 300,474 horvát, 82,327 szerb, 21,698 olasz. Összesen 404,499 lakos.

Egyesített Magyarország . .	12.248,042 lakos
Társországok	1.987,327 „
Magyar birodalom	14.235,369 „

A társországokban a szlavonok a szerbektől nem nyelvre, hanem vallásra nézve különböznek, amazok a r. katholikus, a szerbek pedig a keleti nem egyesült görög egyházhoz tartozván. Magyarok 4 egész községben laknak, u. m. Rétfalun, Haraszton, Sz.-Lászlóban és Kórógyon, kik csaknem

mind reformatus vallásuak s maradékai azon magyaroknak, kik hajdan a Dráván túli kerületet (Valpó, Szerém, Verőcze és Posega vármegyét) egészen lakták, de a török alatt egészen kipusztulván, szerbek által váltattak fel, s az anya Magyarországhoz tartozó drávántuli kerület is hibásan Szlavonia nevet vett fel, mely név alatt hajdan a mostani Horvátország értetett. Tótok, mint gyarmatok laknak következő helységekben : Miljevcze, Joannisberg, Ó-Pazua. Németek 12 helységben telepedtek le mint gyarmatosok. De legnevezetesebb népecske nemcsak Szlavoniában, hanem az egész magyar koronai birodalomban a clementinusok, kik csupán a péterváradi végezredben 2 helységben ú. m. Hertkovczén és Nikinczén laknak, a 14-ik században Albaniából költöztek be a szerbországi hegyek közé Clementin vezérök alatt, s ezeknek egy része ismét 1337-ben mostani helyére Magyarországba vándorolt. Saját nyelvvel birnak, melyet sem a szláv, sem a magyar, sem a román vagy német nem ért, s hihetőleg ez lehetett a régi illir nyelv.

Az olaszok a legfontosabb tengerparti városokban és szigetekben laknak, például Arbe, Zara, Sebenico, Trau, Spalato, Lesina, Curzola, Raguza városokban és szigetekben. A morlákok a horvátok egyik faját képezik s mintegy 140,000-en vannak. E nyers de erős szláv faj csak az ország északkeleti részét foglalta el a zarai és spalatói egyházmegyében, saját tájbeszéddel, szokással és erkölcsökkel bir. Végre megjegyzendő, hogy Dalmatiában az 526 lélekre menő zsidók az olaszokhoz számíttattak ugyan, de Spanyolországból költözvén be, magok közt most is spanyolul beszélnek.

Tehát a hármas társországban a nem szláv nemzetiségek csak 51,377 lélekre menvén, a szláv fajra 1.925,950 fő marad, mely summát ha a magyarországi szlávokhoz (2.635,654 lélek) hozzá adjuk, világos, hogy a magyar koronai országokban csak 4.561,604 szláv elem lakik, melynél a magyar elem még 1.588,655 lélekkel erősebb.

Az ausztriai ház birodalma mindkét felének nemzetiségeit részletesen előadván, tegyünk már egy összehasonlítást.

Mi a két nemzetiséget, t. i. a magyar és német elemet

illeti, láthatjuk, hogy a birodalom nyugati felében vagyis a német-lengyel-cseh koronai országokban a német; más részről a magyar koronai birodalomban a magyar elem csaknem egyenlő számban találtatik, úgy hogy a német elem csupán 500,000 lélekkel haladja meg a magyart, de a nagy különbség abban mutatkozik, hogy míg Magyarországban, mely egy törvényhozótestület alatt van egyesítve, a magyar elem minden más nemzetiségek irányában absolut többséggel bír (6.150,599 magyar 6.097,783 nem magyar ellenében); akkor a német-lengyel-cseh koronai országokban, melyek szintén egy birodalmi tanács alatt állanak, a német elem a többi nemzetiségek irányában jelentékeny kisebbségben marad (6.754,387 német 11.065,614 nem német ellenében), úgy hogy, ha a szláv nemzetiségeket mind összeadjuk, s ezeket egy elemnek veszszük, ez elem 10.513,661 főre rúgván, teszi a német-lengyel-cseh koronai országokban az absolut többséget, holott a magyar koronai birodalomban még ha a külön törvényhozással biró és saját szláv nyelvükön kormányzott társországok szlávjait is a magyarországi szlávokhoz hozzá adjuk, ez összes szláv elem még több mint $1\frac{1}{2}$ millió fővel marad gyengébb a magyarnál. S hogy a többi főbb nemzetiségek mint a román és a német még gyengébbek, említenünk sem szükséges.

E számokra alapított tényből, több czáfolhatlan következtetéseket vonhatunk le.

Először is bizonyos, hogy Magyarországban a magyar nemzetiség minden más nemzetiségek közt nagy túlsúlylyal bírván, ha az országnak most kellene is nevet adni, más néven nem neveztethetnék el, mint jelenleg van elnevezve; s azon nemzet, mely államilag ezen országot lakja és bírja, legigazságosabban csak a fő nemzetiségtől nyerhetné nevét még akkor is, ha történetileg és közjogilag már századok óta igy nem neveztetett volna.

Másodszor. Nagyon alaptalan jövendölés az, mit egy szerb ajku képviselő a magyar országgyülésen nyilvánított, mintha jöhetne idő, miszerint ezen, a más nemzetiségekből való képviselők képezhetnék a többséget, miután mint láttuk, a magyar egy maga még 100,000 fővel haladja meg a többi

összes nemzetiségeket, nem is említvén azt, hogy a fő és közép birtokos osztály és az értelmiség, melyek köréből kerülnek ki a képviselők, a magyar elemnél még a számarányon felül is erősebben vannak képviselve, mint a többi nemzetiségeknél.

Harmadszor. Ha némely bécsi német s némely prágai szláv lapok a magyar népet, mely hazájában minden más nemzetiségek felett absolut többségben van, más nemzetiségek elnyomásával vádolják azért, mert nyelvét hivatalos nyelvnek tette: akkor e vád kétszeresen sújtja magokat a vádaskodó németeket, kik a német-lengyel-cseh koronai országokban szintén a német nyelvet használtatják hivatalos nyelvül, holott ők a többi nemzetiségek ellenében nem hogy többségben lennének, sőt absolut kisebbségben vannak és csekély különbséggel mintegy harmadát teszik a német-lengyel-cseh koronai országok összes népességének. Izgató vádaskodás helyett tehát szebb és tanácsosabb lenne, ha a bécsi német lapok saját házaik előtt sepernék a szemetet, s ha előbb maguk alkalmaznák más nemzetiségek irányában az igazságot, a méltányosságot, vagy nagylelküséget, vagy akárhogy nevezzük ezt, és csak azután terjesztenék ki figyelmüket a magyar nemzetre.

Negyedszer. Az ausztriai ház birodalmának mindkét felében az egyensúly és hasonlatosság a magyar és német elem közt csak akkor állana be, ha a német-lengyel-cseh koronai országokban is legalább a túlnyomólag szláv Galiczia oly viszonyba lépne a német-cseh országcsoportozathoz, mint a minő viszonyban vannak tettleg a társországok Magyarországhoz, melyek saját önkormányzattal s törvényhozással birván, mind a közigazgatás, mind a törvénykezés terén, mind az iskolákban (itt természetesen kiveszszük a katonai végvidékeket és Dalmatiát, hol még mindég a német nyelv uralg) saját horvát szerb nyelvöket használják; mi ellen a magyarnak nem hogy kifogása lenne, sőt örömmel tekinti azt, s ha országgyülésök azon állapotra vergődhetik, hogy törvényt is hozhat, a Magyarországban lakó nem magyar nemzetisgeknek hasonlóul kész megadni mind azt, mi öngyilkosság nélkül teljesíthető; holott legközelebb a németek azt is teljes

erejükből ellenezték, hogy Csehország fővárosában a prágai egyetemen a szláv nyelv a némettel egyenjogu legyen.

Ötödször. A fentebb részletesen elősorolt számokból az is kitünik, miszerint Rieger csehországi képviselőnek azon kérkedő nyilatkozata, mintha az ausztriai ház birodalmának sorsa csak a benlakó szláv nemzetiségek akaratától függne, ha nem több, legalább is nevetséges; miután először az öszszes szláv fajok felét sem teszik az összes népességnek; másodszor pedig jól tudjuk, hogy az itteni szláv nemzetiségek épen nem nagy barátjai az orosz által támogatott pánszláv uralkodósnak, legalább a szabadságért lángoló hős lengyelekről s a magyarországi tótokról bízvást állíthatjuk ezt, s véleményünk szerint a tatárt és angolt hamarább lehetne egybeforrasztani, mint a szláv fajhoz tartozó lengyelt az orosszal.

Jegyzet. Ha valaki azon adatokat a nemzetiségekről, melyeket az 1844-ik évben megjelent Statisztikámban közlöttem, a mostani kimutatással összehasonlítja; mindjárt észreveszi, hogy e kimutatás szerint a tótok, ruthenek, románok számai apadtak, a magyarok, németek, szerbek pedig kisebb nagyobb részben gyarapodtak. E tüneményt onnan kell megmagyarázni, hogy e 25 évi időszakban a Kárpátok hegyes vidékeinek lakói, tehát a tótok, ruthenek, románok tetemesen megfogyatkoztak, holott a rónaságok és dombos vidékek lakói és így főleg a magyarok, a szerbek, s a németek jelentékeny szaporuságot mutatnak. De a németek közt is csak a rónaságokon lakók nevekedtek, mert az ország nyugoti határszélén, valamint Erdélyben inkább apadtak. És ez apadást és gyarapodást az 1857-ki országos összeirásból vármegyék szerint kimutattam az 1861-ben megjelent „Magyar elem“ czimü röpiratomban, miért is az olvasót, ki részletesebb tudomást kiván szerezni, oda utasítom.

III.

Párhuzam egyfelől a magyar koronai birodalom, másfelől a német-lengyel-cseh koronai országok közt hadügyi tekintetben.

Az ausztriai ház birodalmának száraz hadereje tett 1866-ik évben :

Gyalogságból: 80 ezred sorgyalogot, 14 ezred végőrt, 1 zászlóalj végőrt, 1 ezred vadászt, 32 zászlóalj vadászt.

Lovasságból: 12 ezred vasast, 2 ezred dragonyost, 14 ezred huszárt, 13 ezred uhlanust.

Tüzérségből: 12 ezred tüzért, 1 ezred tengerparti tüzért, 1 ezred röppentyüst.

Genie-hadból: 2 ezred genie-t, 6 zászlóalj pionniert.

Ezekhez járult 10 század betegőr, 48 szekerész század, 10 ezred csendőr.

A sorgyalog, végőr, vadász ezredek és zászlóaljaknak mindenike bir meghatározott hadpótló kerülettel, valamint a lovasezredek is az egyes országok contingenseiből vétetnek, s így ezekre nézve meg lehet határozni, hogy mindegyik országcsoportozat mennyi katonaságot állít ki, s így a közt is lehet párhuzamot vonni, hogy a birodalom mind két fele menynyi haderővel járul a közös védelemre, mely a pragmatica sanctióban nyert kifejezést. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a tüzérség és a genie csapatok, valamint a szekerész hadosztály közösen állíttatván ki a birodalom mind két fele által, e tekintetben az összehasonlítás nem létesíthető.

Mielőtt azonban az egyes országcsoportozatok által kiállított gyalogságot és lovasságot részletesen előadnók, szükséges az egyes ezredek, zászlóaljak és lovasszázadok létszámát is megismertetni, a mint az háború esetére meg van határozva, miután béke lábon az ezredek és századok legénysége csaknem minden évben nagyon változó.

Háboru esetére minden gyalogszázad (kompánia) a sorgyalogságnál 186, a végvidéki katonaságnál 215 főt számlál. Ily 6 gyalogszázad képez egy zászlóaljat, 4 ily zászlóalj egy ezredsorgyalogságot. A végvidéki ezredeknél azonban csak 2 tábori és 1 tartalék zászlóalj van, tehát összesen egy végőrezred 3 zászlóaljból áll, de szintén hat hat századával, hanem a tiroli vadászezred 8 zászlóaljból tétetik össze, azonban egy zászlóalj csak 3 századot foglal magában, holott az önálló vadász zászlóaljak egyenként 6 századot számlálnak.

E szerint egy sorgyalog zászlóalj = 1116, egy végvidéki zászlóalj = 1290, egy tiroli vadász zászlóalj = 930, egy

önálló vadász zászlóalj = 1116 fő, tehát egy sorgyalog ezred 4 zászlóaljával = 4464, egy végőr ezred 3 zászlóaljával = 3870, a tiroli vadászezred 8 zászlóaljával = 7440, 32 önálló vadász zászlóalj egyenként 1116 fő.

Vagy is :

80 sorgyalog ezred	=	357,120 fő
14 végőrezred és 1 zászlóalj	=	55,470 „
1 vadászezred és 32 zászlóalj	=	43,152 „
Gyalogság összesen . .	=	455,742 „

A lovasezredek általában 5 lovasszázadból (Escadron) tétetnek össze, s különbség csak az, hogy a nehéz lovasezredeknél (vasasok és dragonyosok) a lovasszázadok legénységben gyengébbek, mert csak 150 főből állanak, míg a könnyü lovasezredek (huszárok és uhlanusok) lovasszázadai 218 legényt számlálnak. E szerint egy nehéz lovasezred 750, egy könnyü lovasezred 1090 főt számítván :

12 vasas ezred	=	9000 fő
2 dragon ezred	=	1500 „
14 huszár ezred	=	15,260 „
13 uhlanus ezred	=	24,170 „
Lovasság összesen . . . , ...	=	39,930 „

Ismétlés :

Gyalogság	—	455,742 fő
Lovasság	=	39,930 „
Tüzérség (12 tábori, 1 tengerparti, 1 röppentyüs ezred)	=	50,300 „
Genie had (2 ezred és 6 pionier zászlóalj .	=	14,028 „
Szekerész had (48 század)	=	22,670 „
Rendőrség 10 ezred	=	10,500 „
Betegőr (10 század)	=	2,858 „
Összes száraz haderő . .	=	596,028 „

Lássuk már most, hogy mindegyik országcsoportozat mennyi ezredet és zászlóaljat állít ki, és minő létszámmal :

A). Cseh koronai országok.

Gyalogság.

1-ső sz. sorgyalogezred. Tulajdon.: Ferencz József Ő Felsége. Sötétvörös hajtóka, sárga gomb. Hadpótló hely : Troppau.

3. sz. gyalogezred. Tulajdon. örökre: Károly főherczeg †. Égszínkék hajtóka, fehér gomb. Hadpótló hely : Kremsier.

8. sz. sorgyalogezred. Tulajdon. : Lajos főherczeg. Füzöld hajtóka, sárga gomb. Hadpótló hely : Brünn.

11. sz. sorgyalogezred. Tulajdon. : Albert szász koronaherczeg. Sötétkék hajtóka, sárga gomb. Hadpótló hely : Pisek.

16. sz. sorgyalogezred. Tulajdon. : b. Wernhardt altábornagy. Kénsárga hajtóka, sárga gomb. Hadpótló hely : Budweis. 1866-ban még olasz ezred volt.

18. sz. sorgyalogezred. Tulajdon. : Constantin orosz nagyherczeg. Sötétvörös hajtóka, fehér gomb. Hadpótló hely : Königgräcz.

21. sz. gyalogezred. Tulajdon. : báró Reischach altábornagy. Tengerzöld hajtóka, sárga gomb. Hadpótló hely : Csaslau.

26. sz. Tulajdon. : Mihály orosz nagyherczeg. Papagályzöld hajtóka, sárga gomb. Hadpótló hely : Lobosicz. 1866-ban még olasz ezred volt.

28. sz. sorgy. ezr. Tulajdon. Benedek Lajos, táborszernagy. Füzöld hajtóka, fehér gomb. Hadpótló hely : Prága.

35. sz. sorgy. ezr. Tulajdon. : b. Khevenhüller, táborszernagy. Rákvörös hajtóka, sárga gomb. Hadpótló hely : Pilsen.

36. sz. sorgy. ezr. Tulajdon. : gr. Degenfeld táborszernagy. Halványvörös hajtóka, fehér gomb. Hadpótló hely : Jungbunzlau.

38. sz. sorgy. Tulajdon. gróf Haugvicz altábornagy. Rózsaszín hajtóka, fehér gomb. Chrudim. Még 1866-ban olasz ezred volt.

42. sorgy. ezr. Tulajdon. : V. György hannoverai király. Na-

rancsszín hajtóka, fehér gomb. Hadpótló hely : Theresienstadt.

45. sz. sorgy. ezr. Tulajd. : Zsigmond főherczeg. Skarlátszín hajtóka, sárga gomb. Hadpótló hely : Prága.

54. sz. sorgy. ezr. Tulajd. : b. Grueber altábornagy. Almazöld hajtóka, fehér gomb. Hadpótló hely : Olmücz.

73. sz. sorgy. ezr. Tulajd. : gróf Mensdorf altábornagy. Cseresznyeszín hajtóka, sárga gomb. Hadpótló hely : Éger, Csehországban.

74. sz. sorgy. ezr. Tulajd. : gróf Nobili táborszernagy. Buzavörös hajtóka, fehér gomb. Hadpótló hely : Gitschin.

75. sz. sorgy. ezr. Tulajd. : gróf Crenevillc altábornagy. Világoskék hajtóka, fehér gomb. Hadpótló hely : Neuhaus.

Összesen 18 sorgyalogezred = 80,352 legénységgel.

Vadászok.

1. sz.	vadász zászlóalj. Tartalékállomás :	Kaaden
2. sz.	„ „ „	Neu-Kollin.
4. sz.	„ „ „	Schönberg.
5. sz.	„ „ „	Magy.-Brod.
6. sz.	„ „ „	Krumau.
13. sz.	„ „ „	Kaaden.
14. sz.	„ „ „	Új-Kollin.
16. sz.	„ „ „	Schönberg.
17. sz.	„ „ „	Magy.-Brod.
18. sz.	„ „ „	Krumau.
25. sz.	„ „ „	Karthaus.
31. sz.	„ „ „	Königgrätz.
32. sz.	„ „ „	Königgrätz.

Összesen 13 vadászzászlóalj = 14,508 legénységgel.

1. sz. vasasezr. Tulajd. : Ferencz József Ő Felsége.
3. sz. vasasezr. Tulajd. : János szász király.
6. sz. vasasezr. Tulajd. : Sándor, hesseni herczeg, altbn.
7. sz. vasasezr. Tulajd. : Wilmos braunschweigi herczeg.
8. sz. vasasezr. Tulajd. : . . . . .
12. sz. vasasezr. Tulajd. : gróf Toldy-Horváth, altábornagy.

1. sz. dragonyos ezred. Tulajd. örökre : Eugen savoyeni hg.

6. sz. uhl.ezr. Tulajd. : Ferencz József Ő Felsége.
8. sz. uhl.ezr. Tulajd. : Miksa főherczeg és mexicói császár ő felsége.
9. sz. uhl.ezr. Tulajd. : hg. Lichtenstein, lovassági vezér.

Összesen 6 vasas, 1 dragonyos, 3 uhlanus ezred 8520 legénységgel.

Vagy is a cseh koronai országok állítanak 18 sorgyalog ezredet 80,352, 13 vadász zászlóaljat 14,508, összesen 94,860 gyalogot; továbbá 6 vasas, 1 dragonyos, 3 uhlanus ezredet, azaz 8520 lovast, összesen gyalogságot és lovasságot 103,380 embert a tüzéreken és techikus hadcsapatokon kivül.

B). Lengyel tartományok.

Gyalogság.

9. sz. sorgyezr. Tulajd. : gróf Hartmann táborszernagy. Almazöld hajtóka, sárga gomb. Hadpótló hely : Stry.
10. sz. sorgyezr. Tulajd. : gróf Mazzuchelli, táborszernagy. Papagályzöld hajtóka, fehér gomb. Hadpótló hely : Przemysl.
15. sz. sorgyezr. Tulajd. : Adolf nassaui herczeg. Buzavörös hajtóka, sárga gomb. Hadpótló hely : Tarnopol.
20. sz. sorgyezr. Tulajd. . . . Rákvörös hajtóka, fehér gomb. Hadpótló hely : Neu-Sandez.
24. sz. sorgyezr. Tulajd. : Lajos pármai herczeg. Setétkék hajtóka, fehér gomb. Hadpótló hely : Kolomea.
30. sz. sorgyezr. Tulajd. : b. Martini. altábornagy. Csukaszin hajtóka, sárga gomb. Hadpótló hely : Lemberg.
40. sz. sorgyezr. Tulajd. : b. Rossbach, táborszernagy. Világoskék hajtóka, sárga gomb. Hadpótló hely : Rzezsov.
41. sz. sorgyezr. Tulajd. : b. Kellner altábornagy. Kénsárga hajtóka, fehér gomb. Hadpótló hely : Czernovicz.
55. sz. sorgyezr. Tulajd. : b. Bianchi, altábornagy. Vörösbarna hajtóka, sárga gomb. Hadpótló hely : Brezan.
56. sz. sorgyezr. Tulajd. : b. Gorizutti altábornagy. Setétzöld hajtóka, sárga gomb. Hadpótló hely : Wadovice.
57. sz. sorgyezr. Tulajd. ; Frigyes, meklenburgi nagyherczeg.

Halványvörös hajtóka, sárga gomb. Hadpótló hely : Tarnov.

58. sz. sorgyezr. Tulajd. István, főherczeg. Fekete hajtóka, fehér gomb. Hadpótló hely : Stanislau.

77. sz. sorgyezr. Tulajd. : Károly toscanai nagyherczeg. Cseresznyeszin hajtóka, fehér gomb. Hadpótló hely : Sambor.

Összesen 13 sorgyalog ezred = 58,032 legénynyel *).

Vadászok.

12. sz. vadász zászlóalj. Tartalékállomás: Przemysl.
22. sz. „ „ Przemysl.
24. sz. „ „ Tarnov.
30. sz. „ „ Wieliczka.

Összesen 4 vadász zászlóalj = 4464 legénynyel.

Lovasság.

9. sz. vasasezr. Tulajd. : gróf Stadion, lovassági vezér.
11. sz. vasasezr. Tulajd. : Ferencz József Ő Felsége.

1. sz. uhlezr. Tulajd. : gróf Civallart, lovassági vezér.
2. sz. uhlezr. Tulajd. : hg Schwarzenberg Károly örökre †.
3. sz. uhl. ezred. Örökös tulajdonos : Károly főherczeg. †
4. sz. uhlanus ezred. Tulajd. : Ferencz József Ő Felsége.
7. sz. uhl. ezr. Tulajd. : Károly Lajos főhg, altábornagy.
10. sz. uhl. ezr. Tulajd. : gr. Clam-Gallas, lovassági vezér.

*) Velencze elvesztésével 7 olasz sorgyalogezred megürülvén, ezek iránt ideiglenesen oly intézkedés tétetett, hogy a 13. és 80-ik számu gyalog ezredet Magyarország a 16, 26, 38 és 45 sz. alattiak Csehország, a 79 számút Stájerország állítsa ki. Igy lett a 37 magyar sorgyalogezredből 39. Azonban Ő Felsége f. é. jan. 24-kén kelt legmagasabb rendeleténél fogva ez ügy véglegesen ugy döntetett el, hogy Magyarország 4 ezredet veszen által és pedig a 16, 26, 38 és 79 szám alattiakat, Szombathely, Esztergom, Kecskemét, Nyiregyháza hadpótló helyekkel. Hármat ismét Galiczia állítand 13, 45 és 80 szám alatt, Krakkó, Sanok és Zloczov hadpótló helyekkel. És igy már most 41 magyar sorgyalogezred létezik 39 német-lengyel-cseh ezred ellenében. Továbbá 2 magyar gyalogezrednek hadpótló helye változást szenvedett : az egyiké Nagy-Kikindáról Nagy Becskerekre, a másiké Verseczről Lugosra tétetvén át.

13. sz. uhl. ezr. Tulajd.: Lajos, sziciliai herczeg.

Összesen 2 vasas és 7 uhlanus ezred = 9,130 lovassal

Vagyis a lengyel tartományok állítanak 13 sor gyalog ezredet 58,032, 4 vadász zászlóaljat 4,464, összesen 62,496 gyalogot; továbbá 2 vasas, 7 uhlanus ezredet, aza 9,130 lovast, összesen gyalogságot és lovasságot 71,626 em bert a tüzóreken és technikus csapatokon kivül.

C) Német tartományok.

Gyalogság.

4. sz. sorgyalogezred. Hoch- und Deutschmeister. Tulajdon. Vilmos főherczeg. Égszín hajtóka, sárga gomb. Had pótlóhely : Bécs.
7. sz. sorgyalogezred. Tulajd. : b. Maroicsics, altábornagy Setétbarna hajtóka, fehér gomb. Hadpótlóhely : Kla genfurt.
14. sz. sorgyalogezr. Tulajd.: III. Lajos hesseni nagyherczeg Fekete hajtóka, sárga gomb. Hadpótlóhely : Linz.
17. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: h. Hohenlohe, táborszern. Vörös hajtóka, fehér gomb. Hadpótlóhely : Laibach.
22. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: gr. Wimpfen, táborszern. Világos sárga hajtóka, fehér gomb. Hadpótlóhely : Triesz t.
27. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: I. Lipót, belga király. Világossárga hajtóka, sárga gomb. Hadpótlóhely : Grácz.
47. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: Hartung Ernő, altáborn. Setétzöld hajtóka, fehér gomb. Hadpótlóhely : Marburg.
49. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: báró Hess, táborn. Csukaszín hajtóka, fehér gomb. Hadpótlóhely : St. Pölten.
57. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: Reiner főherczeg, altábornagy. Narancszín hajt., sárga gomb. Hadpótlóh.: Salzburg.
79. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: Frank Károly, altáborn. Tengerzöld hajtóka, fehér gomb. Hadpótlóhely : Judenburg. 1866-ban még olasz ezred volt.

Összesen 10 sorgyalog ezred = 44,640 legénynyel.

Vadászok.

Tiroli vadász ezred. Tulajdonos : Ferencz József Ő Felsége. Hadpótlóhely s tartalék állomás : Innsbruck.

3. sz.	vadász	zászlóalj.	Tartalékállomás :	Freistadt.
7. sz.	"	"	"	Laibach.
8. sz.	"	"	"	Villach.
9. sz.	"	"	"	Leoben.
10. sz.	"	"	"	Langenlois.
11. sz.	"	"	"	Bruck a Muram.
15. sz.	"	"	"	Freistadt.
19. sz.	"	"	"	Laibach.
20. sz.	"	"	"	Leoben.
21. sz.	"	"	"	Langenlois.
26. sz.	"	"	"	Villach.
27. sz.	"	"	"	Bruck a Muram.

Összesen 1 vadász ezred, 12 vadász zászlóalj = 20,832 legénynyel.

Lovasság.

2. sz. vasas ezred. Tulajdonos : gr. Wrangel tábornagy.
4. sz. vasas ezred. Tulajd.: Ferdinánd császár, ö felsége.
5. sz. vasas ezred. Tulajd.: örökre I. Miklós orosz czár †.
10. sz. vasas ezred. Tulajd.: Lajos, bajor király.

2. sz. dragonyos ezred. Tulajd.: örökre hg Windischgrätz †.

Összesen 4 vasas, 1 dragonyos ezred = 3,750 lovas.

Vagyis az ausztriai német tartományok állítanak 10 sorgyalog ezredet 44,640, 1 vadász ezredet, 12 vadász zászlóaljt 20,832 legénynyel, azaz 65,472 gyalogot; továbbá 4 vasas, 1 dragonyos ezredet, azaz 3,750 lovast; összesen gyalogságot és lovasságot 69,222 fegyverest, a tüzéreken és technikai csapatokon kivül.

D) Magyar birodalom.

Gyalogság.

Jegyzet. A magyar sorgyalog ezredek egyenruhája abban különbözik a német-lengyel-cseh ezredekétöl, hogy ezek kék pantallont és német topánkát viselnek, holott a magyar sorgyalog ezredek kék magyar nadrágot és bakkancsot hordanak; valamint a magyar birodalmi végörök is, csak-

hogy az utóbbiak fehér kabát helyett, mely általában a sorgyalog ezredek viselete, barna kabátot viselnek.

2. sz. sorgyalog ezred. Örökös tulajd.: I. Sándor orosz czár †. Világossárga hajt., sárga gomb. Hadpótlóh.: Fogaras.
5. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: hg Liechtenstein Ede, altbn. Rózsavörös hajt., sárga gomb. Hadpótlóh.: Szathmár.
6. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: gr. Coronini, táborszern. Rózsavörös hajt., fehér gomb. Hadpótlóh.: Ujvidék.
12. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: Vilmos főherczeg, altbn. Setétbarna hajt. sárga gomb. Hadpótlóh.: Komárom.
13. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: b. Bamberg József, altbn. Vörös hajt., sárga gomb. Hadpótlóhely: Pest. 1866-ban még olasz ezred volt.
19. sz. sorgy. ezr. Tulajdonos: Rudolf, koronaherczeg. Égszín hajt., fehér gomb. Hadpótlóh.: Győr.
23. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: báró Airoldi, altbn. Cseresnyeszín hajt., fehér gomb. Hadpótlóh.: Zombor.
25. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: báró Mamula, altbn. Tengerzöld hajt., fehér gomb. Hadpótlóh.: Losoncz.
29. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: gr. Thun, altbn. Világoskék hajt., fehér gomb. Hadpótlóh.: Nagy-Kikinda.
31. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: Frigyes, meklenburgi nagyherczeg. Sárga hajt., fehér gomb. Hadpótlóh.: Orlát.
32. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: Ferencz főhg, modenai fejedelem. Égszín hajt., sárga gomb. Hadpótlóhely: Buda.
33. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: gr. Gyulay Ferencz, táborszern. Setétkék hajt., fehér gomb. Hadpótlóh.: Arad.
34. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: volt I. Vilmos porosz király. Buzavörös hajt., fehér gomb. Hadpótlóh.: Kassa.
37. sz. sorgy. ezr. Tulajdonos: József főherczeg. Skárlátszín hajt., sárga gomb. Hadpótlóh.: Nagyvárad.
39. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: Dom Miguel †. Skárlátszín hajt., fehér gomb. Hadpótlóh.: Debreczen.
43. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: báró Aleman, altbn. Cseresnyeszín hajt., sárga gomb. Hadpótlóh.: Versecz.
44. sz. sorgy. ezr Tulajd.: Albert főherczeg, tbn. Buzavörös hajt., sárga gomb. Hadpótlóh.: Kaposvár.

46. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: Bernhard szász meiningeni fejed. Papagájzöld hajt., sárga gomb. Hadpótlóh.: Szeged.

48. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: Ernö főherczeg, altbn. Setétzöld hajt., sárga gomb. Hadpótlóh.: Nagy-Kanizsa.

50. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: Frigyes Vilmos, badeni nagyfejed. Papagájzöld hajt., fehér gomb. Hadpótlóhely: Gyula-Fehérvár.

51. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: Károly Ferdinánd főhg, lovas vez. Setétkék hajt., sárga gomb. Hadpótlóh.: Kolozsvár.

52. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: Ferencz Károly főherczeg, altbn. Sötétvörös hajt., sárga gomb. Hadpótlóh.: Pécs.

53. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: Lipót Lajos főherczeg, altáborn. Setétvörös hajt., fehér gomb. Hadpótlóh.: Zágráb.

60. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: Váza Gusztáv herczeg, altáborn. Setétzöld hajt., fehér gomb. Hadpótlóh.: Eger.

61. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: Miklós, orosz korona örökös. Füzöld hajt., sárga gomb. Hadpótlóh.: Aradi vár.

62. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: Henrik főherczeg, altáborn. Füzöld hajt., fehér gomb. Hadpótlóh.: Maros-Vásárhely.

63. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: III. Vilmos, hollandi király. Narancsszín hajt., fehér gomb. Hadpótlóh.: Besztercze.

64. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: Károly szász-weimari fejedelem. Narancsszín hajt., sárga gomb. Hadpótlóh.: Déva.

65. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: Lajos Victor főherczeg, ezredes. Halaványvörös hajt., sárga gomb. Hadpótl.: Munkács.

66. sz, sorgy. ezr. Tulajd.: IV. Ferdinánd toskánai nagyfejed. Halaványvörös hajt., fehér gomb. Hadpótl.: Ungvár.

67. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: Schmerling József, altáborn. Rákvörös hajt., fehér gomb. Hadpótlóh,: Eperjes.

68. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: báró Steininger altáborn. Vörösbarna hajt., sárga gomb. Hadpótlóh.: Szolnok.

69. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: gr. Jellachich György, altbn. Csukaszín hajt., fehér gomb. Hadpótlóh.: Sz. Fehérvár.

70. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: báró Nagy László, altbn. Tengerzöld hajtóka, sárga gomb. Hadpótlóhely: Beszterczebánya.

71. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: II. Lipót, toskánai nagyfejedelem. Rákvörös hajt., sárga gomb. Hadpótlóh.: Trencsén.

72. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: báró Ramming, altáborn. Világoskék hajt., sárga gomb. Hadpótlóh.: Pozsony.
76. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: báró Paumgarten, altáborn. Csukaszín hajt., sárga gomb. Hadpótlóh.: Sopron.
78. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: báró Sokcsevics József, altáborn. Vörösbarna hajt., fehér gomb. Hadpótlóh.: Eszék.
80. sz. sorgy. ezr. Tulajd.: Vilmos schleswig-holsteini herczeg. Skárlátszín hajt., fehér gomb. Hadpótlóh.: Tata. 1866-ban még olasz ezred volt.

Összesen 39 sorgyalog ezred = 174,096 legény.

Vadászok.

23. sz. vadász zászlóalj. Tartalék állomás: Erzsébetváros.
28. sz. vadász zászlóalj. Tart. állomás: Fogaras.
29. sz. vadász zászlóalj. Tart. állomás: Beszterczebánya.

Összesen 3 vadász zászlóalj = 3,348 vadász.

Végőrök.

1. sz. végőrezred. Neve: Likkai. Ezredkar: Gospics. Sárga hajtóka, sárga gomb.
2. sz. végőrezred. Neve: Ottocsáni. Ezredkar. Ottocsán. Sárga hajtóka, fehér gomb.
3. sz. végőrezred. Neve: Ogulini. Ezredkar: Ogulin. Narancsszín hajtóka, sárga gomb.
4. sz. végőrezred. Neve: Szluini. Ezredkar: Károlyváros. Narancsszín hajtóka, fehér gomb.
5. sz. végőrezred. Neve: Varasd-Körösi. Ezredkar: Bellovár. Rákvörös hajtóka, sárga gomb.
6. sz. végőrezred. Neve: Varasd-Sz. Györgyi. Ezredkar: Bellovár. Rákvörös hajtóka, fehér gomb.
7. sz. végőrezred. Neve: Brodi. Ezredkar: Vinkovcze. Halványvörös hajtóka, fehér gomb.
8. sz. végőrezred. Neve: Gradiskai. Ezredkar: Uj-Gradiska. Halványvörös hajtóka, sárga gomb.
9. sz. végőrezred. Neve: Péterváradi. Ezredkar: Mitrovicz. Csukaszín hajtóka, sárga gomb.
10. sz. végőrezred. Neve: Első báni. Ezredkar: Glina. Vörös hajtóka, sárga gomb.

11. sz. végőrezred. Neve: Második báni. Ezredkar: Petrinia. Vörös hajtóka, fehér gomb.
12. sz. végőrezred. Neve: Német-bánsági. Ezredkar: Páncsova. Égszínkék hajtóka, fehér gomb.
13. sz. végőrezred. Neve: Román-bánsági. Ezredkar: Karansebes. Csukaszín hajtóka, fehér gomb.
14. sz. végőrezred. Neve Szerb-bánsági. Ezredkar: Fehértemplom. Égszín hajtóka, sárga gomb.
1. sz. végőr zászlóalj. Neve: Titeli. Ezredkar: Titel.

E zászlóalj ezelőtt csajkások zászlóaljának neveztett, s a zászlóalj egyenruhája most is olyan mint a hidasoké volt, t. i. kék kabát vörös hajtókával, s kék pantallon.

Összesen 14 végezred, 1 végzászlóalj = 55,470 végőr.

Lovasság.

1. sz. huszárezred. Tulajd.: Császári Királyi Ő Felsége Ferencz József. Sötétkék attila és nadrág, sárga gomb, fűzöld posztós kucsma.
2. sz. huszárezred. Tulajd.: Miklós, orosz nagyherczeg. Világoskék attila és nadrág, sárga gomb, fehér posztós kucsma.
3. sz. huszárezred. Tulajd.: Károly bajor királyi herczeg. Setétkék attila és nadrág, sárga gomb, fehér posztós kucsma.
4. sz. huszárezred. Tulajd.: Cseh Victor, altábornagy. Világoskék attila és nadrág, fehér gomb, vörös posztós kucsma.
5. sz. huszárezred. Tulajd.: örök időre gróf Radeczky József tábornagy †. Setétkék attila és nadrág, fehér gomb, vörös posztós kucsma.
6. huszárezred. Tulajdonos: I Vilmos würtembergi király. Világoskék attila és nadrág, sárga gomb, vörös posztós kucsma.
7. sz. huszárezred. Tulajd.: Frigyes Károly porosz királyi herczeg. Világoskék attila és nadrág, fehér gomb, fűzöld posztós kucsma.
8. sz. huszárezred: Tulajd.: I. Frigyes, Hessenkasseli nagy-

fejedelem. Setétkék attila és nadrág, fehér gomb, vörös posztós kucsma.

9. sz. huszárezred. Tulajd.: herczeg Lichtenstein Ferencz lovasvezér. Setétkék attila és nadrág, fehér gomb, fehér posztós kucsma.

10. sz. huszárezred. Tulajdonos: örök időre III. Frigyes Vilmos porosz király †. Világoskék attila és nadrág, sárga gomb. fűzöld posztós kucsma.

11. sz. huszárezred. Tulajd.: Sándor, würtembergi herczeg. Setétkék attila és fehér gomb, fűzöld posztós kucsma.

12. sz. huszárezred. Tulajd.: gróf Haller Ferencz, lovasvezér. Világoskék attila és nadrág, fehér gomb, fehér posztós kucsma.

13. huszárezred. Neve Jászkun-ezred. Tulajd.: herczeg Lichtenstein Frigyes lovasvezér. Setétkék attila és nadrág, fehér gomb, setétkék posztós kucsma.

14. sz. huszárezred. Tulajd.: gróf Pálffy Móricz, altábornagy Világoskék attila, vörös nadrág, sárga gomb, vörös posztós kucsma.

5. sz. uhlanus ezred. Tulajd.: Walmoden, lovasvezér 1849-ben banderialis huszárezred volt.

11. sz. uhlanusezred. Tulajd.: II. Sándor orosz czár. Ezelött olasz ezred volt.

12 uhlanusezred. Tulajdonos: II. Ferencz, a két Sicilia királya.

Összesen 14 huszár, 3 uhlanus ezred =18,530.

Vagy is a magyar koronai birodalom állít 39 sorgyalogezredet 174,096, 3 vadász zászlóaljat 3348, 14 végőr ezredet és 1 zászlóaljat 55470, összesen 232,914 gyalogot; továbbá 14 huszár, 3 uhlanus ezredet, azaz 18,530 lovast, összesen gyalogságot és lovasságot 251,444 embert a tüzéreken, technikai csapatokon és szekerészeken kivül, kik a birodalom mind két fele által vegyesen állíttatván ki, köztök párhuzamot vonni nem lehet.

Jegyzet. A dec. 28-ki cs. k. nyíltparancs szerint a végezredek 1867 febr. 1-től fogva uj szervezetet nyernek, s ezentul 4 zászlóaljból tétetnek össze, de ezek jövendőre nem

6 kompániára mint eddig, hanem csak 4 kompániára oszlanak, azonban a kompániák legénységben erősebbek lesznek, egyik egyik 215 helyett 258 emberből állván. Jövendőre tehát egy végezred nem 3870, hanem 4128 főből álland. Továbbá megjegyzendő, hogy a fenelősorolt 14 végezredből 8 ezredet Horvátország, 3 ezredet Szlavonia, 3 ezredet és 1 zászlóaljat az anya Magyarország ad.

Összehasonlítása az ausztriai ház birodalma mindkét fele haderejének.

Fegyvernemek	magyar koronai birodalom	német-lengyel-cseh koronai országok	Összesen
Sorgyalogezred	39	41	80
Végezred	14	nincs	14
Végzászlóalj	1	nincs	1
Vadász ezred	nincs	1	1
Vadászzászlóalj	3	29	32
Vasasezred	nincs	12	12
Dragonyos ezred	nincs	2	2
Huszár ezred	14	nincs	14
Uhlanus ezred	3	10	10
Sorgyalog katona	174,096	183,024	357,120
Végőr	55,470	nincs	55,470
Vadász	3,348	32,364	35,712
Vasas lovas	nincs	9000	9000
Dragonyos	nincs	1500	1500
Huszár	15,260	nincs	15,260
Uhlanus	3,270	10,900	14,170
Gyalogság összesen. . . .	232,914	222,828	455,742
Lovasság összesen	18,530	21,400	39,930
Gyalogság és lovasság össz. .	251,444	244,228	495,672
Tüzérezred . . . , . .	közös	közös	13
Röppentyüs ezr.	„	„	1
Genie ezr.	„	„	2
Pionnier zászlóaly	„	„	6
Szekerész század	„	„	48
Tüzérek	„	„	50,300
Genie katonaság	„	„	14,028
Szekerészek	„	„	22,670
Rendőr	„	„	10,500
Betegőr 10 század	„	„	2858

A mondottakból tehát kitűnik, hogy a magyar koronai birodalom a német-lengyel-cseh koronai országokat nemcsak területre nézve haladja felül, ugyhogy a feleslegből még egy Csehország kitelnék, hanem katonaságot is többet állít 7216 emberrel.

Ugyan ezt mondhatjuk a hajóhadról, melyhez a tengerész katonákat és matrózokat, kik összesen 13,911 főre mennek, $^2/_3$-ad részben a magyar koronához tartozó Dalmátia állítja ki, $^1/_3$-da pedig Isztriából és a német tartományokból kerül ki. És éppen ez oknál fogva Dalmátia sem a gyalogsághoz sem a lovassághoz nem állít contingenst, mint a fentebbi részletekből láthattuk.

Külömben a hajóhad Velencze elvesztése után gyökeres átváltozáson menvén keresztül, a szolgálatban levő hadi hajók, gőzösök, pánczélos fregátok, vitorlás hajók számáról még most biztos kimutatást nem adhatunk.

IV.

Párhuzam egyfelől a magyar koronai birodalom, másfelől a német-lengyel-cseh koronai országok közt pénzügyi tekintetben.

A magyar koronai birodalom közjövedelmét a német-lengyel-cseh koronai országok közjövedelmével összehasonlítani legérdekesebb s jelenleg legszükségesebb ugyan, de egyszersmind legnehezebb feladat.

Ugyanis azon hivatalos finánczminiszteri előterjesztések, melyek évenként az egész birodalom kiadásaira és bevételeire vonatkoznak, az egész birodalmat különböztetés nélkül magukban foglalják; e mellett csak fő summákban tétetnek ki, a valóságos jövedelmek részletei pedig a nagy közönség előtt titkok s én csak egy évi bevétel részletéhez is, mely az 1863 decz. 1-től 1864 oct. utolsó napjáig fekvő időszakot foglalja magában, csak nagy fáradsággal juthattam, holott a különböző bevételek tételeit jövőre csak ugy határozhatnók meg szabatosan, ha több évek valóságos jövedelmei állanának szemünk előtt, s ezekből vonhatnók le az átmérőleges összeget.

De nehéz feladat ez azért is, mert a birodalmi fináncziá-

nak eddigi központosított kezelése miatt igen sok jövedelemág számíttatik A.-Ausztria jövedelméhez, hol Bécs a birodalom fővárosa fekszik, holott e jövedelmek vagy egészen vagy nagyobb részben Magyarországból kerülnek ki, s e rovat alá kellett volna őket sorozni a részletes kimutatásban, mi ellenkezőleg történt. Például a tiszai vasuttársaság vonala egészen Magyarország területén vonúl el; a dunai első szab. gőzhajó, s az államvasút részvénytársulatok, jövedelmök legnagyobb részét a magyar birodalom területéről huzzák, és még is jövedelmi egész adójok A.-Ausztria rovata alá soroztatott, mert ezt Bécsben fizetik le, söt az ezután járó községi adó is Bécs városának fizettetik, Magyarország s különösen a magyar testvér főváros Budapest érezhető hátrányára és károsítására.

Hasonló fonák eljárás mutatkozik a határvámnál, melynek jövedelme nem helyesen osztatik fel az egyes országoknál miután a határvámhivataloknál megvámolt portékák és terményektől fizetendő illetőség egészen az illető országnak számíttatik, holott e portékáknak és terményeknek más országok is fogyasztói. Igy a kis Ausztriára, hol Bécs fekszik, 3.939,830 forint tiszta jövedelem rovatott fel a vámjövedelemből, míg a 6000 □ mérföldnyi s 14 millió lakost számláló magyar birodalomnak csak 1.649,928 forint jutott, egyszerűen azért, mert a portékák nagy része Bécsben vámoltatik meg, holott ugyan ezen portékák nagyobb részben a magyar birodalomban fogyasztatnak el.

A dohányjövedelem kimutatásánál szintén furcsa eljárást tapasztaltunk, melynél leginkább Magyarország van sujtva. Ugyanis az államkincstár, az itt vásároltatni szokott mintegy 800,000 mázsa dohány beváltási értékét egészen Magyarország terhére rovja fel, s azt az itt bejött nyers dohány jövedelemből egészen levonja, minek természetesen az a következése, hogy Magyarországnak alig jut valami tiszta dohányjövedelem, vagy is nem lenne több mint 936,721 forint tiszta dohányjövedelem, holott a jóval kisebb Erdély már 1.582,441, Horvátország s Szlavonia 1.193,368, az anya Magyarországnál 10 ezer kisebb Stájerország pedig 2.380,000 dohányjövedelmet mutat ki.

Ezen anomalia onnan veszi származását, hogy a Magyarországban beváltott dohány értéke, mely pedig mint monopolium tárgya a német-lengyel-cseh koronai országokban is fogyasztatik, egészen a Magyarországban eladott dohány és szivar jövedelméből vonatik le, a helyett, hogy a beváltott 800,000 mázsa dohány ára a többi német-lengyel-cseh koronai országokra az ottan bevett dohány jövedelem arányához képest felosztatnék és a bejött jövedelemből levonatnék, minek következtében igen természetesen, azon országokban, melyek dohányt nem termesztenek, csak eladnak, igen tetemes dohányjövedelem jön ki, míg Magyarországban alig marad valami. Már ez okból Magyarországra 4—5 millió forinttal kevesebb jövedelem esik az osztrák financzminiszterium kimutatása szerint, mint valóban jönne; s ha a többi fenemlített anomáliákat is hozzáadjuk, biztosan lehet állítani, hogy a magyar koronai birodalom államjövedelme sok millióval többre megy, mint a mennyire az évi államjövedelem az alább elősorolandó részletes kimutatás szerint tesz.

De lássuk már most részletesen előbb a magyar koronai birodalom, aztán a német-lengyel-cseh koronai országok államjövedelmét, a különböző bevételek rovatai szerint, ugy mint ezek az 1863 nov. 1.—1864 oct. 31 napjáig valósággal bevétettek, s aztán tegyünk egy összehasonlítást a birodalom mind két fele közt.

A magyar koronai birodalom évi jövedelme.

I. Az anya Magyarországban.

a) Államjavakból.

Jövedelmi forrás	nyers bevétel	kiadás	tiszta jövedelem
Kincstári uradalmak . .	4.041,170 ft.	2.189,560 f.	1.851,610 forint
Kincstári erdőségek . .	3.134,643 ft.	2.376,638 f.	758,005 „
Kincst. erd. banknál zál.	119,226 ft.		119,226 „
Bányászat	9.378,234 ft.	9.145,588 f.	232,646 „
Gyárak (vas-papiros-gyár nyomda	2.929,600 ft.	2.642,276 f.	287,324 „
Összesen . . .	19.602,873 ft.	16.354,062 f.	3.248,811 „

Megjegyzendő, hogy a bécsi nemzeti banknak a magyar koronai és kincstári uradalmakból több urodalmak adattak hypothékául oly formán, hogy ezek jövedelmeit mind addig

huzhatja, mig a kormány a banknál tett adósságát ki nem fizeti. Ez urodalmakból tehát már 186¾-ben 1.612,881 ft. tiszta jövedelmet huzott a bank az erdőségeken kivül, ugyhogy magának a kincstárnak, terjedelmes urodalmaiból jóval kevesebb jövedelem jutott. Névszerint a bank kezelése alatt következő urodalmak voltak az említett 186¾-ben és pedig következő tiszta jövedelemmel az erdőségeket is ide számítva: Ó-Buda és Visegrád (79,177 ft. tiszta jövedelemmel), Diós-Győr 24,401 ft., Ménes és Sz.-Anna 65,277 ft., Pécska és Kovácsháza 632,121 ft., Tokaj 20,917 ft.. Szolnok 44,231 ft., Sz.-András 67,521 ft., Nagy-Becskerek 55,508 ft., Csatád 101,308 ft., Denta 75,546 ft., Facset 9874 ft., Lippa 26,269 ft., Lugos 30,585 ft., Rékas 44,124 ft., Szőreg 75,673 ft., Apatin 31,324 ft., Baracska 11,289 ft., Kula 110,726 ft., Palánka 57,363 ft., Ó-Sztapár 152,726 forint tiszta jövedelemmel.

A kincstár saját használatában levő urodalmak és részjószágok: Szolnok a hidvámmal együtt 34,373 ft. tiszta jövedelemmel, Mező-Túr 1095 ft., Tótvárad (deficitje volt 7058 ft.), Esztró 162 ft., Avas 96 f., Nagy és Kis Bajom 825 ft., Csege, Ároktő, Eszlár 153 ft., Hradek 4634, Lykava 19,319 ft., Árva 14,077 ft., Nagy-Csömöte és Söpte 74 ft., Keczer-Peklin (2866 f. deficit), Sóvár (1733 deficit), Vörösvágási opálbánya 9242 ft., Ungvár 3037 ft., Huszt 3874 ft., Körösmező 3477 ft, Rahó (230 ft. def.), Vissó (6554 f. def.), Königsfeld (2109 ft. deficit), Tisza-Ujlak 1071 ft., Szigeth 37,778 ft., Almás (1018 ft. deficit), Tiszai koronai kerület 69,600 ft., Nagy-Kikinda 82,290 ft. Ferencz-csatorna 95,370 forint tiszta jövedelemmel.

Az állam erdőségei közöl legtöbb tiszta jövedelmet adott: Mármaros 158,000 ft., Hradek és Lykava 126,600 ft., Bánsági 150,000 ft., Ungvár 35,000 ft., Keczer-Peklin és Sóvár 13,000 ft.

Bányász urodalmak: Zólyom, Lipcse, Revistye, Szászkő, Siglisberg, Beszterczebánya, Tiszolcz, Szomolnok, Aranyidka, Nagybánya,

Oláh-Lápos, melyek azonban nagy részben deficitet mutattak ki.

b) Egyenes adónemekből.

Adónemek	nyers bevétel	kiadás	tiszta jövedelem	
Földadó	—	—	19.341,153	forint.
Házbéradó	—	—	1.460,658	„
Házosztályadó . . .	—	—	1.049,655	„
Személyes és kereseti adó	—	—	3,560,600	„
Jövedelmi adó . . .	—	—	1.856,393	„
Pótlék az egyenes adónemekhez . . .	—	—	3.668,338	„
Összesen . .	30.936,797	—	30.936,797	„

c) Közvetett adóból.

Adónemek	nyers bevétel	kiadás	tiszta jövedelem	
Só	9.795,727	1.284,912	8.510,815	forint
Dohány	11.865,886	10.929,165	936,721	„
Határvám	1.441,387	214,947	1.226,440	„
Bélyeg	3.650,250	48,227	3.602,023	„
Taksa	5.671,230	94,430	5.576,800	„
Útvám	432,597	2,800	429.797	„
Összesen .	32.857,077	12.574,481	20.282,596	„

d.) Fogyasztási adóból.

Adótárgyak	nyers bevétel	kiadás	tiszta jövedelem
Pálinka	6.010,000	328,472	
Bor	2.164,000		
Sör	858,000		
Hus	1.543,000		
Czukor	1.178,000		
Különféle	113,820		
Összesen .	11.866,820	328,472	11.538,348 ft.

e) Különfélékből.

Tárgy	nyers bevétel	kiadás	tiszta jövedelem	
Posta	3.335,900	2.445,038	890,862	forint
Lotto	2.003,860	1.263,871	739,989	„
Értékhitelesítés (Punzirung)	34,179	13,082	21,097	„
Elkobzott jószágok és kötelezvények	600,658	388,628	212,030	„
Összesen . . .	5.974,597	4.110,619	1.863,978	„

Az elkobzott javak következöleg jövedelmeztek: F.-Vany 2576 ft., Herencsény föld után 2825, erdő után 663 ft., Dánfalva-Koltó föld után 23,713, erdő után 109 ft., Nyires-Garbonácz föld után 5564, erdő után 127 ft. (adósság fekszik rajta 70000 ft,), Somodor föld után 16,603, erdő után 88 ft., Siklós föld után 27,318, erdő után 7720 ft., Ellemér föld után 49,888 ft., Itebe föld után 145,226 forint. E két utóbbi jószághoz, mely néhai Kiss Ernö tábornoké volt, még 383,617 ft. földtehermentesitési activ kötelezvény is tartozik, de adósság is van 830,000 forint; Beregszó 1431 forint tiszta jövedelemmel. Általjában a szántóföldek és rétek adtak 509,829 ft., az erdők 25,415 ft., az activ kötelezvények 65,914 forint jövedelmet. Ellenben kiadás a földekre 206,607 ft., erdőkre 15,336 ft., kamatokra a passiv kötelezvényektől 166,685, összesen 388,628 forint kiadás, melyet levonván a 600,658 forintra menő nyers bevételekből, marad tiszta jövedelem 212,030 forint.

Visszaidézés.

Bevételi czimek	Nyers bevétel	Kiadás	Tiszta jövedelem	
Államjavak	19.602,873	16.354,062	3.248,811	forint
Egyenes adónemek . . .	30.936,797	—	30.936,797	„
Közvetett adónemek . . .	32.857,077	12.574,481	20.282,596	„
Fogyasztási adó . . .	11.866,820	328,472	11.538,318	„
Különfélékből	5.974,597	4.110,619	1.863,978	„
Az anya Magyarország . .	101.238,164	33.367,634	67.870,530	„

II. Erdélyországban.

a) Államjavakból.

Jövedelem forrás	Nyers bevétel	Kiadás	Tiszta jöved.	
Kincstári urodalmak	59,035	28,411	30,609	forint
Erdőségek	165,710	152,398	13,312	„
Bányászat	1.495,414	1.101,973	90,441	„
Vasgyárak	741,106	686,260	54,846	„
Összesen	2.461,283	2.272,075	189,208	„

Az erdélyi kincstári urodalmak következöleg jövedelmeztek: Dézs 6147 ft., Déva 23922 ft., Krakkó (1872 ft. deficit), Pócstelke, Vizakna, A.-Káros, Varagya

malom 4803 ft., **Kolos, Torda** 2576 f., **Dézsakna, Misz-Mogyorós, Görgény Sz. Imre, Kötke, Bócrfalva, Mikola, Magyar-Lápos, Oláh-Lápos, Tőkés** 1292 f., **Maros-Ujvár, Marosportó, A.-Varagya, Szacsal, Csopák, Péterfalva** 3772 forint.

b) Egyenes adónemekből

Adónemek	Nyers bevétel	kiadás	Tiszta jövedelem
Földadó	1.429,995	—	1.429,995 forint
Házbéradó	105,700	—	105.700 „
Házosztályadó . . .	187,800	—	187,800 „
Személyes és kereti adó	1.350,000	—	1.350,000 „
Jövedelmi adó . . .	205,125	—	205,125 „
Pótlék az egyenes ad.	317,867	—	317,867 „
Összesen . .	3.596,487	—	3.596,487 „

c) Közvetett adóból.

Adónemek	Nyers bevétel	Kiadás	Tiszta jövedelem
Só	3.373,380	896,556	2.476,824 forint
Dohány	1.856,826	274,385	1.582,441 „
Határvám	262,046	82,388	179,658 „
Bélyeg	429,110	4,430	424,680 „
Taksa	530,555	8,150	522,405 „
Útvám	141,600	1,600	140,000 „
Összesen .	6.593,517	1.067,509	5.326,008 „

d) Fogyasztási adóból.

Adótárgy	Nyers bevétel	Kiadás	Tiszta jövedelem
Pálinka	1.610,000	11,295	
Bor	140,000		
Sör	67,000		
Hus	220,000		
Különféle	1,850		
Összesen . .	2.608,850	11,295	2.057,555 forint

e) Különfélékből.

Jövedelem tárgy	Nyers jövedelem	Kiadás	Tisztajövedelem
Posta	492,240	472,172	20,068 forint
Lotto	410,670	261,423	149,247 „
Értékhitelesítés (Punzirung) .	7000	2,200	4,800 „
Összesen . .	909,910	735,795	174,115 „

Visszaidézés.

Bevételi czímek	Nyers bevétel	Kiadás	Tiszta jövedelem	
Államjavak	2.461,283	2.272,075	189,208	forint
Egyenes adó	3.596,487	—	3.596,487	„
Közvetett adó	6.593,517	1.067,509	5.526,008	„
Fogyasztási adó	2.068,850	11,295	2.057,555	„
Különféle	909,910	735,795	174,115	„
Erdélyország .	15.630,047	4.086,674	11.543,373	„

III. Végvidéken.

Adótárgy	Nyers jövedelem	Kiadás	Tiszta jövedelem	
Egyenes adó	2.337,436	0	2.337,436	forint
Közvetett adó	179,528	0	179,528	„
Végvidéki alap	114,372	0	114,372	„
Különféle	1.520,154	0	1.520,154	„
Végvidék .	4.151,490	0	4.151,490	„

IV. Horvátországban és Szlavoniában és Fiumében.

a) Államjavakból.

Jövedelem forrás	Nyers bevétel	Kiadás	Tiszta jövedelem	
Kincstári uradalmak . .	31,679	22,796	8,883	forint
Erdőségek	188,670	82,300	106,370	„
Összesen . .	220,349	105,096	115,253	„

Horvátországban szintén van kincstári bányászat, névszerint a radobojai kénbánya, de ez 186$^3/_4$-ben csak deficitet mutatott ki. A horvátországi kincstári uradalmak pedig következők: Fuccine, Verbovszkó, Hrelin, Vinodol és Buccari.

b) Egyenes adónemekből.

Adónem	Nyers bevétel	Kiadás	Tiszta jövedelem	
Földadó	1.386,478	0	1.386,478	forint
Házbéradó	129,273	0	129,273	„
Házosztályadó . . .	112,822	0	112,822	„
Személyes és kereseti adó	282,800	0	282,800	„
Jövedelmi adó . . .	168,045	0	168,045	„
Pótlék az egyenes adóhoz	203,014	0	203,014	„
Összesen .	2.282,432	0	2.282,432	„

c) Közvetett adóból.

Adótárgy	Nyers jövedelem	Kiadás	Tiszta jövedelem
Só	1.401,300	81,480	1.319,820 forint
Dohány	1.660,900	467,532	1.193,368 „
Határvám . . .	377,600	133,770	243,830 „
Bélyeg . . .	370,880	3,370	367,510 „
Taksa	318,050	4,500	313,550 „
Útvám	80,450	5,555	74,895 „
Összesen	4.209,180	696,207	3.512,973 „

d) Fogyasztási adóból.

Adótárgy	Nyers jövedelem	Kiadás	Tiszta jövedelem
Pálinka . . .	120,000	1,840	
Sör	60,000		
Bor	153,456		
Különféle . . .	1,840		
Összesen .	335,296	1,840	333,456 forint

e) Különfélékből.

Jövedelmi forrás	Nyers bevétel	Kiadás	Tiszta jövedelem
Posta	447,200	474,366	deficit—67,166 ft.
Lotto	290,350	180,380	109,970
Összesen .	737,750	654,746	83,004 ft

Visszaidézés.

Államjavak	220,349	105,096	115,253 ft.
Egyenes adó	2.282,432	0	2.282,432 „
Közvetett adó	4.209,180	696,207	3.512,973 „
Fogyasztási adó	335,296	1,840	333,456 „
Különféle	737,750	654,746	83,004 „
Horvátország Szlavonia és Fiume	7.785,007	1.457,889	6.327,118 „

A magyar koronai birodalom évi tiszta jövedelme tárgyak szerint.

	Magyarorsz.	Erdély	Hor. s Szl.	Végvidék	Összesen
Urodalmak	1.851,610	30,609	8,883	—	1.891,102 ft.
Erdőségek	877,231	13,312	106,370	—	996,913 „
Bányászat	232,646	90,441	0	—	323,087 „
Gyárak	287,324	54,846	0	0	342,070 „
Földadó	19.341,153	1.429,995	2.282,432	2.337,436	25.391,016 „
Házbéradó	1.460,658	105,700	129,273	0	1.695,631 „

	Magyarorsz.	Erdély	Hor. s Szl.	Végvidék	Összesen
Házosztad.	1.049.655	187,800	112,822	0	1.350,277 ft
Személyes és ker. adó	3.560,600	1.350,000	282,800	0	5.193,400 „
Jöv. adó .	1.856,393	205,125	168,045	0	2.229,563 „
Pótlék az egy. ad.	3.668,338	317,867	203,019	0	4.189,219 „
Só . .	8.510,815	2.476,824	1.319,820	0	12.307,459 „
Dohány .	936,721	1.582,441	1.193,368	0	3.712,530 „
Határvám	1.226,440	179,658	243,830	0	1.649,928 „
Útvám .	429,797	140,000	74,895	0	644,692 „
Bélyeg .	3.602,023	424,680	367,510	0	4.394,213 „
Taksa .	6.576,800	522,405	313,550	0	6.412,755 „
Közv. adó				178,528	179,528 „
Végv. alap				114,372	114,372 „
Fogy. ad.	11.538,348	2.057,555	333,456	0	13.929,359 „
Posta .	890,862	20.068	0	0	910,930 „
Lotto .	739,989	149,247	109,970	0	999,206 „
Érték hitelesítés .	21,097	4,800	0	0	25,897 „
Elkob. jav.	212,030	0	0	0	212,030 „
Végv. egy.	0	0	0	1.510,154	1.520,154 „
Összesen	67.870,530	11.543,373	6.327,118	4.151,490	89.892,511 „

Visszaidézés a tiszta jövedelemre.

Ország	Államjav.	Egyenes adó	Közvetett adó	Fogyaszt. adó	Különféle	Összesen
Magy.orsz.	3.248,811	30.936,797	20.282,596	11.538,348	1.863,978	67.870,530 ft.
Erdély .	109,208	3.596,487	5.526,008	2.057,555	174,115	11.543,373 „
Végvidék .	114,372	2.337,436	179,528	0	1.520,154	4.151,490 „
Horvátorsz. s Szlav. és Fiume .	115,253	2.282,432	3.512,973	333,456	83,001	6,327,118 „
Magy. bir.	3.667,644	39.153,152	29.501,105	13.929,359	3.641,251	89.892,511 „

Visszaidézés az egész jövedelemre.

Ország	Nyers jövedelem	Kiadás	Tiszta jövedelem
Magyarország. .	101,238,161	33.367,631	67.870,530 forint
Erdély . .	15.630,047	4.086,647	11.543,373 „
Végvidék . .	4.151,490		4.151,490 „
Horvát és Szlav.	7.785,007	1.457,889	6.327,118 „
Magyar birod.	128.804,708	38.912,197	89.892,511 „

c) Közvetett adóból.

Adótárgy	Nyers jövedelem	Kiadás	Tiszta jövedelem
Só	1.401,300	81,480	1.319,820 forint
Dohány	1.660,900	467,532	1.193,368 „
Határvám . . .	377,600	133,770	243,830 „
Bélyeg . . .	370,880	3,370	367,510 „
Taksa	318,050	4,500	313,550 „
Útvám	80,450	5,555	74,895 „
Összesen	4.209,180	696,207	3.512,973 „

d) Fogyasztási adóból.

Adótárgy	Nyers jövedelem	Kiadás	Tiszta jövedelem
Pálinka . . .	120,000	1,840	
Sör	60,000		
Bor	153,456		
Különféle . . .	1,840		
Összesen .	335,296	1,840	333,456 forint

e) Különfélékből.

Jövedelmi forrás	Nyers bevétel	Kiadás	Tiszta jövedelem
Posta	**447,200**	**474,866**	**deficit—67,166 ft.**
Lotto	**290,350**	**180,380**	**109,970**
Összesen .	**737,750**	**654,746**	**83,004 ft.**

Visszaidézés.

Államjavak	**220,349**	**105,096**	**115,253 ft.**
Egyenes adó	**2.282,432**	**0**	**2.282,432 „**
Közvetett adó	**4.209,180**	**696,207**	**3.512,973 „**
Fogyasztási adó	**335,296**	**1,840**	**333,456 „**
Különféle	**737,750**	**654,746**	**83,004 „**
Horvátország Szlavonia és Fiume	**7.785,007**	**1.457,889**	**6.327,118 „**

A magyar koronai birodalom évi tiszta jövedelme tárgyak szerint.

	Magyarorsz.	Erdély	Hor. s Szl.	Végvidék	Összesen
Urodalmak	**1.851,610**	**30,609**	**8,883**	**—**	**1.891,102 ft.**
Erdőségek	**877,231**	**13,312**	**106,370**	**—**	**996,913 „**
Bányászat	**232,646**	**90,441**	**0**	**—**	**323,087 „**
Gyárak	**287,324**	**54,846**	**0**	**0**	**342,070 „**
Földadó	**19.341,153**	**1.429,995**	**2.282,432**	**2.337,436**	**25.391,016 „**
Házbéradó	**1.460,658**	**105,700**	**129,273**	**0**	**1.695,631 „**

	Magyarorsz.	Erdély	Hor. s Szl.	Végvidék	Összesen	
Házosztad.	1.049.655	187,800	112,822	0	1.350,277	ft
Személyes és ker. adó	3.560,600	1.350,000	282,800	0	5.193,400	„
Jöv. adó .	1.856,393	205,125	168,045	0	2.229,563	„
Pótlék az egy. ad.	3.668,338	317,867	203,019	0	4.189,219	„
Só . .	8.510,815	2.476,824	1.319,820	0	12.307,459	„
Dohány .	936,721	1.582,441	1.193,368	0	3.712,530	„
Határvám	1.226,440	179,658	243,830	0	1.649,928	„
Útvám .	429,797	140,000	74,895	0	644,692	„
Bélyeg .	3.602,023	424,680	367,510	0	4.394,213	„
Taksa .	6.576,800	522,405	313,550	0	6.412,755	„
Közv. adó				178,528	179,528	„
Végv. alap				114,372	114,372	„
Fogy. ad.	11.538,348	2.057,555	333,456	0	13.929,359	„
Posta .	890,862	20.068	0	0	910,930	„
Lotto .	739,989	149,247	109,970	0	999,206	„
Érték hitelesítés .	21,097	4,800	0	0	25,897	„
Elkob. jav.	212,030	0	0	0	212,030	„
Végv. egy.	0	0	0	1.510,154	1.520,154	„
Összesen	67.870,530	11.543,373	6.327,118	4.151,490	89.892,511	„

Visszaidézés a tiszta jövedelemre.

Ország	Államjav.	Egyenes adó	Közvetett adó	Fogyaszt. adó	Különféle	Összesen	
Magy.orsz.	3.248,811	30.936,797	20.282,596	11.538,348	1.863,978	67.870,530	ft.
Erdély .	109,208	3.596,487	5.526,008	2.057,555	174,115	11.543,373	„
Végvidék .	114,372	2.337,436	179,528	0	1.520,154	4.151,490	„
Horvátorsz. s Szlav. és Fiume .	115,253	2.282,432	3.512,973	333,456	83,001	6,327,118	„
Magy. bir.	3.667,614	39.153,152	29.501,105	13.929,359	3.641,251	89.892,511	„

Visszaidézés az egész jövedelemre.

Ország	Nyers jövedelem	Kiadás	Tiszta jövedelem	
Magyarország. .	101,238,161	33.367,631	67.870,530	forint
Erdély . .	15.630,047	4.086,647	11.543,373	„
Végvidék . .	4.151,490		4.151,490	„
Horvát és Szlav.	7.785,007	1.457,889	6.327,118	„
Magyar birod.	128.804,708	38.912,197	89.892,511	„

A német-lengyel-cseh koronai országok évi jövedelme.

a) Államjavakból.

Jövedelmi forrás	Nyers bevétel	Kiadás	Tiszta jövedelem
Uradalmak	1.035,964	745,290	290,674 forint
Erdőségek	2.150,446	1.384,155	766,291 „
Bányászat	15.654,850	15.121,268	533,582 „
Gyárak	10.354,257	9.443,605	910,652 „
Összesen	29.195,517	26.694,318	2.501,199 „

b) Egyenes adóból.

Adónem	Nyers bevétel	Kiad.	Tiszta jövedelem
Földadó	38.796,704	0	38.796,704 forint
Házbéradó	9.966,858	0	9.966,858 „
Házosztályadó	6.220,577	0	6.220,577 „
Kereseti adó	5.644,680	0	5,644,680 „
Jövedelmi adó	16.445,912	0	16.455,912 „
Pótlék az egyenes adóhoz	8.260,034	0	8.260,034 „
Összesen . .	85.344,765	0	85.314,765 „

c) Közvetett adóból.

Adónemek	Nyers jövedelem	Kiadás	Tiszta jövedelem
Só . . .	24.801,790	4.574,569	20.227,921 forint
Dohány . .	41.153,789	17.870,064	23.283,720 „
Határvám .	12.680,958	1.607,782	11.073,176 „
Útvám . .	2.764,382	28,893	2.735,489 „
Bélyeg . .	13.232,260	243,607	12.988,653 „
Taksa . .	16.377,214	222,323	16.154,891 „
Összesen	111.010,388	24.157,238	86.463,850 „

d) Fogyasztási adóból.

Pálinka, bor, sör, czukor, hus	43.163,447	1.725,836	41.437,611 forint

e) Különfélékből.

Posta	11.475,568	8.630,841	2,804,727 forint
Lotto	13.757,400	8.707,072	5.050,328 „
Értékhitelesítés	125,265	24,096	101,169 „
Összesen .	25.358,233	17.402,009	7.956,224 „

Visszaidézés.

	Nyers jövedelem	Kiadás	Tiszta jövedelem
Államjavak . . .	29.195,417	26.694,318	2.501,099 forint
Egyenes adó . .	85.354,765	0	85.344,765 „
Közvetett adó . .	111.010,388	24.157,238	86.853,150 „
Fogyasztási adó .	43.163,447	1.725,836	41.437,611 „
Különféle . . .	25.358,233	17.402,009	7.956,224 „
Összesen .	294.072,250	69.979,401	224.092,849 „

Az ausstriai német-lengyel-cseh koronai országok 224,092,849 forintra menő tiszta jövedelmében azonban ben van foglalva Dalmátia jövedelme is 3.546,298 forinttal, minthogy tettleg az örökös német tartományokhoz van kapcsolva; de szabad reménylenünk, hogy az alkotmányos kiegyezkedés esetére a koronázási hitlevél értelmében a magyar koronához mint társország vissza fog kapcsoltatni, s azért jövedelme is a német-lengyel-cseh koronai országok jövedelméből levonandó, s a magyar koronai birodalom jövedelméhez csatolandó.

Ily kiigazítás mellett tiszta jövedelme lett a német-lengyel-cseh tartományoknak 220.546,551 forint, a magyar birodalmé pedig 93.438,809 forint.

Azonban e summák sem egészen tiszta jövedelmek még, mert bár ezekből a termelési, gyártási és eladási költségek már levonvák, de fenmaradtak még az adó behajtására és kezelésére szükséges közegek költségei, minő közegek például a különböző adóhivatalok, a fináczhatóságok és a fináncz-őrök. Pedig e közegek költségei még szép summára mennek, u. m.

Az adóhivatalok	3.406,600	forint
Financzhatós. .	4.230,000	„
Fináncz őrség .	4.441,000	„
Összesen	12.077,600	„

költséget vesznek igénybe.

E summából pedig esik az ausztriai német-lengyel-cseh koronai országokra 9.252,128 forint, a magyar koronai birodalomra 2,825,472 forint.

Névszerint :	Magyarországra esik	2.181,588	forint
	Erdélyre . . „	348,638	„
	Horvátországra „	189,512	„
	Dalmátia . . „	105,734	„
	Összesen . „	2.825,472	„

Levonván tehát mindennemű kiadásokat a jövedelemb valóságos tiszta jövedelem esik :

A német-lengyel-cseh koronai országokra . . .	211.204,423 fo
A magyar koronai országokra . . . . . . , .	90,613,337
Az ausztriai ház összes birtokára	301.907,760

A magyar birodalom tiszta jövedelme az egyes ors gok szerint így oszlik fel.

Magyarország	65.696.942	forint.
Erdély	11.194,735	„
Végvidék	4.151,490	„
Horvátorsz. és Szlavonia	6.137,606	„
Dalmátia	3.440,564	„
Összesen . . .	90.613,337	„

E szerint az ausztriai ház birtokának összes jövedel hez a német-lengyel-cseh koronai országok 69.$_{988}$, a mag birodalom pedig 30.$_{012}$%-el vagy százalékkal járulnak. És dig egyenként :

Az anya	Magyarország	21.$_{751}$
	Erdély	3.$_{720}$
	Végvidék	1.$_{375}$
	Horvátorsz. és Szlavonia	3.$_{016}$
	Dalmátia	1.$_{140}$% százalékkal

Itt meg kell jegyeznünk, hogy a pénzügyminiszter 18(ki államköltségvetésében, tiszta jövedelmül csak 290.243,0 forint vétetett fel 1867-re az egész birodalomra; de a mini teri előterjesztés kifejezi, hogy ez évre kevesebb jövedelm (11 millióval kevesebb mint volt 186$^3/_4$-ben) azért vett f mert Magyarországnak nagyobb részében a tavalyi fagy mi még most is inség uralkodik, a cseh koronai országokat dig, melyek aránylag legnagyobb adóképességgel birna szintén a tavalyi hadjárat sujtotta, melynek szomoru köv kezményeit hihetőleg még ez évben is megérzendik. Ez oka nál fogva az egész birodalom átmérőleges tiszta jövedelme fentebb kitett summában meglehetősen hiven van megallap va, s e summát az osztozkodásnál biztosabban lehet követ

Ezek előrebocsátása után már most méltán kérdezhetjük, hogy ha az alkotmányos kiegyezkedés sikerülend, valljon a magyar országgyülés minő terheket vállalhat magára és mennyit a közös költségekből a legigazságosabb és legméltányosabb arányban.

De ennek meghatározása végett előbb szükséges a kulcsot megállapítani, melynek alapján Magyarország a maga illetőségét a közös költségekhez meghatározhassa.

Szerény véleményünk szerint a közös költségek terheinek viselésére kulcsul sem a területet, sem a népességet nem vehetjük fel, mert a századok óta folytatott szegényítési rendszer mellett nálunk sem a gazdaság sem az ipar nem fejlődhetett ki, valamint a népesség sem szaporodhatott a maga természetes utján. Igy tehát egyedül igazságos és méltányos kulcs csak a tiszta jövedelem lehet, mit a birodalom mind két fele felmutathat, s ha e kulcs szerint mi magyarok területünkhöz képest kevesebb tiszta jövedelemmel járulhatunk, ennek a többi tartományok vették hasznát.

A tiszta jövedelmet tehát kulcsul felvevén, lássuk, hogy e szerint a magyar birodalom minő arányban, és mennyi summával járulhat az ugy nevezett közös költségekhez.

E közös költségek két cathegóriára oszthatók fel. Az elsőhöz azon költségek tartoznak, melyek a pragmatica sanctióból származó közös ügyekből keletkeznek, s melyek közösöknek a 65-ös országos bizottmány által is elismertettek. Ilyenek cs. k. udvartartás, a külügyi miniszterium, a száraz hadsereg és hajóhad költségei. A második cathegoriába azon költségek sorozhatók, melyeket mi jogilag közösöknek el nem ismerhetünk, minők például az államadósságok, melyek nem csak nélkülünk hanem ellenünk halmoztattak fel; azonban melyekhez járulni a magyar országgyülés a méltányosságig már 1861-ben s most ismételve késznek nyilatkozott, hogy ez óriási államteher sulya alatt a többi német-lengyel-cseh koronai országok össze ne roskadjanak.

Ily körülirás mellett a közösen fedezendő költségek, az 1867-ki államköltségvetés szerint következő summára mennének :

Udvartartás	5.065,000 forin
Külügyi ministerium	2.356,840*) „
Száraz hadsereg	73.453,000 „
Hajóhad	7.700,000 „
Közös ügyekből	88.579.840 „
Államadósságok kamata	120.812,000 „
Adósságtörlesztés	18.758,000 „
Közösen fedezendő . . .	228.149,840 „

A fentebbi közös költségekből a tiszta jövedelem a nyához képest, kerek számmal esnék.

A német-lengyel-cseh koronai országokra 159.670,000 f. 7(

A magyar birodalomra . . . . . . 68.430,000 f. 3(

A fenmaradt 49,840 forint kitörlendő levén.

Ily formán a közösen fedezendő költségek quotáját m határozván, ugyan lássuk már, hogy a közös költség „quot ján felül maradt summát eddig a magyar birodalomra köl ték-e el, mint kellett volna, vagy ebben mások is osztozk tak elég méltánytalanul.

A közös költségi summa, mint fentebb láttuk, tes 68.430,000 forintot, a tiszta jövedelme pedig a magyar bi dalomnak 90.613,337 forintra rugván, világos, hogy a föl leget, vagy is 22.183,337 forintot egészen a bel költsége kellett volna forditani.

Már pedig az 1867-ki államköltségvetés szerint :

Magyarország szükségére engedélyeztetett	11.936,000 fo
Erdélyország részére	3.000,000
Horvátországra, Szlavoniára, és Fiumére	1.600,000
Dalmátországra	905,279
Az egész birodalomra .	17.441,179

Jegyzet. A katonai Végvidék polgári költsége itt nem véte fel, mert ennek tiszta jövedelme is minden nemű költség levonásával kitéve. Továbbá Dalmátia évi költségvetése részletesen így áll :

*) Jegyzet. A külügyministerium költségei a költségvetés 2.220,360 forintra tétetnek, s a többi saját jövedelméből telik ki. Név rint magára a ministerium személyzetére, az orientalis akadémiára e 578,650 ft., a külndvaroknál levő követségi személyzetre 1.246,950 1 Consulságokra 537,240 forint.

Közigazgatás	356,568	forint
Törvényszéki szolgált. . . .	248,637	„
Cultus és iskola	149,499	„
Jótékony intézetek	63,234	„
Utakra , ...	58,465	„
Vízépítés	24,912	„
Erdőültetés	1,964	„
Selyemtenyésztés	1,500	„
Gyapottenyésztés	500	„
Összesen . .	905,279	„

Tehát a magyar birodalom belső saját költségeire a folyó évi államköltségvetés szerint is 4.72,058 forinttal kevesebb adatik, mint kellene. És ez így ment már 18 év óta folyvást, csupán a közös gazdálkodás miatt. Pedig még meg kell jegyeznünk, hogy e summa, melyet tőlünk a német-lengyel-cseh koronai országok évenként elvonnak, valósággal jóval többre rug, mert a magyar, az erdélyi és horvát cancelláriák költségvetésében ott látjuk az egyházakra és iskolákra adott költségeket is, melyek nem az állam jövedelméből fedeztetnek, s mi sem soroztuk az egyházi és iskolai alapok jövedelmeit a közjövedelmekhez.

Tehát az innen eredő jövedelmek mind a méltánytalanul visszatartott 4.742,058 forinthoz csatlandók. Tehát nem áll az öreg „P r e s s e“ szemrehányása, mintha a német-lengyel-cseh koronai országok tartanának bennünket; söt inkább megfordítva ők a gazdagabbak vesznek el tőlünk évenként több mint 6.000,000 forintot, s maguk belszükségeire fordítják.

Tehát felelős önkormányzat jöjön el a te országod! Legyen vége a közös gazdálkodásnak, mely nekünk milliókba kerül! Dixi et salvavi animam meam.

EGYVELEG.

A német vasutak 1866—67-ben. E czím alatt a Bécsben megjelenő „Volkswirth“ írja: A Németországban (bezárólag Schleswiget s Ausztria német tartományait) létező vasutak hossza 2489$^{1}/_{4}$ mértföld 24 államban Ezekből Poroszországra (bezárólag az annectált területeket) 1175, Ausztriára, a nem német területeket kivéve 417, Bajorországra 339$^{5}/_{8}$, Szászországra a kőszénvasutak nélkül 115$^{7}/_{10}$ (ezekkel együtt 123$^{2}/_{3}$), Badenre 96$^{1}/_{2}$, Würtembergre 81$^{1}/_{5}$, Hessen-Darmstadra 42$^{1}/_{2}$, Meklenburg-Schwerinre 42$^{1}/_{4}$, Luxemburg- és Limburgra 31, Braunschweigra 26$^{5}/_{8}$, Anhaltra 22$^{1}/_{4}$, Szász-Meiningre 13, Szász-Kóburg-Gothára 12$^{1}/_{2}$, Szász-Weimárra 12, Szász-Altenburgra 8.$_{3}$ a hanzavárosokra 8, Odenburgra 6, két Reussra 4, Schaumburg-Lippére 8.$_{3}$ mértföld. A nem német Ausztriában (Velenczét kivéve) 1866-ban csak a lemberg-czernoviczi nyittatott meg 35 mföld hosszában. Az egész birodalomban ez idő szerint körülbelől 854 mfld. van forgalomban, melyből 407 Németországon kivül fekszik és 30 mfld. csak lóvonatú vasut. A német vasutegylet területe 1866 végével 2894 mértföldre terjedt.

A német vasutak közül 1565$^{5}/_{8}$ mf. magán, 923$^{1}/_{7}$ állami vasut. A német-osztrák magánvasutak, körülbelől 2013 mf. 70 részvénytársulat birtokában vannak (tavaly csak 67.) Köztük a forgalom hosszát tekintve első helyen állanak: az osztrák déli vaspálya 232$^{1}/_{2}$ mf., az osztrák államvasut 183 mf., a bajor keleti pályák 83$^{1}/_{2}$ mf. és a Ferdinánd császár északi pálya 82$^{1}/_{2}$ mf. Ezek után következik 6 pálya 70—80 mf. között, köztük a tiszai vaspálya és az Erzsébet császárné-pálya, kettő 40—50 mf., hat 30—40, tiz 20—30, tizenegy 10—20, nyolcz 5—10, tizenhat 1—5, végre 5 pálya, mely nem is 1 mf. hosszú.

Valamennyi német s osztrák vasuton 1865 végével 4865 mozdony működött, és pedig 3262 magán- és 1603 állami pályákon. Ezek közül az osztrák déli pálya 451, Poroszország 426, az osztrák államvasuttársaság 325, a Ferdinánd császár éjszaki pálya 216, az Erzsébet császárné-pálya 100 mozdonyt birt. E mozdonyok eredetét illetőleg 483-at vagyis tizedrészöket külföldi (209-et angol, 167-et belga, 82-öt franczia, 25-öt amerikai gyárak készítettek, a többi német gyárakból került, melyek közül Borsig gyára Berlinben a legtöbbet szállította t. i. 1537-et, vagyis az összes mozdonyok majd harmadrészét. Az államterületek szerint 1730 Poroszországban, 897 Ausztriában, 655 Würtembergben s Badenben, 469 Bajorországban 228 Hannoverában, 192 Szászországban, 79 Hessenben készült.

Mindez osztrák és német vasutak forgalma 89.300,000 személyre és 1,179 millió mázsa árúra terjedt, összes jövedelmök pedig 168 millió tallérra rúgott. Ebből az államvasutakra esik 34 millió személy 352 millió mázsa

és 52 millió tallér, a magántársulatokra 55 $^1/_4$ m. személy 827 m. mázsa és 116 m. tallér.

A magánpályák közül 18-an 2 milliónál többet s hárman épen 10 millió tallérnál többet jövedelmeztek. Az osztrák déli vasut 15.233,562 tallért, az osztrák államvaspálya 12.842,587 t. a ferdinánd cs. éjsz. pálya 10.496,233 tallért jövedelmezett.

Az osztrák hitelintézet f. é. april 24-én tartá meg közgyülését. Az e közgyülésen fölolvasott évi jelentésből kitünik, hogy az intézet jövedelme 1866-ban 5.425,556 ftra rugott; ebből évdíjakra, üzleti költségre és adóra elesik 1.523,469 frt. A folyó üzlet eredménye tehát, mellőzve az intézet értékpapir birtokából folyt nyereményét, szenvedett kárait és a törléseket, 7.$_8$ %. Alexandriában az intézet ottani fiókjánál 1.258,636 frtot vesztett, mindössze épen 1.700,000 frtra mondják e veszteséget; hivatalnoki csalásból 164,215 frt kára lett. Hasonlólag veszteség érte a hitelintézetet a „Nuova“ czímű biztositó intézetnél, eladott bécs-ujhelyi gépgyáránál úgy, hogy összes nyers jövedelme a jelentés szerint 1.789,512 ftra csökken, és a tartalék alap 710,488 frtot kénytelen volt pótolni, csakhogy az alapszabályilag megállapított 5%-nyi kamat ki legyen fizethető.

Összehasonlítva némely fötételt az 1865 és 1866-diki forgalomból. ezek ekként állanak :

	üzletforgalom		díjilleték, kamat	
	1866-ban	1865-ban képest	1866 ban	1865-hez képest
bizományi üzlet	647.067,000	+52.168,000 ft	1.054,387	92,579 ft.
váltó „	193.769,000	+1.878,000 „	1.015,986	53,513 „
előleg „	40.227,000			282.323 „
árúkban elől. „	33,924			228,632 „
forgatmányi „	352.591,000	—183,383,000 „		

Az 1866-diki év végével 20,136 db. pénztári jegy volt forgalomban 18.066,800 frt értékben (1865-ben 23,048 db. = 14.653,600 frt.) A pénztári forgalom 1866-ban volt 986 millió, 1865-ben pedig 1,097 millió frt.

Az értékkészlet állampapirokban 2.498,167, földtehermentisítési kötelezvényekben 4.533,076, iparpapirokban 12.700,670, elsőbbségi kötvényekben 733,576, elsőbbségi sorsjegyekben 1.399,296, Rudolf-vasut 400,501, összesen 19.761,121 frt, a tavalihoz képest tehát 2 millió frt csökkenés mutatkozik.

A hitelintézet mérlege 1866-ra következőleg áll :

Activum	frt.	kr.
visszavásárolt 50,000 db. intézeti részv. 200 ftjával	10.000,000	—
tulajdon értékek	19.767,121	71 $^1/_2$
tárcza	32.757,699	51 $^1/_2$
pénztári készletek	3.250,557	2 $^1/_2$
előlegek értékpapirokra	6.998,561	59
„ árukra	1.820,229	71 $^1/_2$
leltár	125.768	75

	frt	kr.
ingatlanok	2,539.452	82
áruk	3.299,162	54
adósok	70.211,621	44
Összesen . .	150.770,178	13 ½

Passivum			frt	kr.
részvénytőke			60,000,000	—
hátralékos osztalék			27,017	—
forgalomban acceptek			21.066,831	12
tartaléktőke :				
általános 75 §.	809,485 ft.	75 ½		
külön . . .	1.524,329 „	34		
			2.333,815	9 ½
kamatozó betétek				
Bécsben . .	9.166,544 „	29		
Pesten . . .	4.634,300 „	—		
Prágában. . .	6.469,400 „	—		
Brünnben . .	2.288,919 „	16		
Lembergben .	2.169,000 „			
Triesztben . .	2.221,876 „			
			26.949,039	45
hítelezők			38.603,962	82
nyeremény kiegyenlítés			1.789,512	65
			150,770,178 ft	13 ½

A bécsi zálogkölcsön — társulat 1866-dik évi üzleti jelentéséből kitünik, hogy ez intézet a lefolyt évben 690,277 zálogra (értékpapir, ékszer, áruk stb.) erejéig adott kölcsön. A kiváltott zálogok összege 548,259 db, a visszafizetett kölcsönök összege 22.207,227 frt. Az év befejezésével 6.166,413 frtnyi kölcsön maradt 211,223 zálogon. A zálogkölcsönüzlet nyers jövedelme csupán Bécsben 380,593 frt, a troppaui, krakói, lembergi, prágai, és bünni fiókintézeketeket beleszámítva 651,811 frt volt; a tiszta jövedelem 266,230 frt. A befizetett 3.600,000 frtnyi részvénytőkére eső 6%-nyi kamat, vagyis 216,000 frt levonása után, 30,000 db. részvényre 1 frt 20 kr. esik részvényenként osztalékul. Az igazgatók és választmányi tagok díjpótlékaira 4,492 ft. fordittatott, 4,131 frt pedig a folyó évre lett átvive.

A német szárazföldi gáztársulat Dessauban 1866-diki évi igen érdekes jelentéséből némi áttekintését nyerhetni az általa életbe léptetett gázintézetek termelési s fogyasztási nagyságáról. Ugyanis :

	termelt angol köblábat	táplált lángot
a frankfurti (Oder m.) intézet .	26.135,320	9.491
a mühlheimi (Ruhr. m) . .	11.961,600	5.434
a postdami	29.169,400	9.664
a dessaui	6.276,480	3 725
a luckenwaldei	7.886,200	4.013
a gladbach-rheydti	29.305,100	11.990
a hagen-herdeki . . . . -	19.666,100	5.998
a varsói	76.530,600	18.281
az erfurti	17.443,100	6,603
a krakó-podgorzei	15.432,000	4.662
a nordhauseni	8.354,168	4.305
a lembergi	16.550,200	5.527
a gothai	10.289,578	5.188
Összesen	274.999,846	91.881
1865-ben volt	251.809,047	87,771
a növekedés	23.190,789 ($9._{21}$%)	7.110 ($8._{10}$%)

Éjszak-Amerika népesedéséről és halálozási viszonyairól érdekes, habár nem épen legmegbízhatóbb adatokat közöl B r o w n S. az 1860-ki népszámlálás után „Insurance Record"-ban, melyből következők kiemelendők ;

Könnyebb összehasonlítás végett az összes államok földrajzi helyzetök és éghajlati viszonyaik szerint 9 kerületre osztattak, belefoglalva az éjszak-atlantiakat s le egész a délieket is a mexikói öböl mellett. Az összes lakosság :

fehér férfi	13.844,000	színes férfi	2.217.000
„ nő	13.113,000	„ nő	2.226,000
Összesen	26.957,000		4.413,000 mindössze 31.000,000.

A színes lakosság leginkább Dél-Karolina, Georgia, Florida és Alabama államokban találtatik, hol is szám szerint majdnem egyenlő a fehérekkel, Mississippi-, Lousiana-, Arkanzas- és Texasban több mint három negyeddel meghaladja emezt. A népesedés szaporodása mindegyik kerületben tetemes volt; az utóbbi 10 év alatt 35 $^1/_8$%-ot tett, legmagasabbra azonban Kalifornia, Oregon, Új-Mexikó stb. ujonnan mivelt területein rúgott, hol a lakosság 225%-kal szaporodott.

Érdekes a korbeosztás. Miután a kivándorlás többnyire középkorú férfiakra szorítkozik, kik szülőiket vagy gyermekeiket visszahagyják, az általuk elhagyott területeken föltünő túlsúlya látszik a korai és késői kornak. A 20 évtől 40-ig terjedő katonai korra Dr. J a r w i s a loyalis államokban 3.606,000-et, a konföderáltakban 825,000 et vesz föl.

A kivándorlási jelentések 1820—60-ig 5 millió idegent mutatnak ki, kik az Egyesült-Államokba vándoroltak; köztük 2.751,000-et N.-Britan-

niából s Irhonból, 1.486,000-et Németországból, azonkívül pedig az 1860-ki számlálás 4.132,000 az országban lakó idegeneket mutat ki.

A halálozási viszonyok megállapítására Dr. Jarwis az 1850 és 1860-ki népszámlálásból egy halálozási táblázatot állított össze a fehér és színes népességre, férfiakra és nőkre, éjszaki és déli államokra nézve. A gyermekek hiányzanak az adatok nagy hézagossága miatt; az említett 10 évre valamennyi korosztályra 60 évig nagyobb halandóság mutatkozik, mint ugyanazon időben Angliában.

Brown nem tudja, mely alapon járt el Jarwis s nem is bízik tökéletesen adataiban. Szerintök a halandóság 70 éves középkor mellett (Angliában 6.₃%) a férfi lakosságra nézve éjszakon alig 4%, délen 5%, a színesekre nézve ott 5%, itt azonban közel 6%. 80 éves középkor mellett meghalt (Angliában 14.₇%) a férfiak közül éjszakon 6.₄%, délen 6.₈%, a színesek közül éjszakon 6.₃% délen 6.₃%. A nőkre nézve majdnem ugyanazon viszonyok mutatkoztak. A 10- és 20 évesek közül 0.₅%, 20—30 év között 2%, 30—40 év között 1.₃% van kimutatva.

Az angol bányamunkások élettartamáról érdekes adatokat közöl a „Chronicle“ Dr. Farre, az angol királyi társaság tagjának jelentése után. Szerző az 1861-diki népszámláláskor életben volt bányamunkások számát veszi számadása alapjául. A halálesetek száma az e czélra 1860 61 és 62-ben vezetett lajstromokból látható.

Az 5 évből szerzett számok átlagából kitűnik, hogy Staffordshireben 10,000 bányamunkás közül 20 éves korukban 1343-an haltak el, mielőtt 30-dik évöket elértők volna; 40 éves korban csak 7377-en maradtak, 50 évesek csak 5928-an, 60 éves csak 4052. Tehát 5948 bányamunkás halt el 10,000 közül, mielőtt 60-dik évét elérte volna, Durham és Northumberland járásaiban 10,000 bányamunkás közül, kik 20 évesek, 9,347 éri el a 30-dik évkort; 40 éves 8,530 lesz, 50 éves csak 7,192, 60 éves épen csak 6155. A kora halálozás tehát 3845 egyénre terjedett. A kornwalli járásban 20 éves 10,000 bányamunkás közül csak 4,011 éri el a 60 dik évet és Tydvil járásában ugyancsak 10,000 bányamunkás közül 6523 halt el a 60-dik év előtt. E számokból látható, hogy az életkor átlaga a staffordshirei bányamunkásoknál 33 év, a durhami és northumberlandiaknál 42, Kornwallban 35 és Déliwalesben csak 31 év. A két utóbbi vidéken a legtöbb bányamunkás mellbetegségben halt el.

A HARMADIK KÖTET TARTALMA.

STATISZTIKAI ÉS NEMZETGAZDASÁGI

KÖZLEMÉNYEK.

A HAZAI ÁLLAPOTOK ISMERETÉNEK

ELŐMOZDÍTÁSÁRA

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

STATISZTIKAI BIZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

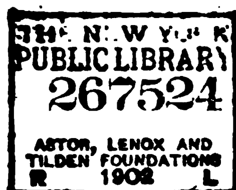
HUNFALVY JÁNOS.

NEGYEDIK KÖTET.

PESTEN,

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADEMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.

MDCCCLXVII.

PEST,

NYOMATOTT EMICH GUSZTÁV MAGY. AKAD. KÖNYVNYOMDÁSZNÁL.

1867.

I.

ADATOK ERDÉLY VISZONYAIRÓL
KÜLÖNÖS TEKINTETTEL
AZ ADÓZÁSI RENDSZERRE.

Gróf **Bethlen Farkastól.**

Jelen értekezésem feladatául tűztem ki, az erdélyi adórendszer koronkénti fejlődésének tárgyalását, valamint annak kimutatását, miként emelkedett az fokonként 1849-dik évi állásától jelenlegi fejlődéséig, továbbá a közvetlen és közvetett adó-jövedelmek kimutatása és földerítése által az 1849-ik év előtt és után országunk adóképességi erejéről felvilágosítást szolgáltatni.

Ösztönzött pedig leginkább erre azon lényeges ok, hogy Erdélyország adózási viszonyainak kimutatása mindeddig oly nagyon eltérőn és hiányosan jelent meg. Őszintén be kell vallanom, hogy hiányoktól jelen egybeállításom sem leend ment, figyelmem azonban oda irányult, hogy adataimat a leghitelesebb forrásokból merítsem : ú. m. a kormány által eddig közzétett, de már jelenleg megszüntetett „Statistische Tafeln", Czoërnig s Bielcz e nemü müveikből, az 1860-iki rendkivüli, valamint az 1862 és 1865-ikbeli Reichsrathokba beadott jövedelem és költségvetésekből, úgy szintén a kataszter által kiadott kimutatásokból és az 1857-iki népszámlálásból. — Tagadhatatlan azonban, hogy mind ezen munkálatok sem érik el a bizonyosságnak és a tökéletes kiszámításnak tetőfokát, de más, czélra vezető, adataink nem lévén, az egyes s talán nem épen felette lényeges hibákat kénytelenek vagyunk eltürni.

Az I. II. és III-dik táblázat az 1840-dik évi közvetlen adó mindennemű nemeinek részletes kimutatását tünteti fel. E kimutatások azon okból vannak latin nyelven szerkesszt-

I. T á b l a. 1840-dik

	Agrorum Capacitatis								
	I-mae Classis Cubuli a 20 *) xr			II-dae Classis Cubuli a 16 xr			III-tiae Classis Cubuli a 12 xr		
		Rft.	xr		Rft.	xr		Rft.	xr
Comitatuum . . .	$^{2}/_{4}$ 244,791	81,597	10	158,348	42,226	8	132,137	26,427	24
Partium Reapplicatarum	—	—	—	13,049	3,479	44	58,305	11,643	—
Sedium Siculicalium .	$^{2}/_{4}$ 24,740	8,246	50	$^{3}/_{4}$ 25,532	6,808	44	$^{3}/_{4}$ 44,051	8,810	21
Sedium Saxonicalium	200,218	66,739	20	$^{3}/_{8}$ 199,701	53,253	42	$^{3}/_{8}$ 79,170	15,834	$^{1}/_{2}$ 7
Districtus Fogaras .	—	—	—	—	—	—	$^{2}/_{4}$ 18,783	3,756	42
Locorum Taxalium .	$^{2}/_{4}$ 5,337	1,779	10	$^{2}/_{4}$ 12,781	3,408	—	—	—	—
Huc accedit quantum normale militum limitan. anno1790 praescriptum cum quanto pagorum alsó és felső Borgo die 16. Xbris anno 1785 dictae Militiae limitan. cessorum . . .	18,440	6,146	40	31,285	8,342	40	$^{3}/_{4}$ 64,292	12,858	33
Summa	493,507	164,509	10	410,697	117,519	22	$^{1}/_{8}$ 396,799	79,360	7

*) Egy erdélyi köböl 128 itcze, egy erdélyi veder 16 itcze.

ve, minthogy ez akkoron általánosan divó nyelv volt, s a táblázatokat is eredetiben bemutatni szándékom.

évi adó kirovás.

Agrorum Capacitatis						Foeni			Vini		
IV-tae Classis Cubuli a 8 xr			Summa Cubulor Taxarum			Currus a 4 xr			Urnae a 3 xr		
	Rft.	xr		Rft.	xr		Rft.	xr		Rft.	xr
48,477	6,463	36	2/4 583,753	156,714	18	551,531	36,768	41	619,011	32,452	5
34,056	4,540	50	105,470	19,693	34	2/4 99,705	6,647	2	168,865	8,443	15
66,252	8,833	36	160,577	32,699	31	74,206	4,947	6	1/6 65,823	3,291	1/2 9
2/4 7,517	1,002	20	2/4 486,607	136,829	1/2 29	3/4 418,477	27,898	31	5/6 794,646	39,732	1/2 30
3/4 13,728	1,830	30	1/4 32,512	5,587	12	3/4 22,724	1,514	59	—	—	—
3/4 462	61	42	3/4 18,581	5,249	16	17,975	1,198	20	61,818	3,092	16
3/4 70,277	9,370	22	2/4 184,295	36,718	15	2/4 97,277	6,485	10	23,294	1,164	42
240,771	32,102	56	2/4 1.571,791	393,491	1/2 35	2/4 1.281,897	85,459	52	1.763,519	88,175	57

II. Tábla 1840-dik

	Boves Equi et Equae			Vaccae			Juvenci, Juvencae et Hinnuli			N
	Numer.	a 24 xr Rft.	xr	Numer.	a 20 xr Rft.	xr	Num.	a 15 xr Rft.	xr	
Comitatuum .	49,839	19,935	36	56,337	18,779	—	20,717	5,179	15	109
Partium Reappl.	14,534	5,813	36	14,879	4,951	40	5,012	1,253	—	8
Sedium Siculic.	13,084	5,233	36	7,658	2,552	40	10,829	2,707	15	10
Sedium Saxonic.	104,485	41,791	—	35,596	11,865	20	20,638	5,159	30	42
Distr. Fogaras	5,889	2,355	36	4,168	1,489	20	2,411	602	45	4
Locorum Taxal	1,975	790	–	1,631	543	40	187	46	45	
Milit. Limit. .	42,161	16,864	24	20,926	6,975	20	9,973	2,493	15	48
Summa	231,967	92,786	48	141,495	47,165	—	69,767	17,441	45	223

III. Tábla. 1840-dik

	Disunitarum Familiarum	Quaevis Familia a 3 xris taxanda facit		S u	
				Patrum et Matr respectu a cap	
				Patrum ab 18 xr	
	Nro	Rft	xr	Nro	Rft
Comitatuum	43,888	2,194	24	27,855	8,356
Partium Reapplicatarum .	9,771	488	33	6,737	2,921
Sedium Siculicalium . .	2,825	141	15	10,733	3,219
Sedium Saxonicalium . .	40,477	2,023	51	10,979	3,293
Districtus Fogaras . . .	5,909	295	27	842	252
Locorum Taxalium , . .	240	12	—	940	282
Summa	103,110	5,155	30	58,086	17,425
Milit. Limit.	1,715	85	48	—	—
Summa	104,825	5,241	18	58,086	17,425

F o l

	Proventuum privatorum				Capitis	
	Lucrum deductis expensis totaliter inferendum		Taxa de singulo Rfloreno lucrato a 6 xr		Civica	
	Rft	xr	Rft	xr	Rft	x
	71,671	20	7,167	8	199,844	8
	35,049	10	3,504	55	57,710	8
	21,669	35	2,166	$57\frac{1}{2}$	64,383	38
	95,661	10	9,566	7	291,630	9
	4,099	20	409	56	16,238	1
	7,800	20	780	2	32,133	-
	235,950	55	23,595	$5\frac{1}{4}$	661,938	5
	25,211	15	2,521	$7\frac{1}{2}$	—	-
	261,162	10	26,116	13	661,938	5

évi adó kirovás.

Oves a 3 xr Rft.	xr	Caprae Num.	a 3 xr Rft.	xr	Porci Num.	a 5 xr Rft.	xr	Apum Alvearia Num.	a 3 xr Rft	xr	Summa Pecorum	Taxarum Rft.	xr
5,450	42	5,683	284	9	44,559	3,713	15	2,736	136	48	288,885	53,478	45
420	12	1,705	85	15	4,299	358	15	678	33	54	49,511	12,923	52
501	57	873	43	39	6,547	545	35	92	4	36	49,122	11,589	18
2,132	39	7,818	390	54	26,059	2,171	35	4,581	229	3	241,830	63,743	1
222	9	1,152	22	36	5,523	460	15	246	12	8	23,432	5,164	59
15	15	10	—	30	68	5	40	81	4	3	4,257	1,405	53
2,428	6	6,828	341	24	19,999	1,666	35	5,978	298	54	154,427	31,067	58
11,171	—	23,369	1,168	27	107,054	8,921	10	14,392	719	36	811,464	179,373	40

évi adó kimutatás.

m a r i s s i m u s 1840											
Familias exerto Taxa exemtorum Matrum a 12 xr			Masculini sexus a 18 xr			Foeminini sexus a 12 xr			Summa Protectionale taxatorum		
Nro	Rft	xr	Nro	Rft	xr	Nro	Rft	xr	Nro	Rft	xr
2,190	483	-	7,632	2,289	36	1,588	317	36	39,265	11,401	42
1,065	213	—	1,491	447	18	425	85	—	9,718	2,766	24
1,532	306	24	2,206	661	48	378	75	—	14,849	4,263	42
5,878	1,175	36	11,260	3,878	—	9,715	1,776	—	37,835	9,790	18
284	56	48	474	142	12	367	73	24	1,967	525	—
462	92	24	1,225	367	30	1,391	278	12	4,018	1,020	6
11,411	2,282	12	24,288	7,286	24	13,864	2,772	48	107,649	29,767	12
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
11,411	2,282	12	24,288	7,286	24	13,864	2,772	48	107,649	29,767	12

t a t á s.

Domorum in Civitatibus Rft	xr	Anni 1840 Rft	xr	
—	—	497,826	50	
—	—	111,689	2	
—	—	123,341	19	
9,342	41	588,532	37½	
—	—	29,440	7	
1,774	22	46,653	24	
11,117	3	1.397,483	19½	
—	—	77,957	12½	
11,117	3	1.475,440	32	vagyis osztr. értékben 1.549,212 frt 43 kr.

A IV-dik táblázat Erdély kerületeinek katasztralis felmérése egybeállítását tünteti föl. — Megjegyzendő, hogy az ország helységeinek száma a kataszter szerint azért megy többre, mint a politikai felosztás szerint, mivel több helység határától egészen más határok között, elkülönítve fekvő határrészek is vannak, és ezek a katasszterben mint külön önálló adóközségek (Catastral Gemeinden) vannak fölvéve. — Megjegyzendő továbbá még az is, hogy miután a felszóllalások (reclamatiók) — vagyis annak felderítése, hogy az egyes földrészletek valamely mivelési ág osztályába, melyhez beirattak, helytelenül vétettek föl, vagy pedig nem illető sorozatba tétettek, vagy végre tulságos tiszta jövedelmek számíttattak fel — ezen nehézségek és sérvek elleni felszóllalások befejezve még nincsenek, miért is az ide mellékelt táblázatban némely változások már is léteznek s jövőre még inkább fognak növekodni. Végre megjegyzendő még, hogy Erdélyben valamint Magyarországban is úgy kezdődtek meg a katasszteri munkálatok, hogy a kormány az országba szerte szét nagy számu mérnököket küldött ki, kik közül egyre-egyre több

IV.

Erdély területe katasztralis felmérés

Az ország népessége a visszakapcsolt részekkel	Katasztralis községek száma			Egyre-másra egy holdankint jövedelem conv. pénzben		Az összes tiszta jövedelem conv. pénzb.		Az összes tiszta jövedelem osztr. ért.	
		Hold	öl	frt	kr	Rft	kr	Rft	kr
2.172,748	2,845	Szántók							
		2.733,935	1084	2	5/8 16	6.226,303	1	6.537,618	3/4 16
		Szöllők							
		50,431	1057	8	3/8 43	439,875	26	461,869	3/4 20
		Erdők							
		4.133,005	29	—	16	1.105,972	57	1.161,271	3/4 59
		Terméketlen föld							
		389,219	1/2 753						
Összes földterület 10.375,186 hold, 1,313 öl.									

helységek felmérését bízta; ezek először egyes helységek határait geometrice felmérték, s csak ezután dülőnként, mely dülőnkénti felmérésben ki voltak jelölve a szántók, kaszállók, legelők, erdők, szöllők, folyók, terméketlen részek és utak, s ezek egybeállításából eredtek az úgynevezett Croquis-k vagyis egyes helységek határainak térképei. — Ezen munkálatot követte a helység határának dülőnkénti, egyes birtokos által bírt egyes résznek (parcelláknak) lánczczal való felmérése. — A lánczczal való mérést helységenként egy-egy kinevezett bizottmány vezette egy munkavezetővel, kire a mérés volt bízva. A bizottmánynak kötelessége volt ügyelni a munkavezetőre, hogy helyesen és igazságosan mérjen (megjegyzendő, hogy a bizottmány tagjai a legtöbb helyeken oly egyénekből állottak, kik a méréshez nem értettek, valamint maga az ügyvezető sem értett többet az igazi lánczméréshez) és hogy az egyes földrészek a valódi tulajdonos részére irassanak fel. — Most jelenben folynak, s nagyobb részben már be is végződtek, az egyes felszóllalások következtében, a történt hibák kiigazításai.

T á b l a.

szerint a visszakapcsolt részekkel.

		Egyre-másra egy holdankint jövedelem conv. pénzben		Az összes tiszta jövedelem conv. pénzben		Az összes tiszta jövedelem osztr. ért.	
Hold	öl	Rft	kr	Rft	kr	Rft	kr
			K a s z á l ó k.				
1.899,347	1/3 1294	2	6/8 45	5.246,772	18	5.509,110	3/4 91
			L e g e l ö k				
1.164,407	5/6 12	—	1/8 34	607,177	42	637,536	2/4 58
			N á d a s o k				
4,837	283	1	41	8,389	25	8,808	1/4 88
			T e r m ö f ö l d ö s s z e s e n				
9.985,967	1/6 560	1	7/8 21	13.634,490	49	14.316,215	3/4 35

Az V-dik táblázat az 1857-dik évben történt népszán lálás következtében a megyénkénti vallások szerinti egyb állítás következménye. (Az összeirás kerületenként mer végbe, minthogy a megyék azon időben eltöröltettek.) Em táblázatot illetőleg megjegyzendő, hogy a római katholikuso csekély számu szászok kivételével mind magyarok; szi tén magyarok a helvét hitvallásuak és unitariusok is; görög egyesültek és nem egyesültek pedig mind románok. – Az ágostai vallásuak közül 18,600-at kivéve, kik magyarol és 900 szerbet, a többi mind szász. — Az örmények által ban véve mind római katholikusok. A czigányok nincsene külön hitfelekezet szerint felszámítva, habár létszámuk 60-

V-dik

Erdély népessége megyénként az 1857-beli nép összeirá

Magyar megyék	Helység-ek száma	Terület □ mfld	Róm.kath.	Gr. kath.	Görög nem egyes.
1. Felső Fehérmegye	69	31.51	4,570	7,609	25,63
2. Alsó Fehérmegye	205	83.76	7,678	68,578	104,08
3. Küküllő megye .	112	28.03	3,565	33,238	18,38
4. Tordamegye . .	178	87.07	6.545	60,873	33,53
5. Kolozsmegye . .	212	89 33	12,747	83,640	22,85
6. Dobokamegye .	161	45.31	1,838	57,799	18,27
7. Belsőszolnokmegye	199	60.66	5,162	75,184	18,03
8. Hunyadmegye .	351	114.81	4,692	41,300	120,10
9. Fogaras vidék .	64	32.92	1,544	19,983	34,45
10. Naszod . . .	46	53.17	1,047	35,271	6,56
összesen	1,598	626.59	49,388	483,475	401,92
Székely föld					
1. Udvarhelyszék .	129	47.32	31,732	1,996	1,93
2. Háromszék . .	101	54.32	37,254	2,203	13,69
3. Csikszék . . .	72	81.61	81,031	14,307	3
4. Marosszék . .	128	25.87	14,047	12,916	5,22
5. Aranyosszék . .	22	6.35	800	5,738	3,23
összesen	452	215.47	164,864	37,160	24,12
Szász föld					
1. Szebenszék . .	56	42,10	4,481	9,146	49,30
2. Segesvárszék . .	17	10.06	916	234	8,37
3. Brassó vidék . .	42	32.64	4,523	2,352	52,60
4. Medgyesszék . .	27	11.81	831	7,784	7,15
5. Beszterczc vidék .	24	13.01	804	2,502	67
6. Szászsebesszék .	12	5.87	256	183	14,77
7. Nagysinkszék .	22	11.61	139	1,290	9,08

70 ezer közötti; ezek csaknem minden bevett valláshoz tartoznak, kivévén az ágostai és a Mozes vallást, legnagyobb részint azonban a görög egyesült és nem egyesült vallások követői.

A mi az idegenek rovatát illeti, az egyrészt a megyékben és székekben megtelepedteket, de nem az ott születteket foglalja magában; másrészt pedig kivált azon czélra használtatott fel, hogy a szász földön a magyarokat minél csekélyebb számban tüntesse fel; mert azokat ott az idegenek rovatába sorolták; szülő községeikben pedig mint ott nem lévőket végképen kihagyták.

Tábla.

szerint, valamint a területe és a helységek száma.

Lutheran.	Reformat.	Unitar.	Izraelita	Örmény	Idegen	Összesen
5,712	8,603	2,302	266	4	787	55,484
5,102	14,860	809	1,557	113	5,096	207,880
11,662	13,944	3,518	1,060	784	1,899	88,052
5,771	25,522	3,932	910	316	2,931	140,342
7,242	36,230	1,533	1,204	152	6,312	171,910
3,970	13,066	162	2,189	197	1,003	98,502
694	14,618	45	4,209	2,376	3,005	123,331
161	4,311	28	473	31	2,110	173,209
1,868	929	9	341	10	4,824	63,963
81	22	2	268	43	1,176	44,772
42,268	132,105	12,340	12,477	4,026	29,146	1.167,145
147	31,919	20,260	91	57	1,135	89,280
132	48,078	4,500	187	6	1.203	107,259
39	107	5	11	1,598	1,681	98,817
267	41,458	5,498	810	41	3,062	86,320
12	4,004	4,568	5	1	542	18,908
595	128,566	34,791	1,104	1,703	7,623	400,534
26,960	400	16	14	139	8,674	99,136
13,422	116	5	12	5	1,523	24,612
39,296	902	13	60	18	6,490	106,254
19,026	220	9	65	7	1,307	36,403
19,953	372	10	83	—	1,470	25,872
3,299	19	—	5	2	963	19,500
11,990	18	1	6	6	284	22,819

Magyar megyék	Helységek száma	Terület	Róm.kath.	Gr. kath.	Gör nei egy
8. Szerdahelyszék .	11	3.95	156	460	15,
9. Köhalomszék . .	19	11.24	356	2,360	6,
10. Ujegyházszék .	12	5.21	91	1,229	5,
12. Szászvárosszék .	16	7.9	1,481	3,468	12,
összesen	258	155.43	14,034	31,108	181.
A Magyar föld . .	1,598	626.59	49,388	483,475	401,
Székely föld . . .	452	215.47	164,864	37,160	24,
Szász föld . . .	258	155.43	14,034	31,108	181,
Föösszeg	2,308	997.51	228,286	551,743	608,

A VI, VII, VIII, és IX-ik táblázatok az erdélyi küli bözö adók, jövedelmek és kiadások kimutatásai.

Három időszakot azon okból vettem fel: mivel az 18 iki rendszer a forradalom elötti országjövedelmeket s kia sokat adja; az 1856-iki pedig azon időszakot tünteti 1

VI-dik Tábla. Direct adók.

Év	10%-nyi Föld adó	Hadi Pótlék	Országos Pótlék	Összesen	Földteh. mentes. Pótlék	Föösszeg
Föld adó.						
1840	595,483	—	—	595,483	—	595,48
1856	1.379,649	—	68,982	1.448,631	220.744	1.669,37
1862	1.437,565	239,594	86,253	1.763,412	898,478	2.661,89
Ház adó.						
1840	—	—	—	—	—	—
1856	217,092	—	10,855	227,917	34,735	262,68
1862	213,400	106,700	12,804	332,904	133,375	466,27
Jövedelmi adó						
1840	—	—	—	—	—	—
1856	213,528	—	10,676	224,204	34,164	258,36
1862	216,600	43,320	12,996	272,916	135,375	408,29
Fej adó.						
1840	953,729	ezen összeg minden direct adó a föld adón kivül				
1856	1.715,141	—	85,757	1.800,898	274,423	2.075,32
1862	1.660,000	—	99,600	1.759,600	1.037,500	2.797,50

Összesen a

Év	Tiszta adók	Hadi Pótlékok	országos Pótlékok	A három összeg összesen	Földteher mentes. Pótlékok	A fö összeg
1840	1.549,211	—	—	1.549,211	—	1.549,21
1856	3.525,410	—	176,270	3.701,680	564,066	4.265,74
1862	3.527,565	389,614	211,654	4.188,832	2.204,728	6.333,56

Lutheran.	Reformat.	Unitar.	Izraelita	Örmény	Idegen	Összesen
3,303	22	7	—	6	347	19,631
10,669	915	15	—	2	352	21,294
3,713	2	—	—	—	81	11,084
1,159	871	22	28	5	822	19,916
153,020	3,857	98	273	190	22,315	406,521
42,268	132,105	12,840	12,477	4,026	29,146	1.167,145
595	128,566	34,791	1,104	7,703	7,623	400,534
153,020	3,857	98	273	190	22,315	406,521
195,880	264,528	47,229	13,854	5,919	59.084	1.974,530

midőn már a jelen adó-rendszer életbe lépett, a földterületek azonban csak bévallások alapján adóztattak meg; végre az 1862-ik évit, mikor ez a katastralis felmérések nyomán állapittatott meg.

VII. Tábla.

Év	Fogyasztási adó			Vám jövedelem		
	összes bevétel	kezelési költség	tiszta jövedelem	összes bevétel	kezelési költség	tiszta jövedelem
1840	—	—	—	44,855	57,391	13,536
1856	1.188,615	6,553	1.182,062	400,470	71,591	328,879
1862	1.950.000	11,400	1.938,600	215.410	89,510	125,900
	Só			Dohány		
1840	2.746,675	294,211	2 452,134	—	—	—
1856	3.649,846	641,741	3.007,605	1.547,779	837,648	710,131
1862	3,152,627	900,137	2.252,490	1.866,980	164,073	1.702,907
	Bélyeg adó			Díjak és illetékek		
1840	—	—	—	3,416	524	2,992
1856	315.937	9,100	306,837	500,740	1,034	499,706
1862	344,000	600	343,400	490,550	750	489,800
	Lotteria			Posta		
1840	148,804	90,301	58,503	53,487	50,668	2,819 kár
1856	350,613	266,982	83,631	254,402	332,007	77,605 kár
1862	530,690	339,419	191,271	417.190	463,400	46,210
	Utvám			Marad összesen		
1840	—	—	—	2.997,237	493,125	2.504,112
1856	134,554	14,380	120,174	8.343,456	2181,036	6.161,420
1862	800,000	6,600	73,400	9.047,447	1975,889	7.071,558

VIII-dik Tábla. Álladalmi javak.

Év	Álladalmi jószágok és javak jövedelmei: Brutto jövedelem	kezelési költség	Tiszta jövedelem	Összesen: Bevétel összesen	kezelési költség	Tiszta jövedel[em]
1840	269,137	107,177	161,960	4.970,211	4.572,469	397,7[…] kár
1856	80,502	31,119	49,382	4.571,429	4.698,377	126,9[…]
1862	247,955	186,153	61,800	6.500,926	6.092,173	408,7[…]
	Bányák és uradalmak jövedelmei			**Különböző jövedelmek**		
1840	2.373,892	2.260,734	113,158 kár	38,010	—	38,0[…]
1856	2.923,780	3.143,422	219,642	129,478	—	129,4[…]
1862	3.599.346	3.494,343	105,003	22,381	—	22,3[…]
	Pénzverés			**Főösszeg**		
1840	2.327,182	2.204,558	122,624	5.008,221	4.572,469	435,7[…]
1856	1.567,147	1.524,136	43,011	4.700,907	4.698,377	2,5[…]
1862	2.653,625	2.411,677	241,948	6.523,307	6.092,173	431,1[…]

IX-dik Tábla.

Az összes bevételből az összes kezelési költséget levon[va] marad tiszta jövedelém.

Év	A direct adókban: Jövedelem	kezelési költség	Marad	Az indirect adókban: Jövedelem	kezelési költség	Marad
1840	1.549,211	—	1.549,211	2.997,237	493,125	2.504,11[…]
1856	4.265,746	—	4.265,746	8.342,456	2.181,036	6.161,42[…]
1862	6.333,560	—	6.333,560	9.047,447	1.975,889	7.071,55[…]
	Álladalmi jövedelmekben			**A különböző jövedelmekben**		
1840	4.970,211	4.572,469	397,742 kár	38,010	—	38,01[…]
1856	4.571,429	4.698,377	126,948	129,478	—	129,47[…]
1862	6.500,926	6.092,173	408,753	22,381	—	22,38[…]
	Főösszeg					
1840	9.554,669	5.065,594	4.489,075			
1856	17.309,109	6.879,413	10.429,696			
1862	21.904,314	8.068,062	13.866,252			

NB. Megjegyzendő, ho[gy] 1859-ben 1.032,591 mázsa s[…] vágtak s 1860 még többet, s m[…] is a brutto jövedelem cs[…] 3.152,627 frt, a kiadás pedig 900,137 frt volt, ámbár egy mázsa sónak […] ára 4 frt 60 kr volt. Ez onnan van, hogy a só körüli kezelés egészben E[…]délyre háromlott, de a bevétel nem. Magyarország felé körülbelöl 400,0[…] mázsa só szállíttatott ki.

Országos kiadások.

Év	Közigazg. kiadás	Törv.széki kiadás	Financziai kiadás	összes kiadás	összes bevétel	összese[n] marad
1840	426,118	23,131	801,491	1.250,740	4.489,075	3.238,3[…]
1856	3.596,360	639,109	1.631,229	5.866,698	10.429,696	4.562,9[…]
1862	4.233,850	681,900	1.241,040	6.156,890	13.836,252	7.679,3[…]

Ha az Erdélyországi adórendszer koronkénti fejlődését az 1849-ik év óta figyelemmel óhajtjuk kisérni mindenek előtt szükséges, hogy elébb országunk adózási állapotának eseményeit az általános adózás behozataláig, valamint annak további egybefüggő fejlődését a jelenkorig feltüntessük; minek elérésére a közvetlen adókat és közvetett jövedelmeket (a fiscus jövedelmeit, a régálékat) könnyebb áttekintés végett jó eleve el kell különítnünk s alább szintén ezeket külön fejezetben tárgyalva előadnunk.

A.) A közvetlen adók.

Az 1848-ik évben fenállott közvetlen adókról, valamint az azok kivetésénél figyelembe vett irányadásról teljes felvilágosítást nyujt az 1816-ik évben a 213-ik igazgatási szám alatt kiadott táblázat; mely szerént akkor Erdélyországban következő adók voltak gyakorlatban :

a.) A földadó (Die Appertinential Taxe.)

1. Egy hold — egy köblös szántóföldért fizetendő volt (egy erdélyi köböl = 128 itcze.)

I-ső osztályu	földért	—	—	23	krajczár p. p.
II-ik „ „	„ „	—	—	16	„ „ „ „
III-ik „ „	„ „	—	—	12	„ „ „ „
IV-ik „ „	„ „	—	—	8	„ „ „ „

Itt azonban mindenek előtt meg kell jegyeznünk, hogy a nemesi majorságtól nem fizettetett adó, továbbá :

a.) hogy az 1769 iki november 3-áról kelt legfelsőbb rendelet értelmében : az addig szokásban volt bevetési adónak a földmivelés buzdítására történt megszüntetésével határoztatott, hogy minden szántó föld terület három nyomásra osztassék, nem tekintve arra, vajjon egészen bevetetett-e, vagy pedig egyáltalán bevetetlen maradt, az előirt adózás alapján földadózás alá vettetett.

b.) Hogy megtiltatott, miként a szántóföldek rétekké alakitassanak át.

c.) Hogy valamennyi templomi javadalmak s az illető egyházak földrészletei adómentesek maradjanak.

d.) Hogy a 6 rénes fórintot meghaladó birtok-adó 8, 1
14, 17, 20, 23, 26 és 29 rénes forintig összesen a fej-ad
rovatába számítandó pótlékot nyerjen; még pedig az öröks
ges földmiveseknél (jobbágy telkeknél) 20 krajczárt, a ház
lók és lakóknál 22 krajczárt, valamint a zselléreknél mind
külömbség nélkül 15 krajczárt.

2-szor. Egy rendes urbéri forduló szénát termő rétttő
mely harmincz katona részletet, vagy is 3 mászát tégyen
mindenütt egyaránt 4 xr fizettessék; azonban növekedés es
tében az egyenmérték szintén négy osztályban alapitassé
meg. Fizetendő volt tehát:

I. osztályu egy holdnyi (1600 □ ölet számítva) réttől

	5	szekér	szénáért	20 k
II osztályu egyhold réttől	4	„	„	16 „
III „ „ „	3	„	„	12 „
IV „ „ „	2	„	„	8 „

Itt ismét meg kell jegyeznünk:

a) hogyha fölmérés által kisérlet utján bebizonyult, hog
félszekér szénánál kevesebb, vagy pedig az I-ső osztályba
kevesebb mint $^{3}/_{100}$ hold és a II-ik osztályban kevesebb mi
$^{3}/_{80}$ hold, valamint a III-ik osztályban kevesebb mint $^{3}/_{60}$ hol
s végre a IV-ik osztályban mint $^{3}/_{40}$ holdnyi eltérés van
valótól; miután ezen számításba fél krajczárnál keveseb
nem esett, az adózó kezében adó nélkül maradt.

b) A réteket szántó földekké átalakitani minden birto
kosnak szabadságában állott, ily esetben azonban az utóbbi
ért meghatározott illeték fizettetett.

c) Valamennyi templomi rét és egyházi földrészletel
adómentesek maradtak.

3-szor. A szöllő holdja egy nyolczadrészeért, vagy pe
dig szölővé átalakitott egy nyolczad holdnyi födterület utá
következőleg számíttatott:

I-ső osztályu 20 akós (akóját 3 krajczárral számítva) fizet
rénes forintot.

II-ik osztályos	16 akós	—	—	—	48	krajczár
III-ik „	12 „	—	—	—	46	„
IV-ik „	8 „	—	—	—	34	„

adó fejében.

Azonban még az alább elősorolandó megjegyzések is érvényben állottak :

a). egy akónál csekélyebb mennyiségért nem fizettetett adó ;

b). A szölők az azokra kivetett adó megcsonkitásával sem szántó földekké sem pedig rétekké át nem alakíttathattak.

c) Minden egy nyolczad hold területű szölő, nem tekintve azt, vajjon határain belül létezik-e miveletlen föld, — gyümölcsös- kaszáló vagy szántó föld, megadóztatás alá esett.

b.) Magán-jövedelmi adók.

A magánjövedelmek czíme alatt a pálinka-, serfőzés, száraz és vízimalmok valamint a veteményes kertek foglaltattak; ugy szintén a nemesek — polgárok vagy községek és nemesek által kibérelt haszonélvezetek, és pedig oly értelemben, hogy a kiadások levonása után minden forint (tiszta nyeremény) készpénztől hat krajczár az az 10%, volt fizetendő.

A pálinka főzőknél általaban divó volt a nyereményt (a jövedelmet) a pálinka üst alkata szerént akként számítani, hogy azok férőüsége minden akójától 6 krajczár fizettetett: itt azonban 5 pinten alóli hézag figyelembe nem vétetett.

A mi a haszonbéri jövedelmeket illeti, azok a legfelsőbb helyről adott szabályokra utalvák, mely azoknak lelkiismeretes kivetése után az azokért járandó mennyiséget meghatározza.

C.) Marhaadòk.

Ezekért járandó illeték a következő volt :

1).	Egy ökör vagy lóért	24 xr.
2).	„ tehénért	10 „
3).	„ borju vagy csikóért	15 „
4).	„ ürü- júh vagy kecskéért	3 „
5).	„ sertésért	5 „
6).	„ köpü méhtöl	3 „

A borjak és csikókból egyedül olyanok estek adóztatás alá, melyek egy évesnél idősebbek valának. Az ürük- juhok- kecskék és sertéseknek, melyekért adózni kellett, szintén legalább egy éveseknek kelle lenniök. Továbbá az ipar buzditá-

sa tekintetéből elhatároztatott, hogy a tenyésztő, habár s
nál több méhköpü birtokában volt is, csupán csak 10-ért a
tatott meg; ezen adónemet 1848 előtt a nemesek nem
doszták.

d.) Védelmi adók.

Védelmi adó fejében a férfiak 18, a nők 12 krajc
kényteleníttettek fizetni. Ezen adózás neme alá estek:

1.) Oly nem nemes férfiak és nők, kik az akkor f
ló szabályok értelmében, a vagyontalanok osztályába s
tattak. Megjegyzendő azonban, hogy ilyenek ha egyszer
gyonhoz jutottak, adómentességi kedvezményben többé
részesültek.

2.) Tizenöt éven felüli fiúk és leányok, valamint a
ga vagy cseléd nép is; ellenben oly nőtlenek, kik nyu
jakat élveztek, házakat birtak és gazdaságot vittek, 1
évtől kezdve a család sorába számittattak s ekként adóztat
mint azok; olyanok azonban, kik ez eseten kivül állottak
ha még szolgálati idejüket másutt töltötték, csak is 2
évöktől fogva lettek alávetve a fejadó fizetésének. A ke
kedők és iparosok árvái, kik helyett az üzletet mások ke
ték, mint az előjog tulajdonosai, minden kor különbség
kül a polgári adót fizetni kötelesek voltak.

3.) A nemesi szabad telkeken lakó curialisták, k
azok élelemmel s ruházattal elláttak és sem a helységb
valamint annak határain belül mit sem birtokoltak.

4.) A görög nem egyesült vallásu törvényesen kiren
és működő lelkészek.

5.) A praedicatorok, a befogadott és számba vett e
házak szolgái és iskolatanitói.

6.) Templom területén lakó oly kántorok, kik sajá
gatlan vagyonnal nem birtak.

7.) A Ferenczrendiek jogkezelői, szükebb értelem
véve ha nem voltak valamely szabad királyi város polgá

8.) Uj jövevények, kik valamely császári tartomány
az országba betelepedtek három évig, s ismét mások, kik
rök tartományokból betelepedtek öt évig; azonban az idő
folyása után vagyonukhoz aránylag megadóztattak.

9.) Zaránd megye Halmágy uradalmához tartozó görög nem egyesült papság.

10.) Bármily valláson lévő uj házaspár összekelése első évében.

11.) Nyugdíj nélkül hazabocsátott rokkantak, ugyszintén a három rendbeli hadszegődést kiszolgált katonák. Ellenben oly harczosak, kik a rokkant-garassal (patental Invaliden) bocsáttattak el, egész életükön át sem védelmi, sem pedig fejadót fizetni nem tartoztak. Más tartománybeli katonák, kik a rokkant garast szintén élvezték, letelepedésüktől számítva öt évig védelmi s jövedelmi adó mentesek voltak, azonban az öt év lefolyása után (a fejadót kivéve) szintén adózás alá estek, ép ugy mint a többi adókötelezettek.

A tényleg szolgálatban lévő katonák nejei a védelmi s fejadó alól föl voltak mentve, azonban vagyonukhoz aránylag a közönséges adót meg kellett fizetniök.

e.) Fejadó.

A fejadó kötelesek a védelmi vagy polgári adózástól vagy pedig minkét adónemtől mentes egyének a következő fokozatba tartoztak :

1.) Szabad földmivelők és oly nemesek, kik adózásra nézve amazokkal egy osztályba estek, négy forintot fizettek. Megjegyzem, hogy ezen adót a birtoktalan nemesek is fizették; visszaélésképpen pedig kiterjesztetett az igen sok birtokos egyházhelyi nemesre is.

2.) Oly lakók, kik nemes telkeken és szabad községek házaiban tartózkodtak, három rénes forintot fizettek.

3.) Zsellérek, kik földes uraik iránt levoltak kötve, ugy jobbágyak is 2 rénes forintot fizettek.

4.) Valódi bányászok — szénégetők és aranymosók egy rénes forintot fizettek.

5.) Hajósok, kik üzletüket folytatták, előbbi foglalkosukrai tekintet nélkül, harmincz krajczárt fizettek.

6.) Izraeliták, kiknek sehol letelepedési helyük nem volt, ott hol ideiglenesen tartózkodtak, 6 rénes forintot fizettek.

Ellenben a megtelepült izraeliták azon város polg
adóját fizetni tartoztak, melynek állandó lakói valának.

Végül az özvegyek azon fejadó felét fizették, mel
néhai férjök adózni tartozott.

f) A polgári- kereskedelmi és iparüzleti a

A polgárok- kereskedők s iparosokra kivetett adón
a városok szerént külömbözött; azonban az illető vagyon
szonyaira tekintettel, köteles lehetett több vagy keves
adót hordozni; csak hogy az kevesebb nem lehetett a vár
akra szabott minimumnál és nem nagyobb a maximumnál.
illető adózók egy bizonyos helyre kivetett adómennyisé
az illető összeg szerént vagyon viszonyi tekintettel, a h
ség adómennyiségétől független nagyságban is szabad v
kivetni, csakhogy a fenálló minimum és maximum az á
meg ne sértessék.

Soroztattak pedig:

I-ször a polgári adó első osztályába évenkénti 10 frtt
következő szabad királyi városok: Szeben, Erzsébetváros
Szamosujvár.

II-ik osstályba évenkénti 8 frtal: Kolosvár, Seges
és Medgyes.

III-ik osztályba évenként 7 frtal: Maros-Vásárhel
Besztercze és Szászsebes.

IV-ik osztályba évenkinti 6 frtal Károlyfejérvár szab
királyi város, valamint Nagy Enyed, Déés, Thorda szal
dalmas, Zilah, Fogaras, Vizakna, Abrudbánya és Szászrég
mezővárosok.

Minden polgári adónem alá eső adózók elmaradt öz
gyei, a fentebb elősorolt adóösszegnek csupán felét tartozt
leróni, valamint azonfelül még vagyonuk aránya szerént o
tályoztattak, vagyis föld-jövedelmi és marha adónak is
lőnek vetve; ez esetben azonban a vagyon szerzési kép
ségre szintén figyelemmel voltak.

Minthogy azonban kisebb mezővárosok és falvakb
szintén voltak kereskedők, valamint iparüzők is, ezekre
alább elősorolandó rendeletek szólltak.

1.) Ezekre nézve a hat forintnyi személyadó mind

hely külömbség nélkül érvényre emeltetett, ezek azonban a kereskedés s az ipar üzlet által élvezendő saját előnyükre, a magánjövedelmi adót csupán azon eshetőségre tartoztak fizetni, ha egyszersmind, mint valamely város polgárai, abban a fejadó fizetése alá is estek.

2.) Hogy oly kereskedők, kik több városban és vásáron nyilvános bódéval birtak, a polgári adót valamennyiért tartoztak fizetni. Hasonló rendszabály állott azon polgárokra nézve is, kik több városban vagyoni és polgári jogot élveztek.

g.) Az opilionen (legeltetési) adó.)

Az opilionen (legeltetési adó), mely az Erdélyből a török tartományokba legeltetés végett kihajtatni szokott marhától követeltetett, következőleg volt fizetendő :

Egy-egy ökör- bival- ló és szamár után . .	12	kr. p. p.
„ „ tehén után	10	„ „
„ „ csikó	$7^1/_2$	„ „
„ „ sertés	$2^1/_2$	„ „
„ „ juh- ürü- kecske és bak után . . .	$1^1/_2$	„ „

miáltal a marha tulajdonosok barmaiknak vámmentes ki és behajtására szabadalmat nyertek, valamint a legelő termékek (fiatal marhák- gyapju- vaj- sajt satb.) behozatalára is.

h.) A sydoxial adó.

Ezen illeték állandó adójáruléka volt a görög nem egyesült püspökségnek — consistoriumának satb., — melyet még ma is minden óhitü család 3 pgő krajczárral megváltani tartozik.

Az ily rendszer mellett Erdély országba behozott közvetlen adók teljes összege, a h.) alatt felhozott pótlék kivételével, három részre osztatott fel, ugy mint a katonai adóra $^{60}/_{80}$, vagy is 75%-al, a tartományi adóra $^{7}/_{80}$, vagy is $8^1/_2$%-al, s végre a házadóra $^{13}/_{80}$, vagy is az egész adóöszlet $16^1/_2$%-al.

A katonai adó, mint a kormány és rendek közmegegyezésével megállapított államadó az Erdélyországra esendő hadsereg tartalék élelmezésére szolgált. A tartományi adó minden forint katonai adó után járandó 7 xrnyi

toldalékból állott; az eredeti katonai adóból, mely az erdélyi királyi kancellária s a kormánytanács költségeinek fedezésére, valamint a magyar nemes testőrség fenntartásának megkivántató járulékaira, továbbá a végvidéki katonaság, vesztegzái intézmények, utak, hidak s végre számos tanító- nevelő inté zetek és képezdék fentartására határoztatott. Végül a ház adó egy forint katonai adó után 18 xr járulékból állott : egészben véve a magyar és székely hatóságok költségeinel fedezésére, részben pedig a szász hatóságokra, valamint to vábbá a tanácsházak- utak- hidak és fegyházak felépítése é berendezésébe fektettetett.

Az adókivetés minden adózónak saját kiszámítás s önkényteε bevallása nyomán történt, a politikai hatóságol (rectificator commissiariusok) évenként megtartott igazolás után. Azoknak beszedése az illető királyi adószedők kötele ségében állott, a Szebenben székelő császári királyi főkor mányszéki igazgatóságnak országos adókezelési hatóságátó átvizsgált s hitelesitett adózási táblázatok alapján, s ugyanot felállitott tartományi pénztárba szállittatott be, melynek egyil fiók osztálya Kolosváron létezett.

Ilyen volt az 1849-ik év előtt Erdély adórendszere kezelése. Midőn 1849-ik évi szeptember 21-ről kelt intézmén szerént az uj provisorius politikai beosztás beho zatott, mely szerint az ország 6 katonai kerületre, 31 járásra minden járás több aljárásra osztatott bé; minden járásban eg császári királyi adóhivatal, egy adószedő, egy ellenőr, több hi vatalnok (igy p. o. egyedül a szebeni járásban két adóhivatal volt felállítva, melynek kötelességében állott az adóbeszedésé elintézni, valamint a kerületi parancsnok mellé rendelt adófel ügyelök segélyével, ugyszintén a főtartományi ügynökség felügyelete alatt az adókivetésnél is felügyelni. Az adó kive tési alapszabályokban azon különbséget, illetőleg nagyságá tekintve, azon egyedüli (habár minden esetre felette lényeges változás történt, hogy az addig adómentes nemesi javadalmal s a földbirtokosok is az életbe léptetett rendszabályok alap ján adózás alá hajtattak.

Az 1850 ik évi márczius 4-éről kelt legfelsőbb rende let következtében életbe léptetett birtokadó provisc

rium behozatalával az adókivetés mértékén elölegesen semmi vátozás nem tétetett. Ezen provisorium létrehozatala az adóigazgatásban azon lényeges befolyást gyakorolta, miszerint a főkormányszéki bizottság a birtok adó provisorium müködésének vezetésére szóllíttatott fel, és a Szebenben életbeléptetendő orszégos adóbizottság alakitására. Ekkor már a közvetlen adó kezelés is a császári királyi országos pénzügy igazgatóság királyi kincstárához tétetett át.

És már ezen időben a közvetlen adó elkülönítése több rendbeli csoportozatokban tünik fel, ugy mint föld- személykereset és jövedelmi adó czím alatt; a midőn egyszersmind az addig szokásos felosztás: a katonai, országos és házi adó végképpen elenyészett s azzal együtt az adókivetésnél és számításnál is azon lényeges változtatás jött létre, miszerint az országkormányzati költségek fedezése, valamint a hadi pénztárhoz utalt katonai költekezésekből fennmaradt tiszta hátralékok tétettek át azon czélból, hogy az egyesített összbirodalom központi használatára fordíttassanak.

Az épület adó.

Erdélyország közvetlen megadóztatása alapja felette nagy terjedelmet nyert az 1850-ik évi november 2-án kibocsátott legfelsőbb rendelet folytán, s az 1851-ik február 1-én kelt kormányhirdetménnyel, a birtok adó által megállapított elveken behozott épület (házbér és házosztály adó életbe léptetésével. E szerint miden zárt vagy nyílt helyen álló laképület, vagy a házbér és a jövedelem, vagy pedig az osztályozás után, épület adó alá esik. Ezekből csupán azon épületek, melyek az állam tulajdonát képezik, továbbá az egyházak s egyéb az isteni tisztelet tartására szolgáló helyek (épületek), tanodák s más nyilvános nevelő vagy jótékonysági épületek, valamint a katonai laktanyák és kórodák szenvednek kivételt, az utóbbiak azonban csak azon esetben, hogyha kibérelt helyiségekben léteznek.

A házbér jövedelme szerint az épületek azon városokban rovattak meg adóval, hol a használat fő sulyát különösen a kibérlésre lehet fektetni, kezdetben ilyenekül azonnal kijelöltettek Kolosvár, Szeben, később Maros-Vásár-

hely is odaszámíttatott. A házbérjövedelmet magok a la minden évben irásban följegyezve tartoztak bevallani, m ből 3°/₀ mint épület fenntartási költség leszámíttatik s a fenmaradt 12°/₀ adózás alá vettetik. Itt azonban megjegy dő, miként tekintetbe nem vétetik: vajjon a tulajdonos kényelmére tartja e fenn az épületet, vagy pedig másoknak bérbe adja azt. Adó megszüntetésének csak azon esetben helye, ha az épület teljesen haszon vehetlenné válik.

Minden épület, mely a házbéradónak alá nem vette a házosztály-adó kötelezettsége alá esett, minek megh rozására alábbi kimutatás szerint tizenkét osztályba sorolta

Osztály	pengő pénzben		ezen osztályokba soroltatnak épületek	
			emelet nélkül	emelettel
	frt	kr	ha azokban lakrészek foglaltatnak	
I.	30	—	— — —	30 — 35
II.	25	—	30 — 35	28 vagy 29
III.	20	—	28 vagy 29	25 — 27
IV.	16	—	25 — 27	22 — 24
V.	12	—	22 — 24	19 — 21
VI.	8	—	19 — 21	15 — 18
VII.	6	—	15 — 18	10 — 14
VIII.	4	—	10 — 14	8 vagy 9
IX.	3	—	8 — 9	6 vagy 7
X.	2	—	6 — 7	— — —
XI.	1	—	4 — 5	— — —
XII. a)	—	45	3 — —	— — —
„ b)	—	30	2 — —	— — —
„ c)	—	15	1 — —	— — —

Mindazon épületeknél, melyekben 35 lakosztálynál tö létezik, az emelet nélkülinél 5 lakosztályra egy forintot mítva, az emeletes épületeknél pedig 2 pfrtal fölebb eme tett az adó. Az osztályozás alá nem soroltattak azon épü tek, melyekben lakosztályok nem léteztek, mint p. o. istá csür s minden épületnél azon részek, melyek nem laká voltak szánva, u. m. konyha, pincze, padlás, valamint i hely, iskola, hivatali helyiség sat.

Ezen osztályozás a politikai és adóhivatali egyének szerzett bizottság kezelése alá tartozott.

Bizonyos időre adómentességnek következő esetekl volt helye.

a.) Ha valamely épület egészben ujolag állíttatott föl oly telken, hol ez előtt ház nem létezett, s oly városokban, hol a házbér adó életbe lépett: 10 évi adómentességet élvezett.

b.) Habár ezelőtt az épület fenállott is, ezt azonban veszélyes volta miatt kellet lerombolni s ismét ujra fölépítni: 8 éven át adómentessé lett, és végre

c.) Ha valamely már eddig is fenállott épület, egy mindaddig beépítetlen telken való terjeszkedés, vagy pedig uj emelet felrakása által olyképen nagyíttatott meg, hogy ezáltal uj adóköteles tárgy jött létre, ez is szintén 8 éven át adómentessé lőn; azonban csak is azon épület részre, mely ujonnan fölepíttetettt.

Ezen bizonyos időhöz kötött adómentesség a megnevezett városokon kivül még a többi királyi városokra is terjesztetett a fönnebb elősorolt esetekben; ellenben vidéken mezővárosokban és falvakban) adómentességnek helye semmiféle építményekre nézve sem létezett.

A jövedelmi adó.

Az 1851-ik évi deczember 30-áról kelt legfelsőbb határozat folytán a császári katonai és polgári kormányzóságnak 1852-ik évi február 1-ső hirdetménye által a jövedelmi adó mindennemű jövedelem forrás és kereset módra nézve, mely a birtok- marha és házadónak alá nincs vetve, behozatott Erdélybe, s már 1852 évi közigazgatási év kezdetével életbe is lépett.

Az adóköteles jövedelem az alább megnevezett három osztályba soroltatott:

I-ső Osztály. Az eddig adómentes birtok és földjövedelmek s a földesuri jogosítványok u. m.

a.) az erdők jövedelmei;

b.) a hegyvámok jövedelme s a hegyjogosítványok, valamint a volt jobbágyok még most is évényben álló adományai;

c.) a regáljog jövedelme. Ezen osztályba soroltattak továbbá:

d.) a gyárak, kereskedelmi vállalatok s iparüzletek jövedelmei, valamint az ügyvédek, mérnökök, orvosok és szü-

lészek kercsményei, ugyszintén a magánoktatások, üzletközvetítések, helyettesítések s a sereg ellátására vállalkozók.

e.) a bányák- huták jövedelme, s végre

f.) a bérlők nyereménye a javakból.

II-ik osztály a következő jövedelmi nemekből állott:

a.) a járovány személyes pótlékok, minden városi, községi vagy magán hivatalnokok és szolgák fenálló rendes fizetése, akár készpénzben, akár pedig termény járulékban szolgáltattak légyen ki;

b.) a hivatalnokok, tisztek, szolgák vagy azok özvegyeinek nyugdíjaik, nyugpénzeik vagy kegyadományaik.

c.) azon jövedelmek, melyek az alapítványok — kolostorok s egyházi rendeknek az államkincstárából — nyilvános alapból vagy a községektől azok fenntartására kiszolgáltattak, leginkább pedig az egyházi személyek és testületek oly jövedelmei, melyek nem realis vagyon birtokából erednek, vagy pedig nem házbér és évijárulékokból állanak;

d.) végre a gondoskodási és életbiztosítási intézetekbe fektetett tőke után járandó évi illeték.

III-ik Osztály kölcsönzési és adósságkövetelési bérek és a bér élvezetet helyettesítő tartás-díj, a mennyiben már ezek a második osztályba nem soroltattak volna.

Jövedelmi adómentességet élveztek a következők:

a.) az első osztályban azon foglalkozási s iparüzleti jövedelem, mely a polgári és fejadó által csupán 4 frtal, vagy pedig ennél is kevesebbel rovatott meg.

b.) a második osztályban oly jövedelem, mely 600 pfrtot meg nem halad. A tettleges szolgálatban lévő tisztek és katonák jövedelmei (fizetéseik); — az iskolák, árvaházak és egyéb jótékonysági intézetek fenntartására kiszabott díjak, továbbá a tanítás-nevelés vagy pedig kórápolással foglalkozó szerzetek, — a hivatalnokok és szolgák terhelt díjai, mint p. szállás-pénz stb.

c.) a harmadik osztályban a takarék pénztári betétek jövedelme, továbbá bér és évjáruléki dijak, ha az utóbbiak az egyén többi összes jövedelmeivel 300 frtnál csekélyebb összeget képeznek.

A jövedelmi adó mérséklése előfordul a takarék

pénztárak, továbbá a gondoskodási és életbiztosítási intézeteknél, ha ezáltal az intézetek jövedelmei oly szorult állapotba jutnának, hogy a kamatoztatók biztosított részleteit és kamatait a társulatok fedezni képtelenek volnának.

Az első és harmadik osztályban az adókivetés alapjául az adóköteles saját bevallása vétetik fel, mely eljárásnál az utolsó három évi tiszta jövedelem, vagy legalább a leendő adóévben remélhető nyeremény, bérleteknél a bérletösszeg, s végre a harmadik osztályban a tőke és a kamatláb vétetik fel irányadóul.

A második osztályban a pénztárhivatal, vagy azon kötelezett egyén, ki az évdíj kifizetését teljesíti, terjeszti fel az adómennyiséget, s egyedül magán szolgálatoknál köteles az illető fizetési mennyiséget bejelenteni.

Az adó mértékét illetőleg : az adó I és III osztályban a jövedelem 5%-ával számíttatik. A II osztályban a 601—1000 forintig terjedő díjaknál az adóilleték évenkint 1%, ezután minden 1000 frtnál ismét csak 1%-al emelkedik, az első ezer forint százalékának olyképi hozzá számításával, hogy a 3000 forint adóilleték az első ezertől 1%, a másodiktól 2%, a harmadiktól 3%-al számítassék, és azon korlátoltsággal, hogy 9000 frtól fölfelé az adókivetés a 10%-ot meg nem haladhatja.

Ezen jövedelmi adóba a fej, polgári és haszonadó együtt véve beszámíttatik, valamint a bánya és huta-üzletből is a hegy-robot leszámíttatik, ugy azonban, hogy ezen egyedül az érintett levonások után fenmaradt többlet vettetik a jövedelmi adózás kötelezettségei alá. Ha valamely II-ik osztályu fizetés szolgálati, vagy zálogkötelezettségnek volna alávetve, a jövedelmi adó csupán azon mennyiség-részletre terjedhet ki, mely az évenként fizetendő összeg levonása után fenmarad.

A földbirtok-adó, a birtokadó- provisorium munkálatai szerint.

Az 1850-ik évi márczius 4-éről kelt legfelsőbb rendelet alapján s a csász. kir. katonai és polgári kormányzóságnak 1850-ik évi April 2-kán kelt hirdetménye szerént, miként már érintve volt, a birtokadó provisorium Erdélyországba való behozatala elhatároztatott.

E szerint ugyanazon alapokon, melyeken a magy korona többi országaiba az állandó kataszter behozatott, E délyhonban szintén ilyen természetü megadóztatási rendsz nek kellett létrejönnie, melynek iránya volt a közös terhekn minden földbirtokosra egyenlő arányban történendő felosztá

Ily alapok gyanánt a következők vétettek fel :

1.) A birtokadó a termelő földterületen a tiszta jöved lem százalékai szerint állapíttatik meg.

2.) Az épületek tiszta jövedelme oly városokban, m lyekben a házak nagyobb részint bérbeadóknak tekinthető a házbér jövedelem alapján fog eszközlésbe vétetni; más h lyeken ellenben, minden egyes ház lakosztálya szerint bi nyos meghatározott pótléknak vettetik alá. Az urbéri telke nél, a minden helységben (a birtokosok nagy részétől gyak rolt) módszerinti tiszta jövedelem, a földterület lehetőleg po tos felmérése, a termény termesztmények értékének az 182 dik évi folyó árakhoz képest való meghatározása, valamint nyers jövedelmekből eszközlendő ki.

3.) A tiszta jövedelem kitudásánál az egyes, adó a csendő tárgyakra nehezendő terhek s kötelezettségek, hab figyelem nélkül hagyattak is, mind a mellett, a mennyiben teleknek elválaszthatlan alkatrészeit s a telek-jövedelem t lajdonképeni haszonélvezetét képezik, az adókivetésnél teki tetbe fognak vétetni.

Ellenben és különösen nem csupán egyes országrészel ben, hanem minden község, valamint minden mivelési ágnei ben s annak fokozataiban a folytonos jövedelemre nézve ke vező vagy pedig hátrányos befolyást gyakorló viszony szigoruan tekintetbe fognak vétetni, úgy szintén a szorgalo s ipar-kímélet szempontjából az egyes földbirtokosok által földmivelés előmozdítására befektetett tőkék, valamint a sz kásos földmiveléstől eltérőleg gyakorolt gazdálkodási ren szer figyelem nélkül hagyatik, — mi által a birtokadó prov sorium müködési folyama alatt a földmívelési nemben semn féle változás tekintetbe nem vétetik.

Az elsö rendü fölemelések a községek kivonatain alapján készültek. úgy szintén a kormánytól kirendelt bizo ság által vizsgáltattak és állapíttattak meg.

Azon községeknek és földbirtokosoknak, a melyek és a kik a jövedelem kieszközlése s annak megállapítása által anyagi érdekeiket túlterhelve érezték, jogukban állott felszóllalni; ellenvetésük megvizsgáltatott, s ha az alaposnak tünt fel, az arra rendelt segély eszközök igénybe vétettek.

Felette sajnos, hogy ámbár a katasztralis munkálat mind ez ideig egyedüli méltányos rendszernek, vagyis alapnak mondható az adóztatásra nézve, s a hova csak behozatott, áldás követte nyomait; Erdélyhonban azonban ellenkezőleg áll a dolog, hol tapintat nélkül, igazságtalanul s önkényüleg hozatott bé, miért is a legnagyobb mérvbeni elégületlenséget idézte elő. — Ezen munkálat leglényegesb hiányai:

a.) hogy az egyes földrészletek lánczczal s ahoz nemértők által mérettek fel; azaz: nem szakértő mérnökök működése alapján, miért is a helységenként lánczczal fölmért földrészletek az ily eljárásban tudatlan — úgynevezett ügyvezetők s bizottmányi tagok által — hajtatván végre, az adó alapjául hibás adatokat szolgáltattak. Ezen bizottmányi férfiak (Ausschussmänner) fő feladatául s kötelességéül volt kitüzve, hogy az egyes földrészletek területei a mérnöki fölmérés alapján, a mérnökileg fölvett területtel összhangzók legyenek, mind a mellett szabadságukban állott a mívelés alatti földekben 5%, a legelőkben 8% különbséget akadályul nem tekinteni, hanem több vagy kevesebb különbséget az egyes földrészletekbe aránylag be lehetett osztaniok; vagyis: ha a mérnök valamely határban a mívelés alatti területet 3,150 holdnak, a legelőt pedig 1,080 holdnak találta, az ügyvezető és a bizottmányi tagok azonban az elsőt 3,000, az utóbbit pedig 1,000, s így összesen 4,000 holdnak fedezték fel, már ekkor a kettő közötti különbséget, a 230 holdat az egyes földrészletek között aránylag be kellett osztani. S ha ezen eljárásnak csupán csak azon következménye lett volna, hogy ezen 230 hold beosztása az egyes birtokosokra nézve mily káros kifolyásuvá vált, azon esetre ehez hasonló körülmény megemlítésre sem volna méltó; de ezen csak képzeletben létező 230 hold föld után ép úgy kellett s maig is kell a jövedelmi adót pótlékaival együtt fizetni, mint az után, mi valóságban létezik, s így, ha egy birtokosnak három dülőben va-

lóságban csak 300 hold földje van, nem a 300-tól, hanem 315 hold után fizeti az adót, mi évenként jelentékeny különbséget tüntet föl, s ha a föld első osztályu, tizennégy forintnál többre megy. — Ha mind ehez azon lehetőséget föltételezzük, hogy a tudatlan vagy pedig roszakaratu ügyvezetők — miként számos példa volt reá — a bizottmányi férfiakkal olykor többet, máskor kevesebbet osztottak be, csakhogy munkálatuk a főösszeggel összevágjon: ily méltatlan terhet akárhány birtokos kénytelen tűrni, mire csaknem minden helységben elég bő adataink vannak.

b.) Leglényegesb hiba az adónak oly nagy mérvbeni megszaporodása, mely körülményt ha figyelemmel szemügyre veszszük: a túlcsigázott számítást lehetlen fel nem ösmernünk; mert ha a Bánát legdúsabb vidékeinek magszaporodását tekintjük, úgy találjuk, hogy ott a legmagasb nyert termény (Natural-Ertrag) 1,600 □ öl hold után a tiszta búzánál 18 mérő, vagyis 6 magszaporodás, a kukoricánál pedig 23 mérő vagyis 61 $^1/_3$ magszaporodás létezik; ehez hasonló a Szerémség és Bácska termése is; Erdélyországban ellenben a legdusabban termő helyeken is, mint Enyed-, Radnóth-, Alvincz- és Tordas határaiban, a buzatermésnél 18 mérő van egy holdra felvéve, a kukoriczánál azonban több mint a gazdag Bánátban; így például Radnóthon és Enyeden 24 mérő vagyis 64 szem, Alvinczen és Tordason 25—26 mérő, azaz 66 $^2/_3$ vagy 69 $^1/_3$ magszaporodás. Már pedig hogy Erdélyországnak ép oly termékeny földje legyen, mint a Bánát legkitünőbb részeinek — az ellenkezőt állítani feleslegesnek tartom.

c.) Nagy és főhiba még a csaknem az egész országban oly kevésre számított mívelési % (Abzugs-Procent); s ez valóban igen lényeges hiba, minthogy az ország viszonyainak egyáltalában nem felel meg, és sokkal többe kerül a mívelés, mint a mennyi százalékot levonnak arra; mert földeinket — a trágyát s az adót leszámítva — 40—50%-kal, valamint szőlőinket 60—65%-kal sehol meg nem mívelik, ugy szintén kaszálóinkat 25%-al le nem vágják s nem gyüjtik fel.

d.) Továbbá nagy hiba az osztályozás (Classification) is. Az osztályozásnál elkövetett hiba annyival súlyosabb, mi-

vel ennek alapján adózunk. — Történt pedig ez leginkább a szakavatatlan, tudatlan bizottmányi tagok téves eljárása folytán, kik az osztályozáshoz nem értvén, azt az ügyvezető kényének engedék át, ki ismét nem ösmervén a határt, vagy pedig gyakori esetben konok szándéktól vezéreltetve, a legméltánytalanabb osztályzást vitte végbe.

e.) Lényeges hiba végre, a helységek közötti arányosítás; s hogy ez oly gyarló s hiányos, a lehető legroszabb eljárás természetes következményének mondható; mely abból állott, hogy a katasztralis főbizottmány kiszemelte az országokban az úgynevezett alaphelységeket (Basis-Gemeinden), melyekhez bizonyos számu községek tartoztak; ezek után a becslő biztosoknak meghagyta, hogy a kitüzött alaphelységekben a tiszta jövedelem nem a hely színén kiszámított, de a felsőbb helyről meghatározott összeg alapján vettessék ki, vagyis ehez kell arányosítni az odatartozó helységeket, azon megjegyzéssel, hogy a különbség ne legyen nagy.

A fennebb elősorolt lényeges hibákat tekintetbe véve, a katasztralis munkálatok leendő helyességére s megjavítására nézve a gyökeres átvizsgálás elkerülhetlenné válik.

Miután a birtokadó-provisorium tagjai a birtok-jövedelmi fölemeléseket s az egyes földbirtokok osztályozását s helyrajzi megjelölését befejezték volna, az 1854-dik évi szeptember 27-éről kelt legfelsőbb rendelet folytán a birtokadó behozatala Erdélyországba az 1855-dik közigazgatási évre a birtokadó provisorium megállapítása nyomán, azonban még is előbb érvényben volt adózási viszonyok, különösen a személyes kereset-adó magasságának figyelembe vételével, a földadó provisorium fölemelései által létrehozott tiszta jövedelem 10%-jával határoztatott meg.

Ellenben az Erdélyországban addig fenállott közvetlen adók, melyek egyidejüleg megszüntettek, névleg ezek : a földadó, a külföldön lévő marhák adója, magánjövedelmi illetékek s az erdő termelvényeiből befolyt jövedelmi adók.

A birtokadó behozatalának segélyére ezen új rendszer alapján, a császári királyi országos pénzügyigazgatóság orsz. adóbizottsága által, az egyes községekre eső összegek az

egyes [illegible] hatóságoknak számok is az többi hatóságok adó[illegible] [illegible] az ország minden egyes községeire [illegible] [illegible] 10%-nyi illeték min[illegible] [illegible] szerint eszközöltetett ki, s az il[illegible] [illegible] alapján ezek szintúgy, v[illegible] [illegible] a községi [illegible] gondoskodni kötelesek az [illegible] a [illegible] földbirtoka gyökeres át[illegible] [illegible] követelése mindannyiszo[illegible] [illegible] személyt terhelje.

A [illegible] a catastralis munkálatok egyes helységek[illegible] befejeztettek, ezen ideiglenesség (provisorium) is szin[illegible] helységenként [illegible] megszüntetve, a catastralis adófizetés [illegible] [illegible] s jelenleg már csak a felszólalás (reclamatio) -[illegible] egyrésze van hátra.

A [illegible] s a földbirtokadó provi[illegible] [illegible] tekintetbe nem véve a még kere[illegible] [illegible] megfeszitett községi s ma[illegible] [illegible] Erdélyország közvet[illegible] [illegible] bizonyos fejező pont[illegible] [illegible] már fentebb említett állami s községi [illegible] [illegible] számba nem véve, egész mai nap[illegible] [illegible] lényeges átalakulás nem jött létre.

Végre megkell még jegyeznem, hogy a tiszta jövedel[illegible] [illegible] miként az Austriához csat[illegible] [illegible] tartományokban úgy szinten Erdélyben is adópótlék[illegible] [illegible] léteznek, még pedig a földtehermentesitre s az [illegible] -zág [illegible] szükségletekre nézve, némi különbséggel: az 1852-[illegible] évben semmi némű pótlék nem létezett, azután pedig az alá[illegible] [illegible] évről évre növekedett.

[illegible]	[illegible]ország s a községre	földtehermentesitésre	Összesen
	[illegible] pénzben krajczár		
1852.	[illegible]	—	3.
1853.	3.	6.	9.
1854.	4.25	6.75	11.
1855.	4.25	10.75	15
1856.	5.0	16.0	21.
1857.	6.5	18.5	25.
1858.	3.0	19.0	22.
1859	4.2	37.5	41.7

		krajczár.
1862-ben a földadónál	a pótlék 1 frt után volt	— $85^1/_6$%
" a házbéradónál	" " " " "	— $118^1/_2$%
" a jövedelmi ad.	" " " " "	— $88^1/_2$%
" a fejadónál	" " " " "	— $68^1/_2$%
Mert a hadi pótlék volt	$16^2/_3$% a földadónál	
" " " "	50—% a házadónál	
" " " "	20—% a jövedelem adónál	
Mindennémü adónál pedig	6—% országos szükségre	
" " " "	$62^1/_2$% a földtehermentesítésre;	
1863-ban a földadónál	a pótlék 1 frt után volt	$109^4/_{10}$%
" " házadónál	" " " " " "	176— %
" " jövedelem adónál	" " " " "	116— %
Mert a hadipótlék volt	$33^4/_{10}$% a földadónál	
" " " "	100— % a házadónál	
" " " "	40— % a jövedelemadónál	
Mindennemü adónál	6— % országos szükségre	
" " " "	70— % földtehermentesítésre.	

Végre szükségesnek látom, miután épen kezeim közt van, az erdélyi birtokviszonyoknak megismertetése czéljául mind azon egyéneket, egyházakat és községeket, a kik s a melyek egyes megyékben — a szászföldet s Naszódvidékét kivéve — 25 forint föld és házadót minden pótlék nélkül fizetnek, kimutatni, melyet is az ide mellékelt X táblázat tüntet fel.

X-dik Tábla.

Er[illegible] a 25 frton felülrúgó föld és házadót fizetők jegyzéke nemzetiség szerint.

	Száma	Magyar		Román		Szász		Összesen	
		Rft	kr	Rft	kr	Rft	kr	Rft	kr
A róm. kathol. püspökség	1	1,669	63	—	—	—	—	—	—
A fehérvári káptalan .	1	543	33	—	—	—	—	—	—
„ seminarium	1	232	18	—	—	—	—	—	—
Római kath. egyházak .	[illegible]	[illegible]2	50	—	—	—	—	3,027	64
Görög kath. érsekség .	[illegible]	—		921	6	—	—	—	—
„ „ seminarium	[illegible]	—		287	75	—	—	—	—
„ „ egyházak .	16	—		1,122	55	—	—	2,231	36
Ev. reform. egyház . .	1	[illegible]7	89	—	—	—	—	—	—
Nagyenyedi tanoda . .	1	[illegible]3	25	—	—	—	—	—	—
Kolozsvári „ . .	[illegible]	[illegible]1	3	—	—	—	—	—	—
Ev. reform. egyházak .	[illegible]	[illegible]2	45	—	—	—	—	3,604	62
Unitarius status . . .	[illegible]	[illegible]0	50	—	—	—	—	—	
„ egyházak . .	[illegible]	[illegible]0	66	—	—	—	—	941	16
Ev. luth. szász nemzet .	[illegible]	—		—	—	1,730	27	—	—
„ „ egyházak . .	[illegible]	—		—	—	194	4	1,924	31
Községek és városok .	346	[illegible]	—	—	—	—	—	26,533	14
A birtokosság száma .	1,744	[illegible]8	—	—	—	—	—	—	—
összesen	2,161	234,[illegible]1	42	2,231	36	1.924	31	265,460	23

	Birtokos	Egyház	Község	Összesen
1000 fton o. é. felül fizetnek föld és házadót	34	1	—	35
900 „ „ „ „ „ „ „ „	6	1	—	7
800 „ „ „ „ „ „ „ „	4	—	—	4
700 „ „ „ „ „ „ „ „	13	—	—	13
600 „ „ „ „ „ „ „ „	16	—	3	19
500 „ „ „ „ „ „ „ „	19	1	—	20
400 „ „ „ „ „ „ „ „	23	1	1	25
300 „ „ „ „ „ „ „ „	33	—	3	36
200 „ „ „ „ „ „ „ „	74	1	7	82
100 „ „ „ „ „ „ „ „	208	—	45	248
90 „ „ „ „ „ „ ô „	48	1	6	55
80 „ „ „ „ „ „ „ „	54	1	9	64
70 g „ „ „ „ „ „ „	81	3	18	102
60 „ „ „ „ „ „ „ „	118	1	28	147
50 „ „ „ „ „ „ „ „	151	4	40	195
40 „ „ „ „ „ „ „ „	192	8	65	265
30 „ „ „ „ „ „ „ „	334	26	77	437
25 „ „ „ „ „ „ „ „	341	22	44	407
összesen	1,744	71	346	2,161

Megyénként a 25 frton felül menő föld és házadót fizetők száma és adóösszege.

	Birtokosság	Egyházak	Községek	Összesen	Fizetnek összesen Rft	kr
Felső-Fehér megye . .	91	1	31	123	12,592	98
Alsó-Fehér „ , .	249	16	52	317	39,990	26
Thorda „ . .	327	20	39	386	47,447	72
Kolozs „ . .	315	8	29	352	43,755	11
Doboka „ . .	174	—	6	180	19,110	71
Belső-Szolnok „ . .	138	3	10	151	14,669	13
Küküllő „ . .	197	6	45	248	24,890	72
Hunyad „ . .	181	1	52	234	25,283	93
Fogaras vidék	14	2	37	53	6,829	4
Udvarhely szék	75	1	31	107	5,706	28
Három szék	134	6	3	143	8,464	77
Csik szék	21	1	4	26	2,707	57
Maros szék	144	6	7	157	11,749	33
Aranyos szék :	35	—	—	35	2,262	68
összesen	2,095	71	316	2,512	265,460	23

A 25 frtos adófizetők számkülönbsége azon okból ered, hogy egy-egy birtokos több megyékbe fizet többet mint 25 frtot.

II.

A NÉPOKTATÁS ÜGYE A MAGYAR KORONA TERÜLETÉN.

Konek Sándortól.

Az elemi oktatás a magyar korona területén korántsincs oly kedvezötlen helyzetben, mint az általán el van hirlesztve, e tekintetben is mondhatnók, hogy jobbak vagyunk mint a milyen a hirünk. A bécsi statist. központi bizottság 1864-ben uj mintázatok szerint vétetvén fel a népoktatás ügyét, ugyanez évre a birodalom minden részeiböl a kivánt adatok folytak be, egyedül az erdélyhoni evang. iskoláktól maradtak el, mi annál sajnosabb, minthogy ezen, habár az összbirodalom irányában csekély, rész még is az egész képet töredékessé teszi. Annál örvendetesebb, hogy a többi magyar részek a kivánt adatokat készségesen beszolgáltatták, ha mindjárt nem minden felvett mozzanatra nézve teljes kiterjedésben.

Ezen adatok folytán a legközelebb megjelent statist. évkönyben az összes birodalmi népiskolák számadatilag megismertetvék. Ez adatok után a magyar koronai terület az elemi iskolákat illetöleg sok tekintetben meghaladja a többi társországokat, a népoktatás ügye nálunk akár az elemi tanodák általános vagy viszonylagos számát, akár a tanodákat tényleg látogató gyermekeknek a tanköteleseknez számarányát vesszük, jóval kedvezöbb karban van, mint a birodalom másik részében. De bármi kecsegtetőnek lássék is ez, nem tartozunk azok közzé, kik csak a kedvezötlen adatok ellen gyanakodnak, azokat bonczkés alá venni és ellenkező érvekkel kiforgatni törekedvén, a kecsegtetőket ellenben minden megfontolás nélkül acceptálják, miért a hivatalosan közlött, jóllehet reánk nézve kedvező adatokat részrehajlatlan birálat alá fogjuk vonni, és azokat valódi értékökre visszavezetni, nem

lehetvén politikai ujjászületésünk küszöbén veszedelmesebb ellenünk, mint az önámítás és abból származó elbizakodás.

Az egész ausztriai birodalomban 1864-ben, oda nem értve Lombard-Velenezét, 29,192 népiskola számítatott, miből 14,642 a magyar korona területére, és csak 14,550 a birodalom többi tartományaira esett. Tekintve a területi és népességi viszonyokat, melyek szerint a mondott évben

a magy. kor. terület	5,853 □	mfiddel	és	14.830,154	főnyi	népességgel	birt
a birod. többi részei	5,453	„	„	19.602,736	„	„	„
az egész birodalom :	11,306	„	„	34.432,890	„	„	„

	egy □ mfldre jött			egy iskola	
a magyar. korona területén	$2._{50}$	iskola	és	1,013	lélekre
a birodalom többi részeiben	$2._{66}$	„	„	1,347	„
az egész birodalomban	$2._{58}$	„	„	1,179	„

Ennek folytán tekintve a népszámot, mint ez irányban egyedül helyes fokmérőt, a magyar terület jóval gazdagabban van ellátva elemi iskolákkal, mint a birodalom nem magyar részei, nálunk 1013, amott csak 1347 lakóra számítatván egy elemi tanoda, holott a magyar tartománybeli kimutatásból még az erdélyhoni evang. néptanodák kimaradtak, melyeknek hozzászámításával még kedvezőbbre ütne ki az arány; söt a szorosan vett Magyarország a néptanodák általános és viszonylagos népszámát illetőleg még örvendetesb arányt tanusít, ugyanis Magyarország 3896 □ mfldnyi területén 1864-ben 11,452 népiskola volt, tehát minden □ mfldön $2._{94}$ (vagy közel három) néptanoda volt található, és tekintve ugyanazon évben 10.684,354 főre menö népességét, már minden 932 lakóra jutott egy falusi iskola.

Magyarországnak a néptanodák létszáma iránti kedvezőbb állapota mellett*) azon észlelet is tanuskodni látszik, hogy nálunk az utolsó évtizedben a népiskolák jóval nagyobb mérvben szaporodtak, mint a birodalom többi részeiben, így

*) Szerző, úgy látszik, nem vette tekintetbe azt, hogy nálunk felekezeti tekintetben nagyobb tarkaság van, s azért több népiskola is létezik.
Szerk.

	Magyarországban az iskolák létszáma	növekedés	a német szláv tartományokban növekedés
volt 1851-ben	8,083	—	—
„ 1857-ben	8,870	+ 9.7 %	+ 5.7 %
„ 1864-ben	11,152	+29.1 %	+ 4.9 %
	együtt	+38.8 %	+10.6 %

Ha mindjárt e növekvés nálunk nagyrészt a feljegyzéseknek évről évre emelkedő nagyobb pontosságából kimagyrázható, még is egyedül ezen tényezőnek legkevésbbé sem tulajdonítható, alig levén feltehető, hogy az utolsó évben háromszor vagy négyszer nagyobb figyelemmel és pontossággal történt volna a feljegyzés, mint a legközelebb megelőzött 7 évi időszakban, miért kétségbe nem vonható tény, hogy Magyarországnak népiskolái számra nézve az utolsó évtizedben örvendetes gyarapodást nyertek.

Ha a népoktatással foglalkozó tanintézeteket tovább elemezzük, azt tapasztaljuk, hogy az u. n. fő és példány, valamint a plébániai főtanodákra nézve sem áll hátrább a magyar korona-terület vagy épen a szorosan vett Magyarország a többi birodalom mögött, sőt e tekintetben is határozott túlsúlylyal birunk, egyedül a falusi néptanodákra nézve tapasztalható, hogy a többi tartományokban aránylag több nem szerint elkülönzött iskola van, mint a magyar tartományokban, noha e tekintetben Ausztriában egyáltalán még elég sajnos arány észlelhető, mint ez legjobban az elesett Velencze tartomány hasonviszonyával való párhuzamból kitünik. Igy a falusi iskolák közt volt

	fi	leány gyermekek számára	vegyes.
Magyar tartományokban	3.6 %	3.9 %	92.6 %
a többi „	5.1 „	5.3 „	89.6 „
az elcs. Lomb. Velenczében	74.0 „	25.0 „	1.0 „

Hogy az elemi tanodákkal egybekapcsolt iskomesterképző intézetekből és a két nembeli ifjuság részére fenálló ipariskolákból aránylag kevesebb jut a Magyar tartományoknak, talán az által helyre pótoltatik, hogy az itt nagyobb számmal levő példány és főelemi iskolák teljesítik a mesterképzés tisztét, de hogy a vasárnap és ismétlési iskolákra nézve oly annyira elmaradtunk a többi tartományok mögött, miszerint ott csaknem háromszor annyi ismétlési iskola számítatik, mint

nálunk, mindenesetre sajnos tapasztalás, mely arra mutat, hogy ott ezen vasárnapi iskolákban, hol az első oktatás hézagai helyesebben kipótoltatnak mint nálunk, az első tanítás czélszerűbb folytatása által a szerzett első kiképezés helyesebben folytonosságban tartatik, mint ez nálunk történik.

Sajnos, hogy a magyar tartományok részéről nem adattak be a kivánt feleletek azon némely igen fontos kérdésekre, melyek a közp. statist. bizottmány részéről e tekintetben eléjökbe szabattak, és melyek leginkább jellemzik a népiskolák hatályosságát, hogy hánynál t. i. az oktatás az egész éven át foly és pedig egész, vagy csak félnapi oktatás mellett, hánynál pedig terjed az csak félévi folyamra és pedig szintén hol egész- hol csak félnapi oktatás mellett; Magyarországról csak az utolsó rovatra történt az adatközlés (1092); továbbá nem lőn kimutatva, hogy hány néptanodával van összekötve a gyümölcsfa-, méh- vagy selyembogár-tenyésztésben való oktatás, mi szintén igen tanulságos körülmény. Végre az iskolaépületek iránt előszabott rovatok sem töltettek ki. Úgy hogy ezen mozzanatra is a kivánt adatok egészen elmaradtak. Ezt előrebocsátva lássuk már most a néptanodák osztályozását a magyar és nem magyar tartományokban:

		a magyar tartom.	a többi tartom.	az egész birodal.
fő és példány elemi tanodák	figyermekekre alreáltanod.	27	102	129
	„ a nélkül	315	115	430
	leányok számára . .	168	88	256
	vegyesek	224	78	302
	együtt	734	383	1,117
bővített elemi iskolák (plébániai főtanodák	figyermekekre . . .	165	47	212
	leányok számára . .	174	41	215
	vegyesek	1,068	120	1,188
	együtt	1,407	208	1,615
elemi vagy falusi iskolák	figyermekek részére .	407	626	1,033
	leányok részére . .	450	655	1;105
	vegyesek	10,514	10,995	21,539
	együtt	11,401	12,276	23,677
meg nem alapitott (szükségbeli) iskola . .		1,100	1,683	2,783
	összesen	14,642	14,650	29,192

Ezen elemi iskolákkal egybe van kapcsolva továbbá :

	magy. tartom.	a többi tart.	az egész birod.
iskolamestereket képző intézet .	35	58	93
ipariskola leányok számára . .	217	1,255	1,472
„ fiúk számára . . .	283	99	382
vasárnapi s ismétlési iskola . .	4,048	11,704	15,752
gyümölcsfa-tenyészeti iskola . .	—	2,777	—
méh-tenyészeti iskola	—	352	—
selyem-tenyészeti iskola . . .	—	169	—

Tekintve a népiskolák látogatását, ha merőben a közlött adatokat vennők kiindulási pontul, a magyar tartományok jóval kedvezőbb viszonynak örvendezhetnének, mint a birodalom többi részei, miután ezen adatok folytán nálunk a tanköteles korban levő gyermekek közöl 8 percenttel több látogatná az iskolát, mint a német-szláv tartományokban, ugyanis a szóban levő hivatalos közlemény szerint volt 1864-ben :

	iskola köteles (gyermek)	iskol. járt (gyermek)	v. a tanköteles gyerm. közöl valóban iskolába járt
a magyar tartományokban . .	1.312,384	1.088,678	82.$_9$ $^0/_0$
a birodalom többi részeiben . .	2.218,184	1.657,639	74.$_7$ $^0/_0$
az egész birodalomban . . .	3.530,568	2.746,817	77.$_8$ $^0/_0$
szorosan vett Magyarországban .	1.026,538	901,794	87.$_8$ $^0/_0$

Még kedvezőbb a viszony, ha az iskolás gyermekek a nem szerint elkülönítve, jelesen ha a finembeli gyermekek vétetnek figyelembe, mert akkor épen több mint 10$^0/_0$-al több a magyartartománybeli figyermekek közöl látogatván a tanodát, mint a többi örökös tartományokban, ugyanis a mondott adatok nyomán 1864-ben számíttatott :

	tanköteles (figyermek)	iskolás (figyermek)	arány viszony	tanköteles (leány)	iskolás (leány)	arányzat
a magyar tartom.	700,640	610,984	87.$_2$ $^0/_0$	611,744	477,694	78.$_1$ $^0/_0$
a birod. többi részeiben . .	1.143,684	877,181	76.$_7$ $^0/_0$	1.074,500	780,458	72.$_6$ $^0/_0$
az egész birodal.	1.844,324	1.488,165	80.$_7$ $^0/_0$	1.686,244	1.258,153	74.$_6$ $^0/_0$
szor. vett Magyarországban .	539,059	498,546	92.$_5$ $^0/_0$	487,479	403,248	82.$_7$ $^0/_0$

Tehát mindenben a magyar tartományok, de kivált a szorosan vett Magyarország, különös kedvező viszonyt tüntetnek fel, de ez csak látszólagos ; nekünk jelenleg, midőn a

népoktatás körüli reformkérdés is a magyar kormánytól várja szerencsés megoldását, nem szabad magunkat csalódásoknak átengedni, nem szabad még az osztrák statist. hivatal részéről nyujtott adatok által sem hagyni magunkat tévedésbe vezettetni. — A kedvező eredmény, melyre a fenebb közlött adatok vezetnek, egészen más alakot ölt magára, ha a tanköteles korban levő gyermekek számát szigoruabb vizsgálat alá vonva, a közlött adatokat ez irányban bonczkés alá veszszük.

Az ausztriai birodalomban a tanköteles életkor 6—12 évre terjed; nyilván a magyar tartománybeli kimutatásokban nem ily hosszura nyuló korszak vétetett a tényező meghatározásának alapjául, különben jóval többre ütött volna ki a tanköteles gyermekek száma, mint valóban felvétetett, mert ha felteszszük, hogy nálunk is a tanköteles gyermekek ugyanazon arányban vannak az általános népszámhoz, mint a többi örökös tartományokban, akkor a magyar korona területén nem 1.312,384, hanem 1.678,133 iskolaköteles gyermek számíttatnék, tehát 365,747-el több mint hivatalosan felvétetett, és akkor természetesen az iskolában talált gyermekekhez való arányuk is annyival roszabbul, t. i. $82._1$ helyett csak $64._7$%, tehát $18._2$%-al kevesebb, és akkor már nálunk nem több, hanem épen 10%-al kevesebb gyermek látogatja a tanodát, mint a többi örökös tartományokban.

De még e viszony sem felel meg voltaképen a valónak, minthogy köztudomás szerint a magyar tartományokban a gyermekkor egyáltalán jóval magasabb arányban van képviselve, mint a birodalom többi részeiben, így ha csak az 1857-dik évi összeirás eredményét veszszük kiindulásunk pontjáúl, a 6—12-ki évben állók létszámát jóval magasabbnak találjuk, mint a mennyi a fenebbi közlésben az 1864-dik évre felvétetett, találtatott t. i. az 1857-ki népszámláláskor a magyar korona tartományaiban :

tanköteles figyermek	802,493	tehát	101,853-al több
„ leány	912.725	„	300,981-el több
együtt :	1.715,218	„	402,834-el több.

Ha már ezen számot összevetjük az iskolában valóban találtakkal, akkor nem $82._9$, hanem csak $63._4$%-ja a tanképeseknek valóságosan járja az iskolát, tehát majd 20%-al roszabb

az arány, és különösen feltünő a különbség a nőnembeli ifjuságra nézve, mert a fenebbi adatok szerint a figyermekek $87._2$%, az 1857-ki számlálás szerint csak $76._1$%, a leányok ama forrás szerint $78._1$, emez után csak $52._3$%-ja valóban látogatja az iskolát, és már a mindennapi tapasztalás szerint is ezen utóbbi arány jóval közelebb látszik állani a valóhoz, mint az előbbi, a köztapasztalás által legkevésbbé sem igazolt kecsegtető viszonylat. Nyilván az adatokat szolgáltató községek nem törődtek azzal, hogy a tanköteles leányok számát megfelelőleg kipuhatolják; nem is lehet ez feladatuk az iskolai hatóságoknak, ez csak a népszámlálás fonalán constatálható.

Sőt még ezen aránynál sem állapodhatunk meg teljes megnyugtatással; mert ha egyáltalán a népszám a magyar tartományokban 1857 óta növekedett, pedig feltéve, hogy a mostani népessége a magyar korona területének 14.830,154 főre rúg, csakugyan $12._4$%-knyi növekvés állott be, akkor bizonyosan a tanköteles korban levő gyermekek száma is ha nem nagyobb, bizonyosan hasonarányban emelkedett, és akkor 1864-ben nem 1.312,384 tanköteles gyermek lehetett, hanem legalább 1.838,940, és így ha ezen sommát egybevetjük az iskolában találtak számával, akkor csak $59._2$% valóban járta az iskolát, vagy majd 24%-al kevesebb mint a fenebbi hivatalos adatok szerint, és több mint 15%-al kevesebb mint a többi örökös tartomanyokban.

Ha ilyképen megrostáljuk a hivatalos közleményt, természetesen egészen más eredmények kerülnek színre, mig t. i. a reánk nézve kecsegtető hivatalos adatok után nálunk a tanköteles gyermekeknek több mint $^4/_5$-öd része valósággal részesülne az elemi oktatásban, a statist. bonczkés alól kikerülő adatok szerint azoknak nem egészen $^3/_5$-öde vesz abban részt, vagyis nem $^1/_5$, hanem több mint $^2/_5$-öd része ($40._9$%) a magyar ifjuságnak elemi oktatás nélkül van. *)

*) Igaz, hogy némely osztrákbirodalmi tartományban ennél is jóval mostohább arány létezik, így péld. 1864-ben Galicziában csak 27, Dalmatiában 21, sőt Bukovinában épen csak 13—14 száz tanköteles gyermek közöl valóságosan látogatta az iskolát.

Hasonló, habár nem oly nagy mértékben megcsökken a szorosan vett Magyarországra a fenebbi számadásokból kiderülő kedvezőbb számviszony, miután az 1857-ki népszámláláskor a tanköteles korban levő figyermekekből 636,974, a leányokból 646,655, együttesen tehát 1.283,629 számíttatván, ezen egybevetett számok az iskolás gyermekek számával általán $70._2$%-ot, jelesen a finemre $78._3$, a nőnembeli gyermekekre $62._3$%-ot eredményeznek, természetes, hogy még ezen arányszázalék is tetemesen alább száll, a mint Magyarországnak innen 1857-től egész 1864-ig tehát 7 éven át úgy átalán, mint a tanköteles gyermekekben nyert népszaporodását veszszük szemügyre; noha nem tagadható, hogy a magyar korona tartományai közt a szorosabb értelemben vett Magyarországban ezen is, mint sok más tekintetben a legkedvezőbb viszonyok észlelhetők.

Más európai államokban észlelhető hason viszonyokkal csak akkor lehetséges lenne a teljesen megnyugtató párhuzam, ha mindenütt a tanköteles koru élettartam törvényhozásilag egyformán lenne megszabva, de ez nincs úgy, számos államban, mint pl. Brit, Belgországban stb. a tankényszer nem létezvén, erről törvényhozásilag nincs is gondoskodva, de hol a kényszer fenáll is, a tanköteles életkor különbözőképen szokott meghatároztatni. Igy péld. Würtembergiában vagy Dánkirályságban az a 7-ik évtől egész 14-ig, söt Poroszországban, Szászkirályságban és legtöbb német államban az 5-ki évtől egész a 14-kig terjed, mig másfelül, péld. Spanyolhonban csak 6—9 évre terjeszkedik. Jóval alkalmasabb fokmérőül látszik ajánlkozni az arányviszony, melylyel az iskolában valóságosan járó gyermekek az összes népességhez aránylanak, minthogy e tekintetben csakugyan némi egyenlőség mutatkozik, mely azon viszony megbirálására szolgálhat vezérfonalul, minden különbség arra mutatván, vajjon minden ezer lakó után több vagy kevesebb iskolás gyermek számíttatik-e. — A tényleges népesség vétetvén alapul az egész ausztriai birodalomban 1864-ben 1000 lakóra 79 iskolás gyermek számíttatott; midőn legtöbb német államban 150—160, söt a Szászkirályságban, Baden herczegségben, a két Hessiában 170—173 iskolás gyermek számíttatik minden 1000 lakó után, ennél-

fogva aránylag még egyszer annyi mint Ausztriában, sőt az e tekintetben eszményképül koránt sem szolgálható Brit és Francziaországban is jóval kedvezőbb arány létezik, mindkettőben 1000 lakóra 115 tanodai növendék számittatván.

Hogy ezen vezérfonal felvétele mellett a magyar korona tartományaiban kedvezőtlenebb viszony mutatkozik, mint a birodalom másik részében, t. i. 73 ezer közöl 85 irányában, épen ezen sinórmérték helyessége mellett látszik szóllani : de ezen vezérfonal szerint is a szorosan vett Magyarország kedvezőbb állásban van, itt is [illegible] lakóra 84 tanoncz esvén.

Tekintve az elemi tan[illegible]knál müködő tanerőket, miután a tanítók nagyobb-ki[illegible]zámától némileg függ a népoktatásnak nagyobb-ki[illegible]lya, nem lesz érdektelen e tekintetben is a magyar [illegible]magyar tartományok közt rövid párvonalt húzni; a ta[illegible]emélyzet következő alkatelemekre oszlik; 1865-be[illegible]ttak :

	a magyar tartományokban	a többi tartományokban	összesen
igazgatók	317	719	1,036
fő (igazgató) tanítók	—	255	255
hitoktatók	8,547	10,798	19,345
tanítók főiskoláknál	1,593	1,481	3,074
„ falusi iskoláknál	9,422	10,776	20,198
segédtanítók	4,200	7,049	11,249
együtt	24,079	31,078	55,157
fő- és segédtanító nők	621	2,446	3,067
összesen	24,700	33,524	58,224

Ezen általános szám után minden tanodára a magyar tartományokban $1._7$, a többiekben $2._3$ tanító közleg esik. De ha eltekintve a hitoktatóktól a többi tanítószemélyzetet veszszük szemügyre, első pillanatra szembeszökik a nagy különbség a fő és közönséges falusi iskolák közt, így számittatott 1864-ben

	a magyar tart.	a többi tartom.	összesen
a főiskolákban, főtanító . .	1,593	1,481	3,074
„ segédtanító .	266	1,313	1,579
összesen	1,859 vagy $2._5$	2,794 vagy $7._3$	4,653

		a magyar tart.	a többi tartom.	összesen
a falusi iskolákban,	főtanító .	9,422	10,776	20,198
„ „	segédtanító	3,934	5,736	9,670
	összesen	13,356 vagy $1._{04}$	16,512 vagy $1._{32}$	29,868

Tekintve a tanítók egyházi vagy világi állapotát, azt találjuk, hogy a birodalom nem magyar részében aránylag jóval több világi foglalkodik a népoktatással, mint a magyar korona területén, különösen amott nem csak a segéd-, hanem a főtanítók közt a világiak jelentékenyebb mérvben képviselvék, midőn emitt csak a tanító segédek jobbára világi állapotuak, így volt:

	a magy. tartom.			a többi részekben			az egész birodalom.		
	világi pap	szerzetes	világi	világi pap	szerzetes	világi	világi pap	szerzetes	világi
hitoktató	8,288	309	—	9,797	1,001	—	18,035	1,310	—
igazgató és főtanító	3,505	144	7,683	1,030	215	11,986	4,535	359	19,669
segédtanító	9	6	4.185	33	16	7,000	42	22	11,185
együtt	11,752	459	11,808	10,360	1,232	18,986	22,612	1,681	30,854
vagyis	$48._{8}$%	$1._{9}$	$49._{3}$	$34._{0}$	$4._{0}$	$61._{1}$	$41._{0}$	$3._{0}$	$56._{0}$

Mig tehát az egyesített ausztriai államban 56%, sőt a nyugotlajthai tartományokban 61 százaléka, vagy több mint $^{3}/_{5}$-öd része a népoktatással foglalkodóknak világiak, a magyar korona területén nem egészen fele a tanító személyzetnek világi állapotu.

Az **ismétlési iskolák** és a tanítóképző intézetek látogatásában már nagyon is szembetünő a nyugotlajthai tartományok felülkerekedése, ugyanis a mondott 1864-ki évben volt

		a magyar tartományokban	a többi tartom.	összesen
az ismétlési iskolákba	finövendék	121,609	352,555	474,164
„ „ „	leány „	113,449	302,316	415,765
	együtt	235,058	654,871	889,929
a képezdékben fi és nönövendék		943	2,209	3,152

Tekintve a tanitási nyelvet, számittatott 1864-ben:

	szorosan vett Magyarorsz.	magyar korona terül.	a többi nem magy. tart.	összesen
szláv nyelvvel . .	2,803	3,818	4,259	8,077
német „ . .	1,106	1,202	6,229	7,431
magyar „ . .	5,231	5,506	1	5,507
oláh „ . .	1,215	2,744	15	2,759
olasz „ . .	—	—	990	990
vegyes „ . .	1,097	1,372	3,056	4,428
összesen	11,452	14,642	14,550	29,192

A magyar tartományokban levő vegyes oktatásnyelvü tanodák közt van:

német, magyar	[illegible]	[illegible]émet, oláh	5
német, magyar, szláv .	[illegible]	[illegible]zláv, olasz	5
magyar, szláv	[illegible]	[illegible]agyar, szerb	7
német, szerb	[illegible]	[illegible]agyar, oláh	41
német, szláv	[illegible]	[illegible]émet, horvát	1

A magyar terüle[illegible]anodák száma tehát, melyekben a magyar nyelv h[illegible]ólag, hol csak vegyesen más nyelvvel oktatási közlön[illegible]náltatik 6558.

III.

A NÉPOKTATÁS POROSZORSZÁGBAN.

Hunfalvy Jánostól.

Thilo, a berlini kir. néptanító-képezde igazgatója, a porosz népiskola-ügyet történelmileg és statisztikailag tárgyaló könyvet adott ki, *) melyből a következő kivonatot közöljük.

Poroszország népiskoláiról az első hivatalos stat. kimutatás 1821-ben készült s 1819-re vonatkozik. Szerinte voltak:

I. Városi iskolák.

	evang.	r. kath.	együtt
Porosz tartományban	255	49	304
Pozen „	106	107	213
Brandenburgban a) Berlinben	101	1	102
b) a tartományban . .	286	3	289
Pommeránia tartományban	144	1	145
Sziléziа „	190	145	335
Szász „	367	24	391
Vesztfália „	120	166	286
Rajnai „	127	270	397
Összesen	1,696	766	2,462

II. Falusi iskolák.

Porosz tartományban	2,635	524	3,159
Pozen „	455	309	764
Brandenburg „	2,517	11	2,528
Pommeránia „ , ...	2,021	—	2,021
Szilézia „	1,671	1,133	2,804
Szász „	2,170	124	2,294
Vesztfália „	622	801	1,423
Rajnai „ . . . , . . .	718	1,912	2,630
Összesen	12,809	4,814	17,623

---

*) Preussisches Volksschulwesen nach Geschichte und Statistik, von W. Thilo, Gotha, 1867.

A [illegible] egújabb stat. kimutatások, melyek hivatalosan közzé tétettek, az 1859-től 1861-ig való időszakra vonatkoznak; az összes [illegible] mi iskolákra terjednek ki, beleértvén a polgáriskolákat, [illegible] söbb lánytanodákat s egyéb középtanodákat; de a gym[illegible] mok, progymnasiumok, reáltanodák, felsőbb polgáriskol[illegible] hasonló intézetek, melyek elbocsátási és elmeneteli vizsgálatokra feljogosítvák, el vannak mellőzve.

Az itt tárgyalandó tanintézetek vagy nyilvánosak vagy magánosak. Nyilvános iskolák azok, melyek fentartására az illet[illegible] ségek vagy testületek törvényesen lekötelezvék; m[illegible] yek fentartására ily törvé[illegible] állásra nézve a nyilvános [illegible] evang[illegible] zsidó iskolákra szakadnak. [illegible] iskolák[illegible] lönböző vallású gyermekek járnak, a kisebbségbe[illegible] iekek tetemes számot tesznek, a vallási oktatás a [illegible] ben levő gyermekekre nézve is közös költségen e[illegible] ik; de ha a kisebbségben levők kevesen vannak, az [illegible] lék magok kötelesek gyermekeik vallási oktatásáról go[illegible] kodni.

Az említett hivatalos k[illegible] és szerint 1861 végén a **nyilvános elemi iskolák**, az osztályok és tanítók száma ez volt: (A. a városi, B. a falusi, C. az összes iskolákat jelenti).

Nyilvános elemi iskolák.

Tartomány		evangelikus				katholikus				zsidó			
		szám	osztály	tanító	tanítónő	szám	osztály	tanító	tanítónő	szám	osztály	tanító	tanítónő
Porosz	A.	269	857	798	77	80	204	160	47	8	13	13	—
	B.	3,328	3,629	3,613	5	924	964	963	3	—	—	—	—
	C.	3,597	4,486	4,411	82	1,004	1,168	1,123	50	8	13	13	—
Pozen	A.	150	353	346	8	140	300	298	1	78	137	136	—
	B.	723	733	732	—	1,057	1,089	1,078	—	—	—	—	—
	C.	873	1,086	1,078	8	1,197	1,389	1,376	1	78	137	136	—

Tartomány		evangelikus				katholikus				zsidó			
		szám	osztály	tanító	tanítóuő	szám	osztály	tanító	tanítónő	szám	osztály	tanító	tanítónő
Brandenburg	A.	377	1,886	1,723	84	21	60	34	21	6	22	33	1
	B.	2,566	3,248	2,822	3	9	12	11	—	—	—	—	—
	C.	2,943	5,134	4,544	87	30	72	45	21	6	22	33	1
Pommeránia	A.	154	918	892	79	4	5	5	—	6	12	11	—
	B.	2,361	2,559	2,486	32	15	18	15	—	—	—	—	—
	C.	2,515	3,477	3,378	111	19	23	20	—	6	12	11	—
Szilézia	A.	201	794	729	7	163	559	515	42	2	8	11	2
	B.	2,012	2,649	2,197	27	1,494	2,204	2,116	—	—	—	—	—
	C.	2,213	3,443	2,926	34	1,657	2,763	2,631	42	2	8	11	2
Szász	A.	308	1,546	1,484	37	28	62	50	16	2	2	2	—
	B.	2,295	2,716	2,603	—	150	155	155	1	1	1	1	—
	C.	2,603	4,262	4,087	37	178	217	205	17	3	3	3	—
Rajnai	A.	265	624	601	20	377	1,138	730	428	19	21	21	—
	B.	744	886	876	3	2,479	3,367	2,977	389	11	11	11	—
	C.	1,009	1,510	1,477	23	2,856	4,505	3,707	817	30	32	32	—
Vesztfália	A.	117	371	324	33	145	369	213	161	6	8	6	—
	B.	670	1,019	798	16	887	1,094	869	212	—	—	—	—
	C.	787	1,390	1,122	49	1,032	1,463	1,082	373	6	8	6	—
Hohenzollern	A.	—	—	—	—	7	19	19	—	2	2	2	—
	B.	—	—	—	—	102	139	139	—	—	—	—	—
	C.	—	—	—	—	109	158	158	—	2	2	2	—
Összesen	A.	1,841	7,349	6,896	345	965	2,716	2,024	716	129	225	235	3
	B.	14,699	17,439	16,127	86	7,117	9,042	8,323	605	12	12	12	—
	C.	16,540	24,788	23,023	431	8,082	11,758	10,347	1,321	111	237	247	3

Tehát Poroszországban 1861 végén volt :

a várososokban : 2,935 nyilvános elemi iskola, 10,290 osztálylyal, 9,155 tanítóval és 1,064 tanítónővel;

a falvakban : 21,828 iskola, 26,493 osztálylyal, 24,462 tanítóval és 691 tanítónővel; együtt :

4,763 iskola, 36,783 osztály, 33,617 tanító, 1,755 ta-
nit(összesen 35,372 tanító.

ı tanítók és tanítónők együttes száma 1,411-el kisebb,
ı : csztályok száma, mivel némely helyek üresedésben
vol s a helyettes tanítók nem vétettek számba.

Az összes számból több mint $^2/_3$ az evang., nem egészen $^1/_3$ a kath., s $^1/_{77}$ a zsidó iskolákra esik.

A falusi nyilvános elemi iskolák száma hétszer nagyobb, mint a városiaké, jóllehet a falusi lakosok száma csak kétszer akkora mint a városiaké, amaz t. i. 12.865,368, emez pedig 5.611, ... n van, mivel a felsőbb tanintézetek, melyek csaknem ... rólag a városokban vannak s melyeknek elökés ... ba sok gyermek jár, itt elmellöztetnek, s mivel a ... ntézetek is legnagyobbrészt a városokban vann ... rosi nyilvános elemi iskolák egyremásra 3—4 osz ... nak, (2,935 iskola s 10,290 osztály), a falusi isk ... dig többnyire egyosztályuak (21,828 iskola s 26,49 ...).

II. Az engedélyezet ... gániskolák száma 1861 végén ez volt:

Porosz tart.	235 isk.	400 osztály	Szilézia	183 isk.	400 osztály
Pozen „	112 „	212 „	Szász	63 „	103 „
Brandenburg			Rajnai	275 „	540 „
a) Berlin	108 „	626 „	Vesztfália	195 „	252 „
b) tartom.	88 „	150	Hohenzollern	2 „	2
Pommeránia	173 „	261	Összesen	1,434 „	2,944

Egybevéve a magániskolákat egyre alig esik több mint 2 osztály. Berlinben más viszony van; ott t. i. 108 iskola volt 626 osztálylyal, tehát egy-egy iskolára majdnem 6 osztály esett. 1861-től 1865-ig a magániskolák száma Berlinben 108-ról 118-ra szaporodott. Ezekből volt:

8	felsőbb fiúiskola	6—10 osztálylyal,
17	közép „	4—12 „
10	elemi „	1—8 „
34	felsőbb lányiskola	2—12 „
22	közép „	3—8 „
18	elemi „	2—7 „

Az 1434 magániskolából 1,124 városokban van, ezek közöl 709 evang., 241 kath., 174 zsidó; 310 magániskola

falu helyen van, és pedig 169 evang., 107 kath., 34 zsidó. A városi magániskolákban 74,142, a falusiakban 9,879 tanítvány járt, tehát a magánintézetek növendékeinek összes száma 1861 végén 84,021 volt.

Az említett évben Poroszország népessége 18.476.500 lelket tett. Mindazon gyermekek, kik az 5-dik éves kort meghaladták, egészen a betöltött 14-dik évig, iskolára köteleztetnek; az 5—14 éves, iskolaköteles gyermekek száma 3.090,294-re rúgott, tehát az összes népességnek majdnem 17%-át tette. A nyilvános elemi iskolákba valósággal 2.875,836 gyermek járt, s így 100 iskolaköteles gyermek közöl 93—94 a nyilvános elemi iskolákat látogatta. Brandenburgban Berlinnel együtt aránylag kevesebb gyermek jár a nyilvános elemi iskolákba, mert Berlinben mintegy 20 felsőbb iskola s 118 magán tanintézet van.

Nyilvános iskolákba 2.875,836, magániskolákba pedig 84,021 gyermek jár, tehát együtt 2.959,857 gyermekről van kimutatva, hogy oktatásban részesül, 130,437 gyermekről nincsen az kimutatva. Ámde ha meggondoljuk, hogy Poroszországban körülbelül 250 felsőbb iskola (gymnasium, progymnasium, reáliskola, felsőbb polgáriskola) van, melyeknek alsó s részint előkészítő osztályaiban igen sok iskolaköteles (5—14) éves gyermek van, s hogy némely fiúk és lányok külön házi tanítók által neveltetnek, meg kell vallanunk, hogy Poroszországban már-már csakugyan minden iskolázható gyermek részesül oktatásban.

III. A következő egybeállításból az iskolaköteles és iskolás gyermekek számát tartományok és felekezetek szerint láthatjuk.

Az iskolaköteles és iskolába járó gyermekek száma.

Tartomány		az iskolaköteles gyermekek száma	ezekből nyilvános elemi iskolába jár					
			evangelikus	katholikus	zsidó	eltérő felekezetű	Összesen	%
Porosz	A.	90,621	49,849	17,896	3,681	253	71,679	
	B.	363,353	254,326	89,176	1,024	720	345,252	91—92
	C.	453,974	304,175	107,072	4,705	979	416,931	

[illegible]to-[illegible]y		az iskolaköteles gyermekek száma	ezekből nyilvános elemi iskolába jár					
			evangelikus	katholikus	zsidó	eltérő felekezetű	Összesen	%
Pozen	A.	171,619	23,114	227,902	10,459	70	61,545	
	B.	161,726	52,801	103,501	572	65	156,939	93—94
	C.	233,195	75,915	131,403	11,031	133	218,484	
Brandenburg	A.	196,550	120,047	3,738	2,296	186	126,267	
	B.	230,825	225,149	984	437	579	227,149	82—83
	C.	427,375	345,196	4,722	2,733	765	353,416	
Pommeránia	A.	66,329	55,599	344	1,606	418	57,967	
	B.	173,726	164,865	1,016	324	1158	167,363	93—94
	C.	2[illegible]	[illegible]	1,360	1,930	1576	225,330	
Szilézia	A.	[illegible]	[illegible]	[illegible]46,108	2,715	411	100,361	
	B.	[illegible]	[illegible]	[illegible]14,612	647	838	418,863	93—94
	C.	[illegible]	[illegible]	[illegible]60,720	3,362	1249	519,224	
Szász	A.	129,405	1[illegible]	4,448	644	652	121,923	
	B.	232,969	[illegible]	[illegible]15,531	53	106	228,050	96—97
	C.	362,374	[illegible]	[illegible]19,979	697	758	349,973	
Rajnai	A.	183,149	[illegible]	[illegible]03,157	1,671	209	164,791	
	B.	364,709	[illegible]	[illegible]35,004	2,606	303	356,113	95
	C.	547,858	[illegible]	[illegible]38,161	4,277	512	520,904	
Vesztfália	A.	70,036	[illegible]	[illegible]35,226	589	25	65,200	
	B.	198,813	[illegible]	[illegible]05,144	588	91	196,156	97—98
	C.	268,849	[illegible]	[illegible]40,370	1,177	116	261,356	
Hohenzollern	A.	1,573	29	1,333	122	—	1,484	
	B.	8,745	30	8,685	19	—	8,734	99
	C.	10,318	50	10,018	141	—	10,218	
Összesen	A.	922,946	505,058	240,152	23,783	2224	771,217	
	B.	2.167,348	1.270,830	823,653	6,270	3866	2,104,619	93—94
	C.	3.090,294	1.775,888	1.063,805	30,053	6090	2.875,836	

IV. Érdekesek továbbá azon adatok, melyek a néptanítók fizetéseit s a nyilvános népoktatás költségeit tárgyazzák.

A tanítók fizetései három forrásból fedeztetnek: a tanpénzekből, az állandó alapítványokból s a községek szolgáltatásaiból, s végre az állami pénztár járulékából.

A tanítók fizetései számára került:

		a tanpénzekből tallér	közs. s egyéb szolgáltatásokból tallér	az állami pénztárból tallér	összes fizetés tallér	egy-egy tanítóra átl. esik tallér
Porosz tartomány	A.	88,457	192,210	13,006	293,673	268
	B.	73,752	606,037	51,810	731,599	160
	C.	162,209	798,247	64,816	1.025,272	182
Pozen „	A.	17,163	137,428	21,782	176,373	224
	B.	124	246,092	13,724	259,940	144
	C.	17,287	383,520	35,506	436,313	167

		a tanpénzekből tallér	közs. s egyéb szolgáltatásokból tallér	az állami pénztárból tallér	összes fizetés tallér	egy-egy tanítóra átl. esik tallér
Brandenburg tart.	A.	182,823	347,661	52,854	583,338	308
	B.	237,983	316,250	28,612	582,845	206
	C.	420,806	663,911	81,466	1,166,183	247
Pommeránia „	A.	92,285	166,684	6,589	265,558	269
	B.	137,561	218,574	11,741	367,876	145
	C.	229,846	385,258	18,330	633,134	180
Sziléziа „	A.	121,040	231,508	8,224	360,772	276
	B.	261,552	504,556	20,316	786,424	158
	C.	382,592	736,064	28,540	1.147,196	203
Szász „	A.	205,133	228,196	15,366	448,695	281
	B.	184,058	440,471	25,383	649,912	235
	C.	389,191	668,667	40,749	1.098,607	253
Rajnai „	A.	225,791	309,428	6,219	541,438	300
	B.	266,111	542,746	22,894	831,751	195
	C.	491,902	852,174	29,113	1.373,189	227
Vesztfália „	A.	80,442	115,037	10,870	206,349	280
	B.	140,693	197,080	18,908	362,681	191
	C.	227,135	312,117	29,778	569,030	216
Együtt .	A.	1.013,134	1.728,152	134,910	2.876,196	281
	B.	1.307,834	3.071,806	193,388	4.573,028	181
	C.	2.820,968	4.799,958	328,298	7.449,224	210

E szerint a tanítók és tanítónők fizetéseinek összege a régi 8 porosz tartományban, a városokban 2.876,196, a vidéken 4.573,028, együtt 7.449,224 tallért, vagyis 11.173,836 ftot tesz. Ez összegből esik :

a tanpénzekre . . . . . . 2.320,068 tallér $= 31._{16}\%$
a községek szolgáltatásaira . . 4.709,958 „ $= 64._{44}\%$
az állam járulékaira . . . . 328,298 „ $= 4._{40}\%$

Különösen Berlin iskolaügyei érdekesek. Ott 1861 végén 21 nyilvános községi iskola volt 200 osztálylyal, 1864 végén pedig 31 iskola és 300 osztály volt. Azonkivül még 37 magán elemi iskolában is oktattatnak gyermekek a község rovására. A 31 községi iskolánál alkalmazva van : 31 főtanító, 252 osztálytanító, 16 tanítónő, együtt 299 tanító és tanítónő. A 283 tanítónak összes évi fizetése 158,800 tallér, a 16 tanítónő együtt 4,800 tallért kap. Átlagosan egy-egy tanító fizetése 420, egy-egy tanítónőé 300 tallér. Különösen pedig :

4	főtanítónak	rendszeres	fizetése	egyenkint	900	tallér
7	„	„	„	„	850	„
10	„	„	„	„	800	„
10	„	„	„	„	750	„
13	osztálytanítónak	„	„	„	750	„
12	„	„	„	„	700	„
26	„	„	„	„	650	„
17	„	„	„	„	600	„
26	„	„	„	„	500	„
65	„	„	„	„	450	„
93	„	„	„	„	400	„

1864 jan. 1-jén rendszeresíttetett újabban az osztálytanítók fizetése, úgy hogy a legkisebb fizetés 400 tallér, azon fizetés az első 3 év után 450, a második 3 év után 500, a harmadik 3 év után 600 tallérra emeltetik. Azután 14 szolgálati év lejárta után 650, 19 év után 700, s végre a kitöltött 24-ik szolgálati év után 750 tallért kapnak az illetők. 1865-ben a városi tanács jelentése szerint az elemi tanítók fizetésére 191,772, egyéb szolgáltatások fejében (taneszközök, fűtés, világítás, iskolaköteles gyermekek elhelyezése magán intézetekben sth.) 103,505, összesen 295,277 tallért fordítottak. A jövedelem fekvő birtokból, tőkealapítványokból, haszonvételekből, más pénztárakból és a tanpénzekből összesen 50,025 tallérra rúgott, tehát a város részéről 245,252 tallérral kellett a tanítási költségek fedezéséhez járulni; a város költségén 34,403 gyermek oktattatott, s így a városi pótlék minden gyermekért több mint 7 tallért tett.

A magán intézetekben alkalmazott tanítók jövedelme szabatosan meg nem mutatható. Berlinben 300 és 700 tallér között változik. A Berlinben létező 118 magán intézetben összesen körülbelül 634 tanító s 345 tanítónő van alkalmazva, ezeknek összes évi fizetése legalább 284,000 tallérra tehető.

A nyilvános iskolákban alkalmazott tanítók fizetésének öregbítéséről mind a királyi mind a városi hatóságok folyvást gondoskodnak. Például 1859-től 1861-ig a 8 tartományban a községek részéről 319,449, a kormány részéről 25,587, összesen 345,036 tallér fordíttatott a fizetések emelésére.

Ugyancsak 1859-től 1861-ig az elemi iskolák fentartására, új építkezésekre, nagyobbításokra és tatarozásokra fordíttatott:

	az illető kötelezettek részéről	az állami pénztárból építkezésekre	együtt
Porosz tartomány . .	970,155 tallér	59,973 tallér	1.030,128 tallér
Pozen „ . .	438,617 „	19,786 „	458,403 „
Brandenburg tartomány	915,086 „	85,791 „	1.000,877 „
Pommeránia „	387,379 „	33,195 „	420,574 „
Sziléria „	852,893 „	33,618 „	886,511 „
Szász „	757,959 „	55,753 „	813,712 „
Rajnai „	1.895,968 „	39,263 „	1.935,231 „
Vesztfália „	810,470 „	4,511 „	814,981 „
Összesen	7.028.527 „	331,890 „	7.360,417 „

E szerint minden évben átlagosan 2.453,472 tallér fordíttatott azon czélokra, s így a nyilvános elemi oktatásra fordított költség ez:

a tanítók fizetéseire	7.449,224 tallér
egyéb szükségletekre . . .	2.453,472 „
Együtt . .	9.902,696 „

Ez összes költségből az állami pénztár járulékaira 438,928 tallér vagyis $4._{43}$% esik, a többi pedig a tanpénzekre s az illető kötelezettek szolgáltatásaira.

A nyugdíj-, özvegy- és árva-pénztárak még Poroszországban is aránylag új intézetek s elégtelenek. A néptanítók nyugdíj-pénztárainak összes vagyona 1861-ben még csak 30,652, évi bevételeik kamatokból s az illetők befizetéseiből 7,955 tallért tettek. A nyugdíjas tanítók száma 220 volt, kik összesen 6,204 tallért kaptak, tehát egyre körülbelül csak 28 tallér esett. A tanítók özvegyei és árvái gyámolítására keletkezett pénztárak vagyonállása, jövedelme stb. ez volt:

Tartomány	vagyonállás	évi bevétel kamatokból s befizetésekből	a tanítók száma, kiknek özvegyei és árvái gyámolíttattak	a segélyek összege	átlagosan esik egy tanító özvegyére és árváira
	tallér	tallér		tallér	tallér
Porosz . . .	235,857	20,684	687	10,715	15
Pozen	109,854	9,397	274	3,567	13
Brandenburg .	241,032	20,716	874	16,215	18
Pommerània .	112,378	10,814	310	3,279	10
Szilézia . . .	197,191	20,002	924	16,300	17
Szász	291,456	2[illegible]	2,226	12,010	5
Rajnai . . .	349,294	[illegible]	383	10,410	27
Vesztfália . .	142,096	[illegible]	323	6,876	21
Összesen	1.682,158	1[illegible]	6,017	79,372	13

Az 1866-diki álla[illegible] [illegible]vetés szerint az elemi oktatásra 583,214 tallér sza[illegible] [illegible] 103,391 tallérral több mint 1861-ben.

A néptanító-képez[illegible] [illegible]61-ben az állami pénztárból 164,673 tallér fordíttatott, [illegible]ban 238,138 tallér rendeltetett. A képezdék saját jövedelme 104,997 tallér, tehát a rájok fordított összes költség 343,130 tallér, ebből 157,701 tallér a tanítók fizetésére s 185,429 egyéb kiadásokra költetik. Jelenleg 55 néptanító-képezde van, t. i. Porosz tartományban 7 evang. s 2 kath., Pozenben 3 evang. s 3 kath., Pommerániában 6 evang., Sziléziában 5 evang. 4 kath., Brandenburgban 6 evang., Szász tartományban 8 evang. 1 kath., Vesztfáliában 2 evang. s 4 kath., Rajnai tartományban 2 evang. s 2 kath. A képezdék növendékei átlagos száma 3,110.

A népoktatás eredményeit a következőkből ítélhetjük meg: Az $186^3/_4$-diki újonczozás alkalmával tapasztaltatott, hogy:

Porosz	tartományban	a kiállíttatottak	közöl	20%	nem	volt	iskolásva;
Pozen	„	„	„	$6^1/_2$%	„	„	„
Szilézia	„	„	„	6 „	„	„	„
Pommerània	„	„	„	6 „	„	„	„
Rajnai	„	„	„	4 „	„	„	„
Brandenburg	„	„	„	$3^1/_2$ „	„	„	„
Vesztfália	„	„	„	$2^1/_2$ „	„	„	„
Szász	„	„	„	1 „	„	„	„

Az $186^4/_5$-diki újonczozás alkalmával 100 kiállított újoncz közöl iskolai oktatás nélkül volt :

Posenben	$16._{90}$	Rajnai tartománybau	$1._{13}$
Porosz tartományban . .	$16,_{54}$	Vesztfáliában	$1._{03}$
Sziléziában	$3._{78}$	Brandenburgban	$0._{96}$
Pommerániában . . .	$1._{47}$	Szász tartományban	$0._{19}$

Berlinben egy sem.

Ha ezen adatokkal Magyarország népnevelési ügyét összehasonlítjuk, valóban szomoru] eredményekre jutunk. Szomoru jelenség már az, hogy a nálunk létező népiskolák, az iskolázható és tettleg iskolába járó gyermekek számáról sincsen biztos tudomásunk. Azon közegek és hatóságok, melyekre a népoktatás közvetlen vezetése és igazgatása bízva van, többnyire igen kedvező színben tüntetik fel a dolgot, s részint nem képesek, részint nem is akarják a valóságot híven felmutató adatokat beszolgáltatni. Mellőzve azt, hogy a népoktatás köre nálunk általán véve igen szük, s hogy tartalma épen nem felel meg korunk kivánalmainak, csak a merő számokat akarjuk összehasonlítani. A magyar birodalom népessége 1857-ben 14.173,012 lelket tett, 1861-re legalább 14.500,000 lelket kell felvennünk. Ha az iskolázható gyermekek arányszámát oly nagyra teszszük, mint Poroszországban, akkor az iskolázható gyermekek száma a magyar birodalomban 2.450,500-ra ment volna, s ezeknek majdnem fele r. katholikus. *Barsi József* úr a 17 r. kath. egyházmegyéből beküldött adatokat lelkiismeretesen feldolgozá és egybeállítá *); kimutatásai szerint $186^0/_1$-ben a r. kathol. elemi iskolákba csak 500,455 gyermek járt. Már pedig tudjuk, hogy ezek között nem kathol. gyermekek is vannak, de ha ezeket számba nem veszszük is, mégis úgy találjuk, hogy körülbelül 724,793 kath. gyermek az 5—14 évesek közöl nem járt iskolába! De nálunk csak a 6—12 éves gyermekek tekintetnek iskolaköteleseknek, ezek pedig az 1857-diki népszámlálás szerint az összes népességnek $13._2$ százalékát teszik. Ha ezen arányszámot veszszük alapul, úgy találjuk,

*) L. Stat. és Nemzetg. Közlemények II. köt. 309. l.

[illegible] iskolázható r. kath. gyermekek száma 1861-ben körülbelül 924,000-et tett; tehát 423,545 iskolázható gyermek nem járt nyilvános iskolába, azaz 45.9 százalék nyilvános oktatás nélkül maradt.

A bécsi stat. bizottság által kiadott „Évkönyv" legújabb folyama 1864-ből közli a népoktatásra vonatkozó adatokat. Ezek szerint a magyar birodalomban, az erdélyi szá[illegible]on kivül, 1.096,169 gyermek járt a nyilvános alreál és [illegible]kolákba. A magyar birodalom népessége 1864-ben [illegible]0 [illegible] a fentebbi arányszámhoz képest a [illegible] -12 é[illegible]áma 2.015,900, vagy az erdélyi szászok [illegible]erek számban véve 2 millió. Tehát 1864-ben [illegible]mek, vagyis az iskolázható gyermekek 45% ne[illegible]ános iskolába. Látjuk, hogy 1861-től 1864-ig ne[illegible]enetel történt! Ha az otthon s magán intézetekbe[illegible]s a felsőbb tanintézetek alsó, előkészítő osz[illegible]rmekekre 10 százalékot veszünk, mégis [illegible]éka az iskolázható gyermekeknek mi[illegible] oktatás nélkül marad! Nem csuda azután, hogy pl. az 1863-ban kiállított újonczok közöl Magyarországban 78, Horvát-Tótországban 90, Erdélyben 91 százalék nem tudott írni; nem csuda, hogy a koldusok, csavargók, tolvajok, zsiványok száma irtózatosan szaporodik! — Nálunk 1848 előtt vajmi kevés gondot fordítottak a népoktatás terjesztésére és javítására; de a puszta számok mutatják, hogy 1850 s a concordatum óta sem javult a népoktatás ügye. Már pedig kellő népoktatás nélkül nincs szellemi és anyagi gyarapodás, nem gyarapodik a nemzet értelmisége, míveltsége, moralis nyomatéka és vagyonossága.

IV.

A BUDAI KIR. MAGYAR MŰEGYETEM TÖRTÉNETI ÉS STATISZTIKAI SZEMPONTBÓL.

Dr. **Gerlóczy Gyula** tanártól.

Dr. Kautz Gyula mint műegyetemi tanár az 1861-diki „Statisztikai Közlemények" II-dik kötetében a budai kir. magyar műegyetem történetét, még jelenleg is, fájdalom, fennálló szervezetét, az 185$^{1}/_{2}$-diki iskolai évtől 186$^{0}/_{1}$-ig bezárólag terjedő statisztika számviszonyait adta elő. Lássuk már most annak állapotát 186$^{1}/_{2}$-től egészen 186$^{6}/_{7}$-ig.

A változások, melyeken azon időszak alatt az intézet átment, s melyeket alább részletezünk, lényegesen döntő befolyást nem gyakoroltak rá. Az intézet még mindig Budavárában az egyetemi nyomda épületének egyik felében létezik; a várban lakó 25 hallgató kedvéért 230-nak kell naponként, sokszor kétszer is, a hegyet megmásznia, és ez utóbbiakból Pesten lakó felének évenként 17 ftnyi hidvámmal adóznia; a műegyetemi polgárok még mindig 5 kis tanterem (inkább szoba), 3 sötét rajzterem s egy kis földszinti sötét mintázószoba szük falai közé vannak szorítva; a 8 gyüjteménytár csekély évi javadalmazás miatt még mindig nem képes az elméleti oktatást kellőleg támogatni, miután 20 éven át az évi dotatión kivül különösen ezekre fordított költség alig éri el az összeget, melyet a bécsi műegyetem könyvtára és szertáraira évenként utalványoznak az állampénztárból; a kormány által papiron elfogadott szakosztályi rendszer mellett a tanártestület nagy része még mindig annyira túl van terhelve, hogy a né-

mely tanszékhez csatolt tudományokat más müegyetemeknél 2—4 tanár látja el; az oklevelek kiadásának jogát, a tanártestület nyomós sürgetései daczára még mindig kénytelen nélkülözni; és végre Magyarország egyetlen müegyetemének tanárai még mindig csak szellemi táplálkozásra utaltatnak, holott tanári fizetésökből, létök veszélyeztetése nélkül, egy könyvet is alig képesek megvenni.

Mindezekből következtetnünk kell, hogy a technikai tanügy közgazdasági jelentőségét hazánkban még nem méltányolják s még nem ismerik fel; hogy a valódi jólétért lelkesülő értelmiség kis mérvben van meg nálunk s az ipari miveltség háttérbe szoríttatik és elhanyagoltatik; pedig egészséges közgazdaság, tartós független nemzeti lét csak a müipar alapjain fejlődhetik ki. Mindezeknél fogva szükséges, hogy a mindig utoljára, söt egészen elhagyott közoktatást, mint legfőbb érdeket, már csak alkotmányos szabadságunk biztosítása végett is, az ország maga vegye ápoló kezébe, s hogy a közoktatás élére oly emelkedett szellemü férfiak álljanak, a kik megérteni képesek, hogy Magyarország, mely a középkor vad küzdelmeiben megmentette nemzeti becsületét és a nyugat civilisatiójának védbástyájául szolgált, a XIX-dik században csak szelleme és miveltsége által foglalhatja el az európai népek között őt megillető helyet, és vívhatja ki magának a nemzetközi versenyben az elismerést, virágzó fenmaradása iránt érdekeltséget, söt a nemzetközi forgalomból kifejlődött solidaritásnál fogva, minden igazságos ügyének egész Európa által védelmezését is. Szükséges, hogy a közoktatás élére oly férfiak álljanak, kik a tudomány terjesztéséhez nélkülözhetetlen bármi nagy áldozatoktól sem rettenvén vissza, felfoghatják, hogy a mely ember a tudománynak él, annak a tudományból tisztességesen meg is kell élhetnie.

Ezen előleges megjegyzések után térjünk át különösen 1) a budai Józsefmüegyetem tanári személyzetének, 2) taneszközeinek, 3) a müegyetemi hallgatóknak számviszonyaira.

I. A tanszemélyzet.

Az $186^1/_2$-diki iskolai évtől $186^5/_6$-diki évig bezárólag, az intézetnél alkalmazva volt :

Tanárszemélyzet	$186^0/_1$	$186^1/_2$	$186^2/_3$	$186^3/_4$	$186^1/_5$	$186^5/_6$
Igazgató	1	1	1	1	1	1
Rendes tanár	12	13	12	10	12	13
Rendkivüli tanár . . .	—	—	—	1	1	1
Póttanár	—	—	2	4	2	1
Rendes tanító	—	1	1	1	1	1
Magán tanár	—	—	—	1	1	1
Tanársegéd	4	4	5	5	6	6
Rendkivüli tanító . .	6	5	5	5	5	5
Összesen	28	24	26	28	29	29

Ha összehasonlítjuk e felmutatott eredményt az $186^0/_1$-diki s az előtti kimutatással, szembetünő különbséget vehetünk észre, mind a tanerők számában, mely $186^5/_6$-ban már 29-re szaporodott, mind különféleségében, miután ez utóbbi évben már 1 rendes tanítóval, 1 rendkivüli s 1 magántanárral is találkozunk.

A tanszemélyzet érdekében tett változások ezek :

a). 1861-ben a kormány változásával, s a magyar tanítási nyelv alkalmazásakor, *Majer Lambert* müegyetemi igazgató nyugalmaztatván, *Sztoczek József* müegyetemi tanár neveztetett ki ideiglenes, 1862 julius 22-kén pedig, tanszékének díj nélküli megtartása mellett, valóságos igazgatóvá, ki az ország ez egyetlen technikai intézetének sorsát szivén viselve, fáradhatlanul iparkodott, egyesülten a tanártestülettel, a kor viszonyainak megfelelő reformokat a kormánynál kieszközölni, miről az általános évi jelentésében a kormányhoz intézett kérelmei, sőt erélyes felszólalásai is méltán tanuskodnak.

b). Midőn a József-ipartanodát Polytechnikummá alakították, benne nem engedtek helyt egy tanárnak, ki a magyar nyelvet és irodalmat tanítsa; végre 1861 decz. 15-kén kelt intézvénynyel az igazgatóság felterjesztésére a magyar nyelv és irodalom részére is egy rendes tanszék állíttaték fel.

c). 1863 junius 2-kán a természetrajzi tantárgyak két tanszék között felosztatván, az egyik az állat- és növénytan, a másik pedig az ásvány- és földtan részére szerveztetett.

d). Az $186^2/_3$-diki iskolai év kezdetétől, az igazgató t
túlterheltségén könnyítendő, igazgatói segéd alkalmaztat
e). 1864 február 25-kén a mű- s díszépítészet és m
tének számára egy rendkivüli tanszék állittatott fel.
f). Végre a gyakorlati mértan tanszéke egy seg
láttatott el, a jegecztanból pedig $186^3/_4$-ben magántanár
adásoknak tartása megengedtetett.

Elég küzdelembe kerültek azon vívmányok, mégis
kélyeknek és jelentékteleneknek kell azokat tartanunk
meggondoljuk, hogy $186^0/_1$-ben a budai műegyetem, a b
nek kivételével, az ausztriai birodalom többi polytechniku
val, legalább tanszemélyzetének számával versenyezh
most pedig, nem tekintve egyéb felszámíthatlan hiányait,
e tekintetben is elmaradt társaitól. Így a bécsi műegyete
az 1865-diki, a prágainál és gráczinál pedig az 1864
szervezet szerint működik:

Tanárszemélyzet	Bécsi	Prágai	Gráczi
	műegyetem		
Igazgató tanár	1	1	1
Rendes tanár	24	21	17
Rendkivüli tanár	1	11	—
Segéd tanár	3	—	—
Magán tanár fizetéssel	6	—	6
Tanár segéd	25	20	7
Rendkivüli tanító	6	6	4
Összesen	66	49	35

Mennyire eltörpül intézetünk, — mely az 5853 □ m
földnyi és 14 millió lelket számító Magyarország techn
miveltségének fejlesztésére és terjesztésére volna hivatva,
e kis tartományoknak ennyi tanerővel rendelkező műegy
mei mellett! Mily erősen bizonyítják ezek, hogy Auszt
Cseh- és Stájerország a dúsan jutalmazó műipari neve
sokkal melegebben felkarolják mint Magyarország! H
nálunk ily körülmények közt bajos kitünő szakembere
nevelni és nyerni, magától értetődik.

A tanárok legtöbbje túl van terhelve, s így egyik-má
azt gondolhatná, hogy a tanárok társadalmi állásukhoz,
radságukhoz képest méltó elismerésben, vagy legalább t
tességes ellátásban is részesülnek, és hogy a rájok rótt

gyobb, terhesebb munkáért, mint az igazság és méltányosság is kivánja, jobban jutalmaztatnak meg. Ámde nagyon csalódnék, a ki ezt gondolná. Ugyanis a tanárok évi fizetése a kinevezési okmány értelmében 1260 osztrák értékü forint; tehát 210 osztrák értékü forinttal többet kapnak, mint 1848 előtt a Józsefipartanodához 1000 ezüst forinttal kinevezett tanárok. Azonban tényleg fizetésök csekélyebb. Mert jelenleg, különösen Budapesten, a pénz értéke a többi árúk árához képest annyira alászállott, mint (csak a legkisebb arányt véve fel) 1 : 2½-hez, vagyis a mely árút 1848 előtt váltópénzben fizettünk, most legtöbb esetben még pengőpénzzel sem szerezhetni meg. Tehát 1848 előtt a Józsefipartanodához kinevezett, és ez idő alatt müegyetemmé átalakított intézetnél folytatólag jelenig, azaz 20 éven át alkalmazott tanár, a helyett, hogy becsülettel töltött 20 évi szolgálatáért nagyobb jutalomban részesülne, vagy csak a 48 előtti életmódot folytathatná, jelenleg tulajdonkép 2 és ½-szer kevesebbet fordíthat élelemre, lakásra, ruházatra s egyéb szükségleteire, úgy hogy 1848 előtt élvezett jutalma csorbítása nélkül most 2500 ft. fizetést kellene húznia.

Svéd- és a barbárnak tartott Oroszországban a tisztviselők fizetéseinek megállapításánál, időről idöre a gabnaár nagyságát veszik alapul, mely szerint, mint tudjuk, a többi életszükségletek árai is alakúlnak, sőt a nagyobb városokban elhelyezettek, a lakások drágaságához képest, még lakbérpótlékot is kapnak; nálunk a világon sehol annyira nem változó pénzláb és pénzérték mellett, az aránytalanul nagy fizetéssel ellátott kormányférfiak nem tudták, vagy legalább, úgy látszik, nem akarták tudni e közgazdasági törvényt, és mindig csak reménynyel kecsegtetve, a megelégedéssel, mint a boldogság egyik főtényezőjével, türelemmel, mint a legszebb keresztény erénynyel, nyugtatták meg a kérőket.

Hogy e fizetés a müegyetemi tanár társadalmi állásával egybekötött létfentartási-, valamint a tanképesség megszerzésére fordított kiadásokkal és fáradsággal, szóval a rá rótt munka termelési költségeivel épen nem arányos, s hogy ily nyomorult ellátás mellett nem szentelheti magát teljesen hivatásának, azt más helyen és időben nem volna szükséges bebi-

zonyitani; de nálunk ezen összeg némelyektől elégnek
még soknak is tartatik, s azért nem felesleges adatokk
tüntetni, hogy 1) még az osztrák birodalom más tec
tanintézeteinél is az imént elősorolt körülményekre a
megállapitásánál méltányos tekintettel voltak, s hogy
dapesten 1260 o. ért. forintnyi fizetésből, családos müe
mi tanár társadalmi állásából eredő viszonyainak, szük
teinek megfelelőleg tisztességesen megélni nem képes.

Hasonlítsuk csak egybe a budai müegyetemi taná
egész tanszemélyzet fizetését a bécsi, prágai, gráczi mi
temi tanár s az egész tanszemélyzet fizetésével, s e n
emlékezzünk meg egyszersmind ez utóbbiaknál fent k
tott nagy munkafelosztásra, a különbség azonnal szemb
lesz. Ugyanis:

	A rendes tanár évi fizetése	Az e tan. sz fizetés
A budai müegyetemnél	1260 ft 10 é. szolg. után 210 ft javít.	24,5
A bécsi „	2500 ft 400 ft lakp. 10 é. ut. 500 f. j.	95,6
A prágai „	2000 ft 10 év után 500 ft. javítás	78,
A gráczi „	1600 ft 10 év után 200 ft. javítás	40,

Ha meg akarunk győződni arról, hogy Budapesten
o. ért. forintból a müegyetemi tanár családjával az iga
méltányosság követelménye szerint tisztességesen me
élhet, csak azon költségeket vegyük számba, melyek
zönséges polgári életmód mellett egy családnak kell t
mely egy férfi ból, nőből, 2 gyermekből s egy cselédb
s mely költségek csakis a lakásra, élelemre, öltözékre
legszorosabb társodalmi szükségletekre vonatkoznak. Ily
letes költségkimutatást a jegyzetben közlünk. *)

---

*) 1-ször. A lakás s velejáró egyéb szükségl
következő kiadásokat igényelnek évenként:

	osztr. ért. fr
a) lakbér	25
b) lámpa szemétpénz	
c) 6 öl tüzifa, ölét 14 frttal	8
d) olaj s gyertyavilágítás	2
e) kéményseprésre	
f) cselédbérre, havonként 6 ft.	7
g) mosatás havonként 3 fttal	3
h) holmi apróbb kiadások	1
összesen . .	48

A részletes felszámításból látjuk, hogy a családos tanár évi költsége, ha csak a legközönségesebb polgári szükségle-

---

2-szor. Az élelmi szükségletek ismét következő kiadásokat igényelnek évenként:

	o. ért. frt.	kr.
A) az élelmezés általános kiadásai :		
a) kenyérre naponként 20 krral	73	—
b) sóra havonként 5 font, 10 krral	6	—
c) zsír, szalonna havonként 9 font, fontja 40 krral . . .	43	20
d) főzéshez való liszt, havonként 4 font, 10 krral . . .	4	80
e) főzéshez czukor, eczet, fűszer, havonként 3 fttal . . .	36	—
f) tejfel, havonként 4 itcze, 28 krral	13	44
g) 5 hóra nyáron gyümölcs, havonk. 4 ft 50 kr. . . .	22	50
összesen	198	94

B.) Az élelmezés különös kiadásai:

1-ször. Reggelire	129	12

számítva : a) havonként 4 font czukrot 36 krral
b) „ 2½ font kávét 96 krral
c) naponként 5 félmeszely tejet 18 krral.
d) „ 5 zsemlyét 2 krral.

2-szor. Ebédre	261	5

számítva : a) leveshez (1 font húst 24 krral, zöldség 2 kr, levestészta 5 kr) összesen 31 krt.
b) mártásra 2 krt.
c) főzelékre vagy tésztára 30 kr, naponként összesen 63 krt.
d) az 52 vasárnapon a 4-dik tálra 60 krral többet, egy évre 31 ft 90 kr.

3-szor. Vacsorára	108	—

számítva : naponként 30 krt.

C.) Az öltözet következő kiadásokat okoz évenként.

A családfő költsége :

a) fehérneműre mindenből 6 darabot számítva 3 évi tartóssággal, 1 évre átlag	14	—
b) csizmára, czipőre s talpalásra	16	—
c) téli ruhára (mellény, nadrág, felöltő és téli kaput 1 évre 12 frttal)	50	—
d) egy öltöny őszre s tavaszra	30	—
e) nyári öltöny	25	—
f) téli s nyári kalapra	7	—
g) nyakkendőre	4	—
összesen	146	—

teket fedezni akarja, 1319 ftot tesz, tehát többet mint a menynyi egész tanári fizetése. Pedig ebből mint nyers jövedelemből a kiképezésére fordított kiadásoknak évi részletét is le kellene vonni, vagyis azon kiadásoknak a tanári fizetésből lassanként meg kellene téríttetniök.

Bizonyos tehát, hogy a polytechnikumi tanár mostani fizetéséből a család létföntartási költségei sem kerülnek ki, a mennyiben a javításokra, a nő s gyermekek ruházatára, nevelésére, szükséges könyvekre, orvosra, gyógyszerre stb. egy krajczár sem marad, a test és lélek felvillanyozására, a munkaösztön előmozdítására [illegible] szellemi termékenység fokozására szolgáló szórako[illegible]ndolkodni sem szabad. Hol van most még a tanár kiké[illegible]sére fordított költségnek évi részletekben megtérítése, [illegible]tfentartási költséggel együtt, a munka termelési költség[illegible]ezvén, megtérítendő, ha tartósan csak jó physikai [illegible]s akarunk szert tenni, hát még a tetszés szerint el[illegible]tható szellemi munka kínálatánál? Tehát 1260 ft fiz[illegible] munka termelési költségei sem fedeztethetvén, tiszta [illegible]emről szólni sem lehet, még is 11 ft 76 kr jövedelmi adót, 6 ft 24 kr személyadót, 1 ft 9 kr cselédadót, és a havi fizetés felvételére szolgáló 12 nyugtával 63 krjával 7 ft 56 kr bélyegilletéket húznak le, úgy hogy tulajdonképen csak 1228 ft 94 kr marad a fent elősorolt kiadások fedezésére, 100 ft 57 kr deficittel.

Azért józanon senki sem csodálkozhatik azon, hogy a tanártestület, midőn 1862-ben az intézetben mielőbb foganatosítandó reformokat kérte, midőn 1864. julius 29-kén az oklevelek adományozhatása, a tanszemélyzet szaporítása, czélszerűbb helyiség tágítása iránt készített ideiglenes szervezetet sürgetve benyújtotta, a kormányt az erejének javát felemésztő életküzdelmekre figyelmeztette, és fizetésének ideiglenesen legalább oly mérvben emelését kérte, miszerint elsőrendű szükségletei kielégíttetvén, állásához mérve emberileg megélhessen. 1228 ft 94 kr. fizetés mellett a tanárnak nem marad egyéb hátra, mint vagy még lejebb szállítnia a már csekélyre szabott szükségleteit, tehát nyomorognia, vagy hivatásának rovására minden kinálkozó tisztességes keresetet elfogadnia. Akármelyiket válaszsza a tanár, a tanerő fogyása

mellett, mindig többet szenved s veszt a tudomány, intézet és haza, mint nyer, az illő jutalmazással járó kiadás elvonása miatt, az ország. E méltányos kérelem elhangzott akkor, midőn a nemzeti színház évi segélyezésére az országos alapból 50 ezer forint utalványoztatott, midőn a bécsi, prágai, gráczi műegyetem 1864 és 65. évben már a kor igényeinek megfelelő végleges szervezésen is átesett; holott annak gyors jóakaratu teljesítése a magyar kir. Helytartótanácsnak, és a n. mélt. m. kir. udv. Cancellariának a birodalomban úgy, mint a külföldön nem kis elismerést szerzett volna, a mennyiben a budai magyar műegyetem, a benyújtott ideiglenes szervezetben indítványozott korszerü javaslatai által, a birodalom valamennyi műegyetemeit megelőzte volna. E halasztás oka nem képzelhető, annyival kevésbbé, mivel ő Felsége 1865. junius 7-kén az intézetet meglátogatván, s minden szertárait, termeit megszemlélvén, határozottan kijelenté, hogy az egész intézet nagyon is primitiv állapotban van, s hogy minél előbb új épületet kell számára rakni, és így csak az alkalmat kellett volna megragadni, s már most a tanártestület által 1866-ban gonddal elkészített végleges szervezet is tárgyaltathatnék.

Történtek oly dolgok is, melyeket senki sem hihetne, ha valóságos tények nem volnának. *Conlegner Károly, Sztoczek József* és dr. *Nendtvich Károly* műegyetemi tanárok, az $185^6/_7$-dik iskolai évben tanári működésöknek az intézetnél töltött 10-dik éve eltelvén, — a rendszeresített fizetés magasabb fokozatának elnyeréseért (azaz 210 ft fizetésjavításért) folyamodtak, s e jogos kérelmöket a n. mélt. magy. kir. Helytartótanács 1861. okt. 3-kán kelt intézvénynyel kereken megtagadta! Ezzel hasonló sors érte az intézethez $185^0/_1$ és következő években kinevezett tanárokat is, kik $185^6/_7$-ben a Józsefipartanodának műegyetemmé átalakításakor, 5. 6. és illetőleg 7 évi szolgálatukat vesztették el; a mennyiben ezen évek még nyugdíjaztatásuk tekintetében sem engedtettek meg figyelembe vétetni. Tehát midőn az előbbieknek, $186^6/_7$-dik évben 20 évi tanári működés után, már szabályszerüleg a második foku magasabb fizetésbe kellett volna lépniök, talán most fogják csak élvezhetni az utóbbiakkal együtt, az első fizetésjavítást. Ez eljárás, vagy inkább, magyarán szólva, el-

bánás, az intézetnek 186½-diki történeti lapjára mind árnyat fog vetni. Ha kérdjük, mivel indokolt alapon ez így? alig lehet a tanárok ernyedetlen szolgálatával lességeiknek megelégedésre, és utoljára is az ország teljesítésével szemben, egyebet képzelni, mint hogy a ipartanoda 185⁶/₇-dik iskolai évben Józsefmüegyetem kíttatott át, mely a szervezeten ha lényeges változást is, de a tanár híven teljesített szolgálatának általában mításánál, jutalmazásánál, tekintetbe nem vétethetik; jebb a mérvről lehetne kérdés. Ez annál fájdalma hatott az illető tanárokra, mivel a birodalom többi mű meinél az üresedésben levő tanszékre kiírt pályázat al val elfogadtatott kölcsönösen az elv, hogy a birodalo mely fensőbb tanintézeteinél töltött évek, az illető ta netán alkalmaztatásakor épen úgy beszámíttatnak, azokat ugyanazon tanintézetnél töltötte volna el.

II. A műegyetemi szertárak.

Ezek után a műegyetem taneszközeiről, szertár könyvtáráról is kell röviden megemlékeznünk, melyek nikai tanításnak úgy elméleti, mint gyakorlati sikerén különözhetetlen feltételeit képezik. Fájdalom, az intézetne pán névszerint van physikai-, gyakorlati mértani-, iparm gépészeti-, vegytani-, építészeti-, mezőgazdasági-, term rajzi- és mintázati szertára! Szükségtelen némely szert kély, más szertár majdnem üres tartalmát bővebben tezni; elegendő tudni azt, hogy az imént elösorolt 9 sze évenként csak 2541 ft fordíttatik, 1846-tól pedig, az évi tión kivül az összes szertárakra eddig 21,173 ft adomá tatván a bécsi műegyetem szertárainak csak évi dot 17,057 ft, a prágai műegyetem szertárainak évi javad zása pedig 8,100 ftra rúg fel. Némileg kedvezőbb ered mutathatnánk fel a műegyetemi könyvtárra nézve, 1859-ben 890 munkát, 186⁵/₆ ban pedig már 1909 m foglalván magában, a rá szánt beirási pénzből évenként b belül 1000 ft segélyt nyer, és 1846—186⁵/₆-ig 15,000 ruházásban részesült; de ismét mily csekélység ez, a műegyetemi könyvtár javadalmazásához, mely évenként

ftot és a könyvtári személyzetnek 3795 ft fizetésével együtt 8795 ftot tesz; vagy csak a prágaihoz mérve is, mely szintén évenként 5000 ftot húz.

Életrevaló technicusok képzéséhez első kellék, a korral haladó tanárokon kivül, minden szertárnak, s olvasó szobákkal ellátott könyvtárnak lehető legtökélyesebb felszerelése; e nélkül az elméleti előadás csak akadoz, a tanulás kiszámíthatlanul megnehezül, s parányi eredményeiben a tanulók elkedvetlenednek, s ha esak anyagi viszonyaik megengedik, külföldi vagy legalább is a prágai vagy bécsi műegyetembe menekülnek, mely utóbbiban csakugyan a magyarországi ifjaknak száma 200—300-ra is felmegy. E hiányos felszerelésnek tulajdonithatni tehát, hogy bár 186$^1/_2$, a magyar tannyelv viszszaállítása, óta, a budai műegyetem hallgatóinak száma évről évre növekedett, most már többen, még a tanításból élő szegényebbek is, Berlinbe, Zürichbe, Karlsruhéba vagy legalább is a Lajthántúli műegyetemekbe készülnek járni, kijelentvén, hogy itt, fájdalom, gyakorlatilag nem szerezhetnek maguknak kellő ismereteket, söt ezeket sok tekintetben egészen nélkülözni kényteleníttetnek. Ha az intézet ez állapotban még sokáig teng, attól tarthatunk, hogy a műipar alapját tevő, emelkedni kezdő reális irányu miveltség, valamint a technikai pályára lépök száma is mindinkább apadni fog; már pedig felhasználásra váró természeti kincseink mellett is nyomasztó anyagi helyzetünkben, van-e állam, mely a műipar meghonosulására, és ennek keblén növekedett értelmes, a szélső érdekeket ellensúlyozó, középosztályra annyira rászorúlna, mint épen Magyarország?! Eléggé sajnos, hogy hazánkban a műipar hiányának sujtó következményeit, meghonosulásának nagyszerű, közgazdasági jelentőségét külföldi szakemberek előbb s s alaposabban fogják fel, mint sok, tekintélyes közgazdának látszani akaró hazánkfia, kik csak a mezőgazdaságnak, műipar nélkül, emelése által vélik Magyarországban az anyagi jólétet elővarázsolhatni.

Legyen szabad erre nézve dr. *Dietz Henrik* „Die ungarische Landwirthschaft“ czímü munkájának következő helyét idéznem: „Gewöhnlich ist es nicht der Ackerbau, welcher durch seine Entwickelung die Gewerbe und den Handel

nach sich zieht, sondern die Industrie ist es, welche vorangeht, wenn die Volkswirthschaft im Ganzen sich weiter entwickelt. Die Industrie hebt immer die Landwirthschaft; dagegen kann die beste Landwirthschaft ganz ohne Einfluss auf die Bildung einer Industrie bleiben. Eine entwickelte Industrie ist desshalb immer ein Zeichen volkswirthschaftlicher Blüte, da hier auch die Landwirthschaft gehoben wird; und wo beide mit allen Kräften produciren, da kann auch der Handel nicht fehlen. Die Blüte der Landwirthschaft eines Landes kann aber weit davon entfernt sein, die Blüte der ganzen Volkswirthschaft zu bezeichnen. Wenn neben ihr die Industrie fehlt, so ist das Product des Bodens nur im Auslande zu verwerthen, und deshalb im Innlande von geringem Werthe; der Landwirthschaft fehlt die Kaufkraft, und bei all ihrer Blüte bleibt sie ohnmächtig, der Handel aber wird dort nur schwach sein, wo es ausser den Bodenprodukten keinen Umsatz zu effectuiren gibt.

Ganz ohne Einfluss bleibt nun freilich, die Entwickelung der Landwirthschaft auf jene der Industrie wohl nie; aber dieser Einfluss wird nicht so entscheidend sein, als jener, den die voranschreitende Industrie auf die Landwirthschaft ausübt. Wenn die Industrie vorangeht, so entwickelt sich die Landwirthschaft viel rascher, aber wo jene von der Landwirthschaft erst soll in's Schlepptau genommen werden, da dürfte der Fortschritt nicht so reissend sein. In dieser Lage ist Ungarn.“ stb.

Ezen eszmék ugyan nem újak, minthogy Carey, Rau, Roscher, Schäffle s általában az újkor valamennyi világhirü szellemdús nemzetgazdái így nyilatkoznak; nálunk azonban még mindig figyelemre méltók és számtalanszor ismétlendök is, a mint ezt ily kiterjedt s megáldott ország egyetlen technikai intézetének vázolt állapota szembetünöleg tanusítja.

Azonban szükség, hogy a budai müegyetem fény- vagy inkább csak megvilágított oldalait is bemutassam, s így elmondjam ama változásokat és intézkedéseket, melyek ez 5 év alatt, a kormánynak némelykor intézetünk iránt felébredt jóakaratáról, a tudományos törekvések pártolásáról, szakférfiak kiképeztetése iránt gondoskodásáról is tanuságot tesznek.

E tények következők : 1862. január 30-kán megengedtetett a magyar müegyetemnek, hogy a német hivatalos pecsét helyett, a hajdani Józsefipartanodának jelvényével ellátott magyar köriratu pecsétet használjon; ugyancsak 1862. május 24-én az igazgató a müegyetem részére czélszerü hely megválasztása iránt hivatalos tanácskozásra meghivatván, 1863. april 27-én kelt intézvényben kecsegtető remény nyújtatott, hogy a tanártestületnek, a technikai tanügy országos képviseletére, az intézetnek Pesten elhelyezésére s a tanárok fizetésének javítására vonatkozó kérelmére nézve kegyes határozat fog hozatni; 1858-ban a gőzgépkezelő, 1863. junius 6-án pedig a reáltanári vizsgálóbizottmány, az igazgató elnöklete alatt, az első kizárólag, az utóbbi pedig nagyrészt a müegyetemi tanártestület kebeléből neveztetett ki; az 1865. september 27-kén kelt intézmény által, az országban 1860-ig még kellőleg nem szervezett felreáliskolák hiányának pótlására a müegyetemhez csatolt előkészítő-osztály a tanártestület sürgetésére megszüntettetvén, ennek következtében a szükhelyiséghez mérve már nagyon megszaporodott müegyetemi hallgatók, 1 előadási- s 1 rajztermet visszanyertek, és az ott elfoglalt, különben is túlterhelt müegyetemi tanárok czélszerübben fordíthatták tanerejöket, a technikai miveltség fensőbb igényeinek kielégítésére.

Felmutathatunk e korszakból oly jótéteményeket is, melyek az intézet nyilt sorvasztó sebére némi enyhitő írként hatottak. 1862. julius 28-án Dr. Kautz Gyula, akkor e müegyetemen a nemzetgazdaságtan, jog- s törvényisme r. tanára, 800 ft. segélylyel a londoni ipartárlat közgazdasági tanulmányozására kiküldetett; bár igaz, hogy más müegyetem részéről, a főbb tanszakok tanulmányozása érdekében 3—4 is részesül e fontos megbizásban. Továbbá az $186^{2}/_{3}$-ik iskolai évben, a bicskei csillagda elosztásakor, a magas kormány által e müegyetemnek adományoztattak ama becses könyvek s taneszközök, melyekkel a könyvtár, természettani, de különösen a gyakorlati mértani szertár értékesen gyarapodott, és 1865. november 1-én az üresen volt állat-növénytani, áruismei, valamint az ásvány-földtani szertár részére is, összesen 1200 ftnyi rendkivüli javadalmazás utalványoztatott.

1863. october 29-én a kormány *Szily Kálmán* igaz ... dnek a természettudományokban tökélyesebb ki- képezhet ... végett, fizetésének megtartása mellett, 2 évet kül- f ... tni megengedvén, egyszersmind elrendelni méltóz- tatott, h ... tanári pályára lépni óhajtó jelesebb müegyetemi tanulók ... zére, időről időre 600 ftnyi utazási segélydij en- gedélyeztessék. Ezen intézkedés értelmében küldettek ki 2 évre külföldre $186^4/_5$-ben *Krenner József* volt müegyetemi ta- nársegéd a természetrajzban, 1866. september 24-kén pedig *Horváth Ignácz* tanársegéd a gépészetben, tökélyesbitések esz- közölhetése végett. ... z, ... kiutaztatások fedezésére a bécsi és prágai müegyetem ... ként 5000 ftról rendelkez- hetik.

III. A m ... ni tanulók.

A müegyetem har ... nyezőjét a hallgatóság képezvén, érdekes ann ... számát, nemzetisége, val- lása, végzett tanulmánya, ... rete, az egyes tantárgyak látogatása és tanusított tud ... s előmenetele iránt mutat- kozó számviszonyait is szemügyre venni, s végre befejezésül az intézethez csatolt gőzgépkezelési s reáltanári vizsgáló bizottmány müködésének eredményét is feltüntetni.

Az intézethez $186^5/_6$-ig csatolt elökészitő-osztályba, és müegy etem müszaki s közgazdasági osztályába beirt hallgatók száma, ez öt év alatt következő volt:

	$186^1/_2$		$186^2/_3$		$186^3/_4$		$186^4/_5$		$186^5/_6$ *)	
	rendes	rendkiv.	rend.	rk.	rend.	rk.	rend.	rk.	rend.	rk.
Elökészitő osztályb.	16	—	11	—	40	—	81	—	—	—
Müegyetemben .	210	14	199	10	252	15	259	11	264	9

Ha összehasonlítjuk e kimutatást az $186^1/_2$ év előtt lefolyt 5 évvel, láthatjuk, hogy az intézet hallgatóinak száma a magyar tannyelv visszaállítása óta általában növekedett; mert mig $185^6/_7$-től kezdve bezárólag $186^0/_1$-ig átlag 180 hallgató volt, addig ez utóbbi 5 évre átlag 235 müegyetemi hallgató esik; de mégis mennyire csekély e szám, azon egy adatból is kitünik, hogy a bécsi müegyetem 1200 hallgatói között éven-

*) $186^6/_7$-re 253 hallgató van beirva.

ként átlag 200 magyar ifjú találtatik, ide nem számítván, a még legalább is 100-ra felrugó magyarországi izraelitákat és szlávokat, úgy hogy csak a bécsi műegyetemet is összesen évenként mintegy 300 magyarbirodalombeli ifjú látogatja.

Nemzetiségre nézve, a műegyetemi hallgatók következőleg oszlanak fel: volt

Nemzetiség	186$^1/_2$	186$^2/_3$	186$^3/_4$	186$^4/_5$	186$^5/_6$	186$^6/_7$
Magyar	171	170	233	242	252	230
Német	27	21	28	25	17	19
Szláv	8	6	6	2	2	2
Román	—	—	—	—	—	1
Olasz	1	2	—	1	2	1

Tehát az 5 év alatt volt 1219 hallgatóból:

magyar	=1071	vagyis	89%
német	= 118	„	9%
szláv	= 24	„	1,96%
olasz	= 6	„	0, 5%

Egyházi tekintetben, a műegyetemi polgárság következő számviszonyokban nyilvánúl:

Vallásra nézve	186$^1/_2$	186$^2/_3$	186$^3/_4$	186$^4/_5$	186$^5/_6$	186$^6/_7$
róm. katholikus . . .	135	122	177	189	189	178
ágostai hitv.	25	23	27	28	33	33
helvét hitv.	24	29	34	31	30	24
mózes hitü	23	21	24	18	21	16
görög kelet. egyh. . .	3	4	5	1	—	2

A műegyetemi hallgatóság forrására, valamint a műegyetemnek, mint legfensőbb technikai intézetnek, a középtanodákhoz való viszonyára nézve, nem csekély fontossággal bír, az intézetbe évenként felvett új hallgatóknak számát, és bevégzett tanulmányaik, előismereteik szerint, eloszlási arányát ismerni. Erre vonatkozólag látjuk, hogy felvétetett:

Bevégzett tanulmány alapján	186$^1/_2$	186$^2/_3$	186$^3/_4$	186$^4/_5$	186$^5/_6$
Felgymnasiumból	10	11	12	19	13
Felreáliskolából , ...	42	47	59	42	44
Az intézeti előkészítő osztályból vagy felvételi vizsga után	14	12	59	43	10
összesen	66	70	130	104	67

Ez 5 év alatt 5,471 ftnyi ösztöndíjban részesült 51 műegyetemi hallgató, a 21 ft. évi tandíjtól pedig szegénységök bebizonyítása után felmentetett 249; még pedig volt:

Hallgató	$186^1/_2$	$186^2/_3$	$186^3/_4$	$186^4/_5$	$186^5/_6$
Öszt[illegible]	11	13	10	9	8
Élvez[illegible]sztöndíj összege	1137 ft	1374 ft	1132 ft	1000 ft	828 ft o. é.
Tandí[illegible]felmentetett *) .	34	40	49	56	70
Elengedett tandíj összege	714 ft	840 ft	1024 ft	1176 ft	1470 ft.

Végre a műegyetemi hallgatóknak egyes tantárgyak látogatását, és tanusított tudományos elömenetelöket illetőleg, legczélszerübb lesz, ha 1) a mérnöki- építészeti- gépészeti- s vegyészeti szakosztály részben kötelezett tantárgyainak, 2) e szaktudományoknak, vagy kiegészítésére, vagy az általános miveltségre szolgáló [illegible]knak, és 3) a nyelveknek látogatását mutatjuk be[illegible]ilön táblázatban, berekesztve az év végén megvizsgá[illegible]ékainak kifejezésével.

$186^1/_2$- egészen 186^5/[illegible]allgatták :

Tantárgy	[illegible]		$[illegible]6^2/_3$		$186^3/_4$		$186^4/_5$		$186^5/_6$	
		[illegible]		v. n. t.		v. n. t.		v. n. t.		v. n. t.
Elemi mennyiségtan .	3	[illegible]	[illegible]7	3	62	15	69	15	102	57
Elökészítő rajz . . .	29	[illegible]	[illegible]	10	52	13	58	6	68	27
Felsöbb mennyiségtan I. és II. folyam . .	61	20	53	11	63	27	93	60	97	38
Leirati mértan s rajz .	60	19	102	21	122	35	126	54	162	62
Gyakorlati mértan, rajz, s munkálatok . . .	74	18	74	4	104	28	147	45	165	40
Felső földmértan . . ,	—	—	—	—	28	19	—	—	11	5
Általános természettan .	30	9	46	20	58	23	92	41	55	20
Technik. természettan .	62	24	48	9	29	12	30	11	60	26
Kísérleti természettan .	—	—	—	—	—	—	—	—	50	28
Gép-erömütan és rajz .	66	37	86	10	60	18	60	19	86	37
Gépszerkezettan és rajz	12	6	6	—	12	2	18	12	26	7
Iparmütan	8	6	5	—	19	5	14	8	25	15
Száraz építészet és rajz	48	6	42	16	54	17	66	32	38	8
Víz-, útépítészet és rajz	32	8	34	8	38	8	46	8	32	4
Mü-díszépítészet és rajz	—	—	—	—	5	5	39	29	36	21
Mintázás	5	4	4	—	17	11	27	13	15	5
Vegytan	21	14	6	2	50	40	41	26	52	27
Összesen	540	183	601	114	818	278	926	379	1030	428

*) $186^6/_7$-ben már 73. A tandíjtól felmentetteknek évröl évre szaporodása az intézetnek szegényebbek által látogatására felhozott állítást bőven igazolja.

**) v. n. t. annyi mint : vizsgát nem tett.

II.

Tantárgy	$186^1/_2$ v.	n.t.	$186^2/_3$ v.	n.t.	$186^3/_4$ v.	n.t.	$186^4/_5$ v.	n.t.	$186^5/_6$ v.	n.t.
Állat- növény- és ásványtan	6	4	30	5	63	47	29	19	30	25
Földisme	—	—	—	—	—	—	12	5	20	10
Jegecztan	—	—	—	—	5	5	—	—	—	—
Nemzetgazdaságtan . .	14	5	29	2	18	14	42	32	57	41
Váltójog	13	4	19	2	7	4	19	1	21	13
Pénzügyisme	—	—	—	—	2	1	3	2	7	5
Ipar s keresk. törvények	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—
Kereskedelmitan . . .	—	—	8	—	2	1	—	—	6	2
Mezőipari politika . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	33	20
Mezőgazdaságtan és erdőszeti encyclopaedia .	21	6	51	17	30	15	12	20	67	45
Keresk. földrajz s történet	—	—	4	—	9	3	4	—	10	7
Statisztika	—	—	—	—	5	2	2	1	4	2
Számolástan s könyvvitel	—	—	—	—	2	—	—	—	30	25
Keresk. számtan . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	8	1
Politikai számtan . . .	—	—	—	—	17	10	—	—	30	24
Magyar nyelv s irodalom története	—	—	—	—	—	—	12	8	9	8
Áruisme	—	—	—	—	—	—	3	1	6	4
Németnyelv : ügyirály .	—	—	2	1	9	2	9	8	16	11
Összesen .	54	19	142	24	169	104	171	97	354	213

III.

Franczia nyelv	17	9	30	23	60	57	46	12	19	45
Ángol nyelv	7	1	5	2	7	1	5	4	17	10
Olasz nyelv	4	3	7	5	5	3	7	6	—	—
Szépirás	5	3	3	2	—	—	—	—	15	10
Összesen .	33	16	45	32	76	61	58	52	81	65

A müegyetemi polgárság tudomány s törekvéséről s elömeneteléről tanuskodik, hogy :

	$186^1/_2$ *) %	h.sz.	$186^2/_3$ %	h.sz.	$186^3/_4$ %	h.sz.	$186^4/_5$ %	h.sz.	$186^5/_6$ %	h.sz.
Vizsgát tett	72	210	76	199	72	2[illegible]2	71	259	60	261
Kitünő osztálylyal . . .	24	„	29	„	21	„	20	„	20	„
Első „ . . .	46	„	40	„	42	„	46	„	38	„
Másod „ . . .	2	„	7	„	6	„	5	„	2	„

---

*) h. sz. = a hallgatók összes számának; % = százaléka.

Hogy a vizsgatevőknek több mint 70 százaléka 1
ban 60 százalékra apadt, annak oka az, hogy a porosz h
miatt meghagyatott, miszerint a vizsgák, melyek kül
az egész julius hóban tartanak, a hó közepéig fejeztessen

Ha összehasonlítjuk a három rovatos kimutatást,
nik, hogy legtöbb hallgatóik vannak a mérnöki pályára
séges tudományoknak, különösen a felső mennyiségta
leirati mértannak, gyakorlati mértannak, technikai term
tannak, erömű- s géptannak; a szaktudományok kieg
sére vagy az általános miveltséghez szükséges tudom
hallgatói ugyan évről évre lassan szaporodnak, de e rés
fensöbb technikai miveltség igényeinek általában még n
lel meg; ezt csupán annak lehet felróni, hogy az intéze
helyisége, különösen pedig a rajztermek sötétsége, és r
szombati szünidő miatt is, e nem kötelezett, s nem sz
szaktudományoknak nem tartathatik föl egész héten át n
délelötti óra; délutáni négy óra elteltével pedig folytono
gatás és rajz után, nem hajlandók ezen elméleti, bár á
is hallgatni óhajtott tantárgyakra eljárni. Még legtöbb h
tói akadtak a már újonan szervezett műegyetemeknél
lezett tantárgynak nyilvánított, s a technikusok élethiva
nélkülözhetlennek ismert nemzetgazdaságtannak és vál
nak; utána pedig a némely technikai intézeteknél
nököktől is megkivánt, szoros értelemben vett mezőg
ságtannak, ha hozzáadjuk a mezőgazdasági üzlettan s erd
encyclopaedia hallgatóit is.

Leggyérebben látogattatnak a külföldi nyelvek, r
nál inkább sajnálatra méltó körülmény, mivel rendszerin
azok maradnak meg az év végéig hallgatóknak, kik val
gal a hallgatott nyelvből a vizsgát is leteszik; ezek
nagyon is parányi számban jelentkeznek.

Végre a müegyetemi hallgatóság állapotának alap
meretéhez szükséges felemlíteni, hogy az associatio a mű
temi polgárság keblében is megfogamzván, 1862. julius
segélyegyletének, 186$^5/_6$-ik iskolai évben pedig dalárdá
is alapszabályai megerősíttettek. Fájdalom azonban, a m
oldalról leginkább segélyre szoruló intézetet, még e tek
ben sem kiséri a közönség részvéte, mi a szegény ifja

nagy száma mellett annál is inkább sajnálatra méltó, mivel az intézetnek a budai várban elhelyezése, még a tanítás által szerezhető tisztességes mellékkeresetet is, részint a budai tanuló ifjúság csekély száma miatt rendkivül megnehezíti, részint a Pesttől oda- s vissza másfél órát igénylő távolság miatt lehetleníti; mulasztás elkerülése végett gyorsított hegymászásnak úgy is évről évre esik egy-egy Pesten lakó ifjú áldozatul, és az intézet betegkönyvében hétről hétre némelykor 30-an is vannak feljegyezve. Ugyanis a segélyegylet alaptőkéje 5 év alatt csak 1900 frtra növekedett; ebből 1700 ft a budai takarékpénztárba van betéve, 100 ftot a debreczeni kovács czéh alapítványa tesz, és 100 ft Velser János adománya. Az $186^6/_7$-diki tanévben 19 műegyetemi hallgató részesült segélyben, 3 pénzbeli, 7 szertári, s 9 pénzbeli és szertári segélyben.

A gőzgépkezelőkre vonatkozó számviszonyok nemcsak a műegyetemi tanárszemélyzetnek ismét hasznos működéséről, és a kazánfűtők megvizsgálásánál díj nélkül való igénybevételéről tanuskodnak, hanem közgazdasági tekintetben is érdekes jelenséget képeznek: a mennyiben ez adatokból is világosan kitünik a gépüzletnek, Magyarországban egyébként is kimutatott, terjedése, de főképen az iparpályának köznépünk által is megkedvelése folytán, a gépészeti pályán eddig alkalmazott külföldi, cseh- vagy morva egyéneknek mindinkább honosaink által való túlszárnyalása és lassankénti leszorítása. Az $185^8/_9$-ik iskolai évtől egészen $186^6/_7$-ig, tehát nyolcz év alatt, megvizsgáltatott 935 gőzgépkezelő, még pedig:

A gőzgépkezelők közöl	$185^8/_9$	$185^9/_{60}$	$186^0/_1$	$186^1/_2$	$186^2/_3$	$186^3/_4$	$186^4/_5$	$186^5/_6$	8 év alatt összes.
Hajógépész	2	—	1	—	30	12	15	16	76
Mozdonyvezető . .	13	10	36	7	—	9	13	12	105
Gőzgépre felvigyázó .	64	29	35	41	119	124	44	76	532
Mozgony-felvigyázó .	—	1	1	—	10	—	—	10	22
Kazánfűtő	29	26	19	4	23	82	8	9	200
Visszavettetett . . .	—	—	—	2	1	1	—	—	4
Összesen .	113	66	92	52	182	227	80	123	935

$186^3/_4$-től bezárólag $186^6/_7$-ig, tehát négy éven át, a

reáltanári pályára összesen 41-en jelentkeztek, és 22-en nyert ek tanitásra képesítő bizonyítványt, még pedig :

	$186^3/_4$	$186^4/_5$	$186^5/_6$	$186^6/_7$	Összesen
Felreáltanodára	11	4	5	6	26
Önálló alreáltanodára	7	—	6	2	15
Mennyiség- s természettud. szakra .	11	—	6	7	24
Történet- s nyelvtudományi szakra .	7	4	5	1	17
Összesen	18	4	11	8	41
A vizsgát még teljesen be nem végezte	6	3	6	4	19

E kimutatás kellő megértésére megjegyzendő, hogy a reáltanári pályára lépők, a [illegible]nodáknál képviselt két fő szak szerint, a mennyiségtan- s [illegible]mészettudományokból vagy a történet- s nyelvtudom[illegible] vizsgáltatván meg, felreál- vagy önálló alrealiskolára ny[illegible]nek tanítási képességet. A reáltanári képesség megszerzés[illegible]gett, szóbeli, valamint házi- és zárthelyen való irásbeli vi[illegible]kell jó sikerrel kiállani; ez nem egyszerre, hanem a [illegible]ztosok és vizsgálandók körülményeihez képest, hos[illegible]lőszakokban teljesíttetvén, megtörténik igen gyakran [illegible] vizsga egy év alatt teljesen be nem fejeztetik; miért is e[illegible]: „a vizsgát még teljesen be nem végezte“, ily értelemben kell felfogni. A vizsgálóbiztosok jutalmazása tekintetében figyelemre méltó, hogy a tanárjelölt által fizetett 10 o. ért. ft vizsgadíj egy harmada az elnököt, egy harmada a szakvizsga irásbeli dolgozatainak, napokat igénylő, átnézésével és a szóbeli megvizsgálással megbizottakat, egyharmada pedig az általános miveltséghez tartozó tudományokból vizsgáló biztosokat illetvén, ez utóbbiaknak órákig tartó fáradságukért rendszerint 50 kr. legfeljebb 62 kr. jut. Mindenesetre jelentékeny pótlék 1228 o. ért. ft. évi fizetéshez!

V.

ERDÉLY KÖZLEKEDÉSI ESZKÖZEIRŐL.

Gróf **Bethlen Farkastól**.

(Két térképpel.)

Midőn valamely ország vasút-hálózati tervet megállapítni szándékozik : a jelent ép úgy valamint a jövőt egyaránt figyelembe kell vennie ; mert ha a jövőt a számításból kifeledi, eme tévedése igen könnyen azon sajnos eredményt idézheti elő, hogy a milliókat felemésztő vasútai, hasznothajtó jövedelmezés mellett, helyrehozhatlan károsodást okoznak az országnak.

A legelső vasútvonal vitelénél az ország érdekének fő súlyát arra kell fektetnie, hogy ez oly tapintatteljesen megválasztott helyes irányban vezettessék, nehogy a jövőben építendő pályavonaloknak akadályul szolgáljon, söt inkább az ország vaspályáinak minden irányban leendő behálózási tervét előmozdítsa.

Erdély földirati fekvésénél fogva arra van hívatva, hogy a kelet és nyugot közötti egybekötő lánczszemet képezzen; miért is ugyanazon vaspályának kell az alapvonalat képezni, mely Nagyváradtól Kolosváron át Brassóig s innen a bodzai szoroson Moldvaországba vonúlna, mintegy gerinczét képezvén azon szárnyvonaloknak, melyek abból Erdélyország völgyeibe szétágazandók lennének. Ezzel kapcsolatba hozatnék jelesen

1) azon szárnyvonal, mely Kolosvártól fogva Deésen át Szász-Régenig, s ismét Deéstől egy szárnya a Szamos mentében húzódnék, valamint a másik Kudutól Bukovinába vonúlna.

2) Azon vonal, mely Koslárdtól a Maros folyam mellett

Fehérvárig Déván át húzódnék, s Aradnál a tiszai vaspályával köttetnék össze.

Erdélynek hivatása az, hogy abban a müipar meghonosúlván, gyárországgá emelkedjék; ez üdvös czél kivitelére leginkább a székelyföld legalkalmasabb, miután túlnépesedett, fakészlettel és vizzel bövelkedik; miért is még egy másod osztályu vaspálya-vonal szükségeltetnék, mely Vajdaszegnél venné kezdetét, s a Maros mentében fölfelé Várhegyaljáig, s onnan ismét Tölgyesig felnyúlna; Várhegyaljától még a Maros foly... hosszában vezettetnék, s ott áthidalva az Olt völgyébe B... ig húzódnék; ezen fő vonalból egy mellékvonal Hévi... ebenig, s onnan ismét Kis-Kapusig a fő vonalba nyúln... n kivül ohajtandó még, hogy egy legelöbb épitendő ... tályu vonal létesüljön, mely Piskitöl a Zsib völgy... n, mint a nagy terjedelmü, kiaknázhatlan s legkit... őségü barna köszén-telepek helyére. Ezeken felül ... etkező, de csak később épitendő II-od és III-ad os... spálya-vonalok létesitése volna óhajtandó, úgymint:

1) Balázsfalvától fogva a parajdi sóaknáig, minthogy a marosujvári sóakna hosszas jövőjét a gyakori víz-befakadások miatt biztosítni lehetlen. Ezen vaspálya folytatása Parajdtól Székely-Keresztúrig, honnan egyfelöl Székely-Udvarhelyig, s innét Dánfalváig, másfelöl pedig Héjasfalváig a fő vonalig következnék; ezen vonal elkerülhetlen életszükségnek tekintendő, minthogy a székelyföld legnagyobb része parajdi sóval él.

2) Szebentől Szent-Ágothán át Segesvárig.

3) Szamos-Ujvártól a Mezőségen keresztül Mocsnak, s onnan a Maros melletti vonalba Maros-Ludasnak.

4) Hátszegről Karánsebes felé Erdélyország határszéléig, miután a magyarországi vasút-hálózat szerént Temesvártól Karánsebesig egy vasútvonal kivitele van tervezetben.

Ezen vasút-hálózat ugyanazon tervvel öszhangzó, melyet Oláhországnak irányalapul kell kitüznie, ha vasúthálózatát czélszerüen összeállítni óhajtja, mely csak úgy nyerhet valódi érvényt, ha tudniillik a tengert az ország végpont-

jaival összeköttetésbe hozandja, s miután ez létesül, csak akkor vegye foganatba az országban szerte ágazó mellék vonalait.

Miután azonban az osztrák birodalom ez idő szerint hadászati szempontból beleegyezését abba nem adhatja, hogy ezen Oláhországon végig nyúló vasút-vonal végpontja a birodalommal összeköttetésbe álljon. Mindezt szemügyre véve, valószinünek, sőt bizonyosnak állítható, hogy Oláhország mind az ojtosi vagy gyimesi vonalt folytatni fogja, mely egyenesen Galacznak vezet, valamint a bodzait is, mely Bukuresten át egészen a tengerig fog nyúlni.

Ekként az ország a fővonal s az Arad felé vonuló mellék vonal által mind nyugattal, mind pedig kelettel közvetlen összeköttetésben állana, mi az általános európai érdeknek is leginkább megfelelne, s a mi reánk nézve leglényegesb, belföldünk közepét hasítván át, hazánk legfontosb érdekei is kielégíttetnének az által, minthogy az ország legjelentékenyebb pontjai ezen mellékvonalak eszközlésével a fővonallal szoros érintkezésbe hozatnának. Ezen vonal hordereje könynyen felismerhető leginkább abban, mert oly vidéken haladván át, mely népességgel, fával és vízzel bővelkedvén, a természet e dús adományainál fogva, kétségbevonhatlanul arra látszik hivatva lenni, hogy abban a gyárak felállítása által a müipar felvirágoztassék, valamint só-szállítmányával a vaspályának biztos jövedelmet nyujthasson.

Azonban mindenek felett meghatározandó, hogy ezen vasutak

1) mily renddel volnának építendők, valamint

2) melyik pályavonalon mily osztályu vonalak volnának létesítendők. A mi az első tételt illeti :

a) Természetes, hogy legelőbb a fővonal megépítése volna óhajtandó, mely Nagy-Váradtól Csucsán és Kolosváron át a Küküllő völgyén fel Galacz felé irányozva, s egy szárnyvonallal Károlyvárral volna összekötendő.

b) a második szárnyvonal a károlyfehérvári szárnyvonalnak Arad felé való folytatása lenne.

c) a harmadik Piskitől a Zsib völgyébe.

S miután a fennevezett három vonal építése befejezve lenne, következnék

3) a többi szárnyvonal sorrendje is.

Ezen vonalak közül az a) és b) alattiak épitésre nézve az I-ső, a zsibvölgyi, mely leginkább kőszén-szállítmányok eszközlésére alkalmaztatnék, a III-dik, a többi vasútvonalak pedig a II-dik és III-dik osztályba volnának sorozandók.

Mindenek előtt épitendök lennének :

I-ső osztályu Csucsától Kolosvár, Brassón át Bodzáig	59	mérföld
I-ső osztályu Zámtól Koslárdig	17	„
Összesen	76	„
III-dik osztályu Piskitöl a Zsib völgyébe	10	„
Föösszeg	86	„

A majdan későbben épí dő II-dik osztályu vaspályák a következők lennének :

Vajdaszegtöl — Maros-Vásárhelyig	7.50
Maros-Vásárhelytöl — Szász-I	4.00
Szász-Régentöl — Várhegyaljá	12.00
Várhegyaljától — Tölgyesig	6.00
Várhegyaljától — Brassóig	27.00
Hévíztöl — Szebenig	16.00
Kolosvár-Deéstöl — Szatmármegye árszéléig	22.00
Deéstöl — Szász-Régenig	11.00
Kudutól — Bukovina határszéléig	15.00
Szebentöl — Oláhország határszéléig	4.50
Csik-Szeredától — Gyímesig	5.50
Összesen	187 mérföld.

Végre a III-dik osztályu vasútvonalak a következők volnának :

Balázsfalvától — Parajdig	15.50	
Parajdtól — Szék.-Keresztúrig	6.00	
Szék.-Keresztúrtól — Szék.-Udvarhelyig	3.50	
Szék.-Keresztúrtól — Héjasfalváig	1.50	
Héjasfalvától Karánsebes felé a bánáti határig	5.00	
Szamos-Ujvártól Mocson át Maros-Ludasig	10.50	
A piski-zsib vonalak	10.00	
Udvarhelytöl — Dánfalváig	5.50	
Összesen	57.50	
vagyis	51.50	mérföld
I-ső osztályu	76	mérföld
II-dik osztályu	137	
III-dik osztályu	57.50	„
Föösszeg	270.50	„

Habár a magyarországi gazdasági egyesület emlékirata szerint a vaspályák költségei mérföldenként 750,000 forintba számíttatnak is, vegyünk fel azonban 800,000 forintot átlagosan, minek alapján a 76 mérföldnyi I-ső osztályu vasútvonal 60.800,000 forintba kerülne; ugyanezen emlékirat szerint a II-od osztályu vonalakra 260,000-től 300,000 forintig számíttatik, de mi tegyünk fel 320,000 forintot, valamint a szebeni határszéli, s a csík-szereda-gyimesi vonalakra 750,000 forintot, minek folytán a 137 mérföldnyi vasútvonal 48.140,000 forint költségbe kerülne; végre, a gazdasági egyesület a III-dik osztályu vonalakra 185,000 forintot számított mérföldenként, mi azonban 200,000 forintot vessünk ki, tehát a $7._{50}$ mérföldnyi hosszu vonal 11.500,000 forint kiadást emésztene föl.

Miért is a legelőbb fölépítendő vonalak lennének, úgymint:

I-ső osztályu 76 mérföld hosszuságu pálya bele kerülne .	60.800,000 ftba
III-ad osztályu 10 mérföldnyire terjedő pedig	2.000,000 „
Összesen	62.800,000 „

Az osztrák birodalomnak jelenleg $829._{28}$ mérföldnyire terjedő vasútvonala van, melynek létrehozatala, az egyes számokat mellőzve, 693.460,000 forint tőkét vett igénybe. Minek folytán Erdélyország óhajának méltányossága nagyon is kiderül, midőn a fennebb érintett vasútvonalak létesítését kivánja, annál is inkább, mert a birodalom ezen $829._{28}$ mérföldnyi vasút tőkéjének meghatározott kamatja biztosítva levén, a károsodásba, vagyis a reáfizetésbe Erdély is aránylag szintúgy befoly, még pedig a nélkül, hogy egy talpalatnyi vasútvonallal birna, habár földiratilag a birodalom $^1/_{11}$-ed részét képezi, miért is, ha ezen vaspályának Erdélyország is tettleges használatában volna, azon esetre is 75 mérföldnél hoszszabb vasútvonal joggal illetné meg azt; következőleg óhajtja, s méltán elvárja Erdély, mely jelenlegi elszigetelt pangó helyzetében a végpusztuláshoz oly közel áll, hogy a fennebb érintettem vaspályák mihamarább létesüljenek.

Természetes, hogy ez időszerinti mostoha körülmények között, ezen tervszerinti vasúthálózatnak kiépíttetése csaknem lehetetlen, ennek megállapítása azonban elkerülhetetlen

szükséges, már csak az oknál fogva is, hogy az általam javaslatba hozott fővonal megállapítására lényeges befolyással van, melynek kiépítése égető szükség, mivel egy más fővonal megállapítása a behálózást igen könnyen meghiusíthatná.

Ha azonban ezen vasút-hálózat határozatba menne, az országos müutak építésében az eddigitől eltérő egészen más irányt kellend követni; azon esetre az építendő útvonalakra nézve kormányilag kellene meghatározni, még pedig figyelembe vételével annak, hogy minden müútvonal a fő vaspályavonal felé legyen irányozva, tekintettel a mellék vaspályákra nézve is.

Valamint az emberi testszervezet tartósabbá s izmosabbá erősödik, ha annak ideg-rendszerét megedzeni képesek vagyunk; ekként hasonlón egy ország valódi idegrendszeréül a közlekedési útak mondhatók, melyeket ha jó karban előállítni s fentartani tudunk, élet-rugékonyságot s életrevalóságot tanusítunk általa, ellenkező esetben a tétlenség s tespedés csalhatlan jeleit adjuk, s egyszersmind bebizonyítjuk, hogy még azon pontot korántsem értük el, mely a polgárisult népek s országok színvonalára emeljen bennünket; mert a közlekedési közegek kifejlődése általában minden nemzet mivelődésének kétségbevonhatlan hévmérőjét képezi, úgy szintén az általános müipar és a gazdászat haladásának, valamint az elért polgárosultsági foknak alapja, s minden virágzó iparnak és kereskedelemnek múlhatatlan előföltétele s kelléke.

Jelen viszonyaink között az eddig volt álladalmi útak elnevezése meg fog szünni, s csakis országos-, törvényhatósági-, vagy közlekedési-, valamint községi-, vagy helységi útak létezhetnek.

Az országos müutak építése és fentartása az országos útépítő alapot illetendi.

A törvényhatósági vagy közlekedési müutak, a felső kormány által meghatározott irányzatokban, a törvényhatóságok terhe leend, azoknak építésére s fentartására, melyekre a hatóságok a füstönként kiszabott hat gyalog napszámot, vagy pedig ennek megfelelő igás erőt fogják felhasználni, úgy szintén már más megyékben dívó juh-, vagy másként isztina,

(eszterha) vagy pedig kosár-adót készpénz és hidak épitésére fogja az ezen adóból befolyó összeget befektetni. Hagy a juh-isztina vagy kosáradó voltaképen miből áll, vagy álljon, következőleg ohajtom megfejteni :

Miután Erdélyben nem a birkát, hanem az úgynevezett paraszt vagyis hosszu fürtü magyar juhot szokás tenyészteni, s ez után járó legjelentékenyebb jövedelem a tejfejés : az egyes helységek 200 - 300 darabból álló juhnyájaikat egy isztinába vagy kosárba egy juhász (bacsó) őrizetére s gondviselése alá szokták bízni, s ilynemü kosarak, a helységek nagyságához képest, több vagy kevesebb számmal léteznek. Az országban dívó szokás szerint, az egyes gazdák juhainak ily kosarakba való egybecsapása, vagyis egy nyájjá összecsoportosítása után, a fejés ideje, az egész országban, az óhitüek naptára szerinti szent György napján veszi kezdetét, s tart szent Mihály napig bezárólag; mely idő tartama alatt minden juh-gazda, előlegesen kikötött alku mellett, minden darab juh után bizonyos meghatározott tej vagy sajt-mennyiségben részesül. Ezen általában bevett szokás folytán, a juhadó az alább elősoroltakból áll :

A helyett, hogy a tejfejés szent György napján venné kezdetét, s szent Mihály napján fejeztetnék be : egy-egy nappal előbb kezdődik, úgy szintén egy-egy nappal később végződik. Ezen két rendkivüli időbeli fejésből befolyó jövedelmet rendesen haszonbérbe szokták adni, s az ebből növekedett összeg képezi a juhadót. A legigazságosabb adó nemeinek egyike ez, minthogy senkinek terhére nem esik, miután ezen két napi fejésnek a nélkül is egy gazda sem venné hasznát, s a mellett mégis jelentékeny bevételt eszközöl, miután minden helységben legalább is két ilynemü juh-isztina vagy kosár létezik, a helységek legnagyobb részében sokkal nagyobb számmal találtatnak ilynemü kosarak, melyeknek egyenként két napi fejéséből befolyó tiszta jövedelmét 8—10 forintra bizton számíthatni. Ily adónem-jövedékből Udvarhely székben, hol ez számos évek óta fennállott, azonfelül, hogy a megyei útak hídjait jó karban ebből tartotta fel, már 1848-dik évben ezrekre menő tőkévé növekedett.

A harmadik rendbeli müútak a községi vagy helysé-

giek, melyeknek jó karbani fentartása, az egyes helységek kötelességében fog állani.

A megyei műútak, miként fentebb érintém: a füstök után járulandó napszámok erejével építtetnének s tartatnának föl; mert ı gyanis a megyékben már 1861-dik évb.n (azóta pedig s ırodtak) a füstök létszáma 194,935 volt, úgy mint: Alsó-F . megyében 36,856, Felső-Fehérm. 9,760, Küküllő 16,172, Torda 21,565, Kolos 25,575, Doboka 18,738, Belső-Szolnok 20,604, Hunyadmegyében 32,057, Fogarasföldön 11,605, a székely székekben 76.052, úgymint: Udvarhely-székben 17,962, Háromszeкu ',004, Csíkszékben 18,457, Marosszékben 15,355. Ar škben 4,274 füst. Továbbá a szász székekben úgymint: Szeben 17,826, Segesvár 4,274, Brassó Iedgyes 7,012, Beszterczé 10,964, Szász-Sebes 2 y-Sink 5,370, Szerdahely 4,182, Kőhalom 4,252, z 2,675, Szás-Város székben 3,573.

Végre a volt katonai v ꞇekben 23,382 füst létezik, úgymint: az első, a román ı ezredben 13,640, a másodikban 9,702.

A fennebb elösoroltakból kitünik, hogy az Erdélyben létező összes füstök száma 374,175; minden egyes füstre külön-külön 6 napszámot felvéve, az eredmény 2.245,050 napszám leend, s ezen jelentékeny munkaerővel kevés évek lefolyása alatt a megyék minden műutait nem csak felépíteni, hanem egyszersmind jó karban fen lehet tartani.

Mindaddig, míg a közlekedési műutak fölépítése foganatba nem vétetik, s miglen teljesen fölszerelve nem lesznek, az annyira ohajtott s reménylett vaspályák czélszerüsége tévеszmére alapított tényként tekintendő, s a várt áldást hozó siker gyümölcseit, melyet annak létrehoznia kellene, az ország nem élvezendi, mert az év zordon szakaiban, a nagyrészben járhatlan útai miatt, teljesen el levén azoktól zárva; miért is a vaspályák fölépítésével szintúgy járna az ország, miként régebben a műutakkal járt.

A mult időben Tihuczától elkezdve, s csaknem a határszélen elvonulva egészen Tölgyesig műutak voltak, s az ebből kinyúló szárnyvonalak Bukovina-, Szatmár-, Bánátba, Al-

földre, valamint Moldva- s Oláhországba húzattak, míg ellenben az ország belsejébe nyúló vonal egyetlen-egy sem létezett.

S mi lőn ennek természetes következménye? az, hogy Bánátból s Magyarhon többi részeiből, úgy szintén Oláhországból Erdélyországba vezető s mindig jó karban fentartott műutak segélyével elő-árutéreinket olcsóbb gabnával áraszták el; kevesebb időt igényelvén s jutányosb szállítási díjt kelletvén fizetniök, gabnájuknak árutéreinkre való beszállításáért, mig ellenben Erdélyország termesztői nem versenyezhetvén velök, belföldi járhatatlan utaink miatt.

Ezen sanyaru helyzet még sokkal rémületesb színben fog előtünni, s a nyomort magasabb fokra csigázni, ha az országos műutak mihamarábbi foganatba vételére, és sükerre vezető végrehajtására teljes figyelmet s gondot nem fordítunk; mivel Alföld, Bánát s az egyesült Oláhországok gabnájukat s borukat tetemesen jutányosbban szállítandják be, mintsem Erdély legnagyobb része járhatatlan utain. A Mezőség gabonáját, Küküllő melléke pedig borait épen azon környéken, mely terményeinek egyedüli fogyasztója, minthogy Erdélyhonban egy ottani véka, azaz 32 itcze gabnának szállítási díja rendesen $1^1/_2$ krajczárba kerül mérföldenként, s így 3 vékát egy mázsára számitva, mely mérföldenként $4^1/_2$ krajczárba esik; míg ellenben a vasúton egy mázsának mérföldenkénti szállítása legfelebb egy krajczárba kerül.

Őszintén be kell ismernünk és vallanunk, hogy a volt önkényü kormány a műutak építése körül, rövid uralma alatt, sokkal nagyobb érdemet vívott ki és sokkal többet hozott létre, mint a mennyi ezelőtt évtizedek alatt történt. Sok helyütt, hol ezelőtt járhatatlan útak valának, ott jelenleg a legkényelmesben utazhatni. — Az útak építése körül egyedül azon hiányos eljárások történtek, hogy igen gyakran nem a megállapított terv szerint épitették azokat, hanem minden vidéki vagy kerületi biztos saját önkénye szerint építtetett útvonalakat, minek azon káros eredménye lőn, hogy a már csaknem teljesen elkészült vonalak felépítését, felsőbb rendelet folytán, abban kellett hagyni, s épen ugyanazon vonalban más útat kellett épitni; elpazarolván az arra fordított napszá-

mokat, t intetbe nem véve a kárba ment elvesztegetett drága idő

Ezen határozatlan útépítés körüli hiányos rendszerből származott azon megbocsáthatatlan hanyagság is, hogy olykor a legt ntosb útvonalra igen kevés, vagy épen semmi figyelm m fordítottak; eleven példa erre a Mezőség.

hasonló hátrányos körülmény kikerülése szempontjából, miként fennebb érintém, elkerülhetetlen szükségesnek itélem, hogy a kormány a mérnöki kar által, egy oly műúttervet készíttessen, mely az ország jelen s jövő viszonyainak megfelelje gyanis, hogy ezen tervben a majdan vezete ozottan ki legyenek jelölve, hogy min megállapított terv kivitele alapján épittethesse mi e csupán a megye érdekeit tartsa szem előtt. — l en tervnek az ország jelen s jövő viszonyaihoz kép egállapíttatnia; szem előtt kell tartania a jelent, h len tájék az árutérekkel a lehető legrövidebb műútta összeköttetésben; jövőre nézve pedig a megállapito hálózatát vegye tekintetbe, hogy bármely vasútvonalho , ország legtávolabb fekvő vidékeiről is, a lehető legrövidebb s szilárdul épített műutak vezessenek.

Jelenleg 12 nagyfontosságu pontja van Erdélynek; ezen nevezetes helyeket a müut-tervezetet készitő mérnöki karnak figyelembe kell vennie. Ezen jelentékeny helyek a következők, úgymint: az egyedüli kereskedelmi gyülpont Brassó, — a két legnépesb főváros: Kolosvár és Szeben, — továbbá középponti város. Károlyfehérvár és Maros-Vásárhely, — és végre az öt sóakna, úgymint: Maros-Ujvár, Torda, Parajd, Vizakna és Deésakna.

Ezeken kivül van Erdélyországnak gabna-magtára is, a Mezőség, úgy szintén fogyasztó környéke is, úgymint, a bányavárosok s annak vidéke, valamint a Székelyföld egy része is. Elkerülhetetlen szükséges tehát, hogy a fennebb érintettem leglényegesb pontokon át, vagyis azok felé legyenek irányozva a müutak, mint a kereskedelmi forgalomnak legjelentékenyebb helyei felé. Jövőre nézve pedig, ha az előbb épitendő vaspályavonalak létre jönnének, kétségbevon-

hatatlan, miként igen nevezetes kereskedelmi pontokká fejlődnének Csucsa, Kolosvár, Torda vagy Egerbegy, Vajdaszeg, Balázsfalva, Héjasfalva, Kőhalom, Hévíz, Rákos vagy Mátéfalva, Brassó, Nagy-Borosnyó, Maros-Illye, Piski, Szász-Város, Alvincz, Károlyfehérvár és Koslárd.

Miért is e tervezetnek úgy kell megállapíttatnia, hogy a szerint a lehetőségeket szem előtt nem tévesztve, az útvonalak azokhoz képest terveztessenek ki.

Erdélyországnak jelenleg teljesen befejezett útvonalai a következők:

Alfalutól — Szárhegyig	4,000 öl
Brassótól — Törcsvárig	22,000 „
Brassótól — Tömösig	11,360 „
Kézdi-Vásárhelytől — Gyergyó-Szent Miklósig	96,500 „
Sep.-Szent-Györgytől — Csikszentkirályig	38,800 „
Sep.-Szent-Györgytől — Parajdig	68,200 „
Sep.-Szent-Györgytől — Földvárig	9,000 „
Sep.-Szent-Györgytől — Előpatakig	16,500 „
Beszterczétől — Naszódig	11,000 „
Csik-Szeredától — Gyimesig	32,400 „
Déestől a kővári határig	18,000 „
Déestől — Láposa határig	47,700 „
Dobrától — Aradmegye határáig	15,100 „
Fehérvártól — Topánfalváig	36,000 „
Gyergyó Szent-Miklóstól — Borszék-Tölgyesig	30,900 „
Kézdi-Vásárhelytől — ojtosi határszélig	18,800 „
Kolosvártól — Csucsáig	50,800 „
Kolosvártól — Szász-Sebesig	57,100 „
Kolosvártól — Beszterczéig	66,000 „
Kudutól — Radna-Bukovináig	52,000 „
Nyárádtőtől — Mikefalváig	6,900 „
Parajdtól — Korod-Szent-Mártonig	24,600 „
Segesvártól — Csikszeredáig	48,000 „
Solymostól — Zarándig	15,000 „
Szebentől — Verestoronyig	17,800 „
Szebentől — Bukovináig	151,800 „
Szebentől — Vizaknáig	7,000 „
Szebentől — Bánátig	87,100 „
Szebentől — Brassóig	74,600 „
Szent-Györgytől — Hidvégig	11,500 „
Szent-Györgytől — a kézdivásári útba	6,200 „
Szálvától — Romuli a határszélig	21,000 „

Szitás-Keresztúrtól — Szent-Györgyig	18
Tordától — Maros-Vásárhelyig	40
Összesen	1,221,

vagyis 307 mérföld és 2600 öl, ehhez azonban még számitandók az egyes helységek között fennálló műuta lyek nagyobb részt a székelyföldön léteznek.

Félig kész útvonalak, melyeknek végleges föllép csekély erőt s kevés pénzt kell forditani, a következők

Abrudbányától — Zaránd határszéléig	3,
Alvincztől — a tartároi fogadóig	12,
Apahidától — Nagy-Sármásig	19,
Deéstől — Csernekig	19,
Ernyétől — Köszvényesig	15,
Erzsébetvárostól — Felsőkápolnáig	14,
Fehérvártól — Balázsfalva — Korod — Szent-Mártonig	54,
Felőrtől — magyar-láposi útban	20,
Felvincztől — Hadrévig	7,
Galgótól — Rohig	10,
Hátszegtől — a bánáti határig	21,
Héjasfalvától — Kőhalom — Földvárig	43,
Hunyadtól — Hátszegig	11,
Hunyadtól — a dévai útig	9,
Kolosvár — Magy.-Zsombor a határszélig	36,
Kézdi-Vásárhelytől — Kovásznáig	11,
Maros-Vásárhelytől — Gerebenesig	13,
Medgyestől — Zsitveig	18,
Medgyestől — Fogarasig	36,
Medgyestől — Bogácsig	7,
Mundrától — Uj-Tohánig	23,
Parajdtól — Alfaluig	20,
Piskitől — Hátszegig	15,
Radnótól — D. Szent-Mártonig	7,
Szebentől — Szent-Ágotháig	22,
Szent-Páli fogadótól — Mikefalváig	5,2
Tordától — Toroczkóig	16,
Összesen	493,6

vagyis 123 mérföld és 1600 öl, ehhez ismét hozzáad az egyes helységek között félig elkészült utak.

A fenn elősoroltak átnézetéből kiindúlva, a majda épitendő új műut-vonalak a következők lennének; meg zendő azonban, hogy ezen vonalak egy részénél is a föld kálatok csaknem felényire készek, vagy pedig kezdem

zésben vannak. A felépítendő új vonalak tehát a következők, úgymint:

Bánfi-Hunyadtól — Magyar-Zsomborig	15,200 öl
Balázsfalvától — Vizaknáig	21,800 „
Balázsfalvától — Kiskapusig	20,600 „
Békafalvától — Kovásznáig	19,000 „
Beszterczétől — Szamos-Ujvárig	27,900 „
Beszterczétől — Nagy-Sármásig	22,100 „
Beszterczétől — Sajó-Szász-Régenig	27,000 „
Dánostól — Keresd-fogarasi útig	16,500 „
Egerbegytöl — Hadrévig	7,400 „
Enyedtől — Lapád-Elekesig	13,000 „
Erdőháttól — Maros-Solymosig	14,300 „
Erzsébetvárostól — Balavásárig	10,200 „
Fehérvártól — Vízaknáig	21,800 „
Felvincztől — Maros-Ujvár — Elekes — Zsitvéig	16,200 „
Fogarastól — Kőhalomig	23,500 „
Gálfalvától — Bogácsig	4,000 „
Gyalutól — Topánfalváig	59,800 „
Hátszegtől a Zsiiba határig	28,600 „
Keresztúrtól — Parajdig	21,500 „
Kézdi-Vásárhelytől — Baróth az országútig	27,700 „
Kolosvár — Csernek az ország határáig	43,100 „
Kőhalomtól — Szent-Pálig	14,000 „
Méhestől — Tóhátig	8,700 „
Nagy.Sármástól — Gerebenesig	14,800 „
Nyárádtötől — Köszvényesig	26,000 „
Pánczélcsehtől — Zsomborig	15,700 „
Sepsi-Szent-Györgytől — Miklósvárig	15,200 „
Szamos-Ujvártól — Mocsig	18,000 „
Szász-Sebestől — Nagy-Sejkig	32,200 „
Szász-Régentől — Görgény Ditróig	33,000 „
Szász-Régentől — Toplicza-Ditróig	52,000 „
Szovátától — Köszvényesig	8,300 „
Tóháttól — Hadrévig	9,600 „
Toroczkótól — Nagy-Enyedig	12,000 „
Tóháttól — Maros-Ludasig	6,000 „
Toroczkótól — Topánfalváig	28,500 „
Zalathnától — Algyógyig	14,000 „
Összesen	769,200 „ ,

azaz, 192 mérföld és 1600 öl.

Minthogy, miként fentebb érintém, jövőre csakis országos, megyei és községi útak létezhetnek, ennek folytán Er-

délyországra nézve felette ohajtandó volna — miként az ide mellékelt táblázatból kitünik — hogy abban 55 országos fő útvonal ágaznék szét, melyekből harmincz vonal éjszaknak és délnek kinyúlván, mellékes országos útvonalakkal egybeköttetésbe jönnének.

A fennebb érintett táblázat-melléklet kimutatása szerint, a már teljesen felépített müut-vonalak 1.039,300 ölet tesznek, — a még csak félig elkészült útvonalak 278,800 öl, — az újonnan építendők pedig 228,900 öl hosszat képeznek; maradna tehát megyei útvon[illegible]ak 191,640 öl teljesen fölépített, továbbá 214,600 öl c[illegible]élig kész, s végre 540,300 öl majdan fölépítendő müut. [illegible] Ezen tervjavaslatba hozott úthálózat az ország jelen s jö[illegible]dő közlekedési igényeinek tökéletesen megfelelne, s r[illegible] község szoros kötelességének vallaná: az egyes h[illegible] útait épségben s jó karban mindenkor fentartani.

A vaspályákon s a fe[illegible]sorolt országos és megyei müútvonalokon kivül, Erd[illegible]mzetgazdasági haladásának kifejlesztését jelentékenyebb[illegible]amaink szabályozása nagy mérvben előmozdítná. Folyóink egy részén nem csak hogy Erdélyország fő jövedelmi forrása a tutajozás, mely csaknem szakadatlanul az év minden szakaiban folytattathatnék, s a folyamok mellékeinek térségei (melyek különben is a legtermékenyebb talajt tartalmaznak) a vízáradatok által veszélyeztetve nem volnának, következőleg biztos s aránylag dús jövedelmet nyujthatnának, s a mi felette lényeges, ez idő szerint rendetlenül kanyargó, s számos helyeken megzátonyosodott folyóink egy részét hajózható folyamokká is változtathatnók át.

S bár mennyire ohajtandó volt, hogy a volt kormány a vízszabályozások érdekében minél erélyesebb intézkedési rendszert léptetett volna életbe, ennek daczára mégis csak

	1855-dik évben	 120	frtot o. értékben
	1856-dik „	 8,861	„ „
	1857-dik „	 5,542	„ „
	1860-dik „	 20,415	„ „
	1862-dik „	 14,000	„ „
és végre	1864-dik „	 48,000	o. é. forint kiadást tett.

Hogy ezen, a vízszabályozásra fordított összegek oly csekélyek, hogy említést is alig érdemeinek, valóban, tagadni nem lehet; kivált pedig ha azt is szemügyre veszszük, hogy az eddigi vízépítésbe fektetett költségek nem annyira az ország, mint a kincstár érdekében tétettek; s miután a kiadások legnagyobb részt, Maros-Ujvártól kezdve, a Maros medrének tisztítására fordíttattak: kétségbevonhatlan, hogy ebben szintén az ország is érdekelve levén, mindamellett ezen munkálatok fő iránya s ösztönző tényezőjének a kincstári sószállítmányok mondhatók. A legjelentékenyebb kiadási összeget, úgymint az 1864-diki 48,000 ftot is nagyobbrészt a Rápoltnál tett átvágás emészté föl. Hogy ezen átvágás felette szükséges volt, szintén tagadhatatlan, azonban, hogy e munkálatnál még sokkal nemcsak szükségesebb, hanem a szó szoros értelmében elkerülhetetlenebb vízkörüli épitkezések léteztek már akkor is, azt mindenki, ki Erdély viszonyaiban csak felületes jártassággal is bír, ha mindjárt a volt önkényü kormányhoz szító egyén volna is, bevallani kénytelen.

S ha továbbá figyelembe veszszük azon kiszámíthatatlan károkat, melyeket jelentékenyebb folyóink évenként tesznek, s melyek a vízszabályozás mulasztásának súlyos következményéül tekinthetők; akkor ezen mulasztásnak három sajnos oldalát is fel kell ismernünk egyszersmind, mely hasonlón három kiszámíthatatlan kárnak kútfejéül tünik fel. Elseje azon károknak az, hogy Erdélyországnak csaknem egyedüli értékes (önálló) kereskedelme, a tutajozás, teljes mérvü folyamata akadályozva van; továbbá a második, hogy azon folyók is, melyek hajózhatókká válhatnának, olyanokká nem alakíttattak át; végre a harmadik az, hogy a vízszabályozás mulasztásának következtében, néhány év lefolyása után, Erdély legjelentékenyebb folyóinak a legdúsabban termő térségei posványokká fajúlnak át.

Erdélyországnak a legjelentékenyebb négy folyói közöl, úgymint: Maros, Olt, az Egyesült Szamos és az Egyesült-Küküllő, csupán csak a Maros és Olt szabályozható országos költségen; mert ha ezen két folyam szabályozása létre jönne, azon esetre nem csak azoknak környékei, hanem az egész ország tetemes hasznát érezné, mert a Maros szabályo-

zása következtében, nemcsak hogy új élet pezsegne fel a tutaj-kereskedésben, mely Erdélynek, miként már fentebb is érintém, csaknem egyedüli, söt mondhatni, minden bizonnyal a leglényegesb s oly activ kereskedése, melynek csökkenése is már tetemes kárt okoz; hanem az által Vajdaszegen alól hajózható folyóvá is válhatnék. Az Olt szabályozása által pedig ismét egy, az országra nézve nagy fontosságu hajózható folyót nyerne Erdély, mi által a borkereskedelem forgalma jelentékenyen emelkednék, minthogy az Olt folyó által, jutányos szállítás folytán, az országot a Dunafolyam eszközlésével a tengerrel összeköt[illegible] azon jótékony kifolyása lenne, hogy a többi bort[illegible]zágokkal a versenyzést kiállhatná, holott jelenle[illegible] — [illegible]edelmi forrástól, a magas szállítási áraknál fogva, n[illegible]g van fosztva.

A már fentebb [illegible] illetöleg Erdélynek még négy folyói, — miután [illegible] létezik, mindkettö Deésnél egyesülvén, valamint [illegible]llö, melyek ismét Balázsfalvánál egybeömlenek [illegible] ezeknek szabályozásából nagyobbára csakis azon f[illegible]nyéke élvezné legtetemesb hasznát, miért is azoknak, a [illegible]ny felügyelete alatt, magán vállalatok útján kellene szabályoztatni.

Az elsö s második sajnos oldala a szabályozás mulasztásának, a mint fentebb már érintém, az, hogy nemcsak hogy folyóink hajózhatatlanok, söt a tutajozás is bizonytalan rendetlen medreikben; minek folytán legalább is Szász-Régentöl fogva egészen Ludasig a malmokat egy csatorna mellé kellene költöztetni; ezen csatorna egyszersmind a rétek s szántóföldek öntözésére is alkalmaztatnék. Ezen új csatorna által a Maros rendes medre szükebbre szoríttatnék, azon megjegyzéssel, hogy annak áradati tér hagyassék; ekként szükebbre szorítva, gátak által nem akadályozva és zsilipekkel fölszerelve, folytonos tutajozásra lehetne berendezni; midön csakis a legnagyobb aszály idejében nem evezhetnének le rajta a tutajok, söt még kisebbszerü vizi jármüvek sem. Ludason alul pedig a Maros folyamot szükebbre szorítva s annak áradattért engedve, azon kisebbszerü gözösök is evezhetnének.

Ha pedig jövöben is, miként eddig, a Marosnak csupán csak tekervényes (kigyózó) folyásait vágatják át, vajjon mily

eredménye lesz annak? kivált ha az 1861. és 1862. aszályos évekre visszagondolunk, midőn a tekervényességek (kigyózások) mellett is, az évnek csak igen rövid szakában evezhettek rajta a tutajok. Jelenleg a Maros esése Maros-Vásárhely és Maros-Ujvár között, minden 100 ölnél 3—4 hüvelyknyi; már pedig, ha a tekervényességek (kigyózások) keresztül vágatnak, a folyam új sebességet fog nyerni, melyet a gátak leszállítása még sokkal inkább növelni fog; és vajjon ezen sebesség által nem fog-e a hó- és esővíz oly gyorsan lefolyni, hogy a Maros, mely önerejével eléggé vízszegény, a tutajozásra majdan alkalmatlanná fog válni.

Az ilynemü vízszabályozásnak természetes következménye az lenne, hogy a Maros medre lejebb fogna szállani, melynek szintén természetes következménye az is, hogy a gátakat nemcsak hogy lejebb kell szállítni, de egyszersmind törpébbekké is kell kötni azokat, mi által a két gát közötti víz mélysége, tetemesen le fog apadni.

Ha ezen nevezőket összeadjuk s középszámítást viszünk véghez, véleményem szerint azon végeredményhez jutunk, hogy a Maros mind a hóolvadás szakaiban, mind pedig a gyakori esőzések után, igen rövid ideig fog oly állapotban maradhatni, hogy azon a tutajozás szakadatlanul folyhasson, s oly jelentéktelen folyóvá silányul, mely a fő iránynak többé egyáltalában meg nem felelhet.

Ha az Olt vizének medrét kitisztítanák, s a némely helyeken folyását gátló szirteket lőpor aláaknázásával szétthányatnák, s arra a sebességét feltartóztató zsilipeket alkalmaznának, azon esetre ezen folyót, Erdélyország kiszámíthatlan hasznára, hajózhatóvá lehetne átalakítani.

A mi végre a harmadik pontot illeti, ha mind a két folyó szabályozása foganatba nem vétetik, azon esetre kiszámíthatatlan károknak lesznek okozói; mert ugyanis e folyóknak medrei, természetes sajátságuknál fogva, évről évre mindinkább megtelnek, s e hátrányos körülményt még az azokon felállított gátak is hatalmasan elősegítik. Melynek következtében nemcsak a folyók medrei emelkednek, hanem a gyakori áradatok folytán, a sebesen rohanó vizek által lehordott földtömegek nagyobbrészt a partok hosszában rakódván le,

a folyók völgyeinek legtöbb helyeit valóságos megfordított teknövé alakították át. Melynek ismét természetes eredménye az, hogy a folyókba beömlö patakoknak nagyobbrészt máris semmi partjaik nincsenek, némelyek pedig már nem is ömölnek be a folyókba, hanem a körültök fekvö völgyeket s ...eket árasztják el, s ott terjeszkednek szét. S végre mily ...nos következménye lehet még ennek? Az, hogy a meg...ott teknöalaku fölemelkedés a völgyekben megkezdödven, ez ezután számtanilag fog növekedni, s néhány év multával ezen emelkedés, s a völgyek között fekvö nagy terjedelmü s legjobb ... ...etek posványokká fognak aljasúlni.

Tisztább átt... ...könnyebb tájékozás végett ide mellékelek két ... ...ken Erdélyország hajózható és tutajozható fo... ...élig kész kőútjai s tervezett vasútjai vannak ...

Naszód
N.Szamos
Beszter
47

VI.

MAGYARORSZÁG ÖNGYILKOLÁSI STATISTIKÁJÁHOZ.

Konek Sándortól.

Az öngyilkolások hullámzásai az állam társadalmi, politikai és mívelődési viszonyainak hü tükrét szolgáltatván, jelesen pedig az öngyilkosok úgy általános számából, mint név szerint a nőnemnek, a fiatal és hajlott kornak e téren magasabb szerepléséből fontos következtetések levén levonhatók nem csak a közerkölcsi, népnevelési és vallásbeli, hanem még a közgazdasági állapotokra is: nem lesz érdektelen a szorosan vett Magyarország öngyilkolási statistikájához némi részletesebb adatokat közölni, melyekkel hazánk népesedési mozgalmaival ujabban tüzetesen foglalkodó *Schimmer* udv. fogalmazó és bécsi statist. hivatal egyik alkalmazottja alulirottnak tetsző használatra kedveskedni szíveskedett.

Ausztriában az öngyilkolások a legutóbbi időben egyáltalán, de különösen a magyar sz. korona tartományaiban sajnos növekvést tanusítnak. Vajjon a gyarapodás legalább részben nem magyarázható-e meg a feljegyzéseknek nöttön nött pontosságából, nehéz ugyan meghatározni, de alig feltehető, hogy 1864-ben, mely évre a közlött adatok vonatkoznak, a feljegyzési szabatosság jóval nagyobb lett volna, mint az 1854—59-ki időkörben, úgy hogy a növedék inkább az öngyilkolási esetek csakugyan valósággal beállott sürüsödésének, mint a felvételek szabályosabb modorának szüleménye gyanánt jelenkezik.

Az említett 1854—59-diki 6 évi időköz átlaga szerint t. i. egy-egy évben az egész birodalomban 1,659, az 1864-ki

évben ellenben 2104 öngyilkolás számíttatván, $26._8$% szaporodás mutatkozik, míg a magyar tartományokban a mondott 6 évi korszakban átmérőleg egy-egy évben 539, ellenben 1864-ben 748 öngyilkolási eset fordult elő, tehát itt még nagyobb gyarapodás észlelhető, t. i. $38._7$%-el. Szorosan vett Magyarországban az előbb említett 6 évi időközben átlag csak 402, az 1864-ki évben pedig 583 öngyilkos számíttatván, a szaporodás épen 45%, holott a német-szláv örökös tartományokban ezen szám 1049-től csak 1306-ra, tehát egészben csak $24._5$%-al emelődött, mi következő összevetésből tűnik ki, volt

	Magyarországon	a német-szláv tart.
1854.	352	1084
1855.	395	1123
1856.	382	1116
1857.	393	1028
1858.	470	1008
1859.	421	938
1864.	585	1306.

Igaz, hogy a viszonylagos szám mind a mellett Magyarországban csekélyebb még mint a német-szláv tartományokban, nálunk 1864-ben az akkori itteni népességhez mérve csak 18,326 lakóra, a német-szláv tartományokban ellenben már 15,009 lakóra egy öngyilkos esvén, de mégis kedvezőtlenebb, mint átlag az egész magyar birodalomban, ugyan ez évben a magyar korona összterületén csak 20,000 lakóra jövén egy öngyilkos; az egész osztrák államban végre 2,104 öngyilkos mellett 17,600 lakóra jutott egy, míg az 1854—59-ki átlag szerint csak 21,760, és a magyar koronaterületen épen csak 25,543 lakóra volt számítható egy-egy öngyilkos.

De még az 1864-ki adatok is jelentékeny mérvben a való mögött látszanak maradni, legalább tekintve a többi európai államokat a gyanu nagyon közel fekszik, hogy még a legújabb feljegyzések sem folynak azon pontossággal, mint másutt, legalább Francziaországban jóformán gyarló népszám mellett átlag évenkint 3,594 öngyilkolás fordúl elő, tehát egy 9,956 lakóra, Poroszországban 9,277, söt a statistikai feljegyzései szabatosságáról ismeretes Szászkirályságban már 4,946 lakóra számíttatik egy öngyilkos.

Másrészt azonban a följegyzések pontosságát és a statistikai kimutatások jelességét illetőleg Szászkirályságot ha nem felülmuló, de bizonyosan azzal egy vonalon sorakozó Belgaországban is csak 17,863 lakóra számíttatik egy öngyilkos; tehát ott körülbelől ugyanazon arány lelhető, mint az ausztriai birodalomban, mi megint az ausztriai adatok iránt némi bizodalmat gerjeszthet; Belgaországban minden nemzeti és közgazdasági jólét mellett, az ott felette terjedt pauperismus oly társadalmi állapotokat szülvén, melyek nem kisebb mértékben vezethetnek öngyilkolásra, mint a pauperismus oly roppant elterjedésétől megóvott ugyan, de másrészt egyáltalán visszás közgazdasági viszonyok alatt sínlődő ausztriai államban.

Az utolsó 1864-ki év adatai szerint a magyarországi öngyilkosok közt úgy a nőnem, mint a fiatalabb kor feltünően magasabb mértékben van képviselve, mint a birodalom német-szláv tartományaiban, mi mindenesetre sajnos észlelet, jelesen tekintve a nőnembeli öngyilkosokat, miután Magyarországban az általános népesség közt a nőnem különben jóval kisebb arányban szerepel mint az örökös tartományokban; jelesen a mondott év adatai szerint van

	Magyarországban		a német-szláv tart.	
		%		%
fiöngyilkos	450	vagy 77.3	1086	vagy 83.1
nőnembeli öngyilkos . . .	133	„ 22.8	220	„ 16.9
együtt	583	„ 100.0	1306	„ 100.0

a szorosan vett Magyarországban ennélfogva 1864-ben a nőnem majdnem 6%-el több vett részt az öngyilkolásban, mint a német-szláv tartományokban.

Még szembetünőbb a különbség a fiatal koru öngyilkosokra nézve, főleg az öngyilkosnők közt, nálunk majd 14%-el több nő még a 20-dik éven alól erőt vesz magán, mint a többi tartományokban, mi következő összeállításból kitünik; volt 1864-ben az öngyilkosok közt:

	Magyarországon				a németszláv tartom.			
	fi-		nőnembeli		fi-		nőnembeli	
	általán	%	általán	%	általán	%	általán	%
15 éven alúl . . .	16	3.4	3	2.2	24	2.2	2	0.9
16—20 éves . . .	34	7.3	27	20.3	50	4.5	17	7.7
21—30 „ . . .	95	21.1	42	31.8	223	20.5	56	25.4
31—40 „ . . .	73	16.2	19	14.3	201	18.5	39	18.2
41—50 „ . . .	82	18.2	16	12.0	240	22.1	44	20.7
51—60 „ . . .	69	15.1	11	8.2	174	16.0	32	14.5
61—70 „ . . .	36	8.9	5	4.0	108	10.0	19	8.8
71—80 „ . . .	11	[illegible]	[illegible]	1.5	30	2.8	9	4.2
81—90 „ . . .	2	[illegible]	[illegible]	—	4	0.4	—	—
ismeretlen koru . .	[illegible]	[illegible]	[illegible]	6.9	32	2.9	2	0.9
összesen	400		[illegible]		1086		220	

A v[illegible] lehet ugyan közvetlen befolyás[illegible] a mellett Magyarországban a men[illegible]tek nagyrészt nemzetiségi jell[illegible] l is [illegible] a külön nemzetiségek nagy[illegible]észt [illegible]tnak, mint péld. a szerbek és oláhok jobbára a görög-k[illegible], az oroszok a görög-katholika egyházat, a magyarok a helvét, a tótok és német-ajkuak az ágostai hitvallást követik, az öngyilkosok közti vallásküllönbség nem egészen közönyös; és ha mindjárt ama szembetünő magasabb arány, melyben az evangelika egyház hívei főleg a helvéthitüek Magyarország öngyilkosai sorában jelenkeznek szemközt ugyanazon aránynyal a többi tartományokban, némikép azon körülményből kimagyarázható, hogy nálunk a köznép közt is egyáltalán a helvéthitvallás jóval magasabb mérvben van képviselve, mind a mellett a feltűnő aránykülönbség teljesen csak az által megfejthető, hogy nem annyira a helvét hitvallás, mint inkább a magyar nemzetiség az, mely erre döntő befolyással van, a magyar lakta megyékben egyáltalán, tehát más hitü magyarok közt is aránylag legtöbb öngyilkolás számíttatván. Hogy csakugyan e tekintetben inkább a nemzetiségi mozzanat az iránytadó tényező, onnan is következtethető, hogy a görög-keleti egyházból való öngyilkosokra nézve Magyarország és a többi tartományok közt korán sincs oly aránykülönbség, noha az általános

képviseletnél nem csekélyebb lesz a különbség, mint az evangelikusokra nézve.

Ugyanis vallásfelekezetek szerint volt 1864-ben:

	Magyarországban		%	a német-szláv tartom.		%
római katholikus	299	vagy	51.2	1127	vagy	86.2
görög katholikus	22	„	3.3	115	„	8.8
görög kelet-egyházi	28	„	4.8	18	„	1.3
ágostai hitvallásu	55	„	9.4	19	„	1.5
helvét hitvallásu	168	„	28.8	9	„	0.7
Mózes vallásu	11	„	2.0	18	„	1.4
összesen	583	„	100.0	1306	„	101.0

Tekintve az egyes megyéket, aránylag legtöbb öngyilkos a Dunán inneni kerületben, legkevesebb a Dunán túli kerületben fordúl elö, de nyilván azért, mert az elöbbi kerületre az ország fővárosa jön, mely e tekintetben közel fekvő okoknál fogva a legmostohább arányt tünteti fel, Buda-Pesten a mondott évben 51 öngyilkolás számíttatván, itt már 3715 lélekre egy öngyilkos esett, noha ezen szám is tetemesen a való mögött marad, de még feltünöbbek e tekintetben némely vármegyék feljegyzései, több százezer lakóval bíró megyékben gyakran csak egy-két öngyilkolási eset lévén kimutatva, mi következö összeállításból tünik ki:

	öngyilkolási eset egyáltalán	esik egy
Buda-Pesten	51	3,715 lakóra
Hajdu kerületben	15	3,976 „
Csongrád megyében	27	7,464 „
Esztergam „	9	8,073 „
Jászkún kerületben	24	9,160 „
Pest-Pilis-Solt megyében . . .	53	9,363 „
Zólyom megyében	10	9,871 „
Gömör „	14	12,180 „
Bars „ :	12	12,531 „
Komárom „	11	12,624 „
Szabolcs „	14	13,064 „
Borsod „	14	13.445 „
Fehérvár „	14	13,984 „
Közép-Szolnok megye	7	14,784 „
Békes megye	14	14,880 „
Heves „	21	15,280 „

	öngyilkolási eset	
	egyáltalán	esik egy
Tolna megyében	15	15.531 lakóra
Krassna "	4	16,035 "
Csanád "	6	16,435 "
Abauj "	9	17,277 "
Szepes "	9	19,173 "
Baranya "	11	20,919 "
Somogy "	13	20,913 "
Sáros "	7	22,559 "
Thurócz "	2	22,720 "
Temes "	15	23,034 "
Torna "	1	24,038 "
Ungh "	4	24,103 "
Trencsén "	10	24,601 "
Veszprém megyében	8	25,164 "
[illegible] "	4	25,217 "
[illegible]	10	25,268 "
[illegible]	3	26,049 "
Bihar "	21	27,118 "
Beregh "	5	27,530 "
Torontál "	15	28,035 "
Bács "	20	28,439 "
Arad "	10	28,447 "
Soprony "	8	28,675 "
Hont "	4	30,214 "
Ugocsa "	2	30,624 "
Possony "	10	30,645 "
Zala "	9	32,184 "
Nógrád "	6	32,795 "
Vas "	9	34,317 "
Szathmár "	7	38,490 "
Árva "	2	38,916 "
Zemplén "	5	52,151 "
Zaránd "	1	53,931 "
Mosony "	1	81,067 "
Nyitra "	3	117,642 "
Mármaros "	1	196,743 "

Ezen kimutatásból, miután csak egy évre vonatkozik nem igen lehet nagy horderejü következtetéseket levonni, d mégis egy körülmény az öngyilkolásokra némi befolyássa látszik lenni, mire eddigelé talán sehol sem fektettetett kell súly, t. i. az orographi viszonyok, legalább a magyar me

gyékben, a mint jobban elötérbe lép a hegyes idom, úgy aránylag kevesbülnek az öngyilkolások, vagy talán az is inkább a nemzetiség kifolymánya, a hegyes vidékek en leginkább a szláv és oláh elem pontosulván össze?

A módot, mely szerint az öngyilkolás egyes esetei megtörténtek, következő adatok mutatják ki, 1864-ben volt öngyilkolás:

	Magyarországban		%	a német-szláv tartom.		%
felakasztás folytáu	359	vagy	$61._{0}$	831	vagy	$63._{6}$
agyonlövés „	100	„	$17._{1}$	186	„	$14._{1}$
vizbefulasztás folytán . . .	54	„	$9._{2}$	116	„	$8._{9}$
megmérgezés „ . . .	50	„	$8._{6}$	87	„	$6._{7}$
megsebezés „ . . .	17	„	$2._{9}$	73	„	$5._{7}$
egyéb módon	3	„	$0._{5}$	13	„	$1._{0}$
együtt	583			1306		

Az időszak is, melyben legtöbb vagy legkevesebb öngyilkolás szokott előfordúlni, nem épen közönyös, e tekintetben azonban nincs teljes összevágás a magyar- és németszláv tartománybeli adatok közt egyedül a maximumra nézve, mindkettö május és junius hóban találkozik, mig a minimumra nézve februáron kivül deczember és január közt ingadozik a sorozat, így az 1864-dik évi adatok szerint ekkép sorakoznak az egyes hónapok:

Magyarországban		a német-szláv tartom.	
Május hóban	68	Junius hóban	157
Junius hóban	63	Május hóban	140
Márczius hóban	56	Julius hóban	136
November hóban	52	Augusztus hóban	129
Augusztus hóban	51	April hóban	115
Szeptember hóban	51	Szeptember hóban	108
April hóban	46	Oktober hóban	115
Oktober hóban	45	Márczius hóban	99
Január hóban	43	November hóban	91
Julius hóban	40	Deczember hóban	82
Február hóban	38	Február hóban . . . . ,	77
Deczember hóban	30	Január hóban	67

Még érdekesebb társadalmi szempontból az o k, mely miatt az öngyilkolás helyt nyert, de e tekintetben kimutatá-

saink épen hiányosak, legkevesebb esetben találjuk az okot feljegyezve, és a hol meg is van érintve, nem mindig híven van feltüntetve, mind a mellett még azon töredékes adatok is, melyek az 1864-ki öngyilkolások némely eseteire vonatkozólag rendelkezésünkre vannak, nem minden érdek nélküliek, és azok szerint történt öngyilkolás :

	Magyar-országb.	német-szláv tartom.
elmezavarodásból	120	562
nyomor és inségből	82	226
szerelemből	9	25
iszákosságból	15	53
nyavalya miatt	9	73
büntetés vagy megszégyenítéstöli nböl . . .	27	47
a kipuhatolt esetek száma	262	986
nem kipuhatolt esetek száma	321	320

VII.

NEHÁNY ÉSZREVÉTEL A NÉPSZÁMLÁLÁSRÓL.

Hunfalvy Jánostól.

Minden néposztályra kiterjedő, s meghatározott időközökben ismétlődő népszámlálások csak jelen századunk második tizede óta hajtatnak végre Európa különböző államaiban. Nálunk eddigelé még csak két ily általános és teljes népszámlálás volt, t. i. 185$^{0}/_{1}$-ben s 1857-ben. A magyar kormány egyik legelső s legfontosabb feladata új rendszeres népszámlálást megindítani, mivel most, midőn alkotmányunk helyreállíttatván a törvényhozás és közigazgatás terén annyi a teendő, midőn állami és társadalmi életünk gyökeres reformot kiván, — az egy évtized előtt, tevőleges befolyásunk nélkül, végrehajtott népszámlálás eredményei semmi tekintetben sem lehetnek kielégítők.

Legtöbb európai országban gyakrabban voltak már népszámlálások, s bizonyos időszakokban rendesen ismételtettek. Ekkép sok tapasztalást gyüjtöttek, melyeket a tudomány felvilágosítani s a közigazgatás czéljaira értékesíteni igyekezett. Mindazáltal még sok eltérés van mind az elvekre mind a módozatokra nézve. A nemzetközi statistikai kongresszus, 1853 óta ismételve tárgyalta a népszámlálást, s nézetei és határozatai részint már foganatosíttattak is, de teljesen kielégítő megállapodásra és egyforma eljárásra még mostanig sem jutottak.

Igen hihető, hogy a magyar kormány nemsokára egy új népszámlálást fog megindítani, s azért időszerűnek tartom a nemzetközi statisztikai kongresszus ide vonatkozó végzéseit s a külföldön követett eljárást a magyar közönséggel megis-

mertetni, hogy némileg tájékozva legyen, ha majd közremunkálásra szóllíttatik fel.

A nemzetközi statisztikai kongresszus elvei és végzései a népszámlálásra nézve következő pontokba foglalhatók :

1.) Kivánatos, hogy a számlálás névszerint történjék s a tettleges népességre alapíttassék.

2.) Szükséges, hogy minden község és tartomány illetékes (jogszerinti) népessége is megszámláltassék, mert a népszámlálás csak így felelhet meg a közigazgatás kivánatainak.

3.) A népszámlálás [illegible]bb 10 évről 10 évre ismételtessék.

4.) A népszámlálás, h[illegible] lehet, egy napon végeztessék be az egész országban [illegible] a fölvételek még akkor is, ha bármely oknál fogva az öss[illegible]rás egy napon be nem fejeztethetnék, az egész ors[illegible]ránt meghatározott azonegy napnak állapotjára von[illegible]k.

5.) Jóllehet deczembe[illegible] legalkalmasabb a népszámlálásra azért, mivel abban [illegible]esség leginkább otthon van, mégis, ha más évszakban a népszámlálás egy nap alatt fejeztethetik be, ezen körülmény tekintetbe vétessék a számlálás napjának kitűzésénél.

6.) Minden család vagy háztartás számára egy külön bejelentési (összeirási) ív rendeltessék.

7.) A számláló biztosok, kik a bejelentési íveket kiosztják és beszedik, ügyeljenek arra, hogy az ívek pontosan kitöltessenek; szükség esetében magok töltsék ki azokat a családfők szóbeli jelentései szerint.

8.) Hogy a kivánt adatok híven és szabatosan jelentessenek be, büntetés szabassék azokra, kik a jelentéseket vagy épen nem teszik, vagy lényegesen meghamisítják.

9.) Kivánatos, hogy a nép minél nagyobb részt vegyen a népszámlálásban, s azért közremunkálkodása nemcsak a háztartási lajstromok kitöltésére szorítkozzék, hanem a lajstromok beszedésére, megvizsgálására és egybeállítására is terjesztessék ki.

10.) A család fogalma szabatos meghatározása végett tanácsos mindazon személyt családi (háztartási) főnek tekin-

teni, ki saját házában lakik, vagy ki, midőn bérben lakik, a haszonbért az egész házért vagy ennek bizonyos részeért fizeti.

11.) Kivánatos, hogy a népszámlálás alkalmával gyüjtött adatok két osztályra osztassanak. Az első osztály azokat foglalja magában, melyek minden államra nézve mulhatatlanok, a második pedig azokat, melyek csak az illető országra nézve kivánatosak. A minden államra nézve egyaránt szükséges adatok közé tartoznak: a vezeték- és keresztnév, nem, kor, atyafisági fok, állapot, hivatás vagy foglalkozás, születésihely (nem honositott idegeneknél ezeknek honja is), a vakok és siketnémák lajstroma.

Második osztálybeli adatok: a nyelv, vallás, a tartózkodás minősége (állandó vagy ideiglenes), lakhely, az elemi iskolába járó (vagy otthon oktatott) gyermekek száma, a súlyos nyavalyákban szenvedő és nyomorék személyek megjelölése.

12.) A népszámlálással együtt az épületek is számláltassanak meg.

13.) A népszámlálás eredményei mindenütt egyforma mintázatok szerint állíttassanak egybe, hogy egymással összehasonlíthatók legyenek.

Ezek körülbelől a nemzetközi statisztikai kongresszus megállapodásai a népszámlálás ügyében. Azok, melyek a népszámlálás módozataira vonatkoznak, sok helyütt már követésre is találtak. Bejelentési ívek által, melyekbe a családfejek a család (vagy háztartás) tagjait az illető rovatok szerint beírják, s melyeket külön megbízott felügyelők a hely szinén megvizsgálnak és szükség esetében kiegészítenek és kiigazítanak, Belgiomban, Németalföldön, Angliában, Svajczorszägban, Olaszországban, Portugalliában, Spanyolországban s Kurland orosz tartományban, valamint nehány német államban eszközöltetik a népszámlálás. Némely német államban, pl. Szászországban, nem háztartási, hanem házi lajstromok alkalmaztatnak, de ezek is a családok, háztartások fejeinek közreműködésével töltetnek ki. Dán-, Görögországban, Hannoverában és Választó-Hassziában rendesen a hatóságok ké-

szitik a ı ́pszámlálási lajstromokat, s háztartási bejelentvé-
nyek cs : kivételesen használtatnak a városokban. Francziaországban a számláló ügynökök töltik ki a felvételi iveket. Po zágban s némely más német államban szintén a nép k ı ödése nélkül történnek a felvételek. Csak Berlin városa kö tte a porosz stat. hivatal javaslatát, s már két nép : eszközöltetett a nép segitségével. Az önszámlálás Berl n fényesen sikerült, s a jó példát Königsberg is követte.

Norvégiában a népességi lajstromok falvakban a néptanitók, városokban a vá ók által készittetnek.

Azon eljárást, n a népszámlálást községenkint a szabadon választott nkényt ajánlkozó számlálási bizottságok vezetik s a bei i iveket kiosztják, megvizsgálják s begyüjtik, leg isszia nagyherczegségben az 1861 decz. 3-kán, s Ol gban az 1861 decz. 31-kén végrehajtott népsz ették. Berlinben és Königsbergben az önszámlá övetkezetesebben alkalmaztatott; minden város ı külön bizottság alakittaték melyek egy központi biz azgatása mellett müködtek; a bejelentési és felvételi ivek kiosztása, megvizsgálása és beszedése bizonyos számu lakosokra bizaték, kik e munkálatra nyilvános felhivás következtén önkényt ajánlkoztak vala.

De nemcsak a népszámlálásnál követendő eljárás, hanem annak tárgya, a számlálandó népesség is oly kérdés, mely véglegesen még nincs eldöntve és tisztába hozva.

A különböző szempontok szerint, melyekből valamely ország népességét számba veszszük, a következő fő népességi csoportokat különböztethetjük meg:

a) A helyben létező, tényleges népességet; b) az országban lakó népességet; c) az országban letelepedett népességet, s d) az illetékes vagy jogszerinti népességet.

A tényleges népességet azon bel- és külföldi embereknek összesége teszi, kik a számlálásra kitüzött időben az ország határain belül állandóan vagy ideiglenesen jelen vannak. A tényleges népesség magában foglalja mindazon embereket, kik bizonyos napon az országban előtaláltatnak, nem tekintve azt, hogy belföldiek vagy külföldiek-e, s hogy

állandóan vagy csak ideig-óráig tartózkodnak-e az országban; tehát a tényleges népesség számából mindazon honfiak kimaradnak, kik a számlálás napján külföldön tartózkodnak.

Az országban lakó népesség alatt azon bel- és külföldi emberek összeségét értik, kik az ország egyes községeiben stb. tartósan vagy ideiglenesen laknak, akár a számlálás napján rendes lakhelyökön jelenlevők, akár ideiglenesen távollevők.

A letelepedett népességet azon bel- és külföldi emberek összesége teszi, kik a számláláskor az ország egyes lakhelyein állandóan tartózkodnak, beleszámítva a háztartások azon tagjait is, kik csak ideiglenesen távol vannak.

Végre az illetékes vagy jogszerinti népesség alatt azoknak összegét értik, kik a számlálás idején az ország egyes községeiben honosak vagy honosultak, vagyis ezekbe jog szerint tartoznak, akár jelenlevők akár nem, akár a számlálás idején a belföldön, akár a külföldön tartózkodnak. Itt tehát minden belföldi lakos azon község szerint, melybe jogilag való, vétetik számba, a külföldiek pedig egészen mellőztetnek, ha csak honosítást nem nyertek; de a belföldiek még akkor is számba vétetnek, ha a számláláskor külföldön tartózkodnak, hacsak végkép oda nem hagyták hazájokat s külföldön kerestek és nyertek honosítást.

Ez azon négy főrovat, melyek szerint valamely ország népességét megkülönböztetni és számba venni szokták. A nemzetközi stat. kongresszusok, mint láttuk, különösen a tettleges és illetékes népességre fektettek súlyt. De mindezen fogalmak nem eléggé szabatosak, s alkalmaztatátásuk a gyakorlatban sokféle nehézséggel jár.

Legegyszerűbb s legvilágosabb a tényleges népesség fogalma, de még erre nézve sem történt meg közös megállapodás, még erre nézve is eltérnek a nézetek. A tényleges népességet Belgiom-, Dánia-, Görögország- és Nagybritanniában, Németalföldön, Olasz-, Portugal-, Spanyol- és Svajczországban, a pápai államban, Németországban a szász államokban, Badenben, Hasszia nagyherczegségben számítják. De némelyek az említett államok közöl az úton levőket s azokat is, kik a számlálás napján lakásuktól ideiglenesen távol van-

nak, be eszik a tényleges népesség számába, mások pedig m Az osztrák birodalomban eddigelé a lakosok száma alatt a tényleges népesség számát értették, kivonván belőle azok kik mint átutazók történetesen jelen vannak, de be l 'a azon családtagokat, kik ideiglenesen távol vannak.

Poroszorsz.- és Bajorországban s a többi német államo kivévén azokat, melyeket már megemlítettünk, az ország népességéül, melynek létszáma a vámegyleti felszámításoknál vétetik tekintetbe, azon lakosok összeségét veszik, kik tartósan laknak n, kizárván az ideiglenesen jelenlevőket s beleszámí on belföldieket, kik távol utazáson vannak, de l gy évig.

Francziaországban a lepedett népességet tekintik az ország népessé éd- és Norvég-országokban csak a honos, jo pesség vétetik számba. Némely német állam s népesség mellett az ideiglenesen jelenle ideiglenesen távollevők még külön is számba véte nely államban a jelenlevőket még születésök helye, onossági helyök), s letelepedési vagy utolsó tartózkodási helyök szerint is megkülönböztetik.

A legtöbb államban, melyben a tényleges népességet veszik számba, azokat, kik rendes lakhelyeiktől ideiglenesen távol vannak, szintén felveszik. Mindezekből látni, hogy még a tényleges népesség fogalma sincs szorosan megállapítva. Még nagyobb eltéréseket tapasztalhatunk a számlálási folyamat részleteire, az utasításokra, bejelentési és felvételi ívek szerkesztésére nézve.

Minden népszámlálás legelső kelléke mindenesetre az, hogy az országban bizonyos időben létező lakosok számát szabatosan mutassa ki, úgy hogy a rendes lakosokból senki se maradjon ki, és kétszer se számíttassék senki, s hogy az ideiglenesen jelenlevő személyek is számba vétessenek.

Hogy a tényleges népesség szabatosan számba vétethessék, szükséges minden embert, ki a számlálásra kitűzött napon és órában az ország községeinek határában tartózkodik, bejegyezni s mint az illető község lakosát kimutatni. Az egyes községek, helységek tényleges népességéből az egész

ország tényleges népessége kerül ki. Hogy senki kétszer ne számíttasék, kell, hogy a rendes lakásuktól ideiglenesen távollevők ott vétessenek számba, hol épen tartózkodnak, ne pedig rendes lakásuk helyén; ekkép a belföldön levők mind számba fognak vétetni, de a külföldön levő honfiak elmellöztetnek.

Az így számított tettleges népesség legközelebb jár az ország közepes népességéhez, kivált ha a népszámlálás a téli hónapokban történik. Az ország tényleges népességétől függnek a termelés és fogyasztás, a születések, halálozások, esketések stb. száma és módja, a népsűrűség, a forgalmi eszközök használása, a hatóságok igénybevétele stb. Ellenben a jelenlevők- és távollevőkből kiszámított népesség legtöbbnyire nagyon elüt a valóságtól. Továbbá a tényeges népesség számba vétele nem jár nagy nehézséggel, nem igényel bonyolódott felvételi és számlálási utasításokat s nagy szabatossággal hajtható végre. Azon körülmény, hogy az ideiglenesen jelenlevők is felvétetnek s a lakosok közé számíttatnak, az ideiglenesen távollevők pedig mellöztetnek, keveset nyom, mert az ország lakosainak átlagos számára és minőségére nézve alig gyakorol észrevehető befolyást. Az ekkép nyert számlálási eredmény, mint a tapasztalás bizonyítja, sokkal biztosabb, helyesebb, mint az, melyet a másként csaknem kikerülhetlen kihagyások vagy kétszeres számítások mellett nyerhetünk.

Azon kifogás, hogy a tényleges népesség egyik alkotó részét képező azon személyek számbavétele, kik a számlálás napján lakásaikon kivül vannak, nagy nehézséggel jár, szintén keveset nyom, ha meggondoljuk, hogy deczember havában, mely a népszámlálásra legalkalmasabb, aránylag kevés ember éjszakázik a lakott épületeken kivül. Ellenben ha az egyes helyeken való népesség számbavételénél a távollevők bizonyos osztályai számítandók, mások meg mellőzendők, a számlálással megbizott ügynökök a gyakorlatban legott számos kétségre és nehézségre találnak, mivel az egyes személyek viszonyai a családokhoz vagy háztartásokhoz, melyekhez eredetileg vagy mulólag tartoznak, s a tartós és ideiglenes tartózkodás fokozatai oly sokfélék, hogy nem szolgálhatnak alkalmatos ismérvekül, melyek szerint egyes népségi

csoportok a számlálásra nézve szabatosan körülhatárolhatók, miszerint azután ezen csoportok létszámából az összes népesség száma kitüntessék.

Kétséget nem szenved tehát, hogy a tényleges népesség kiválólag alkalmas alapúl kinálkozik a népességi viszonyok statisztikai tárgyalására s az összehasonlító népességi statisztikára.

Az illetékes népességet illetőleg, melynek számbavételét a nemzetközi statistikai kongresszusok szintén ajánlják, meg kell jegyeznünk, hogy még arra nézve sem voltak magokkal egészen tisztában, mit kelljen alatta érteni. A londoni kongresszus végzései szerint az illetékes népességnek azokra is ki kell terjedniök, kik a számlálás idején az országon kivül tartózkodnak ideiglenesen. Tehát szükséges, hogy a külföldön tartózkodó honfiak illető rendes lakhelyeiken vétessenek számba, hol mulólagos távollétöket tudják. De ha, mint a berlini kongresszus kivánja, minden egyes község és tartomány illetékes népessége mutatandó ki, akkor a jelenlevő és távollevő honfiakat azon helyeken kell összeirni, hol honosultak vagyis hová jogilag valók, nem tekintve tartózkodási vagy rendes lakási helyeiket, s azokat is fel kell venni, kik honossági helyökön kivül a bel- vagy külföldön tartósan laknak, hogy azután honossági helyeiknek illetékes népességéhez számíttassanak. Az egyes községek illetékes népességéből az egész ország illetékes népessége kerül ki.

Az ily értelemben vett illetékes népesség eddigelé csak Hasszia nagyherczegségben vétetett számba. A többi legtöbb államban csak a lakhelyeiktől ideiglenesen távollevőket számítják össze; de ekkép csak az egyes községekben stb. lakozó, nem pedig az országban letelepedett vagy honosult népességet lehet kisütni.

Néha az illetékes népességet a születési hely szerint állapitják meg, gyakran pedig nem különböztetik meg szabatosan a születési, honossági, tartós és ideiglenes tartózkodási helyeket.

Fabricius a zavar kikerülésére az illetékes népességet illetőleg ezeket javasolja:

Illetékes népesség alatt azon emberek összesége

értessék, kik a számlálás idején az ország egyes községeiben honossági joggal bírnak. E mellett megkülönböztetendők :

I. azok, kik honossági helyökön jelenlevők;

II. azok, kik honossági helyöktől távollevők. Ez utóbbiak ismét :

1) honossági helyökön laknak rendesen, de vagy a) mulólag vagy b) különben ideiglenesen távol vannak a számlálás napján;

2) másutt telepedtek le állandóan, a nélkül, hogy az illető helyen honossági jogukról lemondottak volna, és pedig vagy a) belföldön, vagy b) külföldön telepedtek le.

Az I. II. 1) alatti megjelölt egyének honossági helyeiken vétetnek számba, és pedig azon háztartásoknál, melyekhez rendszerint tartoznak; a II. 2) alatt megjelölt személyek tartózkodási helyeiken vétetnek fel s az ott tett feljegyzések szerint illető honossági helyeik illetékes népességéhez számíttatnak. A külföldön tartósan lakó illetékes egyének honossági helyeiken külön vétetnek számba a népességi lajstromok stb. alapján, vagy pedig a követségek útján a külföldön iratnak össze.

Meglehet, hogy Fabricius azon javaslata által a zavar és tétova, mely az illetékes népesség megállapításánál előfordúlni szokott, kikerültetnék oly országban, hol teljesen rendezett községek vannak, hol tehát mindenkinek honossága bizonyos és könnyen kimutatható. De oly országban, melynek, mint hazánknak, még honosulási törvénye sincs, melyben a községek épen nincsenek rendezve, számtalan esetben senkisem határozhatná meg, hogy Péter vagy Pál melyik községbe tartozik jogilag, melyik községben tekintessék honosnak, vagy honosúltnak. Nálunk tehát teljes lehetetlen az egyes községek úgynevezett illetékes vagyis jogszerinti lakosságát megállapítani és számbavenni. Ez mindenesetre a legnagyobb önkényre és zavarra szolgáltatna alkalmat. Az osztrák kormány által rendelt népszámlálás alkalmával $185^0/_1$-ben és 1857-ben megkülönböztették ugyan az ugynevezett illetékes népességet, sőt ezt alapul használták a népességi viszonyok kimutatásánál. De épen ezen körülmény, különösen hazánkra nézve, majdnem hasznavehetlenné tette a népszámlálás

egész eredményét, s kivált a nagyobb városok népességi viszonyait egészen hamisan tüntette fel. Mert mire alapitották az utasítást, honnan vették a biztos kriteriumot, melyet az illetékesség meghatározásánál akár az egyesek, akár a hatóságok, akár a számláló közegek következetesen használhattak?

Az országban lakó népesség kiszámítása s a lakosoknak tartós és ideiglenes jelenlétök meg távollétök szerinti csoportosítása kivánatos ugyan, de szintén sok nehézséggel jár, mert megeshetik, hogy sokan mellőztetnek, mások pedig kétszer számittatnak, s hogy egyenlőtlen osztályok összesíttetnek. A német vám iokban pl. a múlólag (vendégekül stb.) jelenlevő bel- ldiekkel azon belföldiek állíttatnak szembe, kik leg egy évig távol vannak. Ez nem helyes eljárás, mert g jelenlevőket kihagyni, a mulólag távollevő u t és külföldieket pedig számbavenni s az ideigle és távollét meghatározására egyenlő időszakokat l nni. Még így is helytelenségek fordulnának elő, miv ldön távollevőkről lakhelyeiken gyakran nem tudha jjon tartózkodási helyeiken múlólag vagy különben ideiglenesen jelenlevők, s vajjon ott felvétettek-e vagy kihagyattak. Ezt tehát, hogy a számlálás idején hány ember lakik az ország különböző helyein tartósan vagy ideiglenesen, ki lehet ugyan sütni, de az illető számok nem vethetők össze, hogy belőlük az egész országban lakó népesség létszáma szabatosan megállapittassék, mivel a rendes lakhelyeiktől távollevő emberek egy része mind ott mind ideiglenes tartózkodási helyeiken vétethetik számba, míg ellenben sokan, különösen olyanok, kik történetesen nem tagjai valamely letelepedett háztartásnak, egészen kimaradhatnak.

Kisebb nehézséggel járna az országban letelepedett emberek kiszámítása, mivel itt a változó tartózkodási viszonyok kevesbbé jönek tekintetbe. Ha az országban lakó népességet akarjuk számba venni, akkor a háztartás feje köteles a nála dolgozó legényeket és cselédeket mint háztartása tagjait felvenni, saját gyermekeit pedig, kik netalán mint tanulók, segédek stb. ideiglenesen távol vannak, kihagyni a számításból. Ellenben ha a letelepedett népességet veszszük számba, akkor az ideiglenesen jelenlevő

segédek, cselédek, intézetbeli növendékek, tanulók stb., a kórházakban levők, a szolgálatra berendelt katonák, a börtönben levők stb. nem vétetnek fel, a családnak pedig minden tagjai, akár jelen, akár távol vannak, összeiratnak, kivéve azokat, kik másutt telepedtek le és külön háztartást alapítottak meg. Világos, hogy azon összeirás, melynek alapjai a családok, háztartások s önálló letelepedések, sokkal szabatosabban és helyesebben hajtathatik végre s becsesebb statisztikai anyagot szolgáltat, mint azon összeirás, mely az egyes helyeken tartósan vagy ideiglenesen lakó emberek szerint történik.

A községenkint letelepedett népesség összeirása s az illető egyének megkülönböztetése jelenlevők, úton levők s egyébkint távollevők szerint eddigelé csak Baden és Hasszia nagyherczegségekben vitetett véghez. Legtöbb államban a népszámlálásnál épen semmi tekintet nincs a letelepedési viszonyokra.

A tényleges népesség az ország fogyasztó népességét fejezi ki legszabatosabban, a letelepedett népesség pedig az illető állam hatalmi viszonyait tünteti fel legjobban, a menynyiben azok a népesség létszámától függnek. A letelepedett népesség továbbá sok állami intézkedésekre is alkalmasabb alapúl szolgálhat, mint az illetékes vagy jogos népesség, melynek egy része mindig távol van a hazától vagy a honossági községtől, s ennél fogva a politikai jogok gyakorlatánál vagy az államnak teendő szolgálatoknál tekintetbe sem vehető.

Hazánkban az illetékes népesség fogalmának szabatos megállapítására jelenleg semmi biztos és törvényes alap nem létezik, s az illetékes népesség számbavétele községek vagy megyék szerint merőben lehetetlen. Az országban lakó népesség oly keveset különbözik a tényleges népességtől, hogy annak külön kimutatása a vele járó nehézségeket és bonyolódott számításokat meg nem érdemli. Nincs tehát egyébbhátra, mint az, hogy a legközelebb megindítandó népszámlálásnál a fősúly az ország tényleges népességére vetessék; hogy ennek fogalma szabatosan meghatároztassék, s az illető oktatások és utasítások ily értelemben készüljenek. A mellett ugyan az egyes községekben és az egész országban l e t e l e-

p e d e t t népességet is felszámithatnók. De szükséges volna, hogy a letelepedés fogalma úgy állapittassék meg, hogy azt mindenki azonnal megérthesse. E tekintetben törvényre is h[illegible]zhatnánk, t. i. azon törvényre (1848-diki XXIII.), m[illegible] községi választásokról intézkedik. Azon törvény szerint [illegible] tekintetik valamely községben letelepedettnek s részé[illegible] fel az illető községben politikai jogok gyakorlatával a ki a[illegible]ban egy év óta üzletet folytat vagy egyébkint egy év óta állandóan lakik. Ez intézkedést kivétel nélkül mindenkire lehetne [illegible]y községben lakik, mely nem születési hely[illegible] hogy minden hozzátartozói is úgy vétessenek, [illegible]zségben telepedtek le. A letelepedés kriterium [illegible]na, hogy valaki valamely helységben legalább már [illegible]ta állandóan tartózkodott. De minthogy a letele[illegible]g számbavétele is számos rovatot igényel, s [illegible] kissé bonyolódottá teszi, azért részemről azt ja[illegible] a legközelebbi népszámlálásnál csakis a tényleges [illegible] számbavételére szoritkozzunk. Végre az országon ki[illegible]zkodó honfiak számbavétele is könnyen foganatositható, ha [illegible]ra utasitjuk az illetőket, hogy a távollevők közöl különösen azokat irják össze, kik az országon kivül tartózkodnak tartósan vagy ideiglenesen.

Francziaországban a l e b e g ő vagy h u l l á m z ó népességet (population flottante) is megkülönbözteti, s ide a tanulókat, intézetek növendékeit, katonaságot, szerzeteseket, fogságban levőket számitják. A tényleges népesség ezen alkotórészeit mi is megkülönböztethetjük, de a szerzeteseket inkább az állandó népességhez számíthatnók, s a helyett az ideiglenesen itt mulató idegeneket számíthatjuk a hullámzó népességhez.

Az előrebocsátott fejtegetések szerint a nálunk eszközlendő népszámlálás ügyében körülbelöl a következő utasitások volnának kibocsátandók:

1.) Az önszámlálás elve, a mennyire lehet, nálunk is követendő; minden család s illetőleg háztartás feje vagy helyettese tehát, ha irni tud s különben is elég értelmiséggel bír, maga töltse ki a bejelentési ív rovatait. A számlálási

ügynökök csak akkor teljesítsék a háztartás fejeinek teendöit, ha ezek írni nem tudnak, vagy különben alkalmatlanok.

2.) Födolog levén, hogy a tényleges népesség létszáma pontosan állapíttathassék meg s hogy a népességi viszonyok a tényleges népességre alkalmaztassanak, azért minden házban mindenki irassék össze, ki a népszámlálásra kitűzött napon abban tartózkodott, akár tartósan, akár ideiglenesen, s akár belföldi, akár idegen.

3.) A tartósan vagy ideiglenesen távollevők közöl csak azok irassanak össze rendes lakásuk helyén, kik az országon kivül tartózkodnak. A mennyiben ezek az országban lakó valamely háztartás vagy család tagjai, az illető háztartás vagy család feje írja vagy jelentse be őket; ha pedig az országban lakó családnak vagy háztartásnak tagjai közé nem tartoznak, akkor a községi elöljárók vagy városi és megyei hatóságok jelentsék be őket az összeirással megbízott ügynököknek. Azon honfiak, kik a hatóságok tudtával az országból végkép kiköltöztek, egészen kihagyandók.

4.) A mesteremberek, kereskedők, gyárbirtokosok stb. a náluk munkában levő munkásokat, segédeket, legényeket, inasokat stb. csak akkor írják össze, ha náluk laknak s külön háztartást vagy családot nem képeznek.

5.) Az oktatási, müvészeti stb. intézetek tulajdonosai a náluk lakáson és koszton levő növendékeket összeírják, de azokat, kik másutt laknak s hozzájok csak tanításra járnak, kihagyják.

6.) Minden házbirtokos köteles azokat összeírni, kik házában mint nem önállók laknak, pl. tanulók stb., ugyanezt tartozik minden házbérlö is tenni azokra nézve, kik nála albérben tartózkodnak. Minden háztartás vagy család feje azokat is köteles összeírni, illetőleg bejelenteni, kik az összeirás napján csak történetesen pl. mint vendégek tartózkodnak nála.

7.) A külföldiek minden összeirási íven külön jelöltessenek meg, s mondassék ki az is, vajjon itt tartózkodásuk tartós-e vagy csak ideiglenes.

EGYVELEG.

A földmivelés jövedelme és tőkéje Francziaországban több ízben képezte a becslés tárgya[illegible]sier és *Necker* szerint a földmivelés összes jövedelme 1788-ban 2[illegible]5 frankra rúgott. *Moreau de Joannès* szerint, ki részletes leltárt k[illegible]öldmívelésről, 1840-ben a növényzeti termelés 6,000 millió, az á[illegible]yésztés 1,500 millió értéket képviselt. Ha a tiszta jövedelmet a nyert [illegible]vedelem 40%-ára becsüljük, azon időben 3,000 milliót tett volna [illegible]27-ki kataszter szerint azonban a tiszta jövedelem csak 1,5[illegible]gott. Sokkal pontosabb munkálatot készített a közigazga[illegible]s másodízben 1851-ben a haszonbéri szerződések, adás-vevési [illegible]sok alapján. E szerint vettetett ki a földadó a kerületekre, járás[illegible]zségekre. E munkálat szerint az ingatlanok utáni tiszta jövede[illegible]1-ben 1,580 millióra becsültetett, a tőkeérték pedig 39,514 millió[illegible]etvén, esik $3._{99}\%$ a jövedelemre. 1851-ben azonban a tőkeérték 83,741 millióra becsültetett, a jövedelem pedig 2,613 millió frankra vagyis $3._{18}$ százalékra. E számokból látszik, hogy a tőkeérték a 30 éves korszak alatt 111%-kal, a tiszta jövedelem azonban csak 67%-kal szaporodott.

Ha 1851 óta ugyanazon haladást teszszük föl, mely a megelőző 30 évben mutatkozott, úgy a föld tiszta jövedelme Francziaországban 3,300 millió franknál többre rúgna. Ha pedig *Moreau de Joannès* 1842-ben tett fölvételeit tekintjük, 4,000 milliót is bátran föl lehet venni.

E jövedelem megadóztatása az úgynevezett f ő a d ó r a s a p ó t l é k o k r a (centimes additionels) oszlik. 1790-ben a főadó 240 millióban állapittatott meg. Azóta ez az V-dik évben 218 millióra, 1802 ben 210-re 1807-ben 207.re, 1815-ben 172-re, 1825-ben 155 millió frankra csökkentetett. Azóta ez adó nem változott, kivéve a házbirtokok forgalmát, s az 1864-diki költségvetésben 167 millió frankban jelenik meg.

Összehasonlítva ez adót az 1851-diki hivatalosan kimutatott földjövedelemmel, $6._{31}\%$-kát képezi; 1851-ben csak $6._{08}\%$ volt. Ha a jelen földjövedelem 3,300 millióba vétetik, akkor az adó $5._{06}\%$, ha 4,000 millióba csak $4._{17}\%$-ka.

E főadóösszeghez járulnak az általános pótlékok, melyek az állam javára, s azon pótlék centimek, melyek a megyék és községek javára kivettetnek. Az általános pótlék 1850-ben 17 cent. volt és körülbelül 27

millió frankot jövedelmezett. Azóta azonban mellőztetett, s jelenleg csak 2 cent. vettetik ki netaláni hiányok pótlására.

A megyék és községek javára szedett pótlékok azonban 1830-ban 50 millió frankra, 1840-ben 74-re, 1850-ben 91-re, 1860-ban 115 millióra emelkedtek, s az 1864-diki költségvetésben 126 millió frankban fordúlnak elö.

Összehasonlítva az 1851-diki hivatalosan kimutatott földjövedelemmel, jelenleg $4._{70}$%-át képezik; 1851-ben $3._{59}$%-nál többre nem rúgtak. 3,300 milliónyi jövedelem mellett $3._{81}$, 4,000 millió mellett $3._{15}$%-kot képviselnének.

Összevéve az egész adózást, ez 1864-ben $11._{07}$%-kát tette a hivatalos földjövedelemnek, $8._{87}$%-kot, ha azt 3,300 millióra, $7._{32}$%-kot, ha 4,000 millió frankra becsüljük.

Vignes a földbirtok összes terheltetését, számba nem véve a földbirtokosok fogyasztási adóját, 465 millióra teszi. Ez összegben a droits d'enregistrement után fizetett 171 millió frank is benfoglaltatik.

Mindezekből kitünik, hogy a földbirtok Francziaországban túl van terhelve. Az ingó vagyon s a személyes tőke utáni jövedelmet *Vignes* 8,169 millió frankra becsüli, adóterhe pedig csak 236 millió. *Block Móricz* szerint Francziaország összes jövedelme (1860-ban) 11,169 millió frank, melyből legfeljebb 3—4,000 millió esik a földbirtokra.

Francziaország még azon országokhoz tartozik, melyekben a földbirtok, tekintet nélkül a rajta fekvő jelzálogi terhekre, melyek Francziaországban 12,000 millióra rúgnak, adóalapul szolgálnak. Pedig nem is eshetik kérdés alá, hogy ez esetben a földbirtokos oly jövedelem után fizet adót, mely másnak javára esik. Mert, ha a jelzálogi adósság nem is fosztja meg a földbirtokost tulajdon jogától, megfosztja legalább földbirtokának jövedelmétől. Pedig Francziaországban a földbirtokos adója a jelzálogi hitelező iránt 5—7%.

Az angol munkásosztályok jövedelme. A munkások osztályának jövedelme Angliában egyik főfontosságu kérdés, melynek kipuhatolásával több ízben alaposan foglalkoztak. *Gladstone* 250 millió font sterlingre becsülte összes jövedelmüket, valami *Basz* M. J. 350 millióra mondja. Ujabban *Leone Lewi* tanár, a londoni statistikai társulat tagja foglalkozott e kérdéssel, és alapos tanulmányok folytán következőket derített ki, melyek az „Arbgbr" czímü lapból vétettek.

Munkásosztályok czíme alatt mindazon egyének értetnek, kik akár saját, akár mások rovására kézimunkával foglalkoznak; szolgáljon bár e munka a nemzeti termelés előnyére vagy nem. Eltartás és lakás szintén pénzben van számítva. A vesztett idő kárpótlása miatt a 60 éven felüli munkások számba nem vétetnek.

A népszámlálás, mely egyébiránt a mestereket és legényeket külön nem sorolja, következő számokat tüntet ki :

fé[illegible]k :	Anglia	Skóczia	Irhon	egész Angolorsz.
20—6[illegible]ig .	3.800,000	543.500	1.180,000	5.523,500
20 éven alul .	987,000	122,000	246,000	1.355,000
n ö k :				
20—60 évig .	1.830,000	328,000	513,000	2.671,000
20 éven alul .	849,000	110,500	188,000	1.147,500
Egészben	7.466,000	1.101,000	2.127,000	10.697,000

A heti bérek összege, mely a különféle iparágakban fizettetni szo- következöleg állítható össze :

	Anglia		Skóczia		Irhon	
férfiak :	frank	cent.	frank	cent.	frank	cent
20—60 évig	27	00	24	60	17	20
20 éven alul	7	80	9	20	7	50
n ö k :						
20—60 évig	15	00	12	60	11	70
20 éven alúl	10	20	9	80	8	80
Átlag	19	40	16	90	14	10

Ezek szerint a bérek összege egész évre következöleg számítható :

	Anglia	Skóczia	Irhon	egész Angolor.
férfiak :	frank	frank	frank	frank
20—60 évig	5,432.500,000	725.000,000	1,087.500,000	7,245.000,000
20 éven alul	397.500.000	60.000,000	100.000,000	557.500,000
n ö k :				
20—60 évig	1,487.500,000	223.750,000	325.000,000	2,036.250,000
20 éven alul	470.000,000	58.750,000	90.000,000	618.750,000
Összesen	7,787.500,000	1,067.500,000	1,602.500,000	10,457.500,000

Ezen összeg következöleg oszlik el az egyes iparágak közé :

	Anglia	Skóczia	Irhon	egész Angolor.
	frank	frank	frank	frank
földmivelés	1,100.000,000	200.000,000	575.000,000	1,875.000,000
szövő-gyárak	825.000,000	150.000,000	200.000,000	1,175.000,000
fémipar . .	675.000,000	75.000,000	37.500,000	787.500,000
építészet .	875.000,000	100.000,000	87.500,000	1,062.500,000
hajózás és vasutak .	625.000,000	37.500,000	30.000,000	692.500,000
ruházat . .	525.000,000	125.000,000	175.000,000	825.000,000
bányászat .	325.000,000	50.000,000	—	375.000,000
személyes szolgálatok .	1,175.000,000	125.000,000	200.000,000	1,500.000,000
munkások, kik nem bizonyos iparhoz kötvék	425.000,000	50.000,000	175.000,000	650.000,000
egyebek .	1,237.500,000	155.000,000	122.500,000	1,515.000,000
Mindössze	7,787.500,000	1,067.500,000	1,602.500,000	10,457.500,000

E számokból kitünik, hogy az átlagos hetibér Angliában 27 frank, Skócziában 24 frank 50 cent. és Irhonban 17 frank 20 cent. A családokban rendszerint egynél többen kapnak bért, többnyire a férj, a nő és egy gyermek, gyakran több gyermek is. Ha átlag két férfibért veszünk fel, úgy családonként hetijövedelemül Angliában 38 frank 80 cent., Skócziában 35 frank 40 cent., Irhonban 28 frank 20 cent. esik.

Ezen, a munka után eső jövedelemhez hozzá kell számítani a munkás osztályok megtakarításaiból eredő jövedelmet, mely el van helyezve a takarékpénztárakban (legalább 960.000,000 frank erejéig) a segélyző egyletek pénztáraiban, a munkásoknak való épületeket s kerteket szerző társulatokban, az egyetemleg termelő s a kölcsönös támogatásra alapított beteg- és eltakarító társulatokban.

A 10,457.500,000 frankban számított évi munka-jövedelem magasnak látszik, magasabbnak is van véve, mint *Gladstone*, söt *Leone Lewi* egyik régibb becslése; de azóta a lakosság közel $1\frac{1}{2}$ millióval szaporodott, s némely iparágban a bérek is emelkedtek. A jövedelmi adó alá eső 2,500 frankon (100 £ sterling) fölüli jövedelem pedig igen megközelíti az összes munkabéreket.

Az 1864-diki jövedelmi adó-kataszter ugyanis 2,500 frank adóköteles jövedelmet Angliára . . 6,912.856,250 frankot

Skócziára . .	678.447,950	„
Irhonra . .	578.083,325	„
mindösszo	8,169.387,525	frankot számít Nagy-Britanniára.
A munkabér	10,457.500,000	
Összesen	18,626.887,525	frank.

Összes jövedelem ennélfogva $18\frac{1}{2}$ ezer millió frank. A valódi jövedelem azonban sokkal több, miután a hivatalos becslés rendszerint nagyon alóla marad a valóságnak, s mert a külföldi vállalatokba fektetett tőke számítás alá nem jön, vagy legalább nem ellenőrizhető. A legtöbb üzletember azonkivül nem is szokta a tiszta jövedelmet csak az üzleti költség levonásával, hanem az üzleti és háztartási költségek levonásával. Ha ezen összegekhez hozzáadjuk az állami javak és adók utáni jövedelmet, 1,700.000,000 frankot, valamint a szegényadót 175.000,000 frankkal: Anglia évi jövedelme, ide nem számitva a községi pótlékot könnyen 25,000 millió frankra tehető.

Az angol hivatalos statisztika szerint 1866-ban következő munkabérek fordultak elő az egyes iparágakban. E mellett megjegyzendő, hogy a legalsó bér az ez iparágakban foglalkoztatott egyszerü segédmunkásokra, a legmagasabb rendkivüli ügyes, müvésziesen s technice képzett munkásokra vonatkozik, kik közül többen 5—6,000 frank fizetést kapnak.

Hetibér gyárakban stb.	férfimunkások: férfiak hetibér shilling	óra szám	gyermekek bér	óra szám	női munkások: nők bér	óra szám	leány gyermekek bér	[illegible]
mut ipargyártók . .	19—50	60	6—16	60	8—19	50—60	6—10	50-[illegible]
a „ .	18—35	—	4—8	—	6—15	60	4—6	[illegible]
jjú „ .	15—42	—	5—20	—	7—20	—	6—16	[illegible]
s fonalgyártók . .	14—40	—	9—12	—	8—12	—	3—9	[illegible]
ut és selyem harisnyakötök	12—35	—	—	—	—	—	—	–
gyapjú harisnyakötők .	9—60	—	5—8	—	12—20	—	5	[illegible]
pamut és selyem csipkekötők	16—35	—	5	—	12	—	4—8	[illegible]
kaucsuk-szövés stb. .	15—35	60—70	8½	—	10—14	—	7	[illegible]
vas és aczél munkások	6—45	50—60	[illegible]	—	—	—	—	–
„ „ „ hengerítők	66—90	—	[illegible]	—	—	—	—	–
vas-hajó épitészek . .	20—36	58½	[illegible]	—	—	—	—	–
ezüst- és britannia fémművesek	14—40	58	—	—	—	—	—	–
fegyverművesek . .	12—60	60	[illegible]	—	—	—	—	–
agyag- és porczelánművesek	9—[illegible]	[illegible]	[illegible]	—	—	—	—	–
üvegművesek . . .	10—[illegible]	[illegible]	[illegible]	—	—	—	—	–
vegyészeti munkások	15—32	[illegible]	[illegible]	—	—	—	—	–
bányászok	18—28	48	9	60—72	—	—	—	–
fahajó-gyártók . . .	18—30	[illegible]	12	—	—	—	—	–
kötélverők	18—30	60	8	60	8	60	—	–
csizmadiák	20—35	58	10	58	7—15	58	3—8	[illegible]
serfőzők	17—25	60	—	—	—	—	—	–
építészeti kézművesek	19—38	56—58	—	—	—	—	—	–
segédmunkások . .	17—18	—	—	—	—	—	—	–
kocsigyártók . . .	14—27	57	—	—	—	—	—	–
gázművek	15—36	60	10—12	6	—	—	—	–
kalaposok	25—40	48	24	—	7	—	—	–
timárok	25—34	58	—	—	—	—	—	–
papirgyártók . . .	14—22	60—72	—	—	—	—	—	–
nyomdászok	20—40	57	3—20	—	6—9	57	—	–
szappanyosok . . .	12—40	48—61	—	—	—	—	—	–
czukorfinomítók . .	18—33	60	—	—	—	—	—	–
tengerészek havonkint	50—70	—	—	—	—	—	—	–
gőzhajókon : hajómester	240—300	—	—	—	—	—	—	–
kormányos	31—40	—	—	—	—	—	—	–
vitorlás hajókon : hajóm.	200	—	—	—	—	—	—	–
kormányos	90—120	—	—	—	—	—	—	–

A papirpénzforgalom a német vámegylet államaiban 1850-ben és 1865 végével. E tárgyról érdekes kimutatás foglaltatik *Hildebrand* „Jahrbücher für Nat. Oecon. u. Stat." czímü folyóiratában, mely annál érdekesebb jelenleg, hol az új éjszaki német szövetségi államnak lesz föladata a forgó papirpénzről is intézkedni. A kimutatás

készakarva az 1866-diki német háboru elötti időről szól, mert azóta több német állam nyert országgyülése által papirpénzkibocsátási engedélyt, de melylyel eddigelé még nem éltek.

Az állam neve, melyben a papirpénz kibocsáttatott	év	népszám	az állam által kibocsátott papirpénz összege	testületek által kibocsátott papirpénz összege	a pénzjegyek szólnak	esik fejenkint
			tallér			tallér
Poroszország . .	1850	16.331,187	30.842,347	—	5 és 1 tallérra	1.89
	1865	19.255,139	15.842,347	—	--	0.82
Szászország . .	1850	1.894,431	7.000,000	—	10. 5. 1 tallérra	3.70
				500,000	1	0.26
	1865	2.343,994	7.000,000	—	—	2.99
				500,000	—	0.21
Hannovera . . .	1850	1.758,856	—	200,000	5. 1	0.11
	1865	1.924,172	—	130,000		0.07
Würtemberg . .	1850	1.744,595	1.714,286 (3 mill. frt)	—	10 frt	0.98
	1865	1.748,024	1.714,286	—	—	0.98
Baden	1850	1.355,950	1.142,857 (2 mill. frt)	—	50.10.2 frt	0.84
	1865	1.425,478	1.714,286 (3 mill. frt)	—	—	1.20
Hessen nagyhgség	1850	852'524	1.142,857 (2 mill. frt)	--	70. 35. 10. 5. 1 frt	1.34
	1865	853,322	2.422,857	—		2.84
Hessen választó fej.	1850	759,630	2.500,000	—	20. 5. 1 tallér	3.29
	1865	745,063	1.000,000	—		1.34
Szász-Weimar . .	1850	261,094	600,000	—	leg-alább 1 tallér, illető-leg 1 frt	2.30
	1865	280,201	600,000	—		2.14
Szász-Meiningen .	1850	163,323	600,000	—		3.67
	1865	178,065	600,000	—		3.37
Szász Altenburg .	1850	131,629	500,000	—	—	3.80
	1865	141,891	500,000	—	—	3.52
Szász-Koburg . .	1850	44,749	200,000	—	—	4.47
	1865	47,966	200,000	—	—	4.17
Szász-Gotha . .	1850	105,005	400,000	—	—	3.81
	1865	116,561	400,000	—	—	3.43
Szász-Kob.-Gotha	1850	149,751	600,000	—	--	4.01
	1865	164,527	600,000	—	—	3.65
Schw. Rudolstadt .	1850	69,648	200,000	—	—	2.87
	1865	73,747	200,000	—	—	2.71

… am neve, … apirpénz … atott	év	népszám	az állam	testületek	a pénzjegyek szól-nak	esik fejenkint
			által kibocsátott papirpénz összege			
… s ifj. … . .	1850 1865	77,963 86,472	300,000 320,000	— —	— —	$3._{85}$ $3._{70}$
… . .	1865	43,851	130,000	—	—	$2._{96}$
… ershausen	1865	66,189	150,000	—	—	$2._{27}$
… au .	1850	63,700	1.000,000	—	10. 1 tallér	$15._{70}$
… n . .	1850	40,388	500,000	—	—	$12._{38}$
l … .	1850 1850	50,411 —	300,000 —	— 200,000	— —	$5._{95}$ $3._{97}$
…	1850	—	500,000		—	$9._{92}$
… rpénz … rczegsé- … . . .	1850	154,499	1.800,000	—	—	$11._{65}$
… ze papirpénz	—	—	2.000,000		—	$12._{95}$
… t herczegség	1865	193,046	950,000	—	—	$4._{92}$
Waldeck . . .	1865	51,124	150,000	—	10. 1 tallér	$2._{18}$
Frankfurt . . .	1850	71,678	2.285,714 (4 mill. frt)	—	—	$31._{89}$
Összes vámegylet .	1850 1865	29.800,063 35.887,119	51.228,061 33.893,776	700,000 630,000	— —	$1._{74}$ $0._{96}$

Ez összeállításból kitűnik, hogy Éjszak-Németország talléros pénzlábu országaiban az 1850-től 1865-ig terjedő időszakban a papirpénzforgalom 45.642,347 tallérról 28.672,347 tallérig, vagyis fejenkint $2._{31}$ tallérról $1._{09}$ tallérra szállt alá, holott Délnémetország forintos pénzlábu országaiban 6.285,714 tallérról csak 5.851,429 tallérra, vagyis fejenkint $0._{70}$ tallérról csak $0._{62}$ tallérra csökkent. A papirpénzforgalom tehát mind 1850-ben, mind 1865-ben erősebb volt a talléros lábu országokban, de ezen korszakban ugyanitt sokkal nagyobb mértékben csökkent is.

A mi a forgalom törvényszerüségét illeti, úgy a szász királyságban és a thüringai államokban a papirpénz törvényes fizető eszközül szolgál az állam és magánosok közötti forgalomban; a két Hessenben törvényes forgalmi eszköz még a magánosok között is. A többi német államokban, ha a porosz papirpénz kissé homályos törvényszerüségét mellőzzük, tiszta hitelpénzül forog a papirpénz, melynek elfogadása az illető bizalmától és tetszésétől függ. Azon összeg, mely részben vagy általában törvényes fizető

eszközül forog, 12.922,867 tallér, vagyis 38.18 százaléka az összes papirpénznek.

Beváltó hivatal, melyekben a papirpénz folyton ezüstté váltható, Hessen nagyherczegséget és a lipcse-drezdai vasutat kivéve, mindenütt léteznek; az ezek által forgalomban tartott papirpénz összege 2.922,857 tallér, vagyis az összes papirpénzforgalomnak 8.47 százaléka.

Törvényszerü folytonos törlesztés csak Hannoverában és V. Hessenben létezik 1.130,000 tallérnyi összegre, vagyis 3.27 százalékra nézve, 33.393,776 tallér pedig, vagyis 96.72% folytonos törleszthetetlen államadósság.

A hivatalnokok egylete Ausztriában múlt 1866. évi működéséről egy kimutatást közöl, melyből kitünik, hogy az életbiztosítási osztályban 2,606 biztosítási szerződés köttetett 2.117,750 frt töke-, és 8,220 frt évi járadék erejéig. Az e biztosításokért járó évdij 73,981 frtra, az eddigi díjak 62,245 frtra rúgnak. Ez osztály működése kezdetétől — 1865 oktober 1-jétől — 17 haláleset fordúlt elö 13,100 frt biztosított tökével, melyből 11,900 frt már ki van fizetve; 1000 frt tárgyalás alatt van, és 200 frt csak 1872-ben lesz fizetendö. A betegbiztosító osztályban 61 szerződés köttetett 292 frt heti betegápolási díjért és 321 frt 29 kr díjjövedelemből 6 betegségi esetben 76 frt ki is fizettetett. Az elölegi osztályban 16 elölegconsortium van 929 részvevővel és 1,109 darab 50 frtos résjegygyel. Ez osztály működése óta a részvevők által 23,275 frt lett befizetve és 33,456 frt elöleg adva; a kamatláb a különféle consortiumoknál 7½ és 24% között változott.

Az osztrák hajóépitészet 1866-ban következö eredményeket tüntet föl. Trieszt kikötöjében tengerre bocsáttatott: 17 vitorlás hajó, 5 gőzös, összesen 5,496 tonnatartalmu és 844,980 frt értékü. Fiumében építtetett: 16 hajó, 3 bárka, 9,007 tonnatartalmu, 900,580 frt értékben. Lussin-Piccoló-ban: 7 hajó, 9 bárka. Rovignó-ban: 1 hajó, 19 bárka. Zenggben: 3 bárka. Spalató-ban: 2 hajó, 6 bárka. Egész Ausztriában: 45 vitorlás hajó, 5 gőzös, 57 bárka; összesen 17,782 tonnatartalommal 2.118,790 frt értékben; 1864-ben csak 26 hajó 10,234 tonnás. Ebből kiviláglik, hogy Fiume most is az egész birodalomban a legelső hajóépítő rév, pedig ide nincs számítva a fiumei stabilimento technico Pesten épült két dunai gőzöse, de meg a szab. dunagőzhajózási társulat évenkint építtetni szokott hajói sem.

Az éjszakamerikai államköltségek és államjövedelmek az 1866. jun. 30-kán befejezett kincstári évben következőleg állottak:

Bevétel:

...készlet a kincstárban	3.076,042	dollár
...k után	712.351,559	„
...	179.046,651	„
...ért	665,031	„
...s adóból	1.974,754	„
...égi adók után	209.226,813	„
különfélék	67.119,369	„
...esen	1,273.960,213	„

Kia...

Államadósság visszafizetése	620.321,725	dollár
kormány költség	41.056,961	„
Indiánok	18.852,416	„
hadügy	281.449,702	„
tengerészet	43.324,118	„
államadósság kamatjai	133.067,742	„
...zesen	1,141.072.664	„
Marad készlet 1866. jul. 1-jén	132.887,549	„

Róma népessége 1866-ban. A római vikariatus által közzétett statistika szerint Róma város lakossága 1865. husvéttól kezdve 1866. husvétig 210,701 lelket számolt, vagyis 3,363-mal többet mint a megelőző évben és 30,749-ezel többet mint 1861-ben. (1702-ben Rómának 123,131 lakosa volt, a XVIII. században legtöbb lakosa 1794-ben volt, t. i. 166,944 lélek.) Róma lakossága 41,789 családra oszlik 102,514 férfi- s 97,494 női lakossal. A kiskoruak száma volt 45,903, a hajadonoké 64,851. Házas volt 63,313, özvegy 16,285. A papok és papnövendékek száma 1,476, a barátoké 2,833, az apáczáké 2,169. Katona volt 5,206. A börtönökben 454 fegyencz volt elzárva. A zsidók száma 4,567, más vallásbelieké 429. Róma lakossága 54 parochiára oszlik. Született ezekben 5,262, köztük 2,713 fi-, 2,549 leánygyermek. Meghalt 4,997, és pedig 2,703 férfi és 2,294 nő. A szülöttek száma e szerint csak 265 haladta meg a halottak számát. A kor szerint volt 146 egyén 90 és 100 éves között, e korban meghalt 73 férfi és 20. A legnagyobb halandóság (553) januárra, a legcsekélyebb (228) aprilra esik. A 210,701 lakos közül 7,378 egyén tartozik az egyházi rendhez, köztük 30 bibornok és 36 püspök.

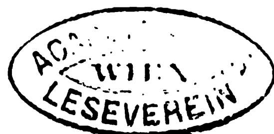

Felső-magyarországi vasipar. A kassai ipar s kereskedelmi kamra közlése szerint 1865-ben Felső-Magyarország vasipara a következő volt:

gánosok telepei	vaskő-termelés (bécsi mázsa)	üzletben volt olvasztók	nyersvas-termelés (bécsi mázsa)	a nyujtott vasáruk mennyisége (bécsi mázsa)	elfogyasztott barna szén (bécsi mázsa)	elfogyasztott fa (b.köb öl)	elfogyasztott fasszén (köb láb)	a munkások száma	a munkások keresete (forint)	a helybeli fuvarosok keresete (forint)
ıvölgyi mpachi	—	—	—	18,197	—	576	87,800	73	9,992	5,768
·ella és ‹sina, ‹urg hg.	530,756	5	163,706	55,677	—	540	2.804,200	346	138,820	114,990
:ács, gr. őnborn	62,282	2	5,826	3,655	—	—	301,010	103	10,250	5,720
pach-nádi tár-t . .	105,120	1	36,874	6.383	—	—	487,328	450	70,982	35,344
ıan ko-ı . .	85,879	1	34,658	—	—	25	439.875	113	20,799	11,121
·Murány yi társ.	453,422	4	203,597	90,344	500,790	—	1.647,260	1,200	221,197	307,681
›atak,gr. rássy E.	103,846	1	30,680	—	—	—	348,849	70	23,845	11,328
›czi társ. ler bérlő	10,675	1	9,202	535	—	275	229,576	92	17,974	7,451
:ova, ıradny	30,295	1	9,795	31,058	—	2,335	483,984	155	50,215	41,833
›rdia ›tnek), ányJ.K.	97,851	3	63,900	2,308	—	—	379,595	165	40,880	30,985
›ndorfi milla-5, gróf ‹y .	89,692	1	27,328	12,971	—	—	533,496	146	29,378	15,763
', gr.Ná-‹y .	190,898	2	76,410	—	—	—	341,982	114	34,597	30,206
ko .	37,100	1	21,025	817	—	—	190,000	85	11,860	7,530
-Róka-5 gr.Te- . .	13,532	1	6.768	4,582	—	400	310,510	152	41,956	5,680
;, gróf ássyGy.	68,586	1	16,786	—	—	31	196,848	200	30,084	19,285
bánya hinkaF.	54,233	2	17,645	—	—	—	276,584	89	11,846	9,781
:ze .	43,500	1	28,390	—	—	30	232,803	72	8,561	7,202
sány, radny	123,500	2	54,685	10,250	—	—	700,000	44	13,000	—

a magánosok vastelepei	vaskő-termelés	üzletben vol olvasztók	nyersvas-termelés	a nyújtott vasárúk mennyisége	elfogyasztott barnaszén	elfogyasztott fa	elfogyasztott faszén	a munkások száma	a munkások keresete	a helybeli fuvarosok keresete
	bécsi mázsa		bécsi mázsa			b.köb öl	köb láb		forint	
Chisnovoda	19,570	2	12,664	—	—	—	206,000	179	35,000	13,600
Berzéte .	55,310	1	16,997	—	—	—	114,665	40	30,000	14,000
Csetnek, Madarász .	54,512	1	18,275	—	—	—	166,446	120	17,532	13,761
Szinna (Béla)	9,530	1	1,733	31,041	—	3.627	130,544	164	24,519	20,28[illegible]
Vilmoskohó Hámor . } Jakobs O. }	18,234 28,230	1	9,730	1,005	—	—	192,606	182	17,687	11,18[illegible]
Matilda-kohó	—	—	—	5,250	—	—	94,066	100	18,164	4,00[illegible]
Hradek, Albrecht főhg	103,458	1	53,493	4,437	—	231	996,324	183	40,955	88,751
Kurcsin, b. Palochay .	—	—	—	3,066	—	—	99,690	25	2,691	697
Lucska .	96,751	1	29,662	—	—	—	240,816	98	25,012	17,26[illegible]
Miszlóka .	5,975	1	2,116	2,062	—	78	48,885	47	4,690	1,910
Concordia, Tischler és t., Szepes	—	—	—	11,269	—	—	185,110	26	6,517	1,514
Jászó . .	—	1	—	16,217	—	793	65,656	21	2,421	4,382
Busócz .	—	—	—	5,548	—	—	98,024	26	4,654	2,915
N. Kemencze, Andrássy gfné	—	—	—	1,437	—	—	34,488	16	2,167	2,915
Podhora, Czékus család	81,300	1	27,820	—	—	—	230,814	60	12,499	28,916
Avas-Mojzesf. Ürményi J.	12,313	1	2,235	2.009	—	—	81,082	61	5,340	2,450
összesen	2.586,152	42	882,050	324,935	500,790	8,941	12.976,940	5,017	1.036,084	947,535
Kincstári vastelepek:										
Rhónicz .	398,697	6	171,455	178,340	—	15,080	2.374,995	1,800	263,694	154,480
Diósgyőr .	22,965	1	11,581	5,259	—	—	349,540	60	7,271	7,452
Fejérpatak	46,953	1	6,693	7,231	—	—	241,224	220	44,621	6,200
Együtt	378.615	8	189,729	190,830	—	15,080	2.965,759	2,080	315,586	168,18[illegible]
Mária-kohó, Mensdorfer	—	—	12,384	—	—	—	—	—	—	—
Szalócz .	—	—	29,924	—	—	—	—	—	—	—
Óvíz . .	—	—	11,247	—	—	—	—	—	—	—
Vagendrüsszel Merény .	—	—	20,496	—	—	—	—	—	—	—
Felső-Remete, gr. Sztáray	—	—	3,324	—	—	—	—	—	—	—
Főösszeg	2,964,767	50	1.149,154	515,765	500,790	24,021	15.942,699	7,097	1.851,670	1,115,6[illegible]

4

VIII.

A VASPÁLYÁK BEFOLYASARÓL A NÉPESEDÉSRE.

Dr. **Barsi Józseftől.**

Az emberiség haladásának azon aránylag új eszköze, melynek neve vaspálya, oly nagyszerü forradalmat van hivatva végrehajtani az emberi érdekek összes ágaiban, s e hivatásának némely előrehaladottabb országokban működésének nehány rövid évtizede alatt oly serényen meg is felelt már, hogy hatása eredményeit, melyek a gyakorlati élet embere előtt kézzelfoghatók, az elmélet embere sem kicsinyelheti többé. Ezen eredmények nem mindenütt egyaránt szembetünök ugyan, de mindenütt tagadhatatlanok, még nálunk is, habár hazánk és Ausztria viszonyai a legújabb időkig nemcsak a gyakorlati élet minden térein, hanem az elmélet minden ágaira nézve is oly mostohák, zsibbasztók és meddők voltak, hogy a nálunk eddig létre jött vaspályák egyfelől nem fejthették ki teljes mértékben azt a munkásságot, melyet más országok vaspályáinál tapasztalunk, másfelől nem volt mód e munkásság minden oldalu hatásait úgy, mint kivánatos volna, hiteles és dönthetetlen számadatokkal kifejezni, összeállítani, s így kifejezve és összeállítva, magasabb szemléletek anyagává, illetőleg alapjává tenni.

Az emberi mozgalom minden terén újabban nálunk is teljesen megnyíltak a korlátok, s e tény reménlnünk engedi, hogy a mit államférfiú, nemzetgazda, bölcsész és általában honunk jövőjét szívén hordozó minden értelmes hazafi első szükségnek vall, t. i. a helyes és minél teljesebb önismeretet

előmozuitó mindennemű hiteles adatoknak gondos gyűjtése, lelkiismeretes összeállítása és szakavatott közzététele, ezentúl nem csak lehetséges, hanem a kormány és nemzet összeható buzgóságánál fogva, termékeny valósággá is leend.

Addig is azonban, míg e jogosult reményünk teljesülhetend, legyen szabad a vaspályák befolyásáról emberi nemünk minden rendű érdekeire, és ezeknek sorában a népesedésre is, röviden értekeznünk, oly férfiú munkájára támaszkodva, kinek mint az éjszak-amerikai Egyesült Államok rotterdámi consulának e [illegible] legbővebb és legpontosabb adattár áll vala rondelke[illegible]s ki, sorba fogván a most nevezett Unio államait, egye[illegible] végig megy rajtok, a régibbket az első népszámlálas, v[illegible]gyis 1790 óta, az ujabbakat azon év óta, melyben egyenjogu társakul az Unióba felvétettek, évtizedről évtizedre a [illegible]prólékosabb statisztikai vizsgálat és egybevetés tá[illegible]rén, míg végre, a columbiai területtől kezdve valam[illegible]eresztül hatolván Louisianáig, az igy nyert részletes ada[illegible]zegezése után oly teljes, oly örvendetes és oly tanulsá[illegible]épet mutat fel az olvasónak, mely az emberiség minden barátját a jövőre nézve a legszebb reményekre jogosítja.*)

Lássuk már nehány híven utánzott fővonásban ama képnek összevont másolatát, mely irányadóul fog szolgálhatni nemcsak vaspálya-rendszerünk kijavítása és tovább fejlesztése ép oly sürgetős mint nehéz munkájában, hanem, a mi sokkal fontosabb, irányadóul fog szolgálhatni egyszersmind ama remények alapos- vagy alaptalansága megitélésében is, melyekkel minden hazafi, ki nem véve a leginkább „aggódókat" sem, sokszor öntudatlanul bár a jövőbe tekint.

Az éjszakamerikai Egyesült Államok, ide nem számítva a jelen évben az Orosztól és Dániától készpénzért az Uniónak átengedett területet és szigeteket, — az éjszaki szél. 24°

---

*) Az itt alapul szolgált munka czime: „Das Gesetz der Bevölkerung und die Eisenbahnen stb. von Dr. *Georg Eduard Wiss* stb. Berlin, Herbig, 1867. VII. 463. l. és egy térkép.

20′—49°00′, a nyugati hossz. 66° 48′—124° 32′ közt nyulván el, 3.001,002 mfldnyi területet ölelnek magukba. *)

E terület lakott részein az első népszámlálás 1790-ben hajtatott végre, s azóta tíz évről tíz évre ismételtetvén, a következő kis táblán adjuk a számba vett népesség főösszegeit.

I. A népszám emelkedése tíz éves szakaszokban:

A számlálás éve	1790	1800	1810	1820	1830	1840	1850	1860
Összes népszám	3.929,827	5.305,025	7.239,814	9.638,131	12.866,020	17.069,153	23.191,876	31.443,322
Mezei kerületeké	3.709,999	4.917,169	6.614,618	8.816,882	11.571,002	15.034,977	19.437,898	25.695,242
Városi lakosságé	219,828	388,756	625,136	821,300	1.295,018	2.034,476	3.753,978	5.748,080

A népesedés hatalmas szaporodását e kis táblán első pillanatra is mindenki látja ugyan, de világosabb áttekinthetés végett ide igtatunk még egyet, mely e szaporodást százalékokban kifejezve tünteti szemünk elé.

II. A népszám emelkedése százalékokban kifejezve:

Tizedes évszakasz	1790től 1800ig	1800tól 1810ig	1810től 1820ig	1820tól 1830ig	1830tól 1840ig	1840től 1850ig	1850től 1860ig
Össz. népszám	+35.01	+36.45	+33.13	+33.49	+32.67	+38.87	+35.59
Mezei lakosság	+32.51	+34.52	+33.30	+31.23	+29.93	+29.33	+32.20
Városi lakosság	+76.84	+60.80	+31.22	+57.68	+57.10	+84.51	+53.12

*) Egyszer mindenkorra megjegyezzük itt, hogy az Unióban mindenütt és mindenben az angol mértékrendszer érvényes, kivéve a pénzt.

Az itt adott számokat czáfolhatatlan bizonyságául vehetjük bizvást azon általános jóllétnek, mely az Unióban honos, mert e nélkül a népszám szaporodásának százalékai nem szoktak ily magasra emelkedni, sem ily tartós állandóságban megmar dni.

Ezen általános jóllétnek az Egyesült Államokban nem egy forrása van ugyan, sem egyetlen tényezője, s kétség kivül hiba volna egyedül a vaspályák befolyásának tulajdonitanunk azt. Ily források és tényezők létezését és jótékony hatását nem tagadv nk föltett czélunkhoz képest még is a vaspályákra ennél fogva szükségessé vált még egy kis táblát i , mely a forgalomnak átadott vaspályák hosszát mut nt azok évtizedenként megnyíltak.

III. A vaspál ld száma évtizedek nt:

1828-ban három mfld	1830-ban 41 mfld	en fld	1850-ben 8,590 mfld	1860-ban 30,794 mfld

Vegyük először fontolóra a II. kis táblát, s minden esetre gondolkodóba ejtend látnunk, hogy az Unio népessége csaknem egyenletes arányban szaporodott, melynek legmagasabb kifejezése az 1800 és 1810 közti évekre esik, és 36.45 %-t mutat, legalsó kifejezése ellenben, t. i. 32.67% 1830 és 1840 közt fordul elő. 1840 után ismét emelkedik s 1850-ben 35.87%-t tesz, azontúl pedig gyengén alább száll s 1860-ban 35.59%-ra jut.

Legyen egy úttal szabad már itt figyelmeztetnünk a különbségre, melyet növekedésök százalékaiban a mezei kerületek és a városi lakosság számai mutatnak. A mezei lakosság növekedési százaléka 1800 és 1810 közt nyeri legmagasabb kifejezését, 34.52%. Onnan túl folytonosan alább száll 1850-ig, mikor csak 29.33% tesz, de innen túl ismét emelkedik s 1860-ban közel jut azon kifejezéshez, melyben 1790-ben láttuk, a nélkül, hogy azt egészen elérné.

A városi lakosság növekedési százaléka ellenben 1790-től fogva hanyatló irányt mutat 1820-ig, mikor 31.22% esik. Onnan gyorsan és fokozatosan emelkedik 1850-ig, hol 84.51

%-ig ér, s csak 1850 és 1860 közt kezd rendes mértékére szállani, mint a kiáradt folyam rendes medrébe.

Mindent mindenbe véve, a két kis táblából általános, rendszeres és csaknem egyenletes emelkedését látjuk az Unio népesedésének, oly különböző időkben és művelődési viszonyok közt, milyeneket Amerika 1790-től 1860-ig látott, a háború és béke rombolásai és áldásai, a természet, éghajlat és talaj majd kedvező, majd ellenséges, de mindenkor hatalmas befolyásai alatt, annyi zívatar, járvány és ragály mellett és annak daczára, hogy az új telepedők élete a lakatlan pusztákon épen oly védtelenül van alávetve minden sanyaruságnak és veszélynek, mint van alávetve a hirtelen felgazdagodott városok lakója az elpuhultság nemzedékgyilkos csábjainak.

Malthus az emberi nem rendes évi szaporodását 4 százalékosnak vette, s ha ez állna, a népesség száma 10 éves szakaszonként 40 százalékkal fogna emelkedni. Az amerikai Unióban a népesség növekedése nem igazolja e magas számot, mert a kimutatott s 70 évre terjedő korszakban egy évtizedes szakasz sem érte el a 40 százalékot, középszámnak pedig 34.60%-ot kapunk.

„Ez sem a rendes szaporodás eredménye," — mondhatná valaki, — „miután tudjuk, hogy a feketék nyilvános behurczoltatása nem oly régen, az alattomos teljesen tehát soha sem szünt meg, legalább 1860-ig nem; a fehérek beköltözése pedig a föld minden részeiből, de kivált Irlandból és a német birodalomból kisebb nagyobb mértékben folytonos, és, keveset mondva, évről évre tetemes."

A feketék nyilvános és alattomos behurczoltatását, valamint a fehérek folytonos és tetemes beköltözését szerzőnk sem vonja kétségbe, de figyelmeztet, hogy a népesedés e két mellék forrása a közlött táblácskák első tizedeiben inkább tehetett volna számot, mikor a megtelepedett népesség összege négy és hét millió közelében lebegett, mint az újabb évtizedekben, mikor annak száma tizenhét millióról harminczegyre növekedett. A számviszonyt azonban a beköltözés akkor sem módosította érezhetőleg, mert ismeretes tény, hogy ama beköltözöttek legnagyobb része a még műveletlen vadon-

ban a gyilkosul változékony éghajlat, a kemény munka és szokatlan sanyaruságok, nyavalyák és folytonos veszélyek súlya alatt martalékul esett kora halálnak és elpusztulásnak. Söt a statisztika Uj-Yorkban még az újabb időkben is kimutatta, hogy a halandóság a városban a jövevények gyermekei közt oly rémséges, hogy a beköltözöttek a szó szoros értelmében kihalnának, ha magokra hagyatva ők képeznék egyes-egyedül a város lakosságát. „A honkeresők sorsa általában," — úgymond szerzőnk, — „az Egyesült Államok éghajlatát és életét a rájok nézve szokatlan érdek-surlódást, s az új honszerzés nehézségeit te[illegible] valóságos spártai fürdőként fogadja az idegent, m[illegible] a legizmosabbak s a legszívósb idegűek kelnek k[illegible]élkül."

Ámde mellőzzük ezeke[illegible]ind, s ne legyünk tekintettel csak a számokra, melyeket f[illegible] közlénk s melyeket más hiteles forrásokból azonnal [illegible]lünk. 1820-ban az összes népesség 9.638,131 lélek. [illegible]öltözöttek számát 1790 óta 1820-ig *Fischer* 230,000 [illegible]csüli, a behurczolt feketék számát ugyanazon időben [illegible]*erson* (Annals of Commerce-ben) 30,–40,000-re. Tegyük ezek szerint az önkéntes és erőszakolt beköltözést 1820-ig 270,000 fejre, s azonnal látni fogjuk, hogy e szám ott, hol a népesség 3.929,827-ről 9.638,131-re nőtt, nem sokat jelent.

„Ezt meg lehet engedni", — mondja ellenfelünk, — „de hogyan állnak a számviszonyok 1820-tól 1840-ig és onnan 1860-ig?"

Hogy e dologban tisztán lássunk, menjünk vissza 1790-re. Ezen évtől 1800-ig a népesség szaporodása 35.87%-ot tesz, a beköltözöttek száma pedig csak 50,000. 1800-tól 1810-ig a szaporodás 36.45%, a beköltözöttek száma 70,000-rel nőtt. 1810-től 1820-ig a szaporodás csak 33.13%, noha a beköltözés már 110,000-rel nagyobb. Itt tehát a szaroporodás százaléka a nagyobb beköltözés daczára hanyatlást mutat, mely tart egész 1840-ig, vagyis azon korszakig, melyben a vaspályák által élénkített forgalom s megtermékenyített ipar a szaporodás százalékát ismét 35.87-re rugtatta. S vajjon mekkora volt a beköltözés 1840-től 1850-ig? 1.713,251 fej, holott ama tíz év alatt a népesség száma 23.191,876-ra nőtt. Általában lehet mondani, ha a be-

költözés a rendes szaporodás százalékára némi érezhetőbb befolyást gyakorolna, ennek az 1850 és 1860 közti évtizedben kellene feltünnie, mert e tíz év alatt a beköltözöttek száma 2.598,214 lelket tőn, s ime a szaporodási százalék épen e tizedben nemcsak nem nagyobb a közvetlenül előtte letünt tizedénél, de söt érezhetőleg kisebb, t. i. 35.59. De különben is, hol a népesség 23.191,876-ról 31.443,322-re növekszik, e növekedést nem lehet egyedül a beköltözöttek harmadfél milliójának tulajdonitani, vagy ha igen, ez is mutatja, mily hatalmas lendületet kölcsönöz a vaspálya a népesedésnek még nemzetközi viszonyokban is.

Az Unio népességének rendes szaporodását fennebb 34.60%-ban láttuk kifejezve. E rendes mértéken két ízben emelkedik túl a szaporodás, úgymint 1790-től 1810-ig, és 1840-től 1860-ig, míg ellenben 1810-től 1840-ig hanyatló irányt követ annak daczára, hogy a beköltözés amott nem volt aránylag annyival nagyobb, itt nem annyival kisebb; miből világos, hogy a szaporodási arány a beköltözéssel nincs állandó viszonyban.

Az első emelkedést, mely 1790-től 1810-ig mutatkozott annak tulajdonítja szerzőnk, hogy épen ama korszakba esik a legélénkebb államalakulás, mikor t. i. azelőtt vadon területek előbb úgynevezett territoriummá, utóbb, mihelyt az Unio alkotmánya által megkivánt 60,000 főnyi népességet ki tudták mutatni, megannyi államokká lettek s mint egyenjogu társak vétettek fel a szabad államok egyesületébe. A második emelkedés okát ellenben a forgalom ama nevezetes megkönnyebbülésében látja, melyet a csatornák és vasutak rendszerének következetesen erélyes kifejtésével megteremtett magának az Unio lakossága.

Mi az államalakulást illeti, minden szó fölösleges annak megmutatására, hogy a kedélynyugalom, melyet a személy és vagyonbeli jogok állami biztosítására nyujt, s a békés verseny, melyre a szorosabb mind politikai mind nemzetgazdasági szövetkezés régibb és fejlettebb müveltségü államokkal ösztönöz s mintegy kényszerit, nem folyhatnak be a termelésre másképen, mint serkentőleg és fokozólag. Már pedig a hol uj termelésnek jutalmazó tér nyilik, ott nemcsak a helybeliek érzik meg az uj ösztön ingerét, nem csak ők engedelmeskednek ha-

tásának, nem csak ök termelnek bővebben és szaporodnak
rabban s eröteljesebben, hanem a régibb államokban fel-
ö és tökefölösleg is könnyen indittatva érzi magát
lni az úgy szólván szüz földre, s mind azok, kik régi
honu n politikai, vallásbeli, társadalmi vagy gazdasági
okok fogva megnyugodni nem tudnak, vagy kiket a tágabb
tér t nyereséggel kecsegtet, igen könnyen engednek a
csábn , mely az uj hon felöl nagyobb megelégedés alakji-
ban k intgat feléjök. Ezeknek odább költözésével azonban
hült helyeik nem soká maradnak üresek, miröl bizonyságot
szolgáltat azon tünemé a népesség aránya nem fogy
a kiköltözöttek aránya s.

Ily be- és át- özönlé anui voltak az Egyesült-Álla-
mok régibben, mikor meg az áramlás Európából a meg-
szilárdult első tizenháron földére, azután pedig az Unio
keleti vidékéröl a mes igu nyugati vidékek felé; s
ha nem az összes állam ülését tartanók szemünk elött,
ha szabad volna bocsátkoz az egyes államok élettörténe-
tébe, minden állitásunk m iteles számadatokkal léphet-
nénk fel bizonyitékul.

Az uj államalakulással párhuzamban járt az emlitett első emelkedés korszakában a Mississippi folyamvidékének fokonkénti megvédése az áradások ellen, és szintoly fokonkénti megtelepitése és népesitése. Minden mérföldnyi töltés, mely a hatalmas folyam árjai ellen megvédte partjai vidékét, gazdag mezöséget biztositott sok ezernyi tanya és telep számára. Minden ilyen töltés készitésénél két fötekintet vezérli a telepedöket : a mezö sükeres és állandó megvédése a folyam vize ellen, és egyenes vizi közlekedés biztositása az uj telep számára mind le- mind felfelé. Igy fejlödött nehány évtized alatt a gazdag élet, mely a Mississippi keleti és nyugati partjain már is oly kövér számokban leli kifejezését, de mely fölött csak a rabszolgaság sötét és áldástalan éjjelének megszünte után kelend fel szebb korának hajnalcsillaga.

Míg azonban a „v i z e k a t y j á n a k“ beszoritása termést védő és forgalmat biztositó töltések közé inkább mezei tanyák és telepek alakitására inditotta az oda áramló népet, addig s még inkább ujabban a gazdag arany és ezüst telérek

felfödözése Kaliforniában és a „S z i k l á s h e g y e k“ vidékén, V a n c o u v e r szigetétől kezdve le egész S o n o r á ig, inkább városok gyors alakulására szolgált alkalmul, melyek körül azután jóval lassubb léptekkel foglalt helyet a földmivelés és a mezőség betelepitése.

Hogy részrehajlók ne legyünk, még egy csekélységet kell emlitenünk, mely az Unio délibb vidékeinek népesedési viszonyaira roppant befolyással volt E csekélység egy fekete ember szerencsés találmánya, a „C o t t o n g i n“, vagy is az a gép, mely a gyapot-termelés egyik legfárasztóbb müveletét, a gyapot magvak elkülönitését a gyapjától gyorsan és könynyen eszközli. Ez a gyapot-termelést hihetetlen arányokban fejleszté, úgy hogy az rövid idő alatt háromszorosra nött. Nem vélünk ennélfogva tévedni, midőn a mezei népesség aránylag nagyobb szaporodását 1830 és 1840 közt, kivált a déli államokban nagy részt a C o t t o n g i n n e k tulajdonítjuk.

Végre nem kis mértékben befolytak a népességnek a rendesnél magasabb szaporodására a hajózható csatornák, melyek kivált az 1838 és 1840 közti években éreztették lenditő hatásukat a közlekedés könnyitésére, minthogy általuk tavak, folyamok és tengerek összeköttetvén, a személy- és teher szállitó hajók és bárkák sok ezrei az atlanti tenger éjszaki partjai és mexicói öböl közt az Unio belföldén át vehették utjokat.

De mig a Mississippi téreinek megtelepitése a töltések terjedésétől függ; mig a nemes fémnek, névszerint a gazdag arany- és ezüst telérek kiaknázása csak némely területek természeti adományaihoz vala kötve; mig a „Cotton gin“ a termelésnek csak egyik ágára hatott első sorban élénkitőleg; mig a csatornák összes rendszere inkább csak egyes vidékek földrajzi és egyéb természeti viszonyaikoz csatlakozik a már meglévő vizi utak kiegészitője gyanánt: addig a vaspálya az amerikai Unio területén akadályt nem ismer, s magával viszi a munkakedvet, sőt némileg a munkakényszert, nem ugyan korbács és pálcza alakjában, hanem az által, hogy félrelöketéssel vagy elgázolással fenyegeti a bámészt, ki utjába állni merne, s hátrahagyással, teljes mellőzéssel azt, ki az általa nyujtott alkalommal élni vagy nem akar vagy nem tud.

Az Uniónak előttünk fekvő térképén, az éjszak felé délnek huzódó nagy vonalakat, valamint az egyes államok mindenirányu kisebb pályáit mellőzve, csak arra figyelmeztetünk, hogy keletről nyugatra az atlanti tengertől és az éjszaki oldalon elterülő tavaktól a csendes oceánig, illetőleg a kaliforniai öbölig, már öt vonal van részint közel befejeztetéséhez, részint munkában, részint tervben. A legelső „nemzetközi csendes tengeri vonal“ a „Felső tó“ partjait köti össze az éjsz. szél. 56° táján Amerika azon partvidékével, melyet az Unio a jel[illegible] évben pénzen váltott meg az Orosztól. A második, min[illegible] zaki csendestengeri vonal“ a Michigan [illegible] l indul, s Walla-Walla erődnél Columbia folyamho[illegible] et az éjsz. szél. 46° alatt. A harmadik „központi von[illegible]“ neve alatt Uj-York és San Francisco városok[illegible] t szeli át majdnem nyilirányosan az Unio területé[illegible] edik, mint „déli vonal“ a Chesapeake öbl[illegible] vatva összekötni Kalifornia öblével. Az ötödik v[illegible] déli államok földén futand végig, Wilmingtonnál [illegible] a, Montgomeryt, Jacksont, Austint és Chihuahuát érintve, s Quaymasnál, szintén a kaliforniai öböl mellett, érendi végét.

A vaspálya végleges hatásáról az emberi nem összes viszonyaira szólni még ma korán volna. Eddigi hatásaiból annyi bizonyos, hogy az ember összes tehetségeire termékenyítőleg, mondhatnók villanyozólag hat. Első sorban mindenütt a föld termékei és a termesztők állván, a vaspálya az által, hogy a termesztőket vagy terménygyüjtőket kiváltkép kezdetben rendkivüli erőfeszítésre serkenti, kétféleképen foly be a termelésre, úgymint a már létező iparágak forgalmát fokozva, és újabbak meghonosítására buzdítva, sok esetben csaknem kényszerítve; s ha földmüvelő országban a serkentett ipart mindenek előtt a mezei gazdaság terményeinek szaporítására látjuk irányulni, ezt nyomban követi sok oly iparágnak meghonosulása és felvirulása, melyek a vaspályák által biztosan, gyorsan, rendesen és olcsón nyerik az előbb nélkülözött nyers vagy félkészítésü anyagot egyfelől, a munkásoknak szükséges élelmi szereket és szerszámokat másfelől, a

harmadfelől azt, a mi mindennek rugója, biztos és jutalmazó keletet a készitménynek.

Mennyire hat a szállítás olcsósága némely áruczikkek forgalmi értékére, a következő táblából lehet látni, mely a földmüvelő középállamok két főterményének, a búzának és tengerinek, forgalmi értékét mutatja először a fogyasztás piaczán, azután pedig 10—10 mfldnyi távolságban töle, a szerint a mint tonna számra mfldenként közönséges országuton 15 cent-ért, vagy pedig vaspályán $1._5$ cent-ért szállíttatik.

Egy-egy ionna értéke	Egy-egy tonna szállítása kerül							
	vaspályán				közönséges országúton			
	Búza		Tengeri		Búza		Tengeri	
	Doll.	Ceut.	Doll.	Cent.	Doll.	Cont.	Doll.	Cent.
A piaczon . .	49	50	24	75	49	50	24	75
A piacztól 10 mfldre	49	35	24	60	48	—	23	25
„ 20 „	49	20	24	45	40	50	21	75
„ 30 „	49	5	24	30	45	—	20	25
„ 40 „	48	90	24	15	43	50	18	75
„ 50 „	48	75	24	—	42	—	17	25
„ 60 „	48	60	23	85	40	50	15	75
„ 70 „	48	45	23	70	39	—	14	25
„ 80 „	48	30	23	55	37	50	12	75
„ 90 „	48	15	23	46	36	—	11	25
„ 100 „	48	—	23	25	34	50	9	75
„ 110 „	47	85	23	10	33	—	8	25
„ 120 „	47	70	22	95	31	50	6	75
„ 130 „	47	55	22	80	30	—	5	25
„ 140 „	47	40	22	65	28	50	3	75
„ 150 „	47	25	22	50	27	—	2	25
„ 160 „	47	10	22	30	25	50	—	75
„ 170 „	46	95	22	20	24	—	—	—
„ 180 „	46	80	22	5	22	50	—	—
„ 190 „	46	65	21	90	21	—	—	—
„ 200 „	46	50	21	75	19	50	—	—
„ 210 „	46	35	21	60	18	—	—	—
„ 220 „	46	20	21	45	16	50	—	—
„ 230 „	46	5	21	30	15	—	—	—
„ 240 „	45	90	21	15	13	50	—	—
„ 250 „	45	75	21	—	12	—	—	—
„ 260 „	45	60	20	85	10	50	—	—
„ 270 .	45	45	20	70	9	—	—	—
„ 280 „	45	30	20	55	7	50	—	—
„ 290 „	45	15	20	40	6	—	—	—
„ 300 „	45	—	20	25	4	50	—	—
„ 310 „	44	85	20	10	3	—	=	—
„ 320 „	44	70	19	95	1	50	—	—
„ 330 „	44	55	19	80	—	—	—	—

Fajértéke a búzának és tengerinek mindig ugyanaz marad, bár hol legyen is lerakva, de forgalmi értéke változik nem csak a kinálat és kereslet piaczi törvénye szerint, hanem azon eszközök tulajdonai szerint is, melyek a szállitásnál alkalmaztatnak s a kinálat és kereslet közt közvetitő szerepet játszanak. Nem figyelünk most a szállitási idők pontos megtartására, nem a gyorsaságra, melylyel a vaspálya kinálkozik, csak olcsóságára vagyunk tekintettel, s az erre támaszkodó fennebbi tábla elég világosan mutatja, közönséges országuton szállittatván piaczra a b[illegible] értéke tonna számra 49 doll. 50 cent, ha birtokosa [illegible]nnál kevesebb marad meg a bevett összegből az eladó[illegible], minél továbbra volt kénytelen azt szállitani, mi an[illegible]apad, hogy 330 mfldnyi távolságu piaczon az egész be[illegible] a szállitási költség nyeli el; a tengeri ára már a 170 m[illegible]olságu piaczon sem győzi a szállitás költségét; mi[illegible] vaspályán szállitva a búza tonnájáért 330 mfld ta[illegible]piaczon még mindig 44 doll. 55 cent. értéket kap az el[illegible] tengeri tonnájáért pedig 19 doll. 80 cent. a szállitási k[illegible]n fölül.

De ugyanazon arányban, melyben a piaczra szállitott búza vagy tengeri értékét a vaspálya kiméli, a közönséges országút hamar felemészti, emelkedik vagy pang azon földek értéke is, melyeken a búza vagy tengeri termett a szerint, a mint vaspálya vagy országút, vagy egyik sem vonul el a magtár közelében. A föld értékével egy úttal emelkedik a munka értéke, ezzel pedig a munkás nép keresete, s ezen értelemben mondhatni, hogy a vaspálya tényleg annyit jelent, mint a nép közvetlen gazdagodását, és a szállitási költségek megkíméléséből gyülő megtakaritások összege jóval meghaladja a vaspályák épitésére forditott milliókat.

Ezek után nem lesz nehéz megtalálni a kapcsot, mely a népesedés emelkedésének magas százalékai és az előállitott vaspályák mfldeinek számai közt kis tábláinkon mutatkozik. Mert ismeretes tény, hogy a népesedés törvénye, akár a szaporodás arányának gyorsabb vagy lassubb emelkedését vagy épen hanyatlását, akár a népesség eloszlását mezei és városi községek között vegyük számba, lényegesen és, egyenlő politikai és társadalmi viszonyok közt, csaknem egyedül a ter-

meléstől függ, minthogy a népesség, nagyban véve, soha sem mehet magasabb számra, mint az eltartására szükséges termelés, a forgalmat is bele értve, engedi. E szerint minden, mi a termelést fokozza, végeredményében magasabbra emeli egyszersmind a népesedés számát, mert az életösztön folytonosan munkás; mihelyt a megélhetés feltételei nem hiányzanak, azonnal hatalmasan kezd nyilatkozni, s a mint a megélhetés feltételei a fokozódott termelés következtében mezei vagy városi községekben inkább szaporodnak, a szerint szaporodik nagyobb arányokban majd ama majd eme községek népessége.

Ezen egyszerü törvény megfejt minden talányt, mely különben rendes viszonyok közt, valamely adott területen a mezei és városi községek népesedési mozgalmaira nézve netalán fölmerülhet.

A termelés első és nélkülözhetetlen föltételét fennebb a rendezett államviszonyok, a jogbiztosság megszilárdulásában láttuk. E nélkül ingatag minden, e nélkül a zarándokbotot, védfegyvert soha sem teheti le nyugton kezéből a zaklatott halandó s nem cserélheti fel huzamosan sem ekével sem más alsó vagy felső rendü szerszámmal.

E nélkül nem lehet tartós társulatokat vagy egyesületeket alkotni bármi czélra; e nélkül nem lehet folyamokat szabályozni és csatornákra szedni, nem lehet bányászatot és kohászatot nyugalommal üzni, annál kevésbé magasabb rendü közlekedési eszközökre s világkereskedésre gondolni; e nélkül elesik a termelés főrugója, a jutányos és még is jövedelmező, mert mindenkor biztositott piacz, mind a kölcsönös megélhetés jogszerü s ennél fogva természetes alakja.

Lehet ugyan megélni piacz nélkül is, de akkor munkamegosztásról, a magasabb haladás ezen életfeltételéről szó sem lehet, mert a kik piacz nélkül akarnak megélni, csak úgy élhetnek meg; ha magok termesztenek és elkészitenek mindent, a mi megélhetésökre szükséges, mely állapotból azonban az indiánok s nálunk a czigányok is már régen kinőttek.

A személy- és vagyon biztosság elérése, s rendezett viszonyok megszilárdulása előtt, az élet bárhol e földön csak

nyomorteljes pangás, s a föld legbájolóbb zuga sem egyéb mint a siralom völgye.

Ez értelemben nem állhatom, hogy ne igtassak ide néhány sort szerzőnk munkájából szószerinti fordításban, hogy lássuk, mely társaságban és szinben mutatta be hazánkat még a jelen év elején a külföldnek.

„Orosz és török földön," — úgymond, — „Magyarországban és az Egyesült Államok indián területein, vagyis oly országokban, hol a többnyire termékeny talaj roppant nagyságához képest a népesség aránylag legkisebb számát találhatni, ennek is legnagyobb r[illegible] nyomorban él, a gyermekek fele elhal, az éhség gyakra[illegible]ket, söt olykor egész törzseket ragad el, míg más, n[illegible]lt iparos országokban, milyenek a Németbirodalom, Na[illegible]tannia, Belgium stb. az éhség ismeretlen, vagy legfölebb [illegible] s ennél fogva könnyen elűzhető tüneményként jel[illegible]g, s általános jóllét mellett a halandóság aránya az é[illegible] legkisebb."

Ime, mily társaságba[illegible]íttetik meg Árpád apánk közel ezer éves birodalma, [illegible] királyunk közel kilenczszáz éves országa! s mi a jogbiztosságot illeti, ha közel négyszázados multunkat és alig múlt jelenünket tekintjük: vajjon helytelenül sorol-e oda az indián területek mellé?

„No de se baj, másként leszen ezután,
Szóval' tettel majd segitsünk a hazán,"

mely, miután jogi közéletének alapja megszilárdulásnak indult s magánjogi törvényei is korszerü javítást nyerendenek, a gyors felvirulás minden föltételeivel földében és népében bőven meg van áldva; népünk vezérei pedig szivesen veendik nehány sorban e föltételek hatásának elemzését, a mint azok az amerikai Unio felvirágoztatására hatottak, míg végre még a rabszolgaság ép oly undok mint mételyes bünétöl is megszabadíták azt.

A népesedés alapfeltétele, mint láttuk, a fokonként terjedő és emelkedő termelés, ennek feltétele vagyis rugója a biztosított piacz és meg nem háborított forgalom, segédeszköz mind a kettöhöz, termelés és forgalomhoz, az egyre tökéletesedő szerszám. Az öseredeti és természetes szerszám az ember keze, ezt követi a durva, — ezt a müszerszám, mint mü-

eszköz, mit egyik bölcsész nyelvészünk ész-kéznek magyarázott, s végre jő a gép, mint az ember helyettese, mint testet öltött emberi gondolat, melyet elmésen alkalmazott s ügyesen kiszámított más természeti erők mozgatnak.

Ugyan ilyen fokonkénti haladást mutat közegeiben a forgalom is. Ennek természetes eszköze a terhet odább vivő ember feje, válla, lába, keze. A teherhordó állat már nagy haladást jelent az emberi művelődés történetében. A szekér és hajó első durványai már a műút és hajózható csatorna csiráját foglalják magokban, a műút önként vaspályára vezeti a kutató elmét, a csatorna megszüli a gőzhajó eszméjét, ez a gőzmozdonyét. Hasonlót mondhatunk a piacz adásvevését közvetítő és könnyítő szerekről, melyek részint értékmérőűl, részint csereeszközül szolgálnak; de ezt bizvást mellőzzük.

Mihelyt a gőzmozdony működni kezd, a forgalom a jogbiztosság határai közt, hozzájárulván most már a távirda is, teljes lendületet nyer és nyomában mindenütt megélénkül a termelés, szaporodik a népesség.

Minthogy az Unio némely új vaspályája még teljesen vadonat vidékeken vonul keresztül, ott legjobban lehet látni, mily gyorsan népesül meg az ős erdők tája fát vágó, hasító s fűrészelö, gyantát, juharczukrot stb. gyüjtő, vadat hajszoló telepitványekkel, nyomukban a földmivelő, legszükségesebb iparos és a szatócs, e nélkülözhetetlen közbenjáró, kinek boltja, raktárai és könyve egy ideig egyedüli közegéül szolgál a megindult áru, — érték — és értesülés — cserének, mely a mellette elvonuló vaspálya segitségével hihetetlen távolságok közt mozgásban tartja az egyre duzzadó forgalmat, mely sokszor oly élénk, hogy némely darab vaspálya épen akkor jövedelmez legjobban, mikor még csak erdőtermékeket szállit, melyekért mindazt szállitja vissza a vadonban megtelepülők számára, a mi nekik új telepjeik berendezésére, új városaik felépitésére kell. Igy támadnak mindenütt a vaspályák nyomában új telepek, új mezei tanyák, új városok; így nyernek a már létező városok roppant forgalmat, élénkséget és növekedést terjedelemben és népességben, melyből a müveltség magasabb foka önként következik.

Félig vadon, félig megtelepitett államokban, milyenek

Jowa, Wiskonsin, Kansas stb. nem is keletkezik már új város, csak a vaspályák mentében; itt azonban nem csak ujak keletkeznek, hanem a már létezők is gyorsan gyarapodnak. Mert a vaspálya először független a földirati viszonyoktól, másodszor független az évszak- és időjárástól; megkiméli a szállitási költség 900 százalékát, megkiméli a szállitás idejének 400—600 söt több százalékát; ezek által hozzájárul a szállitás biztosságához, s mindezeknél fogva tágitja és biztositja a piaczot roppant arányban. Mind ezt különösen a városi népesség gyarapodására, e következő kis tábbla mutatja.

A következö néhány város népessége volt:

	1800-ban.	1850-ben.
Uj-York külvárosaival . .	63,000	700,000.
Boston	38,000	212,000.
Philadelphia	73,000	460,000.
Cincinnati	750	115,436.
Buffalo	—	42,260.
Oswego	—	12,205.
Albany	5,349	50,763.
Chicago	—	29,963.
St. Louis	—	77,860.

Ebből láthatni, hogy századunk elsö felében Uj-York népessége minden 16 év alatt kétszereződött; Bostoné minden 25¼ év alatt, Philadelphiáé minden 20 év alatt, Cincinnatié minden 6½, Albanyé 15, St. Louisé 9½ év alatt. Ez roppant szaporodás, mely azonban még nagyobb arányokban halad, ha ujabb évtizedeket veszünk szemügyre. Igy például 1840-től 1850-ig némely város annyira nőtt, hogy ezeket az éveket véve alapul, Uj-York népessége 12 év alatt kétszereződnék meg. Bostoné szintén 12 év alatt, Philadelphiáé 12½, Baltimoreé 13½, Albanyé 16½, Cincinnatié 6, St. Louisé 4, Buffaloé 8½, Detroité 9, Clevelandé 6½, Sanduskyé 5½, Chicagoé 4, Milvaukieé 3⅓, Toledoé 6, Osvegoé 8 év alatt.

S itt van helyén újra figyelmeztetnünk, a vaspálya kétféle hatására, melyeknek egyike inkább helybeli, a másik

inkább általános, mely utóbbi már nemzetközi viszonyokban is érezteti átalakító befolyását.

A helybeli hatás mindenek előtt abban mutatkozik, hogy a termelés azon ágát, mely egy-egy vidéken különben is honos, hatályosan fejleszti. Igy fejlett roppant arányban a buza- és mar ha-termelés a középállamokban, mint Illinois Jowa stb.; a sózott hús- és boré Ohióban, a fémtermelés a „Sziklás hegyek" vidékén, a dohányé Virginiában, Maryland és Kentukyben, a gyapoté a déli államokban, a rizsé a két Karolinában, a hajógyártás az úgynevezett újangol államokban, Maryland és Viskonsinban, a vasé Pennsylvániában, a gyapot- és bőr-gyártmányoké az éjszaki államokban, a bortermelés, minthogy a venyige Amerikában bárhol is vadon terem, minden államban.

Általános hatása a vaspályának pedig abban nyilvánul, hogy általa valamennyi államban kivétel nélkül a városi termelés fokozódik, tehát a termelésnek épen azon ágai, melyek a munka mélyebbre ható megosztásában és az így előállított minél tökéletesebb munka-részleteknek magasb összeillesztésében gyökereznek. Ez, természetesen, ott mehet végbe legkönnyebben, hol több szakértelem, több kézi ügyesség, szóval több emberi és gépies erő, magasabb minták, tisztultabb ízlés és a jobb, magasabb munkát fizetni kész tőkék rendelkezésre állnak, s hol a munkaképes sokaság egyebet sem kiván, mint könnyen és biztosan szerezhető nyers anyagot, minél tökéletesb szerszámot, s minél jutalmazóbb kelendőséget, s mindezeket a vaspálya annál inkább siet kielégíteni, minél több hasznot vár maga is, melyet csak élénk forgalom igérhet és adhat.

E hatása a vaspályának odáig terjed, hogy a tengertől vagy más vízi utaktól száz meg száz mfldnyire eső belföldi városok is felvirulnak, föltéve, hogy határukat vaspálya szeli; minél több annál jobb. Ellenben minden város, legyen bár határa bármi nagy, legyen bár a legtermékenyebb, kézművei a legkeresettebbek, kereskedése bármily virágzó, kikerülhetetlenül lassu sorvadásnak kell hogy induljon, ha bármi oknál fogva közeli vaspálya jótéteményét nélkülözni kénytelen.

Ezen általános hatás egyik eredménye tehát az, hogy az

Unió minden állama, még a leginkább belföldiek is, földművelőből csakhamar és ellenállhatatlanul iparállammá fejlődik, gazdasági ipara azonban, igen könnyen felfogható okok következtében, ugyanakkor nem csak nem hanyatlik, söt inkább csak azáltal válik képessé, legszebb virágait hajtani, java gyümölcseit érlelni.

Mindezen eredményeket összevonva látjuk, hogy a vaspálya befolyása alatt a nagy városok mind tetemesen növekednek, a kisebbek, fejlett müiparu államokan, milyen például Uj-York és Massachusetts, szintén, s mindezeknek népessége tetemesen nagyobb arányban emelkedik, mint az őket környező mezei kerületeké; de ezeké szintén jobban gyarapodik, mint a távolabb fekvő telepeké. A kisebb városok ellenben a legtöbb államban sajátságos fordulaton esnek át; némelyik pang, más szemlátomást hanyatlik, míg mások hirtelen felgyarapodnak.

Van azonban a vaspályák hatásának még egy nevezetes eredménye, mely már most is szembetünő, és ez abból áll, hogy az emberek nem csak mennyiségileg való szaporodására, hanem minőségileg való nemesbítésére, magasabb erkölcsi fejlesztésére is van nevezetes befolyással, már csak az által is, hogy a viszonyt a városi lakosság és a mezei népesség számai közt érezhetőleg módosítja. Míg t. i. azelőtt a mezei népesség volt sokkal számosabb a városinál, a vaspályák korától fogva a városi lakosság száma oly mérvben emelkedik túlnyomólag, hogy ha ezt így folytatja, idö haladtával a városi lakosság számra is fölül fogja mulni a mezei lakosság összegét. Illinois államban például a mezei lakosság száma 1820—1840-ig úgy állt a városihoz, mint 1 : 31, 1840-től 1860-ig e viszony annyira módosult, hogy jelenleg úgy áll, mint 1 : 7, s ha ezt így folytatná, 1880-ban már úgy fogna állani, mint 15 : 1. Ez ugyan aligha fog ily mértékben valósúlni, mert a feltétel, mely erre kivántatnék, ha t. i. „így folytatná“, aligha fog teljesülhetni.

Az Unió városaiban a népesség leggyorsabban nőtt 1840—50-ig, mikor a vaspályák fővonalain megindult az erők élénk pezsgése, 1850-től 1860-ig e növekvés már kisebb, söt az egész Uniót véve tekintetbe, 84 százalékról 53-ra száll alá,

holott a csatornaépítés korszakában és a vaspályák kezdetével 1820-tól 1840-ig 57-en tartotta magát. Ha az 1820 és 1840 közti éveket csatorna-korszaknak veszszük, melyben a városok népessége $31._{22}\%$-ról $57._{68}\%$-ra nött s utóbb $57._{10}\%$-ra szálla vissza; ha továbbá az 1840- és 1860 közti éveket vaspálya-korszaknak veszszük, melyben a városi népesség előbb $57._{10}\%$-ról $84._{51}\%$-ra emelkedett, s azután $53._{12}\%$-ra szálla alá, akkor a két tényezőnek befolyása a városi népesség szaporodására szemünk előtt fekszik, s azt mutatja, hogy ama nagy szállító müvek alkotása különösen a városi ipar terén idézett elő nagy lendületet, mely nem maradhatott hatás nélkül a nép mennyiségére, de minőségére sem.

Szerzőnk még más természeti törvénynek nyomát is fürkészi, melyet egyelőre így vél kifejezhetni, hogy bizonyos adott területen minden ezer lakos után egy (angol) mfldnyi vasút látszik szükségesnek. Kifejtését azonban más alkalomra halasztja.

A vaspályák előnyeit támadó, söt védelmi háborúban is a hatalmak rég belátták. Ámde a vaspálya főleg a béke müve és az emberi nem szoros igazságon és méltányosságon alapuló békés jövőjének előbb elkészítésében, azután pedig serény szolgálatában nagy szerepre van hivatva. A müveltségnek alig képzelhető magas fokát, és — a mi ennél is többet ér, — széles elterjedését joggal várhatni töle. A városok hatalmi állása döntő súlyra fog növekedni általok nem csak társadalmi, hanem politikai tekintetben is. A város ezerszeresen fogja visszaszolgáltatni értelmi segédeszközökben a mezőségnek azt, a mit töle munkaeröben megvont. A közúti vaspályák, a vasút eszméjének ez ifjú nagyreményü sarja, máris új alakot kezd a városok környékének kölcsönözni, a menynyiben az ő segítségével a város lazabb övezetben bele kezd nőni a mezők virányaiba. A falu általa külvárossá lesz, s az egykori belváros minden kényelmei és élvezetei nyitva ál-
danak előtte és megfordítva: A városi munkás n
kénytelen családját a város drága lebújaibar
tengetni, mert munkára be- s munka után k
oly költséges és idő- erő-fogyasztó, hogy azt
meg ne bírná. Mindezek által a rikító külön

vasság és városi elpuhultság és egyfelől csenevész túlfinomodás, másfelől elsatnyító városi nyomor közt szelídülni fog, s végre a megsokasodott kölcsönös adásvevés s más ezernyi anyagi és szellemi érintkezések által a müveltség új alakja támadand, melyben a városi élet szellemi gazdagsága több testi épséggel s üdébb kedélylyel, a mezei élet edzettebb testi ereje több bensőséggel és rugalmasabb szellemmel járand. Társadalmi és közgazdászati életünk ezen átalakulása már teljes folyamatban van, s ennél fogva kötik le annyira ezen átalakulás tényezői minden ember figyelmét, ki a mindennapi kereset és mindennapi élvezetek köréből kiemelkedve néha néha szemlét tart azon viszony fölött, melyet az ember a természettel, s ennek két nagyszerü mérőjével, az idővel és térrel szemközt elfoglalva tart és elfoglalni készül. S e gondolatok fonalán, bár szivesen elismerjük, hogy egész mostani létünk gyökszálai az emberiség rég letünt századaiba, sőt évezredeibe nyulnak vissza, ámde az élet magasabb alakulásait csak a jövő hozandja meg. Mert lelkünk mélyében ül a meggyőződés, melyet minden nap új meg új tények ezreivel támogat, hogy a magába visszatérő haszontalan kerengés soha sem az élet nagy törvénye, azon életé, mely még a mozgás és mindennapi forgalom önalkotta eszközeinek is oly varázshatalmat kölcsönöz, hogy a forgalmon kivül nem csak az emberek számának szaporítására, hanem a mint láttuk, az emberi magasabb müveltség fejlesztésére és terjesztésére is kiszámíthatatlanul jótékony befolyást gyakorolhassanak. Sokkal bizonyosabb az, hogy az élet nagy törvénye a terjeszkedés a végtelenbe, a haladás, a tökéletesedés előre alig sejthető arány- s irányban!

IX.

AZ OSZTRÁK BIRODALOM PÉNZÜGYI VISZONYAI.

Gróf Bethlen Farkastól.

Mindig tanulságos valamely állam pénzügyi viszonyainak vizsgálata, kétszeresen érdekes ez most minálunk, midőn hazánk nemcsak politikai, de financzialis átalakulás küszöbén áll; mert minden átalakulás kulcsa a tényleges állás kiösmeretében rejlik. Úgy vélem tehát, nem adok haszontalan munkát, ha hazánk 1864-dik és 1865-dik évi országos bevételeinek és kiadásainak kimutatását a tisztelt olvasó közönségnek bemutatom.

A közlemény adatait illetőleg bátor vagyok megjegyezni, hogy azok az 1867-dik évi nyáron Bécsben működött országos küldöttséggel közlött javított kimutatásokból vannak merítve.

A német-szláv és magyar birodalom

Folyó szám	Az országok nevei	Népesség	
		szám	a%₀
1	Alsó-Ausztria . . .	1753,000	—
2	Felső-Ausztria . . .	919,000	—
3	Salzburg	147,000	—
4	Stiria	1.087,000	—
5	Karinthia	342,000	—
6	Krain	473,000	—
7	Tengerpart	562,000	—
8	Tirol és Vorarlberg . .	876,000	—
9	Csehország	5.107,000	—
10	Morva	1,990,000	—
11	Silézia	487,000	—
12	Galliczia	5.102,000	—
13	Bukovina	510,000	—
14	Dalmátország	440,000	—
	Összesen . .	19.595,000	$58^{835}/_{1000}$
15	Magyarország . . .	10.684,000	—
16	Erdélyország	2.074,000	—
17	Horvát és Slavonia . .	952,000	—
	Összesen . .	13.710,000	$41^{165}/_{1000}$
	Főösszeg . .	33.305,000	—

Jegyzés:

A népesedés a statisztikai központi bizottmánynak 1861 végéig tett számítása után van.

Az egész terület az 1865-dik évi statisztikai évkönyv után van feltéve.

A termő földek az 1—7, 9—11-dik és 14-dik folyó számoknál az 1867-ki kataszteri könyvek után.

A 8. 12. és 13. folyó számoknál, miután ezen tartományokban a végleges kataszter még nincs életbe léptetve, az adózás végetti felmérések után vannak felvéve.

A 15—17. folyó számoknál Magyarországra nézve az 1865-ki adó kivetés után, Horvát, Slavonia és Erdélynél az 1867-ki után van számítva.

népessége és területe.

Termő és terméketlen föld		Termő föld	
osztrák ☐ mértföld	%	osztrák ☐ mértföld	%
344 49/100	—	331 87/100	—
208 47/100	—	190 10/100	—
124 52/100	—	99 91/100	—
390 19/100	—	359 16/100	—
180 26/100	—	158 56/100	—
173 57/100	—	164 57/100	—
188 82/100	—	130 62/100	—
509 62/100	—	418 59/100	—
902 85/100	—	875 09/100	—
386 29/100	—	374 84/100	—
89 45/100	—	86 60/100	—
1,364 06/100	—	1,316 21/100	—
181 61/100	—	177 48/100	—
222 30/100	—	216 85/100	—
5,216 50/100	50 975/1000	4,900 50/100	51 125/1000
3,727 67/100	—	3,451 28/100	—
954 88/100	—	921 39/100	—
334 92/100	—	311 83/100	—
5,017 50/100	49 025/1000	4,684 50/100	48 875/1000
10,233 —	—	9,584 —	—

1864-beli közvetlen és közvetett

	Központi jövedelmek						Német	
	Brutto Bevétel		Kiadás		Netto Bevétel		Brutto Bevétel	
	forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr
Közvetlen adók:								
Telek adó	—	—	—	—	—	—	36422537	13
Kereseti adó	—	—	—	—	—	—	6322952	22
Ház adó	—	—	—	—	—	—	18059183	56
Személyes adó	—	—	—	—	—	—	—	—
Jövedelmi adó	6508805	57	—	—	6508805	57	10035555	30 $^{5}/_{10}$
Örökösödési adó	—	—	—	—	—	—	30777	98 $^{5}/_{10}$
Összesen . .	6508805	57	—	—	6508805	57	70871006	20
Közvetett adók:								
Általános fogyasztási adó . .	—	—	—	—	—	—	44025087	91 $^{5}/_{10}$
Vám jövedék	—	—	—	—	—	—	10567581	22
Só egyedárusság	—	—	—	—	—	—	23144706	02
Dohány egyedárusság . . .	—	—	—	—	—	—	38138277	66 $^{5}/_{10}$
Díjak és jogügyektöli illetékek	—	—	—	—	—	—	18505442	76 $^{5}/_{10}$
Lotto jövedék	—	—	—	—	—	—	15255488	67 $^{5}/_{10}$
Vámok	—	—	—	—	—	—	2713694	86
Fémjelzés	—	—	—	—	—	—	63769	48 $^{5}/_{10}$
Bánya cserkészeti illetékek .	—	—	—	—	—	—	243151	69 $^{5}/_{10}$
Posta	—	—	—	—	—	—	9366594	87
Távirdák	—	—	—	—	—	—	1299148	$^{5}/_{10}$
Bélyeg jövedék	—	—	—	—	—	—	12394448	61 $^{5}/_{10}$
Összesen . .	—	—	—	—	—	—	175717391	79
Ehez adva a fenebbi	6508805	57	—	—	6508805	57	70871006	20
Lesz mindössze .	6508805	57	—	—	6508805	57	246588397	99
							%	
A közvetlen adók aránya . .	—	—	—	—	—	—	65 $^{244}/_{1000}$	—
A közvetett adók aránya . .	—	—	—	—	—	—	75 $^{211}/_{1000}$	—
A közvetlen és közvetett adók aránya	—	—	—	—	—	—	72 $^{848}/_{1000}$	—

A *-gal jelölt számok hiányt jelentenek.

adókból való bevételek.

tartományok				Magyar tartományok					
Kiadás		Netto Bevétel		Brutto Bevétel		Kiadás		Netto Bevétel	
forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr
—	—	36422587	13	24545226	19	—	—	24545226	19
—	—	6322952	22	—	—	—	—	—	—
—	—	18059183	56	3865634	63	—	—	3865634	63
—	—	—	—	4998181	06	—	—	4998181	06
—	—	10035555	$30\frac{5}{10}$	4343488	72	—	—	4313488	72
—	—	30777	$98\frac{5}{10}$	—	—	—	—	—	—
—	—	70871006	20	37752530	60	—	—	37752530	60
2748144	$90\frac{6}{10}$	41276943	01	10170867	31	550374	59	9620492	72
1245028	90	9322552	32	2001582	34	327054	69	1674527	65
4472467	90	18672238	12	13323487	78	2323378	$72\frac{5}{10}$	11000109	$05\frac{5}{10}$
13368763	$35\frac{5}{10}$	24769514	31	14669794	—	5587305	—	9082489	—
273556	08	18231886	$68\frac{5}{10}$	7151920	55	208606	32	6943314	23
9363292	45	5892196	$22\frac{4}{10}$	2659314	$58\frac{5}{10}$	1174551	26	1184763	32
34542	96	2679151	90	592962	68	11156	—	581806	68
11306	$77\frac{5}{40}$	52462	71	—	—	—	—	—	—
—	—	243151	$69\frac{5}{10}$	97281	58	—	—	97281	58
6136518	52	2930076	35	3175767	$89\frac{5}{10}$	3131342	$60\frac{5}{10}$	44426	29
1690399	16	*391251	$15\frac{5}{10}$	350885	$49\frac{5}{10}$	422656	$38\frac{6}{10}$	*71760	89
278237	$78\frac{5}{10}$	12116210	83	3720554	$13\frac{5}{10}$	56570	$49\frac{5}{10}$	3663983	64
39922258	79	135795133	—	57914418	35	14092986	07	43821432	28
—		70871006	20	37752530	60	—	—	37752530	60
—	—	206666139	20	95666948	95	—	—	81573962	88
		%		%				%	
—	—	$65\frac{244}{1000}$	—	$34\frac{756}{1000}$	—	—	—	$34\frac{756}{1000}$	—
—	—	$75\frac{643}{1000}$	—	$24\frac{789}{1000}$	—	—	—	$21\frac{397}{1000}$	—
—	—	$71\frac{699}{1000}$	—	$27\frac{952}{1000}$	—	—	—	$28\frac{301}{1000}$	—

1864-beli államtulajdonokból és

	Központi jövedelmek						Német-szláv	
	Brutto Bevétel		Kiadás		Netto Bevétel		Brutto Bevétel	
	forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr
Államtulajdon után való Bevételek.								
Állam jószágok . .	—	—	544265	47	*544265	47	2004179	50 1/2
Állam erdőségek . .	—	—	—	—	—	—	5131563	97 1/2
Kincstári gyárak . .	—	—	—	—	—	—	1609526	51
Bányászat . . .	103419	32 1/2	421625	07 1/2	*318205	70	12774882	06
Pénzverés . . .	—	—	—	—	—	—	10616324	46
Földtehermentesítés .	262752	11 1/2	—	—	262752	—	—	—
összesen . .	366171	44	965890	49 1/2	*599719	06 1/8	32136476	51
az arány . .	—	—	—	—	—	—	57 388/1000	%
Különféle bevételek.								
Uratlan jószágok és kincstári szállványok	—	—	—	—	—	—	155921	40 1/2
Különféle alapokbóli járulékok . . .	—	—	—	—	—	—	42477	26
Erdész, s bányász.tanint. tulajdon bevételei .	—	—	—	—	—	—	31264	56 1/2
Pénzügyi őrség tulajdon bevételei . . .	—	=	—	—	—	—	362318	10 1/2
A bányászati igazgatás tulajdon bevételei .	—	—	—	—	—	—	53366	81
A telekzet tulajdon bev. térképek másolataiból	1287	50	—	—	1287	50	16024	07 1/2
Az általános államadós. törlesztési alap jöved.	40320	26 1/2	—	—	40320	26 1/2	—	—
A feloszlott törleszt. alap vagyonából származó jelvények kamatjai .	58293	77	—	—	58293	77	—	—
Egyéb bevételek . .	147423	99 1/2	—	—	147423	99 1/2	446458	65 1/2
A Trieszti Lloyd társas. kölcsönzött 3 mil. frt 3% kamatja „ „	91500	02	—	—	91500	02	—	—
Tömeg pénzek . .	—	—	—	—	—	—	—	—
Megürült egyh. javad.	—	—	—	—	—	—	—	—
összesen . .	338825	55	—	—	338825	55	1107830	87 1/2
az arány	—	—	—	—	—	—	63 681/1000	%
Állam tulajdon után való bevételek . . .	366171	44	965890	—	*599719	06 1/9	32136476	51
Különféle bevételek .	338825	55	—	—	338825	55	1107830	87 1/2
összesen . .	704996	98	965890	—	*260893	51 1/2	33244307	38 1/2
az arány	—	—	—	—	—	—	57 458/1000	%
Elkobzott jószágok .	—	—	—	—	—	—	15439	97 1/2
Az állad. jósz. eladásából	—	—	—	—	—	—	1522528	35
összesen . .	—	—	—	—	—	—	1537968	32 1/2

A *-gal jelölt számok hiányt jeleutenek,

különféle bevételek.

tartományok				Magyar tartományok							
Kiadás		Netto Bevétel		Brutto Bevétel		Kiadás		Netto Bevétel			
forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr		
1387634	64	616544	$86^{1}/_{2}$	1610721	$60^{1}/_{2}$	1509547	89	101173	71		
3873044	$83^{1}/_{2}$	1258519	14	4542505	$59^{1}/_{2}$	4040357	—	502184	$59^{1}/_{2}$		
1665394	94	*55868	43	21060	$63^{1}/_{2}$	11440	$56^{1}/_{2}$	9620	07		
12637057	$64^{1}/_{2}$	137824	$41^{1}/_{2}$	12979256	01	13055152	18	*75896	17		
10716800	88	*129976	42	4728501	25	4658935	$05^{1}/_{2}$	69566	$19^{1}/_{2}$		
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
30309432	94	1827043	57	23882045	$09^{1}/_{2}$	23275432	69	606612	$40^{1}/_{2}$		
—	—	$75^{074}/_{1000}$	%	$42^{612}/_{1000}$	%	—	—	$24^{026}/_{1000}$	%		
—	—	155921	$40^{1}/_{2}$	24297	49	—	—	24297	49		
—	—	42477	26	—	—	—	—	—	—		
—	—	31264	$56^{1}/_{2}$	3261	$21^{1}/_{2}$	—	—	3261	$21^{1}/_{2}$		
—	—	362318	$10^{1}/_{2}$	186768	$83^{1}/_{2}$	—	—	186768	$83^{1}/_{2}$		
—	—	53366	81	28294	52	—	—	28294	52		
—	—	16024	$07^{1}/_{2}$	2914	18	—	—	2914	18		
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
—	—	446458	$65^{1}/_{2}$	323031	15	—	—	323031	15		
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
—	—	—	—	39537	$59^{1}/_{2}$	—	—	39537	$59^{1}/_{2}$		
—	—	—	—	23655	$05^{1}/_{2}$	—	—	23655	$05^{1}/_{2}$		
—	—	1107830	$87^{1}/_{2}$	631760	04	—	—	631760	04		
—	—	$63^{658}/_{1000}$	%	$36^{317}/_{1000}$	%	—	—	$36^{317}/_{1000}$	%		
30309432	94	1827043	57	23882045	$09^{1}/_{2}$	23275432	69	606612	$40^{1}/_{2}$		
—	—	1107830	—	631760	04	—	—	631760	04		
30309432	94	2934874	$44^{1}/_{2}$	24513805	$13^{1}/_{2}$	23275432	69	1238372	$44^{1}/_{2}$		
—	—	$70^{326}/_{1000}$	%	$42^{442}/_{1000}$	%	—		$29^{074}/_{1000}$	%		
6767	61	8672	$36^{1}/_{2}$	501882	$48^{1}/_{2}$	403332	$18^{1}/_{2}$	98550	20		
—	—	1522528	35	226024	87	—	—	226024	87		
6767	61	1531200	$71^{1}/_{3}$	727907	$35^{1}/_{2}$	403332	$18^{1}/_{2}$	321575	17		

1864-beli közigazgatási

	Központi					
	Kiadás		Bevétel		Marad Kiadás	
	forint	kr	forint	kr	forint	kr
Legmagasabb udvartartás . . .	6898145	77½	—	—	6898445	77½
Ő Felsége kabineti irodája . . .	60189	32½	—	—	60189	32½
Birodalmi tanács	—	—	—	—	—	—
Állam tanács	146356	63½	—	—	146356	63½
Miniszteri tanács	64753	02	—	—	64753	02
Külügyi miniszterium	2225975	99½	123599	11½	2102376	88
Állam miniszterium	537758	13½	—	—	537758	13½
Vallás és közoktatási miniszterium	136542	73	—	—	136542	73
Magyar udvari kanczellária . .	—	—	—	—	—	—
Erdélyi udvari kanczellária . .	—	—	—	—	—	—
Horvát és tótországi kanczellária .	—	—	—	—	—	—
Pénzügy miniszterium	1110300	54½	—	—	1110300	54½
Segélyzések és ellátások . . .	2852235	16	—	—	2852235	16
Földtehermentesítés	3701933	64	—	—	3701933	64
Átalános pénztár kezelés . . .	1236414	39½	—	—	1236414	39½
Átalános nyugdij alap	1289271	67	—	—	1289271	67
Államadósság kamatjai	108830626	10	—	—	108830626	10
Adósságtörlesztés	31707835	81	—	—	31707835	81
Kereskedelmi miniszterium . .	228403	15	—	—	228403	15
Igazságügyi miniszterium . . .	—	—	—	—	—	—
Rendőrségi miniszterium . . .	832581	94½	754	—	831827	64½
Ellenőrzési hatóságok	2516441	06	3240	38½	2513200	67½
Hadügyi miniszterium	121655543	89	12082608	74½	109572935	13½
Tengerészeti miniszterium . . .	8996897	11½	106856	92½	8890040	19
Kereskedelmi tengerészet . . .	823141	48½	199023	05½	624118	43
Összesen . . .	295851647	58	12516082	23½	283335565	34½
Az arány	—	—	—	—	—	—

Kiadások.

Német tartományok						Magyar tartományok					
Kiadások		Bevétel		Marad Kiadás		Kiadás		Bevétel		Marad Kiadás	
forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
279421	87 1/2	—	—	279421	87 1/2	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—		—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
21534027	98	399292	03	21134735	95	—	—	—	—	—	—
3830289	12 1/2	169654	19	3660635	02 1/2	420	—	—	—	420	—
—	—	—	—	—	—	12863383	—	360254	35 1/2	12503128	64 1/2
—	—	—	—	—	—	3233788	—	19124	62	3214663	38
—	—	—	—	—	—	1919276	—	47079	42	1872196	58
10309034	54	—	—	10309034	54	6088606	85	—	—	6088606	85
2600516	91	—	—	2600516	91	770946	74	—	—	770946	74
1534051	76	—	—	1534051	76	—	—	—	—	—	—
658898	12	—	—	658898	12	7009	01	—	—	7009	01
7204215	71	—	—	7204215	71	1742693	22	—	—	1742693	22
121459	35	—	—	121459	35	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
222387	27 1/2	5040	49	217346	78 1/2	128545	63 1/2	2560	05	125985	58 1/2
6447912	30 1/2	—	—	6447912	30 1/2	—	—	—	—	—	—
1657306	—	457785	32	1199520	68	186872	59 1/2	12181	34 1/2	174691	25
760857	63	—	—	760857	63	259001	59 1/2	—	—	259001	59 1/2
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
57160378	58	1031771	94	56128606	64	27200542	64 1/2	141199	79	26759342	85 1/2
$67^{757}/_{1000}$	%	—	—	$67^{716}/_{1000}$	%	$32^{243}/_{1000}$	%	—	—	$32^{284}/_{1000}$	%

1865-beli közvetlen és közvetett

	Központi jövedelmek						Német	
	Brutto jövedelem		Kiadás		Netto jövedelem		Brutto jövedelem	
	forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr
Közvetlen adók.								
Telek adó	—	—	—	—	—	—	35914157	$23^{1}/_{2}$
Ház adó	—	—	—	—	—	—	17194625	80
Kereseti adó	—	—	—	—	—	—	6181294	54
Személyes adó	—	—	—	—	—	—	—	—
Jövedelmi adó	7652909	18	—	—	7652909	18	12320329	75
Örökösödési adó	—	—	—	—	—	—	22945	65
Királybér hajtalék	—	—	—	—	—	—	—	—
Adó vagrehajtás	—	—	—	—	—	—	126735	19
Összesen	7652909	18	—	—	7652908	18	71760088	$16^{1}/_{2}$
Közvetett adók.								
Fogyasztási adó	—	—	—	—	—	—	46384189	16
Vám jövedék	—	—	—	—	—	—	10455289	$25^{1}/_{2}$
Só egyedárulás	—	—	—	—	—	—	21507215	$18^{1}/_{2}$
Dohány egyedárulás	—	—	—	—	—	—	37016356	$42^{1}/_{2}$
Bélyeg jövedék	—	—	—	—	—	—	11662682	$32^{1}/_{2}$
Dij és jogügyektöli illetékek	—	—	—	—	—	—	18153175	$19^{1}/_{2}$
Lotto jövedék	—	—	—	—	—	—	16423179	05
Vámok	—	—	—	—	—	—	2789039	$26^{1}/_{2}$
Fémjelzés	—	—	—	—	—	—	55550	$05^{1}/_{2}$
Posta	—	—	—	—	—	—	9245329	$67^{1}/_{2}$
Távirdák	—	—	—	—	—	—	1583869	34
Összesen	—	—	—	—	—	—	175275874	93
Ehez adva a fenebbi összeget	7662909	18	—	—	7652099	18	71760088	$16^{1}/_{2}$
Lesz mindössze	—	—	—	—	7652099	18	247035963	$09^{1}/_{2}$
A közvetlen adók aránya	—	—	—	—	—	—	$67^{513}/_{1000}$	%
A közvetett adók aránya	—	—	—	—	—	—	$75^{561}/_{1000}$	%
A közvetlen és közvetett adók aránya	—	—	—	—	—	—	$73^{139}/_{1000}$	%

A *-gal jelölt számok hiányt jelentenek.

adókból való bevételek.

tartományok				Magyar tartományok					
Kiadás		Netto jövedelem		Brutto jövedelem		Kiadáz		Netto jövedelem	
forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr
—	—	—	—	21608312	97	—	—	—	—
—	—	—	—	3682501	$10^{1}/_{2}$	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	4503883	$11^{1}/_{2}$	—	—	—	—
—	—	—	—	3949384	$11^{1}/_{2}$	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	3061	89	—	—	—	—
—	—	—	—	314054	$79^{1}/_{2}$	—	—	—	—
46127	$86^{1}/_{2}$	71713960	30	34061197	99	118144	11	33943053	88
4271136	99	42113052	17	13650181	$97^{1}/_{2}$	520824	$68^{1}/_{2}$	13129357	29
1055344	$03^{1}/_{2}$	9399945	22	1796809	$52^{1}/_{2}$	275887	11	1520922	$41^{1}/_{2}$
4066744	$93^{1}/_{2}$	17140470	25	11843739	31	1962861	10	9880875	21
13064577	$48^{1}/_{2}$	24011778	94	13091280	$43^{1}/_{2}$	4848346	$13\ /_{2}$	8242934	30
233419	$69^{1}/_{2}$	11429262	63	3105742	$05^{1}/_{2}$	53521	$24^{1}/_{2}$	3352220	81
341707	$57^{1}/_{2}$	17811467	62	6016149	01	253633	$92^{1}/_{2}$	5762515	$08^{1}/_{2}$
10845538	$08^{1}/_{2}$	5577640	$96^{1}/_{2}$	2662760	50	1481500	$16^{1}/_{2}$	1181260	$38^{1}/_{2}$
23128	$20^{1}/_{2}$	2765911	06	572063	28	1748	09	570315	19
12377	$79^{1}/_{2}$	43172	26	—	—	—	—	—	—
6193048	$46^{1}/_{2}$	3052281	21	3226998	$19^{1}/_{2}$	2924875	49	302122	$70\ /_{2}$
1964044	71	*380175	37	401407	$57\ /_{2}$	506180	53	*104772	$95^{1}/_{2}$
42071067	$97^{1}/_{2}$	133204806	$95^{1}/_{2}$	56667131	86	12829381	$47^{1}/_{2}$	43837750	$38^{1}/_{2}$
46127	$86^{1}/_{2}$	71713960	30	34061197	99	118144	11	33943053	88
42117195	84	204918767	$25^{1}/_{2}$	90728339	85	12947525	$58^{1}/_{2}$	77780801	$26^{1}/_{2}$
—	—	$67^{874}/_{1000}\%$	—	$32,_{1}{}^{87}/_{1000}\%$	—	—	—	$32^{120}/_{1000}\%$	—
—	—	$75^{289}/_{1000}\%$	—	$24^{432}/_{1000}\%$	—	—	—	$24^{761}/_{1000}\%$	—
—	—	$72^{180}/_{1000}\%$	—	$26^{861}/_{1000}\%$	—	—	—	$27^{514}/_{1000}\%$	—

1865-beli államtulajdonokból

	Központi jövedelem						Német-szláv	
	Brutto Bevétel		Kiadás		Netto Bevétel		Brutto Bevétel	
	forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr
Államtulajdon után való bevételek.								
Állam jószágokból . .	—	—	447673	37 1/5	*447673	37 1/2	1563138	—
Állam erdőségekből . .	—	—	—	—	—	—	4993662	60 1/2
Kincsári gyárakból . .	—	—	—	—	—	—	1161885	58
Bányászatból	1204694	—	1329353	18 1/5	*124658	98	9008196	28 1/2
Pénzverésből	—	—	—	—	—	—	8974898	65
összesen . .	1204694	20 1/8	1777026	56	*572332	35 1/2	25701781	12
arány	—	—	—	—	—	—	52 143/1000	%
Különféle bevételek.								
Kezelési költségekhez járulékok	—	—	—	—	—	—	152234	25
Visszafizetendő állami activ követelmények . .	178218	49	—	—	178218	49	28913	74 1/2
Kamatok állami követelmények után	430734	19	—	—	430734	19	20111	96
Tömeges árvaalapok fölöslege	—	—	—	—	—	—	388397	53
Tiszti biztosítékok befizetése kincst. pénzhivatalnál	—	—	—	—	—	—	108916	02 1/2
A feloszlatott általános törlesztési alap jelvényei jövedelme	44092	53	—	—	44092	53	—	—
Kamatok földtehermentesítési alapokból . . .	460223	21 1/2	—	—	460223	21 1/2	—	—
Előlegek visszafizetése földtehermentes. alapokból	—	—	—	—	—	—	—	—
Különfélékből	3256136	13	—	—	3256136	13	1243704	83 1/2
Bevételek az 1859-ki angol kölcs. kötelezv. eladásából	4596452	08	—	—	4596452	08	—	—
Megürült egyh. javadalmak	—	—	—	—	—	—	—	—
Tömeg pénzek	—	—	—	—	—	—	—	—
összesen . .	8965856	63 1/2	—	—	8965856	63 1/2	1942308	34 1/2
az arány . . .	—	—	—	—	—	—	47 296/1050	%
Államtulajdon után való bevételek	1204694	20 1/2	1777026	56	*572332	35 1/2	25701781	12
Különféle bevételek . .	8965856	63 1/2	—	—	8965856	63 1/2	1942308	34 1/2
Lesz mindössze . .	10170550	84	1777026	56	8393524	28	27644089	12
az arány	—	—	—	—	—	—	51 771/1000	%
Elkobzott jószágok . .	—	—	—	—	—	—	148298	60 1/2
Az álladalmi jószágok eladásából	—	—	—	—	—	—	932910	84
összesen . .	—	—	—	—	—	—	1081209	44 1/2

A *.gal jelölt számok hiányt jelentenek.

és különféle bevételek.

tartományok				Magyar tartományok							
Kiadás		Netto Bevétel		Brutto Bevétel		Kiadás		Netto Bevétel			
forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr		
1204463	03 1/2	358674	96 1/2	1976153	58 1/2	1068950	29	907203	29 1/2		
3928751	70	1064910	90 1/2	4241527	87	3818055	17 1/2	423472	69 1/2		
1230655	80 1/2	*68770	22 1/2	10065	13 1/2	86774	17	*76709	03 1/2		
8881077	80	127118	48 1/2	12328010	87 1/2	12328039	87	28	99 1/2		
9044689	36 1/2	*69790	71 1/2	5032928	08	4856269	45 1/2	176658	62 1/2		
24289637	70 1/2	1412143	41 1/2	23588685	54 1/2	22158088	96	1430596	57 1/2		
—	—	49 625/1000	%	47 651/1000 %	—	—	—	50 325/1000	%		
—	—	152234	25	72649	48 1/7	—	—	72649	48 1/2		
—	—	28913	74 1/2	1895116	40 1/2	—	—	1895116	40 1/2		
—	—	20111	96	133038	96 1/2	—	—	133038	96 1/2		
—	—	388397	53	—	—	—	—	—	—		
—	—	108946	02 1/3	26397	61	—	—	26397	61		
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
—	—	1243704	83 1/2	40625	33	—	—	40625	38		
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
—	—	—	—	217	54 1/1	—	—	217	54 1/2		
—	—	=	—	*3676	42 1/2	—	—	*3676	42 1/2		
—	—	1942308	34 1/2	2164368	91 1/2	—	—	2164368	91 1/2		
—	—	47 296/1000	%	52 706/1000 %	—	—	—	52 206/1000	%		
24289637	70 1/2	1412143	41 1/2	23588685	54 1/3	22158088	96	1430596	57 1/2		
—	—	1942308	34 1/2	2164368	91 1/2	—	—	[illegible]	91 1/2		
24289637	70 1/2	3354451	76	25753054	46 1/7	22158088	96				
—	—	48 270/1000	%	48 224/1000 %	—	—	—				
—	—	148298	60 1/2	429727	45	287102	96				
—	—	932910	84	668763	85	—					
—	—	1081209	44 1/2	1098491	30	287102	[illegible]				

1865-beli közigazgatási

	Központi					
	Kiadás		Bevétel		Marad Kiadás	
	forint	kr	forint	kr	forint	kr
Legmagasabb udvartartás . . .	7162498	28½	—	—	7162498	28½
Ő Felsége kabineti irodája . . .	59161	89½	—	—	59161	89½
Birodalmi tanács	—	—	—	—	—	—
Állam tanács	138129	89	—	—	128129	89
Miniszteri tanács	56257	26½	—	—	56257	26½
Külügyi miniszterium	2066642	55	62945	90	2003626	65
Állam miniszterium	402752	44	—	—	402752	44
Vallás és közoktatási miniszterium	135980	27½	—	—	135980	27½
Magyar udvari kanczellária . .	—	—	—	—	—	—
Erdélyi udvari kanczellária . .	—	—	—	—	—	—
Horvát és tótországi kanczellária .	—	—	—	—	—	
Közoktatási tanács	—	—	—	—	—	—
Pénzügy miniszterium	1088369	05½	119	08	1088249	97½
Segélyzések és javadalmazások .	1944690	52	—	—	1944690	52
Átalános pénzkezelés	3793901	83½	—	—	3793901	83½
Átalános nyugdij alap	1392907	93	—	—	1392907	93
Államadósság kamatjai	115472405	93	—	—	115473405	93
Adósságtörlesztés	49521247	29½	—	—	49521247	29½
Kereskedelmi miniszterium . .	253514	62	—	—	253514	62
Igazságügyi miniszterium . . .	—	—	—	—	—	—
Rendőrségi miniszterium . . .	519919	26½	632	—	519287	26½
Ellenőrzési hatóságok	2279007	63	1497	35	2277510	28
Hadügyi miniszterium	92266729	80	6457451	93½	85809277	86½
Tengerészeti miniszterium . . .	7061726	86½	244201	71½	6817525	15
Kereskedelmi tengerészet . . .	846553	81½	275302	97½	571250	84
Összesen . . .	286463397	16	7042150	95½	279421246	20½
Az arány	—	—	—	—	—	—

Kiadások.

Német tartományok						Magyar tartományok					
Kiadások		Bevétel		Marad Kiadás		Kiadás		Bevétel		Marad Kiadás	
forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	=	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
514226	68	—	—	514226	68	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
19660675	41½	384657	24½	19276018	17	—	—	—	—	—	—
3658114	98½	24728	—	3633387	94½	6000	—	—	—	6000	—
—	—	—	—	—	—	11853439	05½	294418	71½	11559020	34
—	—	—	—	—	—	3094173	73	15762	40½	3078411	32½
—	—	—	—	—	—	2108832	20	45099	80	2058782	40
41415	99	=	—	41415	99	—	—	—	—	—	—
9410361	35	179843	38½	9230517	96½	5588913	94½	20576	32'01	5568337	62
2301535	87½	—	—	2301535	87½	525059	74	—	—	523059	74
95319	41	—	—	95319	41	73153	72	—	—	73153	72
7671556	07½	—	—	7671556	07½	1746960	22	—	—	1746960	22
87500	—	—	—	87500	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
221902	12	214184	60	7717	52	123877	88	70352	92	53524	96
6446900	83	—	—	6446900	83	—	—	—	—	—	—
1561364	39½	420777	19½	1140587	20	180139	35½	4927	11	175212	24½
770503	75	—	—	770503	75	266643	04	—	—	266643	04
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
52441377	83½	1224190	42½	51217187	41	25562192	88½	451137	27½	25111055	61
$67^{230}/_{1000}$	%	73 $^{679}/_{1000}$	— %	$67^{101}/_{1000}$	%	$32^{770}/_{1000}$	%	26 $^{321}/_{1000}$	— %	$32^{899}/_{1000}$	%

Összesitése a bevételeknek és kiadásoknak

	Központi					
	Brutto Bevétel		Kiadás		Netto Bevétel	
	forint	kr	forint	kr	forint	kr
64-ben. A közvetlen adók . .	6508805	57	—	—	6508805	57
az arány . . .	—	—	—	—	—	—
„ A közvetett adók . . .	—	—	—	—	—	—
az arány . . .	—	—	—	—	—	—
„ Államtulajdon után való bevételek	366171	44	965890	49½	*599719	06
az arány . . .	—	—	—	—	—	—
„ Különféle bevételek . .	338825	55	—	—	338823	55
az arány . . .	—	—	—	—	—	—
Összesen	7213802	56	965890	49½	6247912	05½
az arány . . .	—	—	—	—	—	—
„ A közvetlen és közvetett adók összege . . .	6508805	57	—	—	6508805	57
az arány . . .	—	—	—	—	—	—
„ Államtulajdon után való és különféle bevételek összege . „ . . .	704996	99	965890	49½	*260893	51½
az arány . . .	—	—		—	—	—
1865-ben Közvetlen adók . . .	7652909	18	—	—	7652909	18
az arány . .	—	—	—	—	—	—
„ A közvetett adók . . .	—	—	—	—	—	—
az arány . . .	—	—	—	—	—	—
„ Államtulajdon után való bevételek	1204694	20½	1777026	56	*572332	35½
az arány . . .	—	—	—	—	—	—
„ Különféle bevételek . .	8965856	63½	—	—	8965856	63½
az arány . . .	—	—	—	—	—	—
Összesen	17823460	02	1777026	56	16046433	45½
az arány . . .	—	—	—	—	—	—
„ Közvetlen és közvetett adók összege	7652909	18	—	—	7652909	18
az arány . . .	—	—	—	—	—	—
„ Államtulajdon után való és különféle bevételek összege	10170550	84	1777026	56	8393524	28
az arány . . .	—	—	—	—	—	—
1864 beli közigazgatási kiadások összege	12516082	23½	295851647	58	283335565	34½
1865-beli közigazgatási kiadások összege . . .	7042150	95½	28646[illegible]397	16	279121246	20½

A *-gal jelölt számok hiányt jelentenek.

1864 és 1865 dik évekből.

Német és szláv tartományok						Magyar tartományok					
Brutto Bevétel		Kiadás		Netto Bevétel		Brutto Bevétel		Kiadás		Net o Bevétel	
forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr
70871006	20	—	—	70871006	20	37752530	60	—	—	37752530	60
$65^{211}/_{1000}$	%		—	$65^{241}/_{000}$	%	$34^{756}/_{1000}$	%	—	—	$34^{756}/_{1000}$	%
175717391	79	39922258	79	135795133	—	57914418	35	14092986	07	43821432	28
$75^{211}/_{1000}$	%	—	—	$75^{603}/_{1000}$	%	$24^{789}/_{1000}$	%	—	—	$24^{397}/_{1000}$	%
32136476	31	30309432	94	1827043	57	23882045	$09^{1}/_{2}$	23275432	69	606612	$40^{1}/_{2}$
$57^{368}/_{1000}$	%	—	—	$75^{071}/_{1000}$	00	$42^{632}/_{1009}$	%	—	—	$24^{926}/_{1000}$	%
1107830	$87^{1}/_{2}$	—	—	1107830	$87^{1}/_{1}$	631760	04	—	—	631760	04
$63^{683}/_{1900}$	%	—	—	$63^{653}/_{1000}$	%	$36^{317}/_{1000}$	%	—	—	$36^{317}/_{1000}$	%
279832705	$37^{1}/_{2}$	70231691	73	209601013	$61^{1}/_{2}$	120183754	$08^{1}/_{2}$	37368418	76	82817335	$32^{1}/_{1}$
$69^{955}/_{1000}$	%	—	—	$71^{682}/_{000}$	%	$30^{015}/_{1000}$	%	—	—	$28^{318}/_{1000}$	%
246588397	99	39922258	79	206666139	20	95666918	95	14092986	07	81573962	88
$72^{048}/_{1000}$	%	—	—	$71^{699}/_{1000}$	%	$27^{452}/_{1060}$	%	—	—	$28^{30}/_{1000}$	%
33244307	$38^{1}/_{2}$	30309432	94	2934874	$14^{1}/_{1}$	24518805	$13^{1}/_{2}$	23275432	69	1243372	$44^{1}/_{2}$
$57^{558}/_{1000}$	%	—	—	70[illegible]/0395	%	$42^{142}/_{1000}$	%	—	—	$29^{758}/_{1000}$	%
71760088	$16^{1}/_{5}$	46127	$86^{1}/_{7}$	71713960	30	34061197	99	118144	11	33943053	88
$67^{813}/_{1060}$	%	—	—	$67^{874}/_{1000}$	%	$32^{197}/_{9005}$	%	—	—	$32^{126}/_{1009}$	%
175295874	93	42117195	84	133204806	$95^{1}/_{2}$	56667131	86	12829881	$47^{1}/_{2}$	43837750	$88^{1}/_{2}$
$75^{561}/_{1000}$	%	—	—	$75^{871}/_{1050}$	%	$21^{432}/_{1000}$	%	—	—	$24^{761}/_{1000}$	%
25401781	12	24289637	$70^{1}/_{2}$	1412143	$11^{1}/_{3}$	2358[illegible]685	$54^{1}/_{2}$	22158088	96	1430596	$57^{1}/_{2}$
$52^{144}/_{1000}$	$^{0}/_{5}$	—	—	$49^{675}/_{4000}$	%	$47^{356}/_{1000}$	%	—	—	$50^{328}/_{1000}$	%
1942308	$31^{1}/_{2}$	—	—	1942308	$34^{1}/_{2}$	2164368	$91^{1}/_{1}$	—	—	2164368	91
$47^{296}/_{000}$	%	—	--	$47^{296}/_{1000}$	%	$52^{706}/_{1000}$	%	—	—	$52^{706}/_{1000}$	%
271680052	56	66452961	41	208273219	$01^{1}/_{7}$	116181384	31	35105614	$54^{1}/_{2}$	81375769	75
$70^{322}/_{1000}$	%	--	—	$71^{905}/_{1000}$	%	$29^{804}/_{1000}$	%	—	-	$27^{095}/_{1000}$	%
247035963	$09^{1}/_{2}$	42117195	84	204918767	$25^{1}/_{2}$	90728339	85	12947526	58	77780804	$26^{1}/_{4}$
$73^{139}/_{1000}$	%	—	—	$72^{186}/_{1000}$	%	$26^{881}/_{1000}$	%	—	—	$27^{514}/_{1000}$	%
27644089	$46^{1}/_{2}$	24289637	$70^{1}/_{2}$	3354151	76	25753054	46	22158088	96	3594965	67
$51^{771}/_{1000}$	%	—	—	$48^{270}/_{1000}$	%	$48^{229}/_{1000}$	%	—	—	$51^{730}/_{1000}$	%
57160378	58	1031771	94	56128606	64	27200542	$64^{1}/_{2}$	441199	79	26759348	$85^{1}/_{2}$
$67^{737}/_{1000}$	%			$67^{716}/_{1000}$	%	$32^{243}/_{1000}$	%			32^{281}/[illegible]	[illegible]
52441377	$88^{1}/_{2}$	1224190	$42^{1}/_{2}$	51217187	41	25111055	61	461137	$27^{1}/_{2}$	25111[illegible]	
$67^{220}/_{1000}$	%			$67^{101}/_{1000}$	%	$32^{809}/_{1000}$	%			32[illegible]	

X.

MAGYARORSZÁG KÜLFORGALMÁRÓL.

Keleti Károlytól.

Kevés ország lehet, mely viruló erőben s az előretörekvés szükségének teljes önérzetében bizonyos ismeretek tekintetében inkább hanyatlott volna, mint Magyarország. Nem mondhatni, hogy anyagi életünk fejlesztésére s a fejlődés eredményeinek megtudására s tanulmányozására gondot nem fordítanánk: mégis sok irányban kevesebbet tudunk, mint ezelőtt körülbelől két évtizeddel. Látjuk mellettünk, illetőleg előttünk haladni a mívelt külföldet, látjuk gazdag tapasztalatait számba venni s a nyert adatok alapján, kitartó tudományossággal, újak kutatására indulni, csodáljuk serény munkálkodását és tehetségünk szerint nyomában haladunk, — de a kiderített eredmény ott és itt vajmi különböző.

E fáradhatatlan tudományos kutatás, igaz, sokszor aprólékosságok fürkészésére vezet s néha meddő kérdéseket is vitat. Így meddőnek látszik, például, annak megállapítása, vajjon mi fontosabb tudni való egy országra nézve: termelése-e vagy külforgalma? föltéve, hogy a fogyasztást ismerjük, a belkereskedés nagyságára pedig csak következtethetünk!

Meddőnek mondhatjuk e megkülönböztetést, mert minden statisztikai munkálatnak utóvégre is az a czélja, hogy több kevesebb vagy épen csak egy, politikai, nemzetgazda-

sági avagy általánosan társadalmi tényről, létezéséről s viszonyairól szerezzen megbízható, számokon alapuló képet vagy fogalmat. A kutatott ténynek vagy létező állapotnak fontossága igen viszonylagos, és e fontosságot osztályozni épen fölös munka. De ha az ország gazdasági állapotának minél hívebb rajzolásáról van szó, egyaránt fontosnak mondhatni mind a termelésnek, mind a külforgalomnak megtudását, nagyságának kipuhatolását.

A termelésnek, és pedig akár mezőgazdasági, bányászati vagy ipari termelésnek számilag megállapítása legegyenesebben vezetne ugyan czélra. Csakhogy a voltaképi ipar. statisztika eddigelé csak csekély mértékben felelt meg azon föladatnak, hogy valamely ország összes iparos termelésének képét adja; a mezőgazdasági statisztika meg épen a legmíveltebb országokban sincs annyira kimüvelve, hogy az általa szolgáltatott adatok minden tekintetben megbizhatók volnának. A fogyasztásra, legalább a mi a legfőbb élelmi czikkeket illeti, elég biztosan következtethetünk; de ipari, még inkább pedig fényüzési czikkek tekintetében mégis a behozatal és kivitel vagyis a külforgalom adataira is szorulunk. Ugyan ez adatok egészítik ki a mezőgazdasági és bányászati, valamint az iparos termelés mivoltáról készítendő statisztikai képet.

A külforgalom adatainak minél pontosabb ismerete egyébiránt azért is fontos, mert a társadalom anyagi viszonyaira vonatkozó legtöbb államintézmény épen az innen merített ismereteken alapul, minek bebizonyítására a vámpolitikára utalunk, mely legalább annyi békés és fegyveres küzdelmeket idézett elő, mint a legvéresebb politikai villongások. A külállamok még politikai rendszere is többé-kevésbbé a forgalmi viszonyok befolyása alatt állapodott meg, legalább kifelé s évek hosszu során át oly tökéletes gépezet fejlődött, mely szerint a statisztikailag megállapitható tények közül talán épen az államok külkereskedésére vonatkozó viszonyokat adhatja leghívebben s bányászhatja ki leginkább a tudomány.

Ugyan ez irányban haladt Ausztria is az utóbbi tizedekben s a kereskedelemről közlött hivatalos statis

munkálatai a legjobbak közé tartoznak, mit a tudomány e téren fölmutathat.

De nem így Magyarország. Ha 1850 óta igen jól s már majdnem túlzott részletezéssel tudjuk mit vitt ki, mit hozott be Ausztria nyers terményekben, gyártmányokban vagy bármely iparczikkekben, ezt korántsem mondhatjuk Magyarországról is. S ha hazánk külforgalmi viszonyainak e teljes ismeretlensége a letünt centralistikus kormányrendszer alatt bántott és e hiányt mélyen éreztük: kétszeresen bánthat s még mélyebben érezzük e hiányt most, midőn Magyarország a dualistikus kormányrendszer alapján régi, független s önálló államéletét ismét visszanyerte.

Oly államokban tehát, melyek rendes vámviszonyok között külforgalmok teljes tudatával birnak, könnyen adhatnak elsőséget a termelési viszonyok megismerésének, melylyel még nem bírnak; de mi Magyarországon, kik a rendszeres ismereteket mind a termelésre, mind a külforgalomra nézve majdnem teljesen nélkülözzük, mi bátran mondhatjuk, hogy a termelési viszonyok szorgalmas tanulmányozása, habár áldozatok árán, igenis eszközlendő; de ránk nézve korán sem másodrendü fontosságu kereskedelmi viszonyaink ismerete sem.

Tudvalevő, hogy 1850 óta Magyarország megszünt külön vámterület lenni, s hacsak a sorompókat visszaállítani nem akarjuk — mire anyagi viszonyaink egyébként sem kénytetnek, s mi legfeljebb forgalmunk megismerése végett volna óhajtandó — ha tehát a szabadelvü kereskedelmi politika folytonossága mellett tudni is akarunk valami bővebbet, biztosabbat anyagi életünk a határon kivül terjedő müködéséről: útakról és módokról kell gondoskodnunk, hogy külforgalmunk nagyságát és minőségét vámlajstromok nélkül is valamennyire megbízhatólag megállapíthassuk.

Egy pillantás Magyarország térképére — Magyarország alatt mindig a magyar szent korona egész területét értve — meggyőz bennünket arról, hogy nyugati határa majd egészen, az éjszaki kizárólag osztrák tartományokkal érintkezik, hogy délnyugotnak a partvidék s a kétséges állásu Dalmatia partjai tengerre nyúlnak ugyan, de még mind ekkoráig sem tekint-

hetők tisztán magyar partoknak, s hogy az országnak csak déli és keleti része érintkezik Törökországgal, Szerbiával s a Duna-fejedelemségekkel tehát oly határokkal, melyek mentében vámhivatalok létezvén, az árúforgalom följegyzéséről szó lehetne.

Elvitázhatlan tény ennélfogva, hogy a mi más országokban a külforgalom megállapításának kizárólag alapul szolgál: a vámlajstromok kivonata és adataiknak összeállítása, az Magyarországon soha czélhoz nem vezetne. Ily adatokksl hazánkra nézve csak a 48 elötti korszakból bírunk. De azon korból is inkább a magyar-osztrák kereskedelem, mintsem az összes magyar külkereskedés részleteit ismerjük. Fölvéve ugyanis az ezen korszakhoz közel eső egyik közönséges évet, az 1845-dikit például, azt tudjuk meg, hogy Magyarországnak az osztrák tartományokból való

	behozatala	oda kivitele
mezőgazdasági terményekben . . .	5.000,000 frt	24.400,000 frt
félgyártmány és segédanyag . . ,	6.900,000 „	25.900,000 „
kész gyártmány	40.400,000 „	1.000,000 „
irodalmi s művészeti tárgy	200,000 „	— „
Összesen	52.500,000 „	51.300,000 „ volt,

Mennyiben szerepelt Magyarország az ausztriai tartományokon kivül is a külkereskedésben, még ama korszakból is csak hiányosan deríthető ki. Mindaz, a mit e tekintetben ki lehet mutatni, annyi: hogy ugyanazon évben vámolás alá került

	behozatal	kivitel
az osztrák (német-szláv-olasz) tartom.	103.353,000 frt	97.749,000 frt.
Magyar- és Erdélyországban . . .	18.715,000 „	15.170,000 „

értékü tárgy.

Ha későbbi korszakot veszünk fel, s a fenebbi arány szerint ki akarnók számitani, hogy például 1859-ben vagyis másfél évtizeddel későbben (nehogy a legújabb évek még inkább változott viszonyaihoz nyuljunk) miként állt Magyarország külforgalma, kiderülne, hogy az 35.200,000 és 1 frt lehetett.

Minthogy azonban ily sommás átteki egyebet sem mutat, mint azt, hogy Ausst emelkedésével Magyarországé is aránylag

fél évtized alatt a behozatalban majd még egyszer annyira, a kivitelben azontúl is fokozódott: ebből vajmi keveset tudunk meg s a következtetés hiányosságáról azonnal meggyőződünk, mihelyt a részletek hasonló arány-számításához fogunk.

Megtartva ugyanis a két, már szóban levő évet, a másfél évtized alatti gyarapodást Ausztriára nézve részletesen is szemlélhetjük, a következtetést Magyarország külforgalmára pedig megkisérthetjük. Volt ugyanis

a behozatal:

	Ausztriába 1845-ben	Magyarországba 1845-ben	Ausztriába 1859-ben
kész gyártmányokban:			
öltözeti és pipere árúk			9.722,000
fémárúk			9.688,000
összerakott árúk	6.718,000	42.177,000	9.942,000
papir árúk			1.355,000
vegyészeti termékek			2.787,000
könyvek s műárúk	1.001,000	274,000	6.334,000
Összesen	7.719,000	42.451,000	39.778,000
iparanyagokban:			
iparterménvek	16.233,000	3.191,000	62.531,000
segédanyagok	31.322,000	2.002,000	16.946,000
félgyártmanyok	12.193,000	778,000	20.824,000
Összesen	59.743,000	5.971,000	100.301,000
fogyasztási czikkekben;			
gabonafélék	8.468,000	689,600	11.480,000
vágómarha	6.249,000	832,000	13.172,000
olaj és zsiradék	10.086,000	3,000	6.960,000
gyarmatárúk	20.100.000	1.970,000	17.337,000
más élelmi szerek	4.219,000	89,000	3.180,000
folyadék és italok	2.519,000	288,000	2.346,000
Összesen	51.641,000	3.871,000	54.475,000
Mindössze	119.108,000	52.293,000	194.554,000

(The first five rows of kész gyártmányok are bracketed together; the values 6.718,000 and 42.177,000 apply to the bracketed group.)

A kivitel:

	Ausztriából 1845-ben	Magyarországból 1845-ben	Ausztriából 1859-ben
öltözeti és pipere árúk	} 31.794,000	} 1.336,000	35.892,000
fémárúk			7.114,000
összerakott árúk			43.832,000
papir árúk			3.140,000
vegyészeti termékek			4.016,000
könyvek s műárúk	657,000	41,000	3.081,000
Összesen	32.451,000	1.377,000	92.085,000
iparanyagokban:			
iparterményék	8.587,000	1.063,000	78.179,000
segédanyagok	43,795,000	22.266,000	4.759,000
félgyártmány	3.312,000	4.452,000	10.659,000
Összesen	55.694.000	27.781,000	93.597,000
fogyasztási czikkekben:			
gabonafélék	9.563,000	18.069,000	11.343,000
vágómarha	4.289,000	9.073,§00	6.100,090
olaj és zsiradék	419,000	609,000	2.863,000
gyarmatárúk	601,000	442.000	689,000
más élelmi szerek	2 916,000	1.391,000	1.957,000
folyadék és italok	1,315,900	1.105,000	1.951,000
Összesen	19.503,000	30.689,000	24.903,000
Mindössze	107.248,000	59.847.000	215.585,000

Ha tehát a gyarapodás Ausztriában kész gyártmányokban 32.000,000 és 64.600,000, iparanyagokban 40.600.000 és 37.900,000, fogyasztási czikkekben 2.800,000 és 5.800,000 frt volt; úgy Magyarországon a fentebbi arány szerint kész gyártmányokban 218.600,000 és 4.131,000, iparanyagokban 10.029,000 és 46.672,000, fogyasztási czikkekben 4.064,000 és 39.895,000 frtnak k lennie. Hozzáadva ehhez az osztrák tartományoko 35.200,000 és 33.300,000 frtnyi külországi forgal gyarországnak összes külforgalma az 50-es é 391.891,000 vagyis kerékszámban 400 millió f megállapítható.

Az ily következtetés egyébiránt a mily kevés támpontot nyújt arra nézve, hogy a valóságot megközelíti, az egyes árúk forgalmi változása iránt épen hamis képet is adhat. Tagadhatatlan ugyanis, hogy Magyarország Ausztriával épen nem egyenközüen halad és mind nyers termelésére mind iparos munkásságára, de még fogyasztási képességére nézve is egész más irányban és mérvben fejlik. Az arányositó összehasonlitásnak tehát — mint említve volt — legfeljebb sommás áttekintési becse van, de évek hosszabb során át csak némi valószinüséggel sem folytatható.

Kell tehát más eszközökről gondoskodnunk, melyek, külön elzárt vámterület hiányában, külforgalmunk mennyi- s minőségének ismeretére vezethetnek.

És e tekintetben fontolóra veendő azon eszme, mely az országos magyar hivatalos statisztika mívelésére a magyar minisztérium által alakitott statisztikai tanácsban fölmerült. Ezen eszme szerint ugyanis, „kiviteli kereskedésünk terjedelmét ez idő szerint főleg a közlekedési centrumok útján lehetne kitudni, adatait egybegyüjteni . . . . .“

A nagyobb forgalmi eszközök, nevezetesen a vasútak szállitási adatai csakugyan becses anyagot szolgáltathatnak külforgalmunknak, de még belkereskedésünknek is megismerésére. Hasonló becses anyaggal kinálkoznak a gőzhajózás szállítási adatai is. És újra szemünk elé téve hazánk térképét, azt tapasztaljuk, hogy az országot Pozsonytól Orsováig délkeleti irányban hasító Duna, a már meglehetősen hajózható Dráva és Száva folyamhajózása, továbbá az állam- és tiszai vaspályatársulatok érintkező vonalai : Pozsnytól — Baziásig, a végpontjával az éjszaki határhoz közel eső pest-debreczen-miskolcz-kassai, a bécs-győr-pesti és a buda-trieszti vonalok iránya és viszonyai biztositanak az iránt, hogy külforgalmunk legnagyobbrészt általuk közvetíttetik. Ha pedig kiépülnek a kassa-oderbergi és garanvölgy-oderbergi, a nagyvárad-kolozsvár-brassói, az alföld-fiumei, a zimony-eszék-fiumei és a buda-nagykanizsa-zágráb-fiumei tervezett vonalok, biztosítva leszünk, hogy saját termelvényünk, de külföldről hozott egyéb szükségletünk csak nagyon kis része fogja má-

sutt átlépni határunkat mint a felsorolt folyamok és vasútak határtszelő pontjain.

De ha az országos magyar gazdasági egyesület által javasolt másodrendü vonalak kiépítése is teljesül, ha az oderberg-vágujhely-szeredi, a tarnow-eperjes-kassai, a lemberg-munkács-nyiregyházai, a szucsava-szigeti s az előbbihez kapcsolandó, továbbá a zimony-nagykikindai, brod-eszéki és grácz-körmend-győri vonalak is létesülni találnak: hazánk fővárosa oly sugárhálózatnak lesz központjává és az ország határai annyi ponton lesznek vasútak által érintve, hogy külforgalmunk alapos megitélésére a jövőben elég biztos támpontokat lelhetünk.

Hogy a vasútak az árúforgalom megállapításában fontos szerepet játszanak, talán fölösleges bővebben fejtegetnünk. Az árúforgalomnak általuk közvetített nagysága a külföld figyelmét is magára vonta és az 1863-ban Berlinben tartott nemzetközi statisztikai kongressus, e tárgygyal bővebben foglalkozván, a vasútak árúforgalmának kimutatására nézve a következő határozatokat hozta:

1) A vasútak statisztikájára nézve fontos a javak forgalmának megállapítása; ehhez szükséges kijelölni a javak eredetét, első fölvételét és rendeltetésök helyét.

2) Ezen statisztikánál leginkább következő nemzetközi czikkek jönnek tekintetbe: barmok, bor, bőrök, cement, czimmet, coaks, dohány, épitőfa, festőszerek, gabona, gyapjú, kávé, kender, kézmüvek, kőszén, kövek, len, mézga, pamut.

3) A vasúti igazgatóságok föladata e tárgy körül, hogy összhangzó elnevezések alapulvétele mellett a fent elősorolt czikkek forgalmával foglalatoskodjanak s nevezetesen a szállítás irányát is kijelöljék.

4) Az e czél elérésére szükséges technikai belszervezésre nézve a minták szerkesztése az egyes vasúti igazgatóságokra hagyandó.

Az osztrák vaspálya-társulatok igazgatóságai föl is szólíttattak ez értelemben a kormány által még 1863-ban, melyek, nevezetesen a déli vaspályatársulat, e fölh engedtek is: sommás áttekintéseik kitünőek s az e vaspályatársulat kimutatásai annál érdekesebbek

mert ez különféle pályacsoportjait külön felsorolja, s így nevezetesen a hálózat magyar részének szállítási forgalma külön kitünik évi jelentéseiből. Ezen kimutatások egyébiránt minden jelességök mellett csak kevéssé használhatók, mert egyrészt némely árúczikk, nevezetesen a gabonanemüek és hüvelyesek nincsenek eléggé részletezve, másrészt meg nincs megjelölve az egyes állomások forgalma s a mi legfőbb hiányuk: a szállítás iránya a forgalom sommás kimutatásánál meg van ugyan jelölve, de az egyes czikkek honnan s merre szállítása ki nem vehető belőlök.

A magyar felelős miniszterium megalakulása után csakhamar életbe léptetett országos központi statisztikai hivatal az osztrák-magyar vasútak emez évi jelentéseiket tanulmányozván, a statisztikai tanácsban felmerült ezen fontos kérdést tüzetes tárgyalás alá vette és a statisztikai tanács elé terjesztett javaslatában kimondta, hogy a nagy közlekedési vállalatok árúszállítási részletes jegyzékeinek tanulmányozása által igenis elérhető az, hogy nemzetközi forgalmunkra alaposan következtethessünk és az adatok szorgalmas és szigoru összeállítása által, ha a valóval egészen össze sem vágó, de attól lényegesen aligha eltérő képet nyerjünk.

Mielött a követendő módozatot vázolnók, vegyük szemügyre a tényállást.

A német vasúti statisztika, mely évről évre megjelenik s Németország valamennyi vasútaira kiterjeszkedvén, részletesen adja elő a pályák igazgatóságait, irányát, hosszát, s forgalmuk megnyitását; körülményesen leírja az egyes pályákat, ismerteti a beruházott tőkét, részletezi a forgalmi eszközöket (mozdonyokat és kocsikat) valamint költségüket és általános képet ád a forgalom eredményeiről is. De a forgalom ímez eredményei között sokkal inkább az van kitüntetve, hogy a mozdonyok és kocsik hány mérföldet haladtak egy év alatt, és sokkal részletesebben vannak közölve a pénzügyi eredmények: a személy- és árúszállítás jövedelmei, a pálya, szállítás és igazgatás költségei, a tartaléktőkék stb. mint maga a szállítás eredménye.

Maga a szállítás eredménye két részre szakad és külön tünteti ki a személy-, külön az árúszállítást. A személyforga-

lom, saját czélunkat tartva szem előtt, voltaképen nem érdekelhet. Az egyes pályák kimutatásainál a személyek és málhák szállításán kivül, ki vannak ugyan tüntetve a gyorsszállítmányok és árúk is mázsánkint; de a részletezés csak négy rovatra oszlik, úgymint: a belföldi forgalomban feladott és érkezett javak; a közvetlen forgalomban más pályák állomásaira feladott és más pályák állomásairól érkezett; végre az átmeneti forgalomban szállított javak. Elkülönítve e javaktól csak a kőszén és coaks fordúl elő hasonló négy rovatban.

Ily kimutatás, világos, czélunkhoz közelebb nem vezet. De a német vasúti statisztika számos érdekes adataival nem is a forgalom részletezését, hanem a vasúti vállalatok részletes ismertetését tűzte ki czéljául, s mindössze sajnálnunk lehet, hogy az 1863-diki nemzetközi statisztikai értekezlet határozatait e becses kimutatásban is nem értékesítik, mely esetben a sokhelyt szomszéd német pályák szállítási kimutatásait valamennyire összehasonlító ellenőrcül használhatnók saját forgalmunk kimutatásának.

Az osztrák-magyar pályák évi jelentései valamivel részletesb kimutatásokat közölnek ugyan, de használhatóságuk még mind nem olyan, hogy általuk sokkal közelebb eshetnénk czélunkhoz. A többiben emlitett déli vaspályatársulat például minden egyes állomásnak bevételét s forgalmát adja, elkülöníti pedig a feladás és leadás szerint. A hiba — t. i. a mi szempontunkból itt csak az, hogy csupán 5 rovatot használ, ú. m. utasok, málha, javak, pénz és pénzérték, végre kocsik és állatok szerint. A bennünket leginkább érdeklő javak rovata ismét gyorsszállításbeli és közönséges terhekre (árúkra) van osztva; legrészletesebb az állatok rovata, melyben lovak, ökrök, sertések külön vannak kimutatva, azonkivül pedig különféle barmok számára is létezik rovat. És hogy egyelőre legalább ezen rovatokat is értékesítsük, álljon itt mutatványul, hogy a buda-kanizsa-kostori vonalon az egyes állomásokon

1866-ban	feladatott:	leadatott:	tehát kivitel volt:
ló . , . . .	24,217	18,558	5,659 darab
ökör	15,017	1,012	14.005 „
disznó . . .	120,453	59,931	60,522 „
vegyes . . .	18,906	2,136	16,770 „

Ez mindössze példa, de bizonyítja máris, hogy a vasúti forgalom kimutatásának saját külforgalmunk megtudására csakugyan lehet hasznát venni. Ezen külön példánál azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy az 1866-diki porosz-olasz háború fokozta annyira a lószállítást, minélfogva a feladott 24,217 és leadott 18,558 darabban bizonyosan nagyszámu katonai lovak is foglaltatnak, a kivitelül kimutatott 5,659 darab tehát aligha állana. Egyébiránt e példa arra is tanít, hogy ha a kormány a vasúti társulatokkal részletes szállítási kimutatások közlése végett érintkezni talál, kivánnia kell azt is, hogy a katonai, tehát nem kereskedési czélból szállított lovak külön kimutattassanak. Ezen kivánság teljesítése annál kevésbbé akadhat nehézségekre, miután a személyszállításnál a vasútak úgyis külön mutatják ki a polgári és katonai utasokat.

Hasonlólag kevéssé kielégítö a szabadalmazott Dunagőzhajó-társulat 1866-dik évi, különben lehetőleg részletezett és becses adatokban gazdag évi jelentése. A társulat szállítmányai ugyanis, tehát az, a mi bennünket érdekel, szintén csak sommásan van kimutatva és e kimutatásban sem az irány, sem a föl- vagy leadás állomása kitéve nincs. A szállított árúk csupán egy rovatban fordúlnak elő, s mindössze annyi látszik belőle, hogy az egész Dunán s még Galacz és Odessa között a tengeren is szállított 35 millió mázsa közül Magyarországra — e vonalat Pozsonytól Orsováig számítva, körülbelől 25 millió mázsa esik. Külön csak zongorák, lovak s kutyák és sertések fordúlnak elő, de a behozatalt az Aldunáról, s a kivitelt Bécs felé ebből sem lehet kiszámítani, mert Bécstől Galaczig csak néhány vonalban vannak a szállítási irányok meghatározva, közülök pedig egy sem esik össze a magyar határral, s így be kell érnünk azon tudattal, hogy a szab. Dunagőzhajó-társulat 1866-ban 82,500 darab sertést szállított.

Rögtön megváltozik egyébiránt itéletünk, mihelyt a gőzhajószállítás oly adataival találkozunk, melyek részletességre és pontosságra nézve kivánni valót sem hagynak.

Ilyenek a gabonaforgalomra vonatkozó adatok, melyek ugyan csak gőzhajózási szállítások után a pesti börzén jegyeztetnek.

Így 1867-ben januártól október végéig következő, mérőkben számított, gabonamennyiségek szállíttattak gőzhajókon:

	búza	rozs	árpa	zab	kukoricza	repcze	vegyes	összesen
Pestre érkezett	1.063,770	53,496	102,087	173,162	279,576	166,931	18,307	1.857,329
Pestről elszállíttatott . .	1.158,806	134,915	51,571	190,982	23,750	60,627	6,439	1.627,090
Pesten keresztül a Dunán fölfelé	843,336	3,619	127,065	207,358	61,459	73,594	1,060	1.337,491
Hasonió részletekkel találkozunk a vasúti gabonaszállítást illetőleg, és pedig Pestre érkezett:								
a déli vaspályán . . .	89,458	33,409	13,700	10,497	15,311	2,684	12,442	177,501
az államvaspályán . . .	3.773,229	408,823	63,556	22,076	28,231	455,915	—	4.751,830
az éjszaki magy. vaspályán	99,156	63,835	24,077	4,684	60	10,767	—	202,579
Elszállíttatott Pestről:								
a déli vaspályán . . .	729,859	14,666	66,843	23,992	21,936	38,018	9,439	904,753
az állami vaspályán . .	927,062	308,910	72,630	115,772	73,665	545,591	—	2.043,603
Ha számba veszszük továbbá a vontató hajók szállítását, melyeken ugyanis:								
Pestre érkezett	844,977	27,873	46,795	135,120	232,990	76,816	134,479	1.499,050
…stről elszállíttatott . .	59,982	5,932	—	47,971	3,457	710	512	118,564
…stül vitetett fölfelé .	1.168,730	6,087	44,805	747,052	68,877	7,625	98,558	2.141,204

ha — mondjuk — számba veszszük mind e tényezőke… gabonaforgalmáról igen világos képet kapunk. Me… ugyanis, hogy az összes gabonaforgalom Magyarorsz… rosában következőleg állt:

	vaspályákon szállíttatott	gőzhajókon szállíttatott	vontatókon szállíttatott	Összesen
búza mérő	5.618,764	3.065,912	2.073,689	10.758,365
rozs „	829,643	192,030	39,892	1.061,565
árpa „	240,806	280,723	91,100	612,629
zab „	177,021	571,512	930.143	1.678,666
kukoricza mérő . . .	139,203	364,785	305,324	809,312
repcze „	1.052,978	301,152	85,151	1.439,281
vegyes „	21,881	25,806	233,549	281,236
Összesen	8.080,296	4.801,910	3.758,848	16.641,054

Vagyis a vaspályák szállítására . . . . $48._{6}$ %
a gőzhajók „ . . . . $28._{8}$ %
a vontató hajók szállítására . . . $22._{6}$ % esik.

Hasonlólag tovább részletezve, képezi az összes gabonaforgalomnak, fentebbi $16._{6}$ millió mérőt 100 %-nek véve:

a búza	$64._{6}$ %-át	a kukoricza	$4._{8}$ %-át
a rozs	$6._{4}$ „	a repcze	$8._{6}$ „
az árpa . . . . , . .	$3._{6}$ „	a vegyes	$1._{7}$ „
a zab	$10._{1}$ „		

A Pestre érkezett s innen elszállított mennyiségnek különbözéke némileg a helybeli fogyasztást is mutatja, mely is 2.994,881 mérő búza, 123,013 mérő rozs, 59,171 mérő árpa, 433,360 mérő kukoricza, 68,164 mérő repcze, 148,838 mérő vegyes gabonát mutat, holott zabból 33,178 mérővel több szállíttatott el, mint a mennyi ide érkezett, mi egyrészt tavalyi készletekre, másrészt a tengelyen való szállítás mennyiségére enged következtetni. Fentebbi számok egyébkint sem tekinthetők tökéleteseknek, a mennyiben a környék tengelyen szállítása — mely főkép hetivásárokon tetemes — itt betudva nincs. Országos forgalom kimutatásánál azonban ilyesmi nem is szükséges, hanem a bemutatott adatokból is kiderül, hogy az ország külforgalmának mivoltát a nagyobb szállító vállalatok kimutatásaiból összeállítani sikerülhetne.

Tudjuk például, hogy az állampályán, kiviteli forgalmunk egyik fővonalán, mennyi gabona szállíttatott ki az országból? Átlépte ugyanis a magyar határt, folyó évi

	augusztusban mázsa	septemberben mázsa	oktoberben mázsa	Összesen
Marcheggnél	1.398,600	1.382,400	1.566,000	4.347,009
Lajta m. Brucknál . . .	365,000	445,000	655,000	1.465,000

kiviteli kereskedésünk másik fővonalán, a déli vaspályán továbbá :

	augusztusban mázsa	septemberben mázsa	oktoberben mázsa	Összesen
Sopronynál . .	546,000	696,000	708,000	1.950,000
Pettaunál . . .	308,000	652,000	664,000	1.624,000
Steinbrucknál .	183,000	168,000	189,000	539,000
			Összesen	9.925,000

S ha a hajókon Pesten keresztül elszállított 894,000 mázsa gabnát hozzá adjuk, az 1867-dik harmadik negyedének majdnem teljes gabonaforgalmát állapithatjuk meg eme 10.819,000 mázsában.

Mind a feljebb, mind az itt közlött adatok a szállító vállalatok feljegyzéseiből egyszerüen s minden különös feldolgozás nélkül állíttattak össze s csak azért közöltettek, hogy kitünjék belőlük, miszerint, ha csak magok az adatok meg vannak, a statisztika azután különböző czéljaihoz képest egybeállíthatja s részletesen feldolgozhatja.

Fentebbi részletek tehát azért bocsáttattak előre, hogy kitünjék a lehetőség, miszerint a nagyobb közlekedési vállalatok szállitásaiból saját külforgalmunk nagyságára és minőségére következtetni igenis lehet, söt viszonyaink között a külforgalom megállapitása csak is ez uton lehetséges.

Az emlitett évi jelentéseken kivül, melyek a forgalmat csak sommásan kitüntetik, léteznek egyébiránt még más statisztikai összeállitások a nagyobb vasuti társulatoknál, és valószinüleg a Dunagőzhajótársulatnál is, melyek használata, ha a statisztikai hivatal kezébe kerülnek, a szóban levő czél elérését még inkább elő fogja mozdítani.

Ily kimutatások az ugynevezett ellenőrzési táblázatok, melyek ugyan nem a nagy közönség használatára szánvák, de legalább a déli vaspályatársulat részéről nyomtatásban léteznek és egy példányuk 1866-ból kezünk között van.

A vasuti vonalok ezen kimutatásban is csoportokra vannak osztva, és a történt szállitásokon kivül a forgalmat két irányban is kitüntetik. Meg van azonkivül bennök, a mi ránk nézve legbecsesebb, minden egyes állomásnak nem csak fel- és leadási forgalma, s az innen eredő, bennünket egyébiránt

közelebbről nem érdeklő bevétel, hanem meg van mindenek fölött a szállitott terhek árúnemek szerinti kimutatása az egész vonalra nézve, és megvan a minden egyes állomás által elszállított árunemek kimutatása is.

Igy a mint e kimutatás áll, nagyérdekü összeállitása és remek részletezése mellett is, saját czélunknak még sem felelne meg teljesen; mert némely része annak, a mit a külforgalom kipuhatolására tudnunk kell s a mi alább elő lesz adva, ezen kimutatásban sem foglaltatik. Nincs ugyanis benne az egyes állomásokra nézve a feladás is s így lehetetlen a föl- és leadás különzékének kiszámitása, mi a határig folytatva adná voltaképen a kivitel, megfordítva a behozatal összegét.

De az anyag, melyre szükségünk van, az mind benne foglaltatik a kimutatásban, s miután a vaspálya-társulat már rendelkezik vele, külön összeállítása, ha kivántatnék, alig ha fogna nehézségekbe ütközni.

Az árúnemek említett részletezése XXX fő és 67 alrovatra eszlik. E rovatok részletezése annál szükségesebb, mert utánuk itélhetjük meg csupán: megfelel-e kivánalmunknak vagy nem.

Az említett rovatok következők:

I. állatok, 1. ökrök, 2. lovak, 3. sertések, 4. vegyes.

II. kocsik, 5. hintók, szekerek.

III. gabonafélék, lisztnemüek és magok, 6. gabona, 7. őrlési termelvények, 8. a) maláta. 8. b) olajos vetemények, magok.

IV. fanemüek 9. tüzelőfa, 10. épitő fa szálakban, kemény, 11. épitő fa szálakban, lágy, 12. pallódeszkák, deszkák, léczek, 13. vasuti gerendák, 14. hordó dongák, 15. vegyes.

V. szén és coaks 16. a) coaks, 16. b) faszén 17. kő- és barnaszén.

VI. nyers fémek 18. a) vas és aczél, 18. b) nyers- és törött vas, 19. a) ólom, 19. b) czink, 19. c) másféle.

VII. italok 20. sör, 21. szesz és borszesz 12. bor és must, 23. vegyes és eczet.

VIII. gyarmati- füszer- anyag- gyógy- és ilatárúk 24. czukor és szörp, 25. kávé és kakao, 26. rizs, 27. egyébb déli gyümölcs, 28. vegyes.

IX. szövőanyagok 29. pamut, 30. len, kender, szösz, 31. gyapju, 32. a) fonalok, czérnák, 32. b) len- s kender, pamut árúk, 33. selyem és selyemárúk.

X fémárúk 34. a) vasárúk, b) aczélárúk, 35. egyéb.

XI. épitő anyagok s kövek, 36. a) gipsz és mész, 36. b) czement, 37. tégla, 38. porond és homok, 39. épitő-nyersburkolat és palakövek. 40. vegyes.

XII. ásvány-termékek 41. só, 42. a) salétrom, b) kén, c) szóda, natron, hamuzsír, e) vasérczek, 43. vegyes.

XIII. zsiradék 44. faggyú, szappan, gyertya 45. faolaj, 46. a) kőolaj b) egyébb olajok, 48. különféle zsíradékok.

XIV. hadiszerek, 48. lőpor, fegyver, lőszerek.

XV. élelmiszerek 49. a) fris gyümölcs, b) aszalt gyümölcs, dió, 50 a) burgonya, b) tej, c) fris főzelék, d) gesztenye, e) vegyes.

XVI. hulladék 51. a) hulladékok, b) repcze- len- és olajpogácsa, c) rongyok.

XVII. dohány s dohánygyártmányok 52. a) dohánylevelek s hulladékok, b) dohánygyártmányok.

XVIII. festékek s festőszerek, 53. festőfák tuskókban, 54. vegyes.

XIX. üveg s agyagárúk 55. üveg s üvegárúk, 56. porczellán és kőedény.

XX. papir és könyvek 57. papir és könyvek.

XXI. cserzőszerek 58. a) gubacs, b) eczetszömörcze, c) cser, d) cserkéreg, japáni föld.

XXVI. vegyészeti termékek 59. a) gyujtószerek, b) savanyok, alkáliák stb.

XXIII. állati termények 60 a) bőrök, szőrök, b) egyéb.

XXIV. mézgák (közönségesek) 61. kolofonium

XXV. növényszerek 62. a) czukorrépa b)
és szalma c) egyéb.

XXVI. apró- és diszárúk 63. szató

XXXVII. bőr 64. bőr és bőrárúk.

XXVIII. ásványvizek 65. ásványviz

XXIX. Vegyes tárgyak. 66 a) gépek és géprészek, b) üres edények c) üres zsákok d) egyéb.

XXX. kezelési szállítmányok 67. kezelési terhek.

Az imént elősorolt rovatokból kitünik, hogy az árúnemek részletezésére a czélnak megfelelő, s ha árúforgalmunk képét csak ennyi csoportra is osztva megkaphatjuk, tökéletesen beérhetjük vele. Csak egy árúnem van, igaz, ránk nézve épen a legfontosabb: a gabona, melynek alosztályozását legalább ezen nemekre nézve, búza, rozs, árpa, zab, kukoricza, repcze s talán még egy osztály: hüvelyesekre s vegyesre nézve nagyon kell óhajtanunk. Gabonakivitelünk összes anyagi életünkben oly fontos tényező, hogy ennek ismeretében a legnagyobb részletezés sem fölösleges. Hiszszük egyébiránt, hogy a vasúti társulatok, melyek forgalmi eredményeik kitüntetésére az említett jeles statisztikai táblázatok tanusága szerint oly kiváló gondot fordítanak: a hazai statisztika netalán ezen kivánalmának is szívesen meg fognak felelni. És ezt annyival inkább lehet remélnünk, miután, mint fenebb láttuk, mind az állam- és déli vaspálya, mind a Dunagőzhajózási társulat szállítmányai a gabonára nézve a kivánt rovatok szerint amúgy is tudva vannak.

A m. kir. statisztikai hivatal említett javaslata szerint arra nézve, hogy külforgalmunk összes képét megkapjuk, szükséges tudnunk a szállító vállalatok magyarországi állomásain mennyi és miféle árú adatott fel? a feladott árúkból mi rakatott le az ország határain belöl és mi vitetett azokon túl? a forgalmi vállalatok magyarországi állomásain mennyi és miféle árú adatott le? e leadott árúk közül mi származik az ország határain túlról?

Meg levén ezen adatok, ha azok a statisztikai hivatalban pontosan gyüjtetnek, az eredmény kideritése csupán számítás dolga. Söt így kisérve állomásról állomásra az árúszállítást, Magyarországnak nem csak külforgalmát, hanem belforgalmának is tekintélyes részét ismerhetnök meg. A belforgalom és belközlekedés pedig, tudvalevő, sokkal fontosabb, sokkal nagyobbszerü a külforgalomnál, de eddig semmiféle államban még csak megközelítőleg sem volt kideríthető.

Teljes képét így sem kapnók ugyan, de a vasuthálózat kiépítése, a folyamszabályozás és csatornázás folytán a közlekedés oly tetemes része fog e nagyobb szállítóvállalatok üzletébe átmenni, hogy az ily nagyobb vonalakat nem is érintő mellékutak :forgalma soha tekintélyes tényezőnek nem fog tekintethetni.

Visszatérve egyébiránt az itt kiválólag szóban levő külforgalom kipuhatolására, világos, hogy a fentebb vázolt eljárással, még ha az adatok mind híven be is szolgáltatnak, a czél teljesen elérve még korán sincs. Még mindig fenmarad Magyarország egy tekintélyes része, méltán az éjszaki övnek nevezhetnők, mely a vasuti közlekedésbe maiglan sincs bevonva s melynek határa ausztriai birtokra, Galicziára támaszkodik, s fennmarad a morva-osztrák és osztrák stájer határszélnek jókora része, melynek vonalán át még mind képzelhető oly áruforgalom, melynek kimaradása az országos áttekintésből lényeges hézagot képezhetne.

Az éjszaki határt illetőleg kinálkozik ugyan egy expediens, de melynek alkalmazása, habár sikert igér, elvi kérdés eldöntésétől függ. Tagadhatatlan ugyanis, hogy a magyar-galicziai határközlekedést csak kevés hegyszorosi út közvetíti és világos, hogy ha ezen egyes vonalok bárminemü módon el volnának olykép rendezve, hogy a rajtok keresztül szállitott árú följegyeztethetnék : az országos forgalmi kimutatás nagyot nyerne teljességben , megbizhatóságban. Tagadhatatlan egyébiránt az is, hogy sorompók felállitása ott, hol azok addig nem léteznek, a kor szellemével össze nem fér. E hegyszorosokon, egy közös uralkodó alatt álló szomszéd ország irányában egyébbiránt nem is lehetne szó voltaképeni vámsorompókról, hanem legfeljebb az utvámmal lehetne az áruföljegyzést összekötni. Az említett hegyszorosi utak ugyanis nagyrészt állami kezelés alatt álló, vagy abba legalább könynyen átvehető állami és országutak. A kérdés, vajjon az útfentartás költségeinek némi pótlására szedessék-e útvám v. nem, sem tudományosan elvileg, sem kormányilag eldö még nincs. Mind az egyik mind a másik mód mellett s érv hozható fel, mindegyik az igazságosságra fog hivat

és a legtávolabbról érdekeltek is minden esetre az utvám eltörlése vagy be nem hozása mellett fognak szavazni.

Nem is vonható kétségbe, hogy a forgalomra nézve legüdvösebb a szabadság, hogy minél kevésbbé korlátolt az, annál inkább fejlik. De kétségbe vonhatatlan az is, hogy a forgalmi eszközök fentartásában, gyarapitásában nagy áldozatokat kénytelen hozni maga az állam, ha épen e téren elégtelen az egyesnek, sok tekintetben még hatalmas társulatoknak is ereje s hogy az állami beavatkozás talán épen a közlekedési eszközök kiállitásában legkevésbbé lett megtámadva, leginkább óhajtva. Viszont azonban amaz általános igazságosság sem érhető el soha utak dolgában, hogy minden költséget az állam a közösből viseljen s a summum jus csakhamar summa injuria lenne, ha például a bizonyos tájon lakókon kivül talán egész éven át senki által sem használt vidéki — ugynevezett vicinalis utak épitését is az adóalapból eszközöltetné az állam. Az illető közvetlen hasznavevők tehát minden kor kénytelenek lesznek némi áldozatot hozni saját utjaikra nézve s ez alapon eléggé volna indokolva az ország erején épitett utakat használók megvámoztatása. Miután az általános országos forgalom és közlekedés oly roppant költségeket követel az államtól, s miután a közlekedési eszközök fentartása s szaporitása épen a forgalom érdekében egyik legfőbb kötelessége az államhatalomnak, kérdés, vajjon a forgalmi szükségletek, s alapjokul, a forgalom helyzetének s jelen állapotának kipuhatolása is nem-e kötelessége a kormánynak, nem köteles-e ezen czélra is költeni s minden jóra való eszközt fölhasználni, hogy ez ismeretek minél teljesebb birtokába jusson?

Ha a kérdést ezen szempontból tárgyaljuk s bizonyosak vagyunk az iránt, hogy a magyar-galicziai határforgalom például más uton, mint az utvámok szedésére hivatott közegek följegyzései által ki nem tudható, könnyen határozzuk el magunkat, hogy az ily utvámok fölállitását óhajtsuk. A kereskedés, közvetlenül, ily intézkedés által semmit sem szenvedne s az egyszerü vallomás után följegyzett árúk lajstroma idővel annál megbizhatóbb lenne, minél inkább meggyőződik az üzleti népesség, hogy igaz bevallása reá nézve semmiféle teherrel vagy egyéb kötelezettséggel nem jár.

A statisztikai szakosztály említett javaslatában felsorolt többi kérdések, nevezetesen : mennyi és miféle árú szállittatik a Dunán fölfelé vontató hajókon ? a korább közlött kimutatási példákban már megfejtését lelte, söt majdnem bizonyossággal állítható, hogy ezen vontató hajók gabnaneműeken kivül semmi egyéb nagyobb fontosságú vagy mennyiségü árút nem szállítanak.

Hasonlóképen könnyen kiderithető, hogy a sziszeki és trieszti szállitásra feladott gabona között például mennyi a boszniai termelvény és ki van már is derítve, mi az árúforgalom Magyarország azon határain, melyek a külföldet s nem Ausztriát érintik ; mert a magyar vámhivatalok a m. kir. pénzügyi ministerium alá helyeztetvén, megküldik oda kimutatásaikat s így az országos m. statisztikai hivatal azon helyzetben lesz, hogy a közforgalom eme részét tüzetesen ismertethesse.

XI.

PEST VÁROSA ÉLET- ÉS HALÁLOZÁSI VISZONYAINAK STATISZTIKÁJA

különös tekintettel az itt 1831, $18^{54}/_{55}$ és 1866-ban uralgott cholera járványokra.

Dr. Tormay Károlytól.

Pest városa.

Pest sz. kir. városa a Duna vizállása 0 pontja felett 305 lábnyira levő, egy kevessé (18—36 lábnyira) hullámzó síkságon fekszik, külvárosaival együtt egy félkört képez, melynek széles alapja dél-nyugat felé a Dunát érinti, az alap központján három épület képezi azon csomót, melyből sugárként a főközlekedési utak a bel- és külvárosokon keresztül kifutnak.

Ezen épületek egyike a hit — belvárosi r. kath. plébánia, — másika az oktatás — k. rendiek főgymnasiuma, — harmadik a város igazgatásának — vár. tanácsház — székhelye, innen sugárként terjednek főközlekedési útczáink és utaink, úgy a kigyó-, hatvani- és kerepesi uton át egy fősugár a várost külvárosaival együtt két, majdnem tökéletesen egyenlő részre osztja, melynek éjszaki részét a belváros felső része, a Lipót- és Teréz-, a déli része pedig a belváros alsó részét, a József- és Ferencz-külvárosokat foglalja magában.

A belváros magában véve egy félkört képez, melynek bázisa a Duna, Mészáros utcza, Kálvin tér, országut, Deák tér és Deák utcza által kerittetik be; a közlekedés nem csak ezen körületen, hanem a városházi tér, kigyó-, hatvani-, uri-, kecskeméti- és váczi-utczákon is felette nagy. Egészségi

szempontból nem a legjobb, mert alsó része felette alacsonyan fekszik, ivó vize egyátaljában rosz, utczái szükek, a házak többnyire régiek, csatornázása czélszerütlen.

Lipótváros aránylag legmagasabban fekszik, legjobb ivó vizzel bir, a legszebb, majdnem mind ujabb időben épült palotákból és palotanemü házakból áll, csatornázása czélszerübb; tehetős, többnyire nagykereskedők laknak benne. Az utczák egyenesek és szélesek, tisztábbak mint a város egyébb részeiben, s így az egészségügyi lakhatási kivánalmaknak megfelel. A közlekedés a Dunasoron, a lánczhíd és dunagőzhajósási rakpartok, a Dorottya-, Fürdő-, Zrinyi-, Korona-, Nádor-utczákon, a váczi- és főuton nevezetes.

Terézváros a város legnagyobb és leglakottabb része, a Váczi-, Ország-ut egy része és a Kerepesi-ut által, mint egy nagy háromszeg, a Lipót-, bel- és Józszef-város közé van ékelve; itt nem csak ezen az említett utakon, hanem a király-, három dob-, két szerecsen-, mező- és ákácz-utczákon is a forgalom mindig nagy és élénk. Ezen külváros egészségi tekintetből nem a legjobb, miután fekvése alacsony, csatornái — a dobutczát kivéve — roszak, utczái szükek, tisztátalanok, a földalatti lakások mennyisége nagy, ezek nagy része rosz, ilyen az ivó viz is; a lakosok nagyobbrészt szegényebb sorsuak.

Józsefváros a kerepesi út által a Teréz-, az ország ut által a bel-, és az Üllői ut által Ferenczvárostól van elválasztva, a régi (most ugyan szeméttel betöltött) Rákos árok által két részre osztatik; utczái szük- és kövezetlen volta, a nagy részben hiányzó csatornák, s roszul épitett peczegödrök miatt, közegészségügyi tekintetből a legkevésbé egészséges városrész. A közlekedés — kivéve keretén — kevésbbé élénk mint a város többi részeiben, s az csakis a státio-, bodzafa- és sörfőző utczákra szoritkozik.

Ferenczváros az üllői ut, Kálvin tér, Mészáros-utcza és a Duna által határoltatik, alsó része homokos sík kopár legelőre terjed, szintén úgy, mint a Józsefváros a régi betöltött Rákosárok által két részre van osztva, melynek környéke itt úgy mint Józsefvárosban, a járvány-területet képezi. A kereten kivül csakis a Soroksári utczában nagy a közleke-

dés, egészségügyi tekintetből csak kevéssel jobb a Józsefvárosnál, mit is annak kell tulajdonítani, hogy utczái egy része még kövezetlen, csatornái kevesek, ivó vize átaljában igen középszerü.

A Duna 1838 márcziusi áradása után a város alacsonyabb részei feltöltettek, s egyre emeltetnek: a legmagasabb pont volt az előtt és maradt a belvárosban a ferencziek tere, Lipótvárosban az Erzsébet tér, s ezen két pont közt a hullámzás alig észrevehető, de esik a vizvonal a külvárosok, az úgynevezett régi Rákosárok felé, innen külfelé ismét emelkedik, a város mélyebben fekvő részei a járvány területet képezik.

A térség, melyet a város jelenleg elfoglal, 1.652,102 □° ölnyire terjed, s e területen a még be nem épített helyeken kivül 27 tér, 227 út és utcza, 5,385 ház és 30,060 lakás létezik. Ezek az egyes város részekre nézve következendőkép oszlanak fel.

Pest városa 1866-ban.

Város rész	Terület		tér	út és utcza	házak	lakások
	k. hold	öl	összes száma			
Belváros . .	68	748	11	50	654	5,780
Lipótváros .	118	1,502	6	34	524	4,110
Terézváros .	339	141	3	53	1,975	11,230
Józsefváros .	314	1,308	4	61	1,483	5,925
Ferenczváros	192	803	3	29	749	3,015
Összesen	1,033	1,302	27	227	5,385	30,060

Esik tehát a belvárosban 166 □ ölre 1 ház, egy házra $8._8$ lakás; Lipótvárosban 363 □ ölre 1 ház, 1 házra $7._8$ lakás; Ferenczvárosban $274._6$ □ ölre 1 ház, 1 házra $5._4$ lakás; Józsefvárosban 339_6 □ ölre 1 ház, 1 házra $4._1$ lakás; Ferenczvárosban $277._4$ □ ölre 1 ház, 1 házra $3._9$ lakás.

Népesség.

Nagy város népességének valódi számát, azon feltünő ingadozások miatt, melyeknek alá van vetve, nem könnyü

meghatározni, és ennél fogva a bekebelezett lakosok számát is csak megközelítöleg mutathatni ki, főleg ha nem minden évben egy és ugyanazon időben tétetnek biztos népszámlálások.

A legutóbbi népszámlálási kimutatás, melynek birtokában vannak, 1857-ki oktober hó 31-kén történt, s igy kiindulási pontul az utóbbi évekre biztossággal alig alkalmazható, és csak úgy lehet használni, ha évről évre a népesség mozgalma (házasságok, születések és a halálozások) tekintetbe vétetik, és arra nézve megközelitő számokat gyüjtünk.

Pest város népessége 1857-ben oktober 31-kén.

Város rész	lakházak száma	lakosok száma	Jelen levő lakosok: honosult: nemre nézve: férfi	Jelen levő lakosok: honosult: nemre nézve: nőnemüek	Jelen levő lakosok: honosult: összesen	Jelen levő lakosok: idegenek	Jelen levő lakosok: összesen	1856-ba a jelenlévők összes száma volt	a jelenl. népes. összege a küll telk. együtt	távol lévő honosok száma	a jelen és távol lévő egész népes. száma
Belváros .	600	5465	6814	7063	13877	8033	21910	—	21910	137	22047
Lipót város	307	2854	4396	4357	8753	7469	16222	—	16826	53	16275
Teréz város	1227	9734	13708	14719	28427	23314	51741	—	52979	248	31989
József város	1270	5107	7517	8048	15565	9200	24765	—	27165	125	24890
Ferencz vár.	649	2391	3472	3814	7286	4463	11749	—	12055	44	11793
kültelkek .	365	991	1284	1430	2714	2604	5318	—	—	28	5346
távol lévő	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4226	4226
egész összeg	4418	26542	37191	39431	76622	55083	131705	95510	131705	4861	136566

Ezen rövid népszámlálási eredmény részletes és sommás kimutatása az I. táblán látható, melyben a népesség osztályozása 1-ször vallás, 2-or hivatás, 3-or keresoti forrás, 4-er kor, 5-ör állás és 6-or tartózkodási hely szerint van kimutatva, mely azonban még egyéb viszonyok kimutatására, alább lesz felhasználva.

Jelenleg 1866-dik év végén, népességünk a város egyes részeiben megközelítőleg következendő számmal lehet:

a) a belvárosban 24.050
b) Lipótvárosban 20,950
c) Terézvárosban 57,000
d) Józsefvárosban , ... 26,000
e) Ferenczvárosban 12,000

s így összesen 140,000 lélek, ide

nem számítva az itt tanyázó cs. kir. katonaságot és tanuló ifjuságot.

Ha egy század év során visszatekintünk, s Pest városa kiterjedése és népessége szaporodását kutatjuk, úgy alig találunk Europában más várost, mely Pesttel ezekre nézve mérközhetnék. Egy század előtt az egész népesség a belvárosra szorítkozva, alig tett 10,000 léleknél többet, de évről évre roppant növekedésnek örvendett, ugy hogy :

1780-ban	. . .	13,550	1839-ben	. . .	85,226
1799-ben	már .	29,780	1850-ben	. . .	110,000
1809-ben	. . .	35,449	1855-ben	. . .	112,000
1819-ben	. . .	47,188	1858-ban	. . .	136,566
1829-ben	. . .	62,471	1866-ban	. . .	140,000
1832-ben	. . .	63,143			

lélekre tehető, ugy hogy egy század óta évenként $11._{0}\%$-al növekedett, mig Berlin csak $3._{0}\%$-al, London $2._{34}$, St. Pétervár $2._{25}$, Madrid $1._{50}$, Bécs $1._{25}$, Hamburg $1._{0}$, Róma $0._{70}\%$-al szaporodtak, más városok pedig népességükből évenként vesztettek, így p. Palermo $0._{10}\%$-ot, Velencze $0._{50}\%$-ot.

A népesség osztályozását illetőleg biostatikai tekintetből, csak is a faj (Raçe) és a keresetmód bír némi érdekkel, az elsőt tökéletesen kimutatni épen nem lehet, ha csak a keresztényeket és zsidókat nem különböztetjük meg, ámbár az utóbbiak számát biztosan nem mondhatjuk, de hogy az sokkal több, mint az I táblán feljegyezve vagyon, azt évi halálozási viszonyuk után állíthatjuk.

A kereseti módot, foglaikozást, illetőleg az utóbbi két (1865 és 1866) évben illetékes lakosaink között volt körülbelöl :

a) pap, tisztviselő, orvosi személy, birtokos, magánzó	$13._{39}$
b.) iparos, kereskedő, szállítást eszközlő	$41._{18}$
c.) gazda, kertész, tehenész, hajós, halász	$1._{40}$
d.) segéd személyzet a keresked. ipar és szállításnál .	$20._{50}$
e.) szolga és cseléd m. nemü	$11._{81}$
f.) napszámos s. t. ide tartozó	$11._{22}$

A népesség mozgalma.

Ez házasságkötések, születések és halálozások által idéztetvén elő, már positiv számokat nyujt részünkre, melyek biostatikai kimutatásoknál kellően érvényesíthetők.

A népesedési mozgalom nálunk még mindig csak is az illető plébániák és rabinatusok által mutattatik ki, ez pedig oly minták szerint történik, melyek az ujabb kor statisztikai követelményeinek orvosi szempontból tökéletesen meg nem felelnek.

Ezen mozgalom általam majdnem két évtized óta észleltetvén, a gyüjtött anyagot tudományos szempontból felhasználva, rövid vonalokban oly évekről fogom előterjeszteni, melyek közegészségi tekintetből, különösen pedig a cholera járványok tanulmányozhatása végett érdekesek, s ezek az 1854, 1855 mint cholera járvány évek, az 1859 mint rendes minden járvány nélküli év, és az 1865, mint hagymáz és 1866-diki mint ismét cholera járvány év.

a) Népesedési mozgalom Pest városában 1854-ben.

Ez évben Pest népessége megközelitő száma 111,400 lélekre tétetett — ámbár hiv. kataster szerint a helybeli jogos népesség 83,828 lélek volt, 1031 házasság fordúlt elő, e szerint csak 5-el kevesebb mint 1853-ban, de 317-el kevesebb mint 1852-ben, általában tehát a három évben az általános népesedésnek $1._{04}$%-ka, az 1854-diki évet magában véve $0._{92}$%-al volt.

A megeskedtek korát tekintve és hat osztályra felosztva esik e szerint az

I.	osztályra	férfi	24 éves koráig . .	$5._{81}$	84.28 %
II.	„	„	24-től 30-ig . . .	$34._{82}$	
III.	„	„	30-tól 40-ig . . .	$43._{65}$	
IV.	„	„	40-től 50-ig . . .	$10._{76}$	15.
V.	„	„	50-től 60-ig . . .	$3._{69}$	
VI.	„	„	60 éven felüli . . .	$0._{77}$ %	

A férfiaknak általánosan fele 32 éven alól lé[p]ságra; a nőknek pedig ezen korig két harmada ment t.

A házasulási év ez időben igen magas, t. i. $32._{30}$-al számittatott ki.

Protogam — első — és palingam — második — (ismételt) — házasság számra nézve, mely többnyire nőtlenek közt köttetett, ugy áll, hogy 100 házasságra 75 esett, hol mind két rész nőtlen és hajadon volt, 5 hol mind két rész özvegy vala, 12 hol egy özvegy férfi egy hajadon menyasszonynyal, 8 hol özvegy asszony nőtlen férfival lépett házasságra.

Születések, az az ujszülött 1854-ben 5839 jegyeztetett fel, e szerint 199 kevesebb mint 1853-ban, 92-vel pedig több mint 1852-ben, e három évet pedig együtt véve az általános népesedés száma után $5._{39}$%. Egy egy napra 18 születés esik.

Az ujszülöttek nemre nézve nálunk is úgy állnak mint Európa bármely helyein, az az hogy több fi mint leány gyermek születik és p. oly arányban mint 15 : 14, a halva szülöttek közt mint 9 : 7-hez. E szerint voltak :

1854-ben 5839	élve	szülöttek közt	3003	fi és	2836	leány gyerm.
1853-ban 6038	„	„	3103	„ „	2935	„ „
1852-ben 5747	„	„	2963	„ „	2784	„ „

A szülöttek polgári állását tekintve úgy a három itt feljegyzett éven át 100 ujszülöttre 76 törvényes és 24 házasságon kivüli esik.

Halálozás. Ez évben 4804 haláleset fordult elő, legtöbb halt — mint rendesen — a nyári hónapokban; a halálozás közép száma april hóra, mint közönségesen lenni szokott, esik; egy egy napra általában $13._{66}$ halálozási eset számittatott; a halálozási viszony pedig a fi- és nőnem közt ugy állott mint $54._{6}$: $45._{4}$-hez.

A gyermekhalálozás a halálozáshoz általánosan e három évben ugy aránylott mint 13 : 24-hez, és pedig a figyermekek a leánygyermekekhez mint 11 : 8-hoz; általában véve 100 ujszülött közül az első életévben majdnem egy harmad része azaz $31._{76}$, és az ötödik életév betöltéig $44._{77}$%-al. Ha pedig az 1854-dik év általnos halálozását vesszük tekintetbe, ugy az összesen elholtak közül minden 100-ra esik :

az élet 1-ső hónapjaiban	13.05	v. is	100	ujszülött	közt	10.75
1 — 12 hónapos . .	25.56	„	„	„	„	24.03
1 — 5 éves . . .	15.51	„	„	„	„	12.93
5 — 10 „ . . .	2.01	„	„	„	„	1.64
10 — 20 „ . . .	4.85	„	„	„	„	3.99
20 — 40 „ . . .	17.35	„	„	„	„	14.12
40 — 60 „ . . .	13.44	„	„	„	„	10.98
60 — 80 „ . . .	7.51	„	„	„	„	6.09
80 éven felül . . .	0.92	„	„	„	„	0.75%-al,

és azon százaléki részek, melyek a 2-dik rovatbun a 100 kiegészítésére hiányoznak, az évi népesedési növekedéséhez csatolandók és 0.80%-ot tesznek ki.

Ez évben 26.02 élőre egy halott számíttatott.

b) Népesedési mozgalom Pest városában 1855-ben.

Ezen kimutatás annál nagyobb fontossággal bir, minthogy az akkor uralgott cholera járvánnyal lépést tartott.

Ez évben, ámbár a katastralis kimutatás a lakosok számát csak 83,828 lélekre, s. p. 40,212 fi- és 43,616 nőnemüre teszi, az itt lakó idegenekkel együtt kerék számban 112,000-re vehető, kik 24,550 családra oszlottak; s ezek mindnyájan a népesedés mozgalma minden phasisaihoz, de legfőkép a halálozáshoz járultak.

Házasság ezen vészteljes járványos évben Pesten 1078 és p. 867 a róm. kath., 99 az evang., 2. görög n. e. és 110 a zsidók közt történt.

A házassági arányszám testvér városainkban a katastralis szám szerint 81.20, a lakosok megközelitő száma szerint 92.08; Pesten pedig ha 112.000 lakost veszün minden 111 lélekre 1 házasság esik.

A megeskedtek korát tekintve a fen jegyi szerint volt :

I. oszt. férfi 24 évig . $8._{51}$
II. „ „ 24—30 „ . . $35._{23}$
III. „ „ 30—40 „ . . $40._{23}$
$82._{97}$%

IV. „ „ 40—50 . . . $12._{24}$
V. „ „ 50—50 „ . . $3._{23}$
VI. „ „ 60 éven felüli . $0._{50}$%-al.
$15._{97}$%.

A protogam és palingam házasulások voltak -
a) hol mindkét fél nötlen és hajadon $71._{95}$
b) „ „ „ özvegy „ $5._{58}$
c) özvegy férfi hajadonnal . . . $13._{08}$
d) „ nő legénynyel . . . . $8._{89}$%-al.

Születések. Ezek száma sehogy sem egyez meg az ujszölöttek számával, és pedig a halva szülöttek és többszülöttek miatt, azonban a szülöttek száma sem oly nagy, mint ez a természetes szaporodási erőnek megfelelne.

Szám szerint Pesten ez évben 5915 élve és 234 halva szülött gyermek lön feljegyezve; a születési arányszám 10,000 lakos után 549-re rug; ez évnek szülöttjei az általános népesedéshez $5._{50}$%-ra, a katastralis szám szerinti után $4._{81}$%-ra, vagy Pesten az első szerint esik $16._{56}$, az utóbbi szerint $20._{77}$ élőre 1 ujszülött gyermek. Az idő szerint legtöbb született $8._{70}$%-al májusban, legkevesebb $7._{87}$%-al januában.

A szülők vallás különbsége szerint született rk. 4893, evang. a. v. 278, helvét 180, görög n. e. 13, zsidó 819; e szerint esik 1 ujszülött $16._{09}$ rkath., $26._{26}$ evangl. és $25._{82}$ zsidóra.

A nemet tekintve született 3168 fi és 3986 leány, esett e szerint 1000 ujszölött leányra 1066 ujszülött figyermek.

Polgári állás szerint $4._{96}$ házasságbelire 1 azon kivüli gyermek; 1000 ujszülöttre általánosan 34 halva született $=3._{44}$% számittatott: 75 egyes szülésre 1 iker v. többes szülés esett.

Halálozás. A halottak száma e cholerajárvány évben felette nagy volt, s p. 8092 egyén jegyeztetett fel, s így a halálozási arányszám 792-re rugott; ezen évben tehát a mult 1854-

dikhez képest 59.$_{07}$%-al több halt, vagy is 7.$_{21}$%-al a megközelítő valóságos és 9.$_{65}$%-al a katastralis szám után, holott ezen szám rendes években 4.$_{10}$% felül ritkán emelkedik.

A nemet tekintve a megholtak közt volt 4218 fi- és 3874 nőnemű, ugy hogy 1000 nőnemü meghalt után 1088 finemü számitatott, ezen arány a zsidóknál még feltünőbb volt, miután 1000 : 1183-hoz állott.

A megholtak életkorát tekintve, jelentékeny a gyermek halálozás, mivel az ujszülöttek legnagyobb száma gyakran már az élet első hónapjaiban elhal, s az összes elhaltaknak egy harmadát képezi az egy éves gyermekek halálozási száma; a második életévvel a gyermekhalálozás csökken; de a 0—5-dik évig csaknem a felét töltik a halálozási rovatnak.

A mi egyébbiránt ezen korosztálybeli gyermekek halálozását illeti, ugy ez nem a halálozási esetek számát általán arányba hozva, hanem az ujszülöttek száma szerint beszámítandó, s itt ujból ezek polgári állása az elhaltakéval összehasonlitva, tekintetbe veendő.

A gyermek halálozás a XI osztályban számszerint a házasságból született gyermekek a házasságon kivül szülöttekhez hasonlitva, 1855-ben e következendő százaléki arányban volt :

oszt.	kor	törvényes	törvénytelen
I.	0—1 hó	18.$_{56}$	29.$_{79}$
II.	1—2 „	6.$_{10}$	9.$_{50}$
III.	2—3 „	6.$_{11}$	8.$_{65}$
IV.	3—6 „	11.$_{02}$	14.$_{21}$
V.	6—9 „	8.$_{80}$	9.$_{00}$
VI.	9—12 „	9.$_{00}$	6.$_{76}$
VII.	12—18 hó	11.$_{10}$	9.$_{00}$
VIII.	18 hó —2 év	7.$_{31}$	6.$_{12}$
IX.	2 év —3 „	10.$_{30}$	3.$_{51}$
X.	3—4 év	5.$_{81}$	2.$_{57}$
XI.	4—5 „	4.$_{14}$	1.$_{54}$ %-el.

Ebből kivehető, hogy a házasságból született gyern kek élet viszonyai sokkal kedvezőbbek mint az azonkiv lieké, és pedig 19.$_{60}$%-al, emezek halálozási aránya h

zási aránya látszólag kedvezőbb lesz, ha az első évet túlélték s. p. 17.97%-al, azonban az előny amazok részén marad.

A magasabb életkornak halandósága következendő volt :

I—XI. oszt.	0—5 évesek		$48._{70}$
XII. „	5—10 „		$3._{93}$
XIII. „	10—20 „		$6._{18}$
XIV. „	20—30 „		$8._{65}$
XV. „	30—40 „		$12._{03}$
XVI. „	40—50 „		$7._{93}$
XVII. „	50—60 „		$6._{69}$
XVIII. „	60—70 „		$4._{52}$
XIX. „	70—80 „		$2._{57}$
XX. „	80—90 „		$0._{48}$
XXI. „	90—100 „		$0._{01}$
XXII. „	100 éven felül		$0._{00}$ %-al.

A gyermek halálozás aránylag a felnőttekhez véve ez évben csekélyebb volt, mint más rendes években, mert a cholera és typhus járvány alkalmával gyermek aránylag kevesebb hal meg mint korosabb osztálybeli.

A halál neme, ez még akkor tökéletlenül volt kimutatva, sem orvosrendőri, sem statistikai, még kevésbé tudományi tekintetben értékkel nem birt, miután a halálokok elnevezései még akkori időben nemzetközileg elhatározva nem voltak, azért összehasonlításokra fel nem használhatók.

Ez évben Pesten 7990 ember $=98._{67}\%$ természetes és $102=1._{33}\%$ erőszakos halállal mult ki; s. p. járványokban cholerában $27._{95}$, himlőben $1._{15}$, nehéz szülés következtén anya $9._{18}$ gyermek $0._{47}$, közönséges betegségban $68._{93}\%$-al. Azon arányrész, melyet az erőszakos halállal kimultak a halálozási szám értékében ugyanez évben vesznek, öngyilkolásokra számítva, $0._{33}$-ra tehető, s véletlen kimultak $0._{56}$, az agyonverett és megyilkoltak $0._{05}$, víziszonyban elhaltak $0._{002}$, ismeretlen okokból kimultak $0._{32}\%$-ra.

c.) Népesedési mozgalom Pest városában 1859-ben.

Eddig a népesedési mozgalmat egy rendes és egy járványos évről tárgyaltuk; de sem az egyik, sem a másikban nem voltunk képesek a halálozási viszonyokat úgy felállítani, a mint az orvosi tudományos kutatásainkra megkivántatik, főleg ha mi azt a cholera járványok tanulmányozására alkalmazni akarjuk, a hol biztos kimutatások egy rendes évben elhaltakról általjában, egyes városrészek, évszakok, az életben folytatott foglalkozásaik stb. szerint, de főleg a halálokok elnevezéseinek biztos feljegyzésével szükségesek.

Egy ily rendes év volt az 1859-diki, melyben semmiféle betegség járványos uralkodásra nem jutott, melyben a halálozás rendes volt, mivel a kórházakon kivül csak 4116 halálozási eset a városban és külvárosokban fordúlt elő, 463-al kevesebb mint az előtte lefolyt évben, és a mi természetes a népesedés növekedése miatt 447-el több mint 1857-ben.

Statisztikai összehasonlításokhoz az 1857. évi oktober hó 31-ki népszámlálási kimutatást, a mint az I. táblán látható, 136566 lélekkel felszámítva, használtuk.

A legnagyobb halálozás aránylag a lakosok száma szerint a Józsefvárosban volt, a legcsekélyebb a belvárosban, úgy hogy 1000 lakos után a Józsefvárosban 41, a Ferenczvárosban 40, a Terézvárosban 32, a Lipótvárosban 23, a belvárosban 20 és a város lakóinak összes számát tekintve 31 s ha ide a kórházakban elhalt pestieket és idetartozó idegeneket veszszük, 38.

Az idő szerint legtöbb halt — mindig a kózházakat kivéve — a nyári hónapokban, legkevesebb november és deczemberben, mit is a következendő rovatos ki[illegible]ól láthatni :

Pest város 1859-ben.

Város rész	a megholtak hónapok szerint												Összesen	
	1858	1859												
	Deczemb.	Január	Február	Márczius	Aprilis	Május	Junius	Julius	Augusztus	Szeptemb.	Oktober	November	tényleges szám	% arány szám
Belváros	32	32	47	43	37	36	45	20	27	37	33	34	424	1.98
Lipótváros	31	25	26	36	31	33	42	29	29	27	30	33	382	2.27
Terézvár.	108	141	126	153	124	157	170	164	168	133	123	104	1671	3.15
Józsefvár.	75	82	84	89	93	111	121	138	118	111	73	67	1155	4.13
Ferenczv.	32	75	35	42	33	43	45	40	46	58	31	34	485	4.02
Összesen	278	316	312	363	318	374	423	391	398	366	290	277	4117	—
% arány	6.77	7.08	7.78	8.80	7.73	9.06	10.29	9.48	9.66	8.87	7.06	6.51	—	3.12

Sokkal lényegesebb e halálozás kimutatása a megholtak **k o r a** szerint, főkép ha több éveket összehasonlítás végett egymás mellé állíthatunk, úgy hogy az elhalálozási rendre nézve biztos támaszpontokat nyerjünk, s így nem csak az orvosnak, hanem a statisztikusnak is érdekes szolgálatot teszünk.

Az **é l e t k o r** szerint a megholtakat osztályozva, meghala:

élet évek	1859-ben megholtak hónapokban												összesen meghalt 1859-ben	%-k arány a meghalt			
	1858	1859															
	Deczemb.	Január	Február	Márczius	Aprilis	Május	Junius	Julius	Augusztus	Szeptemb.	Oktober	November		1859-ben	1858-ban	1857-ben	a 3 év alatti arány szám
0—1	124	164	146	151	163	174	226	210	230	174	132	135	2029	49.28	44.79	57.33	48.13
1—5	51	47	60	61	47	63	56	65	74	82	49	44	699	16.07	22.57	15.19	18.49
5—10	3	8	5	7	8	8	8	8	12	7	13	6	93	2.23	3.51	3.85	3.19
10—20	11	5	17	14	8	20	23	12	10	18	11	7	161	3.90	2.60	2.81	3.04
20—30	18	18	17	22	18	20	26	12	13	12	14	17	207	5.03	3.76	3.70	4.17
30—40	18	21	24	23	15	22	24	25	12	20	18	12	284	5.68	4.59	5.63	5.27
40—50	15	13	17	25	25	19	14	16	14	16	15	18	207	5.02	5.02	3.08	5.06
50—60	14	13	12	18	14	18	11	14	12	14	18	7	155	3.78	4.07	4.36	4.10
60—70	13	22	11	20	7	13	20	9	10	18	13	10	160	3.90	4.31	4.08	4.10
70—80	8	12	6	14	7	15	11	15	6	8	8	12	122	2.96	3.19	4.70	3.06
80—90	3	3	3	6	5	2	4	4	5	2	2	4	43	1.06	1.25	1.26	1.18
90 é.fel	—	—	—	2	1	—	—	1	—	1	2	—	7	0.17	0.16	0.10	0.[illegible]
Összes.	278	326	318	363	318	374	423	391	398	366	290	272	4117	—	—	—	—
%-ban	6.77	7.95	7.70	8.80	7.73	9.06	10.29	9.48	9.68	8.87	7.05	6.61	—	—	—	—	100.00

Ebből kivehető, hogy a halálozás 1859-ben általjában legnagyobb május és augusztus közt volt, legkisebb november és deczember hónapokban; 1—5 éves legtöbb szeptemberben, legkevesebb novemberben halt meg, a magas és legmagasabb korokban a legtöbb halálozási eset márczius és aprilben történt, és rendes években közönségesen történik.

Nemre nézve, az 1859-ben meghalt 4117 egyén közöl volt 2138=51.$_{93}$%-el finemü és 1979=48.$_{07}$%-el nőnemü, és ezen arány a többi években is majdnem ugyanaz volt, úgy 1858-ban 51.$_{84}$: 48.$_{16}$-hoz, 1857-ben 52.$_{50}$: 47.$_{50}$-hez, e három éven átaljában 52.$_{09}$: 47.$_{91}$%-hoz.

Ezen három fenérintett években Pesten összesen meghalt 12,377 ember; felosztva egyes városrészekre esik a belvárosra 1333, a Lipótvárosra 1088, a Terézvárosra 5202 a Józsefvárosra 3262, a Ferenczvárosra 1492. Ha ezen számokat az egyes korosztályok szerínt, s az arányszámokat ezer lélekben véve, az egyes városrészekre felosztjuk, a következő arányokat kapjuk :

Pest városában a halálozás 1857—1859-ig.

megholtak kora évek szerint	város részekben					átaljában ‰
	belváros	Lipót-város	Teréz-város	József-város	Ferencz város	
0—1	390	424	474	530	522	481
1—5	145	148	195	201	175	185
5—10	36	61	25	24	48	32
10—20	46	24	31	26	26	30
20—30	62	52	42	34	31	42
30—40	84	68	46	46	51	53
40—50	68	72	50	40	43	50
50—60	48	52	39	35	41	41
60—70	59	37	47	32	30	41
70—80	38	35	35	22	24	30
80—90	18	20	13	7	6	12
90 éven felül	3.$_0$	3.$_6$	1.$_5$	0.$_9$	—	1.$_6$

Ezen három év lefolyása alatt a gyermekhalálozás legkisebb a bel- és Lipót-, legnagyobb aránylag a József- és Ferenczvárosban volt, s p. a 0—1 évesek aránya a bel- a Józsefvároshoz mint 39 : 53-hoz, az 1 —5 éveseké mint 72 : 100-hoz viszonyult. A 10—40 éves osztálybeliek a bel-, a 40—60

évesek a Lipót-, úgy ezen két városrészben a legtöbb 60 éven túli is, tehát itt a legjobb élet viszonyok léteznek, mert 1000 meghalt közt 70—80 éves volt a belvárosban 38, míg e kort a Ferencevárosban csak 22 érte el, úgy a 80—90 éves kort a Lipótvárosban 20, a belvárosban 18, mig ezt a Józsefvárosban 7, a Ferenczvárosban csak 6 ember érte el.

A gyermek-halandóság ezen kimutatásban felette nagynak látszik lenni, s az is; azonban ha mi a magasabb korosztályokból azokat, kik a város népességéhez tartoznak, de a kórházakban elhunytak, ide számítva tekintetbe hozzuk, akkor egészen más s kedvezőbb arányt nyerünk, mely ezerléki számban következendő:

0—1	éves	432	20—30 éves	76	60—70 éves		43
1—5	„	167	30—40 „	75	70—80	„	30
5—10	„	29	40—50 „	60	80—90	„	11
10—20	„	31	50—60 „	44	90 éven felül		$1._{46}$%-al.

Az elholtak vallását tekintve, a róm. kath. közül elhalt $5._{59}$ — legkevesebb $4._{04}$ a bel-, legtöbb $7._{30}$ a József- és $7._{25}$%-al Teréz külvárosban —; az ágost. hitvallásuak $4._{33}$, a helvét hitv. $5._{28}$, a zsidókból alig $3._{0}$%-al, s ez utóbbi arányszám még kisebb volna, ha a zsidók tényleges és valóságos létszáma tekintetbe vétethetett volna.

Tanulságosabb az I. táblán a rovatos kimutatáson a 2-dik osztályban jegyzett megholtak száma, az életben volt hivatás és foglalkozásra nézve; mert meghalt (a kórházban meghaltakat tekintetbe nem véve) a helybeli lakosok közül: pap $1._{71}$, tisztviselő $2._{62}$, nyugdíjazott cs. kir. katonatiszt $14._{54}$, író s művész $3._{64}$, joggyakornok $1._{60}$, egészségügyi személy $3._{10}$, földbirtokos $1._{56}$, háztulajdonos és tőkepénzes $1._{89}$, gyáros s iparos $2._{62}$, kereskedő $3._{07}$, s.p. ezekre nézve az egyes városrészek tekintetbe vételével, meghalt a Lipótvárosban legkevesebb $1._{18}$%-al, — miután itt közönségesen nagykereskedő többnyire tehetősebb zsidók laknak, — a belvárosban $1._{96}$, hol tehetős kereskedők, legtöbb meghalt — $5._{02}$%-al a Terézvárosban, hol kis- és szegényebb sorsu kereskedő és hajhász lakik. Hogy az ipari segéd személyzet és napszámosok közül aránylag legtöbb a Lipótvá-

rosban halt meg, arra mutat, hogy azok itt nem szegények, és betegedésük esetében nem a kórházakra szorultak.

A korosztályokat e rovatos kimutatásban tekintve, kitünik, hogy a gyermekhalandóság a 0—5 évig a belvárosban $14._{33}$, a Lipótvárosban $13._{28}$ mint csekélynek vehető, ezt a város többi részeihez hasonlítva, mert ez a Terézvárosban $30._{31}$, a Józsefvárosban $36._{15}$, a Ferenczvárosban $29._{27}$ %-ra rug.

A halálokok elnevezése orvostudományi tekintetből a halálozás kimutatásának legérdekesebb része, s ez most már az 1857-ben Bécsben összegyült nemzetközi statisztikai congressus megállapodása és határosata szerint történik :

Meghalt tehát e szerint 1859-ben :

1-ör. Rángásokban gyermek 712=$17._{54}$%-al a megholtak általános összegéhez aránylag véve, egy még nem tökéletesen meghatározott halál-ok, miután ez csak a kórtünemények után neveztetett el. Számszerint legtöbb s így első helyre tétetett.

2-or. Tüdőgümősödés 700 eset =$12._{75}$%, többnyire tavaszkor ér nyáron, kisebb számmal őszkor és télen fordúlt elő.

3-or. Holtan szülött 339=$8._{23}$%, legtöbb az őszi, kevesebb a téli hónapokban.

4-er. Vele született gyengeségben 199=$4._{83}$ %, legtöbb márcziustól juniusig, legkevesebb november és deczemberben.

5-ör. Vízkórság 148=$3._{60}$%, legtöbb márcziusban, legkevesebb januárban. Ezek közt sok Brightféle vesebántalom.

6-or. Tüdőlob 136=$3._{31}$% legtöbb január és februárban, legkevesebb julius és augusztusban. Minden 10,000 élő lakos után 11 egyén halt meg tüdőlobban.

7-szer. Hasmenésben 134=$3._{29}$%, legtöbb julius és augusztus, legkevesebb deczembertől májusig.

8-or. Agggyöngeségben 133=$3._{21}$%. Ezen szám felette nagy, miután aggoknál, hol különös kórtünemények nem fejlődtek, a halál-ok elnevezése ekkép történt; halt pedig

elaggott ember többnyire márcziustól juniusig, legkevesebb őszkor.

9-er. Ujszülöttek állgörcse 120=$2._{91}$%, többnyire nyáron, ritkábban a téli hónapokban.

10-er. Hagymáz 109 esetben =$2._{65}$%-al, májusban legtöbb, legkevesebb novemberben.

11-er. Béllob 109 eset =$2._{65}$%, többnyire juniusban, ritkábban február és szeptemberben.

12-szer. Tüdőhüdés 108=$2._{62}$%, legtöbb januárban, legkevesebb juniusban.

13-or. Vérhas 84 eset =$2._{194}$, juniustól szeptemberig, épen nem január és februárban.

14-er. Hasmirigy gümősödés 72=$1._{75}$%-al.

15-ör. Hökhurut 58=$1._{21}$%-al s í. t.

d.) Népesedési mozgalom Pest városában 1865 és 1866-ban.

Ezen két évet egymás mellé állítva szükségesnek tartottuk kimutatni, mivel az egyikben a hagymáz, az utóbbiban a cholera járványkép uralkodott, a halálozás összehasonlítása annál érdekesebb leend.

Házasság 1865-ben 1458, tehát 162-vel több mint 1864-ben; 1866 ban 1375, tehát 83-al kevesebb mint 1864-ben s. p. 1865-ben keresztényeknél 1226, zsidóknál 232,
1866-ban „ 1141, „ 234,
a házasságok száma a népesség arányához csakis a keresztényeknél növekedik rendesen, de nem úgy a zsidóknál, mert házasság köttetett :

1826-ban	keresztényeknél	776,	zsidóknál	18,
1830-ban	„	749,	„	21,
1835-ben	„	831,	„	38, s í. t.

Tehát a zsidók felette nagy szaporodása tünik fel, mely azonban ezen évek során át nem annyira születések, mint bevándorlás s megtelepedés által eszközöltetett Pesten.

Született 1865-ben 6661 s p. 3462 fi és 3229 leány,
1866-ban 7158 „ 3737 „ „ 3421 „
gyermek, s ez utóbbi volt eddig a szülöttek legmagasabb száma.

Legtöbb — 619 és 701 — született mindkét évben aprilban, legkevesebb — 504 — 1865-ben deczember, és 1866-ban februárban, így tehát ez évben egy hónapra középszámmal 596, a mult évben pedig 557 újszülött esik.

A szülök vallását illetőleg született és feljegyeztetett:
1865-ben 4995 r. kath. 561 evang. 8 gör. n. e, és 1127 zsidó
1866-ban 5396 „ „ 621 „ 1 „ „ „ és 1140 „
szülök után, mint azt a következő rovatos kimutatásból látni lehet. L. II. tábla.

Pest város

II.

A házasultak és szülöttek

Plebánia vagy rabinatus		január		február		márcz.		april		május		junius	
		házasult pár	született	házasult pár	született	házasult pár	született	házasult pár	született	házasult pár	született	házasult pár	született
r. kath. belváros	1865	16	32	21	38	7	34	10	43	18	33	9	37
	1866	10	37	19	35	1	39	10	31	15	41	8	26
„ „ Lipótvár.	1865	4	24	18	31	—	32	7	30	11	29	8	38
	1866	5	42	11	24	—	53	6	34	7	33	3	23
„ „ Terézv.	1865	31	144	81	130	—	188	11	167	34	152	31	163
	1866	41	164	62	127	1	163	27	179	43	147	19	144
„ „ Józsefv.	1865	26	164	75	142	3	150	14	163	27	144	20	133
	1866	24	164	34	165	1	151	23	195	30	159	12	162
„ „ Rókusk.	1865	—	6	2	3	1	3	1	1	—	2	—	7
	1866	—	7	1	7	—	3	—	18	—	6	—	5
„ „ Ferenczv.	1865	9	48	17	44	—	46	2	51	13	66	8	55
	1866	25	46	23	52	—	51	13	68	9	52	5	53
evangel. ág. v.	1865	8	29	19	24	1	18	4	27	8	41	10	30
	1866	4	28	11	29	—	30	5	33	10	30	8	29
„ helv. v.	1865	1	20	11	20	6	20	2	21	8	19	1	23
	1866	6	15	6	24	1	33	4	28	9	20	3	12
görög keleti .	1865	—	1	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—
	1866	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—
zsidó . . .	1865	18	01	26	103	12	95	22	111	21	102	24	72
	1866	10	102	25	93	12	127	12	114	30	95	27	93
Összesen	1865	113	551	271	537	30	531	73	619	135	588	111	559
	1866	125	605	192	556	16	630	101	701	153	583	85	547

nem szerint . .	fiú	leány	fiú	leány	fiú	leány	fiú	leány	fiú	leány	fiú	leány
1865-ben . .	308	243	275	262	280	251	320	296	319	275	280	279
1866-ban . .	317	288	308	248	315	315	371	330	310	273	296	251

T á b l a. 1865 és 1866-ban.
összeges rovatos kimutatása.

julius házasult pár	julius született	august. házasult pár	august. született	szept. házasult pár	szept. született	oktob. házasult pár	oktob. született	novem. házasult pár	novem. született	deczem házasult pár	deczem született	összesen házasult pár	összesen született	szülöttek közt volt házasságból	szülöttek közt volt azon kivül	házas. kivüliek % aránya
13	34	10	24	15	31	14	40	11	36	3	31	147	413	314	99	—
13	41	11	21	14	29	20	40	18	27	5	38	144	404	301	103	—
7	36	13	35	6	35	12	30	15	32	—	28	101	377	263	144	—
4	44	7	36	10	33	8	39	14	31	2	35	77	387	239	148	—
34	154	35	162	34	161	52	140	56	140	1	125	400	1806	1040	766	—
30	158	25	148	28	162	40	142	68	171	3	126	415	1936	1179	757	—
24	130	35	130	24	116	36	138	24	162	1	135	309	1624	811	813	—
20	166	16	35	115	34	34	117	38	135	2	165	269	1795	1103	792	—
—	16	1	30	—	35	—	10	—	6	—	13	5	132	14	118	—
—	31	—	—	—	36	—	39	—	19	—	8	1	220	17	203	—
6	55	7	41	19	51	11	61	23	53	3	47	118	633	427	206	—
12	54	13	36	11	77	6	53	13	41	—	58	130	655	446	209	—
11	31	5	24	10	32	6	28	9	29	3	23	93	338	218	120	—
3	31	9	27	8	32	13	35	15	25	—	36	88	377	213	164	—
1	21	6	12	7	23	8	21	4	25	2	8	52	233	132	101	—
3	16	3	24	1	11	4	27	6	13	2	18	48	244	141	103	—
—	—	—	-	—	—	—	—	—	2	—	1	1	4	6	5	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	—	—
12	91	20	81	19	101	22	91	19	63	17	93	232	1127	1064	63	—
7	107	18	91	10	95	12	89	25	98	16	96	234	1140	1087	53	—
107	571	132	539	193	585	161	559	161	548	202	50[illegible]	1458	6691	4289	2402	35.0
92	648	102	570	117	591	167	581	195	560	30	578	1875	7158	4626	2532	35.3

fiú	leány	fiú	leány	fiú	leány	fiú	leány	fiú	leány	fiú	leány	összesen fiú	összesen leány
284	287	283	286	286	299	303	256	274	274	253	251	3462	3229
344	304	293	28	309	282	298	283	291	269	285	293	3737	3421

A halálozás mindkét utóbbi évben felette nagy volt, mi 1865-ben a hagymáz, 1866-ban a cholera járványnak tulajdonítható; meghalt pedig összesen ,

1865-ben 6148 ember s p. 3412 fi- és 2736 nőnemü
1866-ban 9167 „ 4770 „ „ 4397 „

A halálozási időt — hónaponként — tekintve meghalt :

hónap	1865-ben	1866-ban	hónap	1865-ben	1866-ban
januárban . .	8.8	6.0	juliusban .	8.6	7.8
februárban . .	8.4	5.6	augusztusban	8.5	8.6
márcziusban .	9.7	7.5	szeptemberben	7.4	18.1
áprilban . .	9.2	7.5	oktoberben .	7.5	12.7
májusban . .	8.9	6.4	novemberben	6.6	5.7
juniusban . .	8.8	7.3	deczemberben	7.8	6.4 %-al.

A havi ingadozás tehát 1865-ben az uralgó hagymáz alkalmával nem volt oly feltünő nagy, mint 1866-ban a cholera járvány dühöngése alatt, mert a február havi 5.6 % és szeptemberi 18.1 % közt ingadozott, míg 1865-ben a legalacsonyab 6.6 novemberi százaléki arány a márcziusi 9.7 % közt hullámzott.

Egy-egy napra átaljában 1865-ben 18, 1866-ban pedig 25 halálozási eset honosult lakosra számítható.

Vallásra nézve a megholtakat osztályozván, s pedig egyszerüen a keresztényeket a zsidóktól mint különös fajt elkülönözvén, ismét azon tapasztaláshoz jutunk; hogy a járványok alkalmával is ez utóbbiak sokkal kedvezőbb élet- és halálozási viszonyokkal bírnak mint a keresztények, s ha e két csoportot életidőre nézve egymás mellé állítjuk , következendö arányok tünnek fel : ú. m.

életév	keresztény	zsidó	életév	keresztény	zsidó
0—5 éves	53.01	32.54	50—60 éves	5.68	5.56
5—10 „	1.66	4.10	60—70 „	4.65	6.26
10—20 „	4.33	7.43	70—80 „	2.75	6.56
20—30 „	9.07	12.87	80—90 „	0.82	4.86
30—40 „	9.68	9.35	90—100 „	0.14	2.01
40—50 „	7.87	7.39	100 éven felül	0.01	0.15 %-al.

Összehasonlítva tehát e két fajbeli halálozást tapasztaljuk, hogy a 0—5 éves gyermekeknél a halandóság felette nagy a keresztényeknél és viszonylik az e korosztályban meghalt zsidókhoz mint 5:3-hoz, s ezen oly csekély gyermekhalan-

dóság a zsidóknál legnagyobb befolyást gyakorol ezek szaporodására nézve ; — mert ha az 5—30 évesek közt a halandóság nagyobb mint a keresztényeknél, még is huszonöt évek lefolyta alatt (vagyis négy korosztály után) az aránykülönbség csak $9._{32}\%$, mig az első korosztály (0—5 évesek) nyereménye $20._{47}\%$, s így $11._{15}\%$ tisztán megmarad a harmincz éven túli korosztályoknak, mert a 35 évesek mindkét vallásfelekezeteknél egyenlő arányban vannak, innen pedig ismét a zsidókra nézve egy felette kedvező viszony áll elő, mely szerint ezek élettartama növekszik.

A zsidó gyengébb testalkattal és életerővel látszik bírni mint a keresztény, a mit leginkább a hadkötelezettek állításánál lehet látni, mert azon contingens, melyet a mi izraelita népességünk a keresztényhez arányítva a harcz mezejére kiállít, jóval kisebb mint a keresztényeké, és ez okát találja a test kifejlődésében — testi hibák — az izraelita fajt illetőleg, mely e szerint, a hadkötelezettségre nézve fenálló szabályok értelmében, képesnek nemcsak hogy nem találtatik, hanem e szolgálatnak meg sem felel. A zsidóknál kisebb-nagyobb mértékben lapos mellet találunk és ezt majdnem uralgólag, de daczára ezen látszólagos gümőkóros külemnek, a gümőkór a zsidóknál még is aránylag gyérebb, mint a keresztényeknél.

A mi azonban a zsidók élet- és halálozási viszonyait kedvezőbbnek mutatja, ez okadatolt magyarázatát szinte a socialis és egyébb viszonyokban találja ; — a zsidó általában mértékletesebben él a kereszténynél, ritkán él szeszes italokkal, hetenként egy napon tökéletesen kipiheni a heti fáradalmakat, különös gondját viseli és ápolja élete párját, nejét, kit minden terhes vagy fárasztó munkától visszatart, úgy gyermekeit is betegesedés esetében, azonnal orvosi gondviselésre bízza, mindezekhez járúl az is, hogy a zsidó közönségesen kereskedéssel, s igen ritkán nagy testi erő kifejtését kivánó mesterségekkel foglalatoskodik, s így egyátaljában kedvezőbb életviszonyokban létezik.

A halál-okot tekintve, az e szakasz lényeges részét képezi, s így az 1865 ben elhalt 6148, és
1866-ban „ 9167 egyének számszerinti

kimutatása a III. táblán, a halál-ok elnevezése, s a megholtak életben volt foglalkozásuk szerint csoportozva látható, azon csak némi gyermek és nő betegségek hagyattak ki, melyekre az életben volt foglalkozás semmiféle befolyást nem gyakorolhatott, s ezek számszerint következők:

halál-ok	1865-ben	1866-ban	halál-ok	1865-ben	1866-ban
halva szülött .	300	334	újszül. állgörcse	18	34
vele szült gyenges.	237	335	vizrák . . .	6	1
kanyaró . .	11	258	rángások . . .	722	842
vörheny . .	83	117	gyermekágyi láz	13	19
torokgyík . .	111	137	petefészek lob .	1	1
hökhurut . .	97	151	gerincagy sorvadás	1	4
hasmenés . .	262	265			

Ebből úgy mint a fenjegyzett III. rovatos kimutatásból látható, hogy e két járványos évben is, a typhus és cholerán kivül, a többi előfordult betegségek közt, a hullámzás csekély, mi annál inkább tünik ki, ha a rovatos kimutatást közelebbről megvizsgáljuk.

A holtan születtek közt e két évben az ingadozás felette csekély volt, de az arány az összes megholtakhoz jelentékeny, és ez áll a veleszületett gyengeség következtében elhaltakra nézve is.

Öngyilkos 1866-ban csekély számmal volt, holott ezek száma rendesen egy évben 40—60-ra rug.

Hagymáz, ez már járványkép 1864-ben kezdődött és folytonosan egész tavasz végéig 1866-ban uralkodott; meghalt 1865-ben typhusban $473=7._{06}\%$ és 1866-ban $256=2._{6}\%$-al a holtak összes számához. — A megholtak közt volt legtöbb kézimunkás és napszámos, s p. 1865-ben 236, 1866-ban 112, úgy 61 és 25 cseléd, 16 és 6 tisztviselő, 3 orvos, 9 és 12 kereskedő, 19 és 7 czipész, 16 és 13 szabó, 6 és 6 kőmüves, 13 és 12 áes és asztalos, 10 és 7 lakatos és kovács, 3 és 2 áponcz, egy timár sem, 31 és 16 nőszemély, 20 és 6 gyermek, s í. t.

Vízkórság — egy eléggé meg nem határozott halál-ok, — volt 1865-ben 163, és 1866-ban 126 eset, s. p. 6 és 7 tisztviselő, 5 és 6 magánzó, 9 és 8 kereskedő, 3 és 9 kádár és ács 78 és 50 napszámos, 0 és 12 cseléd, 4 és 2 áponcz, 27 és 14 nőszemély, 14 és 4 gyermek, s í. t.

Süly csak 2 és 3 eset.

Cholera — keleti — csak 1866-ban s p. 1944 haláleset, ú. m. 2 pap, 8 tisztviselő, 9 magánzó, egy orvos sem, 35 kereskedő és hajhász, 10 fényképész és mázoló, 3 sütő, 8 molnár, 5 mészáros, 39 czipész, 47 szabó, 5 fodrász, 28 kőműves, 32 ács és asztalos, 18 lakatos és kovács, 11 timár, 43 tehenész, 8 hajós, 634 napszámos, 104 szolga, 8 házmester, 81 áponcz, 32 koldus és csavargó, 260 nőszemély 457 gyermek s í. t., de egy tekeőr (marqueur) sem.

Tüdőlob volt 256 és 372 haláleset, s p. 4 és 5 tisztviselő, 5 és 2 kereskedő, 3 és 2 lakatos, 2 és 4 kőműves, 5 és 5 ács, 187 és 143 napszámos, 8 és 19 cseléd, 6 és 8 áponcz, 13 és 9 nőszemély, 10 és 143 gyermek s í. t.

Hashártya és béllobban halt 158 és 174, s p. 3 és 2 kereskedő, 2 és 3 kovács, 2 és 2 ács, 107 és 151 napszámos, 13 és 2 cseléd, 11 és 5 nőszemély, 12 és 8 gyermek s í. t.

Tüdőgümőben meghalt 1190 és 1242. s. p. 32 és 36 tisztviselő, 3 és 1 orvos, 45 és 42 kereskedő, 9 és 4 festész és fényképész, 10 és 10 tekeőr, 39 és 44 czipész, 60 és 58 szabó, 23 és 20 kőműves, 52 és 28 asztalos és bognár, 20 és 16 kovács és lakatos, 8 és 16 tehenész, 3 és 4 timár, 575 és 640 napszámos, 40 és 48 cseléd, 23 és 12 áponcz, 150 és 162 nőszemély, 36 és 41 gyermek s í. t.

Gümőkór általános 1050 és 961 haláleset. s p. 5 és 10 kereskedő, 6 és 6 szabó, 14 és 10 asztalos, 155 és 92 napszámos, 13 és 11 cseléd, 5 és 15 áponcz, 21 és 22 nőszemély, 763 és 756 gyermeknél s í. t.

Nyilvános egészségügyi felügyelet.

A közegészségügyi rendőrség tekintetéből Pesten sok jó történt, azonban e két utolsó 1865-diki hagymáz, és 1866-diki cholera-járvány években nem annyi, a mennyi e két járvány kitörése meggátlásának vagy enyhítése és elnyomása tekintetéből szükséges lett volna.

Városunk tökéletes desinfectioja lehetetlen a számos és czélszerűtlenűl épített árnyékszék és csatornák miatt; nem le-

het most már azon segíteni, hogy az 1838-diki nagy áradás után, a városnak egy nagy része rosz anyaggal — szeméttel — feltöltve lőn, sok rosz pinczelakások léteznek, melyeket a háztulajdonosok nagy kára nélkül, de a városban a lakások hiánya miatt is, megtiltani sem lehetett; nem lehetett segíteni a nagy részben rosz kútvizünkön, de lehetett volna a nagyobb tisztaság eszközlése és fentartása stb. által.

Philantropiai intézetek hiányában nem vagyunk, az orvosi személyzet elegendő számmal létezik, s p. ez utolsó évben 233 orvostudor és 44 sebész segedelemre készen állott, lakik pedig orvostudor a belvárosban 68, a Lipótvárosban 67, a Terézvárosban 53, a Józsefvárosban 39, a Ferenczvárosban 6.

A város részéről alkalmazva volt:

1 tiszti főorvos, egyszersmind közkórházi igazgató,

8 kerületi főorvos, egyszersmind mint szegények orvosai,

7 közkórházi osztályos elsőd orvos, 12 al- és segédorvossal,

1 elsődorvos s 1 segédorvos a kényszerítő dologház és városi áponczok számára.

Egyébb betegápolási intézeteket illetőleg létezik Pesten: 14 nyilvános gyógyszertár, 1 közkórház, 1 szegény-gyermek-, 1 izraelita-, 1 kereskedelmi, több kisebb privát kórház, több beteg és temetkezési egylet, jótékony nőegylet s í. t.

Betegesedés.

Mind a mellett hogy a városunkbani megbetegedésnek pontos statisztikáját tökéletesen adni nem áll hatalmunkban, úgy még is képesek vagyunk, a hivatalos jelentések nyomán a szegény-, beteg- és kórházi ápolásban előfordúlt kóreseteket kimutatni, melyek után már is az általános megbetegedésre nézve valószinü következtetéseket vonhatunk.

Mi itt erre nézve egy rendesen lefolyt járvány nélküli évet, az 1859-ikit, akarjuk tekintetbe venni, és a két utolsó 1865-ki typhus és 1866-ki cholerajárvány éveket.

A fenérintett rendes 1859-iki egészségügyi évben 44,112

beteg jelentetett fel, úgy hogy mindannyinál az ivar, kor, vallás és elszenvedett betegség lefolyására nézve, tökéletes kimutatások birtokában vagyunk.

A megbetegedés, gyógyulás vagy halálozás ez évben idő szerint úgy a kór kimenetelére nézve, a szegény betegek járólagos gyógykezelésére, mint a kórházbani szerelésre nézve következendő eredményre jutottunk.

Pest város 1859-ben.

Hó	szegény beteg: betegesedés: %-ki arány	szegény beteg: betegesedés: évszak	kórházbani gyógykezelés: betegesedés	kórházbani gyógykezelés: gyógyulás	kórházbani gyógykezelés: halálozás	kórházbani gyógykezelés: betegesedés	kórházbani gyógykezelés: gyógyulás	kórházbani gyógykezelés: halálozás
Deczem. 1858	6.80	télen	7.96	7.77	8.74	télen		
Január 1859	7.95	22.26	8.40	7.91	8.38	24.47	23.62	25.40
Február „	7.61		8.11	7.30	8.38			
Márczius „	8.83	tava.	7.79	8.72	9.20	tavaszkor		
Aprilis „	7.88	24.82	8.42	8.41	10.40	23.47	25.13	28.97
Május „	8.16		7.26	8.30	9.34			
Junius „	8.47	nyár.	7.46	7.31	9.56	nyáron		
Julius „	10.58	30.24	9.15	8.52	8.28	26.52	25.40	25.60
Auguszt. „	11.19		9.08	9.56	7.55			
Szeptem. „	8.42	őszk.	9.11	9.38	7.52	őszkor		
Oktober „	7.67	22.63	8.04	8.74	6.50	25.71	25.46	19.94
Novemb. „	6.59		8.59	7.34	6.78			

Látható tehát ebből, hogy nálunk a megbetegedés rendesen nyáron legnagyobb, tavasz és őszkor legkisebb; a legnagyobb halálozás a kórházakban tavaszkor szokott lenni, a legcsekélyebb — mint rendes lefolyásu években közönségesen, őszre tehető, a relativ leggyorsabb gyógyulás augusztus és szeptember, a leglassúbb a téli hónapokra esik.

A fent kimutatottt járólag kezelt betegek kor szerint osztályozva egy egy ezer betegre esett:

0—1 hónapos	28,	5—15 éves	86,	30—40 éves	201,
1—12 „	87,	15—20 „	150,	40—60 „	124,
1—5 éves	98,	20—30 „	180,	60 éven felül	40.

Tekintve a megbetegedés idejét, a megbetegedettek korát több rendes lefolyásu éveken át, és az egyes betegségek százaléki arányviszonyát a megbetegedés összes számához

hasonlítva, ugy bámulatos rendet, alig észrevehető ingadozással, találunk és ezen egyformaság még a halálozásban is feltünöleg mutatja magát.

E helyen csupán a nevezetesebb népkórokat, és pedig 1858 és 1859-ről, fogjuk egymás mellé állitani és a megbetegedésre vonatkozó számokat %-al kimutatni.

Pest város 1858 és 1859-ben.

A kór megnevezése	év		A kór megnevezése	év	
	1858	1859		1858	1859
gyomor és bélhurut	15.44	10.63	légcső lob . .	4.14	5.08
vérhas . . .	1.94	1.34	tüdő- s mellhártya lob	2.77	4.16
alhasbani szervek lobja . . .	0.61	1.47	tüdőgümőkór . .	1.53	2.18
máj elfajulás . .	0.14	0.15	hökhurut . . .	1.10	1.24
csúz és köszvény	6.41	6.77	bujakór . . .	4.44	3.59
váltó láz . . .	4.02	4.73	méhvérfolyás . .	0.84	0.61
gümőkór . . .	1.94	1.08	gyermekágyi láz .	0.29	0.32
görvélykór . .	2.12	2.40	szemlobok . .	3.15	3.06
hagymáz . . .	1.21	1.45	görcsök és rángások	0.91	0.91
cholera nostras .	0.57	0.45	nehézkór . . .	0.44	0.70
orbáncz . . .	0.65	0.76	agy- és agyhártya lob	0.34	0.32
himlő	0.85	0.26	agyvízkór . .	0.31	0.14
vörheny . . .	0.17	0.13	s í. t.		
kanyaró . . .	0.37	2.59			
tüdő hurut . .	5.96	8.51			

Csak is tehát a gyomor- s bél- és tüdőhurutnál, a tüdőlobnál találunk feltünőbb ingadozást, csekély az minden többi betegségeknél.

Hogy legelőbb némi áttekintéssel bírjunk az uralgó nevezetesebb népbetegtegségekről, a mint ezek kórházainkban és egyébb philantropiai intézetekben állottak, ezt a következő rovatos kimutatásban adni szándékunk.

Ha az 1859-dik évben a kórházakban s egyébb philantropiai intézetekben gyógykezelt 43,067 beteget tekintetbe vesszük, ezek fő- és arányszámát vizsgáljuk, kitünik, hogy mindannyi így és itt gyógykezelt betegségek közöl a bujakór a legnagyobb — 11.61 — arányszámot nyujtja, és az aggok intézetét kivéve, még a gyermekkórházban is, még pedig

$4._{17}$%-al — előfordult — természetesen a szülöktöl a gyermekekre átszármozott esetekben.

Második helyen áll a gyomor és bélhurut, $11._{25}$%-al, legtöbb eset az aggok intézetében; ugy továbbá a légzés-szervi hurut $5._{46}$%-al, szinte legtöbb az aggoknál; — az általános betegségek közt legmagasabb arányszámmal voltak a váltólázak s. p. $6._{66}$%, nevezetesen nagy mennyiségben az itt tanyázó kir. katonaság közt, míg az aggoknál alig fordult elő; — a csúzok $3._{28}$, a hagymáz csak $1._{70}$%-al, és majd nem ezen arányban — 1_{78}%-al — voltak a tüdő lobok, de fájdalom nagyobb — $2._{65}$% — arányszámmal viszonyultak a tüdőgümőkór esetei.

Ugyan ezen 1859-dik évben az egyes kórok tetőpont jokat — culminatio — és apadásuk legkisebb fokát — declinatio — különböző időkben érték, s p. a nevezetesebb népkórokat tekintve :

Pest város 1859-ben.

1000 beteg közt	A kór megnevezése	legtöbb		legkevesebb	
		hóban	% arány	hóban	% arány
129	gyomor és bélhurut . .	augusztus	17.72	november	3.80
69	izületlob, csúz és köszvény	deczemb.	10.77	oktober	6.34
57	légzés szervi hurut . .	január	17.31	oktober	3.30
36	váltó lázak	szeptemb.	15.23	január	5.82
32	légcsö és hörg lobok .	február	14.67	november	4.58
30	tüdőgümő	márczius	14.43	augusztus	3.35
29	tüdő lobok	deczemb.	12.62	oktober	4.43
22	görvélykór	junius	11.46	oktober	6.07
16	vérhas	julius	34.05	april	0.71
15	gümőkór ált. . . .	augusztus	16.66	deczemb.	1.57
14	hagymáz	szeptemb.	15.59	május	3.01
12	rángások és nehéz kór .	január	11.78	szeptemb.	3.18
9	alhasi szervek gyuladása	julius	15.08	aprilis	3.17
9	vízkórság	oktober	11.62	február	5.00
8	hökhurut	augusztus	20.28	február	3.77
6	orbáncz	szeptemb.	14.00	január	3.49
5	vérpökés	május	12.41	november	3.44
3	agylob . . „ . .	julius	12.77	november	2.12
	s i. t.				

A népkórok időszakok szerinti fellépése látszólag szabályszerü és bekövetkeztetésök azoknak természetes összefüggését a meteoricus viszonyokkal némi-

leg tanusitja; számos természeti tünemények időszakonként ismétlődő megjelenése rég ismert tény, ezen időszakonkénti megjelenés hasonlatossága és egyszerüsége a különböző természettünemények szoros összefüggésének megismeréséhez vezetve képezé számos és igen érdekes felfedezések kútfejét.

Hogy egy telhetőleg világos képet a megbetegedés és halálozásról a népkórokban és az ezekben megbetegedett és elhaltak valódi arányáról, valamint ezekről és a közmegbetegedésről egyáltaljában nyerhessünk, elkerülhetetlen szükséges, hogy legalább egy tiz évet magában foglaló cyklust kimutassunk, melynek közepére egy cholera járvány év essék, ezt pedig legczélszerübben ugy teljesithetjük, ha az 1850 egész 1859-ik év bevégeztéig, a pesti sz. Rókushoz czimzett közkórházban ezen tiz év alatt gyógykezelt 73,224 beteget, és az ezekből elhalt 8,061 egyént nevezetesebb népkórok szerint osztályozva százaléki arányban kimutatjuk.

E rovatos kimutatásban a leggyakrabban előforduló népbetegségek közül húsz van feljegyezve, melyek az észlelés tárgyát képezék, s meggyőződhetünk, hogy a tiz éven át legtöbb esetben az évi ingadozás csekély és alig észrevehető, és a cholerajárványon kivül egy betegség sem mutatott a megbetegedési arányban némi felötlő hullámzást; feltünőbb az évi halálozási arány, fölötte gyakori az a fi- és nőnem közt.

Ezen tiz év lefolyta alatt — mint azt a IV-ik tábla mutatja — gyógykezeltetett a közkórházban:

1. Tüdőlobbal 1920 beteg és p. 1327 fi- és 593 nőnemü, ezek közül meghalt 441=$22._{97}$%-al, a megbetegedés a nőnemüeknél kisebb, de nagyobb ezeknél a halálozás, mert ez a finemüeknél $21._{25}$ és a nőnemüeknél $26._{21}$%-al volt; a közmegbetegedésben a tüdőlob $2._{62}$%-al részesült. Szám szerint legkevesebb — $1._{98}$%-al — betegedett meg 1859-ben, legtöbb — $2._{76}$%-al — 1854-ben; a halálozás legcsekélyebb — $14._{78}$% 1857-ben, legnagyobb — $30._{91}$% al — 1855-ben és ez évben a nőnemüeknél szinte $42._{42}$%-ra rugott.

2. Légszervi huruttal 1297 beteg = $1._{77}$%-al, de egy sem halt meg.

3. Tüdőgümőkórral 4255=$5._{81}$%-al, ezek közöl

2433=57.$_{18}$% halt meg, s p. fi- 56.$_{58}$, nőnemü 58.$_{79}$%; a beteg nem szerint sokkal több fi- s p. 2849=3.$_{89}$, és 1406=1.$_{92}$%-al nőnemü. A szaporodás e kórban évről évre fokonként történik.

4. Vérpökés csak 128 eset, melyek közöl 18=14.$_{06}$% elhalt.

5. Gyomorhuruttal 4104=5.$_{06}$, de semmi halálozás.

6. Sárgaság hev. 187=0.$_{26}$, 18=9.$_{62}$% meghalt.

7. Bélhuruttal 987=1.$_{35}$, melyekből 93=9.$_{43}$% halálozás.

8. Vérhassal 439=0.$_{60}$%, melyekből 84=19.$_{13}$%-al halt; legtöbb eset 1855-ben, s p. 95, legkevesebb — 20 eset, 1851-ben fordult elő.

9. Cholerával 1387=1.$_{89}$, 748=53.$_{90}$% halt meg. Itt mindannyi s p. honosult keleti cholera esetek lettek feljegyezve, milyenek minden évben szoktak előfordulni, csak 1858-ban nem volt, a többi években 2—29 eset közt ingadozott, mert az 1850-ben jegyzett 84 eset szinte valóságos keleti cholera eset volt, úgy 1848—1850-ben a második járvány első időszakából volt. Ezen 84 cholerabetegből 49, tehát 58.$_{33}$%-al meghalt; a második 18^{54}/$_{55}$-iki időszakban 1242 cholera beteg vétetett fel, kik közöl 685=55.$_{15}$%-al meghalt.

10. Süly 70 eset, meghalt 21=30.$_{0}$%-al.

11. Váltóláz 4190, tehát 5.$_{72}$%-al az összes betegekhez; haláleset nem volt; legtöbb eset 1854- és 1850-ben fordult elő, legkevesebb 1859-ben.

12. Hagymáz 3176=4.$_{34}$%, meghalt 996=31.$_{36}$%-al; legtöbb — 612=8.$_{21}$%, meghalt 126=20.$_{58}$%-al — 1850-ben; legkevesebb — 149 és 46=30.$_{80}$% halálozással — 1859-ben. A megbetegedés nem szerint úgy állott, hogy 2122=2.$_{90}$% férfi és 1054=1.$_{43}$% nő volt, meghalt pedig 592=27.$_{90}$ fi- és 404=38.$_{33}$%-al nőnemü.

13. Orbánczczal 868=1.$_{18}$%, meghalt 13=1.$_{50}$%-al legtöbb — 137 — eset volt 1854-ben, legkevesebb — 43 — 1859-ben.

14. Csúz- és köszvénynyel 3248=4.$_{44}$%, meghalt 10=0.$_{29}$%-al.

15. Agyvérzések 219=0_{29}, meghalt 242=$51._{83}$ %-al.

16. Gyermekágyi lázak 64=$0_{.09}$%, meghalt 13 =20%-al.

17. Himlővel 572=$0._{78}$, meghalt 52=$9._{09}$%-al, legtöbb — 140 — 1856-ban.

18. Vörhenynyel 52=$0._{67}$, meghalt 8=$15._{38}$%-al.

19. Kanyaróval 145=$0._{19}$, meghalt 2=$1._{38}$%-al.

20. Pokolvarral 52=$0._{57}$, meghalt 6=$11._{44}$%-al.

A betegedés 1865 és 1866-ban.

Ezen két évet összefoglalva adni annál inkább tartjuk szükségesnek, miután az elsőben a hagymáz, az utóbbiban a cholera járványként uralkodtak, és a hagymáz az elsőből az utóbbiba átment; így tehát az észlelt betegségek közül e két járvány mint felette kitünő, érdekes adatokat orvosi tanulmányozás végett nyujt.

Az e két évben gyógykezelés alá jött és feljegyzett összes betegek száma a következendő rovatos kimutatásból tünik ki, hol ugyan is a járólag és a kórházakban fekvőleg kezelt betegek, valamint az ezekben elhaltak száma és halálozási aránya kivilágAlik.

Pest város 1865 és 1866-ban.

Beteg gyógykezelés történt	1865-ben			1866-ban		
	gyógy kezeltetelt	meghalt szám szer.	meghalt % ar.	gyógy kezeltetett	meghalt szám szer.	meghalt %-al
Járólag a ker. főorvosok által . .	20115	—	—	18463	—	—
Városi sz. Rókus közkórházban .	10360	1303	$12._{57}$	10853	1801	$16._{79}$
Szegény-gyermek kórházban fekvőleg	462	38	$8._{24}$	472	55	$11._{65}$
„ „ „ járólag	4065	—	—	4110	—	—
Buda-pesti kereskedelmi kórházban	228	2	$0._{88}$	256	11	$4._{29}$
Izraelita kórházban	690	57	$8._{26}$	705	53	$7._{51}$
Pestvárosi szegény ápolda, Erzsébet.	857	66	$7._{71}$	580	146	$25._{17}$
Kényszer-dologházban	982	10	$1._{12}$	765	12	$1._{57}$
Terézvárosi I. gyerm. gyógyintézetben	424	—	—	476	1	$0._{2}$
„ „ járólag . .	3772	—	—	3929	—	—
kórházakban gyógyk. beteg összesen	14003	1476	$10._{53}$	14107	2157	$15._{39}$
Főösszeg	41955	—	—	40903	—	—

A betegforgalom mind két évben számra nézve nagy, és 1865-ben 1052 beteggel több került gyógykezelés alá, mint 1866-ban, de a halálozási arány a kórházakban az utóbbi évben volt nagyobb, és ugy viszonyult mint 3 : 2-hez; nagyobb volt az ingadozás az egyes kórházakat tekintve, a két évet véve és egy kórházat a másikhoz hasonlítva, — mert míg 1865-ben a halálozás a közkórházban csak is $12._{57}\%$, 1866-ban $16._{79}\%$-ra rugott, az Elisabethinumban még feltünőbb volt ez s p. 1865-ben $7._{71}$, 1866-ban a cholera járvány alkalmával $25._{17}\%$-al volt. Csekély a halálozás a kereskedelmi kórházban, hol többnyire fiatal egyének vannak; ugy nem, vagy alig fordul elő halál a kényszer-dologházban is, miután a sulyosabb betegek innen azonnal a közkórházba szállítattak.

A járólag kezelt betegek halálozási százalék viszonya biztonsággal ki nem puhatolható és e szerint meg sem számítható.

A betegségi csoportokat tekintve, és pedig a hullámzást havonként legmagasabb és legalacsonyabb, ugy közép %-ki számban véve, ezek az alább következő rovatos kimutatásban következő arányt mutattak.

A két évi kórcsoportok összeállításából kivehető, hogy némely betegségekben az évi ingadozás felette csekély, söt némelykor a culminatio is összevág, és csak azon csoportokban tetemes hullámzás a culminatio pontjaiban észlelhető, melyekben oly betegségek foglaltatnak, melyek rendesen járvány jellegét öltik magukra, ugy azon betegségek csoportjában, hova a heveny-kütegek, az általános bajok, a hagymáz, cholera és váltólázak soroltatnak.

Az I. és II-dik csoport csekély ingadozást mutat, nagyobb a IV-dik csoporté, főleg ha a betegek számát tekintjük, kisebb az időt tekintve, mire nézve az éppen uralgó időjárási viszonyok döntök; az V-dik csoport a legkisebb, a VI-dik a legnagyobb ingadozásnak van alávetve és rendesen nagyobb a nyári mint a téli hónapokban, így találunk 1865-a VI-dik csoport culminatiója és minimuma közt egy fokterjt, mely 1865-ben $16._{0}\%$, mig ez 1866-ban csak $9._{15}\%$-ra emelkedik, mint akkor főleg tapasztalhatni, ha a hagymáz mint járrvány uralg, minthogy az emésztő szervek csekély

zavara könnyen hagymázba mehet át; a IX csoport csak olykor hullámzik feltünően, ha a heveny kütegek járványnyá fajulnak, ugyan ezen okból tágul a XI csoport fokterje is.

Pest város 1865 és 2866-ban.

Osztály	Kórcsoportozat megnevezése	1865-ben legtöbb °/₀-al	1865-ben legtöbb hó	1865-ben legkevesebb °/₀-al	1865-ben legkevesebb hó	1865-ben közép °/₀ szám	1866-ban legtöbb °/₀-al	1866-ban legtöbb hó	1866-ban legkevesebb °/₀-al	1866-ban legkevesebb hó	1866-ban közép °/₀ szám
I	agybántalmak . . .	2.05	szeptemb.	1.10	deczemb.	1.41	2.12	november	1.05	január	1.48
II	gerincz- és ideg bántalmak	3.68	oktober	0.99	január	1.82	2.21	február	1.33	szeptemb.	1.92
III	érzék szervi bántalmak	4.25	junius	2.10	február	3.25	4.66	január	2.16	deczemb.	3.32
IV	légzés „ „	24.72	aprilis	11.31	julius	18.51	26.41	január	11.18	oktober	17.51
V	szív és véredény bántalmak	2.36	szeptemb.	0.98	január	1.20	1.71	julius	0.10	deczemb.	0.85
VI	emésztö szervi bántalmak	21.18	junius	5.66	február	12.25	24.29	auguzztus	15.20	deczemb.	14.79
VII	húgy szervi bántalmak	0.87	május	0.16	november	0.48	0.97	aprilis	0.06	oktober	0.86
VIII	nemző részek bajai .	24.66	május	13.19	november	15.78	14.55	január	10.19	márczius	12.32
IX	bőr és sejt szöveti ba,ok	13.91	junius	5.70	aprilis	10.74	13.00	január	6.18	oktober	8.39
X	izom- , izület- és csont bajok	6.67	deczemb.	1.29	augusztus	3.32	3.10	augusztus	0.28	január	1.82
XI	általános betegségek	36.98	február	12.11	november	21.35	33.11	szeptemb.	9.43	márczius	7.77
XII	külső bajok . . .	4.12	augusztus	2.31	február	2.81	4.32	márczius	2.12	deczemb.	3.35

A nevezetesebb népbetegségek, melyek e két évben észleltettek ugyan azon módon és úton, mint a kórcsoportozatok összeállitva és kiszámítva következő arányt mutatnak :

Pest város 1865 és 1866-ban.

Folyó szám	A kór megnevezése	1865-ben					1866-ban				
		legtöbb		legkeveseb		közép szám	legtöbb		legkevesebb		közép szám
		%-al	hóban	%-al	hóban		%-al	hóban	%-al	hóban	
1	agy- és agykér lob .	1.10	oktober	0.01	augusztus	0.57	0.77	junius	0.12	julius	0.31
2	hüdések	0.87	május	0.51	november	0.59	3.18	május	0.01	julius	0.70
3	hökhurut	0.91	oktober	0.10	február	0.38	1.75	január	0.18	aprilis	0.13
4	hártyás torok gyík .	0.92	február	0.10	augusztus	0.19	1.80	julius	0.12	aprilis	0.91
5	tüdölobok . . .	3.06	május	0.81	november	2.27	3.34	márczius	0.08	szeptemb.	2.14
7	vérpökés	0.19	február	0.01	julius	0.10	0.78	február	0.01	szeptemb.	0.23
7	tüdögümösödés . .	19.16	deczemb.	4.81	oktober	9.44	10.01	aprilis	2.95	szeptemb.	7.32
8	gyomor- és bélhurut .	7.14	augusztus	2.91	január	4.62	13.12	szeptemb.	2.52	márczius	7.20
9	vérhas	0.45	augusztus	0.01	február	0.15	1.63	augusztus	0.12	május	0.65
10	himlö	0.27	május	0.0	oktober	0.07	1.12	oktober	0.03	aprilis	0.17
11	vörheny	0.96	oktober	0.05	május	0.53	1.16	május	0.05	márczius	0.91
12	kanyaró	0.61	február	0.0	oktober	0.19	3.16	május	0.08	november	1.58
13	orbáncz	0.81	julius	0. 0	szeptemb.	0.37	0.38	február	0.20	augusztus	0.19
14	hagymáz	15.16	jauuár	1.08	deczemb.	4.97	2.09	aprilis	0.97	szeptemb.	0.49
15	cholera (keleti) . .	0.0	—	0.0	—	0.0	21.89	szeptemb.	0.0	több hó	2.41
16	csuz ée köszvény .	5.04	aprilis	2.27	augusztus	3.00	5.59	január	1.33	junius	3.27
17	váltólázak . . .	2.18	junius	1.19	deczemb.	1.78	2.70	aprilis	0.08	deczemb.	1. 8

A szám és időszerinti ingadozás némely betegségekben némelykor csekély, sokszor azonban a fokterj felette feltünő, s p. a szerint a mint a betegség járványos jelleget ölt magára vagy nem; kiderül a fenjegyzett össszeállításból, hogy a legtöbb betegségek majdnem mindig egyforma százaléknyi részlettel birnak, mind az időre, mind a culminatióra nézve, s ez áll az 1, 2, 5, 6, 8, és 16 szám alatt feljegyzett betegségekről, ugy hogy ezeknél a halálozási arány is évről évre hasonló és egyforma marad. — De nem áll ez a többi fenjegyzett betegségekre nézve, hol ugyan is ezen arány feltünően változik, némely kórnál legalább a mennyiségre nézve, de közönségesen a culminatió idejére feltünően, p. o. tüdőloboknál gyakoribb a culminatio tavaszkor mint télen, legcsekélyebb az őszi hónapokban, — megfordítva áll ez a vérhasnál; — a hagymáznál azonban a culminató tél- és tavasz kezdetére esik, míg a nyár és ősz a minimumoké; a váltólázak az idő szerint ritkán követnek egy határozott culminatiót, azonban az évi középszám számos évek óta egyforma.

A CHOLERA.

Európa jelenleg az ázsiai cholerának harmadik nagy invásiója alatt szenved. Az első tartott 1831-től 1838-ig, tehát 8 évig, a második 1847-től 1859-ig s igy 12 évig, a harmadik 1865-ben vette kezdetét Európában; meddig fog ez tartani, nem határozható el, de aligha fogja rövidebb idő alatt befejezni európai vándorlását, mint az előbbeniek. Pest mindezen invasío alatt szenvedett.

a.) Az 1831 évi cholerajárvány Pesten.

A cholera mint járvány legelőször 1831-ben lépett fel nálunk, még pedíg julius 14-én fordult elő az első cholera kóreset, és a cholera mint járvány egész sept. 22-éig, tehát 64 napon át, félbeszakítás nélkül dühöngött. A cholerát 1822-ben elterjedt vérhas — 1830-ban makacs váltóláz-járvány előzte meg; az utóbbi annak utóbetegségeivel még tartott 1831 tavaszán, midőn ugyanez év május havában heves hurutár (Influenza) lépett fel járványkép, mely a nyáron át is elhúzódott és a közelgő cholerától félelem- és rettegéssel kapcsolatban a kedélyekre igen kártékonyan hatott.

A betegedés, valamint a halálozás ekkor juniusban és juliusban csekély volt, miglen julius 14-től kezdve, mikor az első cholera kóreset előfordult, gyomor- és bélhurutok léptek fel nagy számban.

A cholera, mint egészen ösmeretlen betegség lényegét illetőleg nagyban foglalkoztatá az orvosokat, kik alkalmas gyógyszer feltalásával is fáradoztak, és miután vágó s szúró fegyverek — kard és szurony — a betegség feltartóztatására

elégtelennek bizonyultak, az egész materia medicát fosztották ki, míg végre az ágyúkhoz folyamodtak, hogy azok megdördülése s a lőporfüst által a levegő lehetőleg tisztíttassék. — Az árnyékszékek észszerű fertőztelenítéséről s több efféléről alig volt valakinek sejtelme, a tisztaságra lehetőleg ügyeltek ugyan, s a chlórmeszet s eczetgőzt inkább ösztönszerüleg használták; de a betegségtőli félelem akkor fömozzanatnak tekintetett annak elöidézésére s legalább az igen gyakran előforduló gyomor- és bélhurutok elöidézésében ez csakugyan volt is a főtényező; és a hasmenés csakugyan megelőzte a cholera fölléptét, ugy a hol annak elnyomtatására szorgosan ügyeltek, ott a cholera nem is fejlődött ki.

A rohamok akkor leginkább éjjel léptek fel és pedig rögtön minden más jelentékeny feltünő tünetek nélkül, kivéve könnyebb gyomor és bélhurutokat, melyekben akkor kevés kivétellel majdnem az egész itteni lakosság szenvedett, többnyire hasmenések előzték meg a kitörést, az egyszer kitört betegség többi kórtünetei és lefolyása tökéletesen megegyeznek a legujabb időben észleltekkel, csakhogy 100 beteg közül alig 2 panaszkodott fázásról.

Hullabonczolatok csak néhány cholerahalottakon történtek s miután a kórbonctan akkor még alig létezett, csupán tökéletlenül jegyeztettek fel. Egyébként azon kevés jegyzet is teljes összhangzásban van a legujabb észleletekkel.

A cholera nem kímélt meg semmi kort, nemet, vagy polgári állást. A gyermekkor leginkább vala megkimélve, a cholerától meglepett terhes nők rendesen elvetéltek s ezek halálozása 60%-ra rúgott; a betegség gonoszabb indulatot mutatott nőknél mint férfiaknál, s az előbbiek nagyobb számban is lepettek meg, oly arányban mint 57.0 : 43.0%-hoz. A jól táplált egyének nagyobb számban haltak el mint a soványak és gyengék.

A cholerakórházakban Dr. Pólya és Grünhut észleletei szerint a következő viszonyt mutattak:

0—7 évig volt . . .	2.6	26—45 évig volt . . .	43.9
8—14 „ „ . . .	6.4	47—60 „ „ . . .	14.0
15—25 „ „ . . .	28.1	60 on felül	5.8%

A mi a cholera-betegek és halottak polgári állását s foglakozását illeti, a statisticai adatok igen hiányosan jegyeztettek fel, mert a halottakra nézve csak a következőt találjuk :

nobiles conditiones	aliquot,	servíles personae	plurimae,
cives	pauci,	operarii . .	magno numero,
opifices . . .	multi,	extranei . .	plures ;

mi tehát csak tökéletlen felvilágosítást nyujt.

Ugy szintén nem birunk ezen időről oly lebészeti följegyzésekkel sem, melyek itt tétettek volna, és csak is azok léteztek akkor, melyek a sz. Gellérthegyen akkor még létezett m. királyi csillagdában tétettek, ugy hogy nem is vagyunk képesek az időjárásról a járvány lefolyására s összefüggésére nézve következtetéseket vonni. — Csak annyit találunk, hogy oly napokon, melyeken a hőmérsék nagyobb ingadozásokat mutatott, melyeken fergetegek beállottak, — a járványban is ingadozások — többé kevésbé rövid alábbszállás — észleltettek ; mint ez julius 28, 29 és 30-a, valamint augusztus 1, 7 8 és 17-ére nézve a kórházakból kivehető.

A betegség csakhamar góczokban összpontosúlt, ugy egy házban, melyben a házmester meghalt, egy éjen át 25 betegedési eset fordult elő, leggyakrabban egyes családokban, a halál ily házakban 2—3 óra alatt állott be ; visszaesések gyakoriak voltak, néha 8 nap mulva, és üdülőknél a vörös bor nem ritkán idézte elő azokat s evvel biztos halált. Étrendi hibákra rendesen azonnali kitörése következett a betegségnek meghülésekből (Aug. 7 és 18-ka közt jelentékeny eső és reá következő hideg szél,) számos cholera eset származott.

Ha ez egyes városrészeket a cholerábani betegedést és halálozást illetőleg tekintjük, legkedvezőtlenebb volt az arány a Teréz- és Józsefvárosban, kevésbé a Ferenczvárosban, a legkedvezőbb arány pedig a bel- és Lipótvárosban fordúlt elő.

A cholerábani halálozást tekintve a Terézváros $34._{4}$%, a Józsefváros $28._{1}$, a Ferenczváros $12._{5}$, a bel- $9._{4}$ és Lipótváros $9._{4}$ a kültelkek $6._{2}$%-al vettek részt.

A mi a cholerábani betegedést, gyógyulást és halálozást

illeti, itt rövid áttekintési tábblázatot nyujtunk, megjegyezvén, hogy itt csak a haláleseteket kell irányadóknak tekinteni.

Pest városa 1831-dik évben.

Sommás kimutatása a Pest városában 1831-dik évben cholerában történt megbetegedések, gyógyulások és halálozásoknak.

Beteg mozgalom	A városban							A kórházakban						
	kor szerint egyes éveket véve													
	1—7 évig	8—14	15—25	26—45	46—60	60 túl	Összesen	1—7	8—14	15—25	26—45	46—60	60 túl	Összesen
Betegedések	175	99	181	229	186	112	1082	33	72	314	454	187	135	1195
Gyógyultak	35	22	35	79	35	31	237	11	45	177	191	54	32	513
Meghaltak	140	77	146	250	151	81	845	22	27	137	260	133	103	682

Ehhez járul még 137 az egyes városrészekben és kültelkeken meghalt és így a halottkamrába behozott egyén. A gyógyszerelés alatt állott s mint ilyenek följegyzett betegek száma 2271-re megy, a halottak száma 1527-re, ehhez járul a 173 halva behozott egyén, miáltal a halottak száma 1700-ra emelkednék; e szerint tetemesen magosabb lehetett a megbetegedések száma is, különben a halálozásnak arányszáma $78._1$%-ben magosabb volna a városban, holott a kórházban elhaltak csak $55._2$%-ra rúgnak.

Az egyes korosztályok halálozását tekíntve, a kórházakban meghaltak.

a 0—7 évig . . .	$3._2$	a 26—45 évig . . .	$37._0$
„ 8—14 „ . . .	$3._9$	„ 46—66 „ . . .	$19._5$
„ 15—25 „ . . .	$18._6$	„ 60 éven túl . . .	$15._1$%-al,

hogy ha egyszerüen az egy-egy korosztályban meghaltakat az összes halottak összegével párhuzamban állítjuk. De ha az egy-egy korosztályban megbetegedetteket az ugyanazon korosztályban meghaltakkal hozzuk arányba, akkor a hasonlíthatlanul legkedvezőtlenebb az arány a legmagasb és magas korosztályokban; legkedvezőbbnek mutatkozik a második és harmadik korosztály, mint ez a következő táblázatból kitetszik.

I. 0—7 évig . . .	$66._6$	IV. 26—45 évig . .	$57._3$
II. 8—14 „ . . .	$37._5$	V. 46—60 „ . .	$71._1$
III. 15—25 „ . . .	$43._8$	VI. 60-on fölül . .	$76._8$ %-al.

Minél idősebb volt tehát a cholerától meglepett egyén, annál kedvezőtlenebbé vált annak kórjóslata.

Miután a megbetegedést, gyógyulást és halálozást illetőleg egészen biztos adatokat csak a kórházakból gyüjthetünk, a cholerabetegek mozgalmát is csupán a kórházakból vehetjük szemügyre, mert ha a kórházakon kivül a járványban meghaltak száma majdnem pontosan tudva van, ez épen nem áll a megbetegedések és halálesetek számáról is.

A cholerabetegek számára berendezett I és III számú kórházakba 962 cholerabeteg vétetett fel, ebből 435=$45._{21}$% gyógyultan bocsáttatott el, és 527=$54._{79}$% meg halt. Azonkivül a Rókusközkórházban szinte 233 cholerabeteg lőn gyógykezelve, de miután a betegség lefolyására, korra stb. nézve nem birunk hiteles kimutatásokkal, csupán az I és III sz. cholerakórházak betegmozgalmát fogjuk tekintetbe venni.

Julius 25-én az I sz. cholerházba 4 és Julius végéig 123 cholerabeteg — legtöbb — 31 — Julius 30-án — hozatott be; ezek közül meghalt 54=$43._9$%; gyógyult csupán 8=$6._5$%, visszaesést szenvedett 4, s ezekből meghalt 3.

Augusztus hóban a betegmozgalom már jelentékenyebb volt; ezen hó 1-jén 91, és 11-én 151 volt kezelés alatt; 8-án legnagyobb volt a napi szaporodás 41-el, s e napon legtöbben is haltak meg =26. 12-étől kezdve beállott lassanként az alábbhagyás, s a hónap utolsó napján mindkét t. i. az I és III sz. cholerakórházakban már csupán 97 beteg volt kezelés alatt.

Augustusban összesen 730 beteg vétetett fel, s ezekből meghalt 409=$54._6$%, gyógyult 197=$26._8$%; visszaesés beállott 29-nél, kik közül 18 meghalt. Az ápolásban levő betegekben Aug. 2-tól 29-ig jelentéktelen volt a hullámzás, folyvást 101 fölött s a napi létszám átlagosan 124-en állott.

September hóban már jelentékeny volt az alábbhagyás, mert 1-jén már csak 8 beteg vétetett fel, és csupán 75 volt már gyógykezelés alatt; a legnagyobb fölvétel, 15-el, 4-én fordult elő, s ez napon 7 haláleset volt; 20-án pedig az utolsó 12 beteg bocsáttatott el gyógyultan. Ezen 20 nap lefolyása

alatt 109 beteg vétetett föl, ezekből meghalt 64=58.7%, a többi pedig az Augustusból maradtakkal együtt fölgyógyult; visszaesést szenvedett 6, közülök meghalt 3.

b.) A cholera-járvány Pesten az 1854/55 években.

A cholera-járvány második invasiója 1847-től 1859-ig terjedt; 1848-ban és 1849-ben az egész magyar hazában és társországaiban, s ekkép városunk is lőn meglátogatva, s nem csekély mértékben szenvedett az akkori zavarok közepette; azonban ezen időből semmiféle hiteles hivatalos adatokkal nem birunk, melyeket statisztikai dolgozatainknál használni s értékesítni lehetne. Említésre méltó csak az, hogy a cholerával egyidejüleg a küteges hagymáz nem csak az ideiglenes tábori kórházakban és közkórházban, de Pest lakosai közt is dühöngött, ettől számos orvos is lepetett meg, s a kórházi orvosok közül sokan a hagymáznak áldozatul is estek.

Itt tehát ezen invasionak csupán második rohamát — melyet az ország s Pest városa az 1854/55 években szenvedett — ismertethetjük röviden statisztikai tekintetben; erről különben már bővebben szóltunk: „Adatok az 1854/55 évi cholera-járvány statisztikájához“ czímü közleményünkben. A könnyebb megértés okáért ecseteltük akkor a talajt, melyet lakunk, a vízet, melyet iszunk, a levegőt, melyet szívunk, a növényzeti viszonyokat, a népességet és mozgalmát, a nyilvános betegápolást, a betegedést és halálozást, különösen a testvér városokban és legközelebbi környékében észlelt lefolyását tekintve, lehetőleg körülményesen rajzoltak a kóroktani viszonyokat stb.

A lebészeti észleleteknél mindig tekintettel voltunk a járvány lefolyásának a meteoratioval való összefüggésére, miután a légnyomás és légköri hőmérsék tetemes ingadozásainál a járványban is hullámzást észleltünk; ezen észleleteket, melyeket naponta többször följegyezgetének, külön táblázatokon mutattuk ki, s összehasonlítottuk azokat az előbb rendesen lefolyt évekéivel.

Így a derült napok az 1854/55 évben az előbbi évhez

hasonlítva úgy állottak, mint 6 : 7-hez, az esős napok, mint 4 : 5, és még is kevesebb esős nap mellett a járvány évében nagyobb volt a csapadék mennyisége, és pedig oly viszonyban, mint 20 : $17._{50}$; a szél ment és a havazási napok mindkét évben egyformák valának; a ködös napok úgy viszonylottak, mint 8 : 21-hez. A felhőzet az alakot illetőleg, csupán a rétegzett felhőket tekintve volt feltűnő aránytalanságban, t. i. mint 19 : 28-hoz; a többi alakokra nézve egyenlő maradt az, valamint a szélirány is; csak a délről jövő légfolyam volt túlnyomó a járványos évben, és a rendes évhez úgy állott, mint 5 : 4-hez.

A légnyomás és a levegő hőmérséke nagyobb napi ingadozásokat mutatott a járvány évében, s az utóbbiban a léghőmérsék középszáma 0.74-el volt alacsonyabb, nem különben nagyobb volt ez évben a nedvesség is oly arányban mint 4 : 3-hoz.

1854 okt. 5 kén fordúlt elő az első, és 15-kén a második cholera betegedési eset, mindkettőnél a behurczoltatást határozottan lehetett kimutatni, a betegség csakhamar a járvány jellemét ölté s 14 hónapon át tartott, néhányszor a városban félbenszakadt, de azalatt a testvérvárosokban tanyázó katonaságnál uralkodott, s ott félbenszakadt, midőn ismét a polgári lakosság közt mutatkozott.

1854 oktobertől 1855 november végéig a városban a polgári lakosság közt 3520 betegedett meg, s pedig 1160 férfi, 1435 nő és 925 gyermek; ebből 1672 gyógyult, s pedig 520 férfi, 742 nő és 410 gyermek; meghalt 1848, még pedig 640 férfi, 693 nő és 515 gyermek.

Ezen kimutatás szerint a halálozás tehát $52._{5}\%$ mutat, nőknél nagyobb volt a betegeskedés mint férfiaknál, de halálozásuk csekélyebb volt, legnagyobb a gyermekeknél; férfiaknál $53._{4}$, nőknél $48._{3}$, gyermekeknél $55._{6}\%$-al.

A járvány lefolyásának idejére nézve a következő táblázatból nyerünk fölvilágosítást:

Pest városa. A cholera-járvány kimutatása. $18^{54}/_{55}$-ben

Időszak	Hó	a hó elején	szaporodott	Összesen	Kimenet			a hó végén megmaradt	Észrevételek.
					gyógyult	meghalt	Összesen		
I.	Okt. 1854	—	96	96	57	45	82	14	1-sö eset e hó 10-kén, 2-dik 15-kén.
	Nov. „	14	171	185	89	81	173	12	
	Decz. „	12	67	79	38	38	76	3	
	Jan. 1855	3	4	7	4	3	7	—	utolsó eset 6-kán.
II.	Febr. 1855	—	29	29	14	15	29	—	
	Márcz. „	-	—	—	—	—	—	—	Kis betegedések halálozás nélkül.
III.	Apr. 1855	—	15	15	4	8	12	3	1-sö eset 23-kán.
	Május „	3	119	122	42	66	108	14	
	Junius „	14	1193	1207	546	572	1118	89	A járvány eszméje a hó közepén.
	Julius „	89	922	1011	453	500	953	58	A hó közep. legerösebb
	Aug. „	58	668	726	345	354	699	27	Csekély ingadozással mindig egyenlö.
	Szept. „	27	910	237	86	143	229	8	Jelentékeny alábbhagyás a hó végén.
	Oktob. „	8	9	17	9	8	17	—	Egyes esetek.
	Nov. „	—	15	15	3	12	15	—	Utolsó eset 15-kén.
	Összesen	—	—	—	1672	1848	3520	—	

A járvány három időszakban lépett föl, még pedig az első 1854 oktober elejétől 1855 január 6-áig, s így tehát 89 napig tartott, legnagyobb volt novemberben és látszólag január 6-án aludt el. Ezen idő alatt 348 egyén betegedett meg, kik közül $178=51._{15}\%$ gyógyult és $170=48._{85}\%$ meghalt.

A második időszak január 6-ától tartott egész april 23-áig; ez idő alatt csupán februárban jelentetett be 29 eset, melyek közül 14 gyógyulással, 15 pedig halállal végződött. Ezen 78 napig tartó időköz félbenhagyásnak (intermissio) látszott, ha épen ez időben nem uralkodott volna a járvány a cs. k. katonaságnál, még pedig nagy fokban és kizárólag.

A harmadik időszak april 23-kán kezdődött és tartott nov. 15-éig, tetőfokát juniusban érte el, úgy hogy ezen hóban 1207 betegedés fordúlt elő, melyekből 546 mint gyógyult, 572 mint meghalt jelentetett be; a halálozás ez időben $52._{14}$ %-ra rúg, tehát legnagyobb volt.

Ezen időszakok azonban csak Pesten észleltettek, legközelebbi környékében csak egy, t. i. a nyári időszak, tehát a harmadik volt jelen.

Ha a cholerának két leírt invasióját, t. i. az 1831-kit és $18^{54}/_{56}$ évit összehasonítjuk, úgy az első járvány hasonlíthatlanul hevesebb volt, de gyorsabban is futott le, mint az utóbbi; akkor minden 26-ik, s most csak minden 36-ik ember lepetett meg cholerától; az első betörésnél a gyógyúltak aránya a meghaltakhoz olyan, mint 9 : 15-hez, holott a második invasiónál a második járvány alkalmával sokkal kedvezőbb volt amaz arány, t. i. 8 : 9-hez, első ízben az összes lakosságnak $2._{44}$%-a halt meg, másod ízben csak $1._{48}$%, akkor 24 cholerahalott jutott egy-egy napra, most csak 5; akkor a járvány tetőpontján egy napon 130 halt meg, most (jun. 14-kén) csupán 46, és ha Pestnek 1831-ben oly nagyszámu lakossága lett volna, mint 1855-ben, akkor a legnagyobb valószinüséggel 260 egyénre rugott volna a napi halálozás a járvány tetőfokán.

A mi az egyes városrészeket illeti, a viszony majdnem ép olyan maradt, mint az első betörésnél, t. i. csekély volt a hullámzás a Teréz-, József- és Ferenczváros közt, a legkevesebb megbetegedés pedig a bel- és Lipótvárosban fordúlt elő, úgy hogy a betegedés

a belvárosban a lakosságnak	.	$0._{89}$
„ Lipótvárosban „	.	$1._{67}$
„ Terézvárosban „	.	$3._{06}$
„ Ferenczvárosban „	.	$4._{09}$
„ Józsefvárosban „	.	$4._{22}$%-át tette ki.

A Sz. Rókus közkórházi létszámból cholerában $3._{41}$% betegedett meg, mint azt a következő táblázatban havonként és az egyes városrészek szerint, kimutatva találjuk. E tekintetben figyelmeztetnünk kell, hogy a cholera ezekben, kivált a már kijelelt járvány-területen, t. i. azon mélyedésben dühöngött, mely éjszakkeletfelé a váczi gáttól átmetszetve a

Terézváros külső részén az árokutczán, a Józsefvárosban a bodzafa- és serfőzőutczán, a Ferenczvárosban a malomutczán vonúl végig.

Pest városa $18^{54}/_{55}$ év.

H ó	Városrészek: Belváros	Lipótváros	Terézváros	Józsefváros	Ferenczv.	Beteglétszám a Rókuskórházban	A megbetegedések összos száma	Százalék az egész összegtől
a lakosság száma	20,340	15,106	44,417	22,000	10,133			
megbetegedések cholerában						9.545		
Oktob, 1854	31	—	37	16	3	4	96	$2,_{70}$
Novemb, „	33	4	58	34	25	17	171	$4,_{87}$
Deczemb. „	20	4	25	8	3	7	67	$1._{90}$
Jauuár 1855	2	—	1	1	—	—	4	$0._{11}$
Február „	—	—	29	—	—	—	29	$0._{82}$
Márczius „	—	—	—	—	—	—	—	—
Aprilis „	—	—	15	—	—	—	15	$0._{37}$
Május „	6	1	68	7	2	35	119	$3._{40}$
Junius „	120	62	460	252	105	194	1193	$33._{00}$
Julius „	40	44	334	331	153	20	922	$26._{29}$
Auguszt. „	70	17	242	216	105	18	668	$19._{00}$
Szeptemb. „	10	3	80	74	15	28	210	$6._{00}$
Oktober „	1	1	3	—	1	3	9	$0._{36}$
Novemb. „	5	—	10	—	—	—	15	$0._{32}$
Összesen	341	136	1363	939	415	326	3520	$100._{00}$
°/₀ a holtaknak az összlakosságtól .	$1._{67}$	$1._{89}$	$3._{06}$	$4._{22}$	$4,_{09}$	$3._{41}$	—	—

Ebből láthatjuk, hogy az egészségi tekintetben legkedvezőbb fekvésü, jó módu emberektől — sok tehetős zsidóktól — lakott Lipótváros majdnem 8 hónapon át ment maradt a járványtól, s hogy sajátképi lakosságából csak kevesen betegedtek meg, miután ezen betegek többnyire tót napszámosok voltak. A hol a betegség egyszer góczokat képezett, ott könynyen terjedett és vitetett tova, csak ritkán maradt egyes házakra korlátolva.

A járvány lefolyásában igen feltünők voltak a félbenhagyások (intermissiók), mire a légköri viszonyok nagy befolyással valának, és minden évszakban feltünt, hogy rögtön beállott lebészeti változások akár a légnyomásban, akár annak hőmérsékében a megbetegedések számában is nagy változást vontak maguk után.

A táplálkozás és tisztaság mint jelentékeny tényezők szerepeltek; nem kevésbé gyomor- és bélhurutok, valamint elhanyagolt hasmenések is.

A cholerában aránylag legtöbbet szenvedett a szegény, munkás és szükölködő néposztály; jómóduaknál csak ott lépett fel, hol tartós hasmenések elhanyagoltattak vagy jelentékeny étrendi hibák elkövettettek. Ezen járvány minden időszaka után idegenek voltak azok, kiknél az új kitörés észleltetett.

Megbetegedett több nő, mint férfi, azonban ezekből kevesebben gyógyultak, mint amazokból, a férfiak aránya a nőkhez 21:26-hoz. Az összes betegek közt 100-ra esett 30 férfi, 40 nő és 30 gyermek.

Az itt és a környéken szállásoló cs. k. katonaságból kivált azon hadcsapatok betegedtek meg, melyek fárasztó szolgálatot végeztek, továbbá azok, kik Erdélyből, és szabadságosok, kik onnan és Galicziából hasmenéssel érkeztek és magányosoknál elszállásoltattak.

A cs. k. katonaságnál is lehetett a 3 időszakot (intermissiót) tapasztalni, de az utolsó időszak — bár igen heves, — sokkal rövidebb tartamu volt, mint a polgárságnál.

Minden nyilvános és magánintézetekben, ú. m. iskolákban, humanitási és fenyítő intézetekben, gyárakban, melyek orvosi felügyelet alatt állottak, csak ott tört ki a cholera, hol az életrend megzavarva lett, a hasmenésre nem ügyeltek s azt el nem fojtották. A tanulók közül 30% szenvedett hasmenésben, s közülök alig 1% halt meg cholerában (96 reáliskolatanuló közt egy sem); a városi árvaházban s az országos vakok intézetében hasmenések nagy számban — de cholera nem fordúlt elő, és csak a szegényápoldában tört az ki behurczoltatás folytán, hol 1855 szeptemberben 26 nap alatt a 86 elaggott és lezsarolt áponcz közül 36 esett cholerába

s közülök csak 10 menekedett meg. A gyári munkásoknak alig 6.20 % betegedett meg. Nevezetes, hogy a városi kényszerdologházban csak néhány fegyencz betegedett meg cholerában, a városi toloncz helyiségében és börtönökben, melyek akkor igen egészségtelen állapotban, de folytonos orvosi felügyelet alatt voltak, egy choleraeset sem fordúlt elő.

Ha általában a betegedést Pesten ezen cholerajárvány tartama alatt, s a rendesen uralkodni szokott kórokat tekintjük, azt találjuk, hogy néhány hónapon több kóralak sokkal gyakrabban fordúlt elő, mint más években, hol cholera nem volt.

A járvány tartama alatt minden évszakban a rendesen uralgó és sajátságos betegségek csak úgy mint különben voltak jelen, több kórcsoport és azok egyes kórai, mint a lobok, hagymáz és váltóláz csekély alábbhagyással állandók maradtak, sőt a váltólázak leginkább voltak a járvány tetőfokán elterjedve, a cholera semmi másnemű betegséget nem zárt ki, és tetőpontján sem lett egyedül uralkodóvá; az egyes kórcsoportok százalékarányai — kevés kivétellel — ugyanazok maradtak. A cholera az általános betegedéshez úgy viszonylott, mint 1 : 16-hoz, és szintúgy a váltóláz is; a hagymáz pedig, mint 1 : 34-hez.

Az $18^{54}/_{55}$ járvány alatt a kerületi orvosoktól s a nyilvános és magánkórházakban szerelt betegeket, s a cholerának a váltóláz és hagymázhozi viszonyát a következő táblázat mutatja.

Pest városa $18^{54}/_{55}$ év.

Intézet	Betegek száma						cholera viszonya	
	orvosok	összeseu	cholera	váltóláz	hagymáz	lobok	váltólázhoz	hagymázhoz
Szegény beteg ellátás	6	15,480	672	1,236	302	1,934	$1 : 1._{81}$	$2._{22} : 1$
Sz. Rókus-kórház .	17	9,545	1,193	410	448	888	$2._{91} : 1$	$2._{61} : 1$
Szegény gyermekkórház	2	3,347	37	116	55	842	$1 : 3._{14}$	$2._{46} : 1$
Israelita kórház . .	2	665	34	71	53	204	$1 : 2._{17}$	$1 : 1._{56}$
Pestbudai keresk. kórh.	2	92	—	23	1	7	0 : 23	0 : 1
Városi szegényápoida	1 (közös)	289	36	9	1	26	18 : 1	36 : 1
Kényszerdologház .		526	18	14	18	64	$1 : 1._{38}$	$1 : 1._{40}$
Fegyencz és rabok kórháza	2	1,972	—	37	94	198	$0 : 87._{0}$	0 : 94
Összesen .	32	31,916	1,985	1,912	932	4,143	$1._{0}37 : 1$	$2_{13} : 1$
100 betegre esik	—	—	$61._{33}$	$59._{90}$	$29._{51}$	—	—	—

A cholera Pest város környékén $18^{54}/_{55}$-ben.

Ugyan azon időben, a midőn Pest városában, szinte Budán is kitört a cholera, s ugyan azon időszakokat tartotta meg ott is, s p. Budán 1854 dik évi oktober hó 18-tól 1855-diki január 22-ig, az első szaka igen szelíd lefolyással, mert Buda és Ó-Buda körül-belül 60,000-nyi lakosságából csak 140 betegedett meg, ezek közül 76 gyógyult és meghalt $64 = 45._{7}\%$.

A második időszak május hó 15-én vette kezdetét és szeptemberig tartott, s oktoberben ismét, mint utójárvány tünt fel. Ezen időben megbetegedett 1337, melyek közül 894 gyógyult ás $443 = 40._{6}\%$ meghalt.

A leggyakoribb cholerábani megbetegedés 1855-diki junius hó 11-től 17-ig volt, és ezen időben leginkább is haltak.

Buda-Pest testvér városok legközelebbi környékét illető áttekintési táblája az egyidőbeni járványnak, következő volt :

	Helység neve	lakosok száma	az első betegedés napja	megbetegedtek	gyógyultak	holtak	az utolsó betegedés napja	% arány: beteg a lakosokhoz	% arány: halott a betegekhez
				száma					
Pest körül	Új-Pest . .	921	julius 24.	37	26	11	szept. 30.	4.61	30.01
	Palota . .	1977	junius 14	92	75	17	julius 27.	4.65	18.49
	Csömör . .	921	„ 10.	28	20	8	„ 25.	3.04	28.58
	Czinkota .	997	„ 14.	3	2	1	„ 2.	0.30	33.33
	Vecsés . .	1568	„ 7.	24	15	9	„ 30.	1.53	37.50
	Csepel . .	921	„ 5.	6	5	1	„ 29.	0.65	16.66
Buda körül	Albertfalva .	297	junius 3.	1	1	—	junius 5.	0.33	0.0
	Promontor .	3387	„ 3.	1	1	—	„ 4	1.03	0.0
	Törökbálint	1592	május 28.	155	120	25	julins 30.	9.78	16.13
	Budakeszi .	2541	junius 3.	139	111	28	„ 7.	5.47	20.14
	Budaeörs .	2677	„ 8.	127	81	46	augus. 18.	4.74	36.22
	Kovácsi .	1278	„ 21.	118	83	35	oktob. 2.	9.23	30.0
	Hidegkút .	1016	julius 29.	33	20	13	augns. 24.	3.24	40.0
	Békásmegyer	834	junius 20.	8	5	3	julius 28.	0.95	47.50

Ebből kitünik, hogy a megbetegedés legnagyobb mérvben Törökbálint, a legcsekélyebb Promontor- és hozzátartozó Albertfalva helységben volt, különös, hogy a budai hegyekben és körül fekvő falvakban legtöbb beteg fordúlt elő, és a halálozás aránylag felette nagy, míg Pest körül mindkettő kisebb vala.

Ha Pest-Pilis megye egész területét veszszük, a cholera, mint járvány, az iker városokon kivül még 94 helységben uralkodott, úgy ezen helységek 157,432 lakosai közül 3963 =2.44%-al megbetegedett, s ez utóbbiak után 1278=32.25%-al cholerában meghalt.

Az első cholera betegedési eset 1855-ki május hó 23-án Tököliben a Ráczkevi szigeten, az utolsó Buda körül Pómázon 1855-iki Október hó 6-án észleltetett, így tehát az egész járvárny ezen területen 136 nap alatt bevégződött, míg Buda-Pesten majd nem 14 hónapig tartott.

c) A cholera járvány 1866-ban.

A harmadik roham, melylyel a cholera Európát meglepte' már 1866-ik évi tavaszkor nálunk adá jelét, a nyár kezdetén

a Duna alsó vidékéről utasok gyöngébb s sulyosabb hasmenéssel ide érkezvén, ezek közt egy nő volt gőzhajón, kinél a keleti cholera minden tüneményei tökéletesen kifejlődve voltak, a közkórházba felvétetett s meggyógyult. Julius havában ily esetek sürübben előfordultak, szerencsés lefolyásuak lévén, mint cholera nostras gyógykezeltettek. Augusztus havában már mint keleti cholera lépett fel a járvány, september vége felé érte el a tetőpontját, november közepe felé pedig végképen megszünt.

A járvány 97 napig dühöngött, egész tartama alatt 4082 cholera beteg jelentetett be, kik közül 1944=$47._{68}$%-al halálozási eset volt. Egyes városrészekre nézve :

megbetegedett	a belvárosban . .	200	halt	50=	$25._{0}$%-al
„	a Lipótvárosban . .	114	„	61=	$53._{5}$ „
„	a Terézvárosban . .	1050	„	409=	$38._{9}$ „
„	a Józsefvárosban .	932	„	447=	$49._{9}$ „
„	a Ferenczvárosban .	497	„	315=	$63._{4}$ „
„	a közkórházban .	1169	„	643=	$54._{9}$ „
„	a szeg. gyer. kór. .	1	„	1=	$100._{0}$ „
„	a keresk. kórh. .	1	„	1=	$100._{0}$ „
„	az izraelita kórh. .	50	„	17=	$34._{0}$ „

E szerint számra nézve legtöbb b e t e g volt a Teréz — legkevesebb a Lipótvárosban, a betegek után a cholerában megholtak arányát tekintve, legkisebb volt a bel — legnagyobb a Ferencz városban ; a népesség létszámát egyes városrészekben véve, meghalt $1._{72}$ a József-, és csak $0._{21}$%-al a belvárosban, az egész város népességéből — a kórházakban megholtakat is ide számítva — $1._{38}$%-al, tehát $0._{28}$%-a kevesebb mint $18^{54}/_{55}$-ben.

Mivel a cholera járvány lefolyásának számbeli kimutatásainál a v a l ó d i cholera m e g b e t e g e d é s egyes eseteinek sem az ideje, sem lényege s lefolyásása nem adható és csak a halálos kimenet határozható meg biztonsággal ; — általam tehát a B. táblázat rovatos áttekintő és képleti kimutatásban a naponként valódi cholerában e l h a l t a k a t, az egyes városészekben és a kórházakban, hol a halál bekövetkezett, feljegyezve vannak, ehez még a naponkénti időjárati viszo-

nyok, nevezetesen és különösen pedig a léghévmérsék egész fokterjére nézve graphice kimutatva.

A cholerábani megbetegedés nem felel meg mindig a halálozási aránynak, de nem is lehet — mint már emlittetett — mindig a megbetegedettek számát a halálozási számmal viszonyba hozni, miután amaz bizonytalan volt. — A halálozási arányszám a járvány kezdeténél közönségesen felette nagy, apad a culminatiója, s növekedik ismét vége felé. Bejelentetett.

augusztus hó végéig	189	beteg és	133	halott	=70.37	
szeptember „	2411	„ „	1257	„	=52.13	
október „	4059	„ „	1932	„	=46.12	
november hó 15-ig	4082	„ „	1944	„	=47.62	%-al.

Ha mi ezen számokat és a cholera kórházakban nyert tapasztalatokat fontolóra vesszük, és csak a tiszta és valódi cholera eseteket számítjuk, ugy a cholerábani halálozási arány 60.0%-on alul ritkán fog lenni.

Az első cholera betegedési esetek az ikervárosokban ezen járvány alkalmával is a népesség forgalma által tüntek fel, felkeresvén a betegség magának azon házakat, a melyekben az előbbeni járványok alkalmával is mutatkozott, ott csak hamar magának tulajdon fészket — góczokat — képezvén, nem mindig parallel utczákra, nem egy városrészre, sem házakra vagy egyes családokra szorítkozva, arra terjedt, hol táj- s egyébb egészség-elleni viszonyok léteztek, nem ritkán arra, merre a közlekedés aránylag nagyobb vala, közönségesen oly házakban lépett fel, s pedig nem ritkán ismételve — hol cs. k. sorkatonák — kik közül egyes egyének sulyosabb hasmenésben szenvedtek, — beszállásolva voltak.

A halál első esete jul. 17 a Teréz város erdő sor 5 sz. házban, egy földszinti lakásban egy mészáros 10 éves leányánál történt, ki e házban családjával egyedül lakott és a házat meglehetősen tisztán tartotta. E házban septb. 18-án és 24-én két halálozási eset fordult ismét elő, azonban a szomszéd s. p. 4-dik számú házban septb. 6-án, a 2, 3 sz. s egyébb ez útczai tiz házban összesen 18 ember, az ez utczában fekvő aggok intézetében pedig 81 áponcz halt meg rövid idő alatt cholerában.

A másik két cholera- haláleset a Ferenczvárosban jul.

29-én és 30-án történt; az első volt egy fuvaros 30 éves neje a flórián utcza 16 sz. igen piszkos földszinti lakásban. Ez utczában e ház szomszédságában s átellenében 13 házban, aug. 14-től octob. 13-ig 23 halál eset fordult elő, s p. az 1 ső sz. házban 5, a 20-ik sz. 4. s í. t., de a 16 sz. házban több cholera eset nem fordult elő. A második eset julius 30-án a temető utcza 27 sz. házban egy alaglakásban, egy molnár 10 hónapos leányánál, és ugyanez utczában még nyolcz házban 9 ember halt a járvány lefolyása alatt.

Julius havában a közkórházban több cholera eset szerencsésen gyógyult és csak augusztus hó 8-án fordúlt itt az első halálozási eset elő; a második az izraelita kórházban, augusztus 15-től 4 haláleset jelentetett s. p. 2 a cholera kórházból, 1 a bel s 1 Terézvárosból; 21-én már 6, 25-én 16 halt el cholerában, s. p. rendes mérsékelt nyárias léghévmérsék in maximo $+19^{0}{}_{\cdot 60}$ in minimo $+15^{0}{}_{\cdot 20}$ R. foknál, a légsuly in max. $33'''_{\cdot 74}$, in min. $33'''_{\cdot 27}$ p. v. alig érezhető légvonal éjről némelykor csekély villámlásnál, a hold tölte előtt. Most apadozott a halálozás, de 30-án ismét feljebb — 21-re — szállt, melyek közül 13 eset a cholera kórházban volt.

A belvárosban az első cholera halál eset aug. 15-kén volt a zöldfa utcza 36. sz. házban, egy szabó mester 11 éves fia tizenkét óra lefolyása alatt halt el; — a második cholera haláleset e házban 20-kán egy 45 éves nőnél, a harmadik itt aug. 25-kén egy 4 éves gyermeknél következett be.

A Józsefvárosban az első haláleset aug. 18-kán a sertéskereskedő 26. sz. házban, hol egy 8 éves leány egy piszkos földszinti házban halt el, több eset e házban nem is volt; a 45 házból álló utcza 9 házában az egész járvány ideje alatt még 10 haláleset fordult elő.

A Lipótvárosban az első haláleset aug. 21-kén a feldunasor 57. sz. házban egy 32 éves iszákos tót ajku napszámosnál, s ugyan egy időben egy 27 éves szinte iszákos szobatársánál következett be, oktober hó 4-kén még egy haláleset fordult e házban elő, azonban innen és a szomszéd házakból több cholerabeteg napszámos vitetett a közkórházba.

Szeptember havában napról napra szaporodtak a halálozási esetek, úgy hogy 21-kén mint ezen napig maximum

61-re rugtak, s p. ezen nap a légnyomat in max. reg. $32._{52}$, in minimo estve $32._{01}$ p. v, tehát igen csekély $-0'''_{34}$ fokterjjel; a léghév $+17^{0}_{00}$ in max. és $+12_{00}$ in min., tehát csakis 4^{0}_{80} R. foknyi ingadozással. — Ezután ismét apadt a halálozás, és pedig a hó végén csak 33 haláleset volt, de októberben ismét növekedtek a halálozási esetek, úgy hogy már 3-kán ismét 61 halott e napról jelentetett be, annélkül hogy a lebészeti tünemények okul szolgálhattak volna, miután a légköri viszonyokban semmiféle feltünő ingadozás nem volt. — Innen kezdődve apadt a léghévmérsék és egész $-0^{0}._{0}$ R.-ig leszállott, s ekkor szünt meg a járványbani halálozás és november közepén a cholerábani megbetegedés is.

Ha ez utolsó cholerajárvány alkalmával a kórházakon kivül történt halálozást az egyes városrészek szerint veszszük, megjegyezve az utczák, házak, lakások, családok számát, hol halálozás történt, kimutatva a megholtakat vallástétel és életidőre nézve, következő rovatos táblázatot kapjuk:

Pest város 1866.

Városrész	hely			lakás neme			vallás		családok száma	életidőre nézve évesek								
	tér	utcza	ház	alag	földszint	emelet	keresztény	zsidó		0—1	1—5	5—10	10—20	20—30	30—40	40—50	54—60	60 é. felül
Belváros	4	21	39	1	29	90	50	—	47	4	7	2	7	6	4	5	9	6
Lipótvár.	1	21	38	—	43	12	51	11	53	4	9	10	9	6	10	6	3	5
Terézv,	2	57	229	74	279	56	332	77	380	36	69	54	39	42	64	52	32	30
Józsefv.	4	67	67	55	367	13	443	4	400	51	107	54	30	41	54	40	25	45
Ferenczv.	1	29	96	19	269	8	314	1	280	47	73	33	13	24	45	30	20	30
Összesen	12	195	469	149	993	109	1188	94	1180	141	267	156	92	114	172	132	90	116

Cholera haláleset 12 téren, 195 utczában és 469 házban fordult elő, mentve maradt tehát csak 8 tér 32 utcza, de 4876 ház, honnan cholera halott nem vitetett volna ki, azonban annyi nem maradt, hogy egyik vagy másikban cholerábani betegedés elő nem fordult volna. A mi a lakhelyeket illeti, a halálozás legnagyobb — $993 = 79._{37}\%$-al — volt föld-

szinti, kevesebb — $149=11_{99}\%$-al pincze — legkevesebb — $109=8._{64}\%$-al — emeleten lévő lakásokban.

Itt volna a hely, az utczákat és házakat számuk szerint feljegyezve adni, a hol cholera halál előfordult, ez azonban csak is a város hatóságát és ennek közegeit leginkább érdekli, hol ezen jegyzék később előfordulható cholera járvány alkalmával kellő elöleges orvos-rendőri intézkedések végett, de addig is ezen és más járványok távoltartása és elnyomása tekintetéből, az ezen jegyzékekben gyüjtött anyagok felhasználhatók lennének. Most tehát csak is azon házakat kívánjuk itt megjegyezni, melyekben a halálozás — de megbetegedés is — feltünő volt; így

a.) a belvárosban 50 halott 39 házból takarítatott el, s. p. meghalt: a szerb u. 6-ik sz. házban 4, zöldfa u. 36, molnár u. 10, hatvani u. 1 sz. a. házakban három három. s i. t.

b.) a Lipótvárosban 61 egyén halt meg 28 házban, ugy a téglavetőknél az 1 sz. házban 8, a 6 sz. alattiban 6, a feldunasor 57 sz. a 3, s i. t.

c.) a Terézvárosban 409 ember halt meg 229 házból, legnevezetesebb volt itt az aradi utcza, hol 43 halt, honnan 67 beteg a ch. kórházba vitetett, azonkivül mindenfelé több egészséges és beteg szökött, halt pedig az 1 számú házból 5, a 11 sz. 16, a 19 sz. 5, a 21 sz. a. 8, s i. t; a király u. 24 sz. a. 10, a k. mező u. 15 sz. a. 3, és 9 beteg szállítatott a kórházakba; erdő sor 33 sz. a. 17, s ebben a házban az $185^{4}/_{55}$-ik cholera járvány alkalmával szinte annyi ember halt ki. Gábler u. 8-ik sz. a. 6 halt, s i. t.

d.) a Józsefvárosban 447 egyén 67 házban halt meg; itt leginkább egyes házakból és családokból, nevezetesen a statió u. 3 sz. a házból 5, a 18 sz. 3, a 72 sz. a 3, a 83 sz. a. 5; az ősz utcza 19 sz. a 7; a vas u. 8 sz. 10; a kőfaragó u. 7 sz. a. 7; serfőző u. 4-ik sz. a. 5; a zsák u. 11 sz. a. 5, 13 sz. 4, 35 sz. a. 3; fecske u. 18 sz. a. 4; tömő u. 14 sz. 4, 29 sz. 5, 30 sz. a, 4; köbánya u. 1. sz. a. 17; Víg u. 9 sz. a. 3, 11 sz. 6, 13 sz. 3; türelem u. 11 sz. a. 3, 18 sz. a. 4; józ[illegible] u. 35 sz. a. 4, 38 sz. 4, 56 sz. a. házból 3, s. t.

c) a Ferencz városban 315 egyén halt 96 h[illegible] s. p. flórián utcza 1-ső sz. a házból 3, 11 [illegible], 20 sz. [illegible]

roksári u. 15 sz. a. 4, 58 sz. a. 4, 71 sz. a. 3; liliom u. 3 sz. a. 5, 17 sz. a 11, 42 sz. 3; fő utcza 15 sz. a. 3, 18 sz. a. 5; ipar u. 1 sz. a. 13; gyep u. 38-ik sz. a. házból 6, s í. t.

Élet korra nézve, a gyermekek 0—16 évesig majdnem feliben az az $46._{76}\%$-al járultak a halálozáshoz, volt pedig az egyes korosztályokat véve következő:

0—1 éves	$11._{00}$	10—20 éves	7_{17}	40—50 éves	$10._{29}$
1—5 „	$20._{09}$	20—30 „	$8._{88}$	50—50 „	$7._{02}$
6—10 „	$12._{16}$	30—40 „	$13._{42}$	60 éven felül	$9._{04}\%$-al.

Nemre nézve volt egy száz halott közül 43 fi, és 57 nőnemü.

A halottakat az életben volt foglalkozásra nézve osztályozva a III-ik táblázaton kimutatva találjuk, legtöbb volt a munkás és szolgáló osztályból, különösen azok estek áldozatul, kik sem a munkában, sem az életrendben mértéket be nem tartva, magukat káros befolyásoknak kitéve, testük és környezetük tisztaságára nem ügyelve, egyszóval a szegénységgel küzdöttek.

A cholera a kórházakban.

Itt mindenek felett a sz. Rókushoz czímzett közkórház s ehez tartozó két fiók- csak is cholerások felvétele végett felállított — kórház, melyekben összesen 662 cholera halálozási eset volt, jöhet tehintetbe, ez után az izraeliták kórháza, hol 17 halál eset fordúlt elő, míg a budapesti kereskedelmi kórházban 1, és a szegény gyermek hórházban szinte 1 cholera halott volt.

A városi közhórházhoz tartozó két fiók cholera betegek számára felszerelt kórházban 1132 beteg lett felvéve, kik közül $446=39._{4}$ férfi, $554=48_{9}$ nő, és $112=9._{8}\%$-al gyermek volt; — ezek közül gyógyult 546 $=48._{29}$, s p. $200=17._{66}$ férfi, $275=24._{38}$ nő, és $70=6._{18}\%$-al gyermek. A meghálálozott $586-51._{76}\%$ közt volt $266=23._{50}$ férfi, $278=24._{47}$ nő, és $42=3._{71}\%$-al gyermek, vagyis a nemet véve tekintetbe, a cholerábani megbetegedés a finemüeknél $49._{50}$, a nőnemüeknél $50._{50}\%$.al volt, a halálozás az elsöbbenieknél $25._{62}$, az utóbbiaknál $24._{14}\%$-al, mint az

összes 51.76% halálozási arányrésze; igy tehát ez a nőnemnél nagyobb mint a finemnél volt.

A betegforgalom a cholera kórházakban augusztus havában már jelentékeny, úgy hogy a napi felvétel e hó 31-kén 19-re rugott, a legnagyobb halálozás volt e hó 30-kán 13 esettel; szeptemberben a napi felvétel legnagyobb — 37 — számban volt 20-kán, legtöbb — 27 — halt 12-kén, október 6-kán a legtöbb — 34 — beteg jött, és 5-kén legtöbb — 16 —halt meg.

A fenjegyzett 1132 cholerabeteget és ezek után az 586 halottat kor szerint osztályozva, következő adatok tünnek fel, volt pedig:

kor szerint	beteg	halott
0—5 éves	30=2.65	15=1.32
5—10 „	35=3.09	8=0.70
10—20 „	159=14.04	47=4.15
20—30 „	305=27.69	136=12.01
30—40 „	241=21.49	129=11.39
40—50 „	174=15.46	114=10.07
50—60 „	104=9.19	70=6.27
60 éven felül	84=7.45	57=5.92%-al.

Ezekből kitünik, hogy az első korosztályok — 0 — 10 évesek — betegedése aránylag csekély, mig a többieké feltünő nagy, csak az utolsóknál apad ismét; — másképp, és p. ellenkező arányban tünik fel a halálozás, ha tíz-tíz évről az egy korszakban megbetegedetteket ugyan azon korszakban meghaltakkal összehasonlítjuk, t. i. meghalt:

0—10 éves beteg közül . . .	35.38
10—20 „ „ „ . . .	29.56
20—30 „ „ „ . . .	44.60
30—40 „ „ „ . . .	53.52
40—50 „ „ „ . . .	65.52
50—60 „ „ „ . . .	67.30
60 éven felül „ „ . . .	79.71%-al,

úgy hogy mennél idősebb koru a cholerában megbetegedett egyén, annál bizonyosabb a halála.

A kórházba hozott cholera-betegeket foglalkosuk szerint osztályozva, a munkás osztályból legtöbbet lunk, mig a miveltebb osztálybeliek itt ritkán fordúlnak

s igy volt 1 iró, 1 sebészsegéd, 1 bába, 1 nyomdász, 3 zenész, mig 724=63.07%-al napszámos és szolgai személy, 36=3.28 kényszerencz, fegyencz és toloncz, 30=2.65 czipész, 19=1.68 kovács, 16=1.41 asztalos, 14=1.23 szabó, 10=0.89%-al kőmüves s í. t. majdnem minden iparág munkásai nagyobb s kisebb aránynyal vettek részt.

A helyiséget — városrészt, utczát, házat — a honnan a beteg a kórházba hozatott — véve, volt:

a) a belvárosból 34 férfi, 43 nö és 5 gyermek; 5 tér, 17 utcza 54 házból, ezeket tekintetbe véve, volt: 8 beteg 7 házból a magyar utczában, 10 beteg 8 házból a molnár u., 5 házból 9 beteg a zöldfa u., nevezetesen 4 beteg a 36-dik sz. alatti házból, s í. t.

b) a Lipótvárosból 28 férfi, 41 nő és 1 gyermek, 2 tér, 16 utcza 44 házból hozatott; nevezetesen a váczi út 8 házból 14 beteg, feldunasor 6 házból 15 beteg s í. t.

c) a Terézvárosból 172 férfi, 226 nö és 32 gyermek, 2 tér, 44 utcza 225 házból; nevezetesen az aradi utcza 20 házból 73 beteg, legtöbb a 19-dik sz. házból 13, a 11-dik sz. a. 9, a 14 és 21. sz. a. 7 és 7, az 1 sz. a. 4 beteg s í. t.; a dob utcza 13 házból 22 beteg, a dohány u. 14 házból 17 beteg, az erdősor 11 házból 51, s p. a 3 sz. a. házból 6, az 5 sz. a. 8, a 12-dik sz. a. házból 4 beteg s í. t., a kerepesi ut 18 házból 40 beteg, s p. a 32 sz. a. 6, a 34 sz. a. 4, — király u. 11 házból 16 beteg, s p. a 24-dik sz. a. 4; mező u. 13 házból, két szerecsen u. 7 házból 11 beteg s í. t.

d) a Józsefvárosból 96 férfi, 142 nö, 29 gyermek, 1 tér, 37 utcza 162 házból, ú. m. a bodzafa utcza 10 házból ugyanannyi beteg, a kerepesi uton 62. sz. a. létező dologházból 14 beteg, a zsák u. 13 házból 21, a József u. 16 házból 17, a statió u. 11 házból 17, a sertéskereskedö u. 13 házból 18, a vig u. 7 házból 12 beteg s í. t.

e) a Ferenczvárosból 51 férfi, 51 nő, 13 gyermek, 19 utcza 66 házból, s p. a soroksári u. 9 házból 19 beteg, az üllői utról 18 házból 28 beteg, Florian u. 6 házból 14, nevezetesen 3-dik sz. házból 8 beteg s í. t.

Ezeken kivül hozatott Budáról 8, Pest körül lévő majorságokból és köbányáról 165 beteg a cholera kórházakba.

Az Izraelita kórházban 50 cholerabeteg vétetett fel, melyek közül csak $16=32._0\%$-al halt meg.

A megbetegedett izraeliták közül volt: $19=38._0\%$ férfi, $27=54._0\%$ nő, $4=0._8\%$-al gyermek.

Kor szerint megbetegedett:

0—10 éves	$3=6._0$	40—50 éves	$3=6._0$
10—20 „	$10=20._0$	50—60 „	$2=4._0$
20—30 „	$22=45._0$	60 éven felül	$2=4._0\%$ al.
30—40 „	$8=16._0$		

A holtakat kor szerint osztályozva volt:

0—10 éves	$1=6._{25}$	40—50 éves	$1=6._{25}$
10—20 „	$1=6._{25}$	50—60 „	$1=6._{25}$
20—30 „	$10=62._{50}$	60 éven felül	$2=12._{50}\%$-al.
30—40 „	$0=0._0$		

A betegek ugy mint a holtak egyes korosztályait s ezekben a halálozást véve tekintetbe az utóbbiak következőkép viszonyultak, meghalt:

0—10 éves	$33._{33}$	40—50 éves	$33._{33}$
10—20 „	$10._0$	40—60 „	$50._0$
20—30 „	$45._{45}$	60 éven felül	$100._0\%$-al
30—40 „	$0._0$		

Igy tehát a harmadik korosztály halálozási viszonya itt is ugyan oly magas mint a közkórházban volt, de a negyedik osztályban éppen nem fordult haláleset elő.

Foglalkozás szerint a betegeket tekintve, itt is mint a közkórházban, a munkás és dolgozó osztályból voltak, s. p. 10 szabó, 10 szolgáló, 8 napszámos, 4 kiskereskedő, 2 schachter, 2 halottőr, s. i. t.

A megbetegedés helyiségét — utcza és házakat — véve, hozatott a város minden részéből, azonban legtöbb: a mezőutcza 1, 15, 17; király u. 10, 20. 28, 43, 57, váczi ut. 31, 33, dob u. 6, 13, 30 sz. a. házakból s. í. t., nevezetes volt a mező ut. 15 sz. ház, honnan egy nap — sept. 21-én 6 chol. beteg az izraelita- és 2 a közkórházba szállítatott.

Ezen fenn jegyzett kórházakon kivül a cholera felette nagy mérvben a cs. kir. katonaság közt dühöngött, s ezek által a járvány nem csak az ikervárosban, hanem az egész országban elterjedt; — de hogy mily számban volt a meg-

betegedés az ikervárosokban átvonuló sorkatonaság közt, azt ugy mint a cholera lefolyását ezeknél, statistice kimutatni nem vagyunk képesek, s igy szorítkozni fogunk a cholera járvány

Budapest körül és Magyarországban egy időbeni dühöngésének statistikai adatokkal kimutatására.

Szomszédságunkban az utolsó járvány tünetei elöbb mutatkoztak, mint nálunk.

Budán a járvány épen annyi ideig tartott mint Pesten, ott a 42.000 léleknyi lakosságból $1240=1._{28}$%-al betegedett meg, melyek közül $539=42._{7}$%-al meghalt.

Pest-Pilis és Solt megyében 81 helységben mutatkozott a cholera, itt 192,540 lakos közül $6505=3._{37}$%-al betegedett meg, és $2805=43._{27}$%-al meghalt.

A legnagyobb kiterjedéssel volt a cholera Nyitra- és Pozsony megyében, hol elöbb is mint nálunk járványkép dühöngött. Nyitra megye 251 helységében 309,192 lakos közül $22.255=7._{2}$% megbetegedvén, közülök $10.414=48._{6}$%-al halt meg, ugy hogy midőn nálunk a járvány már megszünt, ott még 181 cholera beteg gyógykezelés alatt volt. Pozsony megyében 193 helységben 183,814 lakos közöl megbetegedett $13,503=7._{34}$%, kik közül $8103=54._{8}$%-al meghalt.

Aránylag legcsekélyebb kiterjedést nyert a cholera egy idöben Budapesttel Ung, Zaránd, és a Hajdu kerületben, ugy Borsod, Beregh, Zala, Mármaros és Szathmár megyékben; azonban alig maradt egy megye érintetlenül, mit az alábbi táblázatból láthatunk, ugy azt is, hogy a cholera járvány hazánkban 1866-ban 1817 helységben lépett fel, ezekben 3.266,719 lakos közül $126,672=3._{88}$% megbetegedett, és ezekből $58.818=46._{43}$%-al meghalt.

Az országra vonatkozó összeges kimutatást az itt következő rovatos összeállításból láthatni.

Folyó szám	Város és megye	a helyiségek száma	a lakosok száma	a járvány kitörésének ideje	a járvány ideje alatt			a megbetegedet-tek után a meg-holtak %-arány
					megbe-teged-tek	gyó-gyul-tak	meg-haltak	
					száma			
1	Pest főváros .	1	140000	17/8	4082	2138	1944	47.87
2	Buda „ .	1	42000	13/8	1240	701	539	43.17
3	Nyitra megye	251	305192	28/7	22255	10414	10860	48.75
4	Pest „	81	192510	10/8	6505	3411	2805	43.17
5	Pozsony „	193	183814	23/7	13503	5793	7103	52.51
6	Komárom „	82	110457	20/8	8352	4295	4029	48.12
7	Fehér „	59	111443	28/9	7314	4929	2385	32.58
8	Esztergom m.	42	50019	21/8	2520	1182	1138	49.28
9	Csanád „	18	76653	1/9	3978	1874	1844	46.75
10	Tolna „	41	106237	25/8	4749	2810	1829	38.51
11	Zólyom „	32	28008	18/9	542	266	217	40.04
12	Trencsén „	55	105001	16/8	8368	4266	3520	42.06
13	Heves „	16	76169	30/8	312	137	170	56.07
14	Mosony „	29	43448	20/8	1749	880	869	49.63
15	Bács „	24	137512	31/8	2329	1054	1049	45.04
16	Temes „	53	111231	7/9	2091	1088	856	40.93
17	Liptó „	41	34447	1/9	915	523	356	39.23
18	Arad „	39	93880	6/9	1882	875	698	38.10
19	Veszprém „	42	88181	24/8	2606	1333	1090	41.83
20	Sáros „	47	24719	8/9	958	454	486	50.70
21	Nógrád „	35	38086	25/8	1022	465	411	40.21
22	Győr „	27	27751	19/9	1222	682	540	44.18
23	Bars „	80	54992	8/9	3611	1706	1551	42.95
24	Gömör „	47	48598	23/9	678	314	319	47.19
25	Torontál „	77	184300	3/9	4579	2255	2077	44.68
26	Abauj „	45	30976	26/9	693	293	285	45.74
27	Borsod „	3	11680	7/9	810	495	243	30.00
28	Zemplén „	11	14119	24/9	312	181	129	41.34
29	Honth „	63	39784	4/9	1148	647	467	40.87
30	Beregh „	3	?	24/9	11	6	5	45.45
31	Vas „	12	12044	8/9	154	70	66	42.85
32	Szepes „	30	28722	19/9	554	293	238	44.96
33	Bihar „	26	29500	13/9	600	279	231	38.50
34	Békés „	17	156057	3/9	1140	655	410	35.96
35	Zala „	3	6380	17/9	16	4	10	62.50
36	Árva „	6	6017	30/9	62	25	28	40.32
37	Torna „	9	6457	21/9	45	10	25	56.66
38	Marmaros „	3	7379	22/8	173	77	84	48.55
39	Turócz „	36	29293	23/9	237	122	114	48.11
40	Csongrád „	9	89486	25/9	980	[illegible]	459	46.[illegible]
41	Zaránd „	1	267	7/10	12	[illegible]	5	41.[illegible]
42	Szabolcs „	27	61193	23/9	36[illegible]	[illegible]	160	44.[illegible]
43	Soprony „	8	14291	24/9	5[illegible]	[illegible]	143	27.[illegible]
44	Baranya „	19	29650	15/9	1[illegible]	[illegible]	61	42[illegible]
45	Krassó „	13	20830	13/10	2[illegible]	[illegible]	48	2[illegible]
46	Szathmár „	3	3081	4/10	[illegible]	[illegible]	4	3[illegible]

Folyó szám	Város és megye	a helységek száma	a lakosok száma	a járvány kitörésének ideje	a járvány ideje alatt megbetegedtek	gyógyúltak	meghaltak	a betegek utáni meghaltak % aránya
					s z á m a			
47	Ungh megye	1	?	25/10	2	—	1	50.0 %
48	Jász-Kún kerül.	10	99648	27/8	1997	1103	577	28.89
49	N. Kikinda „	4	37010	29/9	599	311	250	41.73
50	Hajdú „	1	1200	2/10	139	19	105	75.54
51	Szepes XVI vár.	5	8600	17/9	87	49	38	43.68
52	Szakolcza város	1	6890	28/7	870	473	397	45.63
53	Komárom „	1	11000	3/8	695	410	285	41.00
54	Nagyszombat v.	1	10413	28/8	337	156	181	53.71
55	Trencsin város	1	3083	12/8	92	28	59	64.13
56	Temesvár „	1	25000	8/9	57	12	40	70.17
57	Debreczen „	1	50000	26/8	180	61	116	64.44
58	Szeged „	1	70000	7/9	1284	402	823	64.07
59	Sz. Fehérvár v.	1	20940	8/9	187	46	101	54.01
60	Kassa város	1	17000	26/8	36	36	49	56.95
61	Győr „	1	18000	1/9	349	162	180	51.57
62	Esztergom vár.	1	8009	8/9	40	15	23	57.50
63	Bártfa város	1	5019	15/9	186	129	54	29.03
64	Arad „	1	29700	12/9	761	423	327	42.97
65	Ujvidék „	1	15822	15/9	48	12	36	75.00
66	Kecskemét vár.	1	41651	10/9	724	267	454	62.79
67	Bazin város	1	4800	23/9	68	28	40	57.64
68	Modor „	1	4900	21/9	72	39	33	45.81
69	Sz. György vár.	1	3000	19/9	69	26	43	62.32
70	Zólyom város	1	1500	25/9	76	43	33	43.42
71	Zombor „	1	23580	21/9	86	32	54	62.78
72	Eperjes „	1	10346	19/8	113	51	40	35.39
73	Pozsony „	1	143863	26/9	429	198	88	20.51
74	Körmöczbánya	1	5483	21/9	425	292	133	31.29
75	Beszterczebány	1	6190	?	194	83	102	52.06
76	Soprony város	1	19943	28/8	169	63	54	31.95
77	Selmecz város	1	14600	18/9	18	8	4	22.22
78	Korpona „	1	4000	24/9	16	10	6	37.44
79	Breznobánya v.	1	4096	4/10	43	4	23	51.15
80	Libetbánya v.	1	1757	?	60	45	8	13.33
81	Késmárk város	1	3500	3/10	37	16	18	48.65
82	Ujbánya „	1	4843	7/10	37	20	14	37.83
83	Bakabánya v.	1	4000	5/10	5	1	3	60.00
84	Nagyvárad vár.	1	23000	1/10	348	201	147	42.51
85	Kisszeben város	1	3000	18/11	40	16	20	50.00
86	Szabadka „	1	60000	20/9	117	36	66	56.14
87	Kis Márton „	1	?	5/11	3	—	1	33.33
Összeg	tényleges	1817	3266719	—	126672	61699	58818	
	% arány	—	—	—	3.88 %	48.71 %	46.43 %	

1866-ik évi nov. 15-ig ápolás alatt maradt 5155=4.86 % cholera beteg.

FÜGGELÉK

A pesti cholera-járványok statistikájához.

Mint az ó korban a poklosság (Aussatz), később a keleti dögvész és a himlők, úgy ezen században az ázsiai — kelet indiai — cholera volt az, mely az egész emberiség figyelmét igénybe vevé, s a kormányok, valamint a szakemberek fáradoztak, hogy ezen világjárvány kitörésének s tovaterjedésének orvosrendőri szabályokkal elejét vegyék, azonban hiába. Az e tekintetben, a cholerajárványok alatt észlelt és gyüjtött adatok csak intésül szolgálhatnak jövőre minden kormány és szakember lelkiismeretéhez, hogy ne csak mind az megtétessék, mi a járvány leküzdésére eddigi hiányos ismereteink álláspontjából történhet, de még inkább, hogy ösmereteinket minden irányban terjesszük, mihez azonban szorgalom és a tények szigorú s fáradhatlan megfigyelése szükséges. Azon emberélet, mi e törekvések közben áldozatul eshet, legalább a jövőre nézve nem lesz hiába feláldozva, ha sikerülend a járványok okait, melyek részleteit már ismerjük, biztosan kimutatni, s evvel egyarányban ellenök intézett rendszabályaink is biztosabbak és sikeresebbek leendnek.

Föltétlenül szükségesnek tartjuk, hogy a magas ministeriumnál állandó orvosi bizottmány szerveztessék, mely nem csak minden a közegészségügyet és betegellátást illető intézkedések fölött tanácskozni és örködni hivatva legyen, de különösen minden a cholera meggátlására irányzott védintézkedéseket is elrendeljen és az alatta álló hatóságokkal tudasson. — Ép ugy kellene minden megyében, minden kerületben és városban is szervezni egészségügyi bizottmányokat, melyekben nem csak a hatósági és községi, de más gyakorló orvosok és szakemberek is részt vennének, [illegible] a közegészségügy fölött örködni s a következő k[illegible] egy[illegible] feleleteket adni tartoznának.

Az utolsó és illetőleg jövő járvány[illegible]tbe vét[illegible]vel, várni lehet a következő pontok tisz[illegible]alát:

1. miben állottak az 1866-ik év tapasztalatai a cholera elterjedésére és a járvány idő- és hely- szerinti segédokaira vonatkozólag?

2. miben állanak a fertőztelenítést és veszteglést illető tapasztalatok?

3. mily egészségügyi rendszabályokat kell jövőben javasolni?

4. mily pontokra irányzandók főleg a további észleletek és kutatások?

Ezen kérdések voltak azok, melyek megfejtésével a Weimarban 1867-ben összegyült nemzetközi cholera-értekezlet foglalkozott s megfelelni törekedett.

Az elsőben felállított kérdésre nézve nem lehet elvitatni, hogy a járvány, hely- és időszerinti segédokai közül a cholera elterjedését a beteg emberek, különösen pedig a hasmenésben szenvedő katonai csapatok közlekedése által kimutatni lehetett; ezt bebizonyították a szegény ápoldánkban föllépett házi járvány, továbbá a király utcza 24-ik sz., az aradi 1. 5. 11. 19 és 21 sz., a nagy mező útcza 15 sz. házaiban észlelt házi járványok stb.

A cholerának szállítmányok és áruczikkek általi elterjedését nálunk megállapítani nem lehetett, kivéve néhány mosónöt a kórházban, kik a cholerabetegekről származó fertőztelenített fehérnemü mosásával foglalkoztak.

A mi az állatok általi fertőzést illeti, ezt nálunk egy esetben sem lehetett kimutatni, ellenben szembetünő volt az ivóviz általi terjedés, mert a cholerábani betegedés leggyakoribb volt oly házakban és azok szomszédságában, hol a kutak — átszürhető csatornák, pecze gödrök által megfertőztetve valának. A rosz viz előmozdította söt okozta hasmenést s fogékonynyá tette az embereket a cholera iránt. Olyanok, kik vizzel élnek, nem betegedtek meg nagyobb számban, mint a bort, sört és más szeszes italokat élvezők. Iszákosak ellenben leghamarább s mindenek fölött estek a járványnak áldozatul.

A mi a talaj minőségét illeti, az egész Duna hosszában, továbbá a Teréz- József- és Ferenczvárosban évek óta nagy mennyiségben rakják le és töltik fel az utczai, söt a házi szemetet is, s az utóbbiban foglalt szerves anyagok kigőzölgései

szerfölött káros hatást gyakorolnak a talajra, a kútvízre stb, ugyhogy a járványok u. m. cholera és hagymáz keletkezését elősegítik, sőt a váltólázakat is okozzák.

A talajvizet minálunk még ritkán vizsgálták meg, úgy a cholera előtt az italul használt kútvíz sem vizsgáltatott meg górcsővel szerves anyagokra nézve, ellenben gyakrabban történtek vegyelemzések.

Azon közegészségügyi rendszabályokat illetőleg, melyeket jövőben ezen világjárvány kitörésének meggátlására javasolni lehetne, alig tanácsolhatunk mást, mint a fertőztelenítést.

Az eddig használt fertőztelenítő szerek vagy olyanok, melyek a rothadó ürülékek rosz bűzét elfojtják, a mennyiben a légköneggel, kénkönenynyel stb. vegyi összeköttetésbe lépnek s ezek szagtalanító szereknek neveztetnek; vagy olyanok, melyek a rothadó ürülékek erjedését meggátolják, de az erjedés és rothadásnak már létrejött terményeire befolyással nincsenek; a rosz bűzt ezek csak annyiban távolítják el, a mennyiben azt erősebb szaguk által fedik, s ezek az erjedés- és rothadás elleni szerek; végre olyanok, melyek az erjedés és rothadás termékeit élenyítik, ezzel az erjedési s rothadási folyamatot gyorsítják s ennek folytán az erjedés- és rothadásnál támadó közbenső termékeket s szervezetek képlődését megakadályozzák; s ezek az élenyítő szerek.

A szagtalanító szerekhez tartoznak és hatásosoknak bizonyultak a fémsók, mint a vasgálicz, vashalvag, kénsavas horganyéleg, (chlormangan, a chlormészgyárak mellékterménye) stb. Pettenkofer ezen fertőztelenítő szerek sorából leginkább ajánlotta és ajánlja a kénsavas vasélecset vagy vasgáliczot, s ezt nálunk is használták az árnyékszékek, vesztőgödrök és éjjeli edények fertőztelenítésére, Pettenkofer tapasztalataira és ajánlatára támaszkodva; miután az ürülékek felbomlásuknál luganyos kémhatásuak, ő is igen valószinűnek tartotta, hogy ép ezen luganyos kémhatás képezi a lényeges föltételt a cholera-csír fejlődésére, ugyan ez okból ajánlja ő a savítást is, hogy így az ürülékek luganyossága meg-

gátoltassék, s azt hiszi, hogy ez által a cholera-csír képződése megakadályoztatik.

Az erjedés- és rothadás-ellenes szerekből, milyenek a kátrány, a kreosot, benzol, aethericus olajok, szén és carbolsav stb. nálunk csak az utolsó lön gyakrabban alkalmazva, még pedig a legjobb sikerrel.

Az élenyítő szerek, mint a chlor, alchlorsavas sók, fölcselenysavas sók stb. ritkábban használtattak, kivéve az elsőt.

Miután egyrészt csupán valószinü, de korántsem bebizonyitott tény, hogy az ürülékek savítása a cholera-csirt ölöli, vagy annak képződését megakadályozza; másrészt pedig ismeretes, hogy az erélyes élenyítö szerek az alsóbb rendü szervezeteket elölik, s azok keletkezését meggátolják, általában pedig a legkönnyebben élenyíthető anyagokat legelőbb megtámadják: mult évben ifj. Wagner Dániel tr. oly készítményt mutatott be, melyet mint savító és élenyítő fertőztelenítési szert combinálva használni lehetne. Ezen nézet helyesnek látszott, annál is inkább, miután már másutt is hasonló, fölcselenysavas kali és kénsavas vasélegből álló keverék hozatott használatba.

A savi vashalvagoldatnak chlormészszel kapcsolva combinált használata, különös előnyökkel bír más fertőztelenítő szerek fölött, mert az ürülékek nem csak savíttatnak, de élenyíttetnek is és a levegőben uszó anyagok, valamint a gázalakú rothadási termények is — élenyíttetnek a kifejlödö chlor által; az ürülékek közvetlen élenyítése megakadályoztatja továbbá a közbenső termények és szervezetek képlődését is, mely utóbbiakról górcsövi vizsgálatok által könnyen meggyőződhetünk; végre oly olcsó áruak az említett fertőztelenítő szerek, hogy e tekintetben sem áll semmi elterjedésök utjába.

A vegyi-folyamat, mely ezen két anyag összetalálkozásánál létrejő, a következő. A savi vashalvagoldat fölös sava a chlormészből részint chlort fejt ki, részint pedig chlorcalciumot képez. A vashalvag és a chlorcalcium savítják az ürülékeket, a kifejlödö chlor pedig élenyíti azokat és a kifejlett légnemeket, úgy hogy ezen combinált szerekkel nem csak az ürülékeket fertőzteleníteni, hanem a levegőt is tisztítani lehet.

Nálunk a legközelebb lefolyt cholera járvány alatt nem csak az ürülékekre szorítkozott a fertöztelenités, hanem mióta Pettenkofer a talajvíz emelkedése- és sülyedése befolyását a cholerára kimutatta, az ivó vízre is kiterjesztetett. Az ivóviz fertőztelenítése fölcselenysavas kalioldattal történt, miután ez a vízben foglalt szerves anyagokat élenyíti s ennek folytán szép violaszinét elveszti. Ezen szinváltozás által valamely ivóvíz jóságát megitélni képesek vagyunk, miután épen leginkább a szerves anyagok azok, melyek az ivóvizet élvezhetlenné teszik. A fertőztelenitésnél addig kell a fölcselenysavas kalioldatot hozzá önteni, míg a violaszin rövid időre elenyészik; minél többet használunk el belőle, annál több szerves anyag volt a vízben. Ha a violaszin rövid idő mulva nem tünik el, fölhagyunk a hozzátöltéssel, mire a vizet vagy úgy a mint van, vagy a kicsapott cselenyélegvizegy leszürése után inni lehet.

Tökéletes fertöztelenítés nagy városokban s ennélfogva nálunk sem keresztül vihető, minek okai a hiányos árnyékszéki rendszer, a roszul épitett régibb csatornák, azoknak csekély esése, a vízvezeték hiánya stb., miért is a fertöztelenités czélja, t. i. elpusztítása annak a mihez a cholera a talajban ragadhat, aligha érhető el. A csatornai légkörben fekszik a csír szaporodásának eszköze; ezt meggátolni legjobban lehetne, ha az ürülékek azonnal tova vitetnének, mert mint igen helyesen másutt is megjegyeztetett, a cholera-méreg oly növény, mely nálunk nem fordul elő, és az ürülékekre csak oda tapad; a növény nem áll egyenes összeköttetésben a cholera-méreg nemzésével, hanem csak alkalmas ágyat képez a cholera-csír fejlödésére.

A cholera átalában oly talány, mely még számos és számos éven át fog bennünket foglalkoztatni, s melynek megfejtése csak kezdetén van.

Mely pontokra irányzandók a további [illegible]ek, s milyenekre nézve gyüjtendők a tapasztalatok, [illegible]ttenkofer cholera szabályzatában ki van fejtve, s kül[illegible]onyainkhoz idomítva elfogadandó volna; városunk[illegible]bá a csatornázás és talajvíz kérdését kellene figyel[illegible]i, s ekkép kezdeményezni a specificus cholera-okok [illegible], továbbá

tapasztalatokat gyüjteni a járvány lefolyása s fejlődésére, s annak hely- és időszerinti mozzanataira nézve stb.

Ezen kutatásokat irányozni kellene :

a) azon alsórendü szervezetek további vizsgálatára, melyek a cholerához viszonyban állhatnak.

b) a víznek befolyására különböző szempontból, hogyan hathat mint ivó- és háztartási víz stb.

c) A talaj minőségére s a talajvíz viszonyaira, valamint annak a járvány támadása- és terjedésére való befolyására.

d) Azon pontra, vajjon a cholera tovavitethetik-e, vajjon a talajbefolyás, s valamely külső, a közlekedés által támadt hátrány mindig együvé működnek-e?

e) További kutatások intézendők az átjárványozás s ennek befolyására a lakosság jövőbeni megbetegedésére, a feltétlen mentességre stb.

f) A tetszhalottiság jelentésére, annak keletkezési módjára s a beltünetekkeli összefüggésére, meghatározandó a cholerabetegek hőmérséke, a béltartalom vegyelemzése, az erjedés fejlődése, vajjon hullák által elhurczolás és ragályzás lehetséges-e stb.

Feltünö sajtóhibák.

194. lap 4. sor felülről $82._{97}$ helyett $83._{97}$ teendő.
194. „ 18 „ felülről 5915 „ 5918,
196. „ 6. „ alulról $9._{18}$ „ $0._{18}$,
208. „ 8. „ felülről 237 „ 287,
212. „ 7. „ alulról, „a következő“ után — L. T. III. b.)
214. „ 14. „ alulról, „IV-ik tábla“ után : és A.) könyomatu kimutatás.
216. „ 1. „ felülről, $242=51._{83}$ helyett $142=64._{83}$ olvasandó.

EGYVELEG.

A hazánkban 1867-ben támadt és öregbitett iparvállalatok:

Keletkezett:

	frt alaptőkével
A pesti „Victoria“ gőzmalom	450,000
A temesvári gőzmalom	400,000

Keletkező félben vannak:

Az „Unio“ gőzmalom Pesten	600,000
Az „Erzsébet“ gőzm. „	600,000
A király serfőző és gőzmalom résztársaság Pesten	1.000,000
A kecskeméti gazdasági gőzmalom	60,000
Az első nagyváradi gőzmalom	500,000
Az első aradi gőzmalom és fűrészgép részvénytársaság egyelőre	400,000
A pesti molnárok és sütők gőzmalmi részvénytársasága egyelőre	400,000

A nyitrai, irsai, köszegi, bajai gőzmalmok stb.

Több, már azelőtt fenállott gőzmalom-vállalat részvénytársasággá alakult át, s ezzel együtt tetemesen kiterjeszté üzletét. Ilyenek:

	forint
A pesti „Árpád“ gőzmalom	375,000
A budai „Király“ „	250,000
„ „ „Louiza“ „	700,000
„ „ „Blum-féle gőzmalom“	750,000

Tőke-szaporitás történt továbbá:

A pesti hengermalomnál	550,000
Az első budapesti gőzmalomnál	550,000
A „Concordia“ gőzmalomnál	250,000
A „Pannonia“ gőzmalomnál	750,000
A borsod-miskolczi gőzmalomnál	200,000

Végül említendö, hogy a szegedi kiviteli gőzmalom és vizvezeték[illegible] társulat Bécsből Pestre tette át székhelyét.

Egyéb gyári vállalatok, melyek a szóban levő idő alatt keletke[illegible]

	frt alapt[illegible]
Első uj-pesti szeszfinomitó részvénytársaság	500,00[illegible]
Első magyar gépgyár részvény-társulat	[illegible]
Első magyar len- és kenderfonóda Késmárkon	[illegible]

	frt alaptőkével
Első magyar kártoly-fonóda	600,000
A pécsi briquette-gyár	200,000
Az első magyar gyógyszerészeti és müvegyészeti vállalat Pesten	300,000
Tőkeszaporítás történt	500,000

forinttal a volt pesti szeszfinomító részvénytársaságnál, mely egyuttal czimét „első magyar szeszfinomító részvénytársaság"-ra változtatta.

Alakulóban pedig vannak:

	forinttal
A pesti gyapjumosó részvénytársulat egyelőre	200,000
Az ó-budai szeszégető és szeszfinomitó részvénytársaság	300,000
Az első magyar részvénysörfőződe egyelőre	1.000,000
Az erdélyi gyapjú-kézműgyár	60,000
A vasuti vaggon, gőzhajó és gazdasági gépgyár Pesten.	
Szintén Pesten az első magyar részvénytársaság vasuti kocsik és egyébb eszközök előállitására egyelőre	500,000
A pesti börgyár részvénytársaság	600,000
A bukócz-hilyoi vasszergyár Kassán.	
A nagyváradi szeszfinomitó-részvény-társaság	
Az első magyar vegyészi gyártmány és stearin-gyertya-gyár-részvény-társaság	600,000

Egy vegyészeti gyár gorcz-só felhasználása végett.

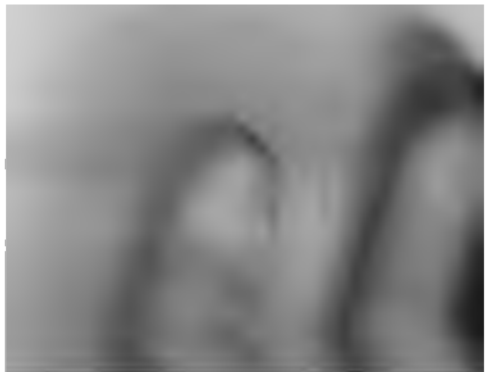
Gyarapodtak és szaporodtak a mellett közlekedési s ezzel összefüggő egyéb vállalataink is. Igy a győri gőzhajózási társaság 100,00 ftnyi új részvények kibocsátása mellett megszaporitá forgalmi eszközeit. Szegeden egy uj gőzhajózási társaság alakult. Legujabban pedig Pesten keletkezik egy uj ilynemü vállalat, „a pesti teher-gőzhajózási és rakmány kölcsönadó részvény-társaság" egyelőre 1 és $^1/_2$ millió ft alaptőkével, és a magyar vontató gőzhajózási részvény-társaság 1.2000,000 forint alaptőkével. — Jövő évben a „középdunai", most „magyar gőzhajózási társaság" is jelentékeny módon kiterjeszti üzletét, s e czélból tőkéjét 400,000 ftról 1 millió ftra emelte.

A NEGYEDIK KÖTET TARTALMA.

Lap.

---

ozási esleti átnézése,

STATISZTIKAI ÉS NEMZETGAZDASÁGI

KÖZLEMÉNYEK.

A HAZAI ÁLLAPOTOK ISMERETÉNEK

ELŐMOZDÍTÁSÁRA

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

STATISZTIKAI BIZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

HUNFALVY JÁNOS.

HARMADIK KÖTET.

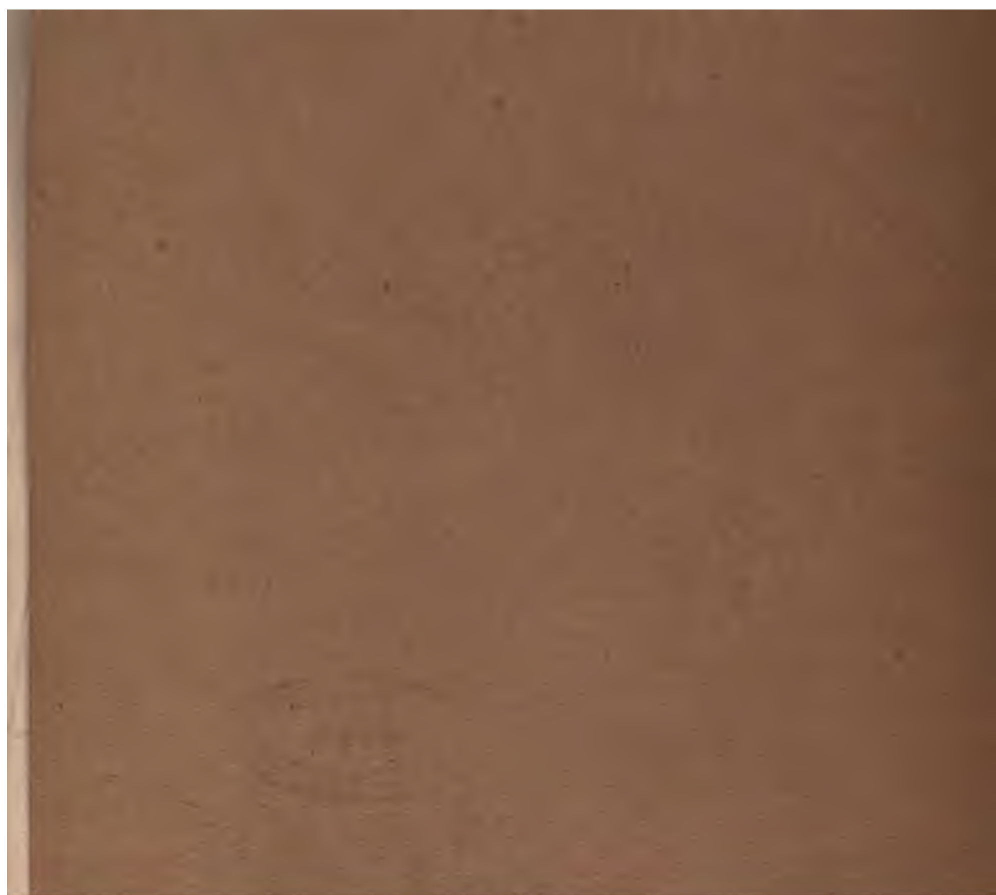
I. FÜZET. (Térképpel)

Ára 1 ft.

PESTEN,

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADÉMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.

MDCCCLXVII.

STATISZTIKAI ÉS NEMZETGAZDASÁGI

KÖZLEMÉNYEK.

A HAZAI ÁLLAPOTOK ISMERETÉNEK

ELŐMOZDÍTÁSÁRA

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

STATISZTIKAI BIZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

HUNFALVY JÁNOS.

HARMADIK KÖTET.

II. FÜZET.

Ára 1 ft.

PESTEN,

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADÉMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.

MDCCCLXVII.

STATISZTIKAI ÉS NEMZETGAZDASÁGI

KÖZLEMÉNYEK.

A HAZAI ÁLLAPOTOK ISMERETÉNEK

ELŐMOZDITÁSÁRA

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

STATISZTIKAI BIZOTTSÁGA

[illegible]

HUNFALVY JÁNOS.

NEGYEDIK KÖTET.

I. FÜZET.

Ára [illegible] ft.

PESTEN,

[illegible]

STATISZTIKAI ÉS NEMZETGAZDASÁGI

KÖZLEMÉNYEK.

A HAZAI ÁLLAPOTOK ISMERTETÉNEK

ELŐMOZDITÁSÁRA

[illegible]

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

STATISZTIKAI BIZOTTSÁGA.

[illegible]

HUNFALVY JÁNOS.

NEGYEDIK KÖTET.

II. FÜZET.

ÁRA [illegible]

PESTEN,

[illegible]

MDCCCLXVIII.

